

SEKSUEEL MISBRUIK VAN MINDERJARIGEN IN DE ROOMS-KATHOLIEKE KERK

WIM DEETMAN

**NEL DRAIJER, PIETER KALBFLEISCH, HARALD MERCKELBACH,
MARIT MONTEIRO, GERARD DE VRIES**

SEKSUEEL MISBRUIK VAN MINDERJARIGEN IN DE ROOMS-KATHOLIEKE KERK

UITGEBREIDE VERSIE

**DEEL 2 DE ACHTERGRONDSTUDIES
EN ESSAYS**

UITGEVERIJ BALANS

Copyright © 2011 de auteurs / Uitgeverij Balans, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden.

Redactie en tekstadvies Coform, Den Haag
Omslagontwerp Tessa van der Waals
Typografie en zetwerk Studio Cursief, Irma Hornman
Foto achterzijde Gerrit de Heus
Druk Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 600 3496 1
NUR 740

www.uitgeverijbalans.nl
www.onderzoekrk.nl

De achtergrondstudies en essays

De Onderzoekscommissie heeft een aantal deskundigen gevraagd om hun visie te geven op vragen en deelaspecten die voor het onderzoek van belang zijn. Dat is gebeurd in de vorm van achtergrondstudies en essays in deze bundel.

De verzoeken aan deze deskundigen zijn in de loop van het onderzoek opgekomen. Aanvankelijk werd aan een, hooguit twee achtergrondstudies gedacht. De Onderzoekscommissie (in dit geval een van haar leden en twee van haar medewerkers) werkten in de Onderzoekscommissie levende vragen uit die ook in deze bundel zijn opgenomen.

Bij het schrijven van de in deze bundel opgenomen achtergrondstudies en essays hadden de auteurs de vrije hand. De studies en essays vertegenwoordigen niet per se de opvattingen van de Onderzoekscommissie. Ze bevatten belangrijke informatie en inzichten en nodigen uit tot reflectie. In dit opzicht heeft de Onderzoekscommissie in haar onderzoek gebruikgemaakt van de twaalf bijdragen aan deze bundel.

Inhoud

- 1 De Nederlandse rooms-katholieken in een overgangstijd. Rustig te midden van de woelige baren 9
PROFESSOR DR. D.J.F. BOSSCHER
- 2 Discretie en deskundigheid. Een verkenning van de rol van rooms-katholieke psychiaters in de bestuurlijke aanpak en afhandeling van seksueel misbruik van minderjarigen (1945-1970) 43
PROFESSOR DR. M.E. MONTEIRO
- 3 Schuivende panelen. Een achtergrondstudie naar wereldlijke en kerkelijke ontwikkelingen rond om seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerkprovincie (1945-2010) 87
DR. R.S.B. KOOL
- 4 De 'Woodstock-defense' en seksueel misbruik van minderjarigen in de Nederlandse Rooms-Katholieke Kerkprovincie 149
DR. H.P.M. KREEMERS
- 5 Reus op lemen voeten. De katholieke onderwijszuil van 1950 tot 1980 156
DRS. W.A.W. VAN WALSTIJN
- 6 Handhaving van de zedelijkheid van de leraar in de recente rechtshistorie. Onderzoek in opdracht van de commissie van onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk 175
DR. C.W. NOORLANDER EN PROFESSOR DR. P.J.J. ZOONTJENS
- 7 De hausse aan meldingen. Een achtergrondstudie over de hausse aan meldingen vanaf februari 2010 over seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk en de rol van de media 192
DR. M.K. HOUPPERMANS
- 8 Seksueel misbruik van minderjarigen en canoniek recht 218
PROFESSOR DR. K. LÜDICKE
- 9 Het celibaat binnen de katholieke kerk in Nederland 228
DR. A.M.H. BISSCHOPS

- 10 De consequenties van seksueel misbruik van minderjarigen. Ten behoeve van de commissie van onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk 241

DRS. N.J. NICOLAÏ

- 11 Van bagatelliseren naar bekwamen. Visie op en hulp na seksueel misbruik vanaf 1945 260

DRS. I. VAN BEEK, DRS. M. NAEZER EN DRS. W. SCHAKENRAAD

- 12 Tussen moraliseren en wetenschappelijk bewijs. Ontwikkelingen in de visie op en behandeling van plegers van seksueel geweld (1945-heden) 277

DRS. N. VAN OOSTEN, DRS. B. SERKEI EN DRS. K. HOPSTAKEN

Literatuurstudie Seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk

DR. W. LANGELAND 297

1 De Nederlandse rooms-katholieken in een overgangstijd. Rustig te midden van de woelige baren

PROFESSOR DR. D.J.F. BOSSCHER

Inleiding

'Saevis tranquillis in undis' ('rustig te midden van de woelige baren') luidt het devies van onder anderen prins Willem van Oranje, de 'vader des vaderlands'.¹ Prins Willem hield rustig koers in de woeligheid van de Tachtigjarige Oorlog, die de Republiek de vrijheid bracht.

Ook na de Tweede Wereldoorlog waren de baren in Nederland woelig. Een stevige bries joeg de golven op. Allereerst de brede discussies over de toekomstige democratie en over de afrekening met de bezetting. Wie had het voor het zeggen in Nederland, welke soort regering paste daar het best bij en hoe moest worden omgegaan met het vraagstuk van 'straf en boete' rond degenen die zich 'slechte vaderlanders' hadden betoond? Meteen daarna eiste de wederopbouw scherpe politieke keuzes. Het ging daarbij immers niet alleen over fysieke wederopbouw, maar ook over morele aspecten: het soort samenleving dat van de grond zou moeten komen. Dat – zoals vaak wordt beweerd – het maatschappelijke debat van de eerste twintig jaar na de oorlog bleek en tam was vergeleken met wat er in de jaren zestig zou gebeuren, is een fictie. Het is waar, er brak in die latere periode een ware culturele revolutie uit, die alle 'zuilen' op hun grondvesten deed schudden en in een enkel geval zelfs ineensinken. Maar wie alleen aandacht heeft voor de 'spruitjeslucht', die als symbool moet dienen voor louter braafheid, ascese, een oogkleppenmentaliteit en saamhorigheid, miskent de tegenstellingen met een zeer hoge inzet.

De Nederlandse rooms-katholieken weerden zich geducht in de debatten van de jaren veertig en vijftig, lagen onder vuur – niet alleen vijandelijk; er was ook *friendly fire* – in de jaren zestig en zeventig en waren in het defensief in de decennia daarna. Deze beschouwing, bedoeld als schets van de achtergrond van de thematiek die in dit rapport wordt behandeld, wil een beeld geven van de positie der katholieken binnen de politieke en maatschappelijke verhoudingen van de naoorlogse geschiedenis. Vanwege de beperkte ruimte komen alleen enkele hoofdlijnen aan bod. Wetenschappelijke discussies, zoals over de vraag of 'emancipatie' dan wel 'herleving' de term is aan de hand waarvan de ontwikkeling van de katholieke gemeenschap dient te worden beschreven², worden ontweken. Speciale aandacht krijgt de katholieke 'zuil' en het proces van haar desintegratie, dat al rond 1950 begon. De rooms-katholieke zuil heeft van alle Nederlandse zuilen het meest onder de woeligheid van de golven te lijden gehad, en vooral onder de omwenteling die 'de geest van zestig' afdwong. In onthutsend korte tijd werd niet alleen de structuur weggevaagd, maar kwam er ook een eind aan 'het rijke roomse leven', waarvan tot kort tevoren was gedacht dat de echte bloei nog zou komen.

Tijdens het wederopbouwtijdperk werden de spanningen in katholieke kring al voelbaar. Tegen een decor van hard werken en weinig klagen vond in Nederland een machtsstrijd plaats die als slotfase van rivaliserende emancipaties kan worden opgevat. Zowel de

sociaaldemocraten als de katholieken en de gereformeerden (misschien beter: de protestanten die niet tot de traditionele bovenlaag van Hervormde Kerk behoorden) moesten in 1945 hun plaats nog enigszins vinden. Een terugblik vanuit het heden maakt duidelijk dat deze drie emanciperende bevolkingsgroepen, die deels al een eindweegs in de politieke en maatschappelijke elite waren geïntegreerd maar er tegelijk nog mee worstelden, over de uitkomst niet te klagen hebben gehad. In de eerste jaren na de oorlog echter was alles nog vloeiend. Voor de katholieken geldt, dat terwijl het succes van hun streven langzaam maar zeker zichtbaar werd, het samenbindende effect van de gedeelde godsdienst en cultuur door allerlei omstandigheden aan betekenis verloor.

Vervolgens begon in de jaren zestig een ander soort conflict, dat weinig sectoren van de maatschappij onberoerd zou laten. Het speelde zich samenlevingsbreed af tussen generaties, tussen 'behoud' en linkse progressiviteit, tussen stijlen van cultuur en tussen kerk en kerkvolk. De katholieke wereld kwam midden in deze storm terecht. De interne tegenstellingen onttaarden mede als gevolg van de defensieve reactie van de hoogste autoriteiten binnen de kerk zelf, in een strijd van allen tegen allen. Zo werd de 'geest van zestig' de bijl aan de wortel van de katholieke zuil en van de geloofsgemeenschap. 'Tranquillus' (be daard, onverstoorbaar) bleef noch de politieke leiding van de zuil, noch het Nederlandse episcopaat, noch de delen waarin 'het katholieke volksdeel' uiteenviel, dat door zijn getal én door zijn traditioneel volgzame karakter altijd de kracht van de zuil had uitgemaakt. Integendeel. Uiterst onrustig temidden van woelige baren zocht iedereen op zijn eigen manier naar het antwoord op de vragen van de nieuwe tijd.

Bij dit alles moet worden bedacht dat het de kerk zelf is geweest die het proces van vernieuwing heeft gestimuleerd. Zoals Michail Gorbatsjov vanaf 1985 in de Sovjet-Unie de 'perestrojka' predikte en zo een niet meer te bedwingen geest uit de fles liet, zo verkondigde een kwart eeuw eerder paus Johannes XXIII een boodschap van *aggiornamento* (bij de tijd brengen) in de Rooms-Katholieke Kerk. Geboren als Angelo Roncalli, een eenvoudige boerenzoon, opgeklommen tot patriarch van Venetië en tussen 1958 en 1963 zetelend in het Vaticaan, riep deze paus het Tweede Vaticaans Concilie bijeen (1962-1965). Het concilie was niet zomaar een idee of een bedrijfsongeval van een onervaren prelaat. Johannes wist of dacht te weten wat hij deed en gooide bewust een steen in de vijver. In de laatste jaren van diens pontificaat had bij zijn voorganger Pius XII de 'integralistische', negatieve benadering van de moderniteit steeds meer de overhand gekregen. Johannes XXIII beseftte dat hij risico's nam, maar achtte de tijd gekomen om de weg van het Vaticaan om te buigen naar een meer constructieve aanpak. Misschien moet in zijn streven ook een poging worden gezien om binnen de katholieke kerk, die anders dan de protestantse geen 'leden' heeft maar een typische volkskerk is, het 'volk' het gevoel te geven 'leden van een gemeenschap' te zijn.

Bedoeld of onbedoeld, in Nederland nam de betrokkenheid van leken in eerste instantie toe. Het is één van de tragische kanten van deze geschiedenis dat het lidmaatschapsgevoel daarna in zijn tegendeel is verkeerd. Wat in de jaren vijftig nog de 'sterkste' katholieke kerk van Europa werd genoemd, gekenmerkt door een gehoorzaamheid die de clerus in andere landen jaloers maakte, geldt nu als een van de zwakste van de wereld.

Tijdvakken

Een indeling van de naoorlogse geschiedenis in tijdvakken – in breed perspectief – zou er derhalve wat de politiek-maatschappelijke verhoudingen betreft als volgt uit kunnen zien. De ijverige concurrentie tussen de 'zuilen', achter een façade van harmonieuze samenwerking en vredige consensus, kenmerkte de wederopbouwperiode. Daarna brak een tijd van

maatschappelijke en politieke polarisatie aan, waarvan het begin min of meer samenviel – maar met slechts een vaag oorzakelijk verband – met het terugtreden van politieke voor-
mannen als W. Drees (PvdA), C.P.M. Romme (KVP) en J. Schouten (ARP). De volgende
generatie leiders, vertegenwoordigd door onder meer W.K.N. Schmelzer (KVP) en J.M.
den Uyl (PvdA), schuwde de confrontatie minder. Het jaar 1977 was een omslagpunt.
Hoewel de kiezers in dat jaar niet negatief oordeelden over de door het kabinet-Den Uyl
gevolgde koers (tien zetels winst voor diens eigen partij), trad er een centrum-rechts kabi-
net aan (VanAgt/Wiegel, 1977-1981). Tussen 1977 en 1989 werd de aan het eind van de ja-
ren zestig ingezette linkere tendens in het regeringsbeleid vervangen door bezuinigingen
en ‘no-nonsensebeleid’. Het Akkoord van Wassenaar van 1982 gaf de kabinetten van Ruud
Lubbers (1982-1994) rugdekking voor diens streven naar een gematigde loonontwikke-
ling. Aan het eind van de jaren tachtig keerde een vorm van consensus ook terug bij de
kabinetsvorming. Een hoogtepunt van de samenwerking tussen links en rechts waren de
‘paarse jaren’ van de kabinetten-Kok (1994-2002). De verkiezingen van 2002 vormden
daarop een reactie. Het in 1994 voor het eerst buitengesloten CDA keerde toen terug in het
kabinet, maar de prijs die het daarvoor moest betalen was een compromis met de populist-
ten. Dankzij Fortuyn (in leven en dood) had deze laatste groep, een nieuw verschijnsel dat
haaks staat op de verzuiling van vroeger, sterk aan kracht gewonnen. Die kracht bleek
geen strovuurtje, ook al verdween de Lijst Pim Fortuyn (LPF) al snel van het toneel. In 2010
moest daarom een tweede compromis worden gesloten, nu met de Partij voor de Vrijheid
(PVV) van Geert Wilders, en onder leiding van de VVD.

Bevrijding en wederopbouw

De verwoesting van de Tweede Wereldoorlog en het pijnlijke besef dat ten aanzien van het
recente verleden wel enig zelfverwijt op zijn plaats was, motiveerden Nederland na de be-
vrijding in mei 1945 tot snelle en radicale wederopbouw. ‘Van mei tot mei’ was een trieste
en frustrerende ervaring geweest. Nederland had ook verhoudingsgewijs veel slachtoffers
te betreuren: in totaal bijna een kwart miljoen. Dit kwam vooral door het grote aantal ge-
deporteerde en vermoorde joden. Het spreekt vanzelf dat de naoorlogse samenleving wor-
stelde met de vraag hoe de slechte voorbereiding op de oorlog, de snelle nederlaag, het
traag op gang komen van het verzet en – als triest dieptepunt – de deportaties hadden
kunnen gebeuren, ook al werd in de eerste vijftien jaar na de bevrijding slechts sporadisch
openlijk op deze kwestie ingegaan. De stoere taal waarin de oorlog werd nabesproken ver-
hulde de nodige vertwijfeling.

Wat de joden betreft deed zich zelfs een vorm van *blaming the victim* voor. De taboes
rond de holocaust droegen bij tot een tijdelijke opleving van antisemitisme – zelfverwijt
kan kennelijk vreemde uitwegen zoeken. Het was ook de bijna algemene concurrentie-
strijd om aandacht en erkenning die de joden opbrak. Zij waren het exclusieve doelwit van
door de nazi’s gepleegde genocide geweest. Dat zij daarop wezen was niet meer dan lo-
gisch, en zeker geen kwestie van zich ergens op laten voorstaan. Onbegrip werd echter hun
deel. In een maatschappij die nog moest bijkomen van de ongekende totaalervaring die de
oorlog was geweest en waarin de meeste mensen vol waren van hun eigen slachtofferschap,
wekten het vermeende overdreven zelfbeklag, de ‘exploitatie’ van de vervolgingen en po-
gingen zich te laten ‘voortrekken’ niet zelden rancune.⁴

De reacties van katholieken vormden geen uitzondering. De excessen van het antise-
mitisme werden als zodanig erkend, zeker door het episcopaat (dat al in de jaren dertig elke
vorm van rechts extremisme had veroordeeld, tijdens de oorlog alle NSB-sympathisanten
de sacramenten had ontzegd en op 20 juli 1942 had geprotesteerd tegen de beginnende de-

portaties⁵), maar het katholieke volksdeel liep niet in de voorste linies bij het bestrijden van vooroordelen tegen joden. Het rooms-katholieke antisemitisme kende een lange traditie, die deels samenhang met het fenomeen dat twee loten van dezelfde stam (beide religies steunen op de Bijbel en delen de ‘Messiasverwachting’) elkaar feller plegen te bestrijden dan mensen die niets met elkaar gemeen hebben. Maar er speelde meer mee. Pacifisten, democraten, communisten en joden werden in het interbellum door sommige katholieken op één hoop gegooid. In die jaren liet een aantal katholieke jongeren zich meeslepen door rechts-radicalen stromingen, gedreven door hun woede over de economische malaise en hun afkeer van ‘de democratie’ die geen remedie op de problemen wist, van het anti-religieuze communisme, van de compromissen die hun eigen partij (de RKSP) steeds weer sloot om binnen de christelijke coalitie een rol te kunnen spelen en van de joden die ‘als internationalisten knaagden aan de wortels van de nationale gemeenschap’. Volgens deze opgewonden en luidruchtige katholieke jongeren/studenten kon de ‘moderne verrotting’ van de maatschappij alleen een halt worden toegeroepen als alle ‘binnenlandse vreemdelingen’ een toontje lager zongen. Het opportunisme van het katholieke establishment moest plaatsmaken voor radicale katholieke strijd om de natuurlijke orde in de maatschappij te herstellen. De meest extreme aanhangers van het denken in termen van een natuurlijke orde – volgens puur katholieke inzichten – aarzelden niet zichzelf ‘fascisten’ te noemen. Zij bewonderden de Italiaanse duce Mussolini, mede vanwege zijn *conciliazione con la Santa sede*: de Lateraanse akkoorden van 1929 die een eind hadden gemaakt aan het conflict tussen de katholieke kerk en de Italiaanse staat.

Twijfel of democratie het geschikte staatkundige middel was om grote problemen op te lossen, had niet alleen in de juist genoemde katholieke kringen om zich heen gegrepen. Hij was wijdverbreid. Autoritaire partijen als de NSB (Nationaal-Socialistische Beweging; opgericht in 1932 en verboden in 1945) hadden in dergelijke onzekerheid hun wortels gevonden. Het fascistische Zwart Front van de ex-priesterstudent Arnold Meijer (1905-1965) was vooral bij katholieken populair – niet genoeg overigens voor een Kamerzetel. Het antisemitisme van Zwart Front, dat na het begin van de bezetting Nationaal Front ging heten, stak dat van de NSB naar de kroon. Het was minder dan de Duitse variant op een rassenleer gebaseerd. Het jodendom werd vooral als een ‘cultureel risico’ beschouwd, net als het marxisme, het kapitalisme en de vrijmetselarij. Na de teloorgang van Nationaal Front (in 1941 verboden de Duitsers deze organisatie omdat zij te veel met de NSB concurreerde) waaierden zijn aanhangers in diverse richtingen uit. Een aantal koos voor de collaboratie, een ander deel keerde zich af van de Duitsers en ging in het verzet.

De grofste vormen van katholiek antisemitisme waren na de oorlog naar de achtergrond verdwenen. Mildere varianten bleven echter bestaan. Om één⁶ voorbeeld te noemen: een katholiek weekblad als *De Linie*, een fel anti-communistisch periodiek, was zo onkieskeurig om een figuur als de evidente antisemiet Albert Kuyle (1904-1958) in bescherming te nemen door Kuyle (pseudoniem voor L.M.A. Kuitenbrouwer) al voor het verstrijken van zijn als straf opgelegde publicatieverbod onder een andere naam te laten publiceren.

Een zo compleet mogelijk herstel van normale constitutionele verhoudingen werd in Nederland algemeen gewenst, maar niet zonder politieke veranderingen. Het vooroorlogse verzuilde bestel (gekenmerkt door het paradoxale feit dat de politieke partijen wel hun elites met elkaar lieten samenwerken, maar verder hun isolement koesterden als bron van kracht) was immers in diskrediet geraakt. Het had geen uitweg uit de economische depressie gevonden, noch had het een antwoord bedacht op de daarmee gepaard gaande diepe ‘crisis van de democratie’. Vanwege het evidente failliet van de totalitaire systemen stond

de democratie na de oorlog hoger aangeschreven. Daarbij moet worden aangetekend dat autoritaire neigingen soms een lang leven beschoren is; ook in dit geval.

Hoe moesten de aanpassingen aan de nieuwe tijd er tegen de achtergrond van de recente geschiedenis uitzien? Hier scheidden de wegen zich. Het op haar eigen manier autoritaire staatshoofd, koningin Wilhelmina, had zeer uitgesproken ideeën over de toekomst. Bij haar stond niet het constitutionele gehalte of de democratische zuiverheid van het naoorlogse bestuur voorop, maar het krachtige handelen. Daarom streefde zij op het bezetene af naar ‘vernieuwing’, een begrip dat zij keer op keer hanteerde, overigens zonder het te definiëren. Zoals haar biograaf Fasseur betoogt: vernieuwing was voor haar in de eerste plaats een levenshouding. Wie het begrip ging ontleden, zaaide in haar ogen automatisch het kwaad van de politieke verdeeldheid.

Het eerste kabinet dat na de oorlog aantrad was van koninklijke signatuur. Wilhelmina maakte – met de nodige prudentie – gebruik van het staatsrechtelijke vacuüm dat heerste zolang er geen verkiezingen waren gehouden. Op haar instigatie kwam er een kabinet van ‘herstel en vernieuwing’ tot stand. Om de oude partijen kon zij niet helemaal heen, dus die waren er óók in vertegenwoordigd, onder meer in de persoon van SDAP-er Willem Drees (SDAP = Sociaal-Democratische Arbeiders Partij). Ook Louis Beel, een katholiek die de vertrouweling bij uitstek van het Oranjehuis zou worden (tweemaal premier, vicevoorzitter van de Raad van State en door de jaren heen eerste hulp bij politieke ongelukken) zat in dat kabinet, als minister van Binnenlandse Zaken. Wilhelmina’s koninklijke hand viel vooral te herkennen in het feit dat het kabinet niet minder dan vijf partijloze ministers telde, van wie er enkele later lid zouden worden van de in februari 1946 opgerichte Partij van de Arbeid. Willem Schermerhorn, de minister-president (de persoonlijke keus van de koningin voor dat ambt), was zelf een voorman geweest van de Nederlandse Volksbeweging (NVB). Deze in het gijzelaarskamp in Sint-Michielsgestel (in het kleinseminarie Beekvliet) opgerichte organisatie stond aan de wieg van de PvdA. Schermerhorn was een man naar Wilhelmina’s hart omdat hij streefde naar politieke eenheid op ‘personalistische’ grondslag. Het personalisme heeft maar een kort leven gekend, maar toentertijd gold het als een democratisch alternatief voor de totalitaire ideologieën waarmee Nederland gekampt had (het nationaal-socialisme) of steeds nadrukkelijker te kampen kreeg (het communisme).

De PvdA-in-oprichting omhelsde het personalisme. Zij bewoog zich op papier, in de maanden voorafgaand aan haar formele lancering, in de richting van het soort vernieuwde politiek dat het staatshoofd voor ogen stond. De PvdA moest als voortzetting van de NVB alle progressieve Nederlanders een tehuis bieden. Om niemand af te schrikken werden symbolen als de rode vlag en de ‘Internationale’ als strijdlid in de ban gedaan. Uiteindelijk gingen de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (de SDAP), de links-liberale Vrijzinnig-Democratische Partij (VDB) en de Christelijk-Democratische Unie (CDU) in de nieuwe eenheidspartij op. De grote confessionele partijen wezen de ‘doorbraak’ van de verzuilde verhoudingen categorisch af, al konden zij niet verhinderen dat diverse individuen uit hun kring op persoonlijke titel toetraden tot de PvdA. Voor de RKSP, die zich omvormde tot de KVP (een weinig ingrijpende renovatie van de vooroorlogse partij), en het episcopaat was het geen vraag of er nog een taak lag voor een katholieke eenheidspartij. Het aantal katholieke toetreders tot de PvdA was echter groot genoeg om aldaar een substantiële ‘katholieke werkgemeenschap’ te vormen, een soort aparte kamer in een – officieel via de statuten – federatief georganiseerde PvdA.⁷

Dat er niet nog meer katholieken waren ‘doorgebroken’ was te danken aan een zorgvuldig doordachte strategie van het episcopaat. In het al voor de winter van 1944-1945 bevrij-

de zuiden van Nederland hadden de bisschoppen de restauratie van de eigen katholieke organisaties meteen opgepakt met een herderlijk schrijven waarin die als dwingende eis werd geformuleerd. 'Reeds nu en zonder uitstel' moest het herstel ter hand worden genomen. Vanaf mei 1945 was herstel ook ten noorden van de Moerdijk het parool. Met succes, want gehoorzaamd werden de bisschoppen, niet in de laatste plaats omdat zij dankzij een ferme anti-Duitse houding tijdens de oorlog met onaangetast gezag konden spreken. Zij hadden eventueel nog verder kunnen gaan door katholieken het lidmaatschap van de PvdA expliciet te verbieden, maar zagen daarvan af, op aandrang van hun adviseur pater J.G. Stokman. Deze betrekkelijk progressieve priester uit de orde der minderbroeders was sterk geporteerd voor katholieke eenheid op het terrein van de politiek. Aan de andere kant voelde hij ook goed de spanning aan die wordt opgeroepen als progressieve jonge katholieken, waarvan de RKSP er veel telde – zoals voor de oorlog al meermalen duidelijk was geworden – hun natuurlijke drang tot stemmen op een progressieve partij niet mogen volgen. En zo ontstond de KVP, die een 'programpartij' in plaats van een 'beginselpartij' zou worden en zich open zou stellen voor niet-katholieken; dat laatste bleef natuurlijk een dode letter. Het was daarna de taak van fractievoorzitter Romme het onverenigbare te verenigen. Hij moest de progressieven binnenboord houden, de conservatieven geen aanleiding geven van boord te gaan, samenwerken met de PvdA én voorkomen dat die samenwerking zijn kiezers het gevoel gaf dat de PvdA kennelijk fatsoenlijk genoeg was om rechtstreeks op te stemmen. Niet in de laatste plaats diende hij ook nog 'katholieke politiek' te realiseren. Zijn ragfijne manoeuvreren was een aantal jaren succesvol, maar moest haast wel uitlopen op onenigheid in eigen huis en/of een harde botsing met de PvdA.

Maar eerst was er die redelijk harmonieuze rooms-rode samenwerking. De verkiezingen voor de Tweede Kamer van 16 mei 1946, negen jaar na de vorige op 26 mei 1937, bezorgden de vernieuwers van de PvdA een flinke kater. Wie had verwacht dat de PvdA minstens de som van de vooroorlogse zeteltallen van de fuserende partijen zou behalen en in stilte had gehoopt op nog veel meer, kwam bedrogen uit. Die som bedroeg 31 zetels (van de honderd⁸⁾), het werkelijke resultaat was slechts 29 zetels. Het experiment van de 'doorbraak' – het einde van Abraham Kuypers 'antithese' tussen gelovigen en niet-gelovigen – was voorlopig mislukt. De confessionele partijen hadden nog niet afgedaan. Het verzuilde Nederland bleek te taai voor – volgens de herstellende 'modieuze' – vernieuwingsbewegingen. En zo kwam er een puur rooms-rood kabinet tot stand, met Louis Beel als premier. Het enige 'echte' rooms-rode kabinet in de geschiedenis.

Demografische 'winst' en geloofsafval

Het aantal katholieken als percentage van de bevolking was na de Tweede Wereldoorlog (volkstelling 1947) weer met enkele procenten toegenomen ten opzichte van het begin van de jaren dertig. Dat de bevolking in absolute cijfers groeide was haast nergens in Nederland een bron van zorg, wel het relatief hoge geboortenniveau binnen de 'roomse' bevolkingsgroep. De statistische data dienaangaande werden in de jaren dertig lustig geëxtrapoleerd. De zuilen waren immers in een soort wedstrijd verwickeld. Een belangrijk aspect van de concurrentie was de omvang van de onderscheiden groeperingen. Wie heeft/houdt/krijgt qua getal de overhand? Op het eerste gezicht voorspelde de statistiek dat de katholieken tegen 1960 in de meerderheid zouden zijn. Wie de liberale en protestantse kranten van die periode terugleest wordt getroffen door tamelijk onverhuld antipapisme in artikelen over de verwachte bevolkingsontwikkeling. In het 'protestantse' Nederland was de katholieke opmars voor velen, van links tot rechts, een schrikbeeld. De RKSP was zich daarvan goed bewust. Bij katholieke politici streden trots en tevredenheid over de

demografische prognoses en huiver om daarmee te koop te lopen om de voorrang. Er was hun veel aan gelegen de angst voor ultramontaanse machtsontplooiing de kop in te drukken. Zoals de toelichting op het nieuwe RKSP-beginselprogramma van 1936 zich uitputte om duidelijk te maken dat een katholieke partij slechts vanuit katholieke inspiratie handelde en geen 'politiek catholicisme' belichaamde⁹, zo hoedde de top zich voor elk triomfalisme zodra bevolkingscijfers ter sprake kwamen. Het was onder meer dit soort 'lafheid', symptoom van – naar het woord van Rogier – 'capitulaties voor de gecamoufleerde dictatuur van een sterke man' (Colijn), die de eerder besproken radicale katholieke jongeren weg van de RKSP naar rechts dreven.¹⁰

Na de oorlog waren de statistische feiten vanuit het protestantse schrikperspectief gere-deneerd eigenlijk hoopgevend, als men tenminste de moeite nam verder te kijken dan de geboortecijfers en de resultaten van de volkstelling van 1947. Het aantal katholieken zou namelijk nog veel groter zijn geweest als een deel van de demografische 'winst' niet door geloofsafval was afgeroomd.¹¹ Er was sprake van aanzienlijke ontkerkelijking, vooral in de grote steden. De oorzaken waren velerlei. Onder andere speelde mee dat nogal wat katholieken uit het zuiden die vanwege de werkgelegenheid naar het noorden migreerden, hun katholieke signatuur in het 'protestantse' noorden, of überhaupt in een meer stedelijke omgeving niet wilden of niet konden handhaven. Het verlies lag tussen de honderd- en tweehonderdduizend mensen. Dat het niet preciezer te berekenen valt, komt door de betrekkelijkheid van de beschikbare data. Het maakt veel verschil of iedereen die zich 'katholiek' noemt als zodanig beschouwd wordt, of dat striktere definities worden gehanteerd, zoals het volgens de kerkelijke leer viere van het paasfeest, inclusief de verplichte communie en indirect de biecht.¹² In het algemeen gesproken manifesteerde de ontkerkelijking zich na de oorlog sterker onder katholieken dan onder protestanten. Voor de oorlog was dat andersom geweest. Een vrij hard gegeven waaruit de achteruitgang van geloofsij-ver kan worden afgeleid, was de daling van het aantal priester- en kloosterroepingen. Een aantal orden/congregaties had er zozeer onder te lijden dat kloosters moesten worden gesloten, en het rekruteren van voldoende krachten voor de zielzorg leek langzamerhand een probleem te worden.

Naast de echte ontkerkelijking was er ook nog een tendens tot ontklerikalisering. De hiërarchische, soms als autoritair ervaren structuren binnen de kerk begonnen te knellen, ook voor trouwe katholieken. Het geloof en de rituelen van geloofsbeleving raakten meer en meer gedemocratiseerd. Taken die vroeger exclusief voor geestelijken waren weggelegd, werden geleidelijk ook het domein van leken. Het priesterlijke en kerkelijke gezag werd op die terreinen minder relevant. Ook leken konden 'deskundig' zijn. Men bedenke hierbij dat Nederlandse priesters in veel gevallen geen academische opleiding hadden genoten – zelfs hun docenten op de seminaries waren in meerderheid niet academisch geschoold geweest. Leken begonnen de clerus wat betreft scholing snel te overvleugelen. De oprichting van de Katholieke Universiteit in Nijmegen¹³ (1923) en de Rooms-Katholieke Handelshogeschool in Tilburg¹⁴ (1927) wierp vruchten af. De vormen van professionalisering die de voorhoede van katholieke burgers inbracht, stelden de vroeger doorslaggevende 'professionaliteit' van de geestelijken soms in de schaduw. Thurlings beschrijft deze ontwikkeling in *De wankelende zuil*, een studie waarin hij de visie ontwikkelt dat de crisis in de katholieke kerk vooral vanuit het centrum is gekomen en minder door invloeden van buitenaf. Zij manifesteerde zich als een omwenteling in de 'prestigehiërarchie'.¹⁵

In zijn studie *Andere katholieken* beschrijft Paul Luykx diverse situaties waarin katholieke burgers zich sterk genoeg voelden (anders gezegd: genoeg 'prestige' hadden verworven) om zich in hun maatschappelijk functioneren door geen kerk meer de wet te laten

voorschrijven. Van de voorbeelden die hij uitwerkt is onder meer dat van de discussies rond de Rotary interessant. In 1929 werd katholieken het lidmaatschap van deze aan het begin van de eeuw opgerichte serviceclub ontraden. Terwijl Rome tot 1951 wachtte om er een officieel verbod van te maken, gingen de Nederlandse bisschoppen al in 1930 zo ver. De kwestie was het meest actueel in het katholieke zuiden, het deel van het land immers waar het behoren tot de economische bovenlaag (kenmerk van Rotary) en het katholiek-zijn het vaakst hand in hand gingen. Het was ook daar (Maastricht) dat enkele slachtoffers van het verbod weigerden te gehoorzamen. De katholieke werkgeversvereniging (AKWV) en de St.-Adelbertvereniging (een vereniging van katholieke intellectuelen) beijverden zich om het Rotaryverbod geschrapt te krijgen. De Rotary-aspiranten haalden alles uit de kast, zelfs een soort – waarschijnlijk niet al te serieus gemeente – missionaire ijver: zou het niet mooi zijn als katholieken de Rotary van binnenuit meer begrip voor hun geloof bijbrachten? Na een langdurig en moeizaam proces van redeneren en overtuigen kregen de verdedigers van de Rotary in 1955 een ontheffingsregeling voor elkaar. Als maar de garantie bestond dat iemand als katholiek stevig genoeg in zijn schoenen stond om zich in dat liberale milieu te handhaven, was ontheffing mogelijk. Voor een welgestelde of anderszins aanzienlijke burger gold dit bijna automatisch. Daarna was er weer enige tijd sprake van een impasse, omdat volledige intrekking van het verbod, waar de potentiële Rotarians op uit waren, vragen zou doen rijzen over de geldigheid van de verboden die het mandement van 1954 had uitgevaardigd. Als iemand lid mocht worden van de Rotary, waarom dan niet van het nvv? Uiteindelijk, in de eerste helft van de jaren zestig, lieten de bisschoppen blijken het aanvragen van ontheffing niet meer nodig te vinden. Daarmee was het verbod feitelijk ingetrokken.¹⁶ Deze geschiedenis laat zien hoe de emancipatie van de katholieke burger zich los van geloofskwesties of ‘crises’ in de kerk, ook uitte in een mondigere omgang met het kerkelijke gezag. Hij isoleerde zich niet meer van zijn omgeving, hoe het episcopaat daar ook over dacht.¹⁷

Let wel. Deze ontwikkeling was dus al ruimschoots op gang gekomen vóór de grote omwenteling van de jaren zestig. Wie bereid was nuchter naar de feiten en cijfers te kijken, kon al gauw na de oorlog zien dat het wel los zou lopen met de gevreesde roomse suprematie; al was het maar doordat ook binnen de clerus zelf een tendens zichtbaar werd om de katholieke burger mondigere en maatschappelijk weerbaarder te maken. Een groot deel van de buitenwereld koos echter voor een andere focus: de machtsontplooiing van de KVP en de ‘politieke’ interventies van het episcopaat. In een herderlijk schrijven van de synode van de Hervormde Kerk van 1950 kwamen de katholieken weer ouderwets naar voren als trouwe ultramontanen, met Rome in de rol die het Kremlin binnen de communistische wereld vervulde. Rome probeerde volgens de synode alle terreinen des levens onder kerkelijke voogdij te brengen, of ‘waar dit niet mogelijk is, een eigen staat-in-de-staat te bouwen’. Toegegeven, als de visie van de synode op een misverstand berustte, was dat een totaal onbegrijpelijk misverstand. Vanuit Rome deed paus Pius XII in datzelfde jaar 1950 het nodige om het beeld van een kerk die de wereld wil veroveren te bevestigen, met een encycliek als *Humani generis* (een harde afwijzing van onder meer een aantal elementen van de protestantse theologie) en de afkondiging van het dogma van de ten-hemel-opneming van de maagd Maria, met lichaam en ziel.

Daar konden geen goedbedoelde pogingen van het Nederlandse episcopaat om de kerk anders over het voetlicht te krijgen, tegenop. Kardinaal De Jong, opgegroeid en werkzaam in een zogenaamd protestants land, wist alles over protestantse gevoeligheden, had een leven lang geprobeerd ze te ontzien en zijn kerkprovincie vermaand niet op lange tenen te gaan staan. Het roomse geweld deed dat alles teniet. Voor de rest van Nederland bleef

het Vaticaan de katholieke kerk en omgekeerd. Nijmeegse hoogleraren, het Centrum voor Staatskundige Vorming (wetenschappelijk bureau van de KVP) en allerlei andere personen en instanties protesteerden tegen de 'karikatuur' die de synode van de katholieke kerk had gemaakt, maar tevergeefs. L.J. Rogier, een van de Nijmegenaren die van zich lieten horen, schreef later in zijn *Katholieke herleving*: 'De feiten, getallen en statistieken zouden willekeurig te vermeerderen zijn. Men kan er een imperialistisch offensief van Rome uit afleiden, maar wat hier zichtbaar wordt, is eenvoudig de katholieke herleving in grafieken en tabellen. Geen Nederlandse katholieke en zelfs geen Nederlandse bisschop heeft ooit uit Rome een order ontvangen, die hem verplichtte tot de dingen die ondernomen werden. De katholieken moesten dit alles in strijd veroveren en waar strijd gevoerd wordt, kan men niet zonder machtsvorming.'¹⁸

Zedelijkheid

Het lijkt geen twijfel dat de Rooms-Katholieke Kerk haar invloed bij uitstek liet gelden op het brede terrein van de zedelijkheid. Waarom dat zo was, is een boeiende kwestie. Elke beantwoording gaat echter ver buiten het bestek van deze beschouwing. Evidente huiver voor seksualiteit was in ieder geval een constante. Een vaak gehoorde verklaring voor het taboe karakter van alles wat met erotiek te maken had, is de verplichting tot celibatair leven van alle dignitarissen van de kerk. Met het bespreken van dit thema betraden zij een veld van mijnen en prikkeldraad. De zonde van de onkuisheid was voor velen – iedere profeet eet brood – dichtbij. Tussen erover zwijgen en er louter strenge moraaltheologische verhandelingen over houden lag een vacuüm waarvoor geen taal bestond. En dan was de kerk ook nog een mannenwereld, met theoretisch geen praktische ervaring op seksueel gebied. Die omstandigheid schiep haar eigen taboes, waarvan de intieme relaties tussen mannen veruit het grootste was. Dat de kerk zich alleen besmuikt en in de meest verhulende termen uitliet over de praktijk, maar grote woorden gebruikte om de theorie uit te leggen en voor te schrijven, is waarschijnlijk het meest opvallende aspect aan dit hoofdstuk uit de katholieke moraaltheologie.

Er is een raakvlak tussen deze constatering en de kwestie van seksueel misbruik binnen de muren van scholen en internaten, waarop hieronder nog kort zal worden ingegaan. Een citaat uit een studie van de Amerikaan John T. McGreevy moge dit duidelijk maken. Sprekend over de zaken die in zijn land bekend zijn geworden schrijft hij:

'Only a small fraction of the sexual abuse cases involved true pedophiles, or men specifically attracted to small children. [...] More typically, the cases made public over the past decade involved priests abusing teenage boys. [...] The existence of homosexual priests (celibate or not) was hardly news, but homosexual priests as late as the 1940's might not have used the term, since they worked in a society (and certainly a church) where sexual orientation was not consciously perceived as central to personal identity. The gay awakening of the late 1960s and 1970s created a different climate. One result was a gay clerical subculture, as many priests and seminarians began to understand their own identity in the sexual vernacular of the larger society.'¹⁹

De kerk creëert een ernstig probleem door verschijnselen als homoseksualiteit niet in volledige openheid te willen bespreken en er al helemaal geen plaats aan te willen geven binnen de eigen cultuur. Niet homoseksualiteit als zodanig raakt de kern van een aantal kwesties waarmee de kerk pijnlijk is geconfronteerd, maar de gapende kloof tussen het werkelijke leven van homo's die voor dienstbaarheid aan God en aan de kerk hebben gekozen en de leer die hen voorhoudt hoe zij zouden moeten zijn. Vroeg of laat moest de seksu-

ele bevrijding van de jaren zestig en zeventig vanuit de buitenwereld binnendringen. He-las kon dat, gegeven de cultuur van zwijgen, verdringen en ontkennen, alleen maar tot grote spanningen leiden.

Het is waar: de opvattingen van de Nederlandse katholieke kerk over aangelegenheden met een seksueel aspect hebben lange tijd feitelijk niet uit de pas gelopen met die van de samenleving als geheel, een aantal 'linkse', buitenkerkelijke kringen uitgezonderd. De breed gedragen 'bestrijding van zedeloosheid' richtte zich onder andere tegen geboorte-regeling. Het is in onze dagen misschien moeilijk voorstelbaar, maar het 'neo-malthusia-nisme' ontmoette in Nederland niet minder afwijzing dan abortus en prostitutie. Nog in 1929 ontving de Nieuw-Malthusiaanse Bond (NMB) van de overheid geen goedkeuring als vereniging. Daargelaten of het doel van de vereniging (voorlichting geven over middelen om zwangerschap te voorkomen) zedelijk en wettelijk door de beugel kon, oordeelde mi-nister J. Donner van Justitie dat 'in elk geval de werkzaamheid van eene vereniging als de-zie [...] een gevaar oplevert voor de openbare orde en goede zeden'. Niet-erkenning bete-kende geen absolute verhindering van de werkzaamheden, wel dat alles onder dekmantels van andere stichtingen en organisaties (zoals consultatiebureaus) moest worden gedaan.

In mei 1946 werd de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming (NVSH) opge-richt, een rechtstreekse voortzetting van de NMB. Nog steeds bestond er breed verzet tegen haar streven, maar in protestantse kring verloor dat zijn scherpste kantjes. De NVSH met haar 'naturalistische' opvattingen over moraal (waarin de seksuele lust als hoogste goed leek te gelden) bleef ook onder protestanten verdacht; 'erotiek' kreeg in de Hervormde Kerk langzamerhand erkenning als een wezenlijk element in een normaal huwelijk. De gedachte dat geslachtsgemeenschap alleen mocht plaatsvinden met het doel kinderen te verwekken wezen de protestanten af. In hun kring overheerste vanaf de jaren vijftig het oordeel dat seksueel contact tussen verantwoordelijk handelende individuen normaal was. Hetzelfde begon steeds meer te gelden voor het voorkomen van zwangerschap: als het één geen veroordeling verdiende, dan het andere ook niet. Bovendien waren 'zonder moeite omstandigheden denkbaar, waarin juist een kleiner gezin meer naar Gods wil' was. Al met al ontstond er op dit punt een brede en diepe kloof tussen de protestantse kerken en de ka-tholieken. Het feit dat vanuit de katholieke gemeenschap voornamelijk werd aangedron-gen op aanscherping van de wetten tegen aantasting van de zedelijkheid, maakte het voor protestantse denominaties eenvoudiger de nuance in de gaten te houden. Van een dergelij-ke rigiditeit moest een weldenkend mens immers wel afstand nemen.

Een rapport van het Centrum voor Staatskundige Vorming (CSV, het wetenschappelijk bureau van de KVP) over *Overheid en openbare zeden* uit 1950 sprak nog eens duidelijk uit dat de katholieke moraal anticonceptie afwees vanwege strijdigheid met de natuur. Daar kwamen de economische overwegingen nog bij. Een volk dat het neo-malthusianisme in praktijk bracht, ondermijnde de grondslagen van zijn welvaart, zoals de arbeidslust, de spaarzaamheid en de ondernemingszin.²⁰ Hetzelfde gold mutatis mutandis voor gemengd zwemmen (een voorbeeld van 'een omgang der sexen, welke zonder de minste twijfel een naaste gelegenheid is tot zonde'), gemengd kamperen en dansen. In het mandement van 1954 werd ook het raadplegen van een aan de NVSH gelieerd consultatiebureau als 'onge-oorloofd' omschreven: de NVSH tastte 'onze zedenleer over het geslachtsleven en het hu-welijk bepaaldelijk aan'.

Homoseksualiteit, althans elke vorm van gehoor geven aan die geaardheid, gold als een nog groter kwaad. De vier jaar gevangenisstraf die een meerderjarige kon krijgen na on-tucht met een minderjarige van hetzelfde geslacht – er werd hier alleen aan mannen ge-dacht; vrouwelijke homoseksualiteit lag überhaupt buiten het blikveld – was een te gerin-

ge sanctie. En aangaande homoseksuele 'ontucht' tussen meerderjarigen stelde het csv-rapport dat 'ook indien in bepaalde gevallen waar is, dat een persoon zich van aanleg niet anders dan tot personen van hetzelfde geslacht aangetrokken kan voelen, een recht op homoseksueel verkeer [...] nimmer [kan] worden toegekend'.²¹

Er zou nog een lange opsomming kunnen worden gegeven van uitspraken van kerkelijke of aan de kerk gelieerde autoriteiten, over alles wat met bekoringen op het terrein van de seksualiteit te maken had. Die teksten hebben, afkomstig als zij lijken te zijn van een andere planeet en uit een tijd die eeuwen achter ons moet liggen, heden ten dage een verbijsterend en soms hilarisch effect. Om anachronistische vertekening te voorkomen wordt hier volstaan met de opmerking dat het goed bedoeld moet zijn geweest, maar aantoonbaar tot vele varianten van ontwrichting en gewetensnood heeft geleid. Bemoeizuchtig tot in de finesses lijkt de kerk een parallel universum te hebben willen creëren, waar andere wetten golden dan die van de gewone wereld. De kerk vroeg het onmogelijke. Ontkenning, leugens, schijnheiligheid, schaamte, schuldgevoel, verlies van eigenwaarde en vooral ongebreidelde improvisatie op hoop van zegen: dat het saldo van het kerkelijk ageren tegen de seksuele autonomie van het individu een moreel slagveld zou worden, was te voorstellen geweest.

De enige oplossing die de kerk bood aan hen die het kindertal wilden beperken, was het middel van de 'periodieke onthouding'. Dit vergde de nodige praktische discipline, maar daar lag het probleem niet zozeer. Zelfs de periodieke onthouding was moreel beladen en wie ervoor koos nam een zware verantwoordelijkheid op zich. Bovendien ging het vaak mis en werd de vrouw toch zwanger. Daardoor heeft de methode, in de woorden van Jan Roes, 'zeker ook bijgedragen aan de instandhouding en zelfs versterking van een onnatuurlijk wettisch en moraliserend katholicisme'.²² Vooral vrouwen ervoeren het trauma. Zij voelden zich vernederd en tot instrument van kerkpolitiek gemaakt. Roes zoekt in hun frustraties een van de oorzaken van de latere omwenteling in de kerk. Bij het opvoeden van hun kinderen tot, zoals de bedoeling was, goede katholieken, stonden rancune en verbittering bij de moeders een succesvolle uitoefening van die taak in de weg.

Grillig was de kerk ook. Hoe zij kon zwalken in haar omgang met moraal-theologische vraagstukken op het terrein van de seksualiteit, illustreert onder meer de affaire-Terruwe. Anna (Anny) Terruwe²³ was een katholieke psychiater; toen zij haar praktijk begon, de eerste vrouwelijke psychiater van het land. In de jaren vijftig raakte zij ernstig in conflict met de katholieke kerk, meer in het bijzonder met de conservatieve krachten binnen de kerk, die door steun vanuit Rome in de laatste jaren van Pius XII de wind in de zeilen hadden. Zoals Rogier²⁴ de gang van zaken beschrijft was de veroordelende hand van Rome naar Nederland uitgestrekt bij wijze van reactie op de dalende populariteit van de paus in dit land. Pius' behoudende aanhang had zich bij de nuntius in Den Haag beklagd over de verwording van de kerkprovincie. Een officiële 'visitatie' was het gevolg. Die leverde kennelijk voldoende materiaal op om een reeks van 'zuiveringen' in de priesteropleidingen te rechtvaardigen.

Terruwe, die voor de oorlog kort in een klooster (de clarissen-capucinessen in Duivendrecht) had gezeten maar ook na haar uittreden 'een kloosterlinge in de wereld' bleef, werd doelwit omdat zij als psychiater een compromis nastreefde tussen de leer van Freud (de psychotherapie) en de opvattingen van de kerk.²⁵ Neuroses waren volgens de kerk een kwestie van (seksuele) moraal: de gelovige was van het rechte pad geraakt en kon door bidden en door het uitbannen van de zonde door strikte toepassing van de katholieke leefregels zichzelf weer gezond maken. Voor Freud vloeyde (seksueel) afwijkend gedrag voort uit een gebrek aan vrijheid. Gezondheid en vrijheid gingen hand in hand. Door een mens

meer keuzevrijheid te geven werd zijn gezondheid bevorderd; de genezing bevorderde op haar beurt 'normaal' gedrag. Omdat Terruwe ook kloosterlingen en priesters onder haar patiënten had, volgden de kerkelijke autoriteiten haar publicaties en haar klinische praktijk met argusogen.

De opvattingen van Terruwe, die door de kerk werden verdraaid en versimpeld tot 'laat je niet intomen, geef meer toe aan je natuurlijke behoeften', stuitten aanvankelijk alleen op veel kritiek en nog niet op een verbod. In 1956 moest zij echter een officiële veroordeling incasseren. Aan haar en aan een geestverwant, de redemptorist-wetenschapper-zielzorger W.J.A.J. (Willem) Duynstee, die eveneens steun en toeverlaat was voor geestelijken in nood, werd het verboden onderling contact te hebben. Religieuzen mochten haar niet meer om hulp vragen. Duynstee moest naar Rome en kwam daar onder toezicht te staan, Terruwe raakte als psychiater beschadigd. Gelukkig was dit niet het einde van het verhaal. In de jaren zestig zouden beiden door toedoen van kardinaal Alfrink worden gerehabiliteerd. Bij wijze van genoegdoening of *amende honorable* ontving paus Paulus VI Anna Terruwe voor een persoonlijke audiëntie. Dat zij uitgesproken conservatieve ideeën had over geboorteregeling en huwelijksmoraal was uiteraard geen punt in haar nadeel. Na haar overlijden in 2004 celebreerde bisschop A.L.M. Hurkmans van Den Bosch de uitvaartmis. *Trouw* omschreef Terruwe bij die gelegenheid als 'een kandidaat-heilige, vol honden-trouw aan haar kerk waar ze zoveel beter van had verdiend'.²⁶

De katholieke kerk stond niet intrinsiek open voor de wetenschap, althans voor de wetenschap die 'ook het heilige niet voor onderzoek vrijwaart'. Wel voor wetenschappers wier opvattingen harmonieerden – of vanwege het terrein dat zij bestreken niet hoefden te botsen – met de verkondiging van het geloof, en zeker voor geleerden die de kerk zelfs hielpen bij het vervullen van haar opdracht. Het voorbeeld-Terruwe, een vrouw die na eerst verketterd te zijn het aanvaardbare compromis bleek te belichamen, is wat dat betreft veelzeggend. Diverse katholieke wetenschappers overwonnen de kerkelijke argwaan door ofwel uit te blinken in de juiste geloofsopvatting, ofwel zo veel professorale deskundigheid uit te stralen dat er aan hun positie niet te tornen viel, ook al weken hun opvattingen op de keper beschouwd af van de kerkelijke leer. Iemand van die laatste categorie was de psycholoog F.J.J. Buytendijk (1887-1974), die er samen met leerlingen als C.J.B.J. Trimbos in slaagde wetenschappelijk onderzoek te doen op de meest gevoelige terreinen van de katholieke ethiek. Hij rapporteerde daarover zonder ruw tot de orde te worden geroepen. 'Onder dekking van zijn gezag' kon de katholieke gemeenschap kennis nemen van moderne opvattingen over geestelijke gezondheid en de behandeling van afwijkend gedrag, onder meer op seksueel gebied. Als Buytendijks ideeën hard werden tegengesproken, was het minder door de kerk zelf dan door artsen van de Katholieke Artsenvereniging. Zij lagen met hun trouw aan de klassieke leer (onder meer op het terrein van de geboorteregeling) 'een decennium achter' op de psychologen.²⁷

Wat de anticonceptie betreft heeft de Rooms-Katholieke Kerk tot vandaag niet de draai gemaakt waarmee de algemene Nederlandse praktijk, ook onder katholieken, 'aanvaardbaar', laat staan 'normaal' zou worden verklaard. De encycliek *Humanae vitae* van 1968 heeft de deur die in Nederland door bisschop W.M. Bekkers van Den Bosch in maart 1963 – in een causerie op de televisie – op een kier was gezet (alleen gehuwden konden bepalen hoe groot hun gezin zou zijn: 'Dit is hun gewetenszaak waarin niemand treden mag. Zielzorger, arts of wie ook tot raad geven geroepen wordt moet zo veel mogelijk dat eigen geweten tot zijn recht laten komen') weer stevig dichtgeslagen. De Nederlandse katholieken hebben zich er echter niet aantoonbaar door laten beïnvloeden. Hun huwelijksvruchtbaarheid wijkt allang niet meer betekenisvol af van het landelijke gemiddelde.

In deze paragraaf over zedelijke normen past een korte uitweiding over de schandalen rond seksueel misbruik, die sinds een jaar of tien geleden veel aandacht trekken. Kort na de eeuwwisseling brak deze crisis uit; een crisis die de kerk op haar grondvesten deed schudden. Het begon in de Verenigde Staten, waar al sinds 1985 verhalen in de pers waren verschenen over seksueel misbruik van leerlingen van katholieke scholen en internaten. In de staten Louisiana, Texas, New Mexico en Illinois bleken schadevergoedingen te zijn betaald aan slachtoffers. Kardinaal Joseph Bernardin van Chicago werd in 1993 persoonlijk van misbruik beschuldigd door een voormalige seminarist. Nadat deze zijn aanklacht enige tijd later had ingetrokken, keerde de rust – rond dit thema – enigszins terug.

In 2002 echter stak een nog heviger storm op. In januari van dat jaar werd bekend dat zich in het aartsbisdom Boston tal van gevallen van seksueel misbruik hadden voorgedaan. Wat in Boston was gebeurd bleek al gauw in heel Amerika te zijn voorgekomen. Allerlei soorten geestelijken, zowel wereldheren als religieuzen en van alle rangen en standen binnen de kerk, hadden zich vergrepen aan mensen (soms jonge kinderen, vaker adolescenten; echte pedofielen vormden onder de daders een kleine minderheid) die aan hun zorg waren toevertrouwd. Een paar maanden later was het schandaal tot enorme proporties geëscaleerd. Honderden priesters waren onder druk van de pers en de publieke opinie ontheven van hun taak. De kerk was verwikkeld geraakt in juridische procedures met hoge schadevergoedingen als inzet. Drie bisschoppen hadden ontslag genomen, enkele priesters die van misbruik beschuldigd waren hadden een eind aan hun leven gemaakt, een dader was door zijn slachtoffer vermoord.

De omvang van deze praktijken – die in de publiciteit ten onrechte werden gepresenteerd als een exclusief katholiek fenomeen – overviel de buitenwereld. Wat nog meer aandacht trok dan het misbruik zelf was de manier waarop de kerk ermee bleek te zijn omgegaan. Uit angst voor beschadiging van het imago van de kerk en uit een funest soort preutsheid waren misstappen in de doofpot gestopt. De meeste daders hadden zonder effectief behandeld te zijn, volledige openheid van zaken te hebben gegeven en/of strafmaatregelen te hebben ondergaan, een tweede of zelfs een derde kans gekregen. Ernstige gesprekken, overplaatsing, ontheffing van taken waar potentiële slachtoffers in de nabijheid zijn: daar bleef het in de meeste gevallen bij. Aangifte bij de justitiële autoriteiten was een hoge uitzondering.²⁸

De Amerikaanse affaires trokken wereldwijd aandacht en deden vragen rijzen over eventuele soortgelijke misstanden elders. In Ierland, Duitsland, België en Oostenrijk kreeg de morele crisis een verontrustende omvang. Ook hier te lande zagen de bisschoppen zich, mede doordat slachtoffers zich in steeds groteren getale meldden, genoodzaakt tot openbare verantwoording. Op het verdere verloop van de discussies gaat deze inleidende beschouwing niet in.

De verlegenheid was ook in Rome groot. De katholieke kerk had zich gecompromitteerd als een huis waar achter de gevel dingen waren gebeurd die nooit hadden mogen gebeuren, noch hard waren aangepakt door degenen die daartoe de bestuurlijke, juridische en morele plicht hadden. Aangezien juist hiervandaan eeuwenlang hoge morele standaarden waren verkondigd, was dit een dubbele aanslag op het normerende gezag van de kerk. Sommige reacties vanuit de hoogste katholieke kringen legden getuigenis af van diepe spijt en oprecht medeleven met de slachtoffers, andere – zoals die van de kapucijner priester Raniero Cantalamessa, uit de naaste omgeving van de paus, die de ‘hetze’ tegen de kerk vergeleek met het antisemitisme – waren olie op het vuur. Hoe dan ook, alle welgemeende veroordelingen van grensoverschrijdend gedrag ten spijt heeft de wereldkerk er tot dusver in het openbaar nog geen blijk van gegeven heil te zien in fundamenteel zelfonderzoek.

Kloosterleven

Waar de kerkelijke hiërarchie aan de orde is, dient onderscheid te worden gemaakt tussen de kerkprovincie Nederland, waarin het episcopaat (de gezamenlijke bisschoppen) het gezag uitoefent met de aartsbisschop van Utrecht als primaat, en de in principe daarvan losstaande 'provincies' – de terminologie kan afwijken – van kloosterorden en congregaties. Deze laatste provincies kunnen maar hoeven niet samen te vallen met het Nederlandse grondgebied. Aan het hoofd staat een 'provinciaal'; internationaal is dat meestal een 'generaal-overste'. Veel, maar niet alle 'generalaten' zijn gevestigd in Rome. De kloosterorden en congregaties vallen wel onder het algemene kerkelijke gezag, maar staan ten eerste niet 'onder de bisschop' van het diocees en hebben daarnaast de nodige vrijheid in het beleven en ontwikkelen van hun eigen spiritualiteit en devotie. De terminologie is gevarieerd. Over het algemeen worden de kloosterlingen 'religieuzen' of 'ordegeestelijken' genoemd. Bij 'gewone' priesters spreekt men vaak van 'seculieren' of 'wereldheren'.

Het feit dat bisschoppen slechts in beperkte mate formele zeggenschap hebben over religieuzen, kloosters (bewoond door monniken en nonnen), conventen en fraterniteiten (zusters en broeders/fraters), sluit goed overleg niet uit, noch een overstap van de ene naar de andere hiërarchie. Zo was bisschop A. van Luyn van Rotterdam (tot 2 juli 2011 toen hij werd opgevolgd door H. van den Hende) lid van de congregatie van de salesianen.²⁹ In de praktijk is de tegenstelling tussen religieuzen en seculieren eenvoudig te overbruggen. 'Geen zeggenschap' van de bisschoppen over religieuzen geldt ook alleen als ordegeestelijken niet worden ingeschakeld in de zielzorg – wat regelmatig voorkomt. Alles wat in parochieel kader gebeurt, valt onder de verantwoordelijkheid van het diocees.

De opleiding van priesters geschiedde tot de jaren zestig in kleinseminaries (gymnasium) en grootseminaries (filosofische en theologische vorming) waarover in ieder geval alle grote bisdommen beschikten. Kloosterorden en congregaties hadden afhankelijk van de schaal en de middelen een eigen 'filosoficum' en 'theologicum'; zeker de filosofische vorming wilde elke orde graag in eigen hand houden, want juist daar werd de eigen, voor elke denominatie karakteristieke spiritualiteit aan novicen/studenten bijgebracht en verdiept. Halverwege de jaren zestig bleek de heersende versnippering noch langer financieerbaar, noch wenselijk te zijn. Het aantal roepingen daalde, mede doordat potentiële studenten zich lieten afschrikken door de in zichzelf gekeerde, wereldvreemde sfeer. Na de hierdoor afgedwongen grootscheepse sanering was de academische vorming van priesters geconcentreerd in Nijmegen (faculteit theologie van de KUN), Utrecht, Heerlen, Tilburg en Amsterdam (hogescholen). In die jaren gebeurde het niet zelden dat een priester uittrad en een huwelijk aanging. Daardoor ontstond de situatie dat aan sommige hogescholen ook gehuwde ex-priesters docerden. De in 1972 benoemde bisschop van Roermond J.B.M. Gijsen was dit zo'n doorn in het oog dat hij kort na zijn nogal sensationele entree (zie hierna) een 'convict' begon in Rolduc. Het was zijn bedoeling dit op termijn op te schalen tot grootseminarie, zodat alle onderdelen van de opleiding van priesters onder één dak waren en onder zijn toezicht zouden staan. Gijsens unilaterale actie was een klap in het gezicht van zijn medebisschoppen, die immers slechts enkele jaren eerder in een heel moeizaam proces tot herstructurering van de opleidingen waren gekomen. Uiteindelijk is ook Rolduc niet bij machte gebleken de echte wereld buiten de deur te houden. Er brak een schandaal uit toen bekend werd dat zich ook daar 'affectieve relaties' tussen studenten onderling en zelfs tussen een student en een docent voordeden. Het 'convict' is intussen wel het algemene model geworden voor de priesteropleiding.³⁰ De hogescholen en Nijmegen leverden te weinig priesters af, en haast alleen nog 'katholieke theologen'. De oplossing werd gezocht in een kleine leefgemeenschap waar de hele voorbereiding op het priester-zijn is geconcentreerd.

Het toetreden tot een kloosterorde of congregatie was voor iedere kandidaat in zekere zin een sprong in het duister. Of je in de wieg was gelegd voor zo'n soort leven, dat hoge eisen stelde aan karakterstabiliteit en aan de kracht van het persoonlijke geloof, wist niemand van te voren. De keuze moest worden gemaakt in een levensfase waarin de onzekerheden domineerden. De identiteit (intellectueel, politiek, sociaal, seksueel) van deze jonge mensen lag nog niet vast of was in ieder geval nog niet uitgekristalliseerd. Of er sprake was van een roeping was sowieso een heel moeilijk te beantwoorden vraag. Uitsluitel kon slechts gegeven worden in situaties die alle aspecten van een roeping en het leven dat daarbij hoort, uittestten. Na het afleggen van de geloften was er eigenlijk nog maar één weg terug: uittreden, alles achter zich laten, een nieuw leven beginnen. Geen wonder dat het soms misging, met geestelijke nood als gevolg. Juist in de jaren zestig, toen wat in de buitenwereld gaande was binnendrong in gemeenschappen (de televisie stond ook daar soms aan) en die binnendringende 'sfeer van zestig' ook nog eens totaal conflicteerde met de ideeën op basis waarvan voor het kloosterleven was gekozen, werd de nood hoog. In 1967 werd daarom het Centraal Adviesbureau voor Priesters en Religieuzen (Caper) opgericht. Dit bood hulp en steun aan allen die er een beroep op deden. Geen moreel of spiritueel conflict werd uit de weg gegaan, maar de hulp kon in het uiterste geval ook heel praktisch gericht zijn op de consequenties van uittreden. Al doende, 'helend, bijstaand, begeleidend, verzoenend', zag Caper zich gedwongen zich onder meer op het punt van 'affectieve relaties' in het intermenselijk verkeer enigszins te distantiëren van de officiële doctrine. Binnen een gemeenschap en daarbuiten, homoseksueel en heteroseksueel van aard: alle soorten relaties die botsten met de gelofte van maagdelijkheid bleken voor te komen. Men kon daar de ogen niet voor sluiten.

Zodra bisschop Gijsen van Roermond beseftte welk vlees hij met Caper, een organisatie die zijn bisdom meefinancierde, in de kuip had, zegde hij zijn steun op.³¹ Bij wijze van afsluiting van deze paragraaf zou kunnen worden opgemerkt dat als de Nederlandse religieuzen voor de jaren zeventig vaak aan de rechterkant van de kerk stonden, dat voor de jaren daarna niet meer opgaat. De demoraliserende effecten van de contrarevolutie in de Nederlandse kerkprovincie werden opgevangen in hun buffers van religieuze spiritualiteit en idealisme.

De Nederlandse politiek in de jaren veertig en vijftig

In betrekkelijke harmonie werkten KVP en PvdA hard aan de wederopbouw en aan de voorbereiding – en deels ook al de implementatie – van sociale wetgeving. Hun samenwerking ging wel gebukt onder 'de Indonesische kwestie'. Na een periode waarin een akkoord met Soekarno's nationalisten in Djokja leek te zijn bereikt, probeerde de regering uiteindelijk – in juli 1947 – met geweld een oplossing te forceren. Operatie Product (een naam die tot uitdrukking moest brengen dat het doel vooral bestond uit het normaliseren van productie en handel) werd een 'politieke actie' genoemd, maar was naar elke redelijke maatstaf een koloniale oorlog. Een grote groep leden van de PvdA ter linkerzijde volgde de gang van zaken tijdens 'Product' met afgrijzen. In de KVP vonden diverse leden juist dat er militair doorgepakt had moeten worden. Deze laatste groep meende dat de Nederlandse politiek in socialistisch vaarwater was geraakt. Zij probeerde invloed op de partijleiding uit te oefenen om de kabinetsbasis te verbreden, op zo'n manier dat 'centrum-links' plaats zou maken voor een middenpositie of liever nog 'centrum-rechts'.

De KVP worstelde derhalve – zoals eerder al geschetst – met het feit dat zij als volkspartij zowel haar arbeidersachterban tevreden moest houden als de verhoudingsgewijs kleine katholieke maatschappelijke elite, die eveneens deel uitmaakte van de zuil. Wat daarnaast

meespeelde was de fundamentele onzekerheid van een partij die nog steeds het gevoel had zich als 'Nederlands' en 'nationaal' te moeten bewijzen. Haar misschien wel te sterke besef van het nog virulente wantrouwen tegen de katholieke bevolkingsgroep, een groep die pas vanaf 1939 – de breuk met Colijn – de macht van haar getal volledig tot gelding bracht en in die zin nog enigszins als 'nieuwkomer' in de politiek gold, zette aan tot een beleid dat bewees dat de Nederlandse kroonjuwelen bij haar heus in goede handen waren. Zo manoeuvreerde de KVP zich, haast tegen beter weten in, naar een aantal posities in het centrum van de Indonesische kwestie, zoals die van Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon (Beel) en minister van Overzeese Gebiedsdelen (E.M.J.A. Sassen en J.H. van Maarseveen).

Romme hield voorlopig vast aan samenwerking met de PvdA, omdat die een gematigd progressieve politiek op sociaal-economisch terrein garandeerde. Het kabinetsbeleid mocht ook weer niet te veel naar links doorslaan, want dan zouden de katholieke werkgemers rebelleren. Dat de katholieke elite niet makkelijk in het gareel te houden was, bleek bij de verkiezingen van 1948. Een klein rechts partijtje dat werd aangevoerd door de voormalige minister (uiteraard voor de Rooms-Katholieke Staatspartij) Charles Welter (de Lijst-Welter) en dat gekant was tegen het lankmoedige Indiëbeleid van het kabinet, behaalde toen een zetel.

De verkiezingen van 1948 waren nodig geweest vanwege een door de ontwikkelingen in 'de Oost' afgedwongen grondwetswijziging. Toen een nieuw kabinet werd geformeerd, bleek partijleider Romme de boodschap van zijn rechtse achterban ('houd rekening met ons, of wij zullen Welter nog meer zetels bezorgen') te hebben begrepen. De KVP wilde daarom niet langer alleen met de PvdA regeren, maar de basis van het beleid verbreden met ministers van de liberale Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) en de CHU. (In latere kabinetten, vanaf 1952, zou de VVD voor de ARP worden ingeruild). Wel werd een sociaal-democraat minister-president. Willem Drees zou tien jaar premier blijven en vanwege zijn ministeriële staat van dienst in de periode 1946-1958 de geschiedenis in gaan als de vader van de Nederlandse verzorgingsstaat. Deze titel is niet onverdiend, want de noodwet-Drees, waarvan de parlementaire behandeling in november 1946 begon, betekende inderdaad een doorbraak in het denken over sociale voorzieningen.

De vader van de verzorgingsstaat werd geen vader van een vreedzame scheiding tussen Nederland en Indonesië. De coalitie kreeg dat niet voor elkaar. In december van 1948 vormde de Lijst-Welter zich om tot een echte partij, de Katholiek Nationale Partij (KNP). Op zichzelf misschien van geringe betekenis, maar het feit markeerde de ruimte die de KVP als regeringspartij had. Daarmee begrensde het tevens de marges waarbinnen de Indonesische kwestie tot een goed einde moest worden gebracht. Ook met een sociaal-democraat aan het roer zag Den Haag zich genoodzaakt tot opnieuw gewapend ingrijpen. De tweede politionele actie (Operatie Kraai, december 1948-januari 1949) forceerde wel een oplossing, maar een andere dan was beoogd. Sinds Soekarno zijn leger (Tentara Nasional Indonesia: TNI) een communistische opstand tegen de Republikeinse regering had laten neerslaan (in Madioen, Midden-Java, 1948), beschouwden de Verenigde Staten hem als een acceptabele leider voor een onafhankelijk Indonesië. Nederland kon nog zo luid betogen dat juist Soekarno een communist was, Amerika had zijn beslissing genomen en dwong Drees en de zijnen zich bij de feiten neer te leggen.

Welke partij was de sterkste van het land, de KVP van Romme of de PvdA? Het spande erom. De door Romme in 1948 geeïste verbreding van de basis van de regerende kabinetten had moeten voorkomen dat de PvdA het kabinetsbeleid zou gaan domineren, waarbij het Romme allereerst ging om het bijeenhouden van zijn eigen partij. Zijn evenwichts-

kunst werkte echter nauwelijks meer. De omzetting van diens 'lijst' in een echte partij, de KNP, door Welter, ná de kabinetsformatie van 1948, bewees dat Welters honger naar meer invloed op de katholieke politiek nog niet was gestild. In 1952 kreeg de KNP er nog een zetel in de Tweede Kamer bij. Tegelijk bleek bij lokale en provinciale verkiezingen dat ook de PvdA steeds grotere happen nam uit het katholieke electoraat. Romme, geconfronteerd met verlies van kiezers aan zowel de linker- als de rechterkant, accepteerde toen – meer dan dat hij het initiatief nam – een noodgreep: interventie door de bisschoppen.

Op de voorgeschiedenis van het 'bisschoppelijke mandement' (een herderlijk schrijven met een dwingende strekking) van 1 mei 1954 wordt hier verder niet ingegaan. De aanzet kwam uit het meest behoudende bisdom, Roermond. Tegen de zin van een minderheid van bisschoppen, waartoe ook de latere kardinaal Alfrink behoorde, die in 1954 als hulp-bisschop het aartsbisdom Utrecht feitelijk bestierde, werd het doorgedreven.³² De vertegenwoordigers van de harde lijn beseften natuurlijk dat zij een risico namen. Zij hebben daarom nog geprobeerd een aantal vooraanstaande katholieke leden van de PvdA uit die partij los te weken, voor er maatregelen à la het mandement tegen hen zouden worden getroffen. 'Als u doorgaat op deze wegen, heeft u over dertig jaar de kerk onherstelbaar na-deel berokkend,' verklaarde bisschop-coadjutor A. Hanssen van Roermond in oktober 1953 tegen (de latere PvdA-voorzitter) Sjeng Tans, bij wijze van aankondiging van wat hem boven het hoofd hing.³³ De aangesprokene gaf geen krimp. Hij zou doorbraak en decon-fessionalisering nog decennia blijven propageren.

Het mandement verbood alle katholieken lid te zijn van de socialistische vakbeweging (het NVV) en socialistische vergaderingen bij te wonen, de socialistische pers te lezen of naar de VARA te luisteren.³⁴ De bisschoppen noemden het socialisme en het humanisme ernstige 'bedreigingen'. Het lidmaatschap van de PvdA durfden zij niet te verbieden, maar het ernstig 'ontraden' deden ze wel. De bisschoppen toonden zich als altijd graag bereid zich voor de katholieke eenheid in te zetten. Bij de viering van het eeuwfeest van het 'her-stel van de hiërarchie' in 1953, een jaar voor de publicatie van het mandement, had er van hun kant ook al luid en duidelijk een eenheidsoproep geklonken. 'Wat wij in het verleden hebben bereikt, met name ook op het terrein van het openbare leven, dat hebben wij te danken aan onze eenheid in ons optreden naar buiten,' zei de oude kardinaal De Jong³⁵ in een toespraak. Hij besepte dat naarmate de emancipatie verder voortschreed, de eenheid aan steeds grotere gevaren zou worden blootgesteld. Dat zou alles wat bereikt was op het spel zetten. 'De eigen katholieke organisaties op heel het terrein van het openbare leven hebben in het verleden onze emancipatie mogelijk gemaakt en bevorderd, zij zijn ook voor de toekomst [...] nog even noodzakelijk en belangrijk, niet alleen voor de bloei van het geloofsleven onder ons katholieken, maar mede [...] om positief een christelijke maat-schappij in Nederland op te bouwen. Derhalve, dierbare gelovigen van Nederland, blijft één, één.'³⁶

Grote delen van de Nederlandse samenleving reageerden in 1954 sterk afwijzend op de-zes – wat werd beschouwd als – aanslag op de scheiding van kerk en staat. De katholieke kiezers om wie het allemaal te doen was geweest, lieten zich maar mondjesmaat overreden. Voor zover dat uit verkiezingsuitslagen valt op te maken, leed de aantrekkingskracht van de PvdA op de katholieke arbeiders niet of nauwelijks onder het mandement. De meer gezagsgetrouwe leden van de KNP besloten wel hun partij op te heffen en terug te keren in de moederschoot der KVP. Voor de sfeer in de rooms-rode coalitie was de gang van zaken rampzalig. Het antipapisme in Nederland kreeg door de manifestatie van 'politiek katho-licisme' een stevige impuls en de relatie tussen PvdA en KVP had nu temeer haar beste tijd gehad. Maar ironisch genoeg – had de harde lijn dan niet gezegevierd? – kreeg ook de re-

latie tussen Rome en de Nederlandse kerkprovincie een klap. De verdeeldheid van het episcopaat was in Rome niet onopgemerkt gebleven. Het Vaticaan werd aangemoedigd in een manier van opereren die al langer bestond, maar op een laag pitje had gestaan, namelijk om naast de formele informatiekkanalen (nuntiatuur, episcopaat) ook goed te luisteren naar geïmproviseerde informatie via particulieren – lobby's over een grote variëteit aan kwesties. Uitwassen van deze informele praktijk zouden vooral in de jaren zeventig en tachtig funest gaan doorwerken, maar ook in de jaren vijftig en zestig ontstond er al steeds meer ruis op de lijn. De bestuurlijke herindeling van de kerkprovincie in 1956, de (her)oprichting van de bisdommen Groningen en Rotterdam, was zo'n project waarin het Vaticaan met voorbijgaan aan de bezwaren van de bisschoppen Alfrink en J. P. Huibers (om te zwijgen van kardinaal De Jong, die een paar dagen na het horen van het slechte nieuws overleed; volgens sommigen mede door het *horen* van het nieuws) zijn zin doordreef. Gevoed door groeiende scepsis over wat hier gaande was hadden zij selectief geluisterd naar signalen uit Nederland.³⁷

De periode van de wederopbouw – waarin 'het verlies van Indië', anders dan het zich toen liet aanzien, eigenlijk maar een ondergeschikte episode is geweest – is later zoals hierboven vermeld lange tijd voornamelijk met fantasieloosheid, materialisme en een onbegrijpelijk sterk anticommunisme geassocieerd. Alleen al uit de ophef rond het mandement van 1954 blijkt dat het allerminst een tijd zonder commotie was. Ook buiten de sfeer van de partijpolitiek en de tegenstelling democratie-communisme heerste er grote dynamiek. De uitdagingen waren dan ook enorm, zo niet van haast epische allure. Het afscheid van de neutraliteit en de integratie in 'Europa' en de aansluiting bij de NAVO (1949) vergden een ingrijpende omschakeling. Nederland werd in korte tijd een modern land. Naast eerdergenoemde grote hervormingen als de bouw van een compleet sociaal stelsel, werden de arbeidsverhoudingen op nieuwe leest geschoeid en ontstond ook een andere organisatie van het bedrijfsleven. De Wet op de Bedrijfsorganisatie van 1950 had weliswaar niet het effect dat er op dat moment van werd verwacht, maar de Sociaal-Economische Raad (SER) heeft wel degelijk een rol van betekenis gespeeld. Binnen dit pronkstuk van de Publiek-rechtelijke Bedrijfsorganisatie (PBO; een vorm van corporatisme), die verder slechts in geringe mate van de grond is gekomen, overleggen werkgevers, werknemers en neutrale 'kroonleden' van de Raad over sociale en economische vraagstukken van velerlei aard. Tussen 21 juli 1950, toen de Raad werd geïnstalleerd, en vandaag heeft de SER zich als 'institutioneel gezicht van het georganiseerde bedrijfsleven' ontwikkeld tot verreweg het belangrijkste adviesorgaan van de regering. Dit succes was voor een niet onbelangrijk deel het succes van de katholieken, want juist zij hadden zich vanaf de jaren dertig sterk gemaakt voor implementatie van een democratische vorm van corporatisme.

De jaren zestig: van de Nacht van Schmelzer naar het kabinet-Den Uyl – deconfessionalisering?

Waren de jaren veertig en vijftig dus al bepaald niet zonder grote veranderingen geweest, in de jaren zestig begon alles echt te kantelen. Een nieuwe generatie jonge burgers was aangetreden, die – om iets te noemen – veel minder gevoelig bleek voor de antidemocratische reputatie van het communisme. Het werd tijd, vonden deze jongeren, eens wat nuchterder met de Koude Oorlog om te gaan en de loopgraven te verlaten. Het duurde niet lang of deze nuchterheid sloeg om in onbegrip voor en zelfs hilariteit over het anticommunistische verleden. Voor de jongeren was de Koude Oorlog een achterhaald conflict geworden. Voor de ouderen bleef hij een voorlopig onbesliste worsteling tussen vooruitgang en terugval, tussen vrijheid en knechtschap. Ziedaar een belangrijke oorzaak voor de beruchte 'generatiekloof' van die periode.

De kern van het begrip ‘jaren zestig’ is bekend: de nieuwe inzichten over democratie, gezag, zedelijkheid, stijl en cultuur kregen de overhand. De kloof tussen de generaties werd gedicht door concessies van één kant, die van de oudere. Hoe kwam het toch dat de samenleving ‘de geest van zestig’ zo snel en gemakkelijk in zich opnam? Van alle wetenschappelijke interpretaties van de ontwikkelingen in Nederland in de jaren zestig is er één komen bovendien als de meest logische. James Kennedy trok in 1995 (in zijn studie *Nieuw Babylon in aanbouw; Nederland in de jaren zestig*) de conclusie dat oude tradities de doorslag hadden gegeven. Hoewel de Nederlandse samenleving van oudsher niet uitmunt in democratisch denken, is zij wel wars van geweld. Pluralisme en consensus, verschijnselen die diep geworteld zijn in onze geschiedenis, staan harde confrontaties in de weg. Tolerantie en flexibiliteit in de omgang met vraagstukken van recht en orde worden als een groot goed beschouwd. Plotseling geconfronteerd met sterk verzet tegen de maatschappelijke orde, bogen de autoriteiten van de jaren zestig zo veel mogelijk mee met de veranderingen, in plaats van zich ertegen te verzetten. Maar er was volgens Kennedy nog iets aan de hand. Toen de ‘geest van zestig’ doorbrak, was de Nederlandse samenleving eigenlijk al gewonnen voor de gedachte dat vrijheid, openheid en emancipatie meer ruimte moesten krijgen. De generatie van ‘zestig’ heeft – als dit klopt – dus niet zo veel om zich over op de borst te kloppen. Het is niet haar doorzettingsvermogen, laat staan haar ‘moed’ geweest die de grote veranderingen afdwong. Alle eisen die zij stelde waren ‘varianties op waarden die al weerklink hadden gevonden binnen de dominante cultuur’. Een klein duwtje was ruim voldoende om het bestaande maatschappelijke bouwwerk te laten instorten.

Nog afgezien van de Spielerei van de provo’s en hun culturele nazaten, die de maatschappij in ieder geval een heel ander aanzien gaven – lang haar, informele kleding en lossere omgangsvormen werden regel in plaats van uitzondering – vonden in Nederland ongekend snelle veranderingen plaats. De sleutelwoorden zijn ‘autonomie’ en ‘individualisering’. In beide is de ruime mate van persoonlijke vrijheid vervat die vanaf deze periode overheerste: op het gebied van normen en waarden, in het zich al dan niet verbonden voelen met een gemeenschap en in de eigen levenssfeer, het hele terrein van de seksualiteit inbegrepen. De verzuiling, waarvan de inhoud deels al was weggeteerd maar waarvan de structuur zich overwegend tot in de jaren zestig had gehandhaafd, kwam abrupt tot een einde. Deconfessionalisering (het verschijnsel dat instellingen hun confessionele grondslag loslaten, of dat mensen de confessionele instelling waarvan zij lid zijn de rug toekeren) en ontkerkelijking (het verschijnsel dat mensen hun geloof relativiseren of opgeven) lokten elkaar uit / versterkten elkaar, maar wat de kip en wat het ei was laat zich niet eenvoudig aangeven. Het gebeurde op alle terreinen. In de politiek manifesteerden de gevolgen zich het sterkst. Vooral de confessionele partijen beleefden een ware uittocht van kiezers.

Het hele politieke establishment ging vanaf ongeveer 1965 gebukt onder een geloofwaardigheids crisis. In dat jaar werd, na de val van het kabinet-Marijnen over het omroepvraagstuk (hoeveel ruimte moest de commercie krijgen binnen en naast de publieke omroep?), voor de tweede keer een kabinet gevormd op basis van de verkiezingsuitslag van 1963. De KVP-er Jo Cals werd premier. Hij leidde een team waarin naast KVP’ers ook ministers van de PvdA en de ARP dienden. In zekere zin betekende dit een herstel van ‘rooms-rood’. Het gesternte waaronder Cals moest opereren was echter niet gunstig. De PvdA had bij de verkiezingen van 1959 en 1963 flink verloren (in totaal acht zetels) en zij stond daardoor onder druk om haar eigenheid te beklemtonen. De KVP had electoraal nog wel de wind in de zeilen (vanaf 1959 was zij al de grootste partij en in 1963 had zij nog een zetel winst geboekt), maar stond ook op scherp om de winst te behouden. De plotselinge verschijning van de Boerenpartij (drie zetels in 1963) had duidelijk gemaakt dat de kiezers de

zuilen ontrouw begonnen te worden. Het kabinet van 'sterke mannen' ontwikkelde ambities die botsten met de agenda's van de partijen waarop het steunde. Al na een jaar wilde zowel de KVP als de PvdA wel van Cals af. Diens val werd onontkoombaar door de Nacht van Schmelzer, van 13 op 14 oktober 1966. De fractievoorzitter van de KVP in de Tweede Kamer, Norbert Schmelzer, diende een motie in met de boodschap dat de begroting voor 1967 onvoldoende gedekt was. Hoewel hij verklaarde het kabinet niet tot aftreden te willen dwingen, was dat wel het effect van de motie. De PvdA, die heimelijk ook een zucht van verlichting slaakte, sprak in het openbaar van 'verraad'. De sociaal-democraten lanceerden vervolgens met succes een campagne tegen de 'perfade' KVP. Voor een reeks van jaren raakten de verhoudingen tussen de twee grootste partijen van het land volledig verzuurd.

Nog steeds op basis van de uitslag van 1963 werd er nu onder leiding van Jelle Zijlstra (ARP) een derde kabinet gevormd, dat het land naar de verkiezingen van 1967 zou voeren. De periode tussen 1963 en 1967 zou de laatste zijn tijdens welke niet onmiddellijk na de val van een kabinet nieuwe verkiezingen werden uitgeschreven. De kiezers namen in 1967 wraak voor het feit dat zij overal buiten waren gehouden en gaven les in fatsoenlijke politieke manieren. De uitslag van dat jaar kwam neer op een ware slachtpartij. Sindsdien zit de schrik er goed in. Het is nu een ongeschreven regel dat het electoraat na een breuk in de coalitie om een uitspraak wordt gevraagd.

Nieuwkomer D'66 (later D66, dus zonder apostrof), die de gang van zaken het scherpst had afgekeurd en verklaarde erop uit te zijn 'het bestel te laten ontploffen', kreeg zeven zetels. De Boerenpartij eveneens (van drie naar zeven) en ook de VVD won een zetel (zij kwam uit op 17 zetels). De partij van de vermeende 'verrader' Schmelzer, de KVP, verloor acht zetels (42), de PvdA zes (37). Van dit soort verschuivingen schrikt de krantenlezer vandaag de dag misschien niet meer, want sinds 2002 zijn de verkiezingsuitslagen in Nederland extreem grillig. In 1967 echter sloeg zoiets nog in als een bom. Het einde van het oude bestel was aangebroken. Alle partijen, ook de grote en op oude tradities gebaseerde 'zuilen', moesten voortaan vechten om de kiezers. De KVP raakte zelfs in een soort vrije val. In 1971 zou de partij opnieuw zeven zetels kwijtraken en in 1972 nog eens acht. Binnen vijf jaar was de KVP praktisch gehalveerd. Minder dan de helft van degenen die zich katholiek noemden, stemde nog op de partij met de K in haar naam. En dan werd de uitslag nog geflatteerd door het feit dat de afschaffing van de opkomstplicht (voor het eerst van toepassing in 1971) de KVP begunstigde, zoals Thurlings aannemelijk maakt.³⁸

Als klap op de vuurpijl werd in 1968 een nieuwe partij van KVP- en ARP-dissidenten opgericht (de Politieke Partij Radicale: PPR) en nam de PvdA tijdens haar congres van 1969 de zogenaamde 'anti-KVP-motie' aan. De periode na de Nacht van Schmelzer wordt niet ten onrechte omschreven als die van de polarisatie. Van het soort coalitiekabinetten waaraan Nederland in de wederopbouwtijd gewend was geraakt kon – nu samenwerking tussen PvdA en KVP voorlopig was uitgesloten – geen sprake meer zijn. Er was een 'linkse concentratie' in de maak, die zou steunen op de PvdA, D'66 en de PPR.

In 1973 kwam, na 163 dagen van moeizaam formeren (op dat moment een record), het kabinet-Den Uyl tot stand, het meest linkse uit de Nederlandse geschiedenis. Het programma dat ten grondslag had gelegen aan het in 1972 gevormde 'schaduwkabinet' van de drie progressieve partijen, Keerpunt 1972, werd richtsnoer voor het beleid. Het ademde een geest van vernieuwing en propageerde 'spreiding van inkomens, kennis en macht'. Links had in 1972 echter geen meerderheid behaald (56 zetels) en dus moest er toch weer met confessionele partijen worden samengewerkt om een coalitie te vormen. Vandaar de extreem lange duur van de formatie: links stelde hoge eisen aan KVP en ARP en liet nauwe-

lijks invloed van deze partijen op het regeringsprogramma toe. Dat het kabinet er überhaupt kwam was te danken – te wijten zo men wil – aan het feit dat enkele confessionele ministerskandidaten hun eigen partijen voor het blok zetten door op persoonlijke titel een post te aanvaarden. ‘Rood met een witte rand’, werd het genoemd, waarbij wit de confessionele inbreng symboliseerde.

Dat het moeilijke jaren zouden worden, stond vast. Het ‘vechtkabinet’-Den Uyl worstelde zich door de gevolgen van de oliecrisis van 1973, verleende overhaast onafhankelijkheid aan Suriname (dat tot zijn eigen schade bedolven werd onder ontwikkelingsgeld) en werd gekenmerkt door onaangename persoonlijke discussies in eigen kring – tussen Den Uyl en KVP-minister Van Agt met name – en felle debatten tussen de uitvoerende en de wetgevende macht. Bij de verkiezingen van 1977 won links per saldo acht zetels. De PvdA kreeg er tien bij en D66 twee, maar de PPR verloor er vier. Belangrijker voor wat er tijdens de formatie zou gaan gebeuren waren echter een verhoudingsgewijs nog groter succes van de VVD en het feit dat de drie grote confessionele partijen hun achteruitgang tot staan hadden weten te brengen door samen te gaan in het Christen-Democratisch Appèl (CDA). De vorming van het CDA, al aan het begin van de jaren zeventig op gang gekomen, was door de scherpe aanvallen van links aanzienlijk bespoedigd. De confessionele partijen beseften dat zij alleen door gezamenlijk op te trekken in een nieuwe partij (die in 1979 formeel tot stand kwam) de ontzuiling zouden kunnen trotseren.

Met herwonnen zelfvertrouwen onderhandelden de confessionelen, al onder de naam CDA, met de progressieve partijen over voortzetting van het kabinet-Den Uyl. De gesprekken verliepen stroever dan ooit. Uiteindelijk zou deze formatie met een duur van 208 dagen een later in Nederland niet meer overtroffen (en alleen in België te overtreffen?) record vestigen. Op een gegeven moment was CDA-voorman Van Agt de steeds hoger opgeschroefde eisen van links beu en vormde hij in een oogwenk een kabinet met de VVD, waarvan hij zelf premier werd.

De kerk na Vaticanum II

Op 8 december 1965 vond in Rome de sluitingsplechtigheid voor het Tweede Vaticaans Concilie plaats. Paus Paulus VI (de opvolger van Johannes XXIII) droeg een mis op; 2400 bisschoppen waren erbij aanwezig. De vernieuwing die het concilie bracht was op veel terreinen voelbaar. Vooral de veranderingen in de liturgie – een van de eerste besluiten van de kerkvergadering – konden niemand ontgaan. Voor de gelovigen was het feit dat de mis voortaan in de volkstaal werd gecelebreerd in plaats van in het Latijn, een complete cultuurschok. Ook werd het praktijk dat de priester met zijn gezicht naar het publiek stond, met het altaar voor zich, dus tussen hem en de gelovigen gepositioneerd. Voorheen had het altaar meestal dicht tegen de voorzijde van het priesterkoor gestaan, ver van de kerkgangers verwijderd; wat zich daar afspeelde wist de gelovige meer uit de boekjes dan uit eigen waarneming. De Latijnse mis verdween niet algeheel, maar werd een zeldzaamheid, als regel alleen nog in de vorm van een hoogmis. Gelukkig kon daardoor de klassieke kerkmuziek, geschreven door vaak beroemde componisten, een rol blijven spelen.

De eucharistieviering werd – in ieder geval in de praktijk – in nog meer opzichten gedemocratiseerd. Priester en gelovigen waren in hoge mate vrij er hun eigen stempel op te drukken. Het is de vraag of deze ontwikkeling de distantie tussen gelovigen en de kerk of het geloof heeft verminderd, en zo ja hoe. Frits van der Meer (1904-1994), de bekende Nijmeegse hoogleraar in de kunst- en liturgiegeschiedenis, was daarvan in het midden van de jaren zestig nog weinig overtuigd – en optimistisch evenmin. Voor de stille mis in de volkstaal, in een intieme kerk en gevierd door een vrome gemeenschap had hij wel enige

waardering: de luister ontbrak, maar het kon innig en levendig zijn.³⁹ Al met al zag hij echter vooral verlies. 'Met vlag en wimpel is een deel van onze bezorgde clerus de Latijnse domkerk uitgerend om zich plotseling uit te leven in conventikels die het midden houden tussen opwekkingsbijeenkomsten en zondagsschool, die een rompecharistie omlijsten met liederen en een poging tot massaregie, en die het stempel dragen niet van de boven-tijdelijke Kerk, doch van de plaatselijke regisseur,' aldus Van der Meer. De regisseurs wisten niet meer hoe het hoorde, ze namen het woord op momenten waarom de traditie stilte voorschrijft, ze veranderden 'de wijn van sterke teksten in water'. Volgens Van der Meer, die op zijn beurt het begrip 'verraad der clercken' van stal haalde omdat de regisseurs 'de mode van de dag' lieten regeren ('Niet de menigte heeft hier gebeeldstormd: van die kant was er dwang noch vraag'), was er een 'liturgische tragikomedie' aan de gang. De hele liturgische cultuur werd prijsgegeven 'voor het winnen van één ziel'. Kortom, de vormvernieuwingen waren merendeels op illusies gebaseerd, dacht Van der Meer. De regisseurs hoopten naar protestants voorbeeld een soort dienst van het Woord te kunnen introduceren in een katholieke omgeving van 'betrekkelijke onverschilligheid en als vanzelfsprekend aanvaarde onwetendheid'. Dat moest dus wel mislopen, want waar de katholieke gelovigen werkelijk naar verlangden – en wat zij nodig hadden – was 'het geheim van onze eredienst'.

Van der Meer lijkt hier met zijn scepsis wat doorgeschoten te zijn. Zijn alternatief, de kudde onwetenden blijven voeden met mysteries, druiste in ieder geval in tegen de geest van modernisering die het Vaticaanse Concilie had beoogd. Wie zeker *niet* onwetend genoemd mogen worden waren de deelnemers aan het Pastoraal Concilie. Deze kerkvergadering, een initiatief van de bisschoppen om de resultaten van het Tweede Vaticaanse Concilie specifiek voor Nederland te concretiseren, ging kleinschalig – in werkgroepen – van start in november 1966. Tussen 1968 en 1970 vonden zes 'plenaire vergaderingen' plaats, in het voormalige kleinseminarie De Leeuwenhorst in Noordwijkerhout. Dit concilie maakte in brede kring veel enthousiasme los, omdat het alle gelovigen samen een stem beloofde te geven in het uitstippelen van de toekomst.

Het is ondoenlijk hier alle kwesties te bespreken die zich aandienden. Sommige leidden tot veel verdeeldheid, een enkele (het celibaat) zelfs tot zo veel tweespalt dat het Concilie achteraf als een drama moet worden beschouwd. Niet zozeer tijdens, maar kort na en naar aanleiding van de beraadslagingen over speciaal dat thema raakte de kerkprovincie in een crisis die zij nooit helemaal te boven is gekomen. De meerderheid van de conciliegangers stuurde aan op de toelating van gehuwden tot het priesterambt. De bisschoppen en de kardinaal, beducht voor afkeurende reacties uit de wereldkerk, zeiden niet duidelijk 'nee' maar zeker ook geen 'ja'. De gang van zaken wekte bij sommige waarnemers de indruk van een losgeslagen verzameling radicalen. Verhalen in de buitenlandse pers deden hun negatieve werk. In Rome rees bezorgdheid. In hun argwaan werden de Curie en kringen in de directe omgeving van de paus gevoed door klachten van conservatieve katholieken in Nederland, die hun eigen kanalen hadden om met Rome te communiceren.

Het gevolg was dat het Nederlandse episcopaat, waarvan een deel wel had gevoeld voor het openbreken van deze fundamentele kwestie, zich genoodzaakt zag de conclusies van het Pastoraal Concilie alsnog volledig af te wijzen. De redenen om de band tussen priesterschap en celibaat te handhaven waren 'ook vandaag nog van kracht'. Vooral de manier waarop het episcopaat het hoofd voor Rome had gebogen gaf veel deelnemers aan het concilie het gevoel in de steek te zijn gelaten. In plaats van ruiterlijk toe te geven dat zij voor de druk waren bezweken, deden de bisschoppen het voorkomen alsof er niets aan de hand was; alsof de handhaving van het celibaat onder alle omstandigheden vanzelf sprak.

Er stak in de hieropvolgende jaren een gure conservatieve wind op in de Nederlandse katholieke kerk, aangewakkerd vanuit Rome, dat meende een 'zwijgende meerderheid' van rechtzinnige gelovigen te hulp te moeten komen. Een middel daartoe was de benoeming van conservatieve bisschoppen. Zij zouden het Nederlandse episcopaat, waarvan werd gezegd dat het standvastig was in zijn toegeeflijkheid, op een ander spoor zetten.

De eerste was A.J. Simonis, wiens naam niet op de voordracht van het kapittel had gestaan en die in december 1970 in Rotterdam werd aangesteld. Er brak een waar pandemonium uit. Alle dekens van het bisdom protesteerden, net als de hoofden van dienst. De sfinxachtige nuntius, Angelo Felici, en zijn naaste medewerker Johannes Dyba (hij zou later bisschop van Fulda worden) ontketenden zelfs een diplomatiek relletje door de progressieve krachten in Rotterdam openlijk 'manipulatie' te verwijten. Dit kwam hen te staan op officiële vragen aan de regering van een tweetal katholieke Kamerleden; had de nuntius zich niet gemengd in onze binnenlandse aangelegenheden? Zoals te verwachten was, leidde alle opwinding tot niets. Simonis negeerde de aan hem gerichte oproep zijn benoeming niet te aanvaarden. De nieuwe bisschop verspilde geen tijd om duidelijk te maken dat de bisschoppenconferentie geen makkelijke aan hem zou hebben.⁴⁰

De volgende pauselijke benoeming strooide nog meer zout in de wonde. J.B.M. Gijzen, een man die uitsluitend bekendheid en populariteit genoot bij enkele regionale conservatieve pressiegroepen, werd in Roermond gearachuteerd. Tegen zijn kandidatuur had zowel kardinaal Alfrink – hopen dat het Vaticaan van 'Rotterdam' zou hebben geleerd – als 'de andere Nederlandse kardinaal' (J. Willebrands, hoofd van het Vaticaanse Secretariaat voor de Eenheid der Christenen) geopponeerd. De nuntius en zijn Vaticaanse chefs bleven doof voor de bezwaren. Gijzen lag vanaf het begin slecht bij de meeste andere bisschoppen en bij een meerderheid van de gelovigen in zijn bisdom. Hij liet zich door niets of niemand weerhouden van krachtig conservatief handelen. Zijn wijding in Rome door de paus persoonlijk was bedoeld om hem meer status te geven. De statuut van Gijzen is echter altijd achtergebleven bij de verwachtingen, zelfs van degenen die hem met open armen hadden ontvangen. Te eigenwijs, te zelfvoldaan, te weinig pastoraal; zijn initiatieven om het bisdom Roermond tot zuiverder vormen van katholiek leven te brengen, liepen één voor één vast. Heel anders dan door Rome beoogd heeft zijn komst niet gewerkt als katalysator van contrarevolutionair elan. Zelfs een bijzondere synode in januari 1980, in het Vaticaan bijeengeroepen door een paus die de Nederlandse proefpolder voor kerkvernieuwing wilde laten zien dat het uit moest zijn, vermocht de consensus niet te herstellen. Het paardenmiddel van machtsvertoon sloeg bij de naar Rome ontboden bisschoppen en vertegenwoordigers (twee) van de Nederlandse religieuze domweg niet aan. De verdeeldheid werd alleen maar groter.

Een deel van de vernieuwing die het Pastoraal Concilie bracht, was aldus in de knop gebroken. Sommige vernieuwingen na Vaticanum II hadden een langer leven, sprongen wellicht minder in het oog, maar waren net als de liturgische revolutie kenmerkend voor – ondanks alles – de aanpassing van de katholieke wereld aan andere tijden. Zo verdween de beruchte Index, een lijst van voor katholieken verboden geschriften. In 1966 kondigde de paus in zijn encycliek *In motu proprio integrae servandae* de oprichting aan van de Congregatie voor de Geloofsleer en de afschaffing van de Congregatie van het Heilig Officie, die van oudsher over de Index was gegaan. Die oude lijst had alleen nog een morele, adviseerende functie. Gelovigen mochten voortaan zelf weten wat zij lazen, al bleef het de taak van bisschoppen en priesters hen te waarschuwen voor bepaalde lectuur. Dat laatste deed de kerk zelf ook nog een tijdje. De censuur was weliswaar formeel afgeschaft, maar er bestond nog wel zoiets als de in 1918 in het kader van de bestrijding van het modernisme af-

gekondigde kerkelijke boekenwet. Aan de hand van 'canons' had deze wet aangegeven wat geschikte literatuur was: literatuur die het predicaat 'nihil obstat' of 'imprimatur' kon krijgen. In Nederland was in 1937, op het hoogtepunt van het 'rijke Roomse leven', ter uitvoering van de boekenwet een Informatiedienst inzake Lectuur (Idil), opgericht. Het werk van de dienst kwam neer op het recenseren van literatuur in overeenstemming met kerkelijke richtlijnen. Deze 'recensiedienst' werd kort na de jaren zestig overbodig en hief zich op. In de praktijk was daarmee ook de boekenwet vervallen. Een niet-verzuilde, algemene boekenvoorlichtingsdienst die met 'moeilijkheidsgraden' werkte (in plaats van de oude kerkelijke richtlijnen met een moreel-theologische basis), nam de taken van Idil over.⁴¹

Nog een vorm van censuur of morele bemoeizucht die verdween was de katholieke filmkeuring. Al vanaf 1928 had er een algemene filmkeuring bestaan, uitgeoefend door de Centrale Commissie voor de Filmkeuring (CCF), die ook het recht had coupures aan te brengen. Vanuit Limburg en Brabant werd in 1929 het initiatief genomen tot oprichting van een katholieke tegenhanger: de Katholieke Film Centrale (KFC). De KFC legde de lat voor goedkeuring hoger en hanteerde andere leeftijdscategorieën. Zo is het in de loop der jaren honderden keren voorgekomen dat een door de CCF goedgekeurde film na de na-keuring door de KFC werd 'afgekeurd' of 'ontraden'. In 1968 ging de KFC aan haar overbodigheid ten onder. Kort daarna begon de altijd al meer permissieve overheid een heel nieuw uitgangspunt te hanteren. Niet langer waren de goede zeden de norm, maar de bescherming van de filmkijker. Aangezien volwassenen (vanaf 18 jaar) niet meer beschermd hoefden te worden en kinderen alleen als zij nog geen 16 jaar waren, gold het preventieve overheidstoezicht, vastgelegd in de Wet op de filmvertoningen van 1977, alleen nog de bescherming van die leeftijdscategorie.⁴² Het CDA stond in dit hele proces van verandering mede aan het roer. Geen katholiek in het CDA die zich ertegen verzette.

De jaren zeventig: balans van een complexe voorgeschiedenis

De katholieke organisaties ter welker protectie de bisschoppen in het mandement van 1954 hun nek (te) ver hadden uitgestoken, bestonden een goede twintig jaar later niet meer of hadden hun identiteit prijsgegeven. Zo was het kroonjuweel NKV in 1976 een federatie aangegaan met het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV) onder de naam Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV); in 1982 zou de formele fusie volgen. De politieke motor van de emancipatiestrijd, de KVP, had zich inmiddels volledig gecommitteerd aan het CDA. Een derde trots, de KRO, maakte alleen voor de vorm nog wel eens een stijf buiginkje naar de vroegere katholieke signatuur.

In het midden van de jaren zeventig kristalliseerden de veranderingen van de voorafgaande decennia uit. Na de wederopbouw was Nederland linkser geworden en was het verval van de zuilen in een stroomversnelling geraakt. Ook de katholieke gemeenschap had aanzienlijk aan cohesie ingeboet. Onder meer was gebleken dat de katholieke emancipatie, die nu wel voltooid leek te zijn, het bestaansrecht van de eigen zuil had ondergraven. Het oude minderwaardigheidscomplex en de daarbij behorende 'frontmentaliteit' – in gesloten gelid ten strijde! – zoals Van Heek die heeft beschreven, behoorden tot het verleden.⁴³ Waar geen beschutting tegen de buitenwereld meer nodig was en de zuil ook geen duw meer gaf aan opwaartse mobiliteit, zakte het elan volledig in. Wat overbleef was alleen nog het geloof zelf. Voor zeer velen, een meerderheid zelfs, bleek het onmogelijk er nog inspiratie in te vinden toen de structuren waarin het ingebed was geweest, waren opgelost. De enorme onenigheid in de katholieke kerk leverde daarnaast haar eigen bijdrage aan de malaise. De energie die het Pastoraal Concilie had losgemaakt was op een fatale manier opgebotst tegen een plotseling opgekomen conservatieve tegenkracht. Het meest

frustrerend nog was de schimmigheid van deze confrontatie. Terwijl alles wat het Pastoraal Concilie aanging zich in volledige openheid had afgespeeld, bleef volkomen onduidelijk hoe Rome op het been van de tegenacties was gezet. Wist het Vaticaan wel wat er werkelijk aan de hand was? Ging het niet uit van een verwrongen beeld? Wie had wie achter de schermen geïnformeerd en wat was er ingefluisterd? Niemand die het wist.

Maar wás de emancipatie werkelijk voltooid? Niet als bijvoorbeeld als maatstaf wordt genomen dat elk wantrouwen tegen katholieken is verdwenen; dat het antipapisme zo onderwets is geworden dat het als uitgeroeid mag worden beschouwd. Op antipapisme rustte in Nederland nog tientallen jaren na de oorlog geen taboe. Voorbeelden zijn niet moeilijk te vinden. Onverhuld wantrouwen tegen de katholieke kerk barstte onder meer naar buiten na de bekendmaking van prinses Irene (1964) dat zij ging trouwen met de Spaanse prins Carlos-Hugo van Bourbon Parma en dat zij katholiek was geworden – zij was in stilte al katholiek gedoopt door kardinaal Alfrink. Een deel van de negatieve reacties was formeel van aard. Het richtte zich tegen de herdoop van de prinses. Alsof de protestantse doop niet geldig was geweest! Alfrink had de doop (in Rome) sub conditione verricht, een oude formule die inhield dat er ‘voor zover nodig’ of ‘voor alle zekerheid’ werd gedoopt. In vroeger tijd kwamen ‘nooddopen’ vaak voor, onder meer bij zware bevallingen waarbij het kind dreigde te overlijden. Voor het geval de nooddoop niet volgens de regels was gebeurd, volgde dan later een officiële doop sub conditione. Bij Irene had Alfrink kunnen nagaan of haar doop naar katholieke maatstaven moest worden overgedaan, een onderzoek dat tot een duidelijk ‘nee’ zou hebben geleid. Dat hij zijn huiswerk niet goed deed was mede de oorzaak van de commotie.

De grootste en in de schrilste termen naar voren gebrachte bezwaren golden echter het feit dat Irene het als lid van het protestantse huis van Oranje had bestaan over te lopen naar de ervijand. Rogier noemde later het kanonvuur van boze reacties een ‘venijnig adieu aan een katholiek geworden prinses’. Gelukkig voor degenen die Irene vanwege haar nieuwe geloof onder geen enkele voorwaarde meer als potentieel troonopvolgster accepteerden maar liever niet als primitief antipaaps te boek stonden, was er nog een andere stok om de hond te slaan: het feit dat Carlos – met nogal dubieuze papieren – tot de Spaanse troonpretendenten hoorde. Ook dat dynastieke probleem kon als reden worden aangevoerd om aan Irenes huwelijk geen parlementair fiat te geven.⁴⁴

Naar aanleiding van een VPRO-documentaire van Netty Rosenfelt over de Nederlandse katholieken vlamde aan het eind van de jaren zeventig een discussie op over de vraag of het (neo)antipapisme nog bestond. Uitsluitsel werd toen niet gegeven. Wat dat betreft kwam de uitbraak van evident antipapisme rond het pausbezoek van 1985 als geroepen.

Johannes Paulus II had in Nederland een negatieve, want conservatieve reputatie. Dat hij niet warm zou worden onthaald wisten de bisschoppen maar al te goed, maar omdat de paus ook naar Luxemburg en België zou gaan, viel aan een uitnodiging voor een visite aan ons land nauwelijks te ontkomen. De somberste voorspellingen werden bewaarheid. Nergens liep het publiek te hoop om hem te zien of te horen; alleen in de beslotenheid van de Utrechtse Jaarbeursgebouwen ontvingen de getrouwen hem in een sfeer die in andere landen normaal was bij massale openluchtbijeenkomsten.

Al enkele maanden voor het pausbezoek hadden kritische katholieken zich aaneengesloten in een Platform Initiatieven Pausbezoek (PIP), met het doel een tegenwicht te bieden tegen de opzet van de bisschoppen om de paus met geen enkel tegengeluid lastig te laten vallen. Dit had geresulteerd in een grote manifestatie in Den Haag op 8 mei, aan de vooravond van het bezoek. Onder het motto ‘Het andere gezicht van de kerk’ waren zo’n twaalfduizend katholieken, onder wie tal van geestelijken (zowel seculieren als regulieren),

naar het Malieveld gestroomd. Hun protest keerde zich tegen de weigering van de Kerk de toelating van vrouwen tot het priesterambt en de afschaffing van het celibaat zelfs maar te overwegen. In een toespraak hekelde E. C. F. A. Schillebeeckx de 'geluiden die ons laten horen dat hetgeen in Nederland en elders sinds het Tweede Vaticaans Concilie in tasten en zoeken tot ontwikkeling is gekomen, op alle terreinen stuk zou worden geslagen'.⁴⁵ Na het pausbezoek zou het PIP zich omvormen tot Acht Mei Beweging (AMB), een informele organisatie die tot 2003 zou bestaan. De AMB, die sterk verbonden was geweest met de generatie die zich door het Pastoraal Concilie had laten inspireren, was 'manifestatie-moe'. De structurele tegenwerking van de Kerk had het moreel ook geen goed gedaan. De bisschoppen Van Luyn van Rotterdam en Muskens van Breda waren weliswaar 'op persoonlijke titel' aanwezig geweest tijdens een AMB-manifestatie in 1995; in 1996 had deze vage toenaadering zich herhaald (B. Möller van Groningen en opnieuw Muskens), maar daar was het bij gebleven. De goede raad die de bisschoppen van een interne commissie hadden gekregen om meer 'daar te zijn waar de gelovigen waren' kreeg verder weinig gevolgen.

Terug naar het moeizaam verlopende pausbezoek. In een vraag-en-antwoordsessie met vertegenwoordigers van enkele katholieke organisaties kreeg Johannes Paulus II een kritische vraag voorgelegd door Hedwig Wasser, een bestuurslid van de Missieraad. Dit leverde een gedenkwaardig moment op, dat de bevraagde trouwens minder onthutste dan zijn gastheren. Al het voorgaande zegt uiteraard niets over de kop opstekend (neo)antipapisme, want het speelde zich af in katholieke kring. De gretigheid waarmee de buitenwereld de verdeeldheid breed uitmat en de schampere toon waarop commentatoren over de paus spraken, zeggen wel iets. Ze kenmerkten een sfeer van vrij schieten op alles wat katholiek was. Pijnlijk nog waren de antipauselijke betogingen waar door relschoppers van allerlei snit geweld werd gebruikt. Helemaal gênant waren de infantiele antipaapse liedjes op de radio en de satire op de televisie. Met een zucht van verlichting zag het episcopaat, zag in feite heel beschaafd Nederland de paus op 15 mei vertrekken. De plathheid zou snel verstommen.

Bij dit alles zij aangetekend dat, zoals Bosmans in zijn Nijmeegse oratie van 1991 heeft laten zien, katholieken zich gedurende hun emancipatiegeschiedenis bij vlagen overgevoelig hebben betoond voor antipapisme. Zij zagen het spook te vaak opduiken. Dit geldt voor zowel voor als na de oorlog, al manifesteerde het reële antipapisme zich in het interbellum vaker dan na 1945 en – logische correlatie – daarmee ook de gevallen waarin een speldenprik als dolkstoot werd opgevat. Een zaak als de affaire-Oss (met als spil minister C. M. J. F. Goseling van de RKSP) vrat in 1938-1939 aan het katholieke zelfvertrouwen. Goseling had fouten gemaakt, maar de kwestie werd uitvergroot en afgekloven op een manier die het katholieke volksdeel niet ten onrechte als discriminerend ervoer.⁴⁶ Het maakte veel gelovigen hypersensitief.

Nog een tweede kanttekening. Voor antipapisme zijn 'papen' als doelwit nodig. Wie waren dat nog, in de laatste decennia van de twintigste eeuw? In het midden van de jaren zeventig was de definitie van 'katholiek' al volstrekt onhelder geworden. Het rumoer dat ontstond na de benoeming van bisschop J. B. M. Gijsen in Roermond, een pauselijk besluit dat door alles wat progressief-katholiek was werd opgevat als een demonstratie tegen de progressieve tendens in de Nederlandse kerkprovincie, liet de breuklijnen duidelijk zien. Zelfs een aantal bisschoppen liet blijken het moeilijk te hebben met de Romeinse 'provocatie'. Een grote groep verontrusten verklaarde zich niet langer 'katholiek' te willen noemen.

Intussen verzamelden zich steeds vaker 'katholieke' jongeren op plaatsen waar de kerk geen zeggenschap had. Onder andere in Taizé, onder de hoede van 'prior' Roger Schutz.

Daar werd eind augustus 1974 een ‘jongerenconcilie’ geopend, waarvan toen al bij wijze van uitdaging van andere concilies werd gezegd dat het nooit ‘gesloten’ zou worden. Het Franse dorp, waar in de oorlogsjaren door Roger een kleine gemeenschap van ‘broeders’ was opgericht, werd langzamerhand het ontmoetingspunt bij uitstek voor ‘zoekende’ gelovigen: christenen in overgrote meerderheid, maar geen enkele andere godsdienst kwam voor een dichte deur te staan. De officiële katholieke kerk wist zich geen raad met Taizé, dat velen de inspiratie bood die zij elders node misten. Rome en zijn Nederlandse vertegenwoordigers waren jaloers op de toeloop die Roger en de zijnen veroorzaakten. Naarstig zochten zij naar middelen om dezelfde snaren bij de jongere generaties te raken. Normaal gesproken huiverig voor de oecumene (het naar elkaar toegroeien van verschillende christelijke denominaties), vanuit de gedachte dat dit soort grensvervaging moest uitlopen op een *zero-sum game* (een ‘spel’ dat nooit ‘alleen maar winnaars’ heeft, maar altijd een verliezer naast de winnaar), stuurde de kerk toch maar enkele vertegenwoordigers naar het ‘concilie’ van Taizé, ‘het internationale Babylon, waar een nieuw pinksterwonder zich voltrok’.⁴⁷ Niemand minder dan de hoogste prelaat van het Secretariaat voor de eenheid der Christenen van het Vaticaan, de Nederlands kardinaal J. Willebrands, gaf acte de présence. Maar wat de officiële kerk ook deed, veroordelen of ‘repressief tolereren’, de jongeren kreeg zij er niet mee terug. Taizé en tal van andere interconfessionele initiatieven hadden kennelijk de toekomst.

In een schets van de balans die in de jaren zeventig kon worden opgemaakt – om verbroekeling van deze schets te voorkomen is soms ver over die tijdgrens heen gegaan – mag een woord over de pers niet ontbreken. Over de belangstelling van abonnees en lezers had de katholieke pers tot het midden van de jaren zestig niet te mopperen. Daarna werd de situatie snel nijpend. Het minimumaantal abonnees dat een krant moest hebben om de stijgende productie- en distributiekosten te dragen, steeg in hoog tempo. Aan het einde van de jaren vijftig was de Rotterdamse *Maasbode* al samengegaan met het Amsterdamse blad *De Tijd*. In 1965, het jaar waarin *de Volkskrant* officieel besloot geen katholieke krant meer te zijn, verdween het woord *Maasbode* uit de kop van de fusiekrant. Het blad dat ooit als ‘pastoorskrant’ was beschouwd, verschijnend naast een serie andere kranten die elk hun eigen katholieke lezersgroep bedienden, was als landelijk katholiek avondblad monopolist geworden. Negen jaar verder bleek zelfs zo’n monopolie niet genoeg voor een zelfstandig voortbestaan. Ondanks allerlei acties (‘Wij gaan door met *De Tijd*’) hield uitgever VNU (Verenigde Nederlandse Uitgeversbedrijven) het voor gezien. Blijkbaar kon de ondergang van het laatste dagblad de lezers van katholieken huize weinig schelen. Volgens de statistieken was de katholieke bevolkingsgroep nog ruimschoots omvangrijk genoeg om zo iets als een eigen krant in leven te houden. Voor een abonnement op een dagblad dat zich – met steeds meer armslag overigens – op de eigen groep richtte, was kennelijk meer nodig. Hetzelfde gold voor het publieksweekblad *Katholieke Illustratie*, dat in 1968 ter ziele ging. Dan had het protestantse *Trouw* het toch makkelijker. Deze krant maakte periodiek zware tijden door, maar haar voortbestaan is nooit in gevaar gekomen.

Vanaf de eerste week van september 1974 verscheen *De Tijd* als weekblad, met de oude spreuk *Dieu et mon droit* in het colofon, maar verder zonder kenschets van zijn eigen signatuur. ‘Als dagblad opgericht in 1845’, dat stond er wel. Er werd dus een rechte lijn naar het begin van de traditie gepostuleerd. Precies zes jaar later, in september 1990, gaf het blad de strijd voor een zelfstandig bestaan op. Daarna ging het samen met de *Haagse Post* verder als *HP/De Tijd*. Dit weekblad, dat alleen heeft kunnen overleven dankzij een zwerftocht langs uitgevers die het beurtelings op de been hielden, voldeed aan geen enkele maatstaf van katholiciteit.

Katholieke premiers

Als de politieke macht van de katholieken door de jaren heen sterk op de voorgrond is gekomen, was het niet zozeer door een aaneenschakeling van solide kabinetten met katholieke premiers. Het eerste kabinet-Beel (1946-1948) zat er niet lang; het tweede kabinet-Beel (1958-1959) was een overgangskabinet met de taak verkiezingen te organiseren. Daarna volgden De Quay (1959-1963), Marijnen (1963-1965) en Cals (1965-1966). Daarvan heeft alleen het kabinet-De Quay, het eerste van na de oorlog zonder de PvdA als partner van de KVP, de rit met weinig kleerscheuren uitgereden. Van de latere kabinetten met katholieke premiers (De Jong [1967-1971], Van Agt I en II [resp. 1977-81 en 1981-1982] en Lubbers I, II en III [resp. 1982-1986, 1986-1989 en 1989-1994]) hebben er vier hun termijn volgemaakt. Na 1994 is er geen katholieke premier meer geweest.

Het was de VVD van H. Wiegel die Van Agt in 1977 uit de impasse hielp. Zo begon een nieuwe periode, waarin centrum-rechtse kabinetten de toon aangaven. Tussen 1981 en 1982 mocht Den Uyl nog heel even meedoen, maar dit experiment eindigde in totale chaos. Daarna werd Ruud Lubbers (CDA) premier van een drietal kabinetten, waarvan het laatste (1989-1994) weer mede op de PvdA steunde. Den Uyl had als leider van die partij inmiddels – al ruim voor zijn overlijden in 1987 – plaatsgemaakt voor Wim Kok, waarmee het oude zeer uit de relatie tussen de twee grootste partijen grotendeels was verdwenen.

In het jaar 1982 ging in Nederland een recordaantal van 6700 bedrijven failliet. Ook het aantal werklozen steeg naar een (naoorlogs) hoogtepunt van meer dan zeshonderdduizend. De hele wereld zuchtte onder de gevolgen van de tweede oliecrisis (1979), die het gevolg was van de islamitische revolutie in Iran. Met zijn open economie behoorde Nederland tot de zwaar getroffen landen – het zwaarst getroffen waren de ontwikkelingslanden die zelf geen olie produceerden. Dit was het moment voor werknemers en werkgevers om de handen ineen te slaan. Het poldermodel (een woord dat geen diepe betekenis heeft: Nederland is als een polder waar men eendrachtig strijdt tegen natte voeten) trad in werking. Het ‘akkoord van Wassenaar’ – tussen werkgevers, werknemers en de overheid – van november 1982 markeerde het begin van een lange periode van voorspoed: het ‘*Dutch miracle*’. Net als het succes van de SER in de jaren vijftig, was dit wonder in sterke mate door de confessionele middenpartij mogelijk gemaakt. Niet dat het poldermodel iets totaal nieuws was. Wie de laatste honderd jaar van economische ontwikkeling beschouwt, constateert dat de ongebonden vrijheid van ondernemers in de eerste dertig jaar van de twintigste eeuw al zelden tot wilde taferelen heeft geleid. Alle bedrijven, of ze nu tot de grote ondernemingen of tot het midden- en kleinbedrijf hoorden, zochten hun heil in gematigde ontwikkelingsmodellen, gebaseerd op vlijt en verantwoordelijkheid – ook voor een fatsoenlijk inkomen van de werknemers. De volgende periode, rond de Tweede Wereldoorlog, was buitengewoon lastig. Overleven deden bedrijven vooral door behoedzaam hun kansen te benutten en mee te gaan in de stroom van de overlegeconomie, die na 1945 gestalte kreeg in SER en Stichting van de Arbeid. Nieuwe problemen doemden op in de jaren zestig en zeventig. De baten van het Groninger aardgas brachten naast voordeel (in de vorm van meer financiële armslag voor de overheid) ook nadeel (waardestijging van de gulden en daardoor inflatie). De concurrentiepositie van bedrijven die produceerden voor de wereldmarkt werd uitgehold; de lonen stegen meer dan de markt toeliet. Dit fenomeen kreeg in het buitenland de naam ‘*Dutch disease*’.

Het ‘akkoord van Wassenaar’ dat in 1982 genezing bracht verraste weliswaar door het gemak waarmee het tot stand kwam, maar als uitdrukking van saamhorigheid in tijden van nood was het dus niet zo nieuw als het leek. De breed gedragen erkenning dat rende-

ment- en winstverbetering van de bedrijven de sleutel tot algemene werkgelegenheid was, deed denken aan de beste dagen van het confessionele tijdperk.

'Paars'

'*We run this country*', liet het katholieke CDA-Kamerlid Joost van Iersel zich een paar jaar later (1986) ontvallen. Geschrokken van de reacties verklaarde hij met '*run*' bedoeld te hebben dat het CDA een partij van 'aanpakkers' was: geen woorden maar daden. Maar het kwaad was geschied: het CDA was weer door de mand gevallen als 'blasé' en 'hoogmoedig'. Werd het niet eens tijd dat het CDA in de oppositie belandde om te leren hoe dat voelde? Mede als gevolg van een buitengewoon ongelukkig verloop van de campagne verloor het CDA in 1994 twintig zetels bij de verkiezingen. PvdA en VVD, die nog nooit eerder hadden samengewerkt in een kabinet zonder confessionelen, zagen nu hun kans schoon voor dat experiment. Zo kwam een 'paars' kabinet tot stand van PvdA, VVD en D66. Begunstigd door rooskleurige economische omstandigheden en in een redelijke serene sfeer hield de coalitie twee volle termijnen (acht jaar) stand. Het enige noemenswaardige incident was de 'Nacht van Wiegel' (18/19 mei 1999), die draaide om invoering van het 'correctief wetgevingsreferendum' (een volksraadpleging die de mogelijkheid biedt een door de wetgevende macht goedgekeurde wet ongedaan te maken). Vooral D66 had zich daar sterk voor gemaakt. In de Eerste Kamer strandde het regeringsvoorstel in tweede lezing, doordat het één stem tekortkwam, die van VVD-er Hans Wiegel. De onvermijdelijke breuk tussen D66 en de andere partijen in de 'Nacht van Wiegel' kon kort daarop echter worden geheeld.

Na acht ogenschijnlijk succesvolle jaren van 'paars' beleid vonden er weer verkiezingen plaats. In de aanloop naar 15 mei 2002 ontstond ineens een zeer heftig debat tussen een maatschappelijke stroming die opkwam voor een 'leefbaar Nederland' en de regeringspartijen. De nieuwe oppositie, geleid door Pim Fortuyn, stelde dat 'paars' puinhopen had gecreëerd en dat tal van openbare voorzieningen in Nederland ver onder de maat waren. Maar bovenal ging de discussie over politieke correctheid en taboes. Fortuyn en de zijnen hekelden het gebrek aan oppositie in de Kamer, waar de enige oppositiepartij van betekenis, het CDA, verdoofd zijn wonden likte. Doordat de twee vroegere kemphanen, PvdA en VVD, nu broederlijk in het kabinet zaten en het ene compromis na het andere sloten, heerste in het parlement de stilte van het graf. Daardoor had veel maatschappelijke onvrede, onder andere over een sterk toegenomen immigratie van vreemdelingen, geen uitlaatklep meer. Fortuyn maakte met zijn beschuldigingen een spectaculaire opmars in de opiniepeilingen. Toen volgde de moord, en de rest is geschiedenis.

Den Haag van 2002 tot heden

Van de grote partijen bleef in mei 2002 alleen het CDA overeind, en meer dan dat. De winst van 14 zetels voor deze partij (het totaal werd 43) bezorgde J.P. Balkenende het premierschap. De partij die tussen 1994 en 2002 in de oppositiebanken had zitten toekijken, in strijd met de sinds 1918 gevestigde traditie dat het kabinet altijd tenminste één confessioneel element bevatte, incasseerde op deze manier het loon van haar ballingschap. De winst voor het CDA onderstreepte dat het niet alleen de daad van Folkert van der G. was geweest die Nederland in beroering had gebracht. De beweging van Fortuyn had al maanden, zo niet jaren, voor die kwade dag vleugels gekregen. Naast het onbehagen bij bepaalde kiezers over het 'monsterverbond' tussen de twee partijen ter linker- en rechterzijde van het CDA, dat had geleid tot een fundamenteel gebrek aan politieke discussie, speelden zeker ook de existentiële twijfels die het einde van de Koude Oorlog, en als klap op de vuurpijl de aanslagen in de Verenigde Staten hadden gewekt, een rol. De kiezer twijfelde aan

zijn vroegere zekerheden. Alles leek goed te gaan, maar ging het werkelijk goed? Heerste er geen bedrieglijke stilte?

Op langere termijn ebde de ergste onvrede weer wat weg. Toen er met de LPF lastig te regeren viel en nieuwe verkiezingen al in januari 2003 een uitweg uit de ontstane impasse moesten bieden, verloren de Fortuijnisten 18 zetels, meer dan twee derde van hun ahang. Het daarna aantredende kabinet-Balkenende II zag er al weer een stuk vertrouwder uit. De combinatie van CDA, VVD en D66 was weliswaar nog niet eerder voorgekomen, maar deed op zichzelf geen wenkbrauw meer fronsen. In 2007 werd alweer een vierde kabinet-Balkenende gevormd, waarin naast het CDA ook de PvdA en de ChristenUnie participeerden. Het woelige water van de jaren na 2002 leek verlaten, de rust weergekeerd. En toch broeide er onder de oppervlakte nog van alles, zoals bleek bij de Europese verkiezingen van juni 2009. De PvdA scoorde lager dan ooit, de Partij voor de Vrijheid (PVV), die in 2006 voor het eerst aan de verkiezingen meedeelde en toen meteen negen zetels verwierf, boekte een enorm succes. Dit succes herhaalde zich oorverdovend bij de verkiezingen van juni 2010. De PVV behaalde 24 zetels, slechts twee minder dan de score van de LPF in 2002. Zij is in menig opzicht rechts, maar op sociaaleconomisch vlak vaak links, bijvoorbeeld in de manier waarop zij reageert op de in 2008 uitgebroken 'kredietcrisis'. Haar meest uitgesproken standpunten reserveert zij voor het probleem van de 'oprukkende islam'. Net als bij de Fortuynisten met wie zij vaak wordt vergeleken, blijft het onduidelijk waaruit haar kennelijk grote aantrekkingskracht precies bestaat. Neem het geval Limburg: in bijna alle gemeenten in deze provincie, waar de KVP ooit oppermachtig was en daarna het CDA de dienst uitmaakte, werd de PVV de grootste partij. De islam manifesteert zich juist daar niet sterk. Is het een gevoel van achterstelling als regio tegenover de rest van Nederland? Verklaart dat ook de opvallend goede resultaten voor de PVV in bijvoorbeeld Zeeuws-Vlaanderen? Of heeft het op een nog moeilijker te doorgronden manier met de katholieke signatuur van die regio's te maken?

Hoe dan ook, het CDA werd van het succes van rechts het belangrijkste slachtoffer. Met 21 zetels leed deze partij een historische nederlaag. Vergelijk deze uitslag met die van 1963, toen de KVP in haar eentje goed was voor 50 zetels en de partijen die later het CDA zouden vormen samen voor 76, en het wordt duidelijk hoeveel terrein de confessionele politiek in de naoorlogse periode heeft verloren. De onvrede onder de kiezers zoekt een uitweg. Kennelijk denken veel mensen dat een stem op Wilders de beste manier is om er gehoor voor te vinden.

Slotopmerkingen

Over de huidige situatie in de Nederlandse kerkprovincie is bezwaarlijk een oordeel te geven in termen van goed of slecht. De gelovigheid is sterk afgenomen, het actief deelnemen aan kerkelijke plechtigheden en andere activiteiten eveneens, kerken hebben moeten sluiten en parochies moeten fuseren, de toestand op financieel gebied vraagt door aanzienlijk verminderde inkomsten om sanering, er is een tekort aan priesters en aan priesterroepingen, er heerst nog grote verdeeldheid. Dat zijn feiten aan de minkant. Daartegenover staan positievere ontwikkelingen. In diverse kringen, progressief, conservatief en in het midden, leeft het elan voort en wordt soms hard gewerkt aan herstel van vertrouwen in de toekomst. Is het te betreuren dat mensen zich vanwege het schandaal rond seksueel misbruik hebben laten uitschrijven als katholiek? De een zal zeggen van wel. De ander zal berustend spreken van de louter formele bevestiging van al eerder voldongen feiten, en optimistisch zijn over wat een kleine, maar krachtige, in zichzelf en haar missie gelovende kerk kan bereiken. Is het 'erg' dat het katholieke onderwijs nergens meer werkelijk katholiek is?

Dat bijvoorbeeld de jezuïetencolleges (Canisius, Ignatius, Maarten, Aloysius en andere), ooit bedoeld om een katholieke voorhoede op te leiden, nog maar een schim zijn van wat zij een halve eeuw geleden waren? Dat de katholieke universiteiten alleen nog vage lippen-dienst bewijzen aan 'katholieke inspiratie'? Dat is allemaal een kwestie van perceptie en persoonlijke voorkeur. Emancipatie voltooid? Emancipatie mislukt – het ging immers om *katholieke* emancipatie? Deze inleidende beschouwing kon niet anders dan het persoonlijke oordeel van de auteur weergeven.

De vooraanstaande rol van de katholieke politiek in het Nederlandse bestel van na de oorlog maakt het verleidelijk na 1939 – het jaar waarin 'de' katholieke partij, de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) voor het eerst haar stempel op de Haagse politiek durfde te drukken – van een op dat moment al voltooide emancipatie te spreken. In de praktijk echter waren psychologische gelijkstelling en emancipatie, naast de formeel inderdaad gerealiseerde gelijkberechtiging, voor de katholieken nog wankel gefundeerd en deels niet meer dan een wenkend perspectief. De onvoltooide of nauwelijks voltooide gelijkstelling biedt mede een verklaring voor het intern functioneren van de katholieke zuil en haar verscheidene onderdelen.

Niet de toegenomen kracht van deze zuil, maar het ingroeien van de steeds meer ontwikkelde katholieke burgers in de omgeving en de geleidelijke ontzuiling van de hele maatschappij hebben het probleem geheel naar de achtergrond doen verdwijnen, zo niet opgelost. Voordat het zover was traden er binnen de katholieke zuil allerlei conflicten op tussen de top, die bang was dat de in de emancipatiestrijd geboekte terreinwinst bij het vieren van de teugels op het spel werd gezet, en katholieken die meenden dat hun persoonlijke emancipatie gebaat was met een vrijere omgang met andersdenkenden, meer vrijheid kortom. Paul Luykx geeft van die behoefte aan meer armslag enkele aansprekende voorbeelden in zijn boek *Andere katholieken*.⁴⁸ Dat van de Rotary is hierboven besproken. In Luykx' ogen is het beeld van een katholiek volksdeel dat in de verzuilde periode alleen uit makke schapen bestond überhaupt te zwaar aangezet. 'In allerlei opzichten manifesteerde zich vanaf het begin van de verzuiling onder de Nederlandse katholieken ongenoegen met dat systeem, dat men veelal als van boven opgelegd – om niet te zeggen opgedrongen – beschouwde'.⁴⁹ Verzet tegen het keurslijf lag dicht onder de oppervlakte. 'In menig opzicht waren katholieken in mentaliteit en houding onverzuild [...]'.

Maar al te vaak raakte de burger die steeds meer zijn eigen keuzes ging maken, ook losser van de kerk. Het kon in de nieuwe situatie ook haast niet anders. Alleen al de enorm geïntensiverde communicatie tussen de voorheen van elkaar afgeschermd bevolkingsgroepen, bijvoorbeeld door de komst van het medium televisie, legde een wereld open waarin alleen een sterk geloof zich wist te handhaven. Vanaf 1960 kon Nederland elke avond van de week naar de televisie kijken, vanaf 1964 zelfs op twee netten. Uitsluitend programma's van de eigen katholieke omroepvereniging KRO volgen, zoals mensen vroeger met de radio wel hadden gedaan, bracht niemand meer op. Daarvoor was het vertoonde veel te indringend of zelfs biolugerend. Voor zover de televisie een normerende uitwerking had, maakten 'katholieke' normen in ieder geval geen deel uit van de boodschap. Het gemiddelde van de moraal waaraan de kijker werd blootgesteld was vrijzinnig.

De diverse vormen van secularisatie die op de voorgaande pagina's steeds weer opdoken waren een algemeen (West-)Europees verschijnsel. Niettemin vormde Nederland een uitzondering, en wel door de vrije val die de Nederlandse katholieke kerk soms leek te maken. Deels was de sterk toenemende geloofsafval het gevolg van wat Jan Roes, directeur van het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) in Nijmegen, de eerdere 'verkuddelijking' van de Nederlandse katholieken heeft genoemd. Tijdens een jubileumcongres van zijn

KDC (1994) vroeg hij aandacht voor een belangrijke negatief aspect van het hun opgedrongen kuddegedrag. Zij beschouwden zichzelf in de hoogtijdagen van de Kerk als de beste katholieken van Europa, een overspannenheid die moest leiden tot overdreven gedisciplineerdheid en gebrek aan zelfkritiek. Een reactie kon niet uitblijven; na de moderniseringsgolf van de jaren zestig was alles anders. Terwijl de Kerkleiding hoopte – en dacht – dat ook de moderne mens nog een volgzame katholiek zou kunnen zijn (Roes zegt: ‘als gelovige bij het binnengaan van de kerk zijn verstand op nul zou kunnen zetten en de blik op oneindig’) ging de ontwikkeling in een heel andere richting. De geëmancipeerde burger liet de Kerk steeds meer voor wat zij was en tenslotte vaak ook het geloof.⁵⁰

De discussie over de vraag wie ‘schuld’ heeft aan de spectaculaire achteruitgang, zo men wil de collaps van de katholieke kerk in Nederland, is hier minder relevant. Kan of moet van een ‘verraad der clercken’ worden gesproken?⁵¹ ‘Verraad’ is sowieso een lastig begrip, omdat het verbonden is met karakterzwakte. De wetenschap is er nog lang niet uit of ‘opportunistische’ geestelijken en intellectuelen inderdaad, zoals het verwijt soms luidt, vooroplepen in het van binnenuit slopen van de kerkelijke instituties. En als het de intellectuelen zijn geweest die de kerk hebben ‘vernietigd om haar te redden’, was het dan een maatschappelijke, een universitaire, een kerkelijke elite of alles tegelijk?

Eén constatering kan zonder ook maar het minste wetenschappelijke risico worden genoteerd. De Nederlandse katholieke kerk is in de laatste halve eeuw onherkenbaar veranderd.

NOTEN

1 Het staat onder meer op zijn praalgraf in de Delftse Nieuwe Kerk.

2 Zie hierover Jan Roes, ‘In de kerk geboren. Het Nederlands katholicisme in anderhalve eeuw van herleving naar overleving’, In: *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum* 1994, 1994, pp. 61-102.

3 Het integralisme was een reactionaire stroming binnen de Rooms-Katholieke Kerk, gekant tegen het ‘modernisme’ en daterend van het begin van de twintigste eeuw. Het werd gesteund, zij het niet openlijk, door paus Pius x. ‘Integraal’ staat voor het uitgangspunt dat katholieken zich niet alleen in hun geestelijke leven maar ook in het praktische leven moeten laten leiden door het geloof en door de dogmata van de enige ware kerk.

4 Dienke Hondius, “‘Thans dienen joden hun dankbaarheid te tonen’; antisemitisme vlak na de bevrijding’, In: Hansje Galesloot en Margreet Schrevel eds, *In fatsoen hersteld. Zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog*, 1987, pp. 135-149. De jodenvervolgung is pas in de laatste decennia het centrale element geworden in de terugblik op de oorlog. In de eerdere periode was zij mede vanwege de vele onbeantwoordbare vragen die zij opriep een weliswaar erkend, maar analytisch omzeild feit.

5 S. Stoleman O.F.M., *Het verzet der Nederlandsche bisschoppen tegen Nationaal-Socialisme en Duitse tirannie*, 1945, pp. 249-251.

6 Marcel Poorthuis en Theo Saleminck, *Een donkere spiegel. Nederlandse katholieken over joden. Tussen antisemitisme en erkenning, 1870-2005*, 2006, pp. 561-566. De Linie maakte in de zomer van 1953 een crisis door vanwege een conflict rond (onder meer) de vermeende fascistoïde inslag van sommige leden van de redactie en het bestuur. De orde van jezuïeten, die vanaf de oprichting grote invloed had op het weekblad, werd zelf ook door dit conflict verscheurd. B.R.C.A. Boersema, *De Linie, 1946-1963. Een weekblad in handen van jezuïeten*, 1978, pp. 299-310.

7 Naast de KWG bestonden er in de PvdA ook een Protestants-Christelijke Werkgemeenschap (PCWG) en een Humanistische Werkgemeenschap.

- 8 Tot 1956 telden de Eerste en Tweede Kamer respectievelijk 50 (nu 75) en 100 (nu 150) zetels.
- 9 De frase luidde dat het geen 'politiek' of 'verpolitiekt'atholicisme was dat men uitdroeg, geen 'dogmatisch harnas', maar staatkunde die haar beginselen grondt op de natuurlijke waarheid (= katholieke waarden).
- 10 L.J. Rogier, 'Kroniek van vandaag en morgen', *De Tijd* (13 september 1974).
- 11 Het begrip 'onkerkelijkheid' (of 'ontkerkelijking') zou later (vanaf het eind van de jaren vijftig) de term 'geloofsafval' verdringen.
- 12 De tegenstelling tussen 'paschanten' en 'non-paschanten' is in een bepaalde opvatting cruciaal.
- 13 Sinds 2004 genaamd Radboud Universiteit Nijmegen.
- 14 Vanaf 1938 Katholieke Economische Hogeschool, vanaf 1963 Katholieke Hogeschool Tilburg, vanaf 1986 Katholieke Universiteit Brabant, na 2001 Universiteit van Tilburg en thans officieel Tilburg University.
- 15 J.M.G. Thurlings, *De wankelende zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme*, 1971.
- 16 Kerkrechtelijk gold algemeen de opvatting dat een voorschrift was vervallen als het langere tijd niet werd toegepast.
- 17 P. Luykx, *Andere katholieken. Opstellen over Nederlandse katholieken in de twintigste eeuw*, 2000, pp. 77-116 (*Katholieken en Rotary in Nederland, 1930-1964*).
- 18 L.J. Rogier, *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853*, 1956, p. 628.
- 19 John T. McGreevy, *Catholicism and American Freedom. A History*, 2003, p. 291.
- 20 Gé Nabrink, *Seksuele hervorming in Nederland. Achtergronden en geschiedenis van de Nieuw-Malthusiaanse Bond en de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming 1881-1971*, 1978, p. 417.
- 21 Ibidem, p. 418.
- 22 Jan Roes, 'In de kerk geboren', pp. 92-93.
- 23 Anna Alberdina Antoinette Terruwe, geboren in Vierlingsbeek in 1911 en overleden in 2004.
- 24 'Rome heeft katholiek Nederland nooit goed begrepen. Verontruste verkliekers kregen te veel aandacht', *De Tijd* (13 september 1974).
- 25 A.M.A.J. Driessen, 'Anna Terruwe, 1911-2004, psychiater', In: *Biografisch Woordenboek Gelderland*. http://www.biografischwoordenboekgelderland.nl/bio/6_Aнна_Terruwe.
- 26 P. van der Ven, 'Van verschoppeling tot goeroe', *Trouw*, 2 juli 2004.
- 27 Willem Berger en Jacques Janssen, 'De katholieken en hun psychologie. De geschiedenis van een problematische relatie', In: *De identiteit van katholieke wetenschapsmensen* (publicatie van het KDC, Nijmegen, en het Thijmgenootschap, 1980, pp. 25-41; citaat op p. 29).
- 28 John T. McGreevy, *Catholicism and American Freedom. A History*, 2003.
- 29 Van Luyn was namens de Nederlandse religieuzen aanwezig bij de bijzondere synode van januari 1980 in Rome.
- 30 Rond de sfeer die binnen een 'convict' heerst kan evenwel nog strijd ontbranden, zoals bleek in 1999, toen het te progressief geachte Ariënsconvict in het aartsbisdom Utrecht door bisschop Eijk werd gesloten.
- 31 J.Y.H.A. Jacobs, *Werken in een dwarsverband. Een portret van de gezamenlijke Nederlandse priesterreligieuzen 1840-2004*, 2010, pp. 178-180.

- 32 In 1955 werd Alfrink aartsbisschop van Utrecht en 'primaat' of 'metropoliet' van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland. In 1960 werd hij kardinaal. Dat laatste – het feit dat Nederland na vijf jaar weer een kardinaal kreeg – was een eerbewijs aan hem en tegelijk een Vaticaanse hommage aan het Nederlandseatholicisme.
- 33 Annemieke Klijn, *Onze man uit Maastricht. Sjeng Tans, 1912-1993*, 2001, p. 95.
- 34 Op 9 september 1965 trok het episcopaat het verbod op het NVV-lidmaatschap weer in. Tegelijk riepen de bisschoppen 'vanuit hun pastorale verantwoordelijkheid' de gelovigen op zich bij de katholieke sociale organisaties aan te (blijven) sluiten.
- 35 De door ouderdom verzwakte kardinaal was zelf niet aanwezig in het Utrechtse stadion waar het feest op 16 mei 1953 werd gevierd. Zijn toespraak werd via de omroepinstallatie ten gehore gebracht.
- 36 'Eeuwfeest van het herstel der bisschoppelijke hiërarchie in Nederland. Toespraken bij de nationale viering in Utrecht en Nijmegen gehouden benevens enige pauselijke en bisschoppelijke brieven', 1953, pp. 47-48.
- 37 Zie voor een gedetailleerde beschrijving van de voorgeschiedenis van de herinding: Tjebbe T. de Jong, *Katholiek leven in Noord-Nederland, 1956-2006. Vijftig jaar bisdom Groningen*, 2006, pp. 67-95.
- 38 J.M.G. Thurlings, *De wankelende zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme*, 1971, pp. 136-138.
- 39 *De Tijd*, 13 februari 1965. Ook in: Frits van der Meer, *Feestelijke gedachtenis. Beschouwingen over het kerkelijk jaar*, 1995, pp. 164-171.
- 40 Richard Auwerda, *De kromstaf als wapen. Bisschopsbenoemingen in Nederland*, 1988, pp. 69-83.
- 41 Zie voor de geschiedenis van de Idil: C. van Eijden-Andriessen, *Moralinezuur en voorlichting. De twee gezichten van Idil in het katholieke debat om de moderniteit 1937-1970*, 2010.
- 42 J.H.J. van den Heuvel, *De moraliserende overheid. Een eeuw filmbeleid*, 2004.
- 43 F. Van Heek, *Het geboortenniveau der Nederlandse Rooms-Katholieken. Een demografisch-sociologische studie van een geëmancipeerde minderheidsgroep*, 1954.
- 44 J. Bosmans, *Vondel in Leiden* [oratie Nijmegen], 1991, p. 19. Aldaar ook het citaat van Rogier.
- 45 J.Y.H.A. Jacobs, *Werken in een dwarsverband. Een portret van de gezamenlijke Nederlandse priesterreligieuzen 1840-2004*, 2010, pp. 221.
- 46 Ibidem, pp. 19-22.
- 47 Theo Koekhoven, 'Taizé is een kruis', *De Tijd*, 13 september 1974.
- 48 P. Luykx, *Andere katholieken. Opstellen over Nederlandse katholieken in de twintigste eeuw*, 2000.
- 49 Ibidem, p. 41.
- 50 Roes, 1994, p. 97.
- 51 Julien Benda (1867-1956), *La trahison des clercs*, 1927.

2 Discretie en deskundigheid. Een verkenning van de rol van rooms-katholieke psychiaters in de bestuurlijke aanpak en afhandeling van seksueel misbruik van minderjarigen (1945-1970)¹

PROF. DR. M. E. MONTEIRO

Inleiding

In studies over klerikaal seksueel misbruik van minderjarigen in de Verenigde Staten is aandacht gevestigd op de rol van psychiaters en psychologen in de (bestuurlijke) aanpak en afhandeling van zulk misbruik. Dit is met name gebeurd door geestelijken met ervaring in de hulpverlening aan priesters en religieuzen die zich daaraan schuldig hebben gemaakt.² Uit dit onderzoek blijkt dat hulpverlening aan deze plegers van seksueel misbruik door psychiaters en psychologen deel uitmaakte van een 'closed system', waarin in de jaren 1950 en begin jaren 1960 kennis over misbruik door rooms-katholieke geestelijken circuleerde. Dat systeem kenmerkte zich door 'institutionele geheimhouding' die zich vanuit kerkelijke kring ook uitstrekte over behandelaars die niet in de directe, kerkelijke hiërarchische lijn stonden.³

Dit gesloten systeem is in de jaren 1950 en 1960 in de Verenigde Staten nauw verbonden met initiatieven van priesterreligieuzen vooral, die zich inspanden voor de behandeling van priesters en religieuzen met psychische problemen en voor een psychologisch onderzoek als onderdeel van de toelatingsprocedure tot hun respectieve orden.⁴ Ook wetenschappelijk geschoolde psychiaters, die kerkelijk gezien tot de lekenstand behoorden, maakten in de Verenigde Staten deel uit van dit systeem, samen met eveneens wetenschappelijk geschoolde priesterreligieuzen die zich toelegden op het veld van religie en psychiatrie. Er ontstonden enkele gespecialiseerde behandelcentra, waar ook priesters met psychoseksuele problemen geplaatst werden, onder wie mannen die zich schuldig hadden gemaakt aan seksueel misbruik van kinderen.

Voor Nederland is nauwelijks iets bekend over de rol van psychiaters en psychologen in de behandeling van priesters en religieuzen die zich schuldig hebben gemaakt aan seksueel misbruik van minderjarigen.⁵ Datzelfde geldt voor de relatie tussen deze behandelaars en kerkelijke en religieuze bestuurders. Deze vragen vormen de basis van een verkenning op basis van archiefonderzoek uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van de Onderzoekscommissie. Onderzocht is of kerkelijke en religieuze bestuurders in Nederland gedurende de periode 1945-1970 advies hebben ingewonnen bij medisch deskundigen die niet in de directe hiërarchische lijn van een bisdom of religieuze gemeenschap stonden en of ook hier gesproken kan worden van een 'gesloten systeem', zoals dat in de Amerikaanse literatuur is beschreven.

Beginpunt van deze verkenning vormt het verhaal van een priester uit het bisdom Roermond die schuldig was aan seksueel misbruik van minderjarigen. Dit speelde vanaf de jaren 1930 tot begin jaren 1950 en laat zien *hoe* kerkelijke en religieuze bestuurders *kennis ontwikkelden* over het verschijnsel van seksueel misbruik en *welk aandeel psychiaters* daarin hadden. Psychiaters vormden voor bestuurders in genoemde periode toenemend een *klankbord en toetssteen* als het ging om maatregelen tegen plegers van zulk misbruik uit eigen gelederen.

De lotgevallen van deze priester konden worden gereconstrueerd door een combinatie van gegevens uit verschillende archieven. Hij gold als een probleemgeval en dit verklaart de uitvoerige en ook tamelijk precieze dossiervorming in het bisdom Roermond. In totaal beslaan zijn persoonsdossier en het dossier over hem in het Geheime Archief meer dan zeven archiefdozen. Daarnaast kon zijn opname- en behandeldossier worden onderzocht, opgemaakt in de Sint-Willibrordusstichting in Heiloo, een psychiatrische inrichting waarin hij voor onderzoek en behandeling werd opgenomen.

De meeste plegers hebben niet zulke uitvoerige sporen nagelaten, ook degenen niet die, net als de priester in het hieronder beschreven voorbeeld, onder psychiatrische behandeling zijn geweest. De Onderzoekscommissie heeft steekproefsgewijs historische patiëntendossiers onderzocht, op basis van namen van (vermeende) plegers die uit het archiefonderzoek naar voren kwamen.⁶ De rechtsopvolgers van (rooms-katholieke) psychiatrische inrichtingen hebben doorgaans historische patiëntendossiers – hetzij in een ononderbroken reeks, hetzij een willekeurige, maar daardoor juist representatieve steekproef daaruit.⁷ Professionele nalatenschappen van vrij gevestigde psychiaters die vanaf de jaren vijftig ook actief zijn betrokken bij de evaluatie en behandeling van plegers van seksueel misbruik, zijn niet bij het onderzoek betrokken. Deze zijn doorgaans niet bewaard of niet toegankelijk voor onderzoek en daarom niet bij dit onderzoek betrokken.

De casus van de priester uit het Roermondse vormt de opmaat van een bredere evaluatie van de inzet van psychiaters bij de behandeling van klerikale en religieuze plegers van ontucht met minderjarigen in de periode 1950-1970. Zij hebben ertoe bijgedragen dat kerkelijke en religieuze bestuurders goed geïnformeerd raakten over de precieze toestand van priesters en religieuzen die zich schuldig maakten aan seksueel misbruik. Daardoor leerden deze bestuurders beter inschatten welke maatregelen wenselijk of noodzakelijk waren. Door de expertise van psychiaters verruimden genoemde bestuurders hun vertrouwde maar eenzijdig religieus-moreel interpretatiekader met inzichten uit de (psycho)pathologie. Dit had ook tot gevolg dat zij gangbare morele interpretatiekaders aanvulden met medisch-psychiatrische evaluaties die – breder gezien – ook direct aansloten bij de strafrechttoepassing in Nederland inzake zedendelinquentie. Seksueel misbruik werd van een moreel verwerpelijk verschijnsel onderdeel van een psychiatrisch ziektebeeld waaraan ook priesters en religieuzen konden lijden – een aandoening die ook in hun geval behandeling vergde.

Van een volledig ‘gesloten systeem’ blijkt in Nederland geen sprake in de eerste helft van de jaren vijftig. Toen vormden priesters en religieuzen met psychische problemen een agendapunt van bestuurlijk overleg, zowel van de bisschoppen als van de hogere oversten van priesterorden en -congregaties. Zij lieten zich (ook) informeren door katholieke psychiaters en drongen aan op uiterste discretie, die zij motiveerden vanuit de specifieke status van (diocesane en reguliere) priesters als patiënten. Katholieke psychiaters op hun beurt agendeerden de katholieke geloofsleer, cultuur en zedenleer als neurotiserende factoren. Ook publiekelijk vroegen zij aandacht voor een betere organisatie van de geestelijke gezondheidszorg, onder andere met een beroep op een disproportioneel aandeel van katholieken in de zedendelinquentie in het algemeen. Zij wezen er bovendien op dat de kernleden van de Rooms-Katholieke Kerk, priesters en religieuzen, niet immuun waren voor de met religie samenhangende neurotiserende factoren.

Het archiefonderzoek biedt indicaties voor een toenemende uitsluiting van psychiaters, zowel bij de beoordeling van de geschiktheid van kandidaten voor het priesterschap of het kloosterleven, als ook bij de evaluatie van degenen die hierin met moeilijkheden – ook van seksuele aard – te maken hadden. Die uitsluiting was vooral het gevolg van richt-

lijnen van de H. Stoel die vanaf het midden van de jaren vijftig nadrukkelijk als eis formuleerde dat dergelijke beoordelingen in eigen, klerikale kring gehouden dienden te worden. En werden hier externe deskundigen bij betrokken, dan vooral diegenen die zich ondubbelzinnig aan de katholieke moraal hielden.⁸ Deze richtlijnen stonden haaks op de in de Nederland gegroeide bestuurlijke praktijk waarin externe deskundigen als psychiaters niet in de eerste plaats omwille van hun morele principes, maar juist om hun specifieke medisch-psychiatrische deskundigheid waren ingeschakeld.

Zicht krijgen op de problematiek

In 1953 lichtte de vicaris-generaal van het bisdom Roermond, Frans (F.J.) Feron (1896-1958), het medische doopceel van één van de priesters van dit bisdom.⁹ Dit overzicht van behandelingen en behandelaars was bedoeld voor de geneesheer-directeur van de Sint-Willibrordusstichting te Heiloo, één van de rooms-katholieke psychiatrische inrichtingen. Het verslag gaat terug tot de vooroorlogse jaren en is in meer algemene, weinig gedetailleerde termen geschreven vanuit een terugblik. De voorvallen die Feron in dit geval belangrijk leken, heeft hij als een lopend verhaal opgeschreven. Zijn beschrijving geeft weer welke kennis het bestuur van het bisdom anno 1953 had en laat zien dat de bestuurders ervan sinds begin jaren dertig deze priester nauwlettend in het oog hebben gehouden. In 1940 besloot het bisdom dat deze priester niet langer geschikt was voor de pastorale praktijk. Sindsdien waren ook maatregelen genomen om dat te effectueren.

Uit Feron's relaas komt een priester naar voren die erfelijk belast was en kampte met een tamelijk complexe psychische problematiek – van dwangstoornissen, depressiviteit, misleidend gedrag tot 'abnormale seksualiteit'. Eigenlijk had hij zich de moeite van het uitschrijven van diens geschiedenis kunnen sparen, want betrokken priester was zo'n tien jaar eerder al eens in Heiloo opgenomen. Het medische dossier dat daar toen over hem was opgemaakt, was aanzienlijk preciezer. Uit het onderzoek werd duidelijk dat de man zich sinds zijn studietijd schuldig had gemaakt aan ontucht met minderjarigen. Vóór zijn priesterwijding had hij een nichtje van rond tien jaar oud seksueel betast, dit had zich nog eens herhaald bij twee aanzienlijk jongere meisjes van vier en vijf jaar oud. Daarop werd hij verplaatst; hij werd assistent-rector van een zwakzinnigeninrichting met uitsluitend mannelijke patiënten. De veronderstelling dat hij vooral in minderjarige meisjes was geïnteresseerd, bleek hier niet op te gaan; hij werd er hetzelfde jaar nog weggehaald wegens betasting van twee jongens.

Vervolgens plaatste de bisschop van Roermond hem wederom in een parochie in Midden-Limburg. Daar begon hij ander, zeker voor priesters ongepast seksueel gedrag te vertonen. Naar het heette onderhield hij seksuele relaties met huishoudsters en masturbeerde hij dwangmatig, liefst boven *De Maasbode*, die om zijn moeilijkheidsgraad en saaiheid beter bekendstond als 'de pastoorskrant'. Ook die standplaats moest hij verlaten toen bleek dat hij een meisje onder haar rok had betast. Hoewel hij haar op het hart had gedrukt er niet over te praten – 'je doet groote zonde, als je erover praat' – had het meisje haar vader ingelicht. Die had vervolgens bij de pastoor aan de bel getrokken. Daarop volgde een curatele in een klooster, gevolgd door een hernieuwde poging van de bisschop deze priester als kapelaan in een parochie te plaatsen. Toen betrokken priester ook daar niet van minderjarige meisjes af kon blijven, liet zijn bisschop hem voor rekening van het bisdom ter observatie opnemen in de Sint-Willibrordusstichting te Heiloo.

Opname en behandeling

Begin jaren veertig volgde in Heiloo een psychiatrisch behandeltraject onder verantwoordelijkheid van de toenmalige geneesheer-directeur dr. J.A.J. Barnhoorn. Dat hij kon beschikken over informatie over deze priester van de zenuwarts H.J. Schim van der Loeff, directeur van de psychiatrische inrichting Sint-Anna in Venray, wijst erop dat het bisdom al eerder advies had ingewonnen bij psychiaters die betrokken priester onderzochten, misschien ook (kort) in behandeling hebben gehad. Schim van der Loeff had verzekerd: betrokken priester was notoir onbetrouwbaar en mocht geen functie meer vervullen in de zielzorg. In Heiloo volgde de diagnose 'psychopathie'.

Onder dat begrip viel in de toenmalige psychiatrie een bonte verzameling van aandoeningen en condities: bipolaire stoornis, pathologisch liegen, ziekelijke achterdocht, alcoholisme, homoseksualiteit¹⁰, exhibitionisme en ook pedofilie.¹¹ 'Psychopathen' was een verzamelbegrip waaronder ook zedendelinquenten vielen, die vaak het etiket 'hyperseksualiteit' opgeplakt kregen.¹² Onder hen waren exhibitionisten, pedofielen en homoseksuelen. Misschien was het niet toevallig dat de bisschop van Roermond betrokken priester onder behandeling stelde bij de Leidse hoogleraar-psychiater Eugène A.D.E. Carp (1895-1983), toen het na ontslag uit Heiloo begin jaren veertig wederom misging. Carp, een katholieke bekeerling, gold als één van de wetenschappelijke kopstukken in de Nederlandse psychiatrie.¹³ Hij publiceerde geregeld in het huisorgaan van de Rooms-Katholieke Artsenvereniging, ook over in die kring omstreden onderwerpen als de betekenis van Freud en psychotherapie.¹⁴ In 1934 verscheen *De psychopathieën* van zijn hand, dat tot diep in de jaren zestig als standaardwerk gold.¹⁵ Het was de eerste omvangrijke monografie over dit onderwerp die driemaal herdrukt werd.¹⁶ Hoewel de precieze diagnose ontbreekt die Carp stelde bij de priester uit het bisdom Roermond, biedt zijn handboek enkele meer algemene aanknopingspunten voor de evaluatie van zedendelinquenten en hun behandeling in de onderzoeksperiode 1945-1970. Deze zullen ook van invloed zijn geweest op de bestuurlijke evaluatie van dit specifieke probleemgeval.

Psychopathieën en psychopaten

Carp definieerde psychopathie als een 'aanpassingsdefect'. Een 'defectueuze gevoelsbegeertheid' vormde het kernelement van zijn psychopathiebegrip. Dit defect kon zijn ontstaan door een 'temperamentstoornis', of door een 'ontwikkelingsstoornis'; het kon dus erfelijk zijn of het gevolg van omstandigheden, met name in de (vroegste) jeugd. Er konden endogene en exogene factoren in het spel zijn en het ziektebeeld liet in het algemeen een 'onontwarbare dooreenmenging van neurotische en psychopathische reactievormen' zien. Van een helder, vastomlijnd ziektebeeld was met andere woorden geen sprake en precies dit had consequenties voor de behandeling en de uitzichten op het succes daarvan. De behandeling moest zich volgens Carp vooral concentreren op die 'reactievormen' waarin de onaangepastheid vooral tot uitdrukking kwam en die vooral in de omgang met andere mensen moeilijkheden veroorzaakte. Daar was met behulp van 'ingrijpende vormen van psychotherapie en uitgebreide re-educatieve methodes' wel wat aan te doen, mits er inderdaad een goede diagnose aan ten grondslag lag. Aan de psychopathie als zodanig was niets te doen en dat was een belangrijk verschil met neurosen. Maar ook hier wilde Carp geen scherpe scheidslijnen trekken: hij betoogde dat het 'psychopathie- en neurose-probleem niet afzonderlijk kunnen worden beschouwd. Het betreft één tweeledig probleem' dat bovendien – we schrijven 1934 – tot 'één der belangrijkste sociale problemen [uitgroeide] waarvoor de samenleving zich geplaatst' zag.¹⁷

Carp toonde veel oog voor de spanning tussen norm en afwijking en de waardege-

denheid van de begrenzing tussen beide. Hoewel een precieze diagnose door allerlei factoren bemoeilijkt werd, wilde hij voorkomen dat de diagnose 'psychopathie' een vergaarbak werd van verschijnselen die geen nauwkeuriger diagnosticering toelieten (een begrenzing van het klinische ziektebeeld *per exclusionem*). De diagnose psychopathie kon niet anders dan relatief zijn – in de zin van: ten opzichte van andere verschijnselen. Bovendien was zij subjectief. De kwestie die Carp als psychiater agendeerde, was welke mate van subjectiviteit billijk en rechtvaardig was. Daarbij diende niet alleen naar het belang van de patiënt gekeken te worden, maar ook naar dat van de gemeenschap. Voor dat laatste was een inschatting nodig van het gevaar dat een als psychopaat gediagnosticeerd individu voor zijn medemens kon vormen.¹⁸ Deze visie wortelde in de overtuiging dat mensen die als abnormaal werden geclassificeerd 'een wanklank kunnen (resp. dreigen te) vormen in het gezelschapsorkest, en zelfs de harmonie van het geheel kunnen verstoren'.¹⁹ Daarom was in de omgang met deze categorie patiënten belangrijk om vast te stellen of zij vooral zelf onder hun ziektebeeld leden, of daardoor eerder verstorend werkten op hun omgeving en dus die 'harmonie van het geheel' verstoorden.

Waardegeladenheid speelt Carp zelf parten waar het ging om de vraag wie nu tot de psychopaten gerekend moesten worden. Onder 'anti-sociale en a-sociale persoonlijkheden in den meest ruimen zin' bevonden zich volgens hem niet alleen 'zwerwers, leeglopers, dronkaards, oproermakers, phantasten en zgn. leugenaars, maar evenzeer kunstenaars, geleerden, kwakzalvers, dienstweigeraars, sectevormers en andere voorlichters der menscheit uit zuiver idealistische beweegredenen'. Geestelijken of religieuzen komen in dit rijtje niet expliciet voor, maar priesters stonden wel in het lijstje van deskundige professionals – naast de kinderpsychiater, de kinderpsycholoog, de opvoeder, de onderwijzer, de schoolarts, de kinderrechter – die hun 'orthopaedagogische krachten' moesten bundelen in de strijd tegen problemen in opvoeding en milieu die neuroses en psychopathieën konden veroorzaken.²⁰

Psychiaters als Carp schaalden priesters in beginsel onder de geestelijk gezonden die verantwoordelijk waren voor het helpen van degenen die als psychopaat of neuroot waren gediagnosticeerd. Carp onderscheidde de groep psychopaten in 'criminele' en 'niet-criminele'. Het is aannemelijk dat als de diagnose 'psychopathie' toch werd uitgesproken over priesters of (priester)religieuzen, dat zij dan eerder in de categorie 'niet-crimineel' vielen en juist door hun specifieke staat en vorming ook kansrijk werden geacht in psychiatrische behandelingstrajecten die op resocialisatie waren gericht. In Carps uiteenzetting over mogelijkheden tot resocialisatie van psychopaten speelde 'het religieuze beleven' namelijk een voorname rol, in samenhang met 'het streven naar gemeenschapsbetrekkingen'. Resocialisatie stoelde op een 'heropbouw der persoonlijkheid'. Carp waarschuwde in dit verband voor een 'niet verantwoord optimisme'; 'verantwoordelijkheidsbesef en zelfbeheersching' waren onbetwiste bouwstenen voor die 'heropbouw'. En precies dat vroegen 'Kerk en Staat in gelijke mate van haar leden'.²¹

Plegers en hun problematiek

De casus van de priester uit het bisdom Roermond laat zien dat bestuurders als Feron terdege beseften dat de handelwijze van betrokken priester op geen enkele wijze door de beugel kon. Dat zij adviezen over zijn gedrag bij psychiaters inwonnen, illustreert bovendien dat zij inzagen dat zij alleen geen vat kregen op wat er speelde. De maatregelen die men sinds de jaren 1930 nam, verhelderen dat de stand van kennis over seksueel grensoverschrijdend gedrag en psychische condities die dit in de hand konden werken, nog volop in ontwikkeling was. Carps standaardwerk over psychopathieën getuigt van grote voorzich-

tigheid en terughoudendheid ten aanzien van diagnoses en therapieën. Therapie was aan medisch deskundigen voorbehouden, maar werd door Carp ook ingebed in het bredere kader van Kerk en staat. ‘Gemeenschap’ vormt het sleutelbegrip in zijn uiteenzetting; maatregelen tegen zedendelinquenten – strafrechtelijk en therapeutisch – waren gericht op aanpassing aan die gemeenschap. Daartoe was ‘versterking van de wil’ nodig, die een dam moest opwerpen tegen het toegeven van een ‘psychopathische persoonlijkheid’ aan ‘het vitale en egoïstische driftleven’ waardoor een psychopaat die gemeenschap in gevaar had gebracht. Hier hadden religie en ook zielzorgers in samenhang met psychotherapie een rol te vervullen. Die visie sloot nauw aan op het morele referentiekader dat het denken en handelen van kerkelijke en religieuze bestuurders bepaalde.

In dit proces van medicalisering was nauwelijks oog voor de slachtoffers van ontucht door priesters of religieuzen. Althans, de door de Onderzoeksc commissie geraadpleegde bronnen vertonen hier weinig sporen van. Sporen die er zijn, wijzen erop dat toenmalige behandelaars zich concentreerden op hun patiënten. De casus van de Roermondse priester verheldert dit. In het medische dossier in Heiloo, het personeelsdossier en persoonsgerelateerde stukken in het Geheim Archief van het bisdom worden de slachtoffers weliswaar genoemd, maar het blijft bij vermeldingen van sekse, leeftijd en locatie, gekoppeld aan summiere indicaties van de aard van de ontucht en wat erop volgde. Eén kwestie maakte deze priester zelf bij vicaris Feron aanhangig. Dit leverde een brief van diens hand op die laat zien hoe er midden jaren veertig over mogelijke schade als gevolg van grensoverschrijdend seksueel gedrag bij minderjarigen werd gedacht.

Feron toonde zich schatplichtig aan de overtuiging dat geringe aandacht voor wat slachtoffers van ontucht was overkomen, ertoe bijdroeg dat zij er weinig last van zouden ondervinden. Het ging om een jongen, vermoedelijk in de leeftijdscategorie boven de twaalf; het misbruik had zich enkele jaren daarvoor afgespeeld. De vicaris-generaal deed in vertrouwen (‘sub secreto’) navraag naar deze leerling bij de directeur van de school waar het misbruik zich kennelijk had voorgedaan.

‘Sub secreto deel ik U mede dat met die jongen ettelijke jaren iets gebeurd is in materia sexti [het zesde gebod, gij zult geen onkuisheid doen]. *Agens* [degene die handelde] was [naam van betrokken priester], toen aldaar. U weet, deze arme man is zwaar neurotisch en heeft in de latere jaren onnoemelijk veel pogingen gedaan om te genezen. [...] Als genoemde [leerling] is opgegroeid als een evenwichtige, kalme en brave jongen, lijkt het mij beter hem niets te zeggen. Alleen ingeval gedacht zou moeten worden dat deze geschiedenis nog in hem nawerkt, was het wellicht goed dat hem eens pruderter gezegd werd, dat [naam priester] erg ziek van zenuwen is en daarom ook niet meer “dienstdoende” is.’

De pleger wordt als ‘arme man’ bestempeld in deze brief, voor wie bij het jeugdige slachtoffer – zo hij nog schade van de voorvallen ondervond – begrip gevraagd moest worden. Misschien probeerde Feron het slachtoffer van mogelijke schuldgevoelens te bevrijden. Deze passage werkt niettemin bevreemdend op hedendaagse lezers door de omkering van slachtofferschap. De betrokken priester wordt neergezet als iemand die ‘erg ziek van zenuwen’ was en ondanks aanhoudende pogingen om te genezen maar niet beter werd. Feron leek maar matig geïnteresseerd in eventuele schade bij het slachtoffer, die het moet doen met mededeling dat betrokken priester niet meer in actieve pastorale dienst van het bisdom functioneerde.

Ook de criminologie en de psychiatrie hadden toen nog nauwelijks oog voor slacht-

offers. Pas eind jaren vijftig zou de criminoloog Willem Nagel een voor die tijd baanbrekende visie op de rol van het slachtoffer in de strafproces geven in zijn 'victimologie'.²² In de psychiatrie dateren eerste indicaties van een besef van schade bij kinderen als gevolg van seksueel misbruik uit 1945. De Heillose psychiater Barnhoorn schreef toen in een evaluatie van een priester van het bisdom Haarlem die als kapelaan minderjarige jongens onzedig had betast, dat 'deze dingen voor de toekomst van die jongens zoo verschrikkelijk waren'.²³ De Utrechtse psychiater Kees Trimbos benoemde de potentiële schade aan kinderen minder omfloerst. Hij deed dit in een redevoering over 'Homosexualiteit en zielzorg' voor priesters van het dekenaat Amsterdam, gehouden op 15 november 1952. De tekst hiervan werd in 1953 opgenomen in *Nederlandse Katholieke Stemmen*, dat gold als het periodiek voor de geestelijkheid.²⁴ Naar de toenmalige stand van de wetenschap onderscheidde Trimbos aangeboren of constitutionele homoseksualiteit van de zogeheten 'ontwikkelingshomoseksualiteit' die kon ontstaan 'door een of andere oorzaak' tijdens de puberteit.

'Hiertoe behoort in de eerste plaats de tragische groep der "verknoeide" kinderen. Kinderen dus, die al vóór de puberteit zijn blootgesteld aan contacten met homoseksuele volwassenen, en hun psycho-sexuele ontwikkeling (vóór en tijdens de puberteit) langzaam maar zeker in homoseksuele richting vervormen.'²⁵

In deze redenering was 'schade' synoniem met de ontwikkeling van een homoseksuele oriëntatie.²⁶

Sporen van deze schade-notie zijn ook aangetroffen in de correspondentie van de president van het grootseminarie Warmond (bisdom Haarlem), H.J. van Deursen. Deze werd in 1956 om raad gevraagd door een kapelaan over een parochiaan die als jongen op een kleinseminarie in Noord-Limburg het slachtoffer was geweest van 'een van de leraren die met de jongen [had] geknoeid op sexueel gebied. De jongen begreep zelf maar weinig wat er met hem gebeurde. De pater [leraar] suggereerde, dat het zo erg niet was. Evenwel werd de jongen geschokt in zijn opzien tot de priesters en het priesterschap'. De jongen had het kleinseminarie vier jaar later verlaten en was daarna in Amsterdam 'verzeild geraakt te midden van homo-sexuelen'. Inmiddels meende hij als gevolg van wat hem op het kleinseminarie was overkomen 'dat hij zelf ook sexueel verkeerd gegroeid was in de richting van homosexualiteit'. Volgens Van Deursen kon 'alleen een goede psychiater de sexualiteit in goede richting ombuigen, dat kunnen wij priesters niet'. Trimbos was volgens hem een psychiater die daar wel toe in staat was.

In samenhang met zorg over ontucht in het lager onderwijs bleken achter de politieke schermen in de tweede helft van de jaren vijftig de belangen van minderjarigen mee te wegen in de beoordeling van misbruikplegers. Een uitgetreden frater van Tilburg, die als onderwijzer veroordeeld was wegens ontucht met leerlingen en aan wie ook de onderwijsbevoegdheid was ontnomen, kreeg in 1956 geen steun bij de invloedrijke KVP-politicus Siegfried Stokman. Hij had Stokman gevraagd voor hem te interveniëren bij pogingen de onderwijsbevoegdheid weer terug te krijgen. De politicus won informatie in bij de overste van de fraters van Tilburg. Die kon geen enkele garantie geven dat recidive uit zou blijven, zou de man weer in het onderwijs terugkeren. Voor Stokman was het duidelijk: die garantie moest er redelijkerwijs wel zijn, in het 'belang van de jeugd'.²⁷

Therapeutische middelen

Seksuele delinquenten waren volgens Carp 'niet synoniem te achten met gedepaveerden,

lieden voor wie men slechts verachting hebben kan'. Maar het was per definitie een lastige groep van naar (zijn) schatting maximaal 2 procent van de bevolking, van wie ook maar een zeer klein deel zelf hulp zocht. Wederom waarschuwde de Leidse psychiater

'dat de arts slechts zelden een lijden aan een eenmaal gefixeerde sexuele afwijking, welke tot delicten aanleiding kan geven, tot genezing kan brengen. Met heeft althans sceptisch te staan tegenover alle verklaringen, welke ons van het tegendeel zouden moeten overtuigen.'

Wat die artsen wel konden was proberen 'den lijder te brengen tot een andere levenshouding, tot een grootere mate van zelfbeheersching, tot een versterking van zijn wil, tot een aanvaarding van zijn zoo-zijn, tot een grooter verantwoordelijkheidsbesef, tot een zekere mate van aanpassing aan een levenstaak, welke compensatie en voldoening weet te geven'.²⁸

Reclassering na het uitzitten van een opgelegde straf of psychiatrische benadeling als onderdeel van het opleggen van een ter beschikkingstelling van de regering (wettelijk ingevoerd in 1928) behoorden tot de strafrechtelijke middelen gericht op deze resocialisatie. Carp onderstreepte anno 1934 nog eens dat 'verreweg de meeste reclasseeringsgevallen de delicten [betreffen]: ontucht met minderjarigen (van hetzelfde of andere geslacht) en schennis van de openbare eerbaarheid'.²⁹

'Men zal wellicht den indruk hebben verkregen, dat alles nog wel zeer onbevredigend is en men in velerlei opzicht nog in den eersten aanvang staat. Dit is ook volkomen juist.'

Hoewel hij zeker verwachtingen had ten aanzien van de reclassering, waren en bleven er volgens hem toch altijd gevallen die weinig tot geen verbetering lieten zien in zo'n traject.³⁰ Cijfers waren er echter nog nauwelijks en die cijfers boden volgens de Leidse psychiater ook slechts 'een schijnbare zekerheid, waar feitelijk geen zekerheid mogelijk is'. Want 'de reclasseeringsarbeid is een arbeid, welke verricht wordt in het welbegrepen belang van de gemeenschap en in het besef, hiermede een plicht te vervullen tegenover onzen gevallen Medemensch. Meer dan ooit dienen wij allen ervan doordrongen te zijn, dat diegenen, die thans gevallen zijn, niet zozeer medelijden verdienen als vooral hulp'.³¹

In *De psychopathieën* besteedde hij aandacht aan de categorie zedendelinquenten die door recidive als onverbeterlijk gold, maar niet 'anti-sociaal' was en juist wel hulpbehoevend. Castratie kon dan een 'hulpmiddel' zijn, dat elders – in Duitsland, Zwitserland en de Verenigde Staten – al werd beproefd.³² In Nederland zou in 1938 een regeling voor een dergelijk operatief ingrijpen met een therapeutisch oogmerk door het ministerie van Justitie van kracht worden. Die kwam overigens sterk overeen met wat Carp in 1934 in zijn handboek had betoogd: dit kon alleen op vrijwillige basis en alleen indien betrokkenen de consequenties van de ingreep begrepen. Sinds dat jaar werden onder zijn verantwoordelijkheid in de Leidse universiteitskliniek castraties uitgevoerd.³³ De ingreep mocht uitdrukkelijk géén onderdeel zijn van de strafmaat, regelingen voor strafvermindering, bekorting van detentie of het opleggen van voorwaardelijke straf.³⁴ De 'lijder-delinquent' was niet in de positie om de feitelijke draagwijdte van 'een therapeutische ingreep als de castratie *met al haar consequenties* in voldoende mate te beseffen' [curs. in orig.].³⁵ En het was niet aan de arts om te straffen, maar om over de 'geestelijke gezondheid' van de lijder-delinquent te waken. De ingreep was een laatste redmiddel, dat vooral preventief bedoeld was: het voorkomen van 'handelingen, welke zowel den lijder als de omgeving noodlottig zijn'.³⁶

Onder verantwoordelijkheid van Carp werd deze therapeutische ingreep begin jaren veertig toegepast op de Roermondse priester die in deze casus centraal staat.³⁷ Aanvankelijk wilde deze priester niets weten van Carps voorstel tot castratie als therapie. Toen hij zich in de periode dat hij bij deze psychiater onder behandeling was opnieuw aan een jong meisje vergreep, werd het kennelijk toch een optie. Deze ingreep sorteerde echter niet het gewenste effect – integendeel. Toenmalige medische inzichten wezen uit dat slechts de intensiteit en niet de seksuele drang als zodanig door castratie gunstig werd beïnvloed.³⁸ Naar latere medische inzichten had op castratie een hormoonbehandeling moeten volgen, wat toen nog niet bekend was en dus ook niet toegepast in dit geval.³⁹ Betrokken priester bleef grensoverschrijdend seksueel en anderszins onaangepast gedrag vertonen, alleen was zijn aandacht nu niet langer op minderjarigen gericht.

'Jammer van je zenuwen'

Het verslag van Feron anno 1953 voor de geneesheer-directeur van Heiloo laat zien dat hij zo ongeveer ten einde raad geweest moet zijn wat deze priester aanging. Bovendien wordt duidelijk dat de psychiatrisch-medische terminologie opgang maakte onder kerkelijke bestuurders:

'Wat zijn verdere persoonlijkheid betreft, kan men zeggen, dat hij een goede kerel is, die toch altijd echt priester wil blijven, niet zonder intelligentie, maar niets kan tot zijn recht komen vanwege de disharmonische grondstructuur.'

Ferons hoop dat Heiloo de priester kon opnemen, kwam niet uit. Dat was geen geschikte plaats voor hem. Hij was inmiddels het 'zorgenkind' van het bisdom, ook al was ontucht met minderjarigen niet meer het probleem. Het vervolg van de casus is niettemin illustratief voor de opstelling van Roermondse bisdombestuurders in dit notoire probleemgeval. 'Jammer van je zenuwen,' schreef Feron hem eind jaren vijftig, toen hij maar bleef insisteren op een standplaats in de parochie of in het ziekenpastoraat. Piet van Odijk (1912-1991), Ferons opvolger, erfde na diens overlijden in 1958 ook dit dossier en nam contact op met Carp en diens Nijmeegse collega-hoogleraar psychiatrie, J.J.G. Prick (1909-1978). Van Odijk liet Carp weten dat het 'een groot experiment' zou zijn deze priester wederom in de zielzorg te plaatsen – hoe bescheiden en ondergeschikt die plaats ook was. Aan Prick schreef hij: 'Ik meen dat deze mens nog altijd zwaar ziek is en ongeschikt voor de zielzorg.' Maar als Prick anders adviseerde, was hij bereid hierin mee te gaan. De Nijmeegse psychiater achtte deze priester niet geschikt voor de 'actieve zielzorg'. Tegelijkertijd attendeerde hij erop dat het voor deze man met zijn 'toch al labiele persoonlijkheidsstructuur' fnuikend was niets omhanden te hebben. Misschien kon een standplaats in een archief of bibliotheek, onder toezicht, uitkomst bieden. 'Toezicht' was kennelijk het sleutelbegrip, want Prick vermeldde in het briefje dat hij met zijn gevalsbeschrijving en diagnose meestuурde, dat betrokken priester tijdens het verblijf in de kliniek onaangepast 'gedrag op seksueel gebied' had vertoond.

Hoewel deze evaluatie bepaald geen grondslag bood voor een hernieuwde kans in de zielzorg, kreeg deze priester die begin jaren zestig toch. Hij maakte zich binnen korte tijd onmogelijk – overigens niet door seksueel grensoverschrijdend gedrag ten opzichte van minderjarigen. Het bisdom trok hem terug, erkende dat hij 'zwaar ziek' was en 'te ziek [...] om aan het hoofd te staan van een parochiegemeenschap'. Het erkende ook dat 'men geen eerbied meer voor deze priester [kon hebben], dus ook niet voor de Kerk'. Hoewel Prick, gedrongen door deze patiënt, nog eenmaal een lans brak voor zinvol werk, was de maat

voor het bisdom nu, na bijna twintig jaar, echt vol. Vicaris Van Odijk schreef Prick dat de bisschop van Roermond de betrokken priester niet zou laten vallen, maar dat hij in de categorie viel waar 'helaas geen oplossing' voor was. 'U kunt niet vragen van ons wat ons inziens totaal niet verantwoord is,' aldus Van Odijk voor wie daarmee de kwestie of deze priester in het bisdom nog aan de slag kwam, was afgedaan.

Het Rapport Bless (1953)

In datzelfde jaar 1953 waarin waarin Feron tevergeefs probeerde bovengenoemde problematische priester in de Sint-Willibrordusstichting in Heiloo onder te brengen, bereikten het bisdom Roermond klachten van priesters die voor behandeling in de rooms-katholieke psychiatrische inrichting Sint-Servatius te Venray waren opgenomen. Deze waren aanleiding voor bisschop Lemmens van Roermond om een onderzoek in te stellen. Doel daarvan was om te kijken of er voor priesters met eigenlijk lichte zenuwaandoeningen en neurotische klachten, 'die niet gevaarlijk geacht hoeven te worden', geen betere opvang mogelijk was dan een psychiatrische inrichting. Daar konden zij zich vrijwillig laten opnemen voor onderzoek en behandeling, maar dat deden zij liever niet uit angst voor stigmatisering.⁴⁰

Mgr. Lemmens vroeg H.J.F.M. Bless (1903-1974) om het onderzoek uit te voeren. Bless gold al vóór de Tweede Wereldoorlog als een autoriteit in de *psycho-pathologia pastoralis*, oftewel de pastoraal-psychiatrie. Hij was sinds 1930 rector van de psychiatrische kliniek Voorburg in Vught en doceerde genoemd vak aan het grootseminarie Haaren. Het lijvige handboek dat hij hierover in 1934 publiceerde onder de titel *Pastoraal psychiatrie* werd niet alleen in 1945 opnieuw in een herziene druk uitgebracht. In 1936 was een Franse vertaling verschenen, waarvan in 1938, 1951 en 1958 een herdruk uitkwam.⁴¹ In 1942 verscheen bovendien een Spaanse vertaling, gebaseerd op de tweede druk van de Franse vertaling.⁴² Bless' werk werd bovendien gerecenseerd in internationaal toonaangevende theologische tijdschriften.⁴³ Zijn faam oversteeg met andere woorden de Nederlandse landsgrenzen.⁴⁴

In Nederland geldt hij als één van de grote voorvechters van de modernisering van de geestelijke gezondheidszorg in katholieke kring.⁴⁵ De Nederlandse bisschoppen hadden hem in 1951 benoemd tot geestelijk adviseur van de Vereniging van R.K. Gestichten en Inrichtingen voor Krankzinnigen en Zwakzinnigen.⁴⁶ Bless had al in de jaren dertig voordrachten gehouden voor de Vereniging van rooms-katholieke Gestichtsartsen over 'De verantwoordelijkheid van sexuele psychopathen' en hierover gepubliceerd in het *R.K. Artsenblad*. Eveneens in de jaren dertig brak hij een lans voor de psychiatrische evaluatie van priesterkandidaten.⁴⁷ Bless leverde zijn rapport 18 december 1953 op. Het werd door Lemmens begin 1954 aan de collega-bisschoppen aangeboden.⁴⁸ Hoewel het rapport daarvoor geenszins bedoeld was, ging het door toedoen van de officiaal van de kerkelijke rechtbank van het aartsbisdom Utrecht, mgr. J.A. Geerdinck, vervolgens een rol vervullen in een discussie over 'psychopathen', die door hem werden gedefinieerd als die priesters die zich seksueel zo hebben misdragen, dat zij niet in de praktijk gehandhaafd konden blijven.⁴⁹ Zowel het rapport als de besluitvorming die volgde op basis daarvan dit rapport, zijn relevant voor het vraagstuk van priesters die grensoverschrijdend seksueel gedrag vertoonden.

Deze besluitvorming vond in 1954 en 1955 plaats binnen de Nederlandse bisschoppenconferentie en in de nog uiterst prille koepelorganisatie van hogere oversten van rond dertig orden en priestercongregaties in Nederland. Bovendien is over dit vraagstuk, alsook over het rapport overleg gevoerd *tussen* vertegenwoordigers van beide gremia.⁵⁰ Correspondentie, verslagen van vergaderingen en vertrouwelijke circulaire documenteren de bestuurlijke aandacht in beide organen voor wat 'aberrante' priesters en religieuzen wer-

den genoemd. Dit was slechts één van de categorieën waarover Bless in zijn rapport had geschreven. Uit dit rapport valt op te maken dat hier een zeer kleine groep priesters en religieuzen mee bedoeld werd, maar dat zij – hoe klein ook – voor het aartsbisdom Utrecht op dat moment een belangrijke probleemgroep vormden. Bovendien laat zich vanuit genoemde bronnen vaststellen welke verwachtingen en eisen kerkelijke bestuurders formuleerden ten aanzien van de rol van psychiaters in de opvang en behandeling van deze groep.

Volgens Bless werden jaarlijks 34 priester-patiënten onderzocht, opgenomen of behandeld in zeven door hem onderzochte rooms-katholieke psychiatrische inrichtingen in Nederland. Hij onderscheidde binnen die groep enkele categorieën: de lichte zenuwpatiënten (ook wel zenuwlijders of neurotici genoemd) die bij tijdelijke opname waren gebaat, en de chronische patiënten, de ‘priester-gestichtspatiënten’, onderverdeeld in eigenlijk geriatrische en psychiatrische patiënten, waaronder ook de ‘psychopathen’.⁵¹ Volgens Bless vielen zo’n vijftien patiënten in die lichtere categorie waarvoor nu geschiktere opvang gezocht werd. De overigen rekende hij dus tot de zwaardere categorie, zonder aantallen te preciseren. Ook niet voor de ‘psychopathen’, waarover zijn rapport nauwelijks informatie bevatte, zoals de Utrechtse officiaal Geerdinck tot zijn teleurstelling vaststelde: ‘En nu dacht ik juist, dat de Bisschoppen daar het meest mee zitten: waar moeten we met deze ongelukkigen heen?’⁵² Verder dan dat ze niet bij elkaar gezet moesten worden om wederzijdse beïnvloeding te voorkomen, was Bless in zijn rapport niet gekomen. Geerdinck adviseerde aartsbisschop-coadjutor Alfrink dat ‘de gezamenlijke Bisschoppen’ zouden zoeken naar een ‘mogelijkheid waar zij die priesters, wier gedrag een strenge controle nodig maakt, en wel een zodanige dat zij niet langer in de praktijk kunnen blijven, onder kunnen brengen, het liefst bij een bestaande psychiatrische inrichting, ten eerste om nog een zekere schijn te kunnen ophouden dat de betreffende priesters “erg overspannen” zijn, “psychopathen” zijn, en vervolgens omdat ook werkelijk de meeste gevallen van pathologische aard zijn.’⁵³

‘Religiosi aberrantes’

Op 11 mei 1954 deed de Samenwerking Nederlandse Priesterreligieuzen (SNPR) een circulaire uitgaan aan de hogere oversten ‘over de psychiatrische behandeling van priesters’.⁵⁴ Dit onderwerp was in de Algemene Vergadering van oktober het voorgaande jaar aan de orde geweest. Bovendien meldde de circulaire dat ‘de jongste Bisschoppenvergadering’ zich eveneens over deze kwestie had gebogen. In de weergave van wat de bisschoppen hebben besproken verbindt deze SNPR-circulaire ‘overspannen confraters’ met ‘sexuele en andere aberraties’: ‘De moeilijkheden werden besproken van priesters, die wegens sexuele en andere aberraties niet in de praktijk gehandhaafd kunnen blijven.’ De bisschoppen, aldus het relaas in de circulaire, bespraken ‘de gezamenlijke onderbrenging in een psychiatrische inrichting, gelegen in de buurt van een klooster, omdat voor deze priesters een aparte geestelijke heropvoeding gewenst wordt geacht’. Het tweede punt van overleg van het episcopaat was ‘de keuze van een psychiater, die de juiste arbeidstherapie kan voorschrijven’.

De circulaire laat zien welke opdracht Geerdinck te vervullen had: vanuit het ‘vermoeden [...] dat de kloosteroversten in Nederland ten aanzien van dit soort patiënten wellicht dezelfde moeilijkheden ondervinden als de Hoogwaardige Bisschoppen’, moest hij onderzoeken of bisschoppen en kloosteroversten tot een gemeenschappelijke oplossing konden komen. Zijn vraag werd vervolgens door de SNPR-secretaris Th. Keulemans o.carm. nog eens gepreciseerd voor de (vice)provinciaals: of zij te maken hadden met ‘[...] priesters-patiënten (=psychopathen) die vanwege sexuele aberraties niet gehandhaafd kunnen blijven, ook voor de kloosteroversten een probleem zijn [...]’. Als het ging om een beleidslijn in de-

zen, konden de oversten desgewenst volstaan met wat in de najaarsvergadering van 1953 al was besproken: 'nodig werd geacht een geschikte psychiater, die van het kloosterleven ook iets weet, en een behandeling die rekening houdt met de waardigheid van de priester, ook al heeft hij misschien een misstap begaan'.

De beraadslaging over het onderwerp tijdens de Algemene Vergadering van de SNPR van juni 1954 is relevant voor de evaluatie van bestuurlijk handelen van deze direct verantwoordelijken. Enerzijds insisterden de hogere oversten van orden en priestercongregaties op het voorkómen van stigmatisering van priesters die als 'psychopathische gevallen' te diagnosticeren waren. Anderzijds droeg opvang in eigen kloosters niet bij aan genezing, stelde men vast. En daar moest die opvang toch vooral op gericht zijn. Werkte een centrale opvang van deze groep in eigen land stigmatisering in de hand, onderbrengen in het buitenland had een ander nadeel: namelijk dat gevallen 'die met den strafrechter in aanraking zijn geweest, dan buiten de contróle van de justitie vallen en niet gedwongen kunnen worden, hun verbetering in een inrichting door te brengen'.⁵⁵ Dat was niet wat de provinciaals anno 1954 wilden.

Omdat onduidelijk was wat de bisschoppen – vertegenwoordigd door Geerdinck – nu eigenlijk wilden, besloot de Algemene Vergadering van de SNPR twee priester-psychologen uit eigen gelederen, de jezuïet Paul Ellerbeck (1908-1987) en de franciscaan Wilbert Stoop (1914-1994), advies te laten uitbrengen.⁵⁶ Dit advies over de 'religiosi aberrantes' van 'de commissie van advies inzake psychiatrische e.a. moeilijkheden' volgde op 3 december 1954.⁵⁷ Beiden kenden weliswaar gevallen uit eigen praktijk, maar lieten zich niet verleiden tot een uitspraak over de omvang van deze groep en evenmin over de verscheidenheid van psychiatrische problematiek daarbinnen. Ellerbeck had in een mondeling onderhoud met SNPR-secretaris Keulemans, nog eens benadrukt dat het om 'uiterst delicate gevallen' ging die behandeling vergden vanuit 'deskundige zakelijkheid' die met 'een grote liefde en eerbied voor het priesterschap gepaard' zou moeten gaan.

Volgens hen waren kloosters ongeschikt om deze groep in onder te brengen, want dat waren 'geen psychisch-hygiënische of religieuze revalidatie-centra en ook geen verpleeg-inrichtingen'. Positiever waren zij over een 'centraal huis in de buurt van een klooster, waar zich paters bevinden die voor dit werk een bijzondere geschiktheid hebben, en waar bovendien een geschikte en discrete medische hulp in de nabijheid is'. Zeker wanneer zo'n huis ook priesters op doorreis of bejaarden huisvestte, was de kans op stigmatisering van de bewoners gering. Niettemin behielden zij een aarzeling op dit punt en braken een lans voor het model van de Secours Sacerdotale dat in Frankrijk met succes was beproefd: een kring van priesters, leken, juristen (voor kerkelijk en burgerlijk recht), vertrouwde medici en sociale assistenten, die onder verantwoordelijkheid van de vicaris-generaal of president van een grootseminarie de zorg voor 'dergelijke priesters' op zich nemen.⁵⁸ Uitwisseling, wederkerige hulp van de leden in deze multidisciplinaire supportgroepjes, vormden tezamen met gebed voor de betrokken priesters de voornaamste strategieën.

Zo'n model zou volgens Ellerbeck en Stoop in Nederland kans van slagen hebben. Zij stelden dat dit bovendien aansloot op al bestaande particuliere initiatieven, gedragen door priesters – deels psychologisch opgeleid – die meestal ook al met psychiaters samenwerken, die zich als geschikt voor 'dit werk' hebben bewezen. Bundeling van dergelijke initiatieven zal de 'mogelijkheden tot hulp' [aan betrokken priesters] kunnen vergroten. Voor specifieke verpleging of kuren moesten religieuzen en priesters in dit systeem opgenomen kunnen worden in huizen 'waar een bijzondere religieuze leiding kan worden gegeven of waar een specifiek medische behandeling kan worden uitgevoerd, en de verpleging van mensen die een kuur moeten ondergaan mogelijk is'.

Scheiding van categorieën

Op basis van ingewonnen informatie kwam Geerdinck op 22 januari 1955 met een concreet voorstel aan de bisschoppen.⁵⁹ Dit laat zien dat het overleg in de afzonderlijke gremia in elk geval heeft geresulteerd in een striktere scheiding tussen de kwestie van de 'priesters-psychopaten' en de bredere problematiek van priesters met lichtere en vaak tijdelijke psychiatrische problemen. Geerdincks voorstel was om voor die eerste en meest problematische categorie een voorziening te treffen voor onderzoek en advies over behandeling en plaatsing in een instelling. De Sint-Willibrordusstichting in Heiloo werd in deze brief al genoemd als voorkeurslocatie en bleef ook de preferente plaats voor onderzoek en advies. In de besluitvorming bleef onvermeld waarom dat eigenlijk was.

Hiervoor zijn echter wel enkele redenen te noemen. Geneesheer-directeur De Smet had sinds eind jaren veertig een multidisciplinair team opgezet, waarvan ook niet-medici deel uitmaakten. Op differentiatie en specialisatie in de behandeling onderscheidde Heiloo zich van andere psychiatrische inrichtingen.⁶⁰ Het ministerie van Justitie plaatste bovendien TBR-patiënten in de Sint-Willibrordusstichting. Doelstelling van hun behandeling was een 'verantwoorde terugkeer in de maatschappij'.⁶¹ In Heiloo was hier sinds 1930 ervaring in opgebouwd in het Pauluspaviljoen voor de TBR-gestelden. Daar was vanaf de jaren vijftig plaats voor vijftig van de gemiddeld 560 mannen die jaarlijks TBR opgelegd kregen, van wie er zo'n 250 katholiek waren. In Heiloo werden overwegend zedendelinquenten jonger dan dertig jaar opgenomen. De Smet had in 1951 becijferd dat de gemiddelde verblijfsduur van deze patiënten beperkt bleef van een tot anderhalf jaar en dat de recidive naar schatting maar 15 procent betrof. Heiloo had met andere woorden een zeer goede naam medio jaren vijftig toen kerkelijke en religieuze oversten voor de keuze stonden wat te doen met eigen kader dat grensoverschrijdend seksueel gedrag had vertoond.⁶²

Alfrink nam Geerdincks voorstel over in zijn brief aan de andere bisschoppen van 26 januari 1955.⁶³ De bisschoppen reageerden – zo blijkt uit de aangehechte briefjes van de ordinarissen van Roermond, Den Bosch, Breda en Haarlem, welwillend. Mgr. Lemmens van Roermond onderstreepte nog eens dat in deze kwestie de betrokken priesters zelf nog 'zekere vrijheid' hadden, zoals ook 'de vrijheid van elk bisdom' om beleid te bepalen, overeind diende te blijven.⁶⁴ Op 12 april 1955 bedankte Alfrink namens de bisschoppen officiaal Geerdinck voor zijn inspanningen. Zij konden zich vinden in zijn voorstellen, aldus de aartsbisschop, maar behielden zich de vrijheid voor om zelf al naar gelang concrete gevallen te beslissen of zij gebruik zouden maken van het team van Heiloo. Bij deze gelegenheid onderstreepte Alfrink mede namens de andere bisschoppen nog eens dat 'uiterst grote discretie [...] de werkmethode van dit team' zou moeten kenmerken. Autonomie en discretie blijken de sleutelbegrippen in de omgang met 'priester-patiënten die niet in de praktijk gehandhaafd kunnen blijven vanwege seksuele aberraties'.

Aan SNPR-kant was de stichting van een aparte opvang van de baan, omdat de kosten hiervan niet in verhouding stonden met de geringe omvang van de doelgroep. Van een scheiding tussen de als psychopaten gediagnosticeerde en andere psychiatrische patiënten, zoals Geerdinck had bepleit, was eigenlijk geen sprake. Onder het in deze kring gehanteerde begrip 'psychiatrische patiënten' kon daarom een scala aan psychische problemen schuil gaan. Men was geporteerd voor het voorstel om 'iedere afwijkende persoon aan een grondig onderzoek' te laten onderwerpen, liefst in Heiloo, waar een uitgebreide deskundige staf was. De kosten van zo'n onderzoek, dat naar schatting zes weken zou duren, wogen op tegen het advies dat men kreeg. Dikwijls zou men 'goedkoper [...] uitkomen dan den patiënt maar voor een bepaalde tijd hier of daar op te bergen'. Die kosten kwamen voor rekening voor de verantwoordelijke religieuze gemeenschap of bisdom. Het advies

‘van Heiloo’ vormde de basis voor verdere behandeling, waarvoor toch vijf of zes instellingen te vinden moesten zijn. Opvang was niet nodig in die ‘in aanmerking komende gevallen’ waarvoor Heiloo castratie adviseerde.⁶⁵ Met degenen die ‘eenmaal geïnterneerd’ waren, moesten oversten geregeld contact houden. En ‘[V]oor gevallen die pas dreigend zijn, is het gewenst dat er enige centra bestaan, waar een team (medici, psychologen, juristen) waarschuwend en adviserend kan optreden’. Hier zouden, aldus SNPR-secretaris Keulemans, bisschoppen en provinciaals gezamenlijk kunnen optreden.⁶⁶

Zedendelinquentie, religie en de discussie over geestelijke gezondheidszorg

Aanleiding voor het Rapport Bless in opdracht van de Roermondse bisschop Lemmens vormden, zoals hierboven even is aangestipt, klachten over de opvang en behandeling van priesters in de psychiatrische inrichting Sint-Servatius in Venray die in 1905 gesticht was.⁶⁷ Geneesheer-directeur was sinds 1944 F.M. Havermans (1907-1984), die behalve psychiater ook jurist was. Hij vestigde in datzelfde jaar 1953 hernieuwd de aandacht op een onderwerp dat vóór de Tweede Wereldoorlog door juristen, criminologen en moraaltheologen heftig was bediscussieerd: de relatie tussen criminaliteit en religie.⁶⁸ Toen verscheen van zijn hand *Over criminaliteit onder katholieken*.⁶⁹ Hierin refereerde Havermans aan de jaarrede van de Utrechtse hoogleraar psychologie F.J.J. Buytendijk, op de jaarvergadering van de Katholieke Centrale Vereniging voor Geestelijke Volksgezondheid (KCV) 5 juni 1952 in Utrecht.⁷⁰ Bij deze gelegenheid werd – met bisschoppelijke goedkeuring – het nieuwe Katholieke Nationale Bureau voor Geestelijke Gezondheidszorg opgericht, dat in de jaren zestig nog een directe rol zou spelen bij de ontwikkeling van hulpverlening aan priesters en religieuzen met psychische en andere moeilijkheden.⁷¹

Buytendijk zette zijn pleidooi voor de ontwikkeling van geestelijke gezondheidszorg onder katholieken kracht bij met het argument van de relatief hoge criminaliteit in deze geloofsgemeenschap. Saillant detail is dat hij de cijfers hiervoor ontleende aan eerdere publicaties van Havermans hierover.⁷² Die maakte als bestuurslid van de vereniging voor de R.K. Gestichtsartsen deel uit van datzelfde KCV-bestuur, een onderafdeling van de zeer invloedrijke en ook tamelijk behoudende R.K. Artsenvereniging. Bovendien was hij lid van de Nationale Commissie voor Geestelijke Volksgezondheid. Tot dan toe was de kwestie of er een relatie bestond tussen religie en criminaliteit eigenlijk alleen in besloten bijeenkomsten van wetenschappers of in wetenschappelijke publicaties aan de orde gesteld.⁷³ Buytendijks rede haalde echter de kranten en leidde ook tot verontwaardigde koppen daarin.⁷⁴ Zijn standpunten kregen extra lading doordat hij had geopperd dat er wellicht ook sprake was van een relatie tussen de opvoeding die katholieke jongeren van ouders, geestelijkheid en religieuzen op school meekregen, en het morele peil: een tekortschietende opvoeding als oorzaak van geestelijke onvolwassenheid die weer tot verhoogde criminaliteit kon leiden.⁷⁵

Havermans had dit als één van de verklaringen – samengevat in de omschrijving ‘geestelijke onvolwaardigheid onder de Katholieken’, of ‘psycho-infantilisme’ – geopperd. Die ‘onvolwaardigheid’ bracht hij direct in verband met het overwicht en de controle van geestelijken en religieuzen op de katholieke gemeenschap en op de katholieke cultuur. Voor zijn uiteenzetting over de relatie tussen criminaliteit en katholicisme kon hij bogen op de ruim duizend rapporten die hij als forensisch deskundige had opgesteld voor Justitie over Limburgse, meest katholieke ‘of zichzelf nog Katholiek noemende’ delinquenten.⁷⁶ In zijn uiteenzetting onderstreepte hij dat het aandeel van katholieken, Limburgers vooral, onder delinquenten en ook zedendelinquenten disproportioneel groot was. Ten eerste lagen de cijfers voor zedenmisdrijven zowel in Limburg als Brabant hoger dan elders in het

land; bovendien kwam het aandeel van katholieken in landelijke cijfers op 50 procent, wat disproportioneel was omdat katholieken toen een bevolkingsaandeel van rond 38 procent vertegenwoordigden.⁷⁷

Sinds eind jaren veertig stemden criminaliteitsstatistieken en het aandeel van zedendelicten daarin in Nederland in het algemeen tot zorg. Hierin voerde Limburg inderdaad de lijst aan.⁷⁸ In 1949 meldde mr. A.P.Th.M. Kneepkens, substituut officier van justitie in Utrecht, in een interview dat hij niet kon inschatten hoe het misdaadcijfer van het arrondissement Utrecht zich verhield tot landelijke gegevens. Maar hij liet wel weten dat 'het aantal zedendelicten hier [arrondissement Utrecht] schrikbarend is, vooral het plegen van ontucht met kleine kinderen'.⁷⁹ Hoewel Havermans' betoog over criminaliteit onder katholieken niet altijd even consistent of overtuigend was, viel het ongetwijfeld in een bredere bedding. In katholieke kring ontstond onmiddellijk onrust. Een polemiek met enkele godsdienstsociologen spitste zich toe op de cijfers die Havermans gebruikte.⁸⁰ *Credo*, het door mgr. Feron volgeschreven bisdomblad van Roermond, maakte melding van onrust in het Limburgse en eerste felle reacties op Havermans' analyse.⁸¹

Havermans' werk is op twee punten relevant voor een evaluatie van de invloed van medisch geschoolde psychiaters op de bestuurlijke aanpak en afhandeling van seksueel misbruik door vertegenwoordigers van de Rooms-Katholieke Kerk. Hij publiceerde al in 1951 expliciet en wederom voor een breder publiek over zijn ervaringen als forensisch psychiater.⁸² Rechteren waren, zo stelde hij, in het algemeen voor hun beoordeling van neurosen en psychopathieën afhankelijk van psychiaters; datzelfde gold ook voor hun bepaling van de aard, mate en duur van toezicht.⁸³ Hij beschrijft hier met andere woorden een inmiddels gevestigde praktijk binnen de Nederlandse rechtspraak. Dit gegeven is ook van belang voor de weging van het bestuurlijk handelen van kerkelijke en religieuze bestuurders. In het archiefonderzoek naar seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk is gebleken dat ook kerkelijke en religieuze bestuurders van psychiatrische expertise afhankelijk waren wanneer priesters of religieuzen onder hun verantwoordelijkheid zich schuldig maakten aan seksueel misbruik van minderjarigen. Kwam het tot vervolging, dan vervulden psychiaters hierin een scharnierfunctie. Zij brachten advies uit in de onderzoeksfase aan de rechter-commissaris; hun evaluatie van de geestvermogens van de verdachte werd door het Openbaar Ministerie betrokken bij het formuleren van de eis. Uit het archiefonderzoek is echter ook gebleken dat betrokken instanties – rechter-commissaris, officier van justitie, reclassering, adviserende psychiater – kerkelijke en religieuze oversten in hun overwegingen betrokken en ook een rol gaven in de tenuitvoerlegging van een opgelegde (voorwaardelijke) straf of sepot.

Een voorbeeld kan dit verhelderen. In de zomer van 1959 beoordeelde de geneesheer-directeur van Huize Padua, J. van Baar, voor de rechter-commissaris van de rechtbank van Roermond een jezuïet. De man was opgepakt omdat hij bij alle jonge jongens die te gast waren in een retraitehuis van de sociëteit, dekens en kleding verwijderd had zodat hun geslachtsdelen bloot kwamen te liggen. Dit had zich binnen drie kwartier afgespeeld, waarin hij meer dan veertig kamertjes was afgegaan, waarin de pater bovendien her en der het licht had aangemaakt. 'Wie zoiets doet moet noodzakelijk gestoord zijn,' oordeelde Van Baar. Maar van seksuele opwindning was bij de pater geen sprake geweest, deze had 'zelfs geen erectie' gehad.

'Hij beroerde de mannelijkheid van de jongens slechts in die mate als nodig was om ze te ontbloten. Uit dit alles kan met grote waarschijnlijkheid worden verondersteld dat hier geen sprake is geweest van een gewoon seksueel vergrijp in homoseksuele of paedo-

phiele zin, doch dat het ond.[erzochte] alleen ging om het zien van een zo groot mogelijk aantal geslachtsorganen.⁸⁴

Van Baar had geadviseerd een voorwaardelijk sepot op te leggen, op voorwaarde van psychiatrische behandeling zolang de behandelend psychiater dit nodig achtte. Vervolgens kon dan met de ‘religieuze overheid’ van betrokkene een zodanige standplaats worden gevonden, dat voor een herhaling van het voorgevallene niet meer behoeft te worden gevreesd’. Volgens hem was er namelijk kans dat

‘onderzochte door een psychiatrische behandeling bevrijd kan worden van dat deel van zijn ziekelijke symptomen dat geleid heeft tot het plegen van de onderhavige feiten. Bij een eventuele veroordeling echter zou de prognose zeer slecht worden. Omdat verdachte dan uit zijn sociëteit zal moeten treden.’

De rechter-commissaris liet de psychiater daarop echter weten dat als de jezuïet ontoerekeningsvatbaar was, hij helemaal geen straf mocht opleggen, dus ook geen voorwaardelijk sepot zoals Van Baar geopperd had. Van Baar stelde vervolgens zijn evaluatie bij van ‘ontoerekeningsvatbaar’ tot ‘nauwelijks toerekeningsvatbaar’. De jezuïet werd voor rekening van de sociëteit in Huize Padua geplaatst en verbleef daar bijna een jaar. Van recidive is niets bekend.

De bijdrage van publicerende psychiaters als Havermans aan de aanpak en afhandeling van seksueel misbruik van minderjarigen lag ook in de precisering van potentiële plegers. Havermans’ werk illustreert een verschuiving in het profiel van plegers van ontucht met minderjarigen tussen begin jaren vijftig en begin jaren zestig.⁸⁵ In zijn *Opstellen over forensische psychiatrie* (1951) waren pedofielen vooral heteroseksueel gericht en in meerderheid verstandelijk beperkt, hetzij door aanleg hetzij door ouderdom. Ruim tien jaar later zou hij deze typering van pedofielen in *Vijfduizend verdachten* (1963) in die zin bijstellen dat hij ook de ‘broeder-onderwijzer’ als potentiële pedofiel identificeerde.⁸⁶ Dat viel toen samen met een bredere maatschappelijke aandacht voor de veiligheid van kinderen. Het katholieke damesblad *Beatrijs* becijferde in 1965 dat zo’n 70 procent van de zedenmisdrijven met kinderen door bekenden van hen werden begaan, onder wie ook ‘mensen met een voortreffelijke maatschappelijke positie’. Risicovolle beroepscategorieën vormden jeugdleiders en onderwijzers. Wie zich schuldig maakte aan een dergelijk misdrijf was vooral ‘een psychopaat, een zieke dus, een man die in een inrichting thuishoort en daar behandeld moet worden’.⁸⁷ Door een hecht gezinsmilieu en goede seksuele voorlichting konden ouders hun kinderen wapenen tegen grensoverschrijdend seksueel gedrag van volwassenen, heette het inmiddels anno 1965.

Morele verantwoordelijkheid en concurrerende competenties

In de opbouw van een katholieke geestelijke gezondheidszorg signaleerden deskundigen als Havermans en Buytendijk tamelijk onbevangen problemen in eigen katholieke kring. Beiden conformeerden zich niet aan de discretie die vanuit kerkelijk-religieuze bestuurskring in zulke kwesties wenselijk werd geacht. Bless, maar ook de paters Ellerbeck en Stoop legden juist nadruk op uiterste discretie rond de psychiatrische behandeling van priesters en religieuzen in het algemeen. Zij typeerden een dergelijk traject als persoonlijk en delicaat (rapport Bless), of spraken van uiterst delicate gevallen (advies van Ellerbeck en Stoop), waarin van behandelende psychiaters een ‘deskundige zakelijkheid’ was gevraagd, die met ‘een grote liefde en eerbied voor het priesterschap’ gepaard ging. Want ook al wa-

ren zij in medisch opzicht patiënten, zij bleven priesters die in de door God gewilde religieus-maatschappelijke orde gesteld waren boven de psychiaters die hen behandelden.⁸⁸ Binnen dat denkraam waren en bleven die behandelaars immers leken. In datzelfde referentiekader waren priesters – ook als patiënt – gesteld boven de broederreligieuzen die de psychiatrische inrichtingen tot eind jaren zestig in eigendom hadden, beheerden en ook belast waren met hun verpleging. Dat priesters in Sint-Servatius tussen leken op een afdeling lagen en daar ook door leken waren verpleegd, had tot klachten geleid die voor mgr. Lemmens de aanleiding waren geweest om Bless om zijn rapport te vragen.

Medisch-psychiatrische discussies over psychiatrische problematiek, inclusief psychopathieën, raakten direct aan de kwestie van (morele) verantwoordelijkheid voor eigen gedrag en aan competentievragen tussen zielzorgers en psychiaters. Deze vragen waren direct van invloed op de besluitvorming rond psychiatrische patiënten in de kring van priesters en religieuzen, onder wie ook plegers van seksueel misbruik van minderjarigen. In de jaren dat de Nederlandse bisschoppen en de hogere oversten van religieuze gemeenschappen overlegden wat te doen met deze categorie patiënten, deden zij dit tegen de achtergrond van de bredere vraag of mensen met psychische en psychiatrische problemen eigenlijk wel over een vrije wil beschikten. Dit was bepaald geen ondergeschikt punt, want de notie van de vrije wil vormde het scharnierpunt in het hele staketsel van de katholieke moraal. Kon iemand worden aangerekend wat deze niet uit vrije wil had gedaan? En wanneer was er sprake van verminderde toerekeningsvatbaarheid en daarmee ook van verminderde verantwoordelijkheid?

Deze kwesties stonden tegelijkertijd ook in Frankrijk en Italië ter discussie.⁸⁹ Eind jaren veertig was de spanning tussen principes van geestelijke gezondheid en moraal in Nederland in de affaire Terruwe nadrukkelijk op de voorgrond komen te staan. Deze affaire stond niet los van het algemene vraagstuk van psychiatrische behandeling van priesters en religieuzen. Precies dat was ook de reden voor directe interventies vanuit Rome in de affaire, die hieronder in beknopt bestek uiteen wordt gezet.

In 1949 gelastte de bisschop van Den Bosch, mgr. Mutsaerts, een onderzoek naar de opvattingen van de Nijmeegse jurist en moraaltheoloog Willem J.A.J. Duynstee c.s.s.r. (1886-1968) en diens protegee Anna Terruwe (1911-2004). Terruwe, die medicijnen in Utrecht had gestudeerd en zich had gespecialiseerd als zenuwarts, was datzelfde jaar gepromoveerd op een proefschrift getiteld *De neurose in het licht van de rationele psychologie*. Hierin probeerde zij het katholieke mensbeeld dat terugging op de middeleeuwse theoloog Thomas van Aquino – de mens als redelijk wezen die zich vanuit de rede richt op wat God wil – te verbinden met de verdringingstheorie van Freud. Freud had in internationale katholieke kring geen gunstige ontvangst gehad wegens zijn panseksualiteit en determinisme. Terruwe verdedigde haar proefschrift met daarin een katholieke neuroseleer onder leiding van de al genoemde Leidse hoogleraar psychiatrie Carp. Zij bouwde voort op wat haar mentor Duynstee al in 1935 over verdringing had geschreven.⁹⁰ Duynstee was als hoogleraar strafrecht en strafprocesrecht, later rechtswetenschap en rechtsfilosofie, verbonden aan de Rooms-Katholieke Universiteit in Nijmegen en hield er een levendige biechtpraktijk op na, die net als de behandelpraktijk van Terruwe vanaf 1949 aan onderzoek van kerkelijke zijde werd onderworpen.⁹¹

Met het principe van de vrije wil weerlegden Duynstee en Terruwe Freud, voor wie de mens aan de eigen drifthuishouding was overgeleverd. Hun thomistische verdringingsleer riep echter onder moraaltheologen – in hun kielzog ook katholieke artsen – de vraag op of zij de individuele morele verantwoordelijkheid niet onverantwoord ver oprekten.⁹² Deze vraag werd ontkennend beantwoord door een vierkoppige commissie ingesteld door

mgr. Mutsaerts. Voorzitter van de commissie was de president van het grootseminarie Roermond en vicaris-generaal van het bisdom Roermond, de al genoemde Frans Feron. De overige leden waren de vicaris-generaal W.M.J. Koenraadt (1896-1973) van het bisdom Breda, die twintig jaar moraaltheologie had gedoceerd aan het grootseminarie Hoeven, president van het grootseminarie Warmond (bisdom Haarlem), H.J. van Deursen (1896-1958) en Bernard van den Hurk (1905-1964) die aan het grootseminarie Haaren van het bisdom Den Bosch doceerde.⁹³

De verantwoordelijkheid voor dit onderzoek lag bij Nederlandse bisschoppen. Het H. Officie in Rome hield echter nadrukkelijk de vinger aan de pols en liet per brief in december 1949 ook weten dat het geïnformeerd wilde worden als er vanuit de bisschoppelijke bevoegdheid geen oplossing of remedie gevonden werd.⁹⁴ Dit impliceert dat het H. Officie de bevoegdheid van de Nederlandse bisschoppen in dezen erkende en pas zou optreden als daar aanleiding toe was.⁹⁵ De brief van aartsbisschop De Jong van 28-12-1949 laat echter zien dat de bestuurlijke verantwoordelijkheid hier nogal ingewikkeld lag. De bisschoppen lieten het onderzoek uitvoeren door genoemde commissie, maar dit diende op last van het H. Officie te gebeuren onder geheimhouding. De Jong liet het H. Officie weten dat degenen die de commissie zou willen horen, zowel priesters als medici, ofwel helemaal niet ondervraagd zouden willen worden, ofwel niet door deze commissie.⁹⁶

De commissie concentreerde zich op de vraag of Duynstee en Terruwe onder het mom van iemands geestelijke gezondheid, adviezen hadden gegeven die strijdig waren met de katholieke moraal. Daarover waren enkele klachten tegen hen ingebracht, die gingen over het aanzetten tot seksuele en seksueel getinte handelingen, zoals masturbatie of het kijken naar een naakte vrouw. In geval van Duynstee gold de aandacht de levendige biechtpraktijk die hij onder studenten en katholieken onderhield. In geval van Terruwe ging het om de psychotherapeutische praktijk die zij sinds 1945 in Nijmegen voerde. In een lezing in februari 1950 legde Duynstee de onderzoekscommissie onder leiding van Feron uit dat het volgens hem geoorloofd was om een objectief zondige handeling als masturbatie toe te laten met het oog op de psychische gezondheid. Dat zou de angst die de neurotische aandoeningen veroorzaakte of versterkte, kunnen doorbreken. Die angst aanwakkeren door bij biechtelingen of patiënten te blijven hameren op het zondige karakter van die handelingen zou daarentegen averechts uitpakken en hun spanningen alleen maar vergroten.

Duynstee trok en passant grenzen in competenties tussen priesters en psychiaters. Priesters moesten niet al te gemakkelijk op de stoel van psychiaters gaan zitten, was zijn stelling.⁹⁷ De commissie onder leiding van Feron kon daardoor niet aan de vraag voorbij waar de grens lag tussen zielzorg en geestelijke gezondheidszorg, tussen moraal en psychiatrie. Zij volgde de redenering van Duynstee in het rapport dat aan de Nederlandse bisschoppen werd aangeboden in april 1950.⁹⁸ Duynstee heette daarin zuiver in leer en praxis en als geen ander in staat uiterst delicate gevallen te behandelen, ook door zijn samenwerking met 'goed katholieke psychiaters'. Hij deed veel goeds voor 'zielen in nood', aldus de commissie. Ook Terruwe werd in persoon, leer en praxis 'alleszins goed' bevonden. In haar geval had het onderzoek, zo blijkt uit het rapport, zich toegespitst op een klacht dat zij een patiënt tot masturbatie had aangezet. Terruwe had in antwoord daarop laten weten haar patiënten nooit tot objectief zondige handelingen aan te hebben gezet. In dit specifieke geval had betrokken patiënt haar echter de vraag gesteld of hij door te masturberen een doodzonde had begaan. Daarop had zij gezegd dat dat niet zo was, omdat een doodzonde vereiste dat de handeling in volledige vrijheid werd verricht, wat in zijn geval door zijn psychische conditie niet zo was. Met dit antwoord was de commissie tevreden, die nog eens het zwakke tot ongefundeerde karakter van de klachten recapituleerde die aanleiding waren geweest voor het onderzoek.

Bestuurlijke afhankelijkheid van psychiaters

Kerkelijke en religieuze bestuurders staken gedurende de eerste helft van de jaren vijftig hun licht op bij katholieke psychiaters wanneer zich ernstige problemen voordeden met (kandidaat)priesters of religieuzen onder hun verantwoordelijkheid. Die problemen waren divers, maar werden veelal gebundeld onder de titel 'neurose' of 'neurotische aandoeningen'. Ook begrippen als 'overspannenheid' of het meer algemene 'moeilijkheden' komen voor in correspondentie en personeelsdossiers. Uit het rapport-Bless en de daarmee samenhangende uitwisseling op het hoogste bestuurlijke niveau binnen de kerkprovincie en het overlegorgaan van de hogere oversten van de mannelijke religieuzen, is gebleken dat zulke tamelijk algemene omschrijvingen soms met opzet werden gekozen ter bescherming van degenen die door psychiaters als 'psychopaat' werden gediagnosticeerd. Het beschikbare bronmateriaal liet lang niet altijd toe de aard van de problematiek te traceren. Op grond van de gevallen waarin dit wel mogelijk was, blijken zulke omschrijvingen geen harde aanwijzing voor seksueel misbruik te zijn. Evenzeer is voorzichtigheid geboden met de interpretatie van psychiatrische consulten in het algemeen. Ook hier hoefde het niet per definitie om problemen van seksuele aard of seksueel misbruik te gaan.

Bestuurders stuurden hun probleemgevallen zowel naar vrijgevestigde katholieke psychiaters als naar rooms-katholieke psychiatrische inrichtingen. De keuze was in die eerste helft van de jaren vijftig nog niet erg ruim. In het algemeen was er een gebrek aan artsen van rooms-katholieke signatuur en dat gebrek gold daarmee ook voor de nog veel kleinere beroepsgroep van psychiaters. Wanneer in bronnen sprake is van katholieke psychiaters, betreft het daarom vaak dezelfde namen. Onder hen waren de geneesheer-directeuren van inrichtingen die er vaak nog een bescheiden eigen praktijk naast hadden, zoals Havermans (Sint-Servatius te Venray) of G.B.J. Janssens (Voorburg te Vught), die beiden bovendien ook als forensisch psychiater werkzaam waren. Hoogleraren psychiatrie als de al genoemde Carp (Leiden) en Prick (Nijmegen) worden ook geregeld genoemd, naast zelfstandig gevestigde of praktiserende psychiaters zoals Anna Terruwe en Kees Trimbos, die tot de 'geestelijke bevrijders' van katholiek Nederland wordt gerekend.⁹⁹

Trimbos bekritiseerde in 1955 het celibaat als verplichte instelling.¹⁰⁰ Twee jaar daarvoor had hij bovendien gewezen op 'sommige vormen van paedophilie bij religieuzen die vanuit een verkeerd begrepen en gehanteerde prudentie soms een wereldvreemdheid *in sexualibus* aan de dag leggen, die menselijkerwijs leiden moet tot een fixatie op een zeer onrijp en infantiel niveau'.¹⁰¹ Dat kerkelijke en religieuze bestuurders zich door psychiaters lieten adviseren bij bestuurlijk lastige, soms ook pijnlijke problemen, raakte in die eerste helft van de jaren vijftig ook buiten Nederland bekend. Dit verklaart mogelijk mede de strakere controle op die praktijk die vanaf 1956 manifest wordt en in de volgende paragraaf nog uitvoerig aan bod komt. Uit het archiefonderzoek, uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van de Onderzoekscommissie, is gebleken dat in een aantal internationale orden en congregaties vanuit de Nederlandse provincie richting het algemene bestuur behoorlijk open kaart werd gespeeld over de betrokkenheid van psychiaters. Op internationaal niveau was bekend dat kandidaten en leden van deze instellingen bij psychische problemen, waaronder moeilijkheden met de gelofte van kuisheid of schendingen daarvan, psychiaters consulteerden. Dergelijke consulten konden ook deel uitmaken van de selectie aan de poort van kandidaten waarover bestuurders van een orde of congregatie zelf onzeker waren. Bovendien werden psychiaters geconsulteerd bij degenen die de gemeenschap wilden verlaten – al dan niet op dringend aanraden van de eigen oversten. Het advies en de argumentatie van een psychiater maken in die eerste helft van de jaren 1950 nog vrijelijk deel uit van aanvragen tot ontslag van de geloften, die noodzakelijk was voor uittreden.

Meestal traden twee deskundigen op: de biechtvader en de psychiater. In orden, priester-congregaties en broedercongregaties van pauselijk recht moesten zulke verzoeken tot ontslag van de geloften bekrachtigd worden door de algemene of generale overste. Deze was dan ook geïnformeerd wanneer een psychiater naast een biechtvader in de aanloop naar de uittreding een rol had gespeeld.

Een voorbeeld kan verhelderen hoe deze kennis buiten Nederland de hogere overste in Rome bereikte, waar ook het voor de religieuzen verantwoordelijke bestuursorgaan van de H. Stoel nauwlettend de vinger aan de pols hield. In 1952 werd een pater van de congregatie van het H. Sacrament in het provinciaal in Brakkenstein door de Nijmeegse politie gearresteerd.¹⁰² Dit op verzoek van de politie van Amsterdam, waar betrokken pater zich schuldig had gemaakt aan ontucht met minderjarige jongens. Uit zijn psychiatrisch dossier blijkt dat het hier ging om seksuele contacten met mannelijke prostitués onder de 21.¹⁰³ Van ambtsmisbruik of seksueel misbruik in het ambt was hier feitelijk geen sprake. Relevant is in dit geval echter vooral de communicatie tussen de provinciaal en de generale overste in Rome. Laatstgenoemde herinnerde de Nederlandse provinciaal eraan dat ook de Romeinse Congregatie voor de Religieuzen insisterde op grotere waakzaamheid. Bovendien insisterde hij erop dat 'moeilijke gevallen' als deze pater aan hem als generaal in Rome gemeld dienden te worden. Tenslotte is deze casus ook relevant voor de praktische, maar informele arbeidsdeling tussen psychiaters. Betrokken pater was aanvankelijk namelijk door de provinciaal naar Terruwe gestuurd, maar die staakte al snel de behandeling omdat de pater volgens haar een 'psychopaat' was en daarom in Heiloo beter op zijn plaats zou zijn.¹⁰⁴

Heiloo blijkt in de eerste helft van de jaren 1950 inderdaad als locatie voor onderzoek gefungeerd te hebben, zoals Geerdinck in navolging van Bless dat oorspronkelijk ook had voorgesteld. Dat gold zowel voor diocesane priesters als voor religieuzen. Deze praktijk bestond in de tweede helft van de jaren 1960 nog altijd, zo blijkt uit een casus uit het bisdom Roermond. Feron's opvolger Van Odijk vroeg toen psychiater De Smet van de Sint-Willibrordusstichting in Heiloo om een priester uit dit bisdom te observeren en zo nodig voor behandeling op te nemen. Betrokkene dreigde in opspraak te raken door 'dingen' die 'erg strafbaar zijn bij de wet en zeer onaangename gevolgen voor hem persoonlijk kunnen hebben'. Concreet ging het om contacten met zes misdienaars en het veelvuldig meenemen van jongens in zijn auto, wat bevreemding bij ouders had gewekt. Dat deze priester het grensoverschrijdende en ook risicovolle karakter van zijn gedrag zelf niet goed leek te beseffen, was reden om hem met ziekteverlof te sturen en belet voor hem te vragen bij De Smet.¹⁰⁵

Voor degenen die langdurige opname behoefden in verband met psychiatrische problemen was Heiloo niet de plaats. Datzelfde gold voor de Sint-Jacobusstichting in Wasenaar, door Bless in zijn rapport bestempeld als een instelling gespecialiseerd in neurologische problemen, waar behandeld en niet verpleegd werd. Voor langdurige opname kwamen andere locaties in aanmerking. Bless somde er in zijn rapport uit 1953 vijf op waar 'neurotici' en chronische priester-patiënten werden opgenomen en gaf niet alleen kwalificaties als geschikt of ongeschikt, maar specificeerde ook voor welke groepen. In Huize Overdonk van de broeders van Dongen in diezelfde gemeente, was bijvoorbeeld plek voor 'rustige zenuwpatiënten'. De Sint-Josephstichting in Apeldoorn was net als Sint-Servatius in Venray ongeschikt voor neurotici omdat de behandeling berekend was op chronische patiënten. Sint-Paschalis in Oostrum, dat met Sint-Servatius verbonden was, had een uiterst beperkte capaciteit en was hoofdzakelijk bedoeld voor priesters met een alcoholverslaving. Sint-Bavo in Noordwijkerhout prijkt op de lijst van Bless, maar deze rooms-

katholieke psychiatrische inrichting blijft verder onbesproken. Huize Padua in het Brabantse Boekel was van oudsher de instelling waar priesters, paters en mannelijke religieuzen, die om welke reden dan ook niet in hun functie gehandhaafd konden worden, geplaatst werden. Voor zwaardere gevallen geschikt, aldus Bless, maar niet berekend op de categorie neurotici die baat hadden bij tijdelijke opname en behandeling. Huize Padua had, zo zal hieronder nog blijken, geen erg goede naam bij de clerus en religieuzen. De bisschoppen en hogere oversten gaven zich er rekenschap van dat in deze instelling priesters met uiteenlopende problemen werden geconcentreerd en vonden dat vanwege het risico op stigmatisering onwenselijk.

Huize Padua werd bediend door de broeders penitenten die zich hadden gespecialiseerd in psychiatrische verpleging.¹⁰⁶ Grotendeels gescheiden van de andere mannelijke bewoners van deze katholieke psychiatrische inrichting verbleven gemiddeld veertig priesters en paters in het zogeheten Heerenhuis. Deze aanduiding bleef in zwang na de formele opheffing ervan in 1932, en wel voor de open afdeling eerste klasse waar priesters en priesterreligieuzen voor rekening van hun respectieve oversten werden geplaatst.¹⁰⁷ Dit waren meest dementerende mannen, die door hun aangetaste geestvermogens het imago van de priesterstand konden schaden. Ze waren afkomstig uit verschillende bisdommen, orden en priestercongregaties en werden betiteld als 'kostheeren-priesters buiten functie'. Voor hen was Huize Padua het eindstation. Hier werden ook priesters opgevangen die als 'onverbeterlijk' golden en dat waren vaak alcoholisten. Hier werden echter ook priesters geplaatst die schuldig waren bevonden aan ontucht met minderjarigen en daarom (al dan niet tijdelijk) uit de pastorale praktijk gehaald werden. De priesterafdeling van Huize Padua is daarom het beste te vergelijken met een 'demerietenhuis',¹⁰⁸ dat Nederland naar verluidt nooit heeft gekend.¹⁰⁹

Bronnen uit het aartsbisdom Utrecht van 1953 – het jaar waarin Bless zijn rapport uitbracht – geven een inkijkje in de situatie in Huize Padua. Officiaal Geerdinck correspondeerde met aartsbisschop-coadjutor Alfrink over een priester die van zijn standplaats in de Achterhoek was verwijderd omdat hij 'vrouwziek' was. Betrokken priester was voor onderzoek en behandeling naar de psychiater Hanrath gestuurd, verbonden aan de Antoniushoeve te Voorburg. Vervolgens was de priester in Huize Padua geplaatst, volgens Hanrath bepaald niet de geëigende plek voor deze man. Dat werd bevestigd door diens biechtvader, die tegenover Geerdinck een tamelijk treurig beeld schetste van enkele tientallen priesters die er toen verbleven. Van enige selectie was geen sprake, alleen de 'lastigen' waren opgesloten in de psychiatrische inrichting. Degenen die overbleven zaten bij en door elkaar: versufte, kwijlende oudjes, verslonsde en onverzorgd uitziende 'kerels' van wie sommigen niet eens meer wisten dat zij priester waren.¹¹⁰

Een niet mis te verstane waarschuwing: het Monitum van 1956

De jaren 1953 en 1954 worden in geschiedschrijving over hetatholicisme in Nederland geassocieerd met een laatste oprisping van rooms triomfalisme.¹¹¹ De viering Honderd Jaar Kromstaf in 1953 – bewust sober gehouden in verband met de Watersnoodramp eerder dat jaar – en het Mandement van 1954 vormen de ijkpunten. Vooral met het Mandement greep het toenmalig episcopaat terug op een als vooroorlogs gewaardeerde vorm van top-down-communicatie in termen van ge- en verboden, die niet meer paste bij het ontwikkelings- en opleidingsniveau van de eigen achterban. De problemen die erin werden geadresseerd kwamen op het conto van de moderniserende samenleving. De zorg gold vooral de toenemende geloofsafval en ontrouw aan eigen katholieke organisaties.¹¹² De oplossingen die de bisschoppen formuleerden, wortelden in de vertrouwde gedachte van het bewaren

van eenheid binnen de confessionele groep, waarvoor isolement als strategie wat betreft deze kerkleiders nog niet was uitgewerkt, net zomin als de intentie om kritiek van 'andersdenkenden' op de roomse moederkerk tot elke prijs te voorkomen.

Bestuurlijk gezien opereerden de Nederlandse bisschoppen onder forse druk. In oktober 1953 was vanuit Rome een herindeling van de bisdommen opgelegd als antwoord op wat in Rome gezien werd als een gebrek aan greep op de Nederlandse katholieke gemeenschap. Wat onbenoemd bleef maar wel degelijk speelde en ook op verscherpte aandacht vanuit Romeinse instanties kon rekenen, was de rol van het kerkelijk kader bij het in het spoor houden van de Nederlandse katholieken. Die kwestie en de controle daarop is moeilijk los te zien van het vraagstuk van psychiatrische behandeling van priesters en religieuzen, al dan niet wegens grensoverschrijdend gedrag. De correspondentie tussen het Nederlandse episcopaat en de internuntius of Romeinse instanties laat zien dat die zorg vooral de kwaliteit van de priesters gold. Dat onder hen 'neurotici' en 'psychopaten' waren, wees vanuit Romeinse optiek op tekortkomingen in selectie en opleiding.

De H. Stoel was in elk geval formeel vanaf 1955 op de hoogte van de beraadslagingen van de bisschoppen en hogere oversten over psychiatrische patiënten in eigen gelederen. Uit bronnen berustend in het archief van het bisdom Breda is gebleken dat de pauselijke internuntius Paolo Giobbe begin januari 1954 aartsbisschop-coadjutor Alfrink per brief heeft gevraagd om de 'procès verbaux' van de Nederlandse bisschoppenconferentie. Deze was in tegenstelling tot soortgelijke vergaderingen in andere kerkprovincies nooit canonic opgericht en had dus feitelijk niet de status die Giobbe er – ongetwijfeld op instigatie van de H. Stoel – aan toekende.¹¹³ Die wat diffuse status verklaart niet alleen waarom volgens de Nederlandse bisschoppen hun gezamenlijke besluiten niet de kracht van wet hadden, maar ook waarom de internuntius niet bij zulke vergaderingen aanwezig was.

Of begin 1954 opening van zaken werd gevraagd met het oog op de herindeling van de bisdommen van de Nederlandse kerkprovincie, valt uit de in de bisschoppelijke archieven aanwezige bronnen niet met zekerheid te zeggen. Evenmin is duidelijk of het verzoek te maken had met het feit dat Rome zich voorbereidde op een besluit inzake de opvolging van aartsbisschop De Jong. Alfrink was in 1951 wel als diens coadjutor benoemd, echter niet met recht van opvolging. Dat was niet alleen voor hemzelf, maar feitelijk voor het voltallige episcopaat een blijk van een vooralsnog begreind vertrouwen.¹¹⁴

In juli 1954 volgde de aankondiging van de komst van de jezuïet Sebastiaan Tromp naar Nederland.¹¹⁵ Met een tamelijk vage omschrijving – hij moest toch in Nederland zijn – heette het dat hij namens de H. Stoel de diocesane grootseminaries in Nederland en de Nijmeegse universiteit zou visiteren. Tromp concentreerde zich uiteindelijk behalve op de rechtzinnigheid van de theologieopleiding aan nieuwe lichten priesters, ook op de verhouding tussen zielzorg en geestelijke gezondheidszorg, toegespitst op Terruwe en Duynstee.

Het verzoek om de besluitenlijst bracht de Nederlandse bisschoppen in verlegenheid. Alfrink vroeg uiteindelijk de bisschop-coadjutor van Roermond, mgr. J.M.J.A. Hanssen (1906-1958) dit te maken. Die had er meer dan een jaar voor nodig en kon de collega's de tekst pas in februari 1955 aanbieden. Besluit 10 van het overzicht luidde:

'Namens de bisschoppen zal mgr. Geerdinck, officiaal van het aartsbisdom Utrecht, contact opnemen met de Vereeniging van Provinciale Oversten van Orden en Congregaties, om tezamen uit te zien naar een geschikte en ruimere accommodatie voor het verblijf van priesters die uit de praktijk genomen moeten worden wegens psychische en morele moeilijkheden. Pastoor Bless te Oerle zal voor zyn rapport in dezen worden bedankt en hy zal zyn kosten kunnen declareren.' [onderstr. in orig.]

Rome wist met andere woorden formeel van het overleg over priesters in moeilijkheden. En deze formele kennis kwam op een moment dat Tromp nog doende was met zijn visitatie in Nederland. Of over de kwestie nog meer uitgewisseld is, is uit het archiefonderzoek niet gebleken.¹¹⁶

Daaruit blijkt wel een opeenstapeling van drie opdrachten, die de Nederlandse bisschoppen via internuntius Giobbe in 1956 bereikten. In juni ging het om een brief aan de bisschoppen wereldwijd, *Magna Equidem* (van 27-12-1955) waarin de kwestie van de zorgvuldige selectie van priesterkandidaten werd aangesneden. In juli 1956 kregen het episcopaat vanuit het H. Officie de opdracht een officiële waarschuwing te publiceren, gericht aan de presidenten van de diocesane (klein)seminaries. Het behelsde een verbod om (klein)seminaristen te laten behandelen door een psychiater die vanuit de verdringsleer werkte, die als onrechtzinnig werd getypeerd.¹¹⁷ Eenzelfde verbod gold de behandeling door een vrouwelijke psychiater. Dat laatste kon alleen op Anna Terruwe slaan. Die werd ook als enige vooraf gewaarschuwd door vicaris-generaal Oomens van het bisdom Den Bosch.¹¹⁸ De bisschoppen publiceerden het *Monitum* in november 1956.¹¹⁹ In oktober hadden de Nederlandse bisschoppen, net als hun collega's elders, een circulaire ontvangen waarin nog eens werd benadrukt dat er strikt moest worden toegezien op de naleving van het zesde gebod via de biecht.¹²⁰

Genoemd *Monitum* heeft directe gevolgen gehad voor de rol van psychiaters in de beoordeling en behandeling van priesters, seminaristen en religieuzen met psycho-seksuele klachten. De al genoemde pastoor Bless en zijn collega Hein Ruygers, priester van het bisdom Breda en docent aan het grootseminarie Hoeven, onder andere in de psychologie, verzetten zich tegen de voorstelling van zaken in het *Monitum*.¹²¹ Zij waren voorzitter respectievelijk secretaris van de zogeheten Pastorale Oriënteringscommissie binnen de KCV. Zij richtten zich in oktober 1957 per brief aan alle bisschoppen.¹²² De gelaakte opvattingen en praktijken werden volgens hen 'door geen katholieke psychiater in Nederland [...] gehouden, zelfs niet door de meest bonafide niet-katholieke psychiaters'. De leden van commissie waren wel geruchten bekend over praktijken zoals beschreven in het *Monitum*. Die bleken bij navraag echter altijd op mededelingen van patiënten terug te gaan die de adviezen verkeerd hadden weergegeven, of van zielzorgers 'die door een gemis aan inzicht deze verkeerd interpreteerden'.

Bless en Ruygers ageerden tegen 'de veralgemenende strekking' en de insinuerende toon van het *Monitum*.

'De mensen die op het terrein van de psychische hygiëne werkzaam zijn, voelen zich gedesavoueerd. Zij menen, dat er geïnspireerd wordt dat zij frequent en ernstig tekortschieten in de ethiek van hun ambt, terwijl het toch bekend is hoe ernstig en hoe consciëntieus men zich doorgaans in de medische wereld houdt aan de eeuwenoude beginselen. Het vertrouwen is nu geschokt. Psychiaters voelen zich belemmerd in hun wetenschappelijke arbeid en geschaad in hun praktijk. Zij ondervinden dat patiënten een stuk achteruitgegaan zijn, daar het *Monitum* ook tot hen is doorgedrongen; het zo onmisbare vertrouwen in de arts is aan het wankelen gebracht, iets wat uiteraard de genezing niet bevordert. Vele geestelijken, die van deze materie niet voldoende op de hoogte zijn, zijn opnieuw onzeker gemaakt en durven niet meer, waar toch nodig, hun penitenten te verwijzen naar een psychiater.

Bij dit moeizame werk op dit terrein kunnen de katholieke deskundigen de steun van buiten en in het bijzonder van de kerkelijke overheid niet missen. Gaarne hadden zij vanuit Rome een bemoedigend woord vernomen, waaruit vertrouwen sprak in hun arbeid aan het menselijke en daardoor ook christelijke herstel van zovele zieken.'¹²³

De Pastorale Oriënteringscommissie

Bless en Ruygers schreven namens de Pastorale Oriënteringscommissie, die zich niet had durven committeren aan een openlijk protest tegen de Romeinse instanties om de beraadslagingen over de ontwikkeling van een katholieke geestelijke gezondheidszorg in Nederland niet verder onder druk te zetten.¹²⁴ Ook Alfrink probeerde zulk protest te voorkomen, toen Ruygers in augustus 1957 bij hem in deze kwestie op audiëntie kwam.¹²⁵ Ruygers componeerde op diens verzoek op de aantijgingen in het *Monitum* wel een uitvoerige repliek, die als een verdediging van Anna Terruwe gelezen kan worden maar waar de aartsbisschop uiteindelijk niets mee deed.¹²⁶ Binnen de Pastorale Oriënteringscommissie discussieerde men vooral over de consequenties van het *Monitum*. Deze zorgen verwoordden Bless en Ruygers in hun brief.

Genoemde commissie legde zich toe op 'de bestudering van de pastorale problematiek' en vergaderde voor het eerst in juni 1954. Aanvankelijk bestond zij enkel uit priesters, onder wie Bless, maar ook vooraanstaande priester-bestuurders als Feron (vicaris-generaal bisdom Roermond) en Herman Fortmann (president van het filosoficum Dijnseburg van het aartsbisdom Utrecht) sloten zich aan. Niet alleen diocesane priesters maar ook regulieren maakten er deel van uit, onder wie de al genoemde franciscaan Wilbert Stoop. Bless en Stoop waren bovendien datzelfde jaar direct betrokken bij de advisering van de bisschoppen en hogere oversten van de religieuzen over psychiatrische hulpverlening aan priesters en religieuzen. In het najaar van 1954 waren ook de psychiaters Trimbos en De Smet, verbonden aan de Sint-Willibrordusstichting te Heiloo, uitgenodigd, evenals de psychologen Piet Calon, als hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Nijmegen verbonden, en de pedagoog Lène Dresden-Coenders, werkzaam bij het Hoogveld Instituut. Begin 1955 was ook J.J. Dijkhuis aanwezig, die sinds 1948 in Heiloo werkzaam was als psycholoog en psychotherapeut. Hij gaf – hoewel een leek – bovendien de cursus psychologie aan het grootseminarie van het bisdom Haarlem.

Alleen al de snel veranderende samenstelling van deze commissie getuigt van de intentie tot een goede afstemming van pastoraal en psychiatrie, tussen clerus enerzijds en behandelaars in de geestelijke gezondheidszorg anderzijds. De commissie bestond uit theologen en priesters, maar ook priester-psychologen en leken die werkzaam waren als psychiater en psycholoog. Zowel de samenstelling als de thematiek lagen uitermate gevoelig. Dat verklaart ook het verzoek van voorzitter Bless aan de leden in de zomer van 1955 om discretie te bewaren over wat er werd besproken. Dit hing direct samen met het onderzoek van Tromp namens het H. Officie, dat zich ook op de aan de grootseminaries gedoeerde psychologie toespitste. Commissiesecretaris Ruygers was in dat verband persoonlijk ondervraagd door Tromp en mocht vanaf datzelfde jaar geen colleges ethiek en psychologie aan het Bredase grootseminarie geven.¹²⁷ Binnen de commissie werden discussies voortaan zonder naamsvermelding genotuleerd en de leden ontvingen slechts zeer korte, zakelijke verslagen van de bijeenkomsten.¹²⁸ De oriëntatie binnen de commissie op de wederzijdse afhankelijkheid van pastoraal en psychiatrie en op de erkenning dat psychiatrische problemen van invloed konden zijn op morele toerekeningsvatbaarheid, kende ook verklaarde tegenstanders. Die werden onder de jezuïeten gelokaliseerd, die in deze commissie niet welkom waren.¹²⁹

Paul Ellerbeck, de 'huispsycholoog' van de jezuïeten, stelde zich met zijn confrater en moraaltheoloog Van Kol op het standpunt dat er aan de verantwoordelijkheid van psychiatrische patiënten voor hun daden niet viel te tornen. Aan de hand van de concrete bestuurlijke reactie op gevallen van misbruik in de sociëteit van Jezus is vast te stellen dat hier vanaf begin jaren vijftig aanzienlijke reserve groeide tegenover psychiatrische diagnoses

van eigen leden. Niettemin blijkt uit het archiefonderzoek dat provinciaals na 1945 geregeld een beroep hadden gedaan op deskundig advies en behandeling door psychiaters. Soms ging het om duidelijk psychiatrische gevallen. Men maakte ook gebruik van deskundig medisch advies bij het afwegen van maatregelen (vooral bij het uit de orde wegsturen van leden), om de seksuele geaardheid en de eventuele 'geenesbaarheid' van afwijkenden vast te stellen.¹³⁰

Die reserve gold vooral het al te gemakkelijk etiketteren van problemen als 'neurosen' en werd kennelijk gevoeld in het contact met het generale bestuur, waar de regionale assistent voor de 'Germaanse' provincies Van Gestel deel van uitmaakte. Anno 1951 schreef de toenmalige provinciaal Kolfschoten nog aan Van Gestel in Rome over een (niet nader omschreven) 'noodlottig feit met een overigens voortreffelijke broeder' op het Nijmeegse Canisius College die wat er gebeurd was, gekwalificeerd als zonde, had 'verheimelijkt', maar zijn biechtvader machtigde er met de provinciaal over te spreken. De broeder vroeg ontslag van zijn geloften. Kolfschoten vroeg zich tegenover Van Gestel echter af 'of er misschien een neurotische aanleg is' die de zwaarte van de zonde verminderde, en of een psychiater er nog iets aan kon doen. Van Gestel reageerde hierop zeer afwijzend.¹³¹ Kolfschoten werd zelf ook minder mild, zo bleek toen Ellerbeck een psychoanalytische behandeling voor een begaafde frater had aangeraden, die volgens hem aan een 'kernneurose' leed. De provinciaal stak zijn irritatie daarover niet onder stoelen of banken tegenover Van Gestel in Rome: 'Wat dat precies is, zou ik niet kunnen zeggen. Heel dat taaltje van de psychiaters is voor mij hadacadabra'. Zijn streven was 'deze mensen' al tijdens het noviciaat laten 'verdwijnen': 'Ik ben er zeer zorgvuldig mee om geen neurasthenici in de sociëteit te behouden, en deze mensen komen er blijkbaar hoe langer hoe meer.'¹³²

Ellerbeck en Van Kol werden direct geassocieerd met de veroordeling die Terruwe in het *Monitum* ten deel was gevallen – een veroordeling die volgens Bless en Ruygers een hele beroepsgroep in diskrediet had gebracht. Ellerbeck was bovendien voorzitter geweest van het vijfde Internationale Congres van Psychotherapie en Clinische Psychologie, dat in het voorjaar van 1953 in Rome was gehouden. Daar werden – onder toezicht oog van paus Pius XII – de principes van katholieke psychiatrische hulpverlening afgestemd op de kerkelijke orthodoxie.¹³³ Ellerbeck nam toen tevens het initiatief voor een 'Katholieke Nederlands-Vlaamse Werkgroep voor psychotherapie'. Daarin waren vooral artsen, psychiaters en psychologen vertegenwoordigd die de kerkelijke richtlijnen ten aanzien van de moraal als leidraad vasthielden in de ontwikkeling van de geestelijke gezondheidszorg en deze ook aan de moraal ondergeschikt wilde houden. De Pastorale Oriënteringscommissie stelde geen prijs op contact met deze werkgroep, die medio jaren vijftig ook als een nachtkaaars uitging.¹³⁴

De Heilooze Groep en 'de moeilijkheden van seminaristen en priesters'

Binnen de Pastorale Oriënteringscommissie werden afzonderlijke thema's door deelgroepen bestudeerd en voorbereid. Eén van die groepen stond als snel bekend als 'de groep van Heiloo'. Met De Smet, Dijkhuis en vanaf 1958 ook Vaessen, was de staf van deze rooms-katholieke psychiatrische inrichting stevig vertegenwoordigd in deze commissie. De Heilooze groep nam 'de moeilijkheden van priesters' in studie. Dit sloot direct aan bij de expertise die in Heiloo was ontwikkeld met priesters met psychiatrische problemen. Vanaf 1959 werden 'de psycho-hygiënische implicaties van de seminarie-opleiding' in studie genomen. De Smet en Dijkhuis hielden hierover in 1961 voor de voltallige Pastorale Oriënteringscommissie een inleiding onder de titel 'De moeilijkheden van priesters en seminaristen'.¹³⁵ De aard van deze moeilijkheden was divers; het gaat hier met andere woorden niet

zomaar of uitsluitend over priesters (in opleiding) die zich schuldig hadden gemaakt aan seksueel misbruik van minderjarigen, maar om een bredere problematiek van structurele aard: de geestelijke gezondheid van het kader van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland.

Vanuit de Heillose groep werd een onderzoek naar de sociale problematiek en de persoonlijkheid van seminaristen aan de Nederlandse grootseminaries – zowel de diocesane als de seminaries van de priesterreligieuzen – geagendeerd door Dijkhuis en De Smet. Westhoff beschreef de onderzoeksplannen als in wezen ‘onschuldig’.¹³⁶ In de kern waren ze dat echter allerminst. Een dergelijk onderzoek betekende namelijk een rationalisering en verzakelijking van wat in kerkelijk-bestuurlijke kring nog werd behoeft als een zaak van God alleen. ‘Roeping’ tot het priesterschap kwam immers van God en was niet met wetenschappelijke maatstaven te meten. Dat meten kwam uitsluitend Gods aardse plaatsvervangers toe, de bisschoppen, en niet aan psychiatrisch geschoolde artsen, die in kerkelijk opzicht leken waren en bleven. Zou dit principe losgelaten worden, dan zouden zulke leken een essentiële rol spelen in de interne organisatie van de Rooms-Katholieke Kerk. Dat stond haaks op de basale hiërarchische verhoudingen tussen priesters en leken, zoals die ook in het kerkelijk recht keurig waren vastgelegd.

Kerkelijke documenten sinds 1950 lieten geen misverstand bestaan over het sacrale karakter van het priesterschap, net zo min als over de betekenis van het celibaat als pijler hiervan, die bovendien het hiërarchische verschil tussen ambtsdragers en gewone gelovigen markeerde.¹³⁷ De verhevenheid van het priesterschap vergde, zo gaf Pius XII toe, een betere selectie van kandidaten. Daar konden weliswaar katholieke artsen bij betrokken worden, maar de strubbelingen rond de rol van psychiaters bij de selectie van en hulpverlening aan priesters en andere religieuzen in enkele West-Europese landen illustreren een behoorlijke ambivalentie.¹³⁸

In de zomer van 1956 werden de Nederlandse bisschoppen nog eens herinnerd aan de Instructie *Magna Equidem* van eind 1955:¹³⁹ selectie, opleiding en vorming van seminaristen was een kerkelijk-klerikale aangelegenheid onder verantwoordelijkheid van de bisschoppen. In 1960 volgde een brief aan alle bisschoppen wereldwijd van de Congregatie van de Seminaries en Universitaire Studies. Deze verheldert nogmaals dat de kwestie rond werving en selectie van priesterkandidaten bepaald geen exclusief Nederlands probleem was – een kwestie bovendien die nijpend werd doordat de groep priesters ‘in moeilijkheden’ groeide. Genoemde brief laat er geen misverstand over bestaan dat ‘neurotici’ als ongeschikt golden voor het priesterschap. Zeker diende iemands roeping getoetst te worden, maar dan in de context van het seminarie en de daar werkzame opvoeders. Dat waren per definitie priesters die met hun werk het ‘opvoedingswerk van de Verlosser’ voortzetten. Dat onderzoek moest erop gericht zijn Gods wil te leren kennen. Advies vragen aan specialisten was mogelijk, bijvoorbeeld voor het opsporen van problemen in geestelijke of lichamelijke onrijpheid. Bij het inroepen van zulke experts buiten klerikale kring mocht echter geen ruimte worden gegeven aan leringen of praktijken die strijdig waren met de rooms-katholieke moraal.¹⁴⁰ De instructie *Institutio Religiosorum* van 1961, uitgevaardigd door de Romeinse Congregatie voor de Religieuzen en bedoeld voor de hogere oversten, was eveneens geconcentreerd op een betere selectie als rem op de uittredingen. Wie (priester)religieus wilde worden, moest de verplichtingen van die staat kennen. Dat bleek vaak niet het geval te zijn, en de onkunde had vooral te maken met de celibaatsverplichting. Kuis leven bleef de eis en wie zich daaraan al in de opleiding niet aan houden, kon niet in een religieuze gemeenschap worden opgenomen. Masturbatie gold onverkort als belemmering voor toelating tot het noviciaat. Seksuele activiteit viel alleen te verontschuldigen als er sprake was van ‘verleiding’.

Dergelijke eisen wierpen feitelijk een dam op tegen inzichten over ‘lichamelijke rijpheid’ vanuit de geestelijke gezondheidszorg. In Nederland hadden psychiaters – behalve via de concrete behandeling van priesters en religieuzen, die zich onderzoeksmatig aan de aandacht van de Onderzoekscommissie onttrekt – via de Pastorale Oriënteringscommissie, maar ook in directe contacten met de staf en studenten van grootseminaries bijgedragen tot een verruiming van de visie op seksualiteit ‘als integrerend en geïntegreerd deel van de totale wording tot persoon’. De al even genoemde Utrechtse psychiater Kees Trimbos was bijvoorbeeld betrokken bij besprekingen over *Magna Equidem* op Dijnseburg in januari 1957, waar een deel van de priesteropleiding van het aartsbisdom Utrecht werd verzorgd. In die besprekingen werd uitdrukkelijk gestipuleerd dat de door de Rooms-Katholieke Kerk aangelegde norm van bewezen kuisheid door het uitblijven van enige manifestatie op seksueel gebied, door vertegenwoordigers uit de hoek van de geestelijke gezondheidszorg uitdrukkelijk niet werd overgenomen. Dat uitblijven, zo waarschuwden zij, was geen indicatie van een *habitus castitatis* die het probleem der kuisheid zoals het zich voor priesters stelde, oploste, zoals de kerk wilde, maar eerder het verontrustende tegenovergestelde: een teken van infantiliteit, ‘een niet tot volwassenheid gekomen zijn van belangrijke intra-psychische structuren’.¹⁴¹ Deskundigen als Trimbos bepleitten feitelijk het ontkoppelen van het vraagstuk van de priesterroepingen, dat de kerk inmiddels zeer bezighield, en ‘seksuele moeilijkheden’. Die waren geen aanwijzing voor een gebrek aan roeping, maar vooral een nadrukkelijke aansporing voor het inwinnen van *echt* deskundig advies.

Bestuurlijk was er in de Nederlandse kerkprovincie sprake van bereidheid om zulke adviezen ernstig te nemen. Sinds de eerste helft van de jaren vijftig was er een praktijk gevestigd waarin psychiaters kerkelijke en religieuze bestuurders op hun verzoek adviseerden over de geschiktheid van kandidaten voor het priesterambt of het kloosterleven. Ook wanneer iemand in het ambt of het klooster moeilijkheden ondervond, wonnen deze bestuurders adviezen bij psychiaters in over de vraag of iemand moest blijven of beter in de wereld kon terugkeren, zoals dat toen heette. Psychiaters vervulden de rol van deskundigen die in formeel kerkelijke zin was voorbehouden aan geestelijken. Precies daaraan – de betrokkenheid van katholieke leken bij kwesties die het kader van de kerk betroffen – bleef de H. Stoel ook in de jaren zestig proberen paal en perk te stellen.¹⁴²

De in Nederland gegroeide praktijk bleek op gespannen voet te staan met een forse reserve tegenover een rol voor psychologen en psychiaters in de beoordeling en begeleiding van seminaristen en priesters op internationaal niveau. Dit werd in 1961 nog eens bevestigd door het verbod van het H. Officie om seminaristen te laten beoordelen door ‘psychoanalisten’.¹⁴³ Het was vermoedelijk aan de opeenstapeling van Romeinse richtlijnen te wijten dat Dijkhuis nauwelijks medewerking kreeg voor zijn onderzoek en dit in 1963 alleen nog had kunnen uitvoeren in het grootseminarie van het bisdom Roermond en de theologieopleiding van de dominicanen in het Nijmeegse Albertinum.¹⁴⁴ Bij publicatie van de resultaten in 1966 kon hij zich baseren op onderzoek bij vier opleidingen. In totaal had hij honderd zestig seminaristen onderzocht. Daaruit concludeerde hij dat onder hen vooral sprake was van emotionele ontwikkelingsstoornissen. De oorzaken daarvan lokaliseerde Dijkhuis in het ouderlijke milieu van de onderzoeksgroep, dat hij typeerde als enigszins gesloten, conservatief en beschermend. Hij stelde daarmee vooral de kwestie aan de kaak hoe die basale baggage door aanpassingen in de opleiding zo kon worden bijgesteld dat dergelijke emotionele ontwikkelingsstoornissen in de toekomst konden worden voorkomen.

Hulpverlening aan priesters en religieuzen verankerd in het Caper

In 1967 ging het Centraal Adviesbureau voor Priester en Religieuzen in Utrecht van start. Dit vormt het sluitstuk van onderhandelingen die de Nederlandse bisschoppen, het presidium van de Stichting Nederlandse Priesterreligieuzen en vertegenwoordigers van het Katholiek Nationaal Bureau voor Geestelijke Gezondheidszorg (KNBGG) sinds 1963 hadden gevoerd. Eerste directeur werd Nico Vendrik, priester van het aartsbisdom Utrecht met een ruime werkervaring als studentenpastor. Niet onbelangrijk is het feit dat hij al vanaf 1954 deel uitmaakte van de Pastorale Oriënteringscommissie.

Doelgroep van het Caper waren priesters en religieuzen. Doelstelling was 'diepgaande en deskundige hulp' bieden 'aan priesters en kloosterlingen, die een crisis doormaken (of nog zullen doormaken) in de beleving van hun ambt of religieuze staat'. In de pers werd uitgelegd dat die problemen konden liggen in hun 'werk- en leefmilieu' dat 'ernstige spanningen kan oproepen die bij verschillende nog versterkt kunnen worden door het feit dat zij celibatair leven'. De actuele situatie was die van een 'algemene crisis' rond kerk en geloof in de moderne wereld. Hulp werd geboden aan degenen die het priesterambt of hun kloostergemeenschap inmiddels hadden verlaten, aan degenen die overwogen dat te doen en aan degenen die dat juist niet wilden maar niet wisten hoe nu verder. Dat laatste werd beschreven als een gevolg van de kerkelijke vernieuwing die bij tal van priesters en religieuzen tot een soort desoriëntatie had geleid: op hun levensstaat, hun werkveld en hun persoonlijke visie op de eigen levensopdracht. 'De bedoeling is priesters en religieuzen bij te staan om te komen tot een zo volwassen mogelijke beslissing en om de consequenties van deze beslissing te kunnen verwerken.'¹⁴⁵

In de aanloop naar de oprichting van het Caper dachten de bisschoppen vooral in termen van 'geloofsproblemen'.¹⁴⁶ Die troffen een bredere groep met ongespecificeerde psychische moeilijkheden, waartoe mogelijk ook priesters en religieuzen behoorden die zich schuldig hadden gemaakt aan seksueel misbruik van minderjarigen. De opstelling van kerkelijke en religieuze bestuurders in de aanloop naar het Caper verheldert hoe zij de eigen verantwoordelijkheid in dezen zagen en vormgaven. Dit kan nauwelijks los gezien worden van de internationale druk binnen de Rooms-Katholieke Kerk op gezagsdragers om controle te houden op alles wat met het eigen kerkelijke kader te maken had en de regie in geen geval uit handen te geven aan niet-klerikale deskundigen.

Die aanloop startte in 1964 met een preadvies vanuit de KNBGG. Dit was opgesteld door een forse overleggroep van priesters vooral, en enkele deskundige leken.¹⁴⁷ Hiervan maakten ook pastoor Bless en de Heilooze psychiater De Smet deel uit. Zij voerden samen met de voorzitter van de overleggroep, de priester van het bisdom Rotterdam, A.A.M. Sanders, het overleg met zowel de bisschoppen (meestal Alfrink samen met mgr. G. de Vet van Breda) en met het presidium van de SNPR, waarvan de dominicaan Frans van Waesberge toen voorzitter was.¹⁴⁸ Sanders was rector van het Piusconvict in Nijmegen, waar priesterstudenten uit alle bisdommen woonden die in Nijmegen studeerden. Hij was tot begin jaren vijftig rector geweest van de Sint-Jacobusstichting in Wassenaar, een rooms-katholieke psychiatrische inrichting.

Vooraf in bestuurlijk opzicht is dit preadvies interessant, omdat het betwijfelt of kerkelijke en religieuze bestuurders altijd de beste raadslieden zijn voor hun onderdanen bij problemen. Zij zouden er ook bestuurlijk gezien verstandig aan doen de verantwoordelijkheid voor priesters in moeilijkheden – het gaat dan nog om priesters en niet om religieuzen – aan een externe instantie over te laten. Als er bestuurlijke, pastorale of ook persoonlijke zaken in het leven van priesters spelen, die direct onder de verantwoordelijkheid van de bisschop vallen, is het niet gemakkelijk daar hulp te zoeken. Bovendien zijn pries-

ters soms beter af met advocaten, psychologen, psychiaters of artsen. Het in het preadvies voorgestelde bureau zou volgens de overleggroep juist *buiten* de kerkelijke hiërarchische lijn moeten staan en onafhankelijk van de bisschoppen moeten functioneren, zodat die de handen vrij hielden tegenover 'Rome' en anderen.

De bisschoppen op hun beurt weigerden deze zorg voor de eigen priesters op te geven. Zij onderscheidden eigenlijk drie typen hulp: geestelijk, psychisch en sociaal. De eerste vorm, geestelijke hulp, beschouwden zij als hun verantwoordelijkheid. Sterker nog, aartsbisschop Alfrink verwoordde in de vergadering van bisschoppen op 24 augustus 1965 expliciet zijn bezwaar tegen het plan van de overleggroep. Dit leunde veel te zwaar aan tegen de principes van de geestelijke gezondheidszorg en veel te weinig tegen 'de eigenlijk-verantwoordelijken ten aanzien van de priesters', zijnde de bisschoppen.¹⁴⁹ Als het aan de bisschoppen lag, zouden zij samen met de hogere oversten 'een aantal priesters' aanwijzen die namens hen 'deze geestelijke hulp aan hun medepriesters' zouden geven, als die dat wens-ten. Los daarvan moest er dan een 'bureau voor psychische en sociale hulp' komen waarop diezelfde priesters met een hulpvraag, konden terugvallen. Ook dat bureau zou moeten functioneren onder een bestuur dat door het episcopaat, de SNPR en de KNBGG werd samengesteld.

Dat de bisschoppen – overigens evenals de hogere religieuze oversten – vasthielden aan hun verantwoordelijkheid voor de nieuwe vorm van hulpverlening, had ook te maken met 'het secretum': wat er speelde in de levens van priesters en religieuzen was doorgaans per definitie van vertrouwelijke aard. Hulpvragen moesten daarom liefst in handen van ervaren priesters worden gegeven. Wat verder benoemd werd, was de spanning tussen verantwoordelijkheid (van bisschoppen en hogere oversten) en vertrouwelijkheid (gewenst vanuit het perspectief van hulpvragende priesters). Verantwoordelijkheid vergde namelijk ook geïnformeerd zijn, wilden de bisschoppen niet zomaar voor voldongen feiten komen te staan.

Vanuit het KNBGG-bestuur gezien viel een deel van de beoogde hulpverlening domweg buiten de competentie van de bisschoppen. De waarborg dat die hulp in 'psychisch-hygiënisch opzicht' goed geregeld was lag in het feit dat de KNBGG uiteindelijk drie in plaats van twee bestuursleden voor het Caper mocht aanwijzen, van wie Nico Vendrik er een was. Vendrik ontdekte al snel dat de ambitie van het Caper om inderdaad een centrale instantie van landelijke allure te worden, zou stranden op de bestuurlijke autonomie van de afzonderlijke bisschoppen. Hij legde het grondplan voor een regionale aanpak neer: een lijst per provincie van in totaal 32 katholieke psychiaters en psychologen, en 41 pastorale vertrouwensmannen, in meerderheid geestelijken.¹⁵⁰ Zo probeerde Vendrik een mouw te passen aan de multidisciplinaire taakstelling, het brede scala aan hulpvragen, de aansluiting met het veld van de geestelijke gezondheidszorg en ten slotte de vrijheid van kerkelijke en religieuze oversten, en vanaf midden jaren zeventig de cliënten zelf, om te kiezen voor specifieke hulpverlening en hulpverleners. Het Caper fungeerden als vraagbaak en gids.

Het eerste decennium van het Caper viel samen met het verhoogde aantal ambtsverlatingen en uittredingen. Omdat het hulp bood bij die ingrijpende stap kreeg het Caper als snel de naam een uittredingsbureau te zijn. Eind jaren zeventig ontstond er ophef rond het Caper dat volgens bisschop Gijsen van Roermond vooral seksuele adviezen aan priesters en religieuzen gaf. Vanaf de jaren tachtig veranderden de problemen waarmee toen nog vooral religieuzen, in meerderheid ook vrouwelijke religieuzen, hulp zochten bij het Caper. Niet meer vragen rond hun levensstaat of opdracht, maar veel 'gewonere' problemen als depressies, gevoelens van eenzaamheid, leegte of minderwaardigheid waren aanleiding voor het zoeken van hulp.¹⁵¹

Vanaf het midden van de jaren zeventig was het Caper ook een rol gaan vervullen in het effenen van het pad voor met name 'religieuzen met levensmoeilijkheden' richting de reguliere geestelijke gezondheidszorg. Hierbij stonden 'vrije keuze' en ook 'privacy' voorop. Degenen die hun bezoek aan een hulpverlener of een bureau voor levens- en gezinsvragen voor de eigen overste geheim wensten te houden, konden dat via het Caper regelen. Dat was bereid de rekeningen van de hulpverlener naar de betreffende orde of congregatie te sturen, zonder vermelding van de naam van de cliënt.¹⁵² Daarmee kwam in beginsel een einde aan een vanzelfsprekende vertrouwelijke relatie die kerkelijke en religieuze bestuurders sinds de jaren vijftig met behandelaars van 'hun' priesters of religieuzen hadden onderhouden.¹⁵³

Verschuiving van belangen

Het expliciete streven naar het bij de tijd brengen van de Rooms-Katholieke Kerk wereldwijd van de jaren zestig ging niet gepaard met een *aggiornamento* van het priesterschap.¹⁵⁴ De encycliek *Sacerdotalis Caelibatus* van Paulus VI in 1967 liet daarover geen enkel misverstand bestaan. Het klerikale functieprofiel mocht dan aangepast worden, de eisen die aan de mannen Gods gesteld werden, waaronder de verplichting tot een celibatair bestaan, bleven onveranderd. Van de ontkoppeling van ambt en celibaat, waarvoor vanuit de Nederlandse kerkprovincie tijdens de laatste zitting van het Pastoraal Concilie in 1970 in Noordwijkerhout expliciet was gepleit, kon geen sprake zijn. De significante toename van het aantal ambtsverlatingen en uitredingen van (priester)religieuzen, en vooral de publicitaire aandacht daarvoor, vergrootte echter de bestuurlijke verlegenheid.¹⁵⁵

Die verlegenheid werd gedeeltelijk opgelost in het vertoog over een betere selectie van kandidaten, zoals dat in de jaren vijftig vanuit Rome via tal van kerkelijke documenten was opgelegd. Dit raakte eind jaren zestig verknoot met instrumenten voor beoordeling en selectie van seminaristen, aangereikt door een groep psychiaters en psychologen die het vertrouwen van kerkelijke en religieuze bestuurders kregen. De ironie van de geschiedenis wilde dat hiertoe Anna Terruwe behoorde, wier psychotherapeutische praktijk anno 1956 nog was veroordeeld vanuit het H. Officie, maar wier werk in Engelse vertaling vanaf begin jaren zestig op een warm onthaal in klerikaal-religieuze kring in de Verenigde Staten kon rekenen. In een evaluatie die zij samen met de Nederlands-Amerikaanse psychiater Conrad Baars (1919-1981) in 1970 op uitnodiging voor de Synode van Bisschoppen¹⁵⁶ in Rome hield, becijferden beiden op grond van hun ervaring met de behandeling van priesters, religieuzen en seminaristen dat 20 tot 25 procent van de Amerikaanse priesters ernstige psychiatrische problemen had. Naar schatting 60 tot 70 procent leed volgens hen onder 'geestelijke onrijpheid' die als psychoseksuele onrijpheid werd gepreciseerd. Deze trad aan de dag doordat deze mannen zich niet aan het celibaat hielden, maar heteroseksueel of homoseksueel actief waren.¹⁵⁷ Baars, die Terruwes werk in het Engels had vertaald, stond aan de basis van het House of Affirmation in Whitinsville, Massachusetts, een internationaal therapeutisch centrum voor geestelijken en religieuzen, waar – naar veel later zou blijken – ook plegers van seksueel misbruik van minderjarigen werden behandeld.¹⁵⁸ Dit werd in 1974 feestelijk geopend door kardinaal Alfrink, die bij die gelegenheid een directe link legde tussen dit centrum en de 'moderne psychologische kennis en ervaring van de Nederlandse psychiater dr. A. Terruwe uit Nijmegen'.¹⁵⁹

Voor Nederland geldt dat de psychiatrische evaluatie en behandeling van priesters, religieuzen en seminaristen of novicen in de jaren zeventig van het intramurale naar het extramurale circuit verschoof. Betrokken priesters en religieuzen konden doorgaans zelf hun behandelaar kiezen, ook als behandeling deel uitmaakte van voorwaardelijke veroordeling

of sepot wegens seksueel misbruik van minderjarigen. De indruk bestaat dat keuzes werden beïnvloed door de aard van de problematiek, maar mogelijk ook door de ervaring van behandelaars met deze specifieke categorie cliënten en de eisen van hun priesterlijke of religieuze levensstaat. Van Terruwe en Baars is bijvoorbeeld bekend dat zij ondubbelzinnig aan de kant van de kerkelijke hiërarchie stonden, dat voor hen de katholieke kerk zonder priesters niet denkbaar was en dat zij groot vertrouwen hadden in de behandelbaarheid van wat zij als 'geestelijke onrijpheid' diagnosticeerden. Zij achtten zichzelf in staat de 'clerical drop-out' van wat zij een emotioneel onderontwikkelde geestelijkheid noemden, te kenteren. Zij plaatsten bij het celibaat als zodanig geen vraagtekens, enkel bij de mogelijkheden van individuele mannen om hun leven volgens die verplichting in te richten.

Deze voorlopige bevindingen hebben géén algemene zeggingskracht voor andere behandelaars die als katholiek te boek stonden of zich zo afficheerden. Wat wel duidelijk is, is dat religieuzen en hun oversten bij de keuze voor hulpverlening een voorkeur toonden voor het Caper, terwijl de bisschoppen liever een beroep deden op een selecte groep therapeuten die overwegend als psycholoog of psychotherapeut geschoold waren. De indruk bestaat dat veel minder dan in de jaren vijftig en zestig een beroep werd gedaan op psychiaters. De spanning tussen de professionele deskundigheid van hulpverleners en de belangen van bestuurders bij de hulpvraag van plegers van seksueel misbruik uit eigen gelederen, loopt als een rode draad door deze verkenning heen. Of deze spanning opgelost werd na de jaren zestig, mag worden betwijfeld.

Ter afsluiting

Uit het archiefonderzoek is gebleken dat kerkelijke en religieuze bestuurders sinds de jaren dertig psychiatrische expertise hebben ingewonnen wanneer zij problemen hadden met priesters en religieuzen onder hun verantwoordelijkheid – problemen die naar toenmalige maatstaven als 'psychisch' of 'psychiatrisch' werden gedefinieerd. Hieronder werden ook gevallen van seksueel misbruik met minderjarigen geschaard. Voor dergelijk norm- en grensoverschrijdend gedrag werden in Nederland ook anderen dan priesters en religieuzen uit rooms-katholieke kring in psychiatrische inrichtingen opgenomen. Hier raakte de psychiatrie direct aan de (uitoefening) van justitiële, correctionele taken. Onderzoek heeft uitgewezen dat dergelijke opnames over het algemeen van korte duur waren.¹⁶⁰ Dit strookt met de gegevens uit het archiefonderzoek naar de plaatsing in psychiatrische inrichtingen van klerikale en religieuze plegers van seksueel misbruik van minderjarigen. Een dergelijke plaatsing, meestal op een aangewezen of open afdeling, eerste klas, gebeurde voor rekening van de bestuurlijk verantwoordelijke, bisdom of religieuze gemeenschap.

Voor de periode 1945-1970 geldt dat kerkelijke en religieuze oversten bevoegd waren om de priesters en religieuzen voor wie zij verantwoordelijk waren, naar een psychiater te sturen. Omgekeerd geldt dat priesters en religieuzen in de toen bestaande gezagsverhoudingen niet vrij waren om deze behandelaars te consulteren zonder hun bestuurlijk verantwoorde oversten daarin te kennen. Vanaf medio jaren zeventig verandert dat doordat oversten onder invloed van richtlijnen uit de geestelijke gezondheidszorg zich bezinnen op het waarborgen van de privacy van priesters en religieuzen die artsen, psychologen en psychiaters voor psycho-sociale of psychiatrische problemen raadplegen. Daarmee kwam in beginsel ook een einde aan de vanzelfsprekende vertrouwelijke relatie en relatieve openheid in de communicatie van behandelaars met verantwoordelijke kerkelijke en oversten.

Door het inwinnen van de expertise van rooms-katholieke psychiaters werd het bestuurlijke handelingsrepertoire vanaf de jaren vijftig uitgebreid tot institutionele opname voor observatie en onderzoek, en institutionele verpleging en behandeling. Medisch-psy-

chiatische evaluatie en behandeling van plegers van seksueel misbruik maakt sindsdien deel uit van de bestuurlijke aanpak en afhandeling van seksueel misbruik van minderjarigen door kernleden van de Rooms-Katholieke Kerk. Dergelijke trajecten zetten bestuurders in werking als er sprake was van ernstig of aanhoudend disfunctioneren. Seksueel misbruik van minderjarigen was één van de indicaties, maar niet de enige. Ook andersoortige problematiek of complexen van problemen (werkgerelateerde problemen, neurotisch gedrag, alcoholisme) konden aanleiding zijn om psychiatrische expertise in te roepen. Vermelding van psychiatrisch onderzoek of behandeling, zo heeft het archiefonderzoek van de Onderzoekscommissie uitgewezen, betekent daarom zeker niet in alle gevallen dat er sprake was van ontucht met minderjarigen.

Een psychiatrisch behandelingstraject – intra- of extramuraal – had een *medicalisering* tot gevolg van gevallen van ontucht met minderjarigen door priesters en religieuzen. Deze ontwikkeling kon bijdragen aan een *decriminalisering* van feiten die onder de Nederlandse wet strafbaar waren – ongeacht de staat of status van de pleger.¹⁶¹ Van deze decriminalisering kon alleen dan sprake zijn als (aan)klachten van de zijde van slachtoffers of hun ouders of andere betrokkenen, uitbleven. Was dat niet het geval en volgde op politieonderzoek vervolging door de officier van justitie, dan konden psychiatrische evaluatie en daarop gebaseerde trajecten vanaf de jaren vijftig deel uitmaken van de afhandeling van zedendelicten door het Openbaar Ministerie en de rechterlijke macht.¹⁶² Staat, status of confessionele achtergrond van de pleger speelde hierbij geen rol.¹⁶³ Zulke trajecten konden door justitie geëist en ook door de rechter opgelegd worden – in verbinding met detentie, met een voorwaardelijke straf of met een voorwaardelijk sepot.¹⁶⁴ In zulke gevallen is geen sprake van een decriminalisering van ontucht met minderjarigen, maar van psychiatrische behandeling als onderdeel van een opgelegde (voorwaardelijke) straf die ook de resocialisatie van ontuchtplegers tot doel had.

In de advisering van psychiaters aan kerkelijke en religieuze bestuurders was sprake van gescheiden verantwoordelijkheden. Als medici waren deze psychiaters gehouden aan de medische zorgplicht en het beroepsgeheim, bestuurders aan een ambtsgeheim en een bestuurlijk-organisatorische zorgplicht, die verder reikte dan betrokken priesters en religieuzen. De koppeling van beroepsgeheim en ambtsgeheim in de uitwisseling tussen psychiaters en kerkelijke en religieuze bestuurders verklaart waarom van een ‘gesloten systeem’ is gesproken in de Verenigde Staten. Voor Nederland blijkt dit niet zomaar op te gaan. Dit is vooral te verklaren uit het gegeven dat vooraanstaande katholieke psychiaters in Nederland in de jaren vijftig publiekelijk ijverden voor betere voorzieningen in de geestelijke gezondheidszorg. Vanuit die ambitie schroomden zij niet hun kerk, kerkelijk kader en de interne confessionele cultuur scherp en ook publiekelijk op de korrel te nemen.

De schriftelijke informatieverstrekking over patiënten behorend tot de priester- of religieuze stand aan hun oversten door behandelaars was doorgaans open, direct en zeer gedetailleerd. In hoeverre dit in de toenmalige context een schending van het beroepsgeheim betekende, is moeilijk te beoordelen. Het openhartige karakter van de uitwisseling tussen bestuurders en psychiatrische deskundigen ging gepaard met grote discretie, die als functioneel gold voor de mogelijke hernieuwde inzetbaarheid van betrokken priesters of religieuzen. Langs de lijn van de psychiatrie deden noties rond behandelbaarheid, genezing en resocialisatie hun intrede – processen die volgens de toenmalige stand van wetenschappelijke kennis gebaat waren bij een dergelijke discretie.

Vast staat tevens dat het bestuurlijk handelen in de periode 1945-1970 vooral gericht was op de plegers en hun problematiek, en niet of nauwelijks op de slachtoffers en eventuele psycho-somatische gevolgen van het door hen ondervonden misbruik. Deze vaststel-

ling geldt voor de algemeen maatschappelijke en ook juridische omgang met zedendelicten en is niet specifiek voor de rooms-katholieke context waarop het onderzoek zich heeft geconcentreerd. Ook hier geldt echter dat de expertise van katholieke psychiaters sinds de eerste helft van de jaren vijftig heeft bijgedragen tot het scherper signaleren en benoemen van schade bij minderjarige slachtoffers door sommige kerkelijke en religieuze bestuurders.

Deze verkenning geeft geen antwoord op de vraag of het inschakelen van psychiaters bij de bestuurlijke aanpak en afhandeling van seksueel misbruik van minderjarigen door vertegenwoordigers van de Rooms-Katholieke Kerk inderdaad strijk en zet was. De bevindingen van het onderzoek wijzen wel op een groeiende ambivalentie van bestuurlijke instanties op het hoogste (Romeinse) niveau ten aanzien van deze gegroeide praktijk. Die ambivalentie werkte een toenemende voorzichtigheid in de hand bij kerkelijke en religieuze bestuurders in Nederland sinds eind jaren zestig als het ging om advies inwinnen bij niet-kerkelijke experts als psychiaters en psychologen. Die voorzichtigheid hangt samen met de toegenomen kwetsbaarheid van Kerk en ambt voor publieke kritiek, die gevoed werd doordat Rome tegen de algemeen maatschappelijke keer in, vasthield aan een sacramentele opvatting van het priesterambt met het celibaat als hoeksteen. Bescherming van instituut en ambt, die in de jaren vijftig en zestig zeker ook een bestuurlijk motief van formaat vormde, kreeg in de context van binnenkerkelijke polarisatie vanaf de jaren zeventig een waarlijk existentiële betekenis.¹⁶⁵

NOTEN

1 Deze bijdrage berust mede op onderzoeksgegevens die zijn verzameld door het team dat onder verantwoordelijkheid van de Onderzoekscommissie archiefonderzoek heeft gedaan. Mijn dank gaat uit naar Jan Bank, Maarten van Boven, Ton Kappelhof, Paul Koe-dijk, Huib Leeuwenberg, Harrie-Jan Metselaars, Karlijn Olijslager, Hans de Valk, Gerrit Valk en Joos van Vugt. Jan Bank, Ton Kappelhof, Hans de Valk, Gerrit Valk en Nel Draijer dank ik hartelijk voor hun constructieve commentaar op een eerdere versie van deze tekst. De basis voor deze verkenning werd gelegd in gesprekken met Annelies van Heijst. Zij zette mij op het spoor van Goos Zwanikken en Joke Zwanikken-Leenders, die op 29 oktober 2010 tijd maakten voor een uitvoerig gesprek met mij.

2 Thomas Doyle, A.W.R. Sipe and Patrick J. Wall, *Sex, Priests, and Secret Codes. The Catholic Church's 2,000-Year Paper Trail of Sexual Abuse*, 2006, refereert kort aan zo'n niet-kerkelijke schil van psychiatrisch deskundigen. Zie tevens *Celibacy in Crisis. A Secret World Revisited*, 2003, van psychotherapeut en voormalig priester Richard Sipe, dat mede stoelt op zijn langjarige ervaring in de begeleiding van priesters.

3 Doyle, Sipe and Wall, *Sex, Priests, and Secret Codes*, noemen 1962 als jaar waarin de 'institutionele geheimhouding' rond seksuele activiteiten van priesters/religieuzen met minderjarigen niet langer was vol te houden. Dit was het gevolg van veranderingen in de wetgeving van afzonderlijke staten van de vs, waardoor degenen die kennis hadden van seksueel misbruik van kinderen verplicht werden dit te melden bij bevoegde instanties. In 1968 hadden vrijwel alle staten deze meldingsplicht bij wet overgenomen, die in 1974 door de federale overheid werd bekrachtigd.

4 Specifiek opgericht voor behandeling van priesters met psychische moeilijkheden waren de Servants of the Paraclete. In hun instellingen (Via Coeli, te Jemez Springs, New Mexico en Our Lady of the Snows, te Nevis, Minnesota) werden in de jaren 1950 en 1960 ook klerikale plegers van seksueel misbruik met minderjarigen ondergebracht en behan-

deld. Enige correspondentie hierover tussen Fitzgerald en voor deze mannen verantwoordelijke bisschoppen (1952-1966) is opgenomen in de bijlagen, Doyle et al., *Sex, Priests, and Secret Codes*, pp. 301-308. Zie in dit verband ook Philip Jenkins, *Paedophiles and Priests. Anatomy of a Contemporary Crisis*, 1995; 2000, die in de inleiding van de herdruk uit 2000, bij wijze van rectificatie, uitlegt dat het klooster in Jemez Springs van de Servants of the Paraclete geen 'treatment facility' was, maar een klooster waar klerikale plegers van misbruik verbleven, die daarbuiten psychiatrische of psychotherapeutische behandeling ondergingen.

5 Joep Dohmen, *Vrome zondaars. Misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk*, 2010, wijst in enkele gevallen op de betrokkenheid van psychiaters. Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex Caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw*, 2010, pp. 1039-1042, hebben gewezen op de rol van de (daar niet met naam genoemde) Sint-Willibrordusstichting in Heiloo bij de opvang van een Vlaamse priester die veroordeeld was wegens seksueel misbruik. Deze casus kon in hoofdstuk 4 van het onderhavige eindrapport van de Onderzoekscommissie op basis van nieuw bronmateriaal aangevuld en gepreciseerd worden. Ten slotte, in de Bondsrepubliek Duitsland heeft de bisschoppenconferentie in het voorjaar van 2011 opdracht gegeven tot onderzoek, waarin oud-rechters personeelsdossiers van priesters uit de 27 Duitse bisdommen aan een nader onderzoek gaan onderwerpen. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door het Kriminologische Forschungsinstitut Niedersachsen onder leiding van de criminoloog Christian Pfeiffer. Genoemde dossiers zijn geselecteerd door de respectieve bisdomarchivissen, die ook verantwoordelijk zijn voor de anonimisering van de te raadplegen akten. Daarmee zijn dit Duitse onderzoek veel grotere onderzoeksbeperkingen opgelegd dan in het Nederlandse onderzoek, uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van de Onderzoekscommissie, het geval was. Parallel daaraan is een tweede onderzoek aangekondigd door de Duitse bisschoppen, onder leiding van Professor Norbert Leygraf van het Institut für Forensische Psychiatrie der Universität Duisburg-Essen. Daarin zullen – onder dezelfde condities van anonimisering – ook zeer recente gevallen uit de periode 2000-2010 worden gekozen, waarin over priester-plegers psychiatrische en psychologische rapporten zijn uitgebracht. Dit onderzoek moet meer kennis opleveren over psychische aandoeningen, seksuele ontwikkeling en biografische samenhangen bij priester-plegers.

6 De Raad van Bestuur van de GGZ Noord-Holland-Noord en de Raad van Bestuur van de GGZ Oost-Brabant hebben de Onderzoekscommissie inzage verleend in een aantal historische patiëntendossiers in het kader van het onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen door vertegenwoordigers van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland. Zij hebben dit gedaan wegens het wetenschappelijke karakter van dit historisch onderzoek en op voorwaarde dat de anonimiteit van betrokken patiënten gewaarborgd is.

7 Joost Vijselaar, *Het gesticht: enkele reis of retour*, 2010, pp. 316-318, 12. Zie tevens Commissie voor de Geschiedenis van de Geestelijke Gezondheidszorg (Nederlands Centrum Geestelijke Gezondheidszorg, *Notitie betreffende een reglement voor het behoud van historische patiëntendossiers*, 1989. Vgl. Giel Hutschemaekers, *Neurosen in Nederland. Vijfentachtig jaar psychisch en maatschappelijk onbehagen*, 1990, die meer dan 5400 patiëntendossiers heeft geanalyseerd, merendeels afkomstig uit institutionele archieven (inrichtingen en (universiteits)klinieken).

8 Dit spoort met de bevindingen van Agnès Desmazières, *L'inconscient au paradis. Comment les catholiques ont reçu la psychanalyse*, 2011, hoofdstuk 8.

9 Onderstaande casusbeschrijving is – tenzij anders aangegeven – gebaseerd op het

uitvoerige personeelsdossier van deze priester, alsook op het dossier dat over hem in het Geheim Archief van het bisdom Roermond wordt bewaard. Daarnaast kon het in de Sint-Willibrordusstichting te Heiloo opgemaakte dossier worden geraadpleegd.

10 De Onderzoeksc commissie wijst erop dat dit begrip hier moet worden opgevat in de betekenis die er zeker tot in de jaren 1960 aan werd gegeven in samenhang met zedendelicten. Degenen die gelijkgeslachtelijke ontucht met minderjarigen tussen zestien en eenentwintig jaar (strafbaar onder art. 248bis Wetb. v. Str) hadden gepleegd, werden doorgaans als homoseksueel gedefinieerd. Binnen de categorie 'homoseksualiteit' werd constitutionele (aangeboren) homoseksualiteit onderscheiden van zogeheten pseudo-homoseksualiteit. Die laatste vorm werd beschreven als gelegenheid- of noodseksualiteit waartoe iemand 'verleid' of waardoor iemand 'besmet' kon worden, maar die weer kon worden 'afgeleerd'. Juist voor dat laatste gold de hoge leeftijdsgrens in het strafrecht als functioneel: jongens en jongemannen die 'verleid' waren door homoseksuele contacten, moesten de kans krijgen zich als 'normale' heteroseksuele man te ontwikkelen (zie hiervoor ook Anna Tijsseling, *Schuldige seks. Homoseksuele zedendelicten rond om de Duitse bezettingstijd*, z. p. 2009). De grenzen tussen homoseksualiteit en pedohomoseksualiteit werden in de jaren 1950 in het algemeen niet altijd even scherp getrokken. Dit geldt bijvoorbeeld voor de rooms-katholieke psychiater F.M. Havermans in zijn *Opstellen over forensische psychiatrie*, 1956, eerste druk 1951. Voor visies op homoseksualiteit in relatie tot pedoseksuele oriëntatie en/of handelingen: Harry Oosterhuis, *Homoseksualiteit in Nederland. Een sociale geschiedenis 1900-1970*, 1992, vooral hoofdstuk 4; vgl. Theo van der Meer, 'Modernizing Categories. Separating Homosexuality and Paedophilia in the 1950's in Holland', *Paper at Conference on Postwar Homosexual Politics: 1945-1970*, 2-4 Aug 2007.

11 F. Havermans, *Beknopte psychiatrie voor sociaal werkenden*, 1940, pp. 104-126.

12 E.A.D.E. Carp, *Sexuele misdadigheid*, 1949, p. 115.

13 J. Wilschut, *Tussen psychiatrie en filosofie. De dynamische psychiatrie van Eugène A.D.E. Carp (1895-1963)*, p. 29.

14 Bijvoorbeeld 'De Psycho-Analyse als vorm van Psychotherapie', *RK Artsenblad* nr 13,1 pp. 1-18, (1934).

15 Wilschut, *Tussen psychiatrie en filosofie*, pp. 22-23 en 86-93.

16 In 1941 verscheen de tweede herziene druk, in 1948 de derde herziene druk.

17 Carp, *De psychopathieën*, 1934, pp. 16-23 en 32.

18 Ibidem, pp. 2-3.

19 Ibidem, p. 4.

20 Ibidem, pp. 11, 32.

21 Carp, *De psychopathieën*, p. 483.

22 Kees Schuyt, *Het spoor terug. J.B. Charles W.H. Nagel 1910-1983*, 2010, pp. 359-362. Nagel trachtte een verbinding te maken tussen schade aan de rechtsorde, veroorzaakt door een delict, en degenen die daar concreet het slachtoffer van waren geworden.

23 Bisdom Haarlem, Geheim Archief, dossier B., Psychiatrisch rapport van dr. J., Barnhoorn (1945).

24 Jaargang XLIX, pp. 283-293.

25 Ibidem, p. 287.

26 Katholiek Documentatie Centrum, 'Collectie LARC 7038, brief van p. Wijte (kape-laan te Uitgeest), aan de president van het grootseminarie Warmond, Van Deursen, 17 maart 1956 en het diens antwoord, 5 februari 1956.

27 Katholiek Documentatie Centrum, 'Archief Stokman', inv. no. 403.

28 Carp, *De psychopathieën*, pp. 497-498.

29 Ibidem, p. 497.

30 Ibidem, p. 499. Carp verwijst met de nodige voorzichtigheid naar Zwitsers onderzoek (uit 1927 van Strasser) waaruit bleek dat 67 procent van de zedendelinquenten na een reclasseringstraject niet in recidive was vervallen, tegenover 13 procent voor wie dat wel het geval was geweest.

31 Ibidem, p. 505.

32 Ibidem, p. 506–507: Carp gaat naar eigen zeggen expres niet in op het ‘eugenetisch opzicht’ van deze invasieve ingreep. Het ging hem om castratie op psychiatrische indicatie.

33 Oosterhuis, *Homoseksualiteit in Nederland*, p. 79.

34 Historicus Theo van der Meer heeft onderzoek gedaan naar castratie als vorm van ‘behandeling’ van zedendelinquenten van de jaren 1930 tot eind jaren 1960. Ik ben hem veel dank verschuldigd voor de informatie en het advies bij dit onderdeel van het onderzoek. Van der Meer stelt vast dat er in genoemde periode meer dan vierhonderd mannen zijn gecastreerd. Volgens hem nam na de invoering van het systeem van TBR (ter beschikkingstelling van de regering, tegenwoordig TBS) via de zogeheten psychopathenwet in 1928 de druk op het aantal plaatsen in zogeheten ‘psychopathenasiels’ voor TBR-gestelden zodanig toe, dat castratie als alternatieve ‘behandeling’ nadrukkelijk in beeld kwam. Ter beschikking gestelde zedendelinquenten die als ‘ongeneeslijk’ werden gediagnosticeerd, moesten in principe levenslang in zo’n psychopathenasiel blijven. Dat kostte ruimte en geld. Onder politieke druk volgde daarom in 1938 vanwege het ministerie van Justitie een regeling voor castratie, waarin de nadruk gelegd werd op het therapeutische karakter van de ingreep en ieder verband met straf of strafmaat werd vermeden. Argument hiervoor was dat deze ingreep de psychiatrische aandoening waarin de oorzaak van zedendelinquentie was gelegen, kon oplossen.

Op grond van een analyse van patiëntendossiers komt Van der Meer tot de conclusie dat Carps richtlijnen (vrijwilligheid en besef van de gevolgen van de ingreep) lang niet altijd werden nagevolgd. Bijna 80% van de mannen die castratie ondergingen, voldoen aan de huidige definitie van pedofiel. In 40% van de gevallen gaat het om mannen die schuldig zijn bevonden aan ontucht met minderjarige meisjes, in 37% van de gevallen om ontucht met minderjarige jongens (het betreft gevallen onder art. 247 van het Wetb. van Str.: ontucht met jongens onder de zestien). Theo van der Meer, “Vrijwillige” en “therapeutische” castratie van TBR-verpleegden, 1938–1968. Een veroordeling tot TBR en de verdere lotgevallen van de verpleegde’, In: E.C. Coppens e.a. (eds.), *Fabrica Iuris. Opstellen over de ‘werkplaats van het recht’ aangeboden aan Sjoerd Faber*, 2009, pp. 303–329, en ‘Eugenic and Sexual Folklores and the Castration of Sexoffenders in the Netherlands (1938–1968)’, *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Science*, nr 39, pp. 195–204, (2008).

35 Carp, *De psychopathieën*, pp. 508 (citaat)– 509.

36 Ibidem, pp. 510–511.

37 Hij was niet de enige priester van dit bisdom die deze ingreep onderging. Deze werd ook toegepast op een priester schuldig bevonden aan ontuchtige handelingen met minderjarige jongens op een VGLO-school in Pey-Echt begin jaren 1950. De zaak werd onderzocht door justitie, en G. Janssens (geneesheer-directeur van Voorburg, te Vught) adviseerde als forensisch psychiater tot castratie, zowel in het belang van betrokken priester als van de maatschappij. Vgl. in dit verband Oosterhuis, *Homoseksualiteit in Nederland*, pp. 80–82: zes van de zeventig castraties die de katholieke psychiater A.J.A.M. Wijffels besprak in zijn proefschrift, betroffen priesters of kloosterlingen. Wijffels werkte in de Sint-Willi-

brordusstichting te Heiloo en verdedigde zijn proefschrift onder leiding van Carp. Oosterhuis schrijft dat behandeling wegens seksuele misstappen geen belemmering vormde voor het (hernieuwd) uitoefenen van het priesterschap. Een man werd na castratie priester, een ander die inmiddels priester was en zich schuldig had gemaakt aan ontucht met jongens, mocht na castratie wel als priester fungeren.

38 Ibidem, pp. 80-81.

39 Van der Meer, *Vrijwillige en 'therapeutische' castratie*.

40 Archief bisdom Roermond, inv.nr. 543.1 (Geestelijke volksgezondheid), aantekening Feron, d.d. 18 september 1953, onder de titel 'Verblijf van zielszieke priesters'. Voor stigmatisering van neurotici, zie Hutschemaekers, *Neurosen*.

41 Bij Éditions Beyaert te Brugge onder de titel *Traité de psychiatrie psycho-pathologie-morale thérapeutique-direction* (vertaald door P. Ghysaert). Herdrukken verschenen in 1938, 1951 en 1958.

42 Onder de titel *Psiquiatria pastoral*, uitgegeven door Editorial Razon y Fe (Ediciones Fax) te Madrid.

43 Onder andere in *Divus Thomas*, 1942 en *Ephemerides theologicae lovanienses*, 1937, 1939, 1951.

44 Cf. Desmazières, *L'inconscient au paradis*, pp. 134-135.

45 Westhoff, *Geestelijke bevrijders*, pp. 112-113.

46 Archief Bisschoppenconferentie, 'Notulen Bisschoppenconferentie in Breda, agendapunt 6', 4 en 5 september 1951.

47 'Over Roeping en psychose', *Nederlandse Katholieke Stemmen* 37, pp. 164-174, 199-206 (1937). Zijn archief, dat in het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen wordt bewaard, bevat nog een soortgelijk pleidooi (ongedateerd, mogelijk jaren 1950): 'Psychiatrische keuring van de geestelijke stand' (inv. nr. 148).

48 Archief bisdom Roermond, inv. nr. 543.1 (Geestelijke volksgezondheid), 'Brief mgr. Lemmens aan de aartsbisschop en collega-bisschoppen', 13 januari 1954.

49 Archief bisdom Roermond, 'Brief Geerdinck aan Alfrink over het rapport Bless', 09 februari 1954.

50 Zie hiervoor ook Jan Jacobs, *Werken in een dwarsverband. Een portret van de gezamenlijke Nederlandse priesterreligieuzen 1840-2004*, 2010, pp. 352-353, die voor zijn onderzoek naar de Samenwerking Nederlandse Priesterreligieuzen geen toegang had tot verslagen van de vergaderingen van de Nederlandse bisschoppenconferentie, die de Onderzoekscommissie wel heeft kunnen raadplegen.

51 De scheiding tussen geriatrie en psychiatrische aandoeningen is niet scherp in het rapport Bless. Wel liet hij priesters die hij als 'dement' typeerde en die in liefdegestichten als Sint-Joseph in Heel (bediend door de broeders van de H. Joseph) waren opgenomen, naar eigen zeggen buiten beschouwing.

52 Archief bisdom Roermond, 'Brief Geerdinck aan Alfrink over het rapport Bless', 09 februari 1954. Vgl. Archief Bisschoppenconferentie, Notulen van de Bisschoppenvergadering in Utrecht, 13 en 14 december 1948 (agendapunt 21): de bisschoppen spraken toen – in de aanloop naar de oprichting van de Katholieke Centrale Vereniging voor Geestelijke Volksgezondheid, al over psychiatrische behandeling van religieuzen.

53 Archief bisdom Roermond, brief Geerdinck aan Alfrink over het rapport Bless, 9 februari 1954.

54 Archief Konferentie Nederlandse Religieuzen, Collectie SNPR, Map Circulaires 1952-1957.

55 Bij monde van de toenmalige voorzitter, de jezuïet Kolfschoten.

- 56 Zie hoofdstuk 4 van het onderhavige eindrapport van de Onderzoekscommissie
- 57 Archief Konferentie Nederlandse Religieuzen, Collectie SNPR, Losse map, Circulaires 1952-1957.
- 58 Desmazières, *L'inconscient au paradis*, pp. 221-222, typeert dit als een medisch-psychologische hulpverleningsvorm gericht op priesters die zich op een breukvlak in hun leven bevonden dat risico voor opspraak met zich meebracht.
- 59 Archief aartsbisdom Utrecht, inv. no. 1405.
- 60 Catharina Th. Bakker en Leonie de Goei, *Een van zorg en goede werken. Geschiedenis van de geestelijke gezondheidszorg in Noord-Holland*, 2002.
- 61 'Het Zilveren Jubileum van de geneesheer-directeur: Dr. De Smet geridderd', *Klaaroen. Maandblad van de Sint-Willibrordusstichting* juli 1957, pp. 102-105, aldaar 103. Het Pauluspaviljoen werd in 1960 opgeheven; de patiënten verhuisden toen naar de net geopende Pompekliniek in Nijmegen.
- 62 Verslag van de (interconfessionele) bijeenkomst van R.K. Geestelijke Verzorgers bij de inrichtingen van Justitie, 10 en 11 september op Drakenburgh (z.p. 1951), lezing van De Smet, pp. 4-17, aldaar 4 en 16.
- 63 Archief aartsbisdom Utrecht, inv. no. 1405; zie tevens Archief Bisschoppenconferentie, Notulen bisschoppenconferentie, 16/17 maart 1955, agendapunt 15.
- 64 Archief aartsbisdom Utrecht, inv. no. 1405: een vergelijkbare reactie van J. Groot, vicaris-generaal van het bisdom Den Bosch, d.d. 10 maart 1955, waarin hij 'de vrijheid van de kerkelijke overheid' nog eens stipuleert.
- 65 Vgl. Van der Meer, "Vrijwillige" en "therapeutische" castratie: in 80 procent van de door hem onderzochte gevallen van castratie werd deze ingreep toegepast op mannen die nu geclassificeerd zouden worden als pedofiel.
- 66 Archief Konferentie Nederlandse Religieuzen, Collectie SNPR, Circulaires 1952-1957, circulaire februari en 14 april 1955.
- 67 Voor de geschiedenis van deze instelling: Marie-José Billekens e.a., *100 jaar psychiatrie in Venray. Geschiedenis van de psychiatrische instellingen Sint-Anna en Sint-Servatius*, 2005.
- 68 Dit debat concentreerde zich vooral op de vraag naar de relatie tussen de historisch bepaalde maatschappelijke achterstelling van katholieken en criminaliteit. Voor een samenvatting: H. P. M. Litjens, *De criminaliteit in Limburg. Een historisch overzicht*, 1973.
- 69 Uitgegeven bij J. J. Romen & Zonen in Roermond. Hierin werden de lezingen gebundeld die hij eind jaren 1940 had gehouden voor de lokale afdelingen van de Sint-Adelbertvereniging te Helmond en Venray, en voor de Katholieke Kring in Eindhoven.
- 70 De statuten van deze organisatie waren in 1949 door de Nederlandse bisschoppen goedgekeurd. Begin jaren 1950 ontving zij van deze zijde ook een subsidie.
- 71 De tamelijk moeizame ontwikkeling in rooms-katholieke kring is beschreven door Westhoff, *Geestelijke bevrijders*. Voor een begripsgeschiedenis van geestelijke gezondheid en de institutionele ontwikkeling in Nederland zie Leonie de Goei, *De psychohygiënist. Psychiatrie, cultuurkritiek en de beweging voor geestelijke volksgezondheid in Nederland 1924-1970*, 2001.
- 72 Voor een kritiek op die cijfers: vgl. in dit verband A. Th. L. M. Mertens, 'Criminaliteit in Limburg' en 'Criminaliteit, moraliteit en geestelijke gezondheid', beide in *KK Artsenblad* 31 pp. 214-217 en 300-305 (1952).
- 73 Vgl. in dit verband Litjens, *De criminaliteit*, met het werk van de criminoloog Willem Nagel, die zich sinds de jaren 1930 bezighield met de relatie tussen religie en criminaliteit. Dit thema was in de Nederlandse criminologie geagendeerd door Willem Bongers, de

grondlegger van wat toentertijd de criminele sociologie heette. Nagel bereidde in deze traditie zijn proefschrift over de criminaliteit in Oss voor (1949 in Groningen verdedigd). In 1961 publiceerde hij hierover nogmaals, *Criminality and Religion*, in de reeks *Social Compass* VIII, 1 pp. 3-34 (1961). Zie voorts Schuyt, *Het spoor terug*, vooral pp. 208-214, 216.

74 Westhoff, *Geestelijke bevrijders*, pp. 162-163.

75 Vgl. de recensie van de jurist E. Brongersma in *Te Elfder Ure* 1 pp. 30-32 (1954).

76 Havermans, *Over de criminaliteit onder katholieken*, p. 4.

77 Ibidem, 7-8.

78 Centraal Bureau voor de Statistiek, *Criminele statistiek. Gevangenisstatistiek. Statistiek van de toepassing der kindervetten 1948 en 1949*, 1951, p. 16.

79 'Mr. Kneepkens geeft voorkeur aan "stille getuigen"', *Utrechts Nieuwsblad*, 26 maart 1949.

80 J. Godefroy en C. Thoen, 'Criminaliteit en Moraliteit onder Katholieken', *Social Compass* 1, 2, pp. 1-12 (1953), waarop weer een reactie van Havermans volgde:

'Nog Eens: Criminaliteit Onder Katholieken', *Social Compass* 2, 1, pp. 14-15 (1954).

81 'Groeijende onrust', *Credo. Diocesaan Weekblad voor het bisdom Roermond* 5, 30 (24 juli 1953).

82 Havermans, *Opstellen over forensische psychiatrie*.

83 Verslag van de (interconfessionele) bijeenkomst van R.K. Geestelijke Verzorger bij de inrichtingen van Justitie, 10 en 11 september op Drakenburgh (z.p. 1951). Havermans hield een inleiding onder de titel 'Over de onevenwichtige mens en zijn reacties op de detentie.' Hij maakte een onderscheid tussen detentie (gevangenisstraf uit te zitten in een gevangenis) en een maatregel die toezicht oplegt en een voorwaardelijk of voorlopig karakter heeft (TBR) waarbij een rechter zich mede baseert op een psychiatrische beoordeling.

84 Aldus het patiëntendossier van deze jezuïet, dat onder de GGZ Oost-Brabant berust.

85 Havermans leunde in dezen op Carp, *Sexuele misdadigheid*.

86 Mr. Dr. F.M. Havermans, *Vijfduizend verdachten*, 1963.

87 Frans van Houtert, 'Kind aangerand', *Beatrijs* 23, 5 (30 januari 1965) en C. Bruyère, 'Onze kinderen. Zijn onze kinderen veilig', *Beatrijs* 23, 19 (08 mei 1965). Met dank aan dr. Marloes Hülsken.

88 Zie voor deze hiërarchie het kerkelijk wetboek: *CIC*, canon 491.

89 Desmazières, *L'inconscient au paradis*, hoofdstuk 5.

90 *De verdringingstheorie beoordeeld van thomistisch standpunt* (1935).

91 Zie voorts het biografische lemma door J.P. de Valk: <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/bnw/lemmata/bwn2/duynstee>

92 Voor een uitgebreide weergave van deze kwestie: R.H.J. ter Meulen, *Ziel en zaligheid. De receptie van de psychologie en de psychoanalyse onder de katholieken in Nederland, 1900-1965*, 1988, hoofdstuk 3. Zie tevens Lodewijk Winkeler, 'Verdringing van de moraal. De discussie rond het proefschrift van mevr. dr. A.A. Terruwe'. In: *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum* 10, pp. 118-134 (1980); R. Abma, 'De katholieken en het psychocomplex'. In: *Grafiet* 1 pp. 156-197 (1981-1982); Jan Brabers, *De faculteit der rechtsgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1982*, Gerard Noodt Instituut, 1994, pp. 277-284 (vooral vanuit perspectief Duynstee); Hanneke Westhoff, *Geestelijke bevrijders*, 1996, pp. 293-305 en Marit Monteiro, 'De "affaire Terruwe" – oftewel: actuele geschiedenis in de jaren 1960'. In: Theo Engelen, Onno Boonstra, Angélique Janssens (eds.), *Levenslopen in transformatie*. Liber amicorum bij het afscheid van prf. dr. P.M.M. Klep, 2011, pp. 148-159.

93 Archief aartsbisdom Utrecht, Archief Bisschoppenconferentie, Notulen bisschop-

penconferentie 28/29 september 1949, agendapunt 21: het episcopaat had de officiaal van het aartsbisdom, mgr. Felix van de Loo, gevraagd om met Duynstee te spreken over 'Moraal en Psychotherapie'. Van der Loo kon wegens ziekte uiteindelijk geen deel uitmaken van de commissie.

94 Archief bisdom Roermond, Geheim Archief, Dossier Duynstee, kardinaal Marchetti Selvaggiani, secretaris van het H. Officie aan de aartsbisschop van Utrecht, kardinaal De Jong, d.d. 12 december 1949.

95 De visitatie van Sebastiaan Tromp namens het H. Officie in 1954-1955 illustreert daarentegen dat het zo niet heeft gewerkt. Want de Nederlandse bisschoppen waren alleszins tevreden met de uitkomst van het onderzoek van de commissie onder leiding van Feron, terwijl Tromp het onderzoek voortzette.

96 Archief bisdom Roermond, Geheim Archief, Dossier Duynstee, kardinaal Marchetti Selvaggiani, secretaris van het H. Officie aan de aartsbisschop van Utrecht, kardinaal De Jong, d.d. 12 december 1949. Daarmee komt de kwestie ook in een wat ander daglicht te staan, namelijk van een zich toen al aftekenende machtsstrijd tussen 'Rome' en 'Utrecht' waar men kennelijk niet meer zomaar aan de H. Stoel gehoorzaamde.

97 Archief bisdom Roermond, Geheim Archief, Dossier Duynstee, Inleiding door Duynstee gehouden te Roermond, 14 februari 1950.

98 Archief bisdom Roermond, Geheim Archief, Dossier Duynstee, Rapport dat Feron namens de onderzoekscommissie aan de bisschoppen uitbrengt (aanhef: 'Hoogwaardige Excellenties'), d.d. 12 mei 1950.

99 Westhoff, *Geestelijke bevrijders*.

100 'Het priesterlijk celibaat: enige psychisch-hygiënische beschouwingen', *Nederlandse katholieke stemmen. Maandschrift voor theologie en zielzorg* LI pp. 320-337 (1955).

101 'Homosexualiteit en zielzorg', *Nederlandse Katholieke Stemmen*, XLIX p. 283-293, aldaar 287 (1953).

102 Informatie afkomstig uit de archiefonderzoeksrapportage naar de congregatie van het H. Sacrament (september 2011), berustend in het archief van de Onderzoekscommissie.

103 Strafbaar onder art. 248bis Wetb. van Str.

104 Aldus het dossier van betrokken priester dat berust bij de GGZ Noord-Holland-Noord.

105 Informatie afkomstig uit de archiefonderzoeksrapportage aan het bisdom Roermond (juli 2011), berustend in het archief van de Onderzoekscommissie.

106 Ineke Merks-Brunschot, *Broeders penitenten: 300 jaar 'Burgers in Pij' en de ontwikkeling van eigentijds vrijwilligerswerk in organisatie-sociologisch perspectief*, 1996.

107 Archief Bisschoppenconferentie. Notulen van de Bisschoppenvergadering te Utrecht op 9 en 10 juli 1945, agendapunt 13: hier wordt nog melding gemaakt van het Heerenhuis, evenals in de casus uit 1953, die hieronder volgt. Sinds 1933 was de locatie van het eigenlijke Heerenhuis voor een andere categorie patiënten in gebruik genomen, tot de sloop in 1978. Priesters werden sindsdien in de aangewezen of open afdeling eerste klasse (mannen die voor hun verpleging zelf betaalden) in het zogeheten Mariapaviljoen (of Maria 1) ondergebracht; dit is tot eind jaren zestig in gebruik geweest.

108 Irmtraud Götz von Olenhusen, *Klerus und abweichendes Verhalten. Zur Sozialgeschichte katholischer Priester im 19. Jahrhundert: Die Erzdiözese Freiburg*, 1995, pp. 118-119, 127-128.

109 Gesprek van de Onderzoekscommissie met dr. A.P.H. Meijers. Den Haag, 23 september 2010.

- 110 Archief aartsbisdom Utrecht, persoonsdossier betrokken priester.
- 111 Hans Bornewasser, '1953: "Honderd Jaar Kromstaf": kentering binnen de katholieke subcultuur'. In: Jurjen Vis en Wim Janse, *Staf en storm. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853: actie en reactie*, pp. 313-333 (2002); Luykx, P., 'Erger dan de Reformatie? Katholieken in de jaren vijftig'. In: idem en Slot (eds.), *Een stille revolutie*, pp. 67-88, aldaar pp. 75-77.
- 112 Zie essay prof.dr. D.J.K. Bosscher, 'De Nederlandse Rooms-Katholieken in een overgangstijd. Onrustig temidden van de woelige baren'.
- 113 Stadsarchief van Breda, inv. no. 2.107.4, internuntius Giobbe aan aartsbisschop-coadjutor Alfrink, 4 januari 1954: Giobbe refereert aan canon 250 art 4. Deze verwees de rechtsmacht van dit Romeinse bestuursorgaan naar alles wat samenhang met concilies, synodes en bisschoppenconferenties.
- 114 Ton H.M. van Schaik, *Alfrink. Een biografie*, 1997, pp. 187, 240-241.
- 115 Archief Aartsbisdom, inv. nr. 711, internuntius Giobbe aan aartsbisschop-coadjutor Alfrink, 19 juli 1954 en het antwoord van Alfrink, 24 juli 1954. In dat antwoord specificerde Alfrink dat Tromp, die deel uitmaakte van het H. Officie, dus in opdracht van de Romeinse Congregatie van de Seminaries en Universiteiten kwam.
- 116 Het archief van de internuntius, dat voor de Onderzoekscommissie niet toegankelijk was, zou hierover mogelijk meer uitsluitsel kunnen bieden.
- 117 Archief Bisschoppenconferentie, Notulen van de bisschoppenconferentie, 3 en 4 september 1956, agendapunt 2. Overigens werd in diezelfde vergadering het verzoek van Terruwe om persoonlijk in deze kwestie gehoord te worden, behandeld. Deze waarschuwing werd in het daaropvolgende jaar door internuntius Giobbe nog eens herhaald aan het adres van degenen die verantwoordelijk waren voor de (klein)seminaries van de mannenorden en priestercongregaties. Marit Monteiro, *Gods predikers. Dominicanen in Nederland (1795-2000)*, 2008, p. 476.
- 118 Anna Terruwe, *Opening van zaken*, z. p. 1964, pp. 30-31.
- 119 'Quaedam admonitiones theoriam et praxim curationis spectantes psychoneurosi laborantium', *Analecta voor het Aartsbisdom* 29, 11, pp. 166-167, (1956).
- 120 HUA, Archief aartsbisdom Utrecht, inv. nr. 551, internuntius Giobbe aan aartsbisschop Alfrink, 15 oktober 1956 (echter zonder de circulaire), met diens antwoord (20 oktober 1956) dat de richtlijnen aan de professoren van de diocesane groot- en kleinseminaries waren doorgeleid en dat de professoren van de grootseminaries de opdracht hadden er in de colleges moraaltheologie expliciet aandacht aan te besteden.
- 121 Zie tevens het lemma van Hein Ruygers, door Frans Oudejans in het Biografisch Woordenboek van Nederland, <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/ruijger>.
- 122 Archief bisdom Roermond, Geheim Archief, Dossier Duynstee, brief d.d. 20 oktober 1957, gericht aan alle bisschoppen (kennelijk via het aartsbisdom verspreid, want er zit nog een briefje van Alfrink bij, gericht wederom aan alle bisschoppen, d.d. 4 november 1957).
- 123 Ibidem.
- 124 Westhoff, *Geestelijke bevrijders*, p. 327: er was in een klein comité overleg geweest: Ruygers, Bless, Van Boxtel, Han Fortmann, Herman Fortmann, Willem Grossouw en moraaltheoloog C. van Ouwkerk.
- 125 Archief bisdom Roermond, Geheim Archief, Dossier Duynstee; audiëntie d.d. 13 augustus 1957.
- 126 Ruygers publiceerde de tekst alsnog in 1965 in het *Tijdschrift voor Theologie*, nadat

Terruwe in *Opening van zaken*, 1964, haar visie op het onderzoek naar haar en het *Monitum* uiteen had gezet en nadat de inhoud van dit document, dat niet voor publicatie bedoeld was, via de pers alsnog bekend geworden was. Westhoff, *Geestelijke bevrijders*, p. 328 (noot 2): Ruygers was zelf in zijn studietijd in Nijmegen bij Terruwe in behandeling geweest; haar mentor, Duynstee, was jarenlang zijn geestelijk leidsman en biechtvader geweest.

127 Westhoff, *Geestelijke bevrijders*, p. 320.

128 Ibidem, p. 322, wijst erop dat dit 'waas van geheimzinnigheid en spanning' de geschiedschrijving over de commissie tekent, waarvoor journalist Henk Suër het raster neerlegde in het in opdracht van de KCV geschreven *Niet te geloven De geschiedenis van een pastorale commissie* (1968).

129 Westhoff, *Geestelijke bevrijders*, p. 319.

130 Zie hoofdstuk 4 van het onderhavige eindrapport van de Onderzoekscommissie.

131 Arch. SJ Den Haag, PA 1655, Provinciaal aan Van Gestel 18.2.1951 en antwoord van 20.2.

132 Ibidem, Kolfshoten aan Van Gestel, 22.11.1953.

133 Desmazières, *L'inconscient au paradis*, pp. 169-180. Zie tevens Westhoff, *Geestelijke bevrijders*, pp. 299-305. De toespraak van Pius XII bij gelegenheid van dit Romeinse congres besloot met wat als een rechtstreekse toespeling op de affaire-Terruwe gold en die bovendien uit Ellerbecks koker kwam: dat in een psychotherapeutische setting niemand tot 'materiële zonde' mocht worden aangezet. Onder de deelnemers waren behalve de Leidse hoogleraar psychiatrie en promotor van Terruwe, Eugène Carp, ook de Vlaamse jezuïetenpsychologen Raymond Hostie en A. Snoeck. Snoeck had tijdens het zogeheten 'masturbantencongres' onder auspiciën van de R.K. Artsenvereniging in februari 1949 nog eens de harde lijn van de moraal in de beoordeling en behandeling van 'puberteits-onanie' uiteengezet (Westhoff, *Geestelijke bevrijders*, pp. 120-125).

134 Westhoff, *Geestelijke bevrijders*, p. 304 en 320.

135 Ibidem, pp. 334-335.

136 Ibidem, pp. 455-456.

137 Achtereenvolgens in de apostolische exhortatie aan de clerus wereldwijd *Menti Nostrae*, 1950, de Instructie van de Congregatie van de Seminaries van 1951, en de encycliek *Sacra Virginitas*, 1954.

138 Zoals Desmazières laat zien in hoofdstuk 8 van *L'inconscient au paradis*.

139 Uitgevaardigd door de Romeinse Congregatie voor de Sacramenten, waarmee de ongeveer gelijklopende instructie *Quam Ingens*, 1930, nog eens in herinnering werd geroepen.

140 HUA, Archief aartsbisdom Utrecht, inv. nr. 707, 'Brief an die Bischöfe zum dreihundertsten Todestag des Hl. Vinzenz von Paul über einige wichtige Probleme der kirchlichen Erziehung' (uitgevaardigd door de Congregatie van de Seminaries en Universiteiten) (z.d. [1960]).

141 HUA, Archief aartsbisdom Utrecht, inv. nr. 707, een samenvatting voor aartsbisshop Alfrink van 16 juni 1958.

142 Vgl. Desmazières, *L'inconscient au paradis*, pp. 217-220.

143 Westhoff, 'Geestelijke bevrijders', 456 (noot 4). Het verbod ging gepaard met een herinnering aan canon 139 art. 2 van het kerkelijk wetboek, dat geestelijken verbood het ambt van arts uit te oefenen zonder toestemming van de paus. Dat werd nu ook van toepassing verklaard op het zich psychologisch laten scholen of het als psychoanalist werkzaam zijn van priesters en religieuzen.

- 144 J.J. Dijkhuis, 'Een onderzoek bij seminaristen', *Dux* 33, 9, pp. 477-488 (1966). Zie tevens Monteiro, *Gods predikers*, p. 720.
- 145 'Deskundige hulp aan priesters in Nood. Spanningen in werk- en leefmilieu', *De Tijd*, 9 maart 1967.
- 146 Pas na de oprichting van het Caper zou de celibaatsverplichting voor priesters als mogelijk oorzaak van moeilijkheden in het functioneren van priesters en priesterreligieuzen geagendeerd worden in de Nederlandse kerkprovincie.
- 147 Archief aartsbisdom Utrecht, inv. nr. 1405, Memorandum van 15 mei 1964, opgesteld voor een onderhoud met Alfrink over de kwestie van de oprichting van een bureau.
- 148 Archief aartsbisdom Utrecht, inv. nr. 1405, notitie van mgr. G. de Vet, d.d. 8 februari 1966: er werd overlegd in 'veelvuldige besprekingen in de Bisschoppenvergaderingen' en wel in september 1964, augustus 1965, november 1965 en januari 1966. Binnen de bisschoppenconferentie was de hulpbisschop van Den Bosch, Jan Bluysen, belast met het in kaart brengen van de problematiek rond de hulpverlening aan priesters. Voor Van Waesberge zie: Monteiro, *Gods predikers*, pp. 402-405.
- 149 Archief Bisschoppenconferentie, 'Notulen van de Bisschoppenconferentie', 24 augustus 1965, agendapunt 20.
- 150 Archief Bisschoppenconferentie, 'Brief van N.J.M. Vendrik aan kardinaal Alfrink' (6 april 1967).
- 151 Interview in *Trouw*, 10 september 1983, met Herman Coenen en zr. Christa Schrama, die toen verantwoordelijk waren voor het Caper. Vgl. Van Heijst, Derks en Monteiro, *Ex Caritate*, pp. 818-819.
- 152 Archief aartsbisdom Utrecht, 'Notitie Psycho-sociale begeleiding van religieuzen' (5 februari 1974), voorbereid vanuit de Samenwerking Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen door een vijfhoekpige commissie, waarvan ook de provinciale overste van de broeders van Maastricht, Johan Muytjens, deel uitmaakte.
- 153 Of dat ook altijd zo was, verdient nader onderzoek. Zr. Christa Schrama, van 1983 tot 1990 werkzaam voor het Caper en sindsdien werkzaam voor het door haarzelf opgerichte SPA (Stichting Pastoraal Adviesbureau), liet desgevraagd weten dat zij binnen de vertrouwelijke hulpverleningsrelatie in geval van pedofiele of pedoseksuele priesters of religieuzen altijd de overste informeerde. Zij herinnert zich in haar loopbaan slechts enkele cliënten met dit specifieke profiel. In sommige gevallen voerde zij gesprekken met deze cliënten in het bijzijn van hun oversten. Gesprek van de Onderzoekscommissie (vertegenwoordigd door drs. Paul Koedijk en prof. dr. Marit Monteiro) met zr. Christa Schrama, 18 augustus 2011.
- 154 Marit Monteiro, 'Mannen Gods: historische perspectieven op clericale identiteit en clericale cultuur'. In: Marit Monteiro en Gian Ackermans (eds.), *Mannen Gods. Clericale identiteit in verandering*, 2007, pp. 9-32, aldaar pp. 22-29.
- 155 Marit Monteiro, 'Verkondigers van heil. Narratieven van uitgetreden priesters over zelf, geloof en kerk als spiegel van religieuze transformaties in de jaren 1960', In: Mirjam de Baar, Yme Kuiper en Hans Renders (eds.), *Biografie en Religie. De religieuze factor in de biografie*, 2011.
- 156 Als permanent overleg- en adviesorgaan van de paus in 1965 ingesteld door Paulus VI.
- 157 Conrad W. Baars, *How to Treat and Prevent the Crisis in the Priesthood*.
- 158 Zie hiervoor <http://www.bishop-accountability.org/treatment/HoA/>
- 159 'Dr. Terruwe's idee een pioniersvisie. Kardinaal in Whitinsville', *De Gelderlander*, 4 juni 1974; 'Kardinaal opent huis van bevestiging in de vs', *Nederlands Dagblad*, 4 juni 1974.

160 Vijselaar, *Het gesticht*, pp. 316-318.

161 Criminologische verhandelingen uit de jaren 1970 en 1980 laten overigens zien dat ook toen veel gevallen van seksueel geweld uiteindelijk niet via het strafrecht zijn afgedaan. Factoren als eerdere veroordelingen voor andere delicten of vergrijpen, of milieu en opleidingsniveau bieden daarvoor een verklaring, naast een bewust streven naar een decriminalisering van seksuele handelingen en uitdrukkingen die inmiddels op grotere maatschappelijke acceptatie konden rekenen, zoals pornografie, maar ook seksuele contacten met minderjarigen. Zie Nel Draijer, *Seksueel geweld en heteroseksualiteit: ontwikkelingen in onderzoek vanaf 1968*, 1984. Zie essay dr. R.S.B. Kool, 'Schuivende panelen. Een achtergrondstudie naar wereldlijke en kerkelijke ontwikkelingen rond om seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerkprovincie (1945-2010).

162 Contacten tussen leidinggevende psychiaters van psychiatrische inrichtingen en officieren van justitie en de rechterlijke macht waren sinds het begin van de twintigste eeuw geïnstitutionaliseerd. Eerstgenoemden dienden namelijk jaarlijks verklaringen af te geven voor patiënten onder rechterlijke machtiging (gedwongen opnames en dat gold toen voor het merendeel ervan). Billekens, *100 jaar psychiatrie in Venray*, pp. 92-93.

163 Zie hoofdstuk 4 van het onderhavige eindrapport van de Onderzoekscommissie.

164 Zie hoofdstuk 4 van het onderhavige eindrapport van de Onderzoekscommissie.

165 Zie hoofdstuk 4 van het onderhavige eindrapport van de Onderzoekscommissie.

3 Schuivende panelen. Een achtergrondstudie naar wereldlijke en kerkelijke ontwikkelingen rond om seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerkprovincie (1945-2010)¹

DR. R.S.B. KOOL

Aanleiding en achtergronden

Inleiding

Aan het begin van de eenentwintigste eeuw komt wereldwijd een stroom van beschuldigingen op gang betreffende seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. In de Verenigde Staten, maar ook in West-Europa (Ierland, Engeland) verhalen slachtoffers van misbruik door priesters en religieuzen binnen katholieke kerkgemeenschappen en instellingen, in het bijzonder op internaten.

Enkele jaren later, in 2010, komt ook binnen de Nederlandse kerkprovincie een stroom van getuigenissen over seksueel misbruik door priesters en religieuzen op gang, ondersteund door indringende berichtgeving in de media. Het aantal klachten dat wordt ingediend bij de door de Nederlandse bisschoppen en de Konferentie Nederlandse Religieuzen (KNR) ingestelde organisatie Hulp & Recht neemt toe, en kan feitelijk niet meer adequaat worden behandeld.² Daarop verzoeken de Nederlandse Bisschoppenconferentie en de KNR drs. W.J. Deetman om advies uit te brengen over de wenselijkheid van een onafhankelijk onderzoek (maart 2010). Na een positief advies wordt in mei 2010 de Commissie van onderzoek naar seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Nederlandse Kerkprovincie ingesteld (hierna: de Onderzoekscommissie).

De Onderzoekscommissie heeft tot opdracht de aard en omvang van het gemelde seksueel misbruik in kaart te brengen en deze te bezien in de context van de bredere verantwoordelijkheidsstructuren (destijds) geldend binnen de katholieke kerk. Gekeken dient te worden naar het verleden (wat is er in het verleden gebeurd?), het heden (waarom is er juist nu sprake van een toevloed van klachten over seksueel misbruik?) en de toekomst (welke lessen kunnen worden getrokken?). Het onderzoek valt in twee sporen uiteen: 1. een empirisch onderzoek (een inventarisatie van klachten, de wijze van afhandeling en de interpretatie daarvan) en 2. een sociologisch/historisch onderzoek (hoe luidt het maatschappelijke discours inzake de seksualiteit, hoe verhoudt dat zich tot het denken over seksualiteit binnen de katholieke kerk en de daarbinnen gesignaleerde *culture of silence* betreffende seksueel misbruik van minderjarigen).³ Deze achtergrondstudie maakt deel uit van het tweede spoor: het sociologisch/historisch onderzoek.

Doel, onderzoeksvraag en opbouw van het onderzoek

Doel

Doel van de achtergrondstudie is de Onderzoekscommissie de gelegenheid te bieden een geïnformeerde afweging te maken over de strafwaardigheid van het seksueel misbruik

binnen de katholieke kerk, door dit te plaatsen in het licht van de politiek- maatschappelijke ontwikkelingen in het denken over seksualiteit in de periode 1945-2010.

Vertretpunt

Deze achtergrondstudie is geschreven vanuit het uitgangspunt dat het seksueel misbruik door priesters en religieuzen binnen de Rooms-Katholieke Nederlandse Kerkprovincie dient te worden beoordeeld in het licht van de wereldlijke regelgeving. Die keuze ligt besloten in de destijds door de voorzitter geformuleerde, en door de *Nederlandse Bisschoppenconferentie* en de KNR geaccordeerde onderzoeksopzet.

Vanuit dat perspectief staan de bepalingen opgenomen in boek 11, titel xiv Wetboek van Strafrecht (voortaan: Sr) centraal in deze achtergrondstudie. In het bijzonder wordt aandacht besteed aan artikel 249 Sr, waarin het schenden van de verantwoordelijkheid voor een aan de zorg, opleiding, waakzaamheid of gezag toevertrouwde minderjarige, strafbaar is gesteld. Ontwikkelingen die zich in de periode 1945-2010 hebben voorgedaan binnen wetgeving, jurisprudentie en beleid worden beschreven in het licht van de maatschappelijke opvattingen over de strafwaardigheid van seksueel misbruik. Aanvullend hierop volgt eerst een korte beschrijving van het politiek-maatschappelijke denken en de daaruit voortvloeiende strafwetgeving in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog, noodzakelijk om een goed begrip te krijgen van het politiek-maatschappelijke vertoog betreffende de (strafbare) seksualiteit zoals dat zich heeft ontwikkeld in de periode 1945-2010.

Deze beschrijving van de wereldlijke regelgeving behoeft echter aanvulling. De geschiedenis leert dat er een wisselwerking heeft bestaan tussen het kerkelijke denken en het wereldlijke denken over strafbare seksualiteit. Feitelijk berust het huidige seksuele vertoog op een wisselwerking tussen maatschappelijke en kerkelijke opvattingen over wat wel en niet toelaatbaar is op het gebied van de seksualiteit. Er is historisch gezien geen sprake van gescheiden werelden, maar van beïnvloeding over en weer. Van belang is aandacht te besteden aan deze wisselwerking. De focus daarbij ligt op de doorwerking daarvan binnen de wereldlijke ontwikkelingen.

Onderzoeksvraag

Bovenstaande geeft aanleiding tot de volgende onderzoeksvraag:

‘Welke ontwikkelingen over de strafwaardigheid van seksueel misbruik van minderjarigen hebben zich op wereldlijk en kerkelijk niveau voorgedaan in de periode 1945-2010 en hoe verhouden deze zich tot elkaar?’

Opbouw van de achtergrondstudie

De achtergrondstudie valt in twee hoofdstukken uiteen. Het eerste hoofdstuk bevat de inleiding, het tweede een beschrijving van de zedenwetgeving in historisch perspectief. Bij de historische beschrijving wordt onderscheid gemaakt in vijf periodes, waarbinnen een omslag heeft plaatsgevonden in het denken over de strafwaardigheid van seksueel misbruik van minderjarigen. Tot slot wordt in bijlage 1 een overzicht gegeven van de systematiek van de zedenwetgeving en daarin voorkomende problemen wanneer het gaat om de afdoening van seksueel misbruik van minderjarigen.

Methode van onderzoek

Het onderzoek is uitgevoerd als bureaustudie. Naast wereldlijke bronnen zijn bronnen geraadpleegd over, en afkomstig uit de katholieke kerk. Onder deze laatste bronnen bevinden zich ook bronnen aangereikt vanuit de Onderzoekscommissie.

Seksueel misbruik van minderjarigen in historisch perspectief

Perspectief

Dit hoofdstuk geeft een historisch overzicht van de totstandkoming van de strafrechtelijke zedenwetgeving en de wijzigingen, in het bijzonder in de periode tussen 1945 en 2010. De ontwikkelingen die in de naoorlogse periode hebben plaatsgevonden vormen echter de resultante van wat in voorgaande jaren heeft plaatsgevonden. Om die reden wordt vooraf een korte beschrijving gegeven van de daaraan voorafgaande periode, te beginnen met de invoering van de eerste nationale zedenwetgeving, opgenomen in het Wetboek van Strafrecht van 1886.

Vooropgesteld moet worden dat seksueel misbruik van minderjarigen van alle tijden is. Wat in tijd varieert is het maatschappelijk bewustzijn ervan en de daaraan verbonden problematisering.⁴ Echter, pas nadat slachtoffers van wereldlijk seksueel misbruik in de jaren tachtig van de vorige eeuw naar buiten traden met hun ervaringen, werd de ernst en omvang van het probleem duidelijk. Vanaf dat moment vormt de bestrijding van seksueel misbruik een van de (vaste) speerpunten van de criminele politiek. Slachtoffers van seksueel misbruik binnen de kerk, echter, blijven in deze jaren op een enkeling na vooralsnog zwijgen. Het zal tot 2010 duren tot de bal ook hier gaat rollen.

Om een en ander te kunnen begrijpen zijn de wereldlijke ontwikkelingen en de kerkelijke ontwikkelingen met betrekking tot seksueel misbruik van minderjarigen naast elkaar gezet. Vertrekpunt daarbij zijn de historische ontwikkelingen betreffende de strafwaardigheid van seksueel misbruik. Met de strafbaarstelling van seksueel misbruik van minderjarigen wordt immers een duidelijk publiekelijk kenbaar signaal afgegeven dat dergelijke seksuele contacten in strijd zijn met wat maatschappelijk als seksueel betamelijk wordt gevonden. Van belang is zicht te krijgen op de vraag hoe deze norm de afgelopen periode vorm heeft gekregen en hoe deze is gehandhaafd. De vraag voert echter verder, want duidelijk is dat deze norm binnen de kerkelijke setting níet is gehandhaafd. Daarvan immers verhaalt de stroom van getuigenissen van slachtoffers van seksueel misbruik binnen de katholieke kerk.

Toch kan de wereldlijke norm niet vreemd zijn geweest, noch aan hen die bij de uitoefening van hun kerkelijke werkzaamheden en taken misbruik maakten van aan hun zorg toevertrouwde minderjarigen, noch aan hun leidinggevend. Dankzij de leidende positie die de katholieke kerk vanaf het einde van de negentiende eeuw heeft ingenomen binnen het maatschappelijk krachtenveld is de publiekrechtelijke norm over strafbare seksualiteit immers sterk beïnvloed door het katholieke denken over seksualiteit. Hoe luidt dit katholieke vertoog over de seksualiteit en waarom is deze norm niet adequaat toegepast binnen eigen kringen? Welke structuren hebben ertoe geleid dat seksueel misbruik binnen de katholieke kerk blijkbaar onbespreekbaar was, of sterker nog: werd ontkend, terwijl tegelijkertijd sprake was van een grote mate van sturing en bemoeienis met het seksuele leven van de katholieke leken? Is men zich bewust geweest van de aard en omvang van de interne problemen die tot een dergelijk misbruik hebben geleid? Om deze vragen te kunnen beantwoorden wordt in een vijftal paragrafen een historische beschrijving gegeven van de ontwikkelingen in het denken over de strafbare seksualiteit, in het bijzonder seksueel misbruik van minderjarigen, neergelegd in het Wetboek van Strafrecht. De maatschappelijke en politieke ontwikkelingen die ten grondslag liggen aan deze normstellingen worden gezien in samenhang met de maatschappelijke positie van de katholieke kerk in de onderscheiden periodes en de invloed die zij op het wetgevingsproces heeft uitgeoefend.

1886-1945: In aanvang

Voor een goed begrip van de strafrechtelijke zedenwetgeving is het nodig om in te gaan op het achterliggende gedachtegoed over de seksualiteit. De bepalingen, neergelegd in titel xiv van het Wetboek van Strafrecht komen immers niet uit de lucht vallen, maar vormen de neerslag van historisch gevormde opvattingen over de seksuele omgangsvormen. De grondslag hiervoor ligt feitelijk in de opkomst van de ‘moderne’ samenleving, zoals deze zich vanaf de zeventiende eeuw manifesteert in West-Europa. Destijds hadden zich binnen West-Europa onder invloed van veranderende sociaaleconomische ontwikkelingen specifieke denkbeelden over de seksuele omgang ontwikkeld. Doorslaggevend was de noodzaak de seksualiteit te beheersen. De destijds heersende sociaaleconomische omstandigheden noodzaakten tot behoud van het demografische evenwicht. Seksuele omgang bracht immers risico op geboorten met zich mee, en om dat tegen te gaan werd de seksuele omgang onderwerp gemaakt van een stelsel van sociale regels via welke de gemeenschap controle kon uitoefenen op de seksuele contacten.⁵

Dankzij de industriële revolutie veranderde de samenstelling van de West-Europese samenlevingen in de loop van de negentiende eeuw echter ingrijpend. Traditionele klassenindelingen gingen op de schop, en gemeenschappen vielen uiteen als gevolg van de urbanisatie. De van oorsprong door ‘praktische’ overwegingen ingegeven sturing van de seksuele omgang kwam in het licht te staan van een negatief seksueel discours, waarbij de seksualiteit, omwille van het driftmatig karakter daarvan, ‘verdacht’ werd en voorwerp van vergaande sociale controle. Onder invloed van de opkomende burgerij kwam seksualiteit steeds meer in het teken te staan van het huwelijk en daaraan verbonden burgermansfatsoen.⁶ Het ‘lichamelijke’ werd in toenemende mate onderwerp van taboe, met als hoogtepunt het negentiende-eeuwse Victoriaanse denken. Tegelijkertijd ontstond de kindertijd als afgebakende, van de seksualiteit afgeschermd levensperiode, met als uiteindelijk resultaat de opkomst van het (kern)gezin. Deze burgerlijke seksuele moraal sloot nauw aan bij het seksuele vertoog dat sinds jaar en dag opgeld deed binnen de katholieke Kerk. Over de vraag hoe de verhoudingen tussen beide seksuele vertogen hebben gelegen lopen de meningen uiteen.⁷ Hoe het ook zij, dankzij het feit dat een groot deel van de burgerij van confessionele kerkelijke signatuur was, assimileerden burgerlijke en kerkelijke waarden en normen tot een alomvattende modellering van het menselijk leven.⁸

Tegen deze achtergrond werd in 1886 het eerste nationale Wetboek van Strafrecht ingevoerd, met de daarin opgenomen titel xiv betreffende de strafbaarstelling van misdrijven tegen de zeden.⁹ De bepalingen getuigden van de overwegend liberale signatuur van de toenmalige wetgever. Seksualiteit werd eerst en vooral als privékwestie gezien, een terughoudende opstelling vanuit de strafrechtspleging stond voorop. Strafbepalingen strekten er slechts toe uitwassen betreffende zedelijk verderf in de publieke sfeer tegen te gaan. Dat dit politieke vertoog niet gespeend was van blinde vlekken blijkt uit de vrijwel totale ontkenning door de strafwetgever destijds van het bestaan van seksueel misbruik van minderjarigen. Men stelde zich op het standpunt dat seksueel misbruik, uitgezonderd enkele homoseksuele contacten met minderjarigen, niet voorkwam in eigen land.¹⁰ Enkele grote schandalen in Engeland en Frankrijk die zich aan het einde van de negentiende eeuw voordeden, maakten dit uitgangspunt niet langer houdbaar. De omslag volgde, de strafrechtelijke bescherming van minderjarigen tegen seksueel misbruik werd speerpunt van strafwetgeving.¹¹

Feitelijk ligt hier de aanzet voor verlating van het liberale uitgangspunt, dat in 1911 haar beslag zal krijgen in de herziening van de zedenwetgeving. In de daaraan voorafgaande jaren was dan ook sprake van consensus over de noodzaak van strafrechtelijke interventie ter

bescherming van minderjarigen tegen seksueel misbruik. Maar er is meer, want hoewel de politieke zorg zich lijkt toe te spitsen op het zedelijke welzijn van minderjarigen, was er in feite sprake van een veel omvattende zedelijkheidspolitiek. Daarbij werd de noodzakelijk geachte (her)vorming niet gezien als individuele kwestie, maar als verantwoordelijkheid van de zuilen om vorm te geven via gedragsrichtlijnen.¹² Vooral binnen de katholieke zuil was sprake van een verhoogde staat van paraatheid: een groot deel van de katholieke bevolking leefde destijds onder slechte sociaaleconomische omstandigheden en dreigde te verpauperen.¹³

Tussentijds kalfde de steun voor het liberale uitgangspunt waarvan de zedenwetgeving getuigde snel af, ook onder de liberalen. Feitelijk liepen de opvattingen over 'het goede zedelijke leven' destijds niet uiteen, het verschil in opvatting lag in de vraag in hoeverre de strafrechtelijke overheid moest kunnen interveniëren. In het licht van de groeiende politieke zorg om de toenemende urbanisatie en het daarmee samengaande (vermeende) zedelijk verval van de lagere bevolkingsklassen, ontstond in de aanloop naar 1911 een breed politiek draagvlak voor aanscherping van de strafwetgeving en noodzaak tot interventie door de strafrechtspleging.

In 1911 kreeg een en ander zijn beslag in een omvangrijke wijziging van de zedenwetgeving.¹⁴ Deze wetgeving zal te boek komen te staan als een confessioneel zedelijkheidsoffensief. Dat is echter een onjuiste kwalificatie.¹⁵ De voorgestelde wetswijzigingen vormden slechts de uitkomst van langlopende ontwikkelingen: de vraag destijds was niet of er moest worden geïntervenieerd door de staat, maar in hoeverre.¹⁶ Van confessionele zijde werd daarbij sterk geappelleerd aan de christelijke zedenleer.¹⁷ Dat gaf weliswaar aanleiding tot hoog oplopende woordenwisselingen tussen confessionelen enerzijds en liberalen en socialisten anderzijds, maar over de noodzaak van overheidsinterventie bestond volledige politieke overeenstemming. De felheid van de parlementaire retoriek had dan ook meer te maken met de noodzaak om de eigen politieke signatuur publiekelijk zichtbaar te houden, dan met het inhoudelijke debat. Bedacht ook moet worden dat de confessionele signatuur door de sociale klassen heen breed werd gedragen, wat het politieke draagvlak vergrootte.¹⁸ De noodzaak tot overheidsinterventie werd weliswaar vanuit de bovenlaag van de zuilen gepropageerd, maar werd van onderop gevoed.¹⁹ Daarbij golden het huwelijk en een goed gezinsleven als middelen bij uitstek om seksueel verval tegen te gaan.²⁰

Deze denkbeelden kregen op wetgevingsterrein hun beslag in de in 1911 ingevoerde wet ter bestrijding van de zedeloosheid.²¹ Twee kwesties springen hierbij in het oog.

De eerste is de strafbaarstelling van homoseksuele contacten met minderjarigen, het (in 1964 vervallen) artikel 248bis Sr. Deze strafbaarstelling is destijds tot stand gekomen op persoonlijke voorspraak van minister van Justitie Regout.²² Dit streven van Regout reflecteert de toenmalige opvatting binnen de katholieke zedenleer dat homoseksualiteit als doodzonde moest worden bestempeld. Of Regout hierbij ook het oog had op (homo)seksueel misbruik in kerkelijke setting, valt niet uit de parlementaire stukken op te maken. Feit is wel dat men destijds binnen bestuurlijke katholieke kringen op de hoogte was van zulke contacten.²³ In kerkelijke stukken uit deze jaren wordt melding gemaakt van waarschuwingen betreffende 'particuliere vriendschappen' waarvan sprake zou zijn op kostscholen, internaten en seminaries.²⁴ Of men hier het oog heeft op door de kerkleiding onwenselijk geachte consensuele seksuele contacten²⁵ en/of op (homo)seksueel misbruik van minderjarigen, is niet duidelijk. Van dat laatste werd slechts incidenteel en op impliciete wijze melding gemaakt.²⁶ Duidelijk is wel dat binnen de katholieke kerk grote bezwaren leefden tegen homoseksualiteit, althans tegen de praktisering ervan.²⁷ Zo werden de activiteiten van het Neederlandsch Wetenschappelijk Humanitair Komitee (NWKH) vanuit de katholieke kerk in felle bewoordingen gehekel.²⁸

Een tweede kwestie die hier toelichting verdient, is de strafbaarstelling van verleiding van minderjarigen van onbesproken gedrag in het toenmalige artikel 248ter Sr.²⁹ Deze strafbaarstelling kan op het conto van de liberalen en socialisten worden geschreven. Doel van de bepaling was een aanvulling te bieden op het misbruik binnen afhankelijkheidsrelaties, neergelegd in artikel 249 Sr. Minderjarigen van onbesproken gedrag, in het bijzonder meisjes, moesten worden beschermd tegen opgedrongen seksuele contacten door mannen van wie zij economisch afhankelijk waren, maar waarbij geen sprake was van een juridische gezagsverhouding als bedoeld in artikel 249 Sr. Weliswaar heerste er, in het bijzonder onder de liberalen, enige zorg om het risico voor chantage, maar dit woog uiteindelijk niet op tegen de wens de minderjarige te beschermen. Deze strafbaarstelling is van belang omdat hiermee feitelijk werd geaccepteerd dat seksuele contacten niet alleen via (dreiging met) geweld kunnen worden afgedwongen, maar ook via manipulatie van feitelijke verhoudingen.³⁰

Met de wetswijzigingen van 1911 zijn de piketpalen gezet. In de resterende vooroorlogse jaren volgden nog slechts enkele aanpassingen. Zo werden in 1927 de bepalingen over de pornografie en vrouwenhandel aangescherpt (artikel 240, 240ter en 250 Sr).³¹ Belangrijker voor de onderhavige problematiek echter is de wijziging van artikel 248ter en 249 Sr, doorgevoerd in 1936.³² Aanleiding was (nog steeds) de zorg om het zedelijke verval van de minderjarige. Aan de wetswijziging was een advies voorafgegaan van een commissie, samengesteld vanuit de Nederlandsche Bond tot Kinderbescherming en de Vereniging tot Strafrechtspraak.³³ Deze commissie adviseerde om de eerste twee leden van artikel 249 Sr met de daarin opgenomen opsomming van categorieën plegers te laten vervallen, en daarvoor in de plaats de formule 'met minderjarigen met wie de schuldige een op wet berustend of uit feitelijke verhoudingen voortvloeiend gezag uitoefent' op te nemen. Hoewel dit advies niet werd overgenomen, klinkt daarin wederom de wens door om de strafbaarheid van seksueel misbruik niet afhankelijk te stellen van juridische gezagsverhoudingen, maar deze uit te breiden tot feitelijke afhankelijkheidsrelaties.³⁴ Wél werd de werkingssfeer van artikel 249 Sr uitgebreid door invoeging van de categorieën stiefouder, pleegouder en ambtenaar, en komt het in de bepaling opgenomen klachtvereiste te vervallen.

Het wetsvoorstel bevatte ook een verruiming van artikel 248ter Sr. Niet langer werd de voorwaarde gesteld dat er sprake moet zijn geweest van geslachtsgemeenschap, ook anderzortige seksuele contacten worden verboden. Bovendien wordt misbruik dat een gevolg is van uit feitelijke verhoudingen voortvloeiend overwicht, onder de werkingssfeer van de bepaling gebracht. De verklaring waarom deze verruiming hier wel werd aanvaard, en voor artikel 249 Sr niet, ligt in het feit dat het bij de strafbare verleiding destijds moest gaan om een 'minderjarige van onbesproken gedrag'. Die voorwaarde was in 1911 ingevoegd om te voorkomen dat goedwillende burgervaders het slachtoffer van chantage konden worden van kwaadwillende, op geldelijk gewin beluste minderjarigen. Een dergelijke beperking stond niet opgenomen in artikel 249 Sr; de uitbreiding met het uit feitelijke omstandigheden voortvloeiend overwicht zou daar zodoende gevaar voor chantage kunnen opleveren, waar dat voor artikel 248ter Sr niet het geval was. Tot slot werd de strafmaat van artikel 248ter Sr verhoogd.³⁵

Bovenstaande leert dat er in de vooroorlogse jaren op wereldlijk en kerkelijk niveau grote zorg heerste om het zedelijke verval, in het bijzonder van de jeugd. Daartoe leek ook praktische aanleiding te bestaan, gelet op de constante stijging van het aantal zedendelicten en de oververtegenwoordiging van het katholieke volksdeel in de criminaliteitscijfers. Of het een het ander in de hand heeft gewerkt, in die zin dat de verhoogde zedenzorg heeft geleid tot een verscherpte opsporing en vervolging, die op haar beurt weer heeft geresul-

teerd in een stijging van de geregistreeerde criminaliteit, kan niet worden vastgesteld. Duidelijk is wel dat het aantal geregistreeerde zedendelicten, in het bijzonder betreffende onthuchtinge handelingen met minderjarigen (artikel 247 Sr) en seksueel misbruik binnen afhankelijkheidsrelaties (artikel 249 Sr) tot in de jaren vijftig toeneemt.³⁶ Het aandeel van het katholieke bevolkingsdeel was daarbij steeds bovengemiddeld, wat de binnen de katholieke kerk aanwezige zorg aanwakkerde. Instrumenten om dit zedelijke verval tegen te gaan werden gevonden in een aanscherping van de strafwetgeving, maar ook in het opzetten van een interventionistische gezinspolitiek. Onder andere in de vorm van een breed opgezet pastoraal netwerk vanuit de katholieke kerk. Het oog van de katholieke kerk was daarbij destijds gericht op 'het gevaar van buiten', van aandacht voor seksueel misbruik door priesters en religieuzen was geen sprake. Sterker nog: de aanwezige interne problemen werden weliswaar, zij het niet in volle omvang, erkend maar zo veel mogelijk intern afgedaan. Seksueel misbruik van minderjarigen door geestelijken werd eufemistisch aangeduid als 'verkeerde handelingen',³⁷ onderlinge homoseksuele contacten tussen priesters en religieuzen onderling als 'verkeerde vriendschappen'.

De oplossing voor dit laatste, de onderlinge homoseksuele contacten op de seminaries, en andere bijkomende psychische problematiek voorkomende onder (kandidaat)priesters en religieuzen, werd gezocht in het opzetten van psychiatrische en psychologische behandelmogelijkheden. Deze aanpak getuigt weliswaar van een zekere omslag in het kerkelijke denken over de homoseksualiteit, althans over de aanpak daarvan,³⁸ maar tegelijkertijd steken deze inspanningen om de interne problemen inzake 'zedelijk verval' het hoofd te bieden schril af tegen de omvangrijke zorg en inspanningen die de katholieke kerk besteedde aan de zedelijke beteugeling ten behoeve van haar wereldlijke gelovigen.³⁹ Tussentijds had ook de gedachte intrede gedaan dat zedencriminaliteit moest worden gezien als 'ziekte' en behandeld diende te worden. Deze gedachte bood uitkomst in katholieke kringen, waar men inmiddels had moeten constateren dat de traditionele pastorale zorg tekortschoot om de zedelijke problematiek op te lossen, in het bijzonder wanneer het ging om huwelijksproblematiek, met daaraan verbonden seksuele problemen.⁴⁰ Zo ontstond in de jaren dertig een omvangrijke en geprofessionaliseerde katholieke geestelijke gezondheidszorg.⁴¹

Behalve op homoseksualiteit, richtte deze pastorale zorg zich in het bijzonder op de jeugd en diens seksuele omgang, en op met de seksualiteit samenhangende huwelijksproblemen. Aan de psychische nood van priesters en religieuzen en daaruit voortvloeiend seksueel misbruik werd echter niet in gelijke mate zorg besteed. Integendeel, de inzet te dien aanzien was toch vooral de 'vuile was' binnenshuis te houden,⁴² en te zoeken naar interne behandelmogelijkheden en geschikte behandelaars. Westhoff wijst in dit verband op de cultuur van het religieuze institutionele leven, met daarin besloten barrières om op vertrouwelijke en zorgzame voet met elkaar te kunnen leven. Binnen die gemeenschappen was men zich wel bewust van psychische problemen, al dan niet samenhangend met de seksualiteit, maar er was slechts beperkte ruimte voor de voor adequate psychische steun benodigde vertrouwelijkheid en zorgzaamheid. De specifieke en in het bijzonder beperkte aard van deze religieuze vorming liet zijn sporen na in de pastorale praktijk. Er was vooral sprake van ontkenning, onmacht en verzwijging.⁴³

Maar niet alleen de katholieke kerk zwijgt, ook slachtoffers van seksueel misbruik treden in deze jaren niet naar buiten met hun ervaringen. Binnen de sterk verzuilde katholieke gemeenschap heerste destijds een sterk religieus elan, het publiekelijk naar buiten treden met beschuldigingen van seksueel misbruik door katholieke gezagsdragers paste daar niet in.⁴⁴ Van een collectief verzet tegen de door de katholieke kerk gehanteerde interven-

tionistische bevolkingspolitiek met daarin gelegen strikte denkbeelden over de seksuele omgang, was evenmin sprake. Toch deden zich ook in deze jaren enkele schandalen voor naar aanleiding van seksueel misbruik door geestelijken. De bekendste daarvan was 'de zaak-Oss', waarbij zowel geestelijken als wereldlijke autoriteiten waren betrokken. Tekennend voor de politieke verhoudingen van destijds, in het bijzonder de sterke positie van de katholieke kerk, was het persoonlijke ingrijpen door de katholieke minister van Justitie, Goseling, dat leidde tot het stopzetten van het opsporingsonderzoek. Desalniettemin was er binnen katholieke kringen begin jaren veertig sprake van een beginnend zoeken naar een herwaardering van de seksualiteit. Dat was echter, in woorden van Westhoff, vooralsnog 'een kwestie van uiterste voorzichtigheid, om niet te zeggen van schroomvalligheid'.⁴⁵

1945-1960: Van 'beleden terughoudendheid' tot 'gepraktiseerde vrijheid'

Wat betreft het denken over strafbare seksualiteit valt deze periode uiteen in de jaren vlak na de Tweede Wereldoorlog, en de periode vanaf het midden van de jaren vijftig. Deze laatste jaren vormden de opmaat naar omvangrijke veranderingen in het maatschappelijke denken in de daarop komende jaren. Onder de oppervlakte van de ogenschijnlijk 'suffe gezapigheid' van de jaren vijftig lag een aanzet tot verschuivingen in het maatschappelijke krachtenveld besloten die in de daaropvolgende 'dynamische' jaren zestig tot uitdrukking zou komen.⁴⁶ Tot wijzigingen van de zedenwetgeving kwam het echter niet, die vonden pas plaats in de daaropvolgende periode, toen het veranderend denken over seksualiteit was uitgekristalliseerd.

In de jaren direct na de Tweede Wereldoorlog zag het er echter niet naar uit dat er ingrijpende veranderingen zouden plaatsvinden in het denken over de seksualiteit. Integendeel. Het waren jaren van restauratie, met als doel te komen tot wederopbouw en herstel. Benadrukt moet worden dat deze wens tot herstel en terugkeer naar 'de wereld van voor de oorlog' destijds alom werd onderschreven.⁴⁷ Gesproken werd in termen van 'het volk', als sociaal lichaam.⁴⁸ In een poging de chaos en ontreddering van de oorlogsjaren te boven te komen werd teruggevallen op het vooroorlogse patroon van organisatie van de samenleving via de zuilen.⁴⁹ In het bijzonder de sterk hiërarchisch georganiseerde katholieke zuil wist zijn leidende maatschappelijke positie te herstellen.⁵⁰ Wederom was in katholieke kringen sprake van zorg om 'zedelijke verwildering en tuchtelooheid', wat resulteerde in een dringende oproep vanuit het Nederlands episcopaat tot 'geestelijke vernieuwing'.⁵¹ Westhoff bespeurt in deze jaren 'een sfeer van herstelde braafheid'.⁵² De aandacht richtte zich in deze jaren in het bijzonder op de vrouw en (wederom) op de jeugd.⁵³ Gevreesd werd voor een verminderde huwelijkstrouw en een stijgend aantal echtscheidingen.⁵⁴ Om het tij te keren werden in die jaren de eerste katholieke huwelijksbureaus opgestart.⁵⁵

Maar niet alleen het huwelijkse seksuele leven gaf aanleiding tot zorg, steeds vaker werd melding gemaakt van zorg om onzedelijk gedrag van de jeugd.⁵⁶ Men had hier vooral het oog op de arbeidersjeugd, in het bijzonder de zogenoemde 'fabrieksmeisjes'.⁵⁷ Voor vrouwen, en in het bijzonder voor meisjes, boden de veranderde sociaaleconomische omstandigheden in de naoorlogse jaren immers andere kansen dan het traditionele (van de man afhankelijke) huisvrouwenbestaan.⁵⁸ Bovendien waren vrouwen, bij afwezigheid van de mannen, in de oorlogsjaren gewoon geworden traditionele 'mannentaken' te verrichten. De zodoende ontstane gelijkwaardigheid liet zich na de oorlog niet zomaar terugdraaien. Naast deze zorg om de vrouw en de jeugd gaf ook de homoseksualiteit wederom aanleiding tot zorg binnen de katholieke gelederen.

Vanaf het midden van de jaren vijftig, maar ook even daarvoor, wordt een kentering in het katholieke denken over seksualiteit zichtbaar. Scherpe waarnemers, zoals de katholie-

ke psychiater Trimbos, signaleerden de eerste tekenen van het antiautoritaire denken en de liberalisering van de seksuele normen die in de daaropvolgende jaren zouden volgen. Dankzij de opkomst van de welvaartsstaat boette de betekenis van de traditionele zuilen als 'steunpilaar' in het dagelijks leven sterk aan betekenis in.⁵⁹ De toenemende industrialisatie en daaraan verbonden welvaart gaf aanleiding tot toenemende individualisering. Geperst in het keurslijf van de katholieke zedenzorg was het vooral de katholieke jeugd die in verzet kwam tegen de van boven opgelegde, allesomvattende regels.⁶⁰

In de aanloop naar de jaren zestig werd deze drang naar democratisering binnen de samenleving steeds groter. Ook in katholieke kringen heerste sterke behoefte aan openheid en inspraak. Steeds duidelijker werd dat de traditionele pastorale zorg, met de priester als centrale figuur, niet in staat was de juiste zorg te bieden tegen de problemen waarmee katholieke gelovigen op het terrein van huwelijk en seksualiteit kampten. Men was zich terdege bewust van de noodzaak tot aanpassing aan de veranderende maatschappelijke omstandigheden.⁶¹ Dankzij de maatschappelijke betrokkenheid van invloedrijke, katholieke progressieve intellectuelen en hun contacten, vonden nieuwe, van buiten de katholieke zuil komende ideeën ingang binnen katholieke kring.⁶² Zij wisten zich gesteund door een groep sociaal vooruitstrevende jonge clerici, van wie de invloed binnen de katholieke kerk groeiende was. Hoewel deze activiteiten vooralsnog niet leidden tot aanpassing van de officiële katholieke zedenleer, vond dit veranderende gedachtegoed steeds meer ingang in de pastorale praktijk. Intussen keek het Nederlands episcopaat oogluikend toe, en toonde men zich ontvankelijk voor de wens tot democratisering, met de daarachter gelegen gedachte vertrouwen te hebben in de eigen verantwoordelijkheid van de gelovigen.⁶³

Er waren echter ook tegengeluiden hoorbaar. Het streven naar vernieuwing, vanaf de jaren vijftig ingezet door de progressieve, intellectuele katholieke voorhoede, werd niet door iedereen onderschreven. In het bijzonder niet door de 'gewone' katholiek voor wie het ter discussie stellen van het kerkelijke gezag en de katholieke zedenleer aanleiding gaf tot existentiële geloofsproblemen. Maar ook op leidinggevend niveau was er sprake van een tweedeling binnen de katholieke kerk.⁶⁴ De verdeeldheid en het onderlinge wantrouwen onder katholieken in Nederland, zowel onder geestelijken als onder leken was groot in deze jaren.⁶⁵ Ook vanuit Rome werden de ontwikkelingen kritisch gevolgd,⁶⁶ wat voor een enkele bisschop aanleiding gaf te waarschuwen tegen te hoge verwachtingen.⁶⁷

De Roomse tegenwind kon het Nederlandse wassende katholieke tijt echter niet keren. Het pastorale werk in de Nederlandse kerkprovincie veranderde langzaam maar zeker van toon. De aandacht richtte zich daarbij op moeilijke, zij het bespreekbare kwesties als de problemen op het huwelijkse vlak waartoe naleving van de katholieke zedenleer aanleiding gaf, in het bijzonder het verbod op het gebruik van anticonceptiva. Maar ook de homoseksualiteit werd bespreekbaar, zij het dat dit niet gold voor de praxis ervan.⁶⁸ Zo werd in 1958 het Pastoraal Bureau voor mensen met moeilijkheden rond homoseksualiteit opgericht.⁶⁹ In 1959 volgde de oprichting van het Centrum Katholieke Psychiatrie Voor- en Nazorgdiensten (CKPVN). Anders dan vroeger werd de homoseksuele geaardheid inmiddels niet meer afgedaan als in strijd met de goddelijke natuurwet, maar als een te behandelen ziekte.⁷⁰

Binnenskamers rommelde het, men had grote zorg om 'overspannen confraters' en 'misstanden' op de seminaries.⁷¹ Daarbij ging het in de eerste plaats om onderlinge homoseksuele contacten tussen seminaristen onderling, en andere, (niet steeds) aan de seksualiteit gerelateerde psychische problematiek. Er werd opdracht gegeven tot een omvangrijk onderzoek naar de psychohygiënische problematiek onder priesterstudenten op de seminaries. Inzet was het 'leefklimaat' binnen de seminaries te onderzoeken, in het verlengde

waarvan men hoopte beter zicht te krijgen op de kwaliteitseisen die moesten worden gesteld aan (de roeping van) kandidaat-priesters.⁷²

Over de vraag hoe deze seksuele problematiek aan te pakken liepen de meningen uiteen. Degenen die onderlinge homoseksuele contacten hadden bedreven, werden veelal verplicht een behandeling te ondergaan. De versoepelde houding die tegenover de homoseksuele geaardheid van katholieke leken werd betracht, gold niet voor seminaristen. Uitgangspunt hier bleef het moraaltheologische uitgangspunt.⁷³ Hier ten lande werd vanuit bestuurlijke katholieke kringen echter een meer genuanceerde houding betracht tegenover de (homo)seksuele problematiek onder geestelijken.⁷⁴ Zonder het met zoveel woorden te zeggen werd aanvaard dat een deel van de priesters en religieuzen homoseksueel geaard was en werd gezocht naar wegen om daar op meer genuanceerde wijze dan voorheen mee om te gaan.⁷⁵ Vanaf het einde van de jaren vijftig werd dan ook vanuit medische hoek geijverd voor een 'gespecialiseerde zielzorg', onder andere via het in den lande opzetten van gespecialiseerde gespreksgroepen.⁷⁶ Wanneer behandeling was geïndiceerd, werd geopteerd voor 'behandeling in eigen huis' door zorgvuldig geselecteerde psychiaters en psychologen, die kennis en begrip zouden hebben voor de specifieke eisen en daaruit voortvloeiende problemen die het religieuze leven met zich meebracht.⁷⁷

Naast deze zorg om 'misstanden' op de seminaries heerste in deze jaren ook zorg om meldingen van seksueel misbruik van minderjarigen door priesters en religieuzen. Anders echter dan ten aanzien van de onderlinge homoseksuele contacten tussen geestelijken, was hier geen sprake van gerichte hulpverlening en genomen maatregelen. Dat men destijds op de hoogte was van het seksueel misbruik, zij het wellicht niet van de volle omvang daarvan, blijkt onder andere uit het gegeven dat op sommige plaatsen, op decentraal niveau, door kerkelijke bestuurders 'persoonlijk' archieven werden aangelegd.⁷⁸ Meestal werd volstaan met overplaatsing of op andere wijze 'wegwerken' van de misbruikende geestelijke, waarna deze niet zelden opnieuw zijn gang ging. Soms echter werd geopteerd voor (verstrekkende) behandeling.⁷⁹ Duidelijk is dat men deze kwesties bij voorkeur intern wilde oplossen, buiten medeweten van de wereldlijke autoriteiten. Hoewel in deze jaren, in vergelijking met eerdere jaren, relatief veel strafrechtelijke veroordelingen ter zake van seksueel misbruik door priesters en religieuzen worden uitgesproken, blijft het absolute aantal gering.⁸⁰ Als de storm in 2010 losbarst, zal blijken dat een groot aantal meldingen betrekking heeft op deze jaren.⁸¹

Hoewel de cultuur van stilzwijgen en afhandeling binnen eigen kring debet is aan het geringe aantal strafrechtelijke veroordelingen, moet hier ook de opstelling van de strafrechtelijke autoriteiten worden genoemd. Vanuit die hoek werd wanneer het ging om kerkelijk seksueel misbruik, in deze jaren niet bepaald een actieve opstelling betoond.⁸² Dat lag overigens niet anders voor seksueel misbruik binnen huiselijke kring. Weliswaar werden vele overtredingen geregistreerd ter zake van ontuchtige handelingen (artikel 247 Sr) en misbruik binnen afhankelijkheidsrelaties (artikel 249 Sr), maar de gevallen die werden vervolgd betroffen in de regel handelingen gepleegd door derden. Van daadwerkelijke erkenning van de volle omvang van seksueel misbruik binnen de gezinssfeer, zoals deze in de jaren tachtig zal plaatsvinden, was geen sprake. De aandacht was vooral gericht op 'gevaar van buiten' in de vorm van publieke vormen van onzedelijkheid, zoals het potloodventen (artikel 239 Sr) of het verleiden van minderjarigen tot ontuchtige handelingen (artikel 248ter en 247 Sr).

De terughoudendheid betoond door de strafrechtelijke autoriteiten lijkt te zijn ingegeven door de wens zich te onthouden van inmenging in kerkelijke zaken, in combinatie met onvoldoende bewustzijn van de aard en omvang van het probleem.⁸³ Wanneer er werd

veroordeeld wegens seksueel misbruik, lagen de straffen veelal laag, en/of waren deze (deels) voorwaardelijk. De veroordeelde priester of religieuze werd na ommekomst van de straf bovendien in de regel weer benoemd in een andere parochie of overgeplaatst naar een ander internaat.

Aanwijzingen dat men destijds op kerkelijk en wereldlijk niveau op de hoogte was van voorkomende gevallen van seksueel misbruik, in het bijzonder binnen het katholieke onderwijs, zijn echter te vinden in circulaire van oversten, zoals die van de algemeen-overste van de fraters van Tilburg van 1954, waarin instructies worden gegeven voor de omgang met minderjarigen in onderwijssituaties en waarbij melding wordt gemaakt van seksueel misbruik door fraters.⁸⁴ Probleem destijds was dat de vraag naar katholiek onderwijs het aanbod oversteeg. Om toch te kunnen voldoen aan die vraag werd ongekwalificeerd personeel aangesteld. De aanstelling van deze lekenbroeders en -zusters bracht echter risico's met zich mee, temeer daar bij het aanstellingsbeleid meer nadruk werd gelegd op de kwantiteit dan op de kwaliteit. Zo kon het gebeuren dat lekenbroeders die waren weggestuurd vanwege onzedelijk gedrag, ergens anders weer werden aangesteld. Maar ook zij die voor het eerst intraden brachten door gebrek aan scholing risico's op ontspoord gedrag met zich mee.⁸⁵ Van enige controle op dit benoemingsbeleid was geen sprake, de katholieke internaten functioneerden als autonome organisaties.

Maar ook de rijksoverheid, die toch belang had bij de kwaliteit van het bijzonder onderwijs, liet na te controleren op de kwaliteit daarvan.⁸⁶ Toch heerste ook hier zorg over seksueel misbruik op onderwijsinstellingen. Dat blijkt uit de opdracht tot onderzoek van het departement van Onderwijs, Kunst en Wetenschappen aan Kempe c.s. uit 1956, naar de praktijk inzake de (advisering) tot ontzegging van de onderwijsbevoegdheid naar aanleiding van een strafrechtelijke veroordeling wegens seksueel misbruik.⁸⁷ In de rapportages staan meldingen opgenomen uit het register van het departement, waarin onder andere gesproken wordt over veroordelingen ter zake van seksueel misbruik van minderjarigen binnen katholieke onderwijsinstellingen. De opdracht was te bezien welke mogelijkheden er waren om plegers die waren veroordeeld voor seksueel misbruik, na ommekomst van hun straf te reclasseren, in het bijzonder om hen weer te doen herintreden in het onderwijs.⁸⁸

Aanleiding was de wens om greep te krijgen op de beslissingen van Gedeputeerde Staten over de ontzegging van de onderwijsbevoegdheid naar aanleiding van een strafrechtelijke veroordeling wegens seksueel misbruik.⁸⁹ Een dergelijke ontzegging was voor altijd, zij het dat de mogelijkheid bestond de bevoegdheid terug te geven. Verzocht werd te evalueren over de mogelijkheid van reclassering en de daarmee verbonden vraag inzake de teruggave van de onderwijsbevoegdheid. De gevallen beschreven door Kempe c.s. betreffen hoofdzakelijk seksueel misbruik door onderwijzers, slechts een enkele maal wordt melding gemaakt van de religieuze signatuur van een pleger.⁹⁰ Dat laat onverlet dat uit de rapportages grote zorg blijkt van mogelijk misbruik door onderwijzend personeel. Want hoewel Kempe c.s. benadrukten dat ontzegging van de onderwijsbevoegdheid slechts op zijn plaats was in geval er sprake was van rechtstreekse seksuele benaderingen, werden daaronder ook handelingen begrepen die naar het oordeel van de rapporteurs gemakkelijk over zouden kunnen gaan in seksueel misbruik, zoals het stoeien met een minderjarige, deze op schoot nemen, over de knie leggen of al te dicht tegen een minderjarige aan in de schoolbanken plaatsnemen.⁹¹ Sterk aanbevolen werd te voorkomen dat de onderwijzer alleen was met de minderjarige, al helemaal onder het mom van het geven van seksuele voorlichting. Hoe strikt het oordeel over wat zedelijk (on)toelaatbaar werd geacht was in deze jaren, wordt duidelijk uit het oordeel van Kempe c.s. dat zelfs wanneer er geen sprake was

van (enige intentie tot) seksueel misbruik, zulke handelingen blijken gaven van ongeschiktheid van de onderwijzer, zij brachten immers 'wanorde in de betrekkingen tussen mensen'.⁹² Het oordeel van Kempe c.s. over de beoordelingspraktijk van Gedeputeerde Staten was zeer kritisch, er was volgens de rapporteurs sprake van 'lijn- en richtingloos trial-and-error-gemodder'.⁹³ Men zou zich te veel richten naar het oordeel van de strafrechter⁹⁴ en, waar het ging om verzoek tot herbeoordeling en teruggave van de onderwijsbevoegdheid, naar het onvoldoende onderbouwde oordeel van psychiaters betreffende de kans op recidive.

Wat opvalt in de wijze waarop in deze jaren wordt omgegaan met seksueel misbruik van minderjarigen is dat er weinig aandacht is voor de slachtoffers. De aanpak is functioneel, in die zin dat deze is gericht op de institutionele kerkelijke belangen. Dat geldt ook voor de benadering van de onderliggende psychische problematiek, waarbij de moraal-theologische invalshoek een belangrijk aandachtspunt vormt. De pleger wordt benaderd in diens hoedanigheid van priester of religieuze, met als insteek de vraag hoe verdere seksuele aberraties te voorkomen en daaruit voortvloeiende problemen voor nu en in de toekomst af te dekken. Verwijzingen naar de gevolgen van seksueel misbruik voor de slachtoffers zijn zeldzaam. Waar schandalen ontstaan worden deze zo snel mogelijk de kop ingedrukt.

De eerste naoorlogse periode overziende kan deze worden samengevat als een periode van herstel, uitmondende in een aanzet tot democratisering die de katholieke kerk in zwaar weer deed belanden. Gehoorzaamheid aan de katholieke zedenleer is niet langer vanzelfsprekend, evenmin als de daarachter gelegen aanspraak op gezag. Er is behoefte aan openheid en democratisering, en heroverweging van de positie van leken binnen de katholieke kerk. De groei aan economische mogelijkheden en daaraan verbonden welvaart draagt eraan bij dat de zorg om zedelijk verval langzaam wegebt, met als gevolg dat ook de eerdere 'ziekelijke bezetenheid' over de seksualiteit plaatsmaakt voor 'rustige waakzaamheid'.⁹⁵ Hoewel het nog niet kwam tot een 'officiële' aanpassing van de katholieke zedenleer, werden de scherpe kantjes daarvan in de praktijk afgeslepen via een milder pastoraal klimaat. Achteraf bezien vormen deze jaren de opmaat tot maatschappelijke revolutie. Er is weliswaar geen sprake van volledige stilte voor de storm, maar de frisse wind die door de jaren vijftig waait staat in geen verhouding met de krachtige tegenwind die de katholieke kerk, in het bijzonder waar het haar opvattingen over de seksualiteit betreft, zal treffen in de daaropvolgende jaren.

1960-1970: Over een kortstondige (katholieke) lente

Vanaf de jaren zestig was er sprake van diepgaande veranderingen in het maatschappelijke denken over de verhouding van het individu tot allerhande autoriteiten. Technologische ontwikkelingen, schaalvergroting en een toenemende individualisering boden het individu ongekende mogelijkheden tot ontplooiing, wat leidde tot een appel op individuele autonomie.⁹⁶ De eens zo vanzelfsprekende greep van de zuilen op het (dagelijkse) leven van haar leden brokkelde verder af, nadat een eerste aanzet daartoe was gegeven in de jaren vijftig.⁹⁷ Groepsidentiteit maakte plaats voor individuele vorming waarbij men zich afzette tegen van bovenaf opgelegde leefregels. In het zog daarvan ebde ook de zedenzorg langzaam weg.⁹⁸ Daar waar de verzuilde greep het grootst was, was de weerstand het grootst en vielen de hardste klappen. De eens zo machtige katholieke kerk verloor in rap tempo maatschappelijk gezag.⁹⁹ Dat had zijn weerslag op het priesterambt, niet alleen nam het aantal aanmeldingen af, ook werd duidelijk dat geestelijken moeite hadden zich aan te passen aan de veranderde werkomstandigheden; er was sprake van vereenzaming en over-

belasting, onder andere door het wegvallen van leken die de priester in vroeger tijden werk uit handen namen.¹⁰⁰ Hoewel de problematiek onder geestelijken meeromvattend was dan eventuele seksuele problematiek, kwam ook de verplichting tot het celibaat in deze – en daaropvolgende – jaren (wederom) ter discussie te staan.

Deze discussie over het celibaat als voorwaarde voor het bekleeden van het priesterambt weerspiegelde de veranderende maatschappelijke opvattingen over de seksualiteit die in deze jaren opgeld deed. Deze waren naar aard en omvang historisch ongekend. Dit gold in het bijzonder nu, dankzij de vrije beschikbaarheid van de anticonceptiepil, seksualiteit niet langer dwingend verbonden is met het risico op zwangerschap en geboorte.¹⁰¹ In samenhang met de groei aan economische mogelijkheden kregen vrouwen de kans zich voor het eerst in de geschiedenis los te maken van de traditionele identiteit van de vrouw als moeder.¹⁰² Overigens was er, anders dan wel wordt gedacht, geen sprake van een alom gevierde ‘bevrijding’ van de seksualiteit. Dat laatste beperkte zich toch vooral tot de maatschappelijke bovenlaag, daaronder veranderden de seksuele patronen niet ingrijpend.¹⁰³ Wel was er over de hele linie meer ruimte voor seksuele diversiteit. Het ging daarbij niet zozeer om nieuwe seksuele uitingsvormen. Niet de seksuele diversiteit nam toe, maar de zichtbaarheid daarvan.¹⁰⁴ Voorhuwelijks geslachtsverkeer is immers van alle tijden, maar had dankzij de vrije verkrijgbaarheid van anticonceptiemiddelen geen ongewenste gevolgen meer.¹⁰⁵ Hetzelfde gold voor homoseksualiteit, ook dat was geen nieuwe seksuele variant, maar hoefde nu dankzij de verruimde seksuele moraal niet meer in het verborgene te worden gepraktiseerd. Daarmee is niet gezegd dat homoseksualiteit in katholieke kringen ineens uit de taboesfeer werd gehaald. Integendeel, nog tot ver in de jaren zestig zou homoseksualiteit in katholieke kringen gelden als ziekte.¹⁰⁶

Onder katholieken was (nog steeds) sprake van groeiend verzet tegen de als te strikt ervaren regels van de katholieke zedenleer. Vanuit het bestuurlijke niveau van de katholieke kerk, in het bijzonder bij het episcopaat, was begrip te bespeuren voor de wens tot afzwakking van de katholieke zedenleer. Zo verkondigde de progressieve bisschop van Den Bosch, Bekkers, in zijn maandelijkse rubriek voor het televisieprogramma *Brandpunt* (KRO) dat het gebruik van de anticonceptiepil iets was waarvoor de gelovigen aan zichzelf verantwoording schuldig waren.¹⁰⁷ Een ander voorval dat destijds veel opschudding veroorzaakte en verwachtingen wekte, was de publicatie van het boekje *Nu is het tijd* in 1963 waarin werd gesteld dat de anticonceptiepil een voor katholieken geoorloofd anticonceptiemiddel was. Het betrof een vertaling van een Amerikaans werk, met een voorwoord van de invloedrijke katholieke psychiater Trimbos, waarin deze de stelling onderschreef.¹⁰⁸

Intussen had paus Johannes XXIII besloten tot het houden van een Tweede Vaticaans Concilie, en waren de voorbereidingen daarvoor in volle gang. Dit Tweede Vaticaans Concilie vond plaats van 1962 tot 1965 en had als thema de positie van de katholieke kerk binnen de veranderende samenleving.¹⁰⁹ In de aanloop naar het Concilie hield het Nederlandse episcopaat zich wat afzijdig en liet men de voorbereiding over aan een aantal lekenorganisaties. Dat werd echter geen succes, want het resultaat daarvan – de zogenoemde Series Prima – viel niet in goede aarde bij het Nederland episcopaat. En belangrijker wellicht nog, ook niet bij het Vaticaan. Vanuit het episcopaat werden nieuwe teksten en voorstellen opgesteld, die werden voorgelegd op het Tweede Vaticaans Concilie.¹¹⁰ Ondanks de door de Nederlandse bisschoppen opgestelde correctie, gaf het feit dat men bereid was de voorbereiding van het Concilie in handen te leggen van lekenorganisaties wel aan dat het Nederlandse episcopaat een progressieve, democratische koers voerde in de jaren zestig.¹¹¹ De destijds door het Nederlandse episcopaat uitgedragen opvatting dat de katholieke identiteit op wereldlijk terrein geen exclusieve zaak meer was van de kerk, en dat deze

daarom de teugels moest laten vieren ten einde deze vorming over te laten aan leken, kon echter geen genade vinden in Rome.¹¹² Correcties zouden volgen.

Een aandachtspunt dat afzonderlijke bespreking verdient, is het celibaat. De vraag of het celibaat moest worden behouden als voorwaarde voor het kunnen vervullen van het priesterambt, hield de katholieke gemoederen in deze jaren flink bezig. Als opgemerkt rees, in het zog van de liberalisering van de wereldlijke seksuele moraal, de verwachting dat het celibaat zou worden afgeschaft.¹¹³ Sommigen meenden daarvoor zelfs aanwijzingen te vinden in officiële teksten.¹¹⁴ Maar ook het Nederlandse episcopaat zou, naar aanleiding van de uitkomsten van een gehouden nationale enquête onder priesters en religieuzen destijds bereid zijn geweest om in Rome te pleiten voor opheffing van de verplichting.¹¹⁵ Het officiële standpunt niet afwachtende, trad in de loop van de jaren zestig een record aantal Nederlandse priesters en religieuzen uit om samen te kunnen leven met een partner.¹¹⁶

In aanloop naar de jaren zeventig werd echter duidelijk dat het Vaticaan zijn standpunten ter zake niet zou wijzigen. In de pauselijke encycliek *Sacerdotalis Caelibatus* uit 1967 nam paus Paulus VI stelling tegen de gedachte dat het celibaat de oorzaak zou zijn van seksuele aberraties door priesters en religieuzen. Niet het celibaat, maar de verkeerde selectie van priesters en religieuzen werd als oorzaak voor seksuele problemen gezien; de selectieprocedures moesten worden aangescherpt.¹¹⁷ Problemen naar aanleiding van het celibaat of overige eisen van het religieuze leven moesten het hoofd worden geboden via (psychiatrische) behandeling, liefst in eigen kring.¹¹⁸

Deze pauselijke boodschap viel niet bij een ieder in goede aarde. Zo sprak het Nationaal Pastoraal Concilie zich begin 1970 uit tegen bestendiging van het priestercelibaat en voor de ontkoppeling van priesterambt en celibaat.¹¹⁹ De conservatieve koers van het Vaticaan was echter al eerder bevestigd, in een tweede pauselijke encycliek *Humanae Vitae* uit 1968 waarin het standpunt van het Vaticaan over de geboorteregeling was opgenomen. Ook hieruit bleek dat de hoogste leiding van de katholieke kerk niet van zins was haar traditionele standpunten op te geven: gebruik van de anticonceptiepil bleef voor katholieken niet toegestaan, het enige middel dat mocht worden gebruikt voor het tegengaan van geboorten was de periodieke onthouding.¹²⁰ In 1971 bevestigde paus Paulus VI de eerder uitgezette lijn, en nam hij stelling tegen zijns inziens te vrije uitkomsten van het Tweede Vaticaans Concilie. In het bijzonder de zijns inziens te vrije seksuele moraal moest het ontgelden, omdat deze slechts zou leiden tot *ravaging eroticism* en afbreuk deed aan de menselijke liefde.¹²¹

Terugkijkende waren het woelige jaren, zowel op maatschappelijk als kerkelijk terrein. Op wetgevend terrein bleef het daarentegen opvallend stil. Dat is niet verwonderlijk wanneer men de verschuivingen in het denken over (strafbare) seksualiteit beziet die plaatsvinden in deze periode. Die moesten immers eerst hun neerslag krijgen voordat daaraan uitwerking kon worden gegeven in de vorm van strafwetgeving. Dat zou dan ook in de daaropvolgende periode volop gebeuren. Van belang is echter te wijzen op het voorwerk vanuit de katholieke kerk dat in deze jaren voorafging aan de in 1971 ingevoerde opheffing van het strafrechtelijke verbod op de verkoop van voorbehoedsmiddelen. Weliswaar was het voorstel daartoe afkomstig van de toenmalige (socialistische) minister van Justitie, Samkalden, maar het was de progressieve katholiek Bartels die als staatssecretaris van Volksgezondheid het strafrechtelijke verbod op voorbehoedsmiddelen opgenomen in artikel 451ter Sr, ter heroverweging op de politieke agenda zette.¹²² Het door hem geïnitieerde voorwerk leidde tot het wetsvoorstel opgesteld door Samkalden, dat vervolgens in 1969 werd overgenomen door zijn opvolger Polak, die ook de verkoop van voorbehoedsmidde-

len via automaten regelde.¹²³ Intussen bleef het aantal geregistreerde overtredingen ter zake van het plegen van ontuchtige handelingen (artikel 247 Sr) onverminderd hoog.

1970-1985: Over seksuele vrijheid en haar keerzijden

Deze periode kende eigenlijk twee te onderscheiden periodes: de jaren tot 1980, die zich kenmerkten door een liberaal klimaat en een streven naar democratisering, en de jaren na 1980 waarin de nadruk ligt op restauratie van maatschappelijke waarden. Wat betreft de strafbare seksualiteit kwam dit tot uitdrukking in de strijd tegen seksueel geweld, in het bijzonder seksueel misbruik van minderjarigen en de hiermee samenhangende opkomst van het slachtoffer. Ook op kerkelijk vlak stonden de ontwikkelingen in het licht van de emancipatie van het individu, zij het dat hier geen sprake was van veranderde opvattingen betreffende de seksualiteit.

Beginnende met de kerkelijke ontwikkelingen kan worden gesteld dat de lijn ingezet in de voorgaande jaren werd doorgezet: er was sprake van versnelde secularisatie, maar ook van groeiende lekenparticipatie en een streven naar restauratie van traditionele katholieke normen en waarden.¹²⁴ De tijdsgeest binnen de Katholieke Kerk, hier, maar ook elders, kenmerkte zich als oecumenisch.¹²⁵ Deze trend, en de daarachter liggende progressieve koers van het Nederlands episcopaat, onder andere tot uitdrukking gebracht in het Pastoraal Concilie, viel echter niet in goede aarde in Rome. Via de benoeming van de conservatieve clerici Simonis en Gijssen tot bisschop van het bisdom Rotterdam (1970) respectievelijk het bisdom Roermond (1972) hoopte Rome het Nederlandse tij te keren.¹²⁶ Deze benoemingen gaven echter slechts aanleiding tot verdere polarisatie van de verhoudingen tussen Rome en Nederland enerzijds en tussen het Nederlands episcopaat onderling anderzijds.¹²⁷

Desalniettemin nam de progressieve wind die de voorgaande jaren kenmerkte in kracht af.¹²⁸ Het teruglopend aantal aanmeldingen op de priesteropleidingen en toenemend aantal uittredingen noopte de kerk tot uitbesteding van werk aan leken, die als pastoraal werkenden een steeds invloedrijker rol in de kerk gingen spelen.¹²⁹ Vanuit Rome was de zorg om de Nederlandse Kerkprovincie intussen zo hoog opgelopen dat in 1980 een speciale synode werd uitgeschreven voor de Nederlandse bisschoppen.¹³⁰ Aanleiding tot deze Roomse zorg waren niet alleen de progressieve denkbeelden over de seksualiteit, maar ook de – daarmee samenhangende – toevloed van leken als pastoraal werkenden. Vanuit Rome bestond een duidelijke wens het kerkelijk werk te reserveren voor opgeleide priesters, met de daaraan gekoppelde celibaatsverplichting. Beide, de celibaatsverplichting en de vraag naar de omvang van participatie van leken in het kerkelijk werk vormden onderwerp van gesprek op de synode.

Hoewel men het belang van een ‘gezonde affectiviteit’ erkende, en het bestaan van de problematiek van de ‘affectieve integratie’ (ofwel: seksuele contacten tussen priesters en leken) erkende, leidde dit niet tot afschaffing van de celibaatsverplichting.¹³¹ Ook de mogelijkheid tot het volgen van ‘een soort van derde weg (...), die geleefd wordt als een dubbelzinnige staat tussen het celibaat en het huwelijk’ werd verworpen.¹³² Deze uitkomst stuitte op kritiek van progressieve zijde, de vernieuwingen zouden te veel naar binnen gericht zijn. Eén van de bezwaren was dat de door het celibaat gegenereerde seksuele problemen, die speelden binnen de religieuze gemeenschappen, (wederom) werden toegedekt.¹³³ Hoewel deze als ‘radicaal’ aangemerkte kritiek weinig weerklank vond, geeft het aan dat men zich bewust was van de seksuele problematiek die in deze jaren speelde binnen de katholieke instellingen.¹³⁴ Dat gold ook voor de problematiek van het seksueel misbruik van minderjarigen. Hoewel nog geen sprake was van een verhoogd (maatschappelijk) bewustzijn

ter zake, speelden in deze jaren een aantal zaken die vervolgens vanuit de Katholieke Kerk werden toegedekt.¹³⁵ Het zou tot begin jaren negentig duren voordat binnen kerkelijke kringen sprake is van gerichte aandacht. Overigens was er in deze periode buiten de kringen van het episcopaat wel aandacht voor de persoonlijke, seksuele problematiek van priesters en religieuzen, in het bijzonder de problemen verbonden aan een eventuele homoseksuele geaardheid.¹³⁶

Dit laatste sloot aan op wereldlijke ontwikkelingen, waar sprake was van maatschappelijke acceptatie van homoseksualiteit.¹³⁷ Enige jaren eerder, in 1967, was een motie ingediend tot afschaffing van het strafrechtelijk verbod op homoseksuele contacten met minderjarigen (artikel 248bis Sr). Nadat advies was ingewonnen bij de Gezondheidsraad, volgde in 1971 (zonder hoofdelijke stemming) de afschaffing van artikel 248bis Sr.¹³⁸ Daarmee is niet gezegd dat er alom sprake was van acceptatie van homoseksualiteit. Integendeel, op homoseksuele contacten bleef een zekere verdenking rusten, in het bijzonder de verdenking dat dit aanleiding zou geven tot zedelijk verderf van minderjarigen.¹³⁹ Er is echter wel sprake van toegenomen tolerantie tegenover homoseksualiteit. Er heerst in deze jaren, althans in progressieve kringen, een positief beeld van de seksualiteit, seks wordt als bevrijding ervaren en is niet meer per se gekoppeld aan het huwelijk of andere relationele vormen.¹⁴⁰ De grens van de seksuele tolerantie ligt bij de pedoseksualiteit, die blijft min of meer onbespreekbaar,¹⁴¹ zij het dat – vanuit progressieve hoek – pogingen worden ondernomen om pedoseksualiteit uit de sfeer van de verdenking te halen.¹⁴² Hoewel het geenszins een algemeen gedragen opvatting betrof, is de overtuiging waarmee pedoseksualiteit vanuit progressieve hoek als ‘natuurlijke’ seksuele omgangsvorm werd gepresenteerd opmerkelijk te noemen, ook in het licht van de liberale opvattingen die destijds opgededen. In het bijzonder de nvsh heeft hier in de jaren zestig als spreekbuis gefungeerd.

Aan het begin van de jaren zeventig blijkt echter dat binnen de nvsh geen eensluidende opvattingen heersen over de maatschappelijke aanvaardbaarheid van de pedoseksualiteit. Dit bleek uit de ‘Ome Harry-affaire’ uit 1973.¹⁴³ Inzet was een door een redacteur in het huisblad de *Sekstant* gepubliceerd advies naar aanleiding van een vraag van een moeder hoe om te gaan met de seksuele omgang tussen haar echtgenoot en diens tienjarige stiefdochter. Zij kreeg te horen dat zulke handelingen volkomen normaal waren, en zelfs natuurlijk.¹⁴⁴ Geadviseerd ook werd vooral geen melding te doen bij de politie, omdat dit schadelijk zou zijn voor alle betrokkenen. Het advies leidde tot interne conflicten binnen de leiding van de nvsh en gaf, zij het enkele jaren later, aanleiding tot het ontslag van ‘Ome Harry’. Hoewel deze kwestie illustreert dat destijds, zij het binnen beperkte progressieve kringen, in betrekkelijke openheid kon worden gesproken over pedoseksualiteit,¹⁴⁵ blijkt daaruit ook dat de pedoseksuele praxis binnen dezelfde kringen niet onomstreden was.¹⁴⁶ Uiteindelijk wilde zelfs de ruimdenkende nvsh er de handen niet aan branden. Eerder al had men de voorman van de pedoseksuele beweging, Brongersma, gevraagd het bestuur van de nvsh te verlaten. Later, in een notitie uit 1980 zou de nvsh haar spijt betuigen over dit besluit, en werd het verklaard vanuit het destijds geprioriteerde streven de homobeweging respectabel te doen overkomen. Men wilde voorkomen dat er een verband zou worden gelegd tussen homoseksualiteit en pedoseksualiteit.¹⁴⁷

Hoewel de seksuele revolutie zich in haar uiterlijke verschijningsvorm presenteerde als elitair, kan niet worden ontkend dat de betekenis van de seksualiteit voor het individu als onderdeel van diens identiteit in deze jaren sterk toenam.¹⁴⁸ Wél bleef de seksualiteit voorwerp van disciplinerende. Sommige schrijvers zien in de veranderende omgangsvormen slechts een nieuwe vorm van seksuele repressie. Waar eerder in het model van de bevelshuishouding de controle een andere moraliteit had, zou het individu nu ter verantwoor-

ding worden geroepen voor een tekort aan 'Selbstzwang'.¹⁴⁹ Weliswaar werden de seksuele omgangsvormen verruimd, maar de 'juistheid' daarvan werd afhankelijk gesteld van wederzijdse instemming en overleg. Anderen menen dat wel degelijk sprake is geweest van een inhoudelijke omslag in het denken over seksualiteit en zien deze omslag als onderdeel van het moderne burgerschap.¹⁵⁰ Deze tendens tot individualisering en ogenschijnlijke seksuele zelfbeschikking had grote gevolgen, in het bijzonder voor vrouwen. Wanneer de consequenties van deze liberale seksuele moraal voor vrouwen in de jaren tachtig duidelijk worden, volgt van die zijde een forse reactie.

Maar ook voor de jaren zeventig gold dat ondanks de ogenschijnlijke liberalisering van de seksuele moraal, de traditionele zorg om zedelijk verval als een ondergrondse bosbrand bleef smeulen. Op politiek niveau maakte men zich zorgen om de gevolgen van de liberalisering van de seksualiteit, in het bijzonder ten aanzien van de pornografie.¹⁵¹ Dit leidt in 1970 tot de instelling van de Adviescommissie Herziening, beter bekend naar haar (tweede) voorzitter, de commissie-Melai.¹⁵² Een eerste rapport over de filmkeuring verscheen al in 1970; het tweede rapport, handelend over de strafbaarstelling van pornografie (artikel 240 Sr) en openbare schennis der eerbaarheid (artikel 239 Sr) volgde in 1973.¹⁵³ Nadat dit tweede rapport genegeerd wordt door de toenmalige minister van Justitie, Van Agt, staakte de commissie-Melai haar werkzaamheden tijdelijk, om in 1977 een derde rapport over prostitutie en koppelarij uit te brengen.¹⁵⁴ Dit gaf aanleiding tot indiening van een wetsvoorstel ter decriminalisering van pornografie.¹⁵⁵

Hoewel de liberale opvattingen betreffende de seksualiteit langzamerhand 'verdacht' werden, en men oog kreeg voor ongelijke machtsverhoudingen en daaraan verbonden wilsonvrijheid, was er vooralsnog geen sprake van een problematisering van seksueel misbruik van minderjarigen. Het positief geïnterpreteerde recht op seksuele autonomie, met de daaraan verbonden eis van een terughoudende opstelling van de zijde van de overheid deed nog altijd opgeld. Vanuit die gedachte stelde de NVSH in 1978 voor de leeftijdsgrenzen voor wat betreft seksuele contacten te laten vervallen, slechts afgedwongen seksuele contacten zouden strafbaar moeten zijn.¹⁵⁶ Het voorstel leidde zelfs tot het aanbieden van een petitie van die strekking aan de Tweede Kamer door enkele progressieve belangenorganisaties.¹⁵⁷

De roerige ontwikkelingen op politiek vlak, met daaraan verbonden machtswisselingen hadden hun weerslag op de werkzaamheden van de commissie-Melai en leidden tot verlate afronding van het eindrapport (1980). Dat vierde, en laatste rapport had de zware zedendelicten tot onderwerp, met als bijzonder aandachtspunt de strafbaarstellingen betreffende seksuele contacten met minderjarigen. Achteraf zou blijken dat dit rapport werd geschreven op de breuklijn van twee zeer verschillende tijdsperioden, de door politieke liberalisering van de seksualiteit gekenmerkte jaren zeventig, en de op bescherming en restauratie gerichte jaren tachtig.¹⁵⁸ Bij presentatie viel het eindrapport geen warm welkom ten deel, de verdenking heerste dat de voorstellen onvoldoende waarborgen boden om minderjarigen te beschermen tegen afgedwongen seksueel ongewenste contacten. Het rapport werd ter advisering voorgelegd aan een groot aantal maatschappelijke organisaties. Uit de reacties bleek dat men de noodzaak tot liberalisering van seksuele contacten met minderjarigen ook nu nog onderschreef, maar daarvoor meer waarborgen wilde creëren. Met inachtneming van deze adviezen werd een voorontwerp van wet opgesteld. Het persbericht dat de aankondiging van het voorontwerp van wet begeleidde was echter onhandig opgesteld, vermeld werd dat seksuele handelingen met jongeren voortaan 'niet meer in alle gevallen strafbaar [zouden – rsbk] worden gesteld'. Hoewel dat geenszins impliceerde dat seksuele contacten met jongeren nu straffeloos zouden worden, was het vol-

doende om de smeulende politieke onvrede over de voorstellen van de commissie-Melai, neergelegd in het eindrapport, te doen oplaaien. Gevolg was dat werd afgezien van indiening van het voorontwerp.¹⁵⁹

Achteraf moet worden geconcludeerd dat de commissie-Melai geen recht is gedaan. Hoewel in het eindrapport inderdaad werd voorgesteld om te komen tot een zekere decriminalisering van seksuele contacten met jeugdigen, waren deze omgeven met waarborgen die zeker niet minder waren dan wat destijds aan rechtsbescherming door de strafwet werd geboden. Wél hanteerde de commissie-Melai een andere invalshoek voor het bepalen van de strafwaardigheid van seksuele contacten dan tot dan toe gebruikelijk was. Uitgangspunt voor de commissie-Melai was de noodzaak de wilsvrijheid van de burger betreffende diens seksualiteitsbeleving te respecteren.¹⁶⁰ Dat impliceerde terughoudendheid vanwege de strafrechtelijke overheid, maar ook bescherming waar geïndiceerd. Vanuit die gedachte diende niet het seksuele contact als zodanig aanknopingspunt voor strafbaarstelling te zijn, maar de wijze waarop dit tot stand was gekomen, in het bijzonder de daarin besloten schending van de wilsvrijheid van de minderjarige. Daartoe introduceerde de commissie het bestanddeel 'bewegen tot', dat werd omschreven als: 'het nemen van een zodanig initiatief dat het slachtoffer tot seksuele handelingen komt, die hij of zij eigener beweging niet zou hebben gepleegd'. Daaraan toegevoegd werd dat voor de strafbaarheid slechts vereist was dat sprake was van 'een aantoonbaar causaal verband tussen het initiatief van de pleger en het dulden of plegen van het slachtoffer'.¹⁶¹ Voorgesteld werd te komen tot een 'differentiëring naar de aard van de seksuele relatie' en de daarin gelegen risico's op ongelijke uitgangspositie voor de minderjarige.¹⁶² Ervan uitgaande dat een meerderjarige als regel een zeker overwicht heeft op een minderjarige werd van de laatste terughoudendheid verwacht bij het aangaan van seksuele relaties met minderjarigen.¹⁶³

Een belangrijk gegeven bij dit alles is dat de commissie-Melai artikel 249 Sr van meet af aan heeft uitgezonderd van haar wijzigingsvoorstellen. De door de commissie bepleite liberalisering van seksuele contacten met jeugdigen had nadrukkelijk geen betrekking op seksuele contacten die plaatsvonden binnen afhankelijkheidsrelaties. Voor die gevallen was naar het oordeel van de commissie 'zeker grond voor een wat verdergaande bepaling ter bescherming van jeugdigen'.¹⁶⁴ Wel meende de commissie-Melai dat de reikwijdte van het artikel enigszins diende te worden ingeperkt door de destijds geldende leeftijdsgrens van eenentwintig jaar te verlagen tot zestien jaar. Overigens werd ook de absolute strafbaarstelling van penetratieve seksuele contacten met minderjarigen beneden de twaalf jaar gewoon gehandhaafd in de voorstellen van de commissie-Melai.

Het bovenstaande overziende blijkt dat de voorstellen van de commissie-Melai pasten in de tijdgeest en zeker ook getuigden van een voldoende niveau van rechtsbescherming.¹⁶⁵ Toch verdween het op het eindrapport gebaseerde voorontwerp van wet in de spreekwoordelijke la, waarna een lange periode van politiek geharrewar volgde over de noodzaak en inhoud van een wijziging van de zedenwetgeving. Pas in 1988 wordt een bijgesteld wetsvoorstel ingediend, dat, zoals zou blijken, wat inhoud betrof grotendeels aansloot op het eindrapport van de commissie-Melai.¹⁶⁶

In de tussenliggende jaren groeide de vrouwenbeweging uit tot politieke factor van belang, en deed zij haar invloed gelden op het wetgevingsproces en de daaraan verbonden criminele politiek. Anders dan aan het begin van de twintigste eeuw, waar de feministische beweging beperkt van omvang was en geen sprake was van fundamenteel verzet tegen de heersende burgerlijke moraal, werd de seksuele moraal door de tweede feministische golf scherp veroordeeld en ontmaskerd als patriarchaal. Een en ander was een logisch gevolg op de voorgaande liberalisering; wanneer het recht op seksuele zelfbeschikking pu-

bliekelijk bespreekbaar wordt, geldt dat ook voor het daaraan verbonden seksuele leed.¹⁶⁷ Er vond een feminisering van het denken over seksualiteit plaats, die wellicht niet in alle lagen van de bevolking werd gedeeld, maar welke denkbeelden binnen het politieke veld bijval vonden. Rummelink spreekt hier van een 'krachtige tegenstroom'.¹⁶⁸ Een en ander impliceert niet dat sprake was van een omslag in het denken over seksualiteit, maar slechts dat de eerder ingezette liberalisering van de seksuele moraal op haar consequenties werd doordacht.¹⁶⁹ Nu de euforie over de bevrijding van de vrouwelijke seksualiteit was geluwd, kwamen vrouwen tot de ontdekking dat de seksuele revolutie geen verandering had gebracht in de dominantie van de mannelijke seksualiteit. Sterker nog: het feit dat de seksualiteit nu zonder risico kon worden bedreven omwille van de lust, versterkte het beeld van seksuele beschikbaarheid van vrouwen. Het debat over de seksualiteit kwam in het teken van de macht te staan en werd gekoppeld aan de ongelijke man-vrouwverhoudingen. Liberalisering van seksuele contacten stond haaks op deze nieuwe inzichten. Voor velen was het recht om in vrijheid te kiezen voor het aangaan van seksuele contacten, gelet op hun maatschappelijke positie, immers een illusie.

Tussentijds heeft zich een doorslaggevende ontwikkeling voorgedaan: slachtoffers van seksueel misbruik hadden de moed gevonden met hun ervaringen naar buiten te treden. Het eerste boek dat daarover verhaalt verscheen in 1979.¹⁷⁰ Hoewel deze slachtofferbeweging een eigen statuut had, waren er ook gedeelde belangen met de strijd tegen het seksueel geweld gevoerd vanuit de vrouwenbeweging. Desalniettemin vormt de erkenning van seksueel misbruik van minderjarigen als maatschappelijk probleem een zelfstandig historisch gegeven, dat slechts heeft kunnen plaatsvinden dankzij de emancipatie van het kind als individu met daaraan verbonden rechtssubjectiviteit. Los van de ouders, en los van het gezin. Dat laat onverlet dat de erkenning ervan, evenals de problematisering van seksueel geweld tegen vrouwen, moet worden gezien in het licht van de problematisering van machtsverhoudingen en de daarin aanwezige traditionele bovenstelling van de man, die opgeld heeft gedaan vanaf de jaren tachtig.¹⁷¹ Dat verklaart waarom de publieke aandacht in eerste instantie gericht was op seksueel misbruik van meisjes. Pas later, toen men oog kreeg voor het belang van een seksneutrale benadering van seksueel geweld, ontstond (meer) aandacht voor homoseksueel misbruik van jongens.¹⁷² Tekenend in dit verband was overigens ook dat volwassen vrouwelijke slachtoffers van seksueel misbruik al begin jaren negentig, in de luwte van de meer algemene problematisering van seksueel geweld, naar buiten traden met hun ervaringen.¹⁷³

Voor zover kan worden overzien is wel sprake geweest van een zekere wisselwerking tussen wereldlijke en kerkelijke ontwikkelingen, maar zijn deze laatste minder 'heftig' geweest.¹⁷⁴ De verzamelde stukken leren dat ook in deze jaren onafgebroken zorg heerste over de mogelijkheid van seksueel misbruik van minderjarigen door geestelijken. Wel, en wellicht in samenhang daarmee, kwam in de jaren zestig het celibaat ter discussie te staan. Er was zelfs tijdens het Tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965) korte tijd hoop op liberalisering van de kerkelijke standpunten over het celibaat en het gebruik van anticonceptiemiddelen.¹⁷⁵ Kort daarop vond echter een restauratie in het denken plaats.¹⁷⁶ De Katholieke Kerk had zich destijds al te zeer vereenzelvigd met de (seksuele) beheersingsmoraal om nog aansluiting te kunnen vinden bij de maatschappelijke ontwikkelingen die zich afspeelden in de jaren zestig en zeventig. Wat rest was dat men onder het doen van een voortdurend beroep op de persoonlijke verantwoordelijkheid, bleef aanhollen achter de maatschappelijke ontwikkelingen.¹⁷⁷

1985-2010: *Continuerende zedenzorg*

Vanaf 1985 was het thema seksueel misbruik van minderjarigen niet meer van de politieke agenda weg te denken. Nadat het onderzoek van Draijer had aangetoond dat een substantieel aantal vrouwen en meisjes slachtoffer was van seksueel misbruik,¹⁷⁸ werden door de overheid tal van beleidsmaatregelen genomen.¹⁷⁹ In de daaropvolgende jaren ontstond een aantal keren morele paniek. Een enkele keer ging het om vermeend seksueel misbruik waarvan het bestaan nimmer is vast komen te staan, andermaal om daadwerkelijk, en omvangrijk seksueel misbruik.¹⁸⁰ Gemene deler is dat deze zaken hoe dan ook veel publiciteit genereerden en de onderliggende maatschappelijke angst voor seksueel misbruik van minderjarigen voedde.

Dan gebeurt er in 1988 iets onvoorziens: de toenmalige minister van Justitie Korthals Altes maakte bekend af te zien van een integrale herziening van de zedenwetgeving, en te zullen volstaan met een wijziging van beperkte omvang. De daarvoor opgegeven reden was dat onvoldoende maatschappelijke steun kon worden gevonden voor zo'n integrale herziening. Bovendien vreesde hij dat de herziene wettelijke terminologie zou leiden tot bewijsproblemen, en dus aanleiding zou geven tot verminderde rechtsbescherming, waar intensivering daarvan juist wenselijk was.¹⁸¹ De minister achtte het raadzamer de bekende terminologie te handhaven en af te zien van een integrale wetswijziging.

Deze beleidswijziging werd hem niet in dank afgenomen door de vrouwenbeweging. Integendeel. Zij zagen in het handhaven van de bestaande zedenwetgeving een voortzetting van de patriarchale denkbeelden die ten grondslag lagen aan de vroegtwintigste-eeuwse zedenwetgeving. Afzien van een integrale herziening betekende volgens hen een gemiste kans om die onderliggende denkbeelden kritisch te doordenken in termen van ongelijke machtsverhoudingen.¹⁸² Daarbij hadden zij niet alleen het oog op de ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen, maar ook van die tussen ouders en kinderen.

Korthals Altes volhardde echter in zijn voornemen en diende in 1988 een wetsvoorstel van beperkte strekking in. Naast het schrappen van het bestanddeel 'buiten echt' in artikel 242 Sr en het uitbreiden van de artikelen 243, 247 en 249 Sr met hen die als patiënt of cliënt seksueel werden misbruikt, werd ook artikel 246 Sr gewijzigd. Wanneer de aanranding gepaard ging met seksueel binnendringen werd daar strafverzwaring op gesteld.¹⁸³ Vanwege een gemengde ontvangst en politieke wisselingen, werd ook dit wetsvoorstel geen wet.

Met het aantreden van het 'rooms-rode' kabinet-Lubbers-Kok in 1990 werd het voornemen om de zedenwetgeving te herzien weer opgepakt. Minister van Justitie Hirsch Ballin hanteerde daarbij een andere benadering dan zijn voorganger. Hoewel beiden de beschermingsgedachte onderschreven, geeft Hirsch Ballin daaraan een ruimere, en vooral ook meer op de moraal gebaseerde uitwerking.¹⁸⁴ Zo bevatte het wetsvoorstel dat hij in 1990 indiende een verruiming van de bescherming van minderjarigen tegen seksueel misbruik, die niet voorkwam in het wetsvoorstel van 1988. De wijzigingen betroffen de invoering van het bestanddeel 'andere feitelijkheid' in de artikelen 242, 246 en 248ter Sr, het sekseneutraal redigeren van de strafbepalingen (zodat ook mannelijke slachtoffers eronder vallen, in het bijzonder onder de verkrachtingsbepaling); de strafbaarstelling van seksueel misbruik van personen die hun wil ter zake niet kunnen bepalen (artikel 243 en 247 Sr); het vervallen van het bestanddeel 'buiten echt' in de artikelen 242 en 246 Sr,¹⁸⁵ en de invoering van een strafverzwaring in artikel 246 Sr voor het geval de aanranding had plaatsgevonden met seksueel binnendringen. Met betrekking tot de voor minderjarigen belangrijke strafbepalingen gold dat ook deze sekseneutraal werden geformuleerd en dat het archaïsche bestanddeel 'vleselijke gemeenschap' werd vervangen door 'seksueel binnendringen'.¹⁸⁶

Volstaan kan worden met op te merken dat de behandeling van het wetsvoorstel geen schoonheidsprijs verdient, wat onder andere is terug te voeren op verschil van mening over de vraag hoe ver de strafrechtelijke bescherming diende te gaan. Deze meningsverschillen konden er echter geen onduidelijkheid over doen bestaan dat alle politieke partijen destijds in meer of mindere mate de noodzaak van strafrechtelijke interventie ten behoeve van de bescherming van minderjarigen onderschreven. Het wetsvoorstel, dat in 1992 wordt ingevoerd, ademt over de hele linie een streven uit naar bescherming tegen ongewenste seksuele contacten, in het bijzonder wanneer het gaat om kwetsbare individuen, waaronder minderjarigen.

Dat wat in 1988 werd aangekondigd als een partiële herziening, is in 1992 verworden tot een ingrijpende herziening van de zedenwetgeving. Het eindresultaat vormde een samentmelting van confessionele en liberale standpunten. Enerzijds vertoonde de wet duidelijke liberale grondtrekken, zoals in het uitgangspunt dat sprake diende te zijn van consensus: niet het seksuele contact als zodanig vormt de aanleiding tot strafbaarstelling, maar de daaraan ten grondslag liggende schending van de wilsvrijheid. Anderzijds lag er een, uit confessionele koker afkomstig, streven naar bescherming en daaraan gerelateerd overheidsingrijpen besloten in de voorgestelde wijzigingen. Duidelijk was dat aan de strafbepalingen een gedeelde seksuele moraal ten grondslag lag waarin het streven naar seksuele autonomie en bescherming, zij het wellicht in verschillende samenstelling, samen kwamen.¹⁸⁷ De bottom line was dat seksuele contacten dienden te berusten op consensus, waar de omstandigheden aanleiding gaven om te vermoeden dat de wilsbepaling niet in vrijheid plaats heeft kunnen vinden, was strafrechtelijke interventie gerechtvaardigd.¹⁸⁸ Het was in het bijzonder dat laatste aandachtspunt dat nadere uitwerking kreeg in de wet via de invoeging van het bestanddeel 'andere feitelijkheid'. Daarmee gunde de wetgever de rechter voldoende ruimte om de strafbaarheid van het seksuele contact te bezien in het licht van de omstandigheden van de voorliggende strafzaak.¹⁸⁹ Voor wat betreft het plegen van seksuele handelingen met minderjarigen werd deze verruiming ingelezen in het bestaande bestanddeel 'ontuchtige handelingen'.

In de jaren na 1992 vond mondesmaat nog een aantal wetswijzigingen plaats.¹⁹⁰ Grote gemene deler was steeds de wens betere bescherming te bieden tegen seksueel misbruik, in het bijzonder aan hen die als kwetsbaar werden beschouwd waaronder minderjarigen. Een enkele maal ging het om belerende kwesties, zoals de verruiming van de verjaringstermijn. Die werd verruimd door deze aan te laten vangen vanaf het moment dat het slachtoffer het achttiende levensjaar bereikte.¹⁹¹ Of het afschaffen van het klachtvereiste, opgenomen in de artikelen 245, 247 en 248a Sr, met daarvoor in de plaats de invoering van een hoorrecht.¹⁹² Meermalen echter ging het om wijzigingen van de materiële strafbepalingen, zoals de aanscherping van de verleidingsbepaling (artikel 248a Sr), waaruit de voorwaarde werd geschrapt dat het minderjarige slachtoffer van onbesproken gedrag moest zijn,¹⁹³ en het schrappen van het bestanddeel 'met hem' in dezelfde bepaling waardoor voor verleiding geen fysiek seksueel contact meer vereist was.¹⁹⁴ Bij dezelfde gelegenheid werd de strafbaarstelling van kinderpornografie (artikel 240b Sr) aangescherpt door de leeftijdsgrens te verhogen (van zestien naar achttien jaar) en ook bezit et cetera van virtuele kinderpornografie strafbaar te stellen. Deze bepaling werd destijds in 1994 ingevoerd, onder gelijktijdige decriminalisering van de 'gewone' pornografie.¹⁹⁵ In dezelfde lijn van denken lag de strafbaarstelling van het bijwonen van kinderpornografische voorstellingen via invoeging van artikel 248c Sr.¹⁹⁶ Voor deze laatste bepaling werd, evenals artikel 248a Sr (de strafbare verleiding van een minderjarige) in 2005 het opzetvereiste op de leeftijd van het slachtoffer verruimd, voldoende is sindsdien dat de pleger wist of redelijkerwijs kon vermoeden

een minderjarige voor zich te hebben.¹⁹⁷ Naast een verruiming van de strafverzwarende omstandigheden opgenomen in artikel 248 Sr, werden ten slotte het digitaal bezit op afstand van kinderpornografie strafbaar (artikel 240b Sr), het seksueel corrumperen van een minderjarige (artikel 248d Sr) en online grooming (artikel 248e Sr).¹⁹⁸

Deze stroom van wijzigingen op nationaal niveau kon er geen misverstanden over doen bestaan dat de bestrijding van seksueel misbruik hoog op de politieke agenda stond; de roep om strafrechtelijke bescherming van minderjarigen was historisch ongekend hoog.¹⁹⁹ Maar ook internationaal ontstond in deze jaren een omvangrijk politiek streven naar het bieden van bescherming tegen allerlei vormen van seksueel misbruik van minderjarigen, tot uitdrukking komende in verdragen en – op Europees niveau – in richtlijnen van de Europese Unie en uitspraken van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens. Deze tendens zet zich tot op de dag van vandaag voort, er is sprake van een niet aflatende stroom van internationale regelgeving met daarin besloten verplichtingen voor de nationale overheden van de lidstaten om te investeren in een adequate en effectieve bescherming tegen seksueel misbruik, in het bijzonder ten aanzien van minderjarigen.²⁰⁰ Dit internationale, niet-aflatende ‘offensief’ heeft vergaande gevolgen voor de nationale strafwetgeving: nationale overheden worden namelijk (min of meer) verplicht hun nationale wetgeving aan te passen, zodat deze voldoet aan de (minimum)normen neergelegd in internationale regelgeving. Dat leidt in toenemende mate tot inperking van de autonomie van de nationale overheden en tot vergaande sturing van het straf(proces)recht met daarin besloten uitgangspunt van actieve en effectieve handhaving van strafwetgeving ter bestrijding van seksueel geweld, in het bijzonder tegen kinderen.

Zo’n appèl is ook terug te vinden in de rechtspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM), waar het een uitwerking heeft gekregen in de zogenoemde ‘positieve verplichtingen’. Het EHRM stelt als voorwaarde dat de nationale overheden ‘effectieve en adequate bescherming’ moeten bieden. Ook wanneer het gaat om schendingen in de relaties tussen burgers onderling.²⁰¹ Daarbij geldt een bijzondere inspanningsverplichting ten aanzien van minderjarigen, in het bijzonder wanneer het gaat om seksueel misbruik: inzet van het strafrecht is dan geïndiceerd.²⁰² Naast een duidelijk kenbare strafbaarstelling, impliceert dit actieve handhaving daarvan (zogenaamde *due diligence*).²⁰³

Voorwaarde daartoe is wel dat de nationale overheid op de hoogte is geweest, dan wel heeft kunnen zijn van het seksueel misbruik.²⁰⁴ Wanneer dat het geval is brengt het recht op de bescherming tegen onmenselijke behandeling en het recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer geformuleerd in artikel 3 respectievelijk 8 van het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens voor de nationale overheid een ‘harde’ verplichting mee maatregelen te treffen en deze te handhaven. Van belang hierbij is te vermelden dat het EHRM zich in toenemende mate associeert aan andere verdragsbepalingen, in het bijzonder aan het invloedrijke Verdrag inzake de Rechten van het Kind. Maar ook de veranderde maatschappelijke opvattingen betreffende strafbare seksualiteit worden door het EHRM in haar oordeelsvorming betrokken. Duidelijk is dat men zoekt naar gedeelde normen en waarden, een belangrijk gegeven daarbij is het huidige uitgangspunt dat seksualiteit ‘machtsvrij’ hoort te zijn, ofwel dient te berusten op consensualiteit.²⁰⁵ Wanneer het gaat om seksueel misbruik van minderjarigen is daarvan per definitie geen sprake.

Overigens roept dit op actieve bescherming gerichte politieke vertoog, met daaraan verbonden verplichtingen voor overheden, in het bijzonder de strafrechtelijke autoriteiten, ook tegengeluiden op. De vraag dringt zich op of er intussen geen sprake is van ‘overspanning’ van het strafrecht: kan het strafrecht de haar opgelegde internationale, op nationaal niveau onderschreven verplichtingen wel nakomen?²⁰⁶ Hoewel die vraag hier niet ver-

der wordt uitgewerkt kan worden opgemerkt dat de kritische grens intussen lijkt te zijn bereikt.²⁰⁷

Wat daar van zij, van belang is dat de tendens tot bescherming van minderjarigen tegen allerhande vormen van seksueel misbruik, en de daaraan verbonden verplichtingen tot strafbaarstelling en handhaving daarvan voor de strafrechtelijke overheid in deze jaren een voor een ieder kenbaar gegeven was. De vraag nu is hoe dit wereldlijke vertoog zich verhiel tot het kerkelijke, katholieke vertoog. Vastgesteld is dat de katholieke autoriteiten al langere tijd op de hoogte waren van seksueel misbruik binnen de Katholieke Kerk. Desalniettemin lijken de inspanningen om seksueel misbruik van minderjarigen tegen te gaan destijds geen gelijke voet te hebben gehouden met de inspanningen van de wereldlijke autoriteiten. Welke initiatieven werden vanuit de Katholieke Kerk ontwikkeld om seksueel misbruik van minderjarigen tegen te gaan in deze periode? En hoe verhiel deze zich tot de algemene ontwikkelingen die zich in deze jaren hebben voorgedaan binnen de Katholieke Kerk?

Wat betreft het laatste, in het algemeen veranderde er niet veel binnen de Katholieke Kerk. Vanaf de jaren vijftig was feitelijk sprake van een voortdurende emancipatie van het (katholieke) individu, uitmondende in een pluriformisering van kerkelijke normen en waarden. Het betrof een onomkeerbare ontwikkeling, waaraan door de Nederlandse Kerkprovincie op alle niveaus, ook vanuit het episcopaat, werd bijgedragen. Het voorlopig hoogtepunt lijkt te liggen in de postmoderniteit van de negentiger jaren, met daarin besloten nadruk op individuele spiritualiteit en het op de voorgrond treden van oecumenisch geïnspireerde religieuze normen en waarden. Traditionele belevingsvormen van religiositeit, in het bijzonder via intreding in ordes en congregaties en het kiezen voor het priesterambt zijn sterk afgenomen en maakten plaats voor wereldlijke vormen van geloofsbeleving.²⁰⁸ Anders dan in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog en vlak daarna manifesteerde de sociale integratiefunctie van de kerk zich niet via een uitdragen van één duidelijk, op katholieke normen en waarden geschoeid vormingsprofiel, maar op een gedifferentieerder profiel, dat ruimte liet voor eigen geloofsbeleving.²⁰⁹

Waar het de seksualiteit betreft stond het strikte taboe, en de daaruit voortvloeiende onbespreekbaarheid van dit thema veranderingen in de weg. Paradoxaal genoeg was het echter juist dit onwrikbare geloof in de juistheid van de katholieke zedenleer ten aanzien van de seksualiteit die aanleiding gaf tot problemen, en het vinden van oplossingen daarvoor in de weg stond.²¹⁰ Ook vanuit de Katholieke Kerk was men zich daarvan bewust. In het verleden was al vele malen gewezen op de consequenties van het celibaat en de tekortschietende voorbereiding daarop van priesters en religieuzen, met daaruit mogelijk voortvloeiende deviante praktijken. Die op hun beurt weer niet bespreekbaar bleken te zijn, maar werden toegedekt. Zo had de Bisschoppenconferentie zich nog in 1989, naar aanleiding van een bekend geworden seksueel misbruikzaak, over de vraag gebogen of het instellen van een landelijk meldpunt voor seksueel misbruik wenselijk was. Geheel in lijn met de traditionele aanpak om schandalen in eigen huis af te doen werd destijds besloten dergelijke meldingen in handen te laten van de afzonderlijke bisdommen. Een standpunt dat in 1992 werd herhaald.²¹¹ Later onderzoek, onder andere in het kader van de werkzaamheden van de Onderzoekscommissie, bracht relevante stukken aan het licht opgenomen in vertrouwelijke archieven. Deze archieven werden, conform de reguliere procedures periodiek geschoond en weer opgebouwd.

Dat laat onverlet dat er vanuit de Katholieke Kerk wel aandacht was voor het opkomend probleem van het seksueel misbruik binnen wereldlijke afhankelijkheidsrelaties. Daarmee geconfronteerd in het pastorale werk vond een bezinning plaats hoe daarmee

om te gaan en werden ter zake aan het begin van de jaren negentig instructies opgesteld.²¹² De volgende stap was de erkenning van seksueel misbruik van vrouwelijke gelovigen door pastoraal werkers: in 1992 verscheen een interne nota over seksueel misbruik binnen pastorale relaties,²¹³ kort daarop gevolgd door een notitie van de bisschoppelijke commissie Vrouw en Recht over hetzelfde onderwerp.²¹⁴ Maar uiteindelijk drongen de vermoedens en klachten over seksueel misbruik van minderjarigen door geestelijken ook door tot binnen de muren van de Rooms-Katholieke Nederlandse Kerkprovincie. Dat kon ook niet anders gelet op de omvangrijke schandalen over seksueel misbruik binnen de Katholieke Kerk die zich elders openbaarden.²¹⁵

Opnieuw waren het, net als in de voorgaande jaren de progressieve katholieke organisaties die het voortouw namen. Zo werd in 1993 op instigatie van de SNPR een notitie opgesteld hoe te handelen als algemeen-overste in geval van beschuldiging van een frater van seksueel misbruik.²¹⁶ Maar, net als op wereldlijk niveau, bleek het tij van het publiekelijk openbaren van seksueel misbruik niet meer te keren. In 1994 volgde een eerste grote actie vanuit kringen van katholieke gelovigen, het resultaat ervan was dat een groot aantal meldingen werd verzameld betreffende seksueel misbruik op internaten in voorgaande jaren gepleegd. In 1995 volgde als eerste openbaar initiatief de oprichting van de kerkelijke organisatie Hulp & Recht, ten behoeve waarvan een procedure werd opgesteld hoe om te gaan met klachten van seksueel misbruik. Er heerste echter een zeker wantrouwen tegen deze organisatie, zij was immers niet onafhankelijk, maar ingesteld onder kerkelijk recht in opdracht van de bisschoppen en oversten van de congregaties.²¹⁷

Duidelijk is dat bij de leiding van de Katholieke Kerk in de jaren negentig zorg heerst om het groeiende aantal klachten en de mogelijke gevolgen daarvan.²¹⁸ Later zou blijken dat in deze jaren een aantal zaken werd afgekocht, wat in 1999 tot de zogenoemde Aegon-affaire leidde.²¹⁹ Maar ook de strafrechtelijke consequenties werden overwogen. Zo werd in 1998 een memorandum opgesteld over de vraag of de kerk verplicht was aangifte te doen van seksueel misbruik door een priester of religieuze. Dit haakte aan op een eerder ingevoerde wijziging van het canonieke recht, op grond waarvan tot 1983 gold dat men zonder toestemming van de kerkelijke leiding geen aangifte mocht doen bij de wereldlijke autoriteiten. In het memorandum stond, terecht, gesteld dat de katholieke kerk niet verplicht was tot aangifte, behalve wanneer het gaat om verkrachting (artikel 160 Sv). Het is niet deze conclusie die de aandacht trekt, maar de toevoeging dat aangifte niet prematuur moest worden gedaan. Vermeld wordt namelijk dat er tijdens de fase van onderzoek voor gewaakt diende te worden de goede naam van de priester of religieuze niet te grabbel te gooien.²²⁰ Dit paste in de strategie zoals onder andere gehanteerd door de congregatie voor de geloofsleer: alle gevallen waarin melding werd gemaakt van seksueel misbruik moesten, hoe ernstig ook, eerst intern worden onderzocht en indien mogelijk intern worden afgedaan. Dit beleid zou pas in 2010 worden gewijzigd, vanaf dat moment gaat gelden dat alle gevallen direct moeten worden gemeld aan het openbaar ministerie.

In 2001 werd voor het eerst vanuit centraal niveau vanuit het Vaticaan erkend dat binnen de Katholieke Kerk sprake is geweest van seksueel misbruik van minderjarigen.²²¹ In juli 2002 sprak paus Johannes Paulus II tijdens de Wereldjongerendagen zelf over het seksueel misbruik binnen de Katholieke Kerk; hij vroeg de jeugdige gelovigen zich niet te laten ontmoedigen door de fouten van sommigen binnen de Kerk.²²² In eigen land werd de leiding van de Katholieke Kerk steeds meer in verlegenheid gebracht door de toenemende publiciteit rondom de kwestie van het seksueel misbruik.²²³ In het zog van de schandalen die zich ten deze in 2003 in Ierland voordoen, verschenen ook in eigen land steeds meer berichten over seksueel misbruik binnen de Katholieke Kerk. Vanaf dat moment kon de

kwestie niet meer 'stil' worden gehouden en raakten de ontwikkelingen in een stroomversnelling.

Hoewel het streven vanuit de Katholieke Kerk nog steeds was om de zaken intern af te doen, werd de noodzaak tot het scheppen van helderder procedures erkend. Zo volgde in 2005 een protocol inzake het navragen van antecedenten op gebied van seksueel misbruik. Om te voorkomen dat, zoals in het verleden vaak gebeurde, misbruikers worden overgeplaatst, was voor een overstap van religieus personeel voortaan een vrijwaringbewijs nodig: de algemeen-overste of bisschop moest een verklaring opstellen dat de betrokkene zich naar hun weten niet schuldig had gemaakt aan seksueel misbruik.²²⁴ In oktober 2007 werd ook de procedure bij klachten naar aanleiding van seksueel misbruik verruimd, waardoor deze nu van toepassing is op allen die betaald of onbetaald werkzaam zijn binnen de Katholieke Kerk en voor slachtoffers van seksueel misbruik die inmiddels zijn overleden. Enkele jaren later werd de verjaringstermijn gehanteerd in het canonieke recht verruimd van tien naar twintig jaar en worden verstandelijk gehandicapten en mensen met een psychische stoornis voor wat betreft de afhandeling van klachten over seksueel misbruik binnen de Katholieke Kerk gelijkgesteld aan minderjarigen.²²⁵ In 2010 was het dan toch zover: de leiding van de Rooms-Katholieke Nederlandse Kerkprovincie erkende de noodzaak van onafhankelijk onderzoek en stelde de commissie van onderzoek naar seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Nederlandse Kerk aan (Onderzoekscommissie).²²⁶ Duidelijk was dat de door de Katholieke Kerk gehanteerde strategie van 'toedekken en verzwijgen' niet langer volstond.

Samenvatting

Aanleiding tot deze achtergrondnotitie was het groeiend aantal meldingen over seksueel misbruik dat zich in het nabije verleden heeft afgespeeld binnen de Katholieke Kerk. Inzet was te bezien hoe de strafwaardigheid van dit seksueel misbruik vanuit een historisch perspectief te beoordelen. Gekeken is naar ontwikkelingen op wereldlijk en kerkelijk niveau, en naar de wisselwerking daartussen. Het onderzoek is uitgevoerd als literatuurstudie, waarbij behalve van publiekelijk toegankelijke bronnen ook gebruik is gemaakt van niet-publiekelijk toegankelijke bronnen aangereikt vanuit de Onderzoekscommissie.

Hoewel de vraagstelling was gericht op het genereren van een beschrijving van de maatschappelijke ontwikkelingen die hebben plaatsgevonden in de naoorlogse periode (1945-2010), is ook aandacht besteed aan de jaren daarvoor. Deze zijn namelijk bepalend geweest voor denken over strafbare seksualiteit in de naoorlogse periode. Een goed begrip van het denken over strafbare seksualiteit in de periode 1945-2010 vergt zodoende inzicht in wat daaraan voorafging.

Ten behoeve van het overzicht werden vijf periodes onderscheiden, waarin steeds een zekere omslag in het denken over strafbare seksualiteit heeft plaatsgevonden, die al dan niet een doorwerking heeft gehad in het wereldlijke en kerkelijke denken over strafbare seksualiteit. Ten behoeve van de samenvatting worden deze periodes echter in een driedeling beschreven. Als eerste de periodes tussen 1886 en 1945 respectievelijk de jaren tussen 1945 en 1960. Een tweede samengebrachte periode omvat de jaren tussen 1960 en 1970 en die tussen 1970 en 1985. De laatste periode beslaat de jaren na 1985 tot op heden.

De periode 1886-1945 en de periode 1945-1960

In deze periode werd het eerste nationale Wetboek van Strafrecht van kracht, met daarin opgenomen zedenwetgeving. Die bepalingen berustten echter bij invoering al op achterhaalde maatschappelijke opvattingen, wat aanleiding gaf tot een herziening van het Wet-

boek van Strafrecht kort daarna. De maatschappelijke opvattingen betreffende de strafbare seksualiteit waren in deze periode vrijwel gelijklopend met de kerkelijke opvattingen. Vertrekpunt was een strikt functionele opvatting van de seksualiteit. Dat hing enerzijds samen met de maatschappelijke noodzaak de seksualiteit aan banden te leggen, het sociaaldemografisch evenwicht moest immers behouden blijven. Anderzijds was ook sprake van een normatief vertoog met daarin opgenomen strikte (burgermans)fatsoensnormen en verdrukking van de seksualiteit. Aandacht voor seksueel misbruik van minderjarigen was er slechts beperkt. Er was wel sprake van een 'onderhuidse' zorg, maar die was verweven met een meer algemene zorg om zedelijk verval als gevolg van de groeiende industrialisatie. Deze zorg werd algemeen, over de gehele politieke linie gedeeld en leidde in 1911 tot uitbreiding van de zedenwetgeving. Het enige in het oog springende punt hier is wellicht de strafbaarstelling van homoseksuele contacten. Hoewel die niet algemeen werd onderschreven, sloot het nauw aan bij de kerkelijke opvattingen waarin homoseksualiteit als doodzonde werd gezien. In later jaren werd vanuit katholieke kringen een genuanceerder opvatting hoorbaar. Maar ook toen was er geen sprake van acceptatie van homoseksualiteit als seksuele vorm. Integendeel, wat nieuw was, was dat homoseksualiteit als te behandelen 'ziekte' werd benoemd. Vanwege deze en andere psychische problemen die leefden binnen de kerkelijke instellingen werd besloten een 'eigen' katholiek behandelcircuit op te zetten. De vertaalslag van psychische en seksuele problematiek onder geestelijken naar mogelijk omvangrijk seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Katholieke Kerk werd echter niet gemaakt. Daarmee is niet gezegd dat men destijds niet op de hoogte was van het feit dat dergelijke handelingen voorkwamen, ze werden echter als incident gezien en als dusdanig afgehandeld. De aandacht, op zowel wereldlijk, als kerkelijk niveau was eerst en vooral gericht op het tegengaan van de zedelijke verloedering van de lagere klasse, in het bijzonder op het in goede banen leiden van het huwelijkse leven en daaraan verbonden seksuele problemen. Deze eendracht tussen het wereldlijke en het kerkelijke discours hoeft geen verwondering te wekken: de vooroorlogse samenleving was sterk verzuild. Hoe te leven werd als het ware voorgeschreven door de zuil waartoe men behoorde. De katholieke zuil was hierbij sterk vertegenwoordigd en regeerde over de klassenscheidingen heen.

Dit beeld van 'gehoorzaamheid' aan kerkelijke waarden en burgerfatsoen bleef opgeld doen tot kort na de Tweede Wereldoorlog, zij het dat in de loop van de jaren dertig een zeker verzet tegen dit verzuilde keurslijf ontstaat. Ook vanuit de kring van katholieke gelovigen. Na de verschrikking en chaos van de oorlogsjaren was er na het einde van de oorlog eerst en vooral behoefte aan herstel van normen en waarden.

Op zoek naar rust en vrede vond een kortstondige 'renaissance' van de zuilen plaats, in het bijzonder van de Katholieke Kerk die met haar 'onkreukbare' normen en waarden zekerheid leek te bieden in tijden van wanorde. Dicht onder de oppervlakte smeulde echter een maatschappelijk verlangen naar liberalisering en individualisering. Eenmaal van de vrijheid geproefd bleek het tij niet meer te keren. De onvrede over de strikte katholieke normen en waarden, in het bijzonder op het gebied van de anticonceptie die eerder in de jaren dertig de kop op had gestoken, kwam weer boven drijven. Van belang ook was de veranderde positie van vrouwen, in het zog van de economische wederopbouw gloorden voor hen kansen om zich eindelijk los te maken van het traditionele, onder kerkelijke invloed staande, beeld van de vrouw als moeder. Gelijktijdig klonk ook vanuit de intellectuele bovenlaag van de katholieken, net als aan het einde van de jaren dertig, verzet door tegen de strikte hiërarchie binnen de Katholieke Kerk. Er was (wederom) sprake van een streven naar democratisering.

Deze aanzet tot democratisering gegeven in het midden van de jaren vijftig, kwam in

de jaren zestig tot volle wasdom. Dankzij de economische groei en welvaart vervaagden de klassenverschillen. Hierbij had de jeugd een zekere voorttrekkersrol. Hoewel er geen sprake was van een eenduidige jeugdbeweging werd duidelijk dat jongeren ruimte voor zichzelf gingen opeisen, los van het juk van, onder andere, de Katholieke Kerk. Maar ook vanuit andere progressieve katholieke kaders werd aangedrongen op democratisering van de kerkelijke hiërarchie en liberalisering van de katholieke zedenleer. Onderwerp van discussie in het bijzonder was de verplichting tot het celibaat. Maar ook de homoseksuele geaardheid, ook die van geestelijken werd bespreekbaar gemaakt. Vanuit de leiding van de Katholieke Nederlandse Kerkprovincie toonde men zich ontvankelijk voor de maatschappelijke wens tot vernieuwing. In het bijzonder het Nederlands episcopaat toonde destijds een progressieve houding, wat overigens zeer tegen de zin was van het Vaticaan.

Deze opstelling van het Nederlands episcopaat wekte verwachtingen ten aanzien van de opheffing van het celibaat, maar ook ten aanzien van verdere bijstelling van de als te strikt ervaren katholieke zedenleer. In het bijzonder wat betreft het kerkelijk verbod op het gebruik van anticonceptiva. Eén van de hoogtepunten van deze, zoals later zal blijken kortstondige, kerkelijke liberalisering was de destijds door bisschop Bekkers van Den Bosch op televisie gedane uitlating dat het aan de gelovigen zelf was zich te verantwoorden voor het gebruik van de anticonceptiepil (sindsdien te boek komen te staan als 'het lekkers van Bekkers'). Maar ook ten aanzien van de afschaffing van het celibaat was men hoopvol gestemd. In het begin van de jaren zestig leek het er even op dat het dan toch zou gaan gebeuren, maar die hoop ging al snel in rook op door tegengestelde berichten vanuit het Vaticaan. Dat gaf aanleiding tot een stijgend aantal uittredingen van priesters en verdere terugloop van het aantal aanmeldingen op de seminaries.

Ondanks deze liberalisering van het denken was er ook nu geen aandacht voor seksueel misbruik van minderjarigen, niet op wereldlijk en niet op kerkelijk niveau. Wederom zijn er aanwijzingen dat men daarvan destijds wel op de hoogte is geweest. Zo werd bijvoorbeeld door het departement van Onderwijs, Kunst en Wetenschappen een onderzoek geïnitieerd naar de ontzeggingen van de onderwijsbevoegdheid naar aanleiding van een strafrechtelijke veroordeling wegens seksueel misbruik. Onder de daders bevond zich ook een substantieel aantal geestelijken. Vanuit de Katholieke Kerk werd de vertrouwde politiek van toedekken en verzwijgen echter voortgezet. Afdoeining van schandalen vond plaats in eigen huis, buiten (officieel) medeweten van de strafrechtelijke autoriteiten. Wel was er, net als in de voorgaande jaren aandacht voor geestelijken in psychische nood, waaronder ook het aangaan van 'verkeerde vriendschappen' op de seminaries werd begrepen. Dat uit deze 'geestelijke nood' mogelijk seksuele aberraties met minderjarigen konden voortvloeien werd (wederom) niet onderkend.

De periode 1960-1970 en de periode 1970-1985

Deze jaren geven wat betreft de strafbare seksualiteit een politieke slingerbeweging te zien van *laissez faire* tot repressie. Op kerkelijk niveau zetten de veranderingen die zich in eerder jaren hadden ingezet door, er was sprake van toenemende secularisatie, maar ook van een zoeken naar andere, minder formele vormen van spiritualiteit. De grootste veranderingen deden zich echter voor op wereldlijk niveau. Dankzij de vrije beschikbaarheid van de anticonceptiepil, en het praktisch negeren van het kerkelijk verbod op het gebruik daarvan, was er geen functionele noodzaak meer tot (zelf)beheersing. Anders dan veelal gedacht was destijds echter geen sprake van een collectief celebreren van seksuele lusten. Integendeel, die praktijken beperkten zich tot de progressieve bovenlaag. In de overige delen van de bevolking bleef het wat betreft de seksualiteit veelal bij het oude.

Als gevolg van toegenomen welvaart en vervagende klassenverschillen emancipeerde het individu tot mondig en machtskritisch burger, wat gevolgen had voor het denken over de strafbare seksualiteit. Gepleit werd voor een terughoudender opstelling van de overheid op dit terrein: de seksuele sfeer behoorde toe aan de burger, slechts waar sprake was van onvrijwilligheid was plaats voor strafrechtelijk ingrijpen. Deze liberalisering in het denken over seksualiteit bood enige ruimte voor een herwaardering van seksuele contacten met minderjarigen, maar ook hier gold dat deze gedachte niet alom werd gedeeld. Toch werd het taboe op pedoseksualiteit wat afgezwakt, waarbij de NVSH fungeerde als spreekbuis. Van 'echte liefde' was echter geen sprake, deze ogenschijnlijke tolerantie jegens pedoseksualiteit gold namelijk niet de praxis daarvan. Die bleef bezwaren oproepen, ook binnen de NVSH. Op de achtergrond speelde de vrees dat het openlijk betonen van sympathie aan de pedoseksuele beweging zou leiden tot hernieuwde stigmatisering van homoseksuelen.

Intussen had men, in het licht van het maatschappelijk streven naar herijking van de zedenwetgeving de adviescommissie Herziening zedelijkheidswetgeving ingesteld (commissie-Melai; 1970). Deze commissie zou in de loop der jaren vier rapporten uitbrengen. Slechts het laatste rapport (1980) is hier relevant, dat ging namelijk over de strafbaarstelling van de zware zedenmisdriven waaronder begrepen seksueel misbruik van minderjarigen. Het lot was de commissie-Melai destijds niet gunstig gezind, in de jaren waarin zij functioneerde vond niet alleen een omslag plaats in het denken over de strafbare seksualiteit, maar vonden ook meerdere kabinetswisselingen plaats. Dit leidde er uiteindelijk toe dat het eindrapport, waarin werd voorgesteld te komen tot een integrale herziening van de zedenwetgeving, terzijde werd gelegd. In later jaren, en na enkele nieuwe kabinetswisselingen zou blijken dat de dan ingevoerde wijzigingen van de zedenwetgeving in lijn lagen met de voorstellen van de commissie-Melai.

Tussentijds kon men het op politiek niveau maar niet eens worden over wat er moest gebeuren met de zedenwetgeving. Factor van belang hierbij was de inmiddels zeer actieve en invloedrijke vrouwenbeweging, die aan het begin van de jaren tachtig de strijd had aangebonden tegen seksueel geweld. Na een eerste periode van ervaren vrijheid hadden vrouwen de keerzijden van de seksuele vrijheid ontdekt, namelijk de daarin gelegen idee van seksuele beschikbaarheid van de vrouw en de onveranderde onderliggende machtspatronen tussen mannen en vrouwen. Vanuit de vrouwenbeweging werd herziening van de patriarchale grondslag van de zedenwetgeving geëist. Aan deze eis werd in eerste instantie niet tegemoetgekomen, besloten werd te zullen volstaan met een partiële wetswijziging. De verantwoordiging vanuit de vrouwenbeweging is groot.

Aan het begin van de jaren tachtig won de eis van de vrouwenbeweging echter weer aan kracht, toen slachtoffers van seksueel misbruik van minderjarigen binnen het gezin met hun ervaringen naar buiten traden. Beide bewegingen, hoewel onderscheiden van aard, sloegen de handen ineen, wat resulteerde in een dwingend appel op de overheid om te komen met een uitgewerkt beleid inzake bescherming tegen seksueel geweld van vrouwen en meisjes. Ontkenning dat seksueel geweld, in het bijzonder seksueel misbruik van minderjarigen binnen afhankelijkheidsrelaties een omvangrijk en zwaarwegend maatschappelijk probleem vormde, was niet meer mogelijk.

Ook nu drong het besef dat ook binnen de Katholieke Kerk systematisch sprake was van seksueel misbruik van minderjarigen niet door. Hoewel het voorkomen daarvan binnen 'kleine kring' inmiddels al wel breder bekend was, was dit nog niet doorgedrongen tot de bredere kring van de katholieke gelovigen, en nog minder tot de samenleving als geheel. De maatschappelijke en politieke aandacht was voornamelijk gericht op wereldlijk seksueel misbruik, in het bijzonder binnen het gezin. Er was destijds gewoonweg onvoldoende

de aanleiding voor de wereldlijke autoriteiten om aan de deur van de Katholieke Kerk te kloppen en navraag te doen naar seksueel misbruik. Of, en in welke mate men op wereldlijk niveau toentertijd vermoedens had is niet vast te stellen. Vermoedelijk heeft ook de scheiding tussen staat en (Katholieke) Kerk erbij in de weg gestaan om vanuit wereldlijk niveau navraag te doen en zo nodig te interveniëren. Ook het gegeven dat slachtoffers van seksueel misbruik zich in de regel melden bij de kerkelijke autoriteiten, en het feit dat het veelal ging om feiten die zich in het verleden hadden afgespeeld, droeg eraan bij dat de strafrechtelijke autoriteiten geen zicht hadden op het seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Katholieke Kerk. Later zou blijken dat vanuit de Katholieke Kerk afkoopregelingen zijn getroffen in deze (en voorgaande) jaren, teneinde te voorkomen dat ruchtbaarheid zou worden gegeven aan seksueel misbruik binnen de Katholieke Kerk. Dat men zich binnen de Katholieke Kerk op centraal niveau destijds bewust was, althans vermoedens had over de aard en omvang van de problematiek, blijkt ook uit het feit dat toentertijd gesproken is over een landelijk gecoördineerd optreden in zaken betreffende seksueel misbruik binnen de Katholieke Kerk. Besloten echter werd de bestaande strategie te handhaven: problemen dienden decentraal, met inachtneming van de autonomie van de bisdommen en congregaties te worden opgelost.

Intussen kon de roep om strafrechtelijk ingrijpen tegen seksueel misbruik van minderjarigen niemand meer ontgaan. Sinds het midden van de jaren tachtig vormt de bestrijding van seksueel misbruik van minderjarigen een speerpunt binnen de criminele politiek. Op nationaal én op internationaal niveau. Op nationaal niveau leidde dat, behalve tot het opzetten van een breed overheidsbeleid, tot aanpassingen van de zedenwetgeving. Hoewel deze wijzigingen meer omvatten dan de strafbaarstelling van seksueel misbruik van minderjarigen, hebben zij alle één ding gemeen: ze vinden hun grondslag allemaal in het recht op fysieke en psychische integriteit, met de daaraan verbonden verplichting vanuit publiekrechtelijk niveau, in het bijzonder vanuit de strafrechtspleging, bescherming te bieden tegen allerhande vormen van seksueel geweld. Uitgangspunt daarbij is de consensualiteit van seksuele contacten: seksuele contacten die worden afgedwongen via (bedreiging met) geweld of andersoortige manipulaties voortvloeiende uit onderliggende machtsverschillen tussen pleger en slachtoffer zijn uit den boze. Die gedachte wordt sinds jaar en dag uitgedragen in de vorm van strafbepalingen, verdragen, richtlijnen en jurisprudentie.

Deze veranderingen in het wereldlijk denken over strafbare seksualiteit leidde echter vooralsnog niet tot een verandering in de opstelling van de Katholieke Kerk. Feitelijk heeft men tot op het laatst, toen duidelijk werd dat de problematiek niet langer kon worden ontkend, gekozen voor een strategie van verzwijging en toedekking. Pas toen duidelijk werd dat de problemen niet langer weggemoffeld konden worden, werd vanuit de Katholieke Kerk gerichte actie ondernomen. Maar ook toen werd vanuit de Katholieke Kerk verzuimd om de volle verantwoordelijkheid te nemen voor het seksueel misbruik dat zich binnen haar muren had afgespeeld. Getracht werd het seksueel misbruik, althans het slachtofferschap daarvan te 'herdefiniëren' ten einde dit te onderscheiden van 'echt' seksueel misbruik. Daartoe werd een institutionele claim op slachtofferschap geponeerd vanuit de Katholieke Kerk: niet alleen de 'echte' slachtoffers, maar ook de andere gelovigen en niet in het minst de Katholieke Kerk als institutie zelf waren 'slachtoffer' geworden. Hun 'geloof' in de naleving van de christelijke waarden was immers geschonden door hen aan wie het 'beheer' daarvan was toevertrouwd. De maatregelen die werden genomen pasten bovendien in de politiek van beperking van imago schade en de daaraan verbonden strategie om voor de Katholieke Kerk schadelijke kwesties in eigen huis af te handelen. Om de stroom aan meldingen op te kunnen vangen werd daarom in 2005 de kerkelijke organisa-

tie Hulp & Recht ingesteld. In 2010 bleek dat dit niet voldoende was om de aanzwellende stroom van klachten te stoppen en adequaat af te handelen. De leiding van de Katholieke Nederlandse Kerkprovincie zag zich genoodzaakt tot het gelasten van een extern onderzoek, wat in mei 2010 leidde tot de instelling van de Commissie van onderzoek naar seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Nederlandse Kerkprovincie (de Onderzoekscommissie).

Bijlage 1 Aantekeningen betreffende titel xiv Wetboek van Strafrecht

In deze bijlage wordt aandacht besteed aan de systematiek van de strafrechtelijke zedenwetgeving en de daarin gelegen voorwaarden waaraan een zedenmisdrijf moet voldoen. De bespreking van de relevante zedenmisdrijven is beperkt tot die delicten die onder de noemer seksueel misbruik gerangschikt kunnen worden. Hoewel artikel 249 Sr hierop is toegeschreven, brengt de systematiek van de zedenwetgeving met zich mee dat het seksueel misbruik ook onder de noemer van andere strafbepalingen kan worden vervolgd. Aanvullend worden enige opmerkingen gemaakt over het strafrechtelijk bewijs en de problemen die zich ten deze kunnen voordoen wanneer het gaat om zedendelicten, in het bijzonder seksueel misbruik van minderjarigen binnen afhankelijkheidsrelaties.

Relevante strafbepalingen

De relevante strafbepalingen staan opgenomen in Boek II, Titel xiv, met als opschrift 'Misdrijven tegen de zeden'. Dat laatste begrip ziet vooral op de seksuele zeden, maar de titel kent ook enkele 'fatsoensvoorschriften'. Traditioneel wordt een driedeling gemaakt in de zedendelicten: 1. delicten gericht tegen de verdraagzaamheid (schennis der eerbaarheid, (dieren)pornografie), 2. delicten tegen het gestelde vertrouwen (strafbaarstelling van seksuele contacten met jeugdigen en anderszins afhankelijken) en 3. delicten tegen de vrijheid of geweldsdelicten (verkrachting en aanranding). Seksueel misbruik valt, al naar gelang de vorm, in de tweede en derde categorie. De te beschrijven bepalingen zijn, in volgorde van plaatsing in het wetboek: artikel 242, 244, 245, 247 en 249 Sr. De overige strafbepalingen blijven buiten beschouwing.

Schuldverband: opzetvereiste

Voor de genoemde misdrijven geldt het vereiste van een schuldverband. Dit vloeit voort uit het strafrechtelijk uitgangspunt dat voor de zwaardere delicten, de misdrijven, geldt dat de pleger een zeker verwijt moet kunnen worden gemaakt. In strafrechtelijke terminologie dient sprake te zijn van opzet of schuld. Het verschil ligt in de gradatie van inzicht over de aard van het handelen, de daaraan mogelijk verbonden schadelijke gevolgen en de aanvaarding daarvan door de pleger ten tijde van diens handelen.²²⁷

Voor de hier beschreven zedendelicten geldt steeds een opzetvereiste. Het strafrechtelijk opzet kent verschillende gradaties: van willens en wetens handelen, tot handelen vanuit de wetenschap dat er een aanmerkelijke kans is dat de daad kwalijke gevolgen heeft, welke kans wordt aanvaard door de pleger. Dit laatste wordt aangeduid als voorwaardelijk opzet en vormt de ondergrens van het strafrechtelijk opzet. Van belang hier is oog te hebben voor het feit dat de Hoge Raad strenge eisen stelt aan de beoordeling van het opzetvereiste. Vastgesteld moet worden dat de pleger wetenschap heeft gehad en dienovereenkomstig heeft gehandeld. Wanneer de pleger ontkent zal dit opzet weliswaar mogen worden af-

geleid uit feiten en omstandigheden, maar de uiterlijke verschijningsvorm van de daad – of wel de betekenisverlening die een gemiddelde burger daaraan zou geven –, is niet doorslaggevend. Wanneer de pleger kan aantonen dat hij, anders dan op het eerste gezicht uit de feiten lijkt te kunnen worden opgemaakt, geen wetenschap heeft gehad van de afgedwongen of anderszins ontuchtige aard van het seksuele contact kan het voor een veroordeling vereiste opzet niet worden bewezen. Een veroordeling wegens seksueel misbruik vereist immers dat de strafrechter op grond van de door het openbaar ministerie overlegde bewijsmiddelen, in aanvulling met wat ter zitting is gebleken, de overtuiging heeft gekregen dat de pleger heeft gehandeld en dit opzettelijk heeft gedaan. In geval van seksueel misbruik gaat het dan om het vaststellen dat de pleger het seksuele contact heeft afgedwongen via (bedreiging met) geweldgebruik of andersoortige manipulaties, dan wel dat de pleger zich er (minstens) van bewust was dat het seksuele contact binnen de geldende maatschappelijke opvattingen onacceptabel was. Wat betreft de te beschrijven strafbepalingen ligt dit opzetvereiste besloten in wettelijke termen als ‘dwingen’ (artikel 242 Sr), ‘plegen’ (artikel 244 Sr), ‘ontuchtige handelingen’ (artikel 245 en 247 Sr) en ‘ontucht’ (artikel 249 Sr).

Geobjectiveerde bestanddelen

Voor sommige delen van de strafbepaling (ofwel: de bestanddelen) geldt echter dat deze onttrokken zijn aan het schuldverband. Dit zijn ‘geobjectiveerde bestanddelen’: het enkele feit dat kan worden vastgesteld dat voldaan is aan dat bestanddeel is voldoende. De wetgever heeft hier de bescherming van het minderjarige slachtoffer zwaarder willen laten wegen dan het belang van de pleger bij het bewijzen van diens opzet. Hier gaat het om het leeftijdsvereiste, opgenomen in artikel 244, 245 en 247 en de status van het slachtoffer opgenomen in artikel 249 Sr. Het verweer van de pleger dat hij niet bekend was met de leeftijd of de status van de minderjarige doet niet ter zake.²²⁸ Dat impliceert dat van de pleger wordt verwacht dat deze moeite doet om de leeftijd van de minderjarige te weten te komen. Wat betreft de wetenschap betreffende de afhankelijkheidsstatus is er al helemaal geen ruimte voor enige misvatting bij de pleger. Het betreft immers juridisch aangeduide statussen die de pleger uit hoofde van de familierechtelijke betrekking, werkbetrekking of zorgbetrekking tegenover de minderjarige bekleedt.

De systematiek van titel xiv

Met het oog op de wijze van ten laste leggen is het van belang oog te hebben voor de systematiek van de zedenwetgeving. Vooropgesteld moet worden dat artikel 249 Sr geen voorrang heeft boven de andere bepalingen (geen *lex specialis*). Deze bepaling kent een eigen, van de andere bepalingen afwijkende ratio en fungeert min of meer als sluitstuk. Voor de overige strafbepalingen waaronder kan worden vervolgd wegens seksueel misbruik van minderjarigen geldt dat de feiten onder meerdere bepalingen kunnen vallen. Dat kan op tweeërlei wijze: 1. de situatie waarin sprake is van gradaties van de strafwaardigheid van het feit, daaraan verbonden specifieke bestanddelen en daaraan verbonden mogelijke bewijsproblemen; 2. de situatie waarin sprake is van samenloop.

In het eerste geval gaat het om een soort veiligheidsconstructie, die wordt opgenomen in de tenlastelegging in de vorm van een primair/subsidiair opgestelde tenlastelegging. Dat is bijvoorbeeld het geval wanneer de pleger ervan wordt verdacht de seksuele contacten met geweld te hebben afgedwongen, maar het openbaar ministerie er niet zeker van is dat dit geweld wettig en overtuigend kan worden bewezen. Als eerste wordt dan artikel 242 Sr ten laste gelegd, zijnde de naar strafmaat zwaarst gekwalificeerde bepaling. Voor het

geval het bewijs daarvoor niet kan worden geleverd wordt als tweede mogelijkheid vervolgd voor overtreding van artikel 245 Sr: het plegen van ontuchtige handelingen bestaande uit seksueel binnendringen. Mocht het openbaar ministerie ook hier bewijsproblemen vermoeden, bijvoorbeeld betreffende het seksueel binnendringen, dan kan meer subsidiair worden gekozen voor het ten laste leggen van artikel 247 Sr: het plegen van niet-penetrende ontuchtige handelingen. Het is aan de strafrechter om, in volgorde van de door het openbaar ministerie opgestelde tenlastelegging, te oordelen welk feit wettig en overtuigend bewezen kan worden. De rechter mag dus pas oordelen over het als (meer) subsidiair ten laste gelegde feit wanneer is vastgesteld dat het primaire feit niet bewezen kan worden.

Er is echter nog een andere mogelijkheid, namelijk die waarin de feitomschrijving opgenomen in de tenlastelegging meerdere delictomschrijvingen omvat. Dan is sprake van eendaadse samenloop en moet op grond van artikel 55 Sr de bepaling met het zwaarste strafmaximum prevaleren. Een dergelijk geval doet zich vaak voor wanneer het gaat om seksueel misbruik van minderjarigen binnen afhankelijkheidsrelaties. Wanneer bijvoorbeeld het afgedwongen seksueel binnendringen bij een minderjarige ten laste wordt gelegd, waarbij in de tenlastelegging melding wordt gemaakt van de afhankelijkheidsrelatie heeft artikel 242 Sr voorrang op artikel 249 Sr, dat ook bewezen zou kunnen worden. Dat betekent overigens niet dat de rechter bij het bepalen van de strafmaat geen rekening kan houden met het feit dat de verkrachting heeft plaatsgevonden binnen een afhankelijkheidsrelatie, die overweging is aan de rechter.

Er kan zich ook een ander geval voordoen, waarin uiteindelijk, anders dan op voorhand gedacht, geen sprake is van eendaadse samenloop: de tenlastelegging is toegeschreven op artikel 242 Sr, maar omvat ook alle onderdelen van artikel 249 Sr en een van de bestanddelen van artikel 242 Sr wordt niet bewezen geacht. In dat geval mag de rechter alsnog veroordelen wegens overtreding van artikel 249 Sr. Vooropgesteld moet worden dat de feitomschrijving opgenomen in de tenlastelegging alle onderdelen van beide bepalingen moet omvatten.

Er is nog een derde variant mogelijk, te weten de meerdaadse samenloop (artikel 57 Sr). Daarvan is sprake wanneer een feit valt binnen twee afzonderlijke delictomschrijvingen, waarbij iedere handeling op zichzelf staat. Dat is bijvoorbeeld het geval wanneer een meerderjarige in het openbaar een met geweld afgedwongen seksueel contact heeft met een minderjarige, welke handeling is waargenomen door een derde. Dan is sprake van zowel overtreding van artikel 239 Sr (openbare schennis der eerbaarheid), als van verkrachting (artikel 242 Sr). In dat geval worden de straffen van beide delicten bij elkaar opgeteld, met dien verstande dat nooit hoger mag worden gestraft dan een derde boven de zwaarste strafbedreiging.

De strafbepalingen nader bezien

Artikel 242 Sr

Artikel 242 Sr bevat de strafbaarstelling van verkrachting en luidt als volgt:

‘Hij die door geweld of een andere feitelijkheid of bedreiging met geweld of een andere feitelijkheid iemand dwingt tot het ondergaan van handelingen die bestaan uit of mede bestaan uit het seksueel binnendringen van het lichaam, wordt als schuldig aan verkrachting gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaren of geldboete van de vijfde categorie.’

Kenmerkend voor verkrachting is dat het afgedwongen, penetrerende seksuele handelingen betreft. Wat het laatste betreft: daaronder wordt niet alleen vaginaal en/of anaal binnendringen verstaan, maar ook orale contacten zoals een tongzoen of het oraal betasten van de (directe omgeving van de) vagina.²²⁹ Deze ruime uitleg van het 'seksueel binnendringen' zou doen vermoeden dat artikel 242 Sr een ruime strekking heeft. De strenge eisen die de Hoge Raad stelt aan het bestanddeel 'dwingen' zorgt er echter voor dat dit niet het geval is. Voor een bewezenverklaring van het 'dwingen' is namelijk vereist dat de pleger heeft geweten dat het slachtoffer niet wilde. Hoewel dit veelal voortvloeit uit de gebruikte middelen, kunnen er problemen ontstaan wanneer de weerstand door het slachtoffer geboden voor de pleger onvoldoende kenbaar was. In dat geval kan niet worden bewezen dat de pleger wetenschap heeft gehad van de wilsonvrijheid bij het slachtoffer.²³⁰

Die onduidelijkheid ontstaat veelal waar de dwang voortvloeit uit het gebruik van een 'andere feitelijkheid'. Waar verkrachting vroeger gepaard diende te gaan met geweld of dreiging daarmee, geldt sinds 1992 dat het dwingen ook de vorm kan hebben van andere, minder zichtbare vormen van manipulatie. Het gaat om allerlei vormen van psychische druk die door de pleger wordt veroorzaakt, dan wel waarvan deze op de hoogte is en waarvan hij profiteert. Of dat zo is moet steeds aan de hand van de omstandigheden van het geval worden bepaald door de strafrechter. Het feit dat het een psychisch kwetsbaar slachtoffer betreft kan daarbij een rol spelen, mits de pleger daarvan op de hoogte was en begreep dat deze kwetsbaarheid de vrije wilsvorming ter zake van het seksuele contact in de weg stond.²³¹ Maar ook het bestaan van feitelijke afhankelijkheid kan aanleiding zijn om te spreken van het dwingen door middel van een andere feitelijkheid, bijvoorbeeld wanneer een minderjarige pastorale hulp zoekt bij een priester of religieuze en deze de daaruit voortvloeiende hulpverleningsrelatie misbruikt om te komen tot seksueel misbruik.

Waar duidelijk is dat zulke bewijsproblemen zich voor kunnen doen, doet het openbaar ministerie er verstandig aan artikel 245 Sr subsidiair ten laste te leggen.

Overigens vallen dergelijke seksuele contacten ook onder het bereik van artikel 249 Sr. Die bepaling functioneert hier echter, gelet op het afgedwongen karakter van het seksuele contact, als vangnet.

Artikel 244 Sr

In deze strafbepaling staat een absoluut verbod geformuleerd op penetrerende seksuele contacten met minderjarigen beneden de leeftijd van twaalf jaar. De tekst van het artikel luidt:

'Hij die met iemand beneden de leeftijd van twaalf jaren handelingen pleegt die bestaan uit of mede bestaan uit het seksueel binnendringen van het lichaam, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twaalf jaren of geldboete van de vijfde categorie.'

Grondslag voor strafbaarstelling is de lichamelijke en geestelijke onvolgroeidheid van de minderjarige. Deze hoeft overigens niet weerloos te zijn, ook wanneer de minderjarige aangeeft in te stemmen met het seksuele contact, of zelfs het initiatief daartoe neemt, is de pleger in overtreding. Mocht een en ander plaatsvinden binnen een afhankelijkheidsrelatie als bedoeld in artikel 249 Sr, geldt ook hier dat deze bepaling toepassing kan vinden maar dat de bepaling met de zwaarste strafmaat, zijnde artikel 244 Sr, voorrang heeft.

Artikel 245 Sr

Artikel 245 Sr heeft betrekking op 'oudere' minderjarigen, zij die tussen de twaalf en zestien jaar oud zijn. Vertrekpunt hier is dat minderjarigen in deze leeftijdscategorie seksueel actief (mogen) zijn, maar dat zij in het aangaan van dergelijke contacten ook kwetsbaar zijn en beschermd moeten worden tegen mogelijk misbruik. Daartoe stelt artikel 245 Sr het plegen van 'ontuchtige handelingen' strafbaar:

'Hij die met iemand, die de leeftijd van twaalf jaren maar nog niet die van zestien jaren heeft bereikt, buiten echt, ontuchtige handelingen pleegt die bestaan uit of mede bestaan uit het seksueel binnendringen van het lichaam, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste acht jaren of geldboete van de vijfde categorie.'

Hier gaat het om penetrerende seksuele contacten met minderjarigen in de leeftijd tussen twaalf en zestien jaar. Straftbaar zijn seksuele contacten die in strijd zijn met de sociaal-ethische norm, ofwel: de geldende maatschappelijke opvattingen over wat acceptabel is en wat niet wanneer het gaat om seksuele contacten met minderjarigen in de leeftijd van twaalf tot zestien jaar. Duidelijk is dat het een normatief oordeel betreft, berustende op een afweging van de omstandigheden van het geval. Daarbij wordt in de regel gekeken naar leeftijdsverschil, instemming van de minderjarige en het bestaan van een zekere affectieve relatie. Er hoeft echter geen sprake te zijn van weerloosheid van de minderjarige om te kunnen spreken van een ontuchtige handeling. Uitgangspunt is namelijk de bescherming van minderjarigen, ook tegen verleidingen die van de minderjarige zelf uitgaan.

Toegespitst op seksueel misbruik binnen een kerkelijke setting kan men denken aan het geval waarin een minderjarige ouder dan twaalf, maar jonger dan zestien worstelt met (het uitkomen voor) zijn homoseksualiteit. Indien hij voor deze problemen steun zoekt bij een priester of religieuze en deze staat toe dat de pastorale afhankelijkheidsrelatie uitgroeit tot een seksuele relatie is artikel 245 Sr in beginsel van toepassing. Ook hier geldt de mogelijkheid van eendaadse samenloop met artikel 249 Sr.

Hier is een opmerking over de opportuniteit van eventuele strafvervolgning op zijn plaats. De bepaling sluit immers niet uit dat consensuele seksuele contacten tussen een minderjarige en meerderjarige worden vervolgd. Nu zal de kerkelijke setting waarbinnen zo'n contact plaatsvindt weinig ruimte geven om over de sociaal-ethische onaanvaardbaarheid daarvan te twijfelen. Maar geheel uitgesloten is het niet. Denkbaar immers is dat een jonge priester of religieuze verweekt raakt in een relationele relatie met een niet veel jonger, maar desalniettemin minderjarig lid van de pastorale gemeenschap. In dat geval zou men kunnen twijfelen over de opportuniteit van strafvervolgning en de betrokken minderjarige ten minste de ruimte willen geven diens mening ter zake te geven. Die mogelijkheid is er ook, artikel 167a Sv verplicht het openbaar ministerie namelijk tot het horen van de minderjarige. Waar dit horen achterwege blijft worden daar in de regel geen rechtsgevolgen aan verbonden.

Artikel 247 Sr

Deze bepaling is het pendant van artikel 245 Sr, maar dan voor de niet penetrerende seksuele handelingen. De bepaling ziet niet alleen op minderjarigen, maar omvat ook andere categorieën kwetsbare individuen. Niet penetrerende seksuele handelingen met hen zijn als volgt strafbaar gesteld:

'Hij die met iemand van wie hij weet dat hij in staat van bewusteloosheid, verminderd bewustzijn of lichamelijk onmacht verkeert, dan wel aan een zodanige gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van zijn geestvermogens lijdt dat hij niet of onvolko-

men in staat is zijn wil daaromtrent te bepalen of kenbaar te maken of daartegen weerstand te bieden of met iemand beneden de leeftijd van zestien jaren buiten echt ontuchtige handelingen pleegt of laatstgemelde tot het plegen of dulden van zodanige handelingen buiten echt met een derde verleidt, wordt gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vierde categorie.’

Ook hier staat de gewenste bescherming van de minderjarige voorop. Niet van belang is namelijk welke bedoeling de pleger heeft gehad met diens handeling. Doorslaggevend is of deze gemeten naar de geldende maatschappelijke opvattingen als ontuchtig heeft te gelden. De daarvan afwijkende bedoeling van de pleger kan hooguit worden meegewogen bij het bepalen van de strafmaat. Zulke situaties doen zich bijvoorbeeld voor wanneer een meerderjarige, veelal (een van de) ouder(s) een onderzoek uitvoert aan de geslachtsdelen om vast te stellen dat deze intact zijn. Maar ook zijn situaties bekend waarin onder de noemer van een vrije seksuele opvoeding te vergaande seksuele handelingen werden gepleegd, bijvoorbeeld in het geval waarin de vader de logeerpartij van een vriendinnetje aangreep om zijn minderjarige zoon een lesje seksuele opvoeding te geven door haar te onderwerpen aan een lichamelijk onderzoek. Zo’n laatste situatie is ook denkbaar in pastorale setting, ook daar kunnen immers onder het mom van seksuele opvoeding of controle op lichamelijke hygiëne te vergaande handelingen worden verricht. Van belang is verder op te merken dat geen sprake hoeft te zijn van fysiek contact, noch van meerdere handelingen. Ook kan het gaan om een nalaten, zoals in de situatie waarin een volwassen man toestond dat een minderjarig meisje zijn geslachtsdelen vastpakte.²³² Tot slot hoeft van weerloosheid van de minderjarige niet te zijn gebleken.²³³

De vermelding van het bestanddeel ‘buiten echt’ heeft tot doel te voorkomen dat seksuele handelingen gepleegd door minderjarigen jonger dan zestien jaar die met dispensatie van de Koningin zijn gehuwd strafbaar zouden zijn.

Artikel 249 Sr

Artikel 249 Sr neemt binnen de zedenwetgeving een aparte plaats in. De aanleiding voor de strafbaarstelling ligt hier namelijk niet in de verwerpelijkheid en/of schadelijkheid van het seksuele contact, maar in het schenden van een functionele verantwoordelijkheid die de pleger heeft tegenover het slachtoffer. De wetgever heeft dit als volgt verwoord:

1 ‘Hij die ontucht pleegt met zijn minderjarig kind, stiefkind of pleegkind, zijn pupil, een aan zijn zorg, opleiding of waakzaamheid toevertrouwde minderjarige of zijn minderjarige bediende of ondergeschikte, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vierde categorie.

2 Met dezelfde straf wordt gestraft:

1° de ambtenaar die ontucht pleegt met een persoon aan zijn gezag onderworpen of aan zijn waakzaamheid toevertrouwd of aanbevolen;

2° de bestuurder, arts, onderwijzer, beambte, opzichter of bediende in een gevangenis, rijksinrichting voor kinderscherming, weeshuis, ziekenhuis, of instelling van weldadigheid, die ontucht pleegt met een persoon daarin opgenomen;

3° degene die, werkzaam in de gezondheidszorg of maatschappelijke zorg, ontucht pleegt met iemand die zich als patiënt of cliënt aan zijn hulp of zorg heeft toevertrouwd.’

Het artikel is enkele malen uitgebreid. De laatste keer in 1992 toen het derde onderdeel van het tweede lid werd ingevoegd. Duidelijk moge zijn dat de wetgever een ruime be-

scherming op het oog heeft. Dat brengt met zich mee dat de bestanddelen in de regel ruim worden uitgelegd.²³⁴ De bepaling ziet op zowel penetrerende, als niet-penetrerende handelingen. De wet spreekt van 'ontucht', dat beide vormen omvat. De aard van de handeling kan bij het bepalen van de strafmaat overigens wel een rol spelen.

Deze strafbepaling is bij uitstek van toepassing op seksueel misbruik van minderjarigen binnen kerkelijke setting. Daar is immers als regel van een 'aan zijn (lees: priester of religieuze) zorg, opleiding of waakzaamheid toevertrouwde minderjarige'. Dergelijke situaties worden in de regel ruim, en langs de lat van de feitelijke omstandigheden van het geval uitgelegd. Toegepast op seksueel misbruik binnen wereldlijke setting worden geen strikte eisen gesteld in de zin van een juridische relatie of officiële kwaliteitseisen. Dat laatste brengt met zich mee dat ook niet erkende 'behandelaars' onder de werkingssfeer van de bepaling vallen.²³⁵ Evenmin is vereist dat de toevertrouwende ouder of voogd wetenschap zou hebben van de seksuele handelingen die met de door hem of haar toevertrouwde minderjarige plaats hebben gevonden.²³⁶

Aangezien de ratio voor de strafbaarstelling ligt in het misbruiken van de onderliggende afhankelijkheidsrelatie is niet van belang of het slachtoffer instemt met het seksuele contact. Evenmin is het relevant of de minderjarige het initiatief heeft genomen. Uitgangspunt is dat het bestaan van een afhankelijkheidsrelatie het geven van een rehtens relevante toestemming in de weg staat. Wordt die afhankelijkheidsrelatie verbroken, bijvoorbeeld door de arts-patiëntrelatie te beëindigen, dan valt het daaropvolgende seksuele contact buiten de reikwijdte van artikel 249 Sr.

Bewijsproblematiek

Om te kunnen veroordelen wegens een zedendelict moet in rechte wettig en overtuigend worden bewezen dat het feit als omschreven in de tenlastelegging door de verdachte is begaan en dat het verwijtbaar handelen betreft. In zedenzaken levert de vaststelling van het opzet echter regelmatig problemen op. Dat komt omdat zedendelicten zich in de regel voordoen in de beslotenheid van het contact tussen de verdachte en het slachtoffer, buiten de waarneming van derden. De strafwet verbiedt echter om iemand te veroordelen op één enkele getuigenverklaring (artikel 342 lid 2 Sv). Wanneer de verdachte ontkent, wat regelmatig het geval is, moet de verklaring van het slachtoffer worden bevestigd door ander bewijsmateriaal. Dat andere bewijsmateriaal moet dus een zekere 'eigen waarde' hebben, niet voldoende is wanneer een derde verklaart dat het slachtoffer aan hem of haar heeft verteld over het zedendelict. Dit levert namelijk slechts een verklaring van horen zeggen op, die wel relevant is, maar slechts als steunbewijs. Noodzakelijk is dat er naast de verklaring van de slachtoffer-getuige aanvullend, zelfstandig bewijs is waaruit het opzet van de pleger kan worden afgeleid. Dat aanvullende bewijs kan de vorm hebben van een verklaring van een derde, weergevende een eigen waarneming van het seksuele contact. Medische rapportages of anderszins ondersteunende forensische rapportages die steun bieden aan de verklaring van het slachtoffer zijn eveneens van belang. Of het in samenhang met de verklaring van het slachtoffer voldoende bewijs oplevert, zal afhangen van de vraag in hoeverre ze zelfstandig steun bieden aan verklaring van het slachtoffer. Anders gezegd: wanneer het slachtoffer zegt dat het seksuele contact werd afgedwongen met fysiek geweld en de medische rapportage melding maakt van kwetsuren, is daarmee het scenario van de verdachte waarin deze verklaart dat met beider toestemming sprake is geweest van ruwe seks niet weerlegd.

Opgemerkt moet worden dat de rechtspraak van de Hoge Raad, en in navolging daarvan de lagere rechtspraak, een tendens laat zien tot aanscherping van de aan het bewijsmi-

nimum te stellen eisen. Anders dan in voorgaande periode het geval is geweest, wordt geen genoegen meer genomen met ondersteuning van de verklaring van de slachtoffer-getuige met medische rapportages, of gedragsdeskundige rapportages waarin de betrouwbaarheid van de verklaring van het slachtoffer wordt bevestigd.

Bijlage 2 Lijst met afkortingen

Caper	Centraal Adviesbureau voor Priesters en Religieuzen
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
EVRM	Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens
KNBGG	Katholieke Nationale Bureau voor Geestelijke Gezondheidszorg
KNR	Konferentie Nederlandse Religieuzen
KVC	Katholieke Charitatieve Vereniging
LJN	zaaksnummer op www.rechtspraak.nl
NVSH	Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming
PINK	Pastoraal Instituut van de Nederlandse Kerkprovincie
RK	Rooms-Katholiek
SNPR	Stichting Nederlandse Priester Religieuzen
Sr	Wetboek van Strafrecht
Sv	Wetboek van Strafvordering

NOTEN

- 1 Overzicht geraadpleegde literatuur na de noten.
- 2 De commissie van onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, *Naar hulp, genoegdoening, openbaarheid en transparantie*, Den Haag, december 2010, <www.onderzoekrk.nl>
- 3 De commissie van onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, *Tussenrapportage*, 28 februari 2011, briefnummer OCRKK/1100067; <www.onderzoekrk.nl>
- 4 Weeks onderscheidt vijf factoren die bepalend zijn voor de ontwikkeling van de seksualiteit vanaf de negentiende eeuw. Dit zijn: verwantschapssystemen, economische en sociale veranderingen (zoals nieuwe klassenlijnen, urbanisatie en immigratie), gewijzigde vormen van sociale regulering formeel (secularisatie, opkomst van de verzorgingsstaat) en informeel (sociale controle, invloed vanuit de peer groep), politieke besluitvorming (waar- onder begrepen de invloed van voorkomende 'morele paniek' en het omzetten van maatschappelijke opvattingen naar wetgeving) en weerstandculturen (het opleggen en aanvaarden van morele codes, maar ook de weerstand daartegen). Weeks, 1989.
- 5 Schnabel, 1980, p. 16. Schnabel spreekt van de 'historische en culturele relativiteit van de seksualiteit' als product van sociale ordening. Eender: Van Wel, 1984.
- 6 Kool, 1999, hoofdstuk 2. Zie ook: DeMausse, 1974 en Weeks, 1989.
- 7 Zo meent Beemer dat de burgerij het meest invloedrijk was, terwijl Weeks, Van Ussel en Ter Schegget stellen dat de kerk de inspirator was. Beemer, 1980, pp. 67-70; Weeks, 1989, p. 82, die stelt dat 'the general framework was unquestionably that of the Christian tradition', Van Ussel, 1968, pp. 44-61 en Ter Schegget, 1976.
- 8 De Swaan, 1983, p. 89.
- 9 Voor die tijd golden achtereenvolgens oud-Hollandse wetgeving, de Franse Code

Pénal (ten tijde van de Franse overheersing) en korte tijd het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland, 1811.

10 Ontwerp wetboek van Strafrecht, deel III, 1880, p. 151. Overigens werd een strafbaarstelling van bloedschennige contacten (incest) destijds stellig van de hand gewezen. Hoewel het bestaan van homoseksuele contacten met minderjarigen wel werd erkend, werden die niet zodanig problematisch geacht dat strafbaarstelling zou zijn geïndiceerd.

11 Kool, 1999, hoofdstuk 3, par. 3.1. Zie ook: Ontwerp Wetboek van Strafrecht, deel IV, 1880, p. 615, waar minister van Justitie Modderman stelt dat: 'Maar waar men tot zijn slagtoffer kiest een onschuldig kind dat nog van de seksuele verhoudingen en de magt niet zich te verzetten, dan kan men in het beschaafde Nederland niet altijd zwaar genoeg gestraft worden.'

12 Stuurman, 1983, p. 1. Stuurman spreekt van een 'allesomvattende politisering van het persoonlijke leven en gedragsnormen, gecentreerd op gezin, seksualiteit en fatsoen'.

13 Oosterhuis wijst voor wat betreft de katholieke inbreng nog op een verharding van de houding van het Vaticaan destijds. Het vanaf 1880 teruglopend aantal geboorten in Nederland en de opkomst van de Nieuw Malthusiaanse beweging bracht het Vaticaan ertoe aan te dringen op bestrijding van geboortebeperking en het aanscherpen van te coulant bieschpraktijken jegens de coïtus interruptus; Oosterhuis, 1992, p. 28. Hierover ook: Stuurman, 1983, p. 221.

14 Bijlagen Handelingen Tweede Kamer 1908-1909, 293, nrs. 1-3 (Wet ter bestrijding van de zedeloosheid).

15 Kool, 1999, pp. 61-71. Oosterhuis, 1992, pp. 26-27. Pompe, 1964, p. 268.

16 Bijlagen Handelingen Tweede Kamer 1909-1910, 293, nr. 56, 2, p. 15. Minister van Justitie Regout spreekt van 'eene algemeen overtuiging in den lande, welke eene dadelijk meer uitgebreide bemoeienis van den wetgever vordert, een sterk geworteld en gerijpt rechtsgevoel dat bevrediging vraagt, om eene zedelijke achteruitgang onzer natie, die zich steeds door kuischheid en eenvoud van zeden kenmerkte, tegen te gaan'.

17 Stuurman, 1983, p. 223, waar deze schrijft: de 'sociale en zo mogelijk juridische excommunicatie van afwijkende standpunten op het gebied van seks en huwelijkse orde was een kernpunt in het confessionele tegenoffensief tegen de 'moderne' dwalingen van deze tijd'.

18 Schuyt, 2007. Schuyt schrijft: 'De verzuiling was niet slechts een sociale controleinstantie, maar vormde ook een authentieke geloofservaring met indringende sociale consequenties' (p. 8).

19 Westhoff, 1996, p. 126. Westhoff wijst op het holistisch karakter van het katholieke mensbeeld: de kerkelijke identiteit maakt onlosmakelijk deel uit van het mensbeeld en de daarin gelegen opvattingen over de menselijke betrekkingen. Eender: Goddijn c.s., 1999, p. 104; gewezen wordt op de voor het Nederlands katholicisme karakteristieke hechte parochiestructuur en daaraan verbonden 'nadruk op de innerlijkheid'. Voorts: De Swaan, 1983, p. 83, die spreekt van een 'dubbelbeweging'.

20 Zo verzuchtte Drukker in 1937: 'Maar al te zeer wordt, door hiervoor verantwoordelijke instanties vergeten dat een normaal gezinsleven de voornaamste voorwaarde is om een moreel gezond volk te vormen'. Drukker, 1937, p. 40.

21 Dat sprake was van een bredere zorg om het zedelijk verval dan het seksueel misbruik van minderjarigen blijkt ook uit het groot aantal aandachtspunten op zedelijk gebied die in deze jaren op de politieke agenda stonden, zoals: de reglementering van de prostitutie, het tegengaan van echtscheidingen, de geboortebeperking, het tegengaan van abortus, de regulering van de homoseksualiteit, het onderzoek naar vaderschap, de regulering van de pornografie en de openbare zedelijkheid.

22 Van Heek, 1968.

23 Doyle, 2003, stelt dat geschiedschrijving van de Katholieke Kerk leert dat seksueel misbruik, zowel van volwassenen (in het bijzonder vrouwen), als van minderjarigen binnen de kerk 'van alle tijden is'. Hij wijst daarbij op de kerkelijke wetgeving van 1917 en 1983, in het bijzonder op canon 1387 en 1395, waar verboden staan geformuleerd op het bedingen van seksuele gunsten in ruil voor het afnemen van de biecht respectievelijk het seksueel misbruiken van minderjarigen. De canon betreffende het verbod op seksueel misbruik van minderjarigen gaat terug op de Kerkwet van 1395. Verschil tussen vroeger en nu is dat het nu veelal gaat om homoseksuele, pedofiele handelingen, en in vroeger tijden ook, of zelfs meer om seksueel misbruik van vrouwen en meisjes (p. 193).

24 Oosterhuis, 1992, p. 33 en 124-127. Seminaristen kregen dan de 'raad om weg te gaan'. Het aanduiden van homoseksuele contacten als 'vriendschap' zal nog lang gebruikelijk blijven binnen katholieke geledingen. Nog in 1962, wanneer binnen de Katholieke Kerk al sprake is van een zekere 'aanvaarding' van de homoseksuele geaardheid wordt daarover in die termen gesproken; Westhoff, 1996, pp. 426-432.

25 Dergelijke contacten worden aangeduid met de term efebophilia (lees: contacten tussen volwassenen en pubers). Over dit verschil: Humblet, 2007. In dit verband ook kan worden gewezen op wat Dohmen schrijft over de aard van het seksueel misbruik binnen de Katholieke Kerk. Uit de door hem opgetekende verhalen van slachtoffers blijkt dat het seksueel misbruik enerzijds vaak samen ging met andere vormen van mishandeling, en dat de seksuele handelingen zich anderzijds kenmerkten als 'onhandige vormen van aanranding' (wrijven, rijden), betasten, aftrekken), zij het dat ook ernstiger, penetrerende contacten voorkwamen. Dohmen concludeert dat er 'niet veel voor nodig was' om de pleger aan zijn seksuele gerief te laten komen, en brengt dat in verband met de onvolgroeide seksualiteit van priesters en religieuzen, in combinatie met de voedingsbodem voor seksueel misbruik aanwezig in de internaten. Een substantieel deel van de minderjarigen was immers afkomstig uit sociaal kwetsbare groepen, wat eigen problemen met zich meebracht zoals een gebrekkige hechting aan het gezin, gevoelens van onveiligheid en verwerping, gebrek aan warmte en samenhang in de opvoeding. Deze problemen verminderden de weerstand van de slachtoffers tegen de door priesters en religieuzen opgedrongen seksuele handelingen, zij hadden daartegen geen verweer en leefden in een 'sfeer van verlating'; Dohmen, 2010, pp. 270-275. Toegepast op de definitie van pedofilie gehanteerd door Humblet is hier geen sprake van pedoseksualiteit (dat veronderstelt namelijk 'liefde' voor het kind), maar van instrumenteel, in de zin van het gebruik van een (vrij) willekeurig ter beschikking staand slachtoffer, seksueel geweld.

26 Circulaire van frater Radulphus, 1917, algemeen-overste fraters van Tilburg aan de medepaters. Naast melding van een nieuw zedenvergriep, verwijst de algemeen-overste naar de 'vele betreurenswaardige gevallen der laatste 25 jaren' en vraagt hij zich af wat de reden kan zijn 'dat zoo velen bezwaken zijn'. In 1918 wordt – door vermoedelijk dezelfde algemeen-overste – opnieuw melding gemaakt van het wegsturen van een frater wegens seksueel misbruik. In 1935 worden vanuit dezelfde congregatie nog drie gevallen gemeld. Eén van de verdachte fraters bevindt zich volgens het bericht in voorlopige hechtenis.

27 Deze weerstand tegen homoseksuele contacten moet worden begrepen in het licht van de functionele opvatting inzake seksualiteit binnen de katholieke zedenleer. Homoseksuele contacten dienen enkel de lustbeleving, want zijn niet functioneel voor de voortplanting.

28 De oprichting van het NWHK in 1912 vormde een directe reactie op de invoering van artikel 248bis Sr. Geijverd werd voor gelijke rechten voor hetero- en homoseksuelen. Oosterhuis, 1992, pp. 35-46.

29 Artikel 248ter Sr wordt in 1999 omgezet in artikel 248a Sr. De verleiding van minderjarigen is – anders dan het verbod op (vrijwillige) homoseksuele contacten met minderjarigen – tot op de dag van vandaag strafbaar.

30 Aan het einde van de twintigste eeuw zal dit inzicht vaste voet krijgen in de zedenwetgeving via de invoering van het bestanddeel ‘andere feitelijkheid’ in de artikelen 242 en 246 Sr.

31 Bijlagen Tweede Kamer 1934-1935, 470, nrs. 1-2, wet van den 13den Mei 1927, houdende wijziging van het Wetboek van Strafrecht en van de Uitleveringswet in verband met de Verdragen ter bestrijding van den handel in vrouwen en kinderen en ter beteugeling van de verspreiding van en den handel in ontuchtige uitgaven, *Staatsblad* 1927, 156.

32 Wet van den 18den Juli 1936, tot wijziging en aanvulling van bepalingen betreffende de zeden van het Wetboek van Strafrecht ter betere bescherming van minderjarigen, *Staatsblad* 1934, 405.

33 Opmerkingen en Mededeelingen. Uitbreiding van art. 249 W.v.Sr., *NJB*, p. 579 (1934).

34 Een soortgelijke gedachte lag ten grondslag aan de strafbaarstelling van verleiding in artikel 248ter Sr uit 1911.

35 Het is deze formule van het ‘misbruik uit feitelijke verhoudingen voortvloeiend overwicht’ die in later jaren wordt overgenomen in een wetsvoorstel ter herziening van de zedenwetgeving uit 1984. Door omstandigheden wordt dit wetsvoorstel pas in 1989 weer actueel. Dan roept het echter vanwege de vermeende liberalisering van seksuele contacten met minderjarigen die zou liggen besloten in deze formule veel politieke weerstand op en wordt het niet ingediend. Kool, 1999, p. 82 en 98.

36 Drukker, 1937; Van Bemmelen, 1960, pp. 23-24 en 29. Overigens zet deze trend zich voort in de jaren vijftig.

37 Deze term is ontleend aan een publicatie van een statistisch overzicht betreffende de psychische problematiek van vijftig geestelijken in het katholieke *Artsenblad* (1934, 8, pp. 239-246) uit 1934. Daarin worden zonder nader commentaar bij vijf gevallen ‘verkeerde handelingen’ vermeld ter duiding van de psychische problemen. Vermeld in: Oosterhuis, 1992, p. 45. Ook Oosterhuis signaleert een bewust negeren van de problematiek van (homo)seksueel misbruik van minderjarigen in deze vooroorlogse jaren.

38 Overigens waren de meningen over de aanpak van de homoseksualiteit, welke onverminderd als probleem werd gezien binnen het katholieke denken, destijds verdeeld. Medische en psychologische benaderingen concurreerden met moraal-theologische opvattingen. Dat laat onverlet dat er vanaf de jaren dertig, zij het mondjesmaat, een zeker ‘begrip’ ontstaat, in die zin dat de problematiek bespreekbaar werd, en onderwerp van behandelingen. Van belang hiervoor was in het bijzonder het werk van H. Bless. Hierover: Luykx, 1997.

39 Oosterhuis, 1992, p. 33.

40 De verklaring daarvoor werd gezocht in de gebrekkige opleiding van pastorale werkers, in het bijzonder waar het huwelijkse, al dan niet met de seksualiteit gerelateerde problemen betrof; Westhoff, 1996, p. 137.

41 De Katholieke Kerk zag zich genoodzaakt voor de behandeling van geestelijken in nood gebruik te maken van wereldlijke behandelaars, in het bijzonder van psychiaters. Medici waren destijds de enige leken die tot de interne kringen van de clerus werden toegelaten. Hoewel dat enerzijds tot hechte samenwerking leidde, ontstonden in de loop der jaren ook fricties, in het bijzonder over gebruikte behandelmethoden. Eén van de bekendste kwesties is de ‘kwestie-Terruwe’ geweest. Het ging hier om de, in de visie van Rome

‘verderfelijke’, opvattingen van de psychiaters Terruwe en Buytendijk gehanteerd bij de behandeling van geestelijken. Het Vaticaan vaardigde zelfs een verbod uit op het gebruikmaken van de diensten van ‘vrouwelijke psychiaters’. Gedoeld werd op Terruwe, destijds Nederlands enige vrouwelijke psychiater. Hierover: Monteiro, 2008, pp. 475-476. Maar ook omgekeerd waren er spanningen. Zo vermeldt Oosterhuis dat de betrokken katholieke medici soms een rigidere opstelling vertoonden dan de moraaltheologen. Dat was in het bijzonder het geval op het Artsencongres over homoseksualiteit uit 1939 (Oosterhuis, 1992, pp. 47-49 respectievelijk 61).

42 Deze opstelling was overigens tot 1983 voorgeschreven door het canonieke recht. Volgens het Kerkelijk Wetboek van 1917 mochten priesters alleen voor wereldlijke rechtbanken verschijnen als daarvoor vanuit de kerkelijke hiërarchie toestemming was gegeven.

43 Westhoff, 1996, pp. 461-476. Zij wijst ook op het ‘totalitaire’ karakter van de inlijving als kandidaat-priester van nog jonge, ongevormde mannen in de jaren twintig en dertig, die in betrekkelijk isolement werden gevormd tot loyale kerkelijke ambtsdragers (p. 366).

44 Westhoff spreekt van ‘emancipatiekatholicisme’; Westhoff, 1996, p. 134. Ook Oosterhuis maakt melding van de, in vergelijking met andere landen, grote eerbied voor de clerus waarvan tot in de jaren vijftig sprake was in Nederland. Hij spreekt van een ‘defensieve en isolationistische houding’, en schrijft: ‘De verzuiling (...) was zowel een strategie om traditionele geloofswaarden in de moderne samenleving te beschermen als een manier om binnen een gemeenschap van gelijkgezinden gestalte te geven aan de modernisering’ (Oosterhuis, 1992, p. 47).

45 Westhoff, 1996, p. 115 respectievelijk 134. Hierbij moeten in het bijzonder de inspanningen van de kvc worden genoemd. Onder de vlag van de in 1949 (als voortzetting van de Rooms Katholieke Charitatieve Vereniging voor Geestelijke Volksgezondheid) opgerichte kvc werden werkgroepen en studiedagen georganiseerd, commissies ingesteld en publicaties uitgebracht.

46 Righart, 1987, p. 63 respectievelijk p. 72. Righart stelt dat in de eerste helft van de jaren vijftig sprake is geweest van een duidelijk omslagmoment.

47 Zie bijvoorbeeld over de rol van de katholieke jeugdbeweging in deze naoorlogse restauratie: Beerenhout-Naarden, 1987.

48 Ten deze: Mol & Van Lieshout, 1987, p. 82. Zie ook: Righart, 1987, p. 70, waar deze de secretaris van de Katholieke Arbeidersbeweging (KAB) citeert, die vreest voor ‘de confectionariteit’. Voorts: Poortstra, 1987, p. 43, die stelt dat in de jaren tussen 1945-1955 in Nederland sprake was van een ‘zeer restrictieve moraal’.

49 De Rooy, 1986, p. 123. De Rooy spreekt van ‘het Procrustesbed van het burgerlijk fatsoen’.

50 Middendorp spreekt van een ‘restauratie van de zuilen, ingezet door de elites daarbinnen’; Middendorp, 1979, pp. 23-25. Zie ook: Goddijn, 1999, deel 1, hoofdstuk 1. Illustratief voor deze hernieuwde ‘greep op de samenleving’ van de Katholieke Kerk is ook het Mandement van 1954, een schrijven van het Nederlandse episcopaat waarin aan katholieken werd ontraden, zo niet verboden, lid te worden van enige socialistische beweging. Dit mandement werd binnen katholieke kringen niet met goedkeuring ontvangen. In het bijzonder niet in de katholieke arbeidersbeweging. Ten deze: Righart, 1987, p. 73.

51 Westhoff, 1996, p. 94. Zo wordt al in september 1945 een herderlijk schrijven uitgezonden betreffende de eisen van het huwelijkse leven. *Analecta voor het aartsbisdom Utrecht* 18, pp. 17-24 (1945). Illustratief ook een citaat uit het blad van de Utrechtse Dioce-

sane Bond uit 1949, geciteerd in Righart, 1987, p. 64: 'vergiftigd (is) door zinnelijkheid, die de mens naar beneden haalt, bedwelmt en hem belet het goddelijke te zien en te smaken. Het geestelijke in de mens wordt verstikt. 't Is alles maar zinneprikkeling, toneel, cultuur, haast alles streeft de lagere instincten van de mens. Wij kunnen in zulk een wereld haast niet nuchter denken, de dingen niet meer beschouwen in 't licht der eeuwigheid. De edelste gevoelens verstikken in die sfeer van zwoele zinnelijkheid'.

52 Westhoff, 1996, p. 150.

53 Eén van de kwesties die destijds speelde was de zorg om seksuele contacten tussen Nederlandse vrouwen met Canadese soldaten direct na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Na een eerste euforie in de zomermaanden van 1945, ook wel de 'dolle dwaze zomer' genoemd, begon men zich te storen aan het als te vrijgevochten ervaren gedrag van jonge vrouwen. Hierover: Dimmendaal, 1987. Zie ook: De Rooy, 1986, p. 127; De Rooy schrijft dat de onzekerheid over de jeugd de vorm kreeg van een morele paniek.

54 Pompe, 1945, p. 79.

55 In 1952 wordt het (later invloedrijke) Katholieke Nationale Bureau voor Geestelijke Gezondheidszorg (KNBGG) opgericht. Aanleiding daartoe zou (onder andere) het gestegen aandeel van het katholieke volksdeel zijn in de geregistreerde criminaliteit. Het voor de oorlog gehanteerde programmatische uitgangspunt van een verantwoorde geboorteregeling inhoudende een verbod op gebruik van anticonceptiva blijft gehandhaafd. Zie ook: Oosterhuis die stelt dat 'relatievorming (...) de spil [was – rsk] van de seksuele ethiek die de katholieke psy-deskundigen in de jaren vijftig en zestig uitdroegen' (Oosterhuis, 1992, p. 116). Voorts: Mol en Van Lieshout, 1987, waar zij erop wijzen dat de spil van deze naoorlogse bevolkingspolitiek lag in het gezin, en dus aan het daarmee verbonden huwelijk.

56 Oosterhuis wijst erop dat zedelijkheid en geestelijke gezondheid in deze benadering op één lijn werden geplaatst; Oosterhuis, 1992, pp. 97-99. Ook: Mol en Van Lieshout, 1987, p. 79: 'geestelijke gezondheidszorg staat dan tevens voor een veel breder streven naar maatschappijhervorming'. Opvallend is overigens dat enquêtes in de jaren vijftig gehouden onder jongeren laten zien dat de jeugd, althans de confessionele jeugd, destijds een vrij strikte moraal hanteerde; Poortstra, 1987, p. 36. Tot een gelijke conclusie komt Righart, 1987, p. 36. Zie ook p. 39, waar Righart schrijft dat in de naoorlogse periode 'feitelijk en vermeend gedrag slechts weinig overeenstemmen'. Voorts: De Rooy, 1986, p. 129.

57 Slot, 1997, pp. 67-83. Voorts: Luykx, 1997 en Westhoff, 1996, p. 346, waar melding wordt gemaakt van een onderzoek naar de 'geaardheid van de massajeugd' begin jaren vijftig dat werd geïnitieerd door het ministerie van Onderwijs, Kunst en Wetenschappen.

58 Liagre Böhl, 1987, p. 26.

59 Dit uitte zich ook in een voortschrijdende deïstitutionalisering van de kloosterorden en congregaties, een ontwikkeling die al in de jaren dertig was ingezet. In reactie daarop traden religieuzen 'naar buiten', in die zin dat hun werkzaamheden en beroepsoriëntatie zich in toenemende mate richtten op de wereld buiten de instituutmuren. Tegen deze achtergrond werd in 1955 de Stichting Nederlandse Priester Religieuzen (SNPR) opgericht, welke stichting beroepsopleidingen opzette en adviezen uitbracht over wereldlijke thema's, waaronder de seksualiteit; Goddijn c.s. 1999, pp. 106-107.

60 Perry & Vossen, 1987; Luykx, 1997; Goddijn c.s., 1999, pp. 113-115.

61 Luykx spreekt van 'bescherming door aanpassing'; Luykx, 1997, p. 74. In gelijke zin: Oosterhuis, 1992, p. 7.

62 Zo werd in 1954 de Pastorale Oriënteringscommissie opgericht. Daaraan namen behalve wereldlijke gelovigen ook een flink aantal clerici deel; Westhoff, 1996, pp. 317 en 342-344. Voorts: Oosterhuis, 1992, p. 116.

63 Goddijn c.s., 1999, deel II, hoofdstuk 1 en 2. Goddijn spreekt ten deze van ‘terughoudend leiderschap’ (p. 182). Illustratief ook is de oprichting van het Pastoraal Instituut van de Nederlandse Kerkprovincie (PINK) in 1963. PINK streefde naar katholieke eenwording op nationale en democratische grondslag. Het betrof een samenwerkingsverband tussen het episcopaat, de reguliere en seculiere geestelijkheid en de leken dat ten doel had om, indien mogelijk op wetenschappelijke basis, te komen tot verbetering van de zielzorg (pp. 157-158).

64 Schreuder, 1985, p. 111; Schreuder schetst een beeld van een in eerste instantie hoge mate van flexibiliteit en responsiviteit van de zijde van het episcopaat, die uitmondde in een radicalisering van de door de intellectuele katholieke elite geïnitieerde emancipatie. Deze radicalisering noopte tot ingrijpen en leidde tot voornoemde polarisatie. Ten deze ook: Goddijn c.s., 1999, pp. 303-306, waar wordt gesteld dat de strevingen naar vernieuwing door de intellectuele katholieke elite voor grote groepen gelovigen aanleiding gaven tot (geloofs)onzekerheid. Meldingen dienaangaande waren in die jaren bekend in katholieke kringen, zoals bij het PINK.

65 Goddijn c.s., deel III, 1999. Opvallend ook is de felheid van publieke uitlatingen door kerkelijke gezagsdragers in deze jaren.

66 Goddijn c.s., 1999, pp. 44-46 en 203-205. Een en ander mondde uit in een visitatie vanuit Rome in de jaren 1954 en 1955 door de Nederlandse jezuïet S. Tromp. De visitatie richtte zich in het bijzonder op de wijze waarop binnen de priesteropleidingen werd geadviseerd aangaande de seksualiteit.

67 Deze waarschuwing was afkomstig van bisschop Alfrink, gedaan op een congres van de Katholieke Artsenvereniging; Katholiek Archief, 1959, 14, k. 1032 (vermeld in: Westhoff, 1996, p. 389).

68 Dat ook toen nog sprake was van weerstand tegen de homoseksualiteit binnen katholieke kringen blijkt onder andere uit het voorstel van de KVC uit 1950, om homoseksuele contacten tussen volwassen mannen strafbaar te stellen (Westhoff, 1996, p. 42).

69 Opgemerkt kan worden dat de cliëntèle zowel uit geestelijken als leken bestond. Aanmeldingen voor hulp betroffen zowel de omgang met de homoseksualiteit, als andere (huwelijk gerelateerde) seksuele problemen. De bureaus bleven tot 1965 functioneel, in welke tijd 211 aanmeldingen tot hulpverlening werden gedaan. Oosterhuis, 1992, pp. 138-139. Westhoff, 1996, p. 424.

70 Oosterhuis, 1992, p. 133 respectievelijk 184.

71 Westhoff, 1996, pp. 453-465. Zo werd in een binnen de SPNR verspreide circulaire waarin aandacht werd gevraagd voor de kwestie van de ‘overspannen confraters’, gewag gemaakt van ‘seksuele aberraties’. ASNPR, Secretariaat, brief Keulemans aan de leden van het presidium, 30 mei 1954. Zie ook: Brief van Trimbos aan L. Baas (18 januari 1962, Archiven KNBGG, nr. 317, waar Trimbos de seminaries aanduidt als ‘een broedplaats van infantiele en ongezonde ontwikkelingen’ (vermeld in: Westhoff, 1996, p. 454).

72 Het initiatief tot het onderzoek kwam van de Pastorale Oriënteringscommissie. Aanleiding tot het onderzoek was ook uit te vinden in hoeverre de verplichting tot het celibaat van invloed was op het ontstaan van de voornoemde misstanden op de seminaries. Eerder al, in de jaren dertig was betoogd dat het niet de verplichting tot het celibaat was die leidde tot seksuele misstanden, maar een falende selectie aan de poort van het seminarie en het internaat; Westhoff, 1996, pp. 455-456.

73 Dit standpunt werd in 1953 door paus Pius XII 1953 bevestigd op een congres over psychotherapie en religie: ‘On psychotherapy and religion. An address of His Holiness Pope Pius XII to the Fifth Congress of Psychotherapy and Religion’, April 13, 1953, <www.papalencyclicals.net/Pius_12/P12PSYRE.htm>.

74 Deze 'aanvaarding' van (homo)seksuele problematiek onder katholieke geestelijken blijkt onder andere uit het opstellen van instructies door de kerkelijke leiding waarin expliciet werd gesproken over homoseksualiteit en pederastie, met daarbij gegeven aanwijzingen hoe te handelen in voorkomende gevallen. Een voorbeeld daarvan is de instructie vanuit de congregatie van religieuzen van de religiosorum Insitutio uit 1961, gericht aan de oversten van de religieuze gemeenschappen, gemeenten zonder geloften en seculiere instituten betreffende de selectie en training van kandidaten.

75 Oosterhuis, 1992, pp. 184-188.

76 Het initiatief daartoe werd genomen vanuit de Pastorale Oriënteringscommissie, die in 1958 officieel toestemming verwierf voor het instellen van een subcommissie Homoseksualiteit. Saillant detail is dat M. Brongersma, in later jaren in opspraak gekomen wegens diens sympathie met de pedofielenbeweging, op persoonlijke titel deel uitmaakte van deze kerkelijke commissie. Overigens werd deze subcommissie in 1962 opgevolgd door de werkgroep 'Zielzorgers voor pastorale hulp aan homoseksuelen'; Westhoff, 1996, pp. 423-426.

77 Zo werd tijdens de tweedaagse vergadering van de Algemene Vergadering van de Samenwerking Nederlandse Priesterreligieuzen (SNPR) in oktober 1953 een lijstje opgesteld met vier vrij gevestigde psychiaters die voldoende op de hoogte zouden zijn van aan priesters en religieuzen gestelde eisen. Het agendapunt stond geagendeerd als 'onze overspannen confraters'. Tekenend voor deze ontwikkelingen was ook dat vanaf de jaren vijftig een toenemend aantal priesters en religieuzen, met toestemming van centraal niveau, psychologie ging studeren. Overigens werd destijds gesproken over de openstelling van een eigen katholiek behandelinstituut voor in problemen verkerende priesters en religieuzen. Door gebrek aan middelen werd daarvan afgezien (Westhoff, 1996, pp. 273-279).

78 Uit aantekeningen van Eric Theloosen naar aanleiding van een vrouwelijk gesprek met de archivaris van het bisdom Den Bosch blijkt dat in ieder geval tot in de jaren zeventig sprake is geweest van dergelijke archieven. Van enkele is bekend dat de daarin opgenomen stukken na het beëindigen van de werkzaamheden van de betrokken kerkelijk bestuurder zijn vernietigd.

79 Daarbij werd op enig moment zelfs castratie toegepast. Dat was destijds een binnen de psychiatrie, zij het niet in brede kring, toegepaste behandelmethode. Het hoogtepunt lag in de jaren vijftig. Oosterhuis maakt melding van een opgave door het ministerie van Justitie waaruit blijkt dat in de periode 1938-1968 384 mannen, die de maatregel Terbeschikkingstelling van de Regering opgelegd hadden gekregen, zijn gecastreerd. In de helft van de gevallen was veroordeeld wegens overtreding van artikel 248bis Sr (homoseksuele contacten met een minderjarige). Oosterhuis wijst erop dat het werkelijk aantal castraties hoger heeft gelegen, omdat in het overzicht de gevallen waarin vrijwillig, of in het kader van een voorwaardelijke veroordeling castratie plaatsvond ontbreken (Oosterhuis, 1992, p. 55). Uit Kempe c.s., 1956, kan worden afgeleid dat in ieder geval één geestelijke is gecastreerd die was veroordeeld wegens seksueel misbruik. De door Kempe c.s. vermelde castratie zou hebben plaatsgevonden in 1952, de opgelegde straf bleef beperkt tot een korte voorwaardelijke gevangenisstraf (Kempe c.s., 1956, nr. 287, p. 9). Uit kerkelijke stukken blijkt dat deze methode in ieder geval destijds (rond 1955) niet werd afgewezen vanuit de leiding van de Katholieke Kerk. Overigens vond ook, zij het in een enkel geval, castratie van vrouwelijke homoseksuelen plaats.

80 Zo maken de kerkelijke stukken melding van een zaak in 1958, twee in 1959 en twee in 1960. Zie ook: Dohmen, 2010, p. 97; Dohmen vermeldt dat door de Nederlandse bisschoppen in geen enkele zaak ooit aangifte is gedaan. Overigens merken Soetenhorst-De

Savornin Lohman en Janzs op dat in deze jaren weliswaar een groot aantal zedendelicten werd geregistreerd, maar dat daadwerkelijke vervolging veelal achterwege bleef wegens geldgebrek; Soetenhorst-De Savornin Lohman en Janzs, 1986, p. 10.

81 Dohmen noemt 134 meldingen voor de jaren vijftig en 176 voor de jaren zestig (Dohmen, 2010, p. 296).

82 Dohmen, 2010, p. 40.

83 Dohmen, 2010, p. 287 resp. 299. Dohmen schrijft dat het openbaar ministerie destijds 'soms onderdeel [was – rsbk] van de doofpotcultuur.'

84 Het seksueel misbruik zou volgens de algemeen-overste zijn terug te voeren op de veranderende tijdgeest, ofwel: de losser wordende (seksuele) moraal en minder strikte omgangsvormen enerzijds, en een tekort aan godsdienstzin anderzijds. De algemeen-overste verwijst naar het register van het departement van Onderwijs, Kunst en Wetenschappen, waarin de namen stonden opgenomen van wegens het plegen van ontucht met minder-jarigen veroordeelde onderwijzers. Daarin kwamen ook enkele fraters uit de orde van de fraters van Tilburg voor. Sprekende over de oorzaken van het seksueel misbruik noemt de algemeen-overste 'het tekort aan zedigheid in zake kleding en klevrigheid bij sommige kinderen door te wekelijke, flauwe huiselijke opvoeding'. Maar ook de plegers worden niet gespaard, hen wordt een 'tekort aan godsdienstzin en slapheid van wil, genotzucht en afkeer van boete en versterving, hoogmoed en eigenzinnigheid' verweten; Fr. Petrus Canisius, Sup.-Gen., *Circulaire*, Tilburg, juni 1954. Zie ook de instructie vanuit de congregatie voor de Religieuzen van de Religiosorum Institutio uit 1961, gericht aan de oversten van de religieuze gemeenschappen, gemeenschappen zonder geloften en seculiere instituten inzake de noodzaak tot zorgvuldige selectie en training van kandidaten. De instructie bevat expliciete aanwijzingen om te letten op aanwijzingen voor homoseksualiteit en pederastie en geeft procedures hoe daarmee om te gaan.

85 Dohmen, 2010, p. 26. Dohmen citeert Monteiro die spreekt van 'morele mildheid' bij de aanstelling van lekenbroeders en wijst op de daarin gelegen miskenning van het risico op seksueel misbruik. In 1958 waren er 444 katholieke internaten in Nederland, in het bijzonder het aantal jongensinternaten groeit sterk in de jaren na de Tweede Wereldoorlog.

86 Dohmen, 2010, p. 287.

87 Kempe c.s., 1956.

88 Kempe c.s., 1956. De stukken worden bewaard in het Centraal Archief van de Universiteit Utrecht, het betreft meerdere stukken die zijn geregistreerd onder een eigen nummer, welk nummer hier steeds wordt vermeld. De studie betreft alle vorderingen inzake een ontneming van de onderwijsbevoegdheid voorgelegd aan Gedeputeerde Staten in de periode 1946-1956. Overigens berustte de bevoegdheid tot ontneming op het door Gedeputeerde Staten vast te stellen 'ergerlijke levensgedrag', in de praktijk betrof het echter steeds seksueel misbruik van leerlingen (artikel 247 of 249 Sr) en, in een enkel geval, schennis der eerbaarheid (artikel 239 Sr). Kempe c.s. benadrukten dat inzet van de beoordeling diende te zijn de 'ongeschiktheid' van de kandidaat, wat niet verward moest worden met de onwaardigheid van het gepleegde seksueel misbruik. Voorts benadrukten Kempe c.s. de eigen verantwoordelijkheid van GS in deze kwestie.

89 De bevoegdheid daartoe berustte op artikel 10 lid 2 Lager Onderwijswet 1952.

90 Eén van de betrokken fraters zou zich hebben laten castreren, waarmee het risico op recidive was afgewend. Gedeputeerde Staten besloot daarop in dit geval af te zien van ontheffing van de onderwijsbevoegdheid; Kempe c.s., 1956, nr. 287, p. 9.

91 Kempe c.s. baseerden zich bij deze opsomming van laakbare handelingen op de door hen bestudeerde zaken; Kempe c.s., 1956, nr. 287, p. 12.

- 92 Kempe c.s., 1956, nr. 287, p. 13.
- 93 Kempe c.s., 1956, nr. 287, p. 29. Kempe c.s. stelden voor de ontheffing te vervangen door een schorsing van twee jaar, met daaraan te verbinden voorwaarden, waaronder psychiatrische behandeling bij voorkeur te verzorgen door de universitaire behandelklinieken, gespecialiseerd in sociaalpsychiatrische hulpverlening. Voorts diende de beslissing over de ontneming van de onderwijsbevoegdheid te worden opgedragen aan een landelijke inspectie. Dit temeer omdat daarmee eventuele aarzelingen bij onderwijsinstanties over de wenselijkheid van melding bij de politie zouden worden weggenomen (p. 19).
- 94 Afschriften van de strafvonnissen opgenomen in de rapportages laten zien dat de strafmaat in de regel laag lag. In de meerderheid van de gevallen betrof het een (vrijwel geheel) voorwaardelijke veroordeling, als bijzondere voorwaarde gold dan de verplichting zich onder psychiatrische en/of psychologische behandeling te stellen; Kempe c.s., 1956, nr. 290.
- 95 Het citaat is afkomstig van F. Jansen, 1956, 'Seksualiteit als spook', *G-3*, 9, nr. 10, p. 15, vermeld in Westhoff (1996), p. 343. Jansen was destijds redacteur van het invloedrijke blad *G-3*.
- 96 In het zog daarvan vervagen ook de traditionele klassenverschillen, in het bijzonder onder de jeugd. Illustratief is een citaat van een kernlid van de provobeweging vermeld door De Rooy: 'Provo was niet zo intellectualistisch als andere linkse bewegingen. En leeftijd was belangrijker dan afkomst. Het ging tegen de oude zakken en dat waren niet alleen de insiders of burgemeesters maar ook de bazen op het werk'; De Rooy, 1986, pp. 144-145.
- 97 Middendorp spreekt van het ontstaan van een 'centrifugale democratie': de vroegere politieke elites bestaan nog wel, maar herformerden zich en zien zich gedwongen hun strijd om de macht uit te vechten in de politieke arena, waar zij elkaar voortaan op ideologische gronden bestrijden. Middendorp, 1979, p. 12.
- 98 Dat laat onverlet dat Van Bemmelen aan het begin van de jaren zestig nog een stijging van de zedencriminaliteit constateert; Van Bemmelen, 1961.
- 99 Stuurman stelt dat binnen de rooms-katholieke zuil sprake was van 'desintegratie'; Stuurman, 1983, p. 15.
- 100 Middendorp, 1979, p. 12.
- 101 Beunders, 2002, p. 119. De anticonceptiepil werd in 1962 geïntroduceerd in Nederland.
- 102 De Rooy schrijft dat de verhoudingen tussen jongens en meisjes in de jaren zestig gekenmerkt werden door een 'harmonieuze ongelijkheid' in machtsrelaties, welke uitpakte in het voordeel van jongens. De jeugd was zich er echter wel van bewust en streefde naar overleg en harmonie; De Rooy, 1986, p. 144.
- 103 Van Wel, 1984; Schnabel, 1980.
- 104 Beunders schrijft dat de moraal in de jaren vijftig en zestig achterliep bij de praktijk; Beunders, 2002, pp. 85-90. Zie ook: De Rooy, 1986, p. 137 en Humblet, 2010, p. 29.
- 105 Zo daalt het geboortecijfer tussen 1967 en 1977 met tien procent. Eerder was het geboortecijfer in 1937 tot een historisch dieptepunt gedaald, daarna begon het te stijgen, om in de jaren zestig weer tot het vooroorlogse peil terug te keren. Zie ook: Schnabel, 1980, p. 19, die stelt dat de seksuele revolutie geen 'spontaan' gegeven is geweest, maar moet worden begrepen tegen de achtergrond van de gevolgenloosheid van seksuele contacten als gevolg van de vrije beschikbaarheid van anticonceptiva. Overigens spreekt Schnabel in deze publicatie van de 'maatschappelijke irrelevantie' van de seksualiteit, hij doelt daarmee op het feit dat er geen noodzaak meer is tot sociale controle op de seksualiteit in het licht van de noodzaak tot behoud van het sociaal demografisch evenwicht. Die stelling

miskent echter dat het seksuele vertoog sinds eeuwen evenzeer gekenmerkt wordt door een sterk moralistische inslag.

106 Westhoff, 1996, pp. 419-421.

107 Na dit optreden kwam de anticonceptiepill bekend te staan als 'het lekkers van Bekkers'. Overigens verzorgde de progressieve katholieke psychiater Trimbos al sinds de jaren vijftig een wekelijks radio-optreden waarin hij sprak over kwesties die samenhangen met de seksualiteit.

108 Westhoff, 1996, p. 539.

109 Over het Tweede Vaticaanse Concilie en de doorwerking daarvan in Nederland via het Pastoraal Concilie van 1968-1970: Goddijn, 1973, en Goddijn c.s., 1999, deel II, hoofdstuk 1, pp. 161-170.

110 Goddijn c.s., 1999, pp. 156-161.

111 Goddijn c.s. stellen dat de door het Nederlands episcopaat in de jaren zestig aan de dag gelegde openheid van een historisch nauwelijks te overschatten betekenis is geweest. Zij spreken ten deze van een 'politiek van tolerantie', die als voorbeeld heeft diendend voor ontwikkelingen elders (Goddijn c.s., 1999, p. 490-494).

112 Goddijn c.s., 1999, p. 242. Goddijn c.s. maken melding van een schrijven van de bisschoppen van 9 december 1969 waarin stond vermeld dat voortaan geen toestemming meer nodig was van het episcopaat voor het vormen van nieuwe organisaties en instellingen op wereldlijk terrein (Archief van de Kerken 25 (1970), kol. 86-88).

113 Zo werd in 1969, na overleg met de bisschoppen en de provinciaals, in opdracht van PINK een nationale enquête gehouden over de zin en het behoud van het celibaat. Daaraan namen naast priesters, diakens en subdiakens deel. De uitkomsten laten zien dat het celibaat belangrijk werd gevonden voor de eigen religiositeit, de koppeling van het kerkelijk ambt aan de celibataire verplichting werd echter door bijna de helft van de respondenten afgewezen. Dat laatste was in het bijzonder het geval onder de jongere respondenten. Ten deze: Goddijn c.s., 1999, pp. 206-209.

114 Westhoff, 1996, p. 458. Westhoff wijst voorts op een toespraak van paus Paulus op 23 juni 1964 tot de kardinalen (*Acta Apostolice Sedis*, 56, pp. 581-589 (1964)) en op een eerdere verklaring van het Nederlands episcopaat aan de clerus ('Mededeling aan de priesters over huwelijksproblematiek', 10 augustus 1963, in: *Anelecta van het bisdom Breda*, 8, nr. 8, p. 143 (1963)). In beide verklaringen leek een zekere ruimte voor bijstelling van de kerkelijke opvattingen te liggen (p. 542).

115 Goddijn c.s., 1999, p. 273. Goddijn c.s. maken melding van een toezegging van het Nederlandse episcopaat om, naar aanleiding van de uitkomsten van de voornoemde PINK-enquête en de uitkomsten van het daaropvolgende debat gevoerd op het, ten behoeve van de voorbereiding op het Tweede Vaticaanse Concilie gehouden, nationale Pastoraal Concilie, in Rome te pleiten voor een verlichting van verplichting tot het celibaat.

116 Westhoff, 1996, p. 461. Zie ook: Goddijn c.s., 1999, p. 205, waar melding wordt gemaakt van een uitgetreden, gehuwde aalmoezenier die met de zegen van bisschop Bekkers 'priesterlijk' werk deed. Overigens was in de jaren na het Tweede Vaticaanse Concilie ook elders sprake van 'massale' uittrekking; Doyle, 2003.

117 Dat standpunt werd in later jaren bevestigd; 'bij twijfel niet wijden' is het uitgangspunt. Secretariaat Rooms-Katholieke Bisschoppenconferentie, *Opmerkingen, informatie en adviezen vanuit de bezoeken aan de verschillende Romeinse instanties bij gelegenheid van het Asliminabezoek*, juni 1998, Archief Bisschoppen conferentie, map 12412. Overigens wijst O'Grady erop dat de verplichting tot het celibaat buiten de westerse tak van de Katholieke Kerk op andere wijze wordt ingevuld, in die zin dat deze verplichting niet voor alle priesterlijke rangen geldt. O'Grady, 2001.

118 Zo vlamde in 1968 binnen de SNPR de discussie op over de noodzaak tot de oprichting van een psychotherapeutisch klooster. Illustratief ook voor de nadruk op de noodzaak tot behandeling was de oprichting van het Centraal Adviesbureau voor Priesters en Religieuzen (Caper) in 1967. Ten deze: Jacobs, 2010. Voorts: Goddijn c.s., deel II, 1999, pp. 204-208.

119 Seksualiteit werd in deze visie gezien als communicatiemiddel in dienst van relatievorming. Oosterhuis, 1992, pp. 169-170. Goddijn c.s., 1999, pp. 167-168, waar wordt gewezen op het begeleidend schrijven van het Nederlandse episcopaat van 31 juli 1968 aan alle priesters, waarin de bisschoppen trachtten de 'scherpe kantjes' van de officiële leer, neergelegd in de *Humanae Vitae* af te slijpen. Voorts: pp. 206-211, waar de ontwikkelingen rondom de discussie over het wel of niet afschaffen van het celibaat, onder andere naar aanleiding van de in opdracht van PINK uitgevoerde enquête wordt besproken. In het bijzonder p. 210, waar de stemverhouding ter zake op het Pastoraal Concilie staat vermeld. Daaruit blijkt dat een overweldigende meerderheid voorstander was van het niet verplicht stellen van het celibaat voor het kunnen uitoefenen van een priesterfunctie. Hierbij moet worden aangetekend dat dit niet betekent dat het celibaat niet als belangrijk voor de persoonlijke religiositeit werd gevonden. De eerder genoemde enquête had namelijk uitgewezen dat dat wel het geval was, men was echter geen voorstander van een verplichte koppeling, maar wilde de beslissing om als priester celibatair te leven overlaten aan de individuele priester. In een daaropvolgend schrijven namen de bisschoppen geen definitief standpunt in. Men was bereid te bezien op welke wijze degenen die zich niet aan het celibaat wilden houden te werk konden worden gesteld binnen de kerk, maar wees tegelijkertijd op het belang van het celibaat binnen de kerkelijke leer (Goddijn c.s., 1999, p. 211).

120 Westhoff, 1996, p. 39 respectievelijk 559.

121 Apostolic exhortation, *On the renewal of the religious life according to the teaching of the Second Vatican Council*, 29 juni 1970. In 2011 was deze stelling opnieuw te beluisteren in het rapport dat door het John Jay College Research Team in opdracht van de Amerikaanse bisschoppen werd opgesteld. Daarin werd geconstateerd dat er geen eenduidige oorzaak is aan te wijzen voor het seksueel misbruik binnen de Katholieke Kerk, maar dat een stijging daarvan heeft plaatsgevonden in de jaren zestig en zeventig. Als oorzaak daarvoor wordt gewezen op de 'social and cultural changes in the 1960s and 1970s'; The John Jay College Research Team, *The Causes and Context of Sexual Abuse of Minors by Catholic Priests in the United States, 1950-2010*, p. 2 (mei 2011). Doyle reageert kritisch hierop en stelt dat sprake is van 'bishops' blame-shifting tactics', waarbij de Katholieke Kerk in de Verenigde Staten zich verschuilt achter de 'Woodstock-defence'; Doyle, 2011. Zie ook: Commissie van onderzoek seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk, juni 2011, *De 'Woodstock-defence' en seksueel misbruik van minderjarigen in de Nederlandse Rooms-Katholieke Kerkprovincie*, ongepubliceerd.

122 Bartels, die eerder directeur was geweest van het KNBBG, stelde daartoe een gespreksgroep in onder leiding van de toenmalige inspecteur-generaal van zijn departement, P. Muntendam. Deze werkgroep bracht een advies uit over de regeling van de geboortebeperring, welk advies leidde tot de aankondiging van de latere wetwijziging; Handelingen Tweede Kamer 1964-1965, C, p. 488 resp. 774-776 en 1310 (vermeld in Westhoff, 1996, p. 548).

123 Wet van 8 april 1971, *Staatsblad* 1971, 212

124 Het aantal vrijwilligers in de parochies nam tussen 1977 en 1987 toe met 44 procent. De meerderheid van de vrijwilligers was vrouw.

125 Goddijn c.s., deel III, 1999, hoofdstuk 5.

- 126 Goddijn c.s., 1999, p. 334.
- 127 Goddijn c.s., 1999, pp. 275-277 resp. 344-347. Goddijn c.s. voeren deze polarisatie in eigen land aan als één van de redenen voor de snelle secularisatie in de jaren zeventig: de tweestrijd in het katholieke kamp leidde tot een afhaken van gelovigen die zich niet herkend in de gepolariseerde discussie. Maar ook binnen de katholieke instituten gaven deze veranderingen aanleiding tot spanningen.
- 128 Tekenend daarvoor is de opheffing van PINK in 1981, het instituut dat een zo belangrijke bijdrage had gehad in het Pastoraal Concilie. Daarvoor in de plaats kwam het Landelijke Pastoraal Overleg (LPO), een belangrijk thema daarbinnen was hoe om te gaan met de groeiende pluriformiteit en op welke wijze daarbinnen vorm te geven aan de sociale verantwoordelijkheid die het geloof met zich meebracht; Goddijn c.s., 1999, p. 282.
- 129 Goddijn c.s., deel III, 1999, hoofdstuk 3. Overigens liet het episcopaat er, haar waardering voor deze pastoraal lekenwerkers ondanks, geen misverstanden over bestaan dat er geen sprake kon zijn van een 'parallelle clerus' (pp. 424-425).
- 130 Goddijn c.s., 1999, p. 284; inzet was het bespreken van de collegiale spanningen binnen het Nederlandse episcopaat en het gebrek aan verbondenheid en eenheid binnen de Nederlandse Kerkprovincie.
- 131 Goddijn c.s., 1999, pp. 323-325.
- 132 Goddijn c.s., 1999, p. 348.
- 133 'Besluiten van de Bijzondere Synode van de Nederlandse bisschoppen', Archief van de Kerken 35, 1980, kol. 223-236, besluit 32 (vermeld in Goddijn c.s., 1999, p. 348).
- 134 Goddijn c.s., 1999, p. 347.
- 135 Een bekend schandaal was de 'affaire Boonk' (1983), betrokkene was betrappt op misbruik van een misdienaar, nadat daarvan melding was gedaan aan bisschop Simonis werd betrokkene ergens anders tewerkgesteld.
- 136 Oosterhuis spreekt van een 'homobevrijdingstheologie', waarin sprake is van een homovriendelijke, op sociaalpsychiatrische leest gestoelde benadering van de homoseksualiteit; Oosterhuis, 1992, p. 171. Zie ook: Westhoff, 1996, p. 432. Illustratief ook is de oprichting van Katholieke Homofiele Pastoraal Werkenden, een werkverband van homopastores, in 1980.
- 137 Vermeld moet worden dat kort na de Tweede Wereldoorlog het Cultuur en Ontspanning Centrum (COC) was opgericht, waarbinnen homoseksuelen op wereldlijk niveau een veilige thuishaven vonden.
- 138 Wet van 6 mei 1971, *Staatsblad* 1971, 291. Een en ander moet worden gezien in samenhang met de destijds geldende meerderjarigheidsgrens. Die lag destijds op eenentwintig jaar, waardoor homoseksuele contacten tussen jonge mannen in de leeftijd tussen achttien en eenentwintig strafbaar waren.
- 139 Zo lag aan het vermelde verzoek om advies aan de Gezondheidsraad (commissie Speyer) onder andere de vraag ten grondslag of homoseksualiteit aanleiding gaf tot geestesziekten.
- 140 Deze opvatting waarin het bedrijven van seksualiteit eerst en vooral in het teken van de lust staat, wordt later door Anthony Giddens beeldend aangeduid met de term 'plastic sexuality'; Giddens, 1992. Het is deze beeldvorming, met de daarin besloten 'beschikbaarheid' van de vrouw, die in later jaren wordt bevochten door de vrouwenbeweging. Ten deze ook: Schnabel, 1995, p. 278, die spreekt van 'seksueel vulgarisme' respectievelijk 'seksueel biologisme'.
- 141 Humblet, 2007, p. 35 respectievelijk 118. Humblet wijst erop dat de liberalisering van de seksualiteit destijds werd ondersteund vanuit een opkomend wetenschappelijk dis-

cours, de seksuologie. Zie ook Boutellier, die erop wijst dat seksualiteit met kinderen in deze periode niet per se als negatief werd gezien; Boutellier, 1989 en Brunts en Brunts, 1980.

142 Humblet stelt dat de seksuele revolutie vooral een overbrugging van praktijk en moraal was. De seksuele vormen waren er ook voor die tijd al, maar de openbare belijdenis ervan niet; Humblet, 2007, p. 29.

143 Onderzoekscommissie, juni 2011, waar een overzicht van relevante ontwikkelingen en berichten uit met name de *Sekstant* staan beschreven.

144 De redacteur 'Ome Harry' schreef onder andere: 'In de eerste plaats is het duidelijk dat u gekweld wordt door gevoelens van angst en jaloezie. Over honderd jaar zal men ongetwijfeld niet begrijpen waar u zich zo druk over maakt (...)' <www.martijn.org/blog/?tag=nvsh>. Zie over deze kwestie ook: <weblogs.vpro.nl/2008/12/26/over-het-einde-van-de-nieuwe-sekstant-en-de-affaire-Ome-Harry>.

145 Illustratief hiervoor is ook dat destijds in het televisieprogramma *Een groot uur U*, gepresenteerd door Koos Postema, een hele uitzending werd gewijd aan de voor en tegens van pedofilie; <www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2010-2011/Ruimte-voor-de-pedofiel/Een-groot-uur-U.html>. Overigens is het voor een juiste beeldvorming van belang te wijzen op het onderscheid tussen pedoseksualiteit en efebofilia ('knapenliefde'). Het eerste ziet op contacten met zeer jeugdige kinderen, het tweede op seksuele contacten met minderjarige jongens in de leeftijd tussen twaalf en zestien jaar. Deze laatste seksuele voorkeur had Brongersma. Wanneer het gaat om seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Katholieke Kerk is het bovendien, als eerder opgemerkt, maar zeer de vraag of dat pedoseksuele contacten zijn geweest (de daarvan gegeven definities spreken namelijk in de regel ook van 'niet-seksuele' liefde voor kinderen), dan wel van seksueel 'gelegenheids' geweld. Over de definitie van pedoseksualiteit: Van Ree, 2001, Humblet, 2007.

146 Er kunnen dan ook vraagtekens worden gezet bij de recente uitlatingen (2011) van kerkelijk leiders in de pers, waarin werd gesteld dat de heersende moraal in de jaren zestig en zeventig anders zou zijn geweest ten aanzien van seksuele contacten met jeugdigen. Van zo'n eenduidig beeld is in dit onderzoek niet gebleken. Hierover ook: Onderzoekscommissie, juni 2011. Overigens was het wel zo dat het aantal veroordelingen wegens ontucht en vleselijke gemeenschap met kinderen in de jaren zestig met ongeveer de helft daalt. Of dit het gevolg is geweest van verminderde aangiftes en/of bijstelling van het vervolgingsbeleid is niet bekend. Er heeft destijds in ieder geval geen wettelijke decriminalisering van seksuele contacten met minderjarigen plaatsgevonden.

147 NIVH/COC, 1980. De wroeging is groot zoals blijkt uit het volgende citaat: 'Bij een nuchtere benadering van de opvattingen over seksualiteit en kinderen, zoals hierboven gepoogd, blijkt overduidelijk binnen welke beperkte opvattingen over seks en kinderen de onderdrukking van pedoseksualiteit geplaast moet worden. Deze visie zal in zijn geheel veranderd moeten worden – mede in het belang van een grotere vrijheid van het kind in het algemeen – , weg met het oogappelsyndroom.' (p. 12). Gesproken ook wordt over 'de vooroordelen van de rechterlijke macht' ten aanzien van de strafwaardigheid van seksuele contacten met minderjarigen (p. 25). Feitelijk laat de houding van de NVSH door de jaren heen een zekere tweeslachtigheid zien ten aanzien van het wel of niet aanvaarden van pedoseksualiteit. Desondanks is er vanuit principiële overwegingen wel steeds ruimte geweest voor het bespreekbaar maken van dit thema. Zo hebben jarenlang op lokaal niveau werkgroepen Pedofilie bestaan (in 1978 oplopend tot dertien werkgroepen). Vanuit die kring werd ook een periodiek uitgebracht genaamd *NIKS* (Naar Integratie Kinderseks). Zie hierover ook: Onderzoekscommissie, juni 2011.

148 Zie ook: Humblet, 2010, pp. 23-24, waar deze wijst op de verruimde seksualisering van menselijke contacten. Niet alleen de basale seksuele contacten worden als seks gedefinieerd, ook bepaalde zintuiglijke en lichamelijke contacten, zoals aanraken, gevoelens en fantasieën worden geseksualiseerd en onderwerp gemaakt van strafrechtelijke verboden. Een sprekend voorbeeld van dat laatste is de recente strafbaarstelling van online grooming (artikel 248e Sr).

149 De Swaan, 1983, pp. 96-105 resp. 113. Ook: Beunders, 2002, pp. 83-85; Foucault, 1984; Van Wel, 1984, pp. 33-34 e.

150 Weeks, 2010. Weeks benadrukt de doorbraak van de vroegere politieke machts patronen en de focus op het burgerschap, met daarin besloten respectabiliteit te verwerven via te dragen individuele verantwoordelijkheid voor het gebruik van keuzemogelijkheden (p. 12). Hij stelt dat de macht van het handelen in handen van de man in de straat is komen te liggen: 'In toenemende mate, zou ik durven stellen, is de hedendaagse wereld een wereld die we voor ons zelf opmaken – een deel van een lang proces van democratisering van het alledaagse leven' (p. 13). Weeks benadrukt ook het belang van de opkomst van 'globale maatstaven van wat rechtvaardigheid betekent', waarin hij een aanvaarding van de seksuele diversiteit ziet gelegen (p. 22).

151 Brongersma, 1980.

152 Brongersma, 1980, pp. 40-41. Brongersma vermeldt dat de commissie-Melai opdracht kreeg op vijf aandachtspunten te rapporteren: 1. Het aanstoot geven; 2. Het gebruik van geweld of het misbruiken van machteloosheid ter seksuele lust; 3. De (regulering van de) prostitutie; 4. Het afschermen van de jeugd tegen confrontaties met seks en 5. De vruchtafdrijving. Uiteindelijk zijn drie deelrapporten uitgebracht.

153 Tussentijds had de Hoge Raad in het Chick-arrest uitgemaakt dat 'eerbaarheid' moest worden uitgelegd naar de opvattingen van de maatschappelijke meerderheid; HR 17 november 1970, NJ, 373, (1971).

154 Opgemerkt kan nog worden dat in 1971 de strafbaarstelling van overspel kwam te vervallen, via de invoering van de Echtscheidingswet.

155 Bijlagen Handelingen Tweede Kamer 1978-1979, 15 836, nrs. 1-3.

156 In 1971 was al een enquête gehouden over de wenselijkheid van een eventuele bijstelling van de leeftijdsgrenzen betreffende seksuele contacten met minderjarigen. Daaruit bleek dat er destijds grote steun bestond voor het verlagen daarvan. De gedachte was dat minderjarigen weliswaar beschermd dienden te worden tegen geweld, bedreiging en andere vormen van dwang, maar niet tegen 'seksuele contacten die ze zelf zoeken en/of met hun instemming aanvaarden.' Het strafrecht werd geen geschikt middel geacht om de seksuele vorming van de minderjarige te beïnvloeden; NVIH/COC, 1980, p. 21.

157 De petitie is als bijlage aangehecht aan het eindrapport van de commissie-Melai. Commissie-Melai, 1980, Bijlage II, pp. 53-54. Ondertekenaars waren de NVSH, de Coornhert Liga, het Humanistisch Verbond en radiopastor A. Klamer. Hierover ook: Frenken, 1983, p. 56.

158 Soetenhorst-De Savornin Lohman en Jansz (1986) stellen dat deze omslag in het denken plaatsvond in de jaren 1982-1983. Deze kentering in het denken beperkte zich niet tot het eigen land, ook elders in Europa werd een omslag in het denken over strafbare seksualiteit zichtbaar. Zie voor het Verenigd Koninkrijk: Weeks (1989), hoofdstuk 15.

159 Bijlagen Handelingen Tweede Kamer 1988-1989, 20 930, nr. 5.

160 Adviescommissie (Melai), *Eindrapport*, 1980, p. 10. Zie ook p. 46: 'Naarmate de bij een seksuele relatie betrokkenen minder qua leeftijd, kennis en ervaring elkaars gelijk zijn, neemt de kans op een "gebruik" door de oudere of haar of zijn daaruit voortvloeiende

overwicht toe. Het valt moeilijk in te zien waarom, terwijl in de verhouding van geestelijk gelijken fysieke dan ontoelaatbaar wordt geacht, in de verhouding van een oudere en een kind het gebruik van een psychisch overwicht aanvaardbaar zou zijn (...). In een benadering die het belang van de persoonlijke levenssfeer van de jeugdige centraal stelt, moet worden aangenomen dat de strafwetgever van volwassenen ten minste grote terughoudendheid mag vergen bij het aangaan van erotische of seksueel getinte relaties met jeugdigen’.

161 Commissie-Melai, 1980, p. 46.

162 Commissie-Melai, 1980, p. 28.

163 Dat de commissie hierbij oog had voor de kwetsbaarheid van alle minderjarigen blijkt uit de sekseneutrale formulering van de voorgestelde strafbepalingen. Een suggestie die bij de herziening van de zedenwetgeving in 1992 werd overgenomen.

164 Commissie-Melai, 1980, p. 35.

165 Illustratief voor de strekking van het ingetrokken voorontwerp van wet is een citaat uit de Memorie van Toelichting, destijds door de PvdA geciteerd tijdens de behandeling van het daarop volgende wetsontwerp: ‘Zou de strafwetgever de bescherming van de jeugdige te ver terugbrengen, dan schiet hij tekort in zijn rechtsplicht de eerbiediging van de privésfeer van de rechtsgenoten tegen “sterkere” derden te verzekeren. Gaat hij te ver in die bescherming, dan loopt hij het gevaar in die overmaat juist het belang ten behoeve waarvan hij optreedt in het gedrang te brengen: de staat dient zich van ingrepen in de privésfeer van de burger te onthouden wanneer bescherming van wezenlijke rechtsbelangen van anderen dat niet strikt vereist’; Bijlagen Handelingen Tweede Kamer 1988-1989, 20 930, nr. 4, p. 2.

166 Bijlagen Handelingen Tweede Kamer 1988-1989, 20 390, nrs. 1-3.

167 Omgekeerd geldt hetzelfde: waar geen ruimte is voor het openlijk bespreken van de seksualiteit, is er ook geen ruimte voor het bespreken van seksueel leed. Dat verklaart deels waarom meldingen van seksueel misbruik gepleegd binnen de Katholieke Kerk zo verlaat zijn. Ten deze: Schnabel, 1980, p. 23.

168 Noyon/Langemeijer/Remmeling, Wetboek van Strafrecht, Aantekening 2 bij artikel 249. In gelijke zin: Weeks, 1989, pp. 251-252.

169 Raes stelt dat het debat over de seksualiteit in de jaren tachtig weer in het teken komt te staan van angst en onzekerheid. De regels over de seksualiteit nemen opnieuw vorm aan van geboden en verboden gericht op het tegengaan van machtsmisbruik en perversiteit. Hij spreekt hier van ‘utilitair instrumentalisme’; Raes, 1999, p. 23.

170 Rijnaarts, 1979. Zie ook: Rijnaarts en Van Hengel, 1983.

171 Boutellier, 1989.

172 Dat verklaart wellicht mede waarom slachtoffers van seksueel misbruik binnen de Katholieke Kerk zoveel later naar buiten zijn getreden met hun ervaringen. In de meerderheid van de gevallen gaat het namelijk om afdwongen homoseksuele contacten. Andere, zwaarwegende factoren waren het strikte taboe op homoseksuele contacten binnen de katholieke zedenleer en de sterk hiërarchische setting van de Katholieke Kerk.

173 Hierover: Van Dam en Eitjes, 1994.

174 Beemer, 1980, pp. 60-79. Beemer stelt dat de reproductieve seksuele moraal in de twintigste eeuw door diverse kerken werd verlaten. Het kerkelijk denken bewoog zich in de jaren zeventig richting een personalistische seksuele moraal. Deze beweging is, zo stelt Beemer echter niet consequent (p. 70). Probleem hierbij is dat de rooms-katholieke standpunten over de seksualiteit, anders dan bijvoorbeeld die van de Nederlands-hervormde Kerk, mondiale gelding (moeten) hebben. Dat beperkt de ruimte voor de nationale Kerk-

provincies om aansluiting te zoeken bij ontwikkelingen in eigen land. Zie ook: Selling, 2001, p. 150.

175 Beunders spreekt van een 'zeer tijdelijke eensgezindheid tussen kerk en seksuele revolutie'; Beunders, 2002, p. 72. Zie ook: Schuyt, 2007, p. 17.

176 Zie de *Humanae Vitae* uit 1968 waarin paus Paulus VI de huwelijksdaad als liefdesdaad en voortplantingsgericht kwalificeerde en zich uitsprak tegen gebruik van anticonceptie. Seks buiten het huwelijk was en bleef onaanvaardbaar. Ten deze: Beemer, 1980, p. 73, waar deze wijst op het Vaticaanse schrijven 'Over enkele vraagstukken van seksuele ethiek' uit 1976, waarin homoseksualiteit, masturbatie en omgang voor het huwelijk als onzedelijke praktijken werden afgewezen. Dergelijke seksuele vormen waren niet functioneel en leidden tot chaos en wanorde. Wel was er sprake van aanvaarding van 'rechtvaardigende omstandigheden', zoals psychische factoren.

177 Schnabel, 1980, p. 25. Overigens signaleert Weeks een zeker cultuurpessimisme in de gangbare analyses van het maatschappelijk denken over de seksualiteit. Hij spreekt van een 'melancholie van een postkoloniale wereld', die in gang is gezet door conservatieve bewegingen waaronder de kerkelijke (p. 23). Weeks maakt hier bezwaar tegen de stelling dat uit de toenemende individualisering slechts onzekerheid en gevaar voor moreel verval kan voortvloeien. Hij meent dat iedere periode op haar eigen waarde moet worden gezien en niet naar waarde moet worden geschat in het licht van het 'zekere verleden' (toen was alles goed). Hij waardeert de periode tussen 1960 en 1990, door hem de 'Grote Transitieperiode' genoemd, positief. De diepgaande verschuivingen in sociale relaties van seksualiteit en intimiteit die zich daarbinnen hebben voorgedaan hebben geleid tot het verval van het traditionele model van seksuele beheersing, en gaven aanleiding tot een 'nieuwe morele economie', die minder hiërarchisch, meer democratisch, meer hedonistisch, meer individualistisch en misschien meer zelfzuchtig is, maar wel ontvankelijk voor diversiteit en keuze (p. 15). Tegenover verlies staat, zo betoogt Weeks, winst: 'De realiteit is dat deze wereld er een is die de unificerende mythes verloren heeft. De grote verhalen die gender, seksualiteit, familie in een min of meer coherent geheel verbonden, geconsacreerd door de Kerk, de staat en gemeenschapswaarden. Deze wereld was echter nooit wat zij beweerde te zijn en in vele opzichten was ze, zo heb ik gesteld, even gefragmenteerd en verdeeld als de huidige wereld. Haar unificerende mythen voorzagen echter in een soort lijm die de structuren samenhiield. Vandaag is die lijm opgelost. De macht van traditionele autoriteiten, van religie, familie, conventionele moraliteit, zelfs van ideologie is door de decennia van uitdaging en verandering gehavend en afgebrokkeld door de ontbindende krachten van globale stromingen, economische modernisering en culturele transformaties, alsook door de wil tot verandering die zich in de dagdagelijkse keuzes van talloze miljoenen mensen manifesteerde. Vandaag leven we in een pluriforme wereld, een wereld van onomkeerbare verscheidenheid en meervoudige gezagsbronnen.' (p. 16).

178 Draijer, 1985 en 1988.

179 Voor een overzicht daarvan: Kool, 1999, hoofdstuk 4.

180 In 1985 is er de 'Maurikse incestzaak', in 1987 de 'affaire-Oude Pekela', in 1988 de 'Bolderkaraffaire' en iets later, in 1994 de geruchtmakende 'Eper incestzaak'; Kool, 1999, p. 143.

181 Bijlagen Handelingen Tweede Kamer 1988-1989, 20 930, nr. 3, pp. 1-2.

182 Onder andere: Verrijn Stuart, 1989.

183 Hier werd bedoeld op andere vormen van seksueel binnendringen dan geslachtsgemeenschap. Die laatste vorm viel destijds onder artikel 242 Sr en werd aangeduid als verkrachting. Alle andere vormen van gedwongen penetratie werden destijds aangeduid als

aanranding en vielen onder artikel 246 Sr. Later zal dat worden gewijzigd en gaat artikel 242 Sr alle vormen van seksuele penetratie omvatten. Een en ander als gevolg van het inzicht dat ook mannen kunnen worden ‘verkracht’.

184 Handelingen Tweede Kamer 1990-1991, nr. 12, p. 611. Hirsch Ballin omschrijft hier de doelstelling van de door hem voorgestelde wijzigingen van de zedenwetgeving als ‘doe het beschermen beter’. Korthals Altes daarentegen opteerde voor een beperktere uitleg van de beschermingsgedachte. Doel was ‘het beschermen van de seksuele integriteit van personen die daartoe zelf, op een bepaald moment, dan wel in het algemeen niet in staat zijn (...)’. Daarbij had hij in het bijzonder ‘zeer jeugdige kinderen’ op het oog; Bijlagen Handelingen Tweede Kamer 1988-1989, 20 930, nr. 5, pp. 5-6. Zie ten deze ook: Kool, 1999, pp. 119-122.

185 Aanleiding daartoe was het beruchte arrest van de Hoge Raad van 16 juni 1987, *NJ*, 667 (1988), waarin een pleger die wel van tafel en bed was gescheiden van zijn vrouw, maar nog niet formeel was gescheiden werd vrijgesproken van verkrachting omdat de handelingen formeel binnen echt hadden plaatsgevonden.

186 Kool, 1999, pp. 103-105.

187 Minister van Justitie Hirsch Ballin verwoordde dit politieke dilemma over de verhouding tussen vrijheid en bescherming tijdens het mondeling debat als volgt: ‘Ik wil nog wel ingaan op het achterliggende punt, namelijk dat je de seksuele moraal niet moet vermengen met bescherming (...). Wij leven in een land waarin verschillende godsdienstige en levensbeschouwelijk gemotiveerde opvattingen bestaan over de seksuele moraal. Ook daarom, maar ook wegens het karakter van het rechtsstatelijk staatsverband, kan seksuele moraal niet worden omgezet, niet worden vertaald in wettelijke bepalingen (...). Het gaat hier inderdaad om bescherming. Aan de andere kant wil ik erop wijzen dat het niet betekent dat de soort bepalingen uit ethisch oogpunt indifferent is, er niet toe doet en daaraan willen toevoegen, dat ook opvattingen omtrent seksuele moraal betekenis kunnen hebben, en naar mijn overtuiging ook horen te hebben, als bescherming van zwakkeren.’ Handelingen Tweede Kamer 1990-1991, nr. 12, p. 611.

188 Of, zoals de toenmalige minister van Justitie Sorgdrager (D66) het destijds verwoordde: ‘Er mag meer, maar wat niet mag wordt harder gestraft’. Bijlagen Handelingen Tweede Kamer 1997-1998, 20 930, nr. 7, p. 2.

189 Zie ook: Kool, 2003 en 2004.

190 Voor een uitgebreide beschrijving: Wiarda, 2011.

191 *Staatsblad*, 529 (1994). Hier moet ook de algemene verruiming van de verjaringstermijn voor zware misdrijven worden genoemd die in 2006 werd doorgevoerd. Het recht om zwaardere vormen van seksueel misbruik te vervolgen werd daarmee namelijk verhoogd van vijftien tot twintig jaar, althans voor die misdrijven die krachtens de wet op het moment van inwerkingtreding nog niet waren verjaard

192 Wet van 16 november 2005, *Staatsblad* 2005, 595.

193 Wet van 1 oktober 1999, *Staatsblad* 1999, 464.

194 Wet van 13 juli 2002, *Staatsblad* 2002, 388.

195 Wet van 5 december 1995, *Staatsblad* 1995, 575.

196 Eveneens ingevoegd bij de Wet van 13 juli 2002, *Staatsblad* 2002, 388.

197 Wet van 9 december 2004, *Staatsblad* 2004, 645.

198 Wet van 26 november 2009, *Staatsblad* 2009, 544. Daarmee werd uitvoering gegeven aan de verplichtingen opgenomen in het Verdrag van de Raad van Europa inzake de bescherming van kinderen tegen seksuele uitbuiting en seksueel misbruik (Verdrag van Lanzarote, *Tractatenblad*, 38, (2008)).

199 Boutellier en Beunders wijzen onafhankelijk van elkaar op het feit dat het thema van het seksueel misbruik van minderjarigen zich beter dan de pedoseksualiteit leent voor inpassing in de strijd van de vrouwenbeweging vanwege de mogelijke koppeling aan ongelijke man/vrouw-verhoudingen. Weliswaar omvat het seksuele misbruik ook homoseksuele contacten, maar de aandacht daarvoor is toch van later datum. De zorg om buiten het gezin gelegen vormen van seksueel misbruik kon zodoende pas tot volle wasdom komen nadat het seksueel misbruik binnen het gezin als maatschappelijk probleem was erkend; Beunders, 2002, pp. 86-87. Boutellier, 1989.

200 De meest recente ontwikkeling is het Verdrag van Lanzarote, Raad van Europa, Verdrag van 25 oktober 2007 inzake de bescherming van kinderen tegen seksuele uitbuiting en seksueel misbruik, *Tractatenblad*, 58 (2008) (in Nederland in werking getreden per 1 juli 2010). Verder zijn te noemen het Verdrag van de Raad van Europa ter bestrijding van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld, Raad van Europa, *CM* (2011) 49, 7 april 2011 en de in voorbereiding zijnde Richtlijn inzake de bestrijding van seksueel misbruik van minderjarigen van de Europese Unie, *COM* 94, 29 maart 2010.

201 EHRM 4 december 2003, appl.no. 39272/98 (M.C. t. Bulgarije), par. 150.

202 EHRM 26 maart 1985, appl.no. 8978/80 (X t. Nederland), par. 27; EHRM 10 mei 2001, appl.no. 29392/95 (Z en anderen t. Verenigd Koninkrijk), par. 73; EHRM 10 oktober 2002, appl.no. 38719/97 (D.P. & J.C. t. Verenigd Koninkrijk), par. 109.

203 EHRM 4 december 2003, appl.no. 39272/98 (M.C. t. Bulgarije). Ook: Stevens, 1995.

204 EHRM 10 mei 2001, appl.no. 28945/95 (T.P. en K.M. t. Verenigd Koninkrijk); EHRM 26 november 2002, appl.no. 33218/96 (E. en anderen t. Verenigd Koninkrijk); EHRM 24 april 2007, appl.no. 14151/02 (W. t. Finland). Hierover ook: Kool, 2010a.

205 EHRM 4 december 2003, appl.no. 39272/98 (M.C. t. Bulgarije), deel II.

206 Zie bijvoorbeeld de kritiek van Van Kempen op de door het EHRM opgelegde positieve verplichtingen en het daaraan verbonden appel op de strafrechtspleging; Van Kempen, 2008.

207 Het strafrecht dreigt steeds meer trekken te krijgen van wat wel 'voorzorgstrafrecht' wordt genoemd. Voor een uitwerking: Kool, 2010b.

208 Het aantal ordes en congregaties is vanaf 1960 gehalveerd. Overigens wijzen Goddijn c.s., 1999, ook op een zekere 'revival' van traditionele vormen van geloofsbelijdenis (p. 460).

209 Goddijn c.s., 1999, pp. 466-467.

210 Schnabel wijst erop dat juist het, door de Kerk onderschreven, traditionele taboe op de seksualiteit ruimte biedt voor deviante praktijken. De radicale verbanning van de seksualiteit naar het private domein betekent immers dat controle op wat niet zichtbaar of bespreekbaar is afneemt. Het individu is op zichzelf aangewezen te bepalen wat wel of niet juist is met betrekking tot de seksuele omgangsvormen. Dit leidt tot een volledige ontkenning en onbespreekbaarheid van de seksualiteit; Schnabel, 1985, p. 26. Ook: Schnabel, 1995, p. 274.

211 Jacobs, 2010, p. 337.

212 In 1991 wordt wel een interne nota 'Pastorale zorg inzake seksueel geweld' uitgebracht, maar die heeft betrekking op seksueel misbruik binnen het gezin. *Twentsche Courant*, 'Bischoppen vragen pastorale aandacht voor seksueel geweld', (19 juni 1991).

213 Th.R. Kalb, *Sexueel misbruik in pastorale situaties*, notanr. 134/1993 (18 september 1992).

214 Commissie Vrouw en Recht, *Geschonden vertrouwen. Seksueel misbruik in pastorale relaties*, 1993. Zie ook: Jacobs, 2010, p. 338 en 'Ontuchtige geestelijke aangepakt', *Volks-*

krant 24 november 1993. In een daaropvolgende reactie van de werkgroep Schrama, Van Santvoord en Snijders geldt als uitgangspunt dat het niet van realiteitszin getuigt ervan uit te gaan dat seksueel misbruik voorkomen kan worden. De enige realistische vraagstelling is in de ogen van deze werkgroep: 'Hoe beperken we het en hoe gaan we ermee om, als het toch gebeurt? Uitgangspunt daarbij is dat indien strafbare feiten zijn gepleegd, afdoening via het kerkelijk recht niet volstaat, maar dat melding moet worden gedaan bij de strafrechtelijke autoriteiten. In 2000 volgt de oprichting van de Stichting tegen seksueel misbruik binnen pastorale relaties (SMPR).

215 Vanaf 1984 komt met name in de Verenigde Staten een stroom van meldingen en rechtszaken los tegen de Katholieke Kerk. Een van de eerste, geruchtmakende zaken was de Lafayettezaak, betreffende omvangrijk en langdurig seksueel misbruik door een priester in Louisiana. Over deze affaire: Berry, 1992. Maar ook elders deden zich in deze jaren schandalen voor: O'Grady, 2001.

216 J.L. Snijders, *Suggesties voor hogere oversten bij gevallen van seksueel misbruik, in het bijzonder van minderjarigen*. Ook: Jacobs, 2010, pp. 337-338.

217 Dohmen, 2010, p. 265-269. Deze klachten blijken later terecht te zijn, in een vooronderzoek door Deetman naar het functioneren van Hulp & Recht wordt geconstateerd dat deze stichting niet op adequate wijze heeft gefunctioneerd; Commissie van onderzoek seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk, 2010.

218 'Simonis waarschuwt priesters voor seksueel misbruik', *Brabants Dagblad*, 20 november 1996. Het betreft een schrijven aan alle priesters, diakens en pastorale werkers van het aartsbisdom Utrecht.

219 De Katholieke Kerk had een wettelijke aansprakelijkheidsverzekering afgesloten bij verzekeraar Aegon, seksueel misbruik was daarvan uitgesloten. De verzekeraar zegde de overeenkomst op nadat was gebleken dat de Katholieke Kerk in voorgaande jaren onderhandse uitbetalingen had gedaan naar aanleiding van meldingen van seksueel misbruik. Zie ook: Doyle, 2003, p. 191, O'Grady, 2001 en Dohmen, 2010. Allen maken melding van 'monetary settlements' getroffen vanuit de Katholieke Kerk ter voorkoming van civielrechtelijke procedures. Deze compensaties hebben plaatsgevonden in de Verenigde Staten en daarbuiten. Voor een uitgebreidere beschrijving van de Aegon-kwestie: Dohmen, 2010, pp. 97-98.

220 H. van der Meer SJ, *Memo t.a.v. Bisschop en stafleden n.a.v. beschuldigingen tegen Kardinaal Danneels m.b.t. de vraag of dit in juridisch Nederland gelijk ligt*, 15 januari 1998, Archief bisdom Roermond 23/2-8, bijlage bij kleine staf, januari 1998.

221 Dat gebeurt in de apostolische brief 'Sacramentorum sanctitatis tutela' van 30 april 2001, zijnde een aanvulling op de instructie 'Crimen sollicitationis' uit 1962. Hierover: Thomas Doyle, *The 1992 instruction and the 1962 instruction 'Crimen Sollicitationis', promulgated by the Vatican*, <www.richardsipe.com/doyle/2008/2008-10-03/Commentary>. (Dohmen, 2010, p. 47).

222 Paus Johannes Paulus II riep jongeren destijds op zich niet te laten ontmoedigen door de zonden van sommige kerkleden. Dohmen, 2010, p. 48.

223 Zo legt bisschop Wiertz van Roermond in 2002 in het televisieprogramma *Kruispunt* uit waarom misbruikzaken in zijn bisdom tot dan toe niet worden aangemeld bij het openbaar ministerie. 'Mijnheer Pastoor is overspannen', *NRC Handelsblad*, 30 mei 2002, <www.nrc.nl/dossier/misbruik_in_de_katholieke_kerk>.

224 Het protocol werd opgesteld door de Konferentie Nederlandse Religieuzen (KNR) en kardinaal Simonis; Dohmen, 2010, p. 104. De regels worden niet consequent nageleefd, in later jaren worden diverse zaken bekend waarin geestelijken van wie bekend was

dat zij zich schuldig hadden gemaakt aan seksueel misbruik zonder meer zijn overgeplaatst.

225 Dohmen, 2010, p. 49.

226 Volgens Dohmen is op dat moment een lijst bekend met daarop de namen van 300 plegers van seksueel misbruik die bekend zijn binnen de Katholieke Kerk; Dohmen, 2010, p. 276.

227 In de achtergrondstudie wordt consequent de (mannelijke) term 'pleger' gebruikt en niet de term 'verdachte'. Voor de duidelijkheid wordt opgemerkt dat hier het taalkundige begrip pleger en niet het strafrechtelijke begrip pleger wordt bedoeld. Dat laatste veronderstelt dat is vastgesteld dat deze het strafbare feit heeft begaan. Daarvan is niet in alle beschreven situaties sprake.

228 Dit verweer kan, bij hoge uitzondering, leiden tot ontslag van rechtsvervolgning. Dan moet echter door de strafrechter worden aangenomen dat de pleger gelet op de omstandigheden van het geval heeft mogen dwalen over de werkelijke leeftijd of de status van de minderjarige. Men spreekt dan van afwezigheid van alle schuld (avas), een buitenwettelijke schulduitsluitingsgrond. De ruimte voor toewijzing daarvan is echter, gelet op de ratio van de strafbepalingen (bescherming van de minderjarige) en de buitenwettelijke status van de schulduitsluitingsgrond, zeer beperkt.

229 Voor de tongzoen: Hoge Raad van 21 april 1998, *NJ*, 781 (1998), bevestigd in HR 25 september 2007, *LJN* BA7257. Voor het oraal betasten van de (directe omgeving van de) vagina: HR 18 mei 2010, *LJN* BK6910.

230 Hierover: Lindenberg, 2007, par. 1.3. Kool, 2008.

231 Ten deze: Lindenberg, 2007, par. 3.4 en 3.5.5.

232 HR 9 september 2003, *NJ*, 637 (2003). Overigens is in die gevallen wel relevante interactie vereist, wanneer deze ontbreekt is geen sprake van een ontuchtige handeling. Vgl. HR 30 november 2004, *LJN* AQ0950 waarin een man zich aftrekt in bijzijn van een minderjarige jongen, terwijl zij samen een pornofilm kijken. Dergelijke handelingen vallen sinds 1 juli 2010 onder de noemer van artikel 248d Sr: het seksueel corrumperen van een minderjarige.

233 HR 2 juli 2002, *NJ*, 584 (2002); Hof 's-Hertogenbosch 9 oktober 2007, *LJN* BB5179.

234 Een uitzondering geldt voor het bestanddeel 'stiefkind'. De Hoge Raad stelt hier op grond van de wetsgeschiedenis de eis dat sprake is van een juridische relatie. Met andere woorden: de pleger moet zijn gehuwd met de moeder van het slachtoffer. Ten deze: HR 7 januari 1997, *NJ*, 361 (1997).

235 HR 12 april 2011, *LJN* BP4394.

236 HR 22 maart 2011, *LJN* BP1379.

LITERATUUR

Adviescommissie Herziening Zedelijkheidswetgeving (Melai), *Eindrapport*, 1980.

Th. Beemer, 'Seksualiteit in een moraaltheologische bezinning'. In: Jos Frenken, *Seksuologie, een interdisciplinaire benadering*, 1980, pp. 60-79.

Geertje Beerenhout-Naarden, 'De wereld omspannen met vriendschap'. In: Hansje Gale-sloot & Margreet Schrevel (red.), *In fatsoen hersteld. Zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog*, 1987, pp. 47-63.

J.M. van Bemmelen, 'Sexual Crimes Today. Data on Sexual Delinquency in the Netherlands'. In: J.M. van Bemmelen, *Sexual Crime Today*, 1960, pp. 20-51.

J.M. van Bemmelen, 'De zedendelicten', *Tijdschrift voor Strafrecht*, deel LXX, afl. 1, pp. 235-252 (1961).

- Candace R. Benyei, *Understanding Clergy Misconduct in religious Systems. Scapegoating, Family Secrets and the Abuse of Power*, 1998.
- Jason Berry, *Lead us not into temptation. Catholic priests and the sexual abuse of children*, 1992.
- Henri Beunders, *Publieke tranen; de drijfveren van de emotie-cultuur*, 2002.
- J.C.J. Boutellier, 'Seksueel misbruik van kinderen; van pijnlijk geheim tot spektakelstuk', *Justitiële Verkenningen*, nr. 5, pp. 7-32 (1961).
- J.C.J. Boutellier, 'De pornografische context van zedendelicten. Een beschouwing over de huidige seksuele moraal', *Justitiële Verkenningen*, nr. 6, pp. 9-24 (2000).
- Hans Boutellier, *De improvisatiemaatschappij*, 2010.
- E. Brongersma, 'Seksualiteit en wetgeving'. In: Jos Frenken, *Seksuologie, een interdisciplinaire benadering*, 1980, pp. 36-60.
- E. Brunt en L. Brunt, 'Zedelijk leven', *De Gids*, pp. 69-77 (1980).
- Commissie van onderzoek seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk, *Naar hulp, genoegdoening, openbaarheid en transparantie*, 2010.
- Gideon van Dam & Marjo Eitjes, *Een pastor moet je kunnen vertrouwen! Over seksueel misbruik door pastores*, 1994.
- L. DeMause, *The history of childhood*, 1974.
- J.J.M. van Dijk, *The mark of Abel (inaugural lecture)*, 2009.
- Geertje Dimmendaal, 'Over "derailerende" meisjes. De opvang van ontspoorde vrouwen in een Groningse inrichting rond 1945'. In: Hansje Galesloot & Margreet Schrevel (red.), *In fatsoen hersteld. Zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog*, 1987, pp. 115-135.
- Joep Dohmen, *Vrome zondaars. Misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk*, 2010.
- Thomas P. Doyle, 'Roman Catholic Clericalism, Religious Duress, and Clergy Sexual Abuse', *Pastoral Psychology*, vol. 51, no. 3, pp. 189-231 (jan 2003).
- Thomas Doyle, 'The John Jay Document 2011. Reality Revised.' May 20, 2011: <http://www.richardsipe.com/reports/Doyle-%20The%20John%20Jay%20Document%202011.htm>
- P.J. Draijer, *De omgekeerde wereld? Seksueel misbruik van kinderen in het gezin*, 1985.
- P.J. Draijer, *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten*, 1988.
- L. Drukker, *De seksuele criminaliteit in Nederland; 1910-1931*, 1937.
- M. Foucault, 'Scientia Sexualis'. In: F. van der Wel, *Opvattingen over de vrouwelijke seksualiteit in de jaren zestig en zeventig*, 1984, pp. 174-193.
- J. Frenken, *Seksuologie, een interdisciplinaire benadering*, 1980.
- J. Frenken & J. Doomen, *Strafbare seksualiteit, opvattingen en aanpak van politie, justitie en hulpverlening*, 1984.
- Diego Gambetta, 'Can we trust trust?'. In: Diego Gambetta (eds.), *Trust. Making and breaking cooperative relations*, 1988, pp. 213-239.
- R. Ruard Ganzevoort, 'Over Moderne Verlossers. Wie wordt waarvan verlost en tegen welke prijs?'. In: D. Pollefeyt & E. De Boeck, *Wil er iemand mijn Messias zijn? Nieuwe verlossers en hedendaagse spirituele meesters*, 1999, pp. 59-76.
- Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy, Sexuality, Love and Eroticism in Modern societies*, 1992.
- Walter Goddijn, *De beheerste kerk. Uitgestelde revolutie in R.K. Nederland*, 1973.
- Walter Goddijn, Jan Jacobs & Gérard Tillo, *Tot vrijheid geroepen. Katholieken in Nederland 1945-2000*, 1999.
- R. Haveman, 'Dekriminalisering van seksuele contacten tussen volwassenen en kinderen', *Ars Aequi*, nr. 2, pp. 67-73 (1984).

- J.H. van Heek, 'Het koekoeksjong van Regout', *MGV*, pp. 89-107 (1968)
- G. Hekma, *Het verlies van de onschuld*, 1990.
- J. de Hullu & J. van der Neut, *Zedelijkheidswetgeving in beweging*, 1985.
- John Humblet, *De oorverdovende stilte. Omtrent pedofilie: het gepolariseerde debat voorbij*, 2007.
- J.Y.H.A. Jacobs, *Werken in een dwarsverband. Een portret van de gezamenlijke Nederlandse priesterreligieuzen 1840-2004*, 2010.
- M. de Jong, 'Tot op de grenzen der verwantschap. Kerkelijke incestwetgeving in het Westen (500-900)'. In: J. Bremmer, *Van Sappho tot de Sade. Momenten in de geschiedenis van de seksualiteit*, 1988, pp. 36-57.
- G. Kempe, W. Pompe & P. Baan, *Commissie tot onderzoek naar aanleiding van een verzoek van het ministerie van O.K.W. om advies omtrent richtlijnen, inzake beroeps- en bezwaarschriften van onderwijzers, aan wie de onderwijsbevoegdheid is ontnomen op grond van door hen gepleegde zedendelicten*, 1956.
- P.H.P.H.M.C. van Kempen, *Repressie door mensenrechten (oratie)*, 2008.
- G.A. Kooij, *Seksualiteit, huwelijk en gezin in Nederland*, 1975.
- G.A. Kooij, *Seksualiteit, huwelijk en gezin in Nederland*, 1985.
- R.S.B. Kool, *De strafwaardigheid van seksueel misbruik* (diss. EUR), 1999.
- Renée Kool, 'Vrijheid, blijheid? Over het dilemma van de strafbare seksualiteit', *Tijdschrift voor Criminologie*, nr. 4, pp. 338-354 (2003).
- R.S.B. Kool, 'Veranderde zeden. Een overzicht van recente wetwijzigingen en jurisprudentie betreffende de zedelijkheidswetgeving', *Delikt en Delinkwent*, pp. 912-932 (2004)
- R.S.B. Kool, 'Strafbare seksualiteit', (2007). In: A. Ph. van Wijk e.a. (red.), *Facetten van zedencriminaliteit*, pp. 99-127.
- R.S.B. Kool, 'Verantwoorde seks. Een oriëntatie op de strafbaarstelling van verkrachting'. In: A.A. Franken, M. de Langen en M. Moerings (red.), *Constante waarden*, 2008, pp. 223-233.
- R.S.B. Kool, 'The Dutch approach to female genital mutilation in view of the ECHR – the time for change has come', *Utrecht Law Review*, pp. 51-61 (jan 2010).
- R.S.B. Kool, 'Better safe, then sorry? Over de strafbaarstelling van seksueel corrumperen en grooming', *Delikt en Delinkwent*, nr. 10, pp. 1264-1294 (2010)
- Herman Liagre Bohl, 'Zedeloosheidsbestrijding in 1945'. In: Hansje Galesloot & Margreet Schrevel (red.), *In fatsoen hersteld. Zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog*, 1987, pp. 15-29.
- K. Lindenberg, *Strafbare dwang* (diss. Groningen), 2007.
- Paul Luykx, 'Erger dan de Reformatie? Katholieken in de jaren vijftig'. In: Pim Slot, *Een stille revolutie?: cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*, 1997, pp. 67-83.
- G. Manenschijn, *Alleen het verbodene lokt. Seksualiteit en moraal in een postmoderne cultuur*, 1998.
- C.P. Middendorp, *Ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland. De jaren 60 en 70*, 1979.
- M. Moerings, 'De strijd tegen seks met kinderen. Een doorslaand succes', *Proces*, nr. 1-2, pp. 17-24 (2000)
- Annemarie Mol & Peter van Lieshout, 'Geestelijke hygiëne en de wereldvrede'. In: Hansje Galesloot & Margreet Schrevel (red.), *In fatsoen hersteld. Zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog*, 1987, pp. 75-89.
- Marit Monteiro, *Gods predikers. Dominicanen in Nederland (1975-2000)*, 2008.

- G.E. Mulder, 'Een teleurstellend rapport', *Delikt en Delinkwent*, pp. 145-148.
- N.I.V.H./COC, *Pedofilie. Diskussienota van het landelijk bestuur van de N.I.V.H./COC voor de landelijke werkvergadering van 29 maart 1980*, 1980.
- Ron O'Grady, *The Hidden Shame of the Church. Sexual Abuse of Children and the Church*, 2001.
- Harry Oosterhuis, *Homoseksualiteit in katholiek Nederland. Een sociale geschiedenis 1900-1990*, 1992.
- Jos Perry & Hélène Vossen, 'Oude problemen, nieuwe oplossingen. De cultuur van de arbeidersjeugd en de katholieke levensscholen'. In: Hansje Galesloot & Margreet Schrevel (red.), *In fatsoen hersteld. Zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog*, 1987, pp. 89-115.
- W.P.J. Pompe, *Bevrijding, bezetting, herstel, vernieuwing*, 1945.
- W.P.J. Pompe, 'Sexual Criminality and Criminal Law', *Tijdschrift voor Strafrecht*, pp. 267-287 (1964).
- Jacob Poortstra, 'Jeugd en zedelijkheid na de oorlog'. In: Hansje Galesloot & Margreet Schrevel (red.), *In fatsoen hersteld. Zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog*, 1987, pp. 29-47.
- K. Raes, 'Seksuele bevrijding is ook een ethisch project. Over de instrumentalisering van de erotiek'. In: Suzanne Haakma (red.), *Minnen met de zinnen: opvattingen over erotiek in verschillende culturen*, 1999, pp. 11-39.
- Redactie, 'Opmerkingen en Mededeelingen. Uitbreiding van art. 249 W.v.Sr.', *NJB*, p. 579 (1934).
- Frank van Ree, *Pedofilie. Een controversiële kwestie*, 2001.
- Hans Righart, 'Ons gezin is ons kleine vaderland'. In: Hansje Galesloot & Margreet Schrevel (red.), *In fatsoen hersteld. Zedelijkheid en wederopbouw na de oorlog*, 1987, pp. 63-75.
- José Rijnaarts, *Dochters van Lot*, 1979.
- J. Rijnaarts & R. van Hengel, *De straf op zwijgen is levenslang*, 1983.
- Renée Römkens, 'Het slachtoffer als januskop. Inleidende notities over geweld, vrouwelijkheid en mannelijkheid'. In: R. Römkens & S. Dijkstra (red.), *Het omstreden slachtoffer. Geweld van vrouwen en mannen*, 1996, pp. 11-22.
- P. de Rooy, 'Vetkuijfe, waarheen? Jongeren in Nederland in de jaren vijftig'. In: H.W. van der Dunk c.s., *Wederopbouw, welvaart en onrust*, 1986, pp. 121-147.
- J. de Savornin Lohman, *Betere en adequater bescherming door de nieuwe zedelijkheidswetgeving?*, 1994.
- H.J. ter Schegget, *Het kind van de rekening. Schetsen uit de voorgeschiedenis van de kinderbescherming*, 1976.
- M.W. Schenk, *Wangedrag van kinderen, onderzoek naar aard en oorzaken ten aanzien van 600 Rotterdamsche kinderrecht-kinderen*, 1935.
- P. Schnabel, 'Seksualiteit, sociologisch gezien'. In: Jos Frenken, *Seksuologie, een interdisciplinaire benadering*, 1980, pp. 1-26.
- P. Schnabel, '25 jaar na "Afscheid van de seksualiteit". Hoe het anders ging en hoe anders het ging', *Tijdschrift voor Seksuologie*, nr. 20, pp. 271-279 (1995).
- O. Schreuder, 'Katholiek in beweging'. In: W. Goddijn, P.C. Stouthard & G. van Tillo, *Katholiek Nederland na 1945*, 1985.
- J. Schuyer, 'De lijdensweg van de zedelijkheidswetgeving', *Proces*, nr. 10, pp. 261-271 (1989).
- Kees Schuyt, *Waar is de gemeenschap gebleven?*, 2007.
- Jospeh A. Selling, 'The development of Catholic Tradition and Sexual Morality'. In:

- Joseph A. Selling (ed.), *Embracing Sexuality. Authority and Experience in the Catholic Church*, 2001, pp. 149-165.
- Dina Siegel, 'Secrecy, betrayal and crime', *Utrecht Law Review*, (aug 2011).
- Pim Slot, *Een stille revolutie?: cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*, 1997.
- J. Soetenhorst-De Savornin Lohman & U. Jansz, *Seksueel geweld zal de wetgever een zorg zijn*, 1986.
- Liesbet Stevens, 'Seksuele autonomie ook beschermd door recht op privacy', *NJCM*, nr. 3, pp. 295-305 (1995)
- S. Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat*, 1983.
- A. de Swaan, 'Uitgaansbeperkingen en uitgaansangst; over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding'. In: A. de Swaan, *De mens is de mens een zorg. Opstellen 1971-1981*, 1983.
- J.M.W. van Ussel, *De geschiedenis van het seksuele probleem*, 1968.
- Ruut Veenhoven, 'Bevrijde seksualiteit. Tijd, cultuur en geluk', *De Psycholoog*, vol. 42, pp. 377-382 (juli/aug 2001)
- Heikelien Verrijn Stuart, 'Kort van memorie, Redactioneel', *Nemesis*, nr. 1, pp. 1-6 (1989).
- J. Weeks, *Sex, Politics and Society. The Regulation of Sexuality since 1800*, 1989.
- Jeffrey Weeks, 'Seksuele deugden en alledaagse experimenten: het belang van "gewoon te zijn"', *Ethiek en maatschappij*, 13(1), pp. 5-23 (2010).
- F. van Wel, *Opvattingen over de (vrouwelijke) seksualiteit in de jaren zestig en zeventig*, 1984.
- Hanneke Westhoff, *Geestelijke bevrijders. Nederlandse katholieken en hun beweging voor geestelijke volksgezondheid in de twintigste eeuw*, 1996.
- J. Wiarda, *Beschrijving van het relevante juridische kader voor het onderzoek naar seksueel misbruik van kinderen die onder verantwoordelijkheid van Justitie zijn geplaatst in instellingen en bij pleegouders*, 2011.
- M. Zeegers, 'Strafbare liefde en gevaarlijke bescherming', *Proces*, (juli/aug 1978)
- Gertjan van Zessen & Theo Sandfort (eds.), *Seksualiteit in Nederland*, 1991.

PARLEMENTAIRE STUKKEN

- Ontwerp wetboek van Strafrecht, deel 1 t/m 4. 's-Gravenhage 1880.
- Bijlagen Handelingen Tweede Kamer 1908-1909, 293, nrs. 1-3 (Wet ter bestrijding van de zedeloosheid).
- Verdragen ter bestrijding van den handel in vrouwen en kinderen en ter beteugeling van de verspreiding van en den handel in ontuchtige uitgaven, *Staatsblad* 1927, 156.
- Wet van den 18den Juli 1936, tot wijziging en aanvulling van bepalingen betreffende de zeden van het Wetboek van Strafrecht ter betere bescherming van minderjarigen, *Staatsblad* 1934, 405.

4 De 'Woodstock-defense' en seksueel misbruik van minderjarigen in de Nederlandse Rooms-Katholieke Kerkprovincie

DR. H.P.M. KREEMERS

Inleiding

Het op 18 mei 2011 verschenen onderzoek van het John Jay College Research Team bevat de conclusie dat 'no single "cause" of sexual abuse of minors by Catholic priests is identified as a result of our research'.¹ Uit het onderzoek komt naar voren dat vanaf het begin van de jaren zestig tot aan het einde van de jaren zeventig seksueel misbruik van minderjarigen door rooms-katholieke geestelijken 'steadily increased'. Noch het celibaat noch homoseksualiteit zijn volgens de conclusies van dit onderzoek te rekenen onder de oorzaken van het misbruik. Het zijn de 'social and cultural changes in the 1960s and 1970s' die worden weerspiegeld in de toename van het aantal gevallen van 'deviant behavior in the general society and also among priests of the Catholic Church in the United States'.

Het misbruik is dus niet te verklaren door een verband te leggen met het celibaat en andere culturele en organisatorische kenmerken van de Rooms-Katholieke Kerk, aldus het John Jay College Research Team in het in opdracht van de Amerikaanse bisschoppenconferentie uitgevoerde onderzoeksrapport. Het was de door massale popconcerten op gang gebrachte seksuele revolutie die in de Amerikaanse samenleving en dus ook binnen de Rooms-Katholieke Kerk voor lossere zeden had gezorgd.² Twee dagen na de verschijning van het onderzoeksrapport reageerde Thomas Doyle met het verwijt dat de opstellers zich verschuilen achter de 'Woodstock-defense'.³

Ook in Nederland wordt gewezen op de algemene ontwikkeling in het denken over seksualiteit en de hierdoor veranderende normen als verklaring voor (het grote aantal gevallen van) seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Op 14 februari 2011 vertoonde het televisieprogramma *De Wereld Draait Door* op verzoek van studiogast Antoine Bodar een fragment uit het televisieprogramma *Het Groot Uur U* uit 1978, waarin het Eerste Kamerlid voor de Partij van de Arbeid, dr. E. Brongersma, pleitte voor pedofiele relaties en contacten. Hiermee zou, zo beaamt Antoine Bodar, zijn aangegevoerd dat 'de heersende moraal toen anders was'. Tien dagen later herhaalde Bodar zijn stelling: 'Veel van het misbruik door priesters verklaart hij uit 'onverwerkte seksualiteit' van jongens die in de jaren vijftig naar het seminarie gingen. In de latere jaren zeventig zou de losse seksuele moraal priesters in de verleiding hebben gebracht'.⁴ In navolging van Bodar sloot kardinaal Simonis zich aan bij de 'Woodstock-mythe' in een interview met *De Telegraaf*: 'Een van de grootste moeilijkheden is dat bij die hele affaire van seksueel misbruik tot twintig jaar geleden heel andere maatstaven golden en dat was niet alleen in de kerk zo, dat was ook zo in maatschappelijk leven, in de scholen, in de zorgsector waar dit soort dingen ook voorkwamen'.⁵

Dr. E. Brongersma en de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming

Wie was dr. E. Brongersma? Edward Brongersma werd op 31 augustus 1911 in Haarlem ge-

boren. Hij overleed op 22 april 1998 in Overveen. In 1924 trad zijn oudere broer toe tot de Rooms-Katholieke Kerk en werd benedictijn. In 1930 stapte Brongersma over naar het rooms-katholieke geloof. Hij vestigde zich in 1946 als advocaat in Amsterdam en werd voor de Partij van de Arbeid lid van de Eerste Kamer. Hij bleef dat tot 1950. In ditzelfde jaar werd hij tot elf maanden gevangenisstraf veroordeeld wegens ontucht met minderjarigen (artikel 248bis van het Wetboek van Strafrecht). De veroordeling ging gepaard met zijn verwijdering uit het register van de Orde van Advocaten. In 1959 werd hij weer toegelaten en keerde hij weer terug in de advocatuur. Ook was hij van 1960 tot 1967 wetenschappelijk hoofdmedewerker van het Criminologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht. Van 1963 tot 1977 was hij wederom lid van de Eerste Kamer.

Hij publiceerde veel over de acceptatie van pedofilie, waaronder de tweedelige publicatie *Jongensliefde*. Hij zette zich onder andere in de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH) in voor het schrappen van leeftijdsgrenzen in de zedelijkheidswetgeving.

In 1967 wijzigde de NVSH de naam van haar ledenblad van *Verstandig ouderschap* in *Sekstant*. De naamsverandering markeerde de overgang van een organisatie die zich toelagde op voorlichting over en hulp bij geboortebeperving naar een organisatie die de emancipatie van groepen met een andere dan de heteroseksuele voorkeur nastreeft. Grote aantallen 'traditionele' leden bleven de NVSH trouw.

Maar er kwam ook ruimte voor 'een zelfbenoemde voorhoede'.⁶ Hiertoe horen ook pedofielen. In de *Sekstant* van maart 1970 werden twee foto's van (naakte) kinderen afgedrukt. Dit inspireerde een lid van de NVSH om in het juli/augustusnummer over zijn nood te klagen: 'Twee kinderen die het klaarblijkelijk fijn vinden elkaar te liefkozen en met elkaar te spelen'. De briefschrijver, waarvan de naam en adres bij de redactie bekend zijn, wist 'uit eigen ervaring, ik zit in het jeugdwerk en ben zelf pedofiel, heel goed dat kinderen elkaar, en ook volwassenen, heel gaarne kunnen zien en dat ook kunnen uitdrukken. Ik weet echter ook hoe sterk die uitdrukking wordt verdrukt. Zou de verdrukking van de seksualiteit bij kinderen niet eerder schadelijk werken op hun latere psychische gezondheid dan de uitdrukking ervan?'⁷ De briefschrijver vroeg zich af of het inderdaad bewezen is 'dat pedofiele contacten altijd schadelijk zijn.'

De ingezonden brief was de opmaat voor een artikel van de hand van dr. E. Brongersma in het oktobernummer van *Sekstant* over de 'juridische gevolgen van uitzonderlijk seksueel gedrag'.⁸ Brongersma somde eerst allerlei niet-alledaagse vormen van seksueel gedrag op die buiten het kader van het strafrecht vallen: ontmaagdingsmanie, gerontofilie, groepseks, urolagnie, koprofagie en anilingus. Na deze vormen van niet-strafbaar seksueel gedrag te hebben omschreven richtte dr. Brongersma zijn aandacht op exhibitionisme en pedofilie, waarvoor in het laatste geval jarenlange gevangenisstraffen kunnen worden opgelegd.

In hetzelfde oktobernummer beklagde Peter van Eeten zich over de weinige serieuze aandacht voor pedofilie: 'Ook de NVSH heeft tot nog toe als een kat om de hete brij gedraaid, behoudens dan de niet mis te verstane passage in de slotrede van het congres 'De staat als zedenmeester', waarin gezegd wordt dat 'een kritisch onderzoek naar de leeftijds-grenzen in de zedelijkheidswetgeving zinvol is'.⁹

Van Eeten schreef dat 'geen enkele uiting van de kinderlijke seksualiteit mag onderdrukt worden: niet het spelen met de eigen genitaliën, niet de wens om met broertjes of zusjes, of vriendinnetjes seksuele spelletjes te spelen – en ook niet de neiging om het met de ouders of met andere volwassenen te doen.' Voor Van Eeten 'is het waar dat bepaalde handelingen op seksueel gebied, zowel voor kinderen als voor volwassenen, schadelijk

kunnen zijn. Wanneer ik in een park of bos een argeloos kind overval en verkracht is er duidelijk sprake van een geweldsmisdrijf. Maar wanneer een kind en een volwassene die een relatie van vertrouwen, genegenheid, vriendschap of liefde met elkaar hebben, die relatie ook op een of andere wijze seksueel beleven, valt op geen enkele manier in te zien welke schade er aan het kind aangericht zou kunnen worden, mits het kind, maar vooral ook de ouders, dat seksuele even positief waardeert als om het even welke andere gezamenlijke belevenis'.

Op dit artikel volgde een volgend pleidooi om 'een oordeel te vellen over deze [pedo]seksuele relatie'.¹⁰ Het ging om 'een volledige liefdesverhouding tussen deze jongen en mij, waar we ons volledig aan overgaven, zonder enige remming ten opzichte van elkaar'. Door 'een samenloop van omstandigheden is de politie met de ouders gaan praten en hebben ze met heel veel moeite wat uit hem kunnen krijgen. Deze zelfde agenten hebben mij verklaard dat de jongen de geschiedenis zeker niet als iets ergs had beleefd en zo er geen homoseksuele tendens in de jongen reeds aanwezig was, hij er beslist geen nadelige gevolgen van zou ondervinden. Het is nu aan u lezers zelf een oordeel te vellen over deze seksuele relatie'.

Zijn overtuiging berustte op 'de stelling dat niemand het recht heeft een kind seksueel aan banden te leggen'.

Op deze artikelen verschenen in het januarinummet twee reacties: een positieve en een negatieve. De ene briefschrijver meldde dat hij 'als kind zelf zo'n verhouding heeft gehad en ze heeft mij alleen maar gelukkig gemaakt, evenals mijn volwassen partner'. De andere briefschrijver was 'diep geschokt dat iemand die deze neiging heeft zo lichtvaardig kan denken over de seksuele contacten tussen volwassenen en kinderen'.¹¹

In maart 1971 wees een briefschrijver op het laatste Kinseyrapport: 'Aan de andere kant waren ongeveer tachtig procent van de kinderen in de war of geschrokken van het contact met volwassenen. Een klein deel was werkelijk ontgaan: maar in de meeste gevallen was de gerapporteerde schrik dichtbij het niveau van die welke kinderen tonen bij het zien van insecten, spinnen of andere voorwerpen waartegen ze vijandig waren geconditioneerd'.¹² De briefschrijver was leraar en had de 'eigen ervaring van vriendschappelijk contact met een leerlinge, dat uitgroeide tot een complete verhouding'. In zijn geval leidde dat niet tot strafvervolging, maar was sprake van 'ambtenaarlijke *wellust* bij onderzoek en ondervraging plus een grote dosis hypocrisie, die men onvoorstelbaar zou achten, als men er niet mee te maken heeft gehad'.

Een tweede briefschrijver, mevrouw M.A. Bogaers-van der Pas uit Tilburg hoopte dat 'alle weldenkende ouders met mij heftig zullen protesteren tegen de artikelen (voor) pedofilie in het oktobernummer'. Ze had bij 'het gewraakte artikel gehuild en machteloos mijn vuisten gebald, hoe is het mogelijk dat zoiets dergelijks geschreven en gepubliceerd wordt'.

Dr. E. Brongersma schreef in het juli/augustusnummer 'een beschouwing over jeugdseks'.¹³ Zijn artikel nam als uitgangspunt dat het denken over seksualiteit is veranderd. Seksualiteit was niet langer 'een voor de voortplanting noodzakelijke viezigheid', er was sprake van 'een nieuwe seksuele vrijheid [...] die hoog opgeeft van de waarde van de seksualiteit voor een gezond en gelukkig menselijk leven'.

Toch was volgens Brongersma veel blijven hangen van de oude vooroordelen op seksueel gebied. De angst voor 'jeugdseks' had volgens Brongersma te maken met 'de maatschappelijke ontwikkeling, die het leerproces langer maakte. Hierdoor kwam de leeftijd, waarop een jongen geschikt werd om een gezin te stichten, veel hoger te liggen dan de leeftijd waarop hij lichamelijk in staat was kinderen voort te brengen. Bij een algemene verbreiding van voorbehoedsmiddelen vallen de maatschappelijke bezwaren tegen jeugdseks

echter weg en geleidelijk zullen de morele inzichten zich wel weer aan de nieuwe toestand aanpassen.'

Aantal veroordelingen wegens ontucht

Het aantal veroordelingen wegens ontucht met kinderen en 'vleselijke gemeenschap met kinderen' daalde in de jaren zestig met respectievelijk 60 en 50 procent.

Tabel 1 Het aantal veroordelingen wegens ontucht met kinderen en 'vleselijke gemeenschap' met kinderen

JAAR	ONTUCHT MET KINDEREN	VLESELIJKE GEMEENSCHAP MET KINDEREN
1961	1033	146
1964	800	141
1967	674	123
1968	707	163
1969	540	116
1970	423	93
1971	399	94

Bron: Criminele Statistiek 1965 en 1968 en Maandstatistiek Politie en Justitie jaargang 16, nummer 6, juni 1972.

De Ome Harry-affaire

Aan het begin van de jaren zeventig woedde binnen de NVSH een heftige strijd tussen een 'alles-moet-kunnen' mentaliteit onder een groep leden en de gewone leden, die dat niet accepteerden. De tegenstelling tussen beide groepen ontladde zich in de 'Ome Harry'-affaire. Deze affaire begon in het ledenblad van de NVSH waar al vele jaren in een brievenrubriek vragen van leden werden beantwoord. In de jaren zestig voerde een arts de pen in *www* (*Wij Willen Weten*), maar in de jaren zeventig nam de leraar Dik Brummel de rubriek onder zijn hoede. De affaire is illustratief voor de wijze waarop in Nederland over seksuele omgang in het algemeen en seksualiteit met kinderen in het bijzonder werd gedacht.¹⁴

In februari 1973 schreef een jonge weduwe met twee kinderen, een dochter van tien en een zoon van zestien jaar, over haar nieuwe vriend, door de kinderen ome Harry genoemd, met wie ze inmiddels drie jaar samenwoonde.¹⁵ Harry had de gewoonte Irene, haar dochter, naar bed te brengen en dan ongeveer drie kwartier bij haar te blijven. Op een gegeven moment vertelde Irene haar moeder het volgende: 'Mama, mijn vingertje kan al helemaal in het gaatje maar die van ome Harry nog niet, want dat doet nog pijn als hij zijn vinger erin wil stoppen. [...] En dan zegt hij altijd, als je gaatje groot genoeg is dat mijn vinger erin kan dan zal ik je dit lekkere pikske erin laten voelen en dat nat dat nu over je handje loopt, krijg je dan in je lekkere kleine onderbuikje.' De moeder van Irene vroeg zich in haar brief af wat ome Harry bezielde: 'Dat hij net zolang met zijn vingers werkt tot zij wijd genoeg is om daar binnen te dringen? Wij hebben vier maal per week sekscontact met elkaar en tweemaal per week komt hier zijn vaste vriendinnetje van 21 jaar waar hij mee naar boven gaat om te rommelen. Hij is vertegenwoordiger en ik weet dat hij verschillende vriendinnen heeft waar hij regelmatig komt omdat er brieven voor hem komen, en dat vind ik allemaal goed, want ik hou van deze man zoveel dat ik er mijn moeder voor buiten gezet heb en mijn leven helemaal heb ingesteld om hem gelukkig te maken.'

Brummel verweet in zijn antwoord de vrouw dat ze werd 'gekweld door gevoelens van angst en jaloezie. Over honderd jaar zal men ongetwijfeld niet begrijpen waar u zich druk over maakt'. Volgens Brummel was 'een kind ermee gediend als in de opvoeding de seksualiteit niet in de taboesfeer ligt. U schrijft zelf dat uw dochter nu al meer weet dan u op uw huwelijksdag. U mag dus blij zijn dat uw dochter op haar manier over seksualiteit kan praten. Hoe spontaner en ongedwongener u op haar seksuele ervaringen kunt reageren, hoe beter het is, zowel voor uzelf als voor haar. Uw vriend is volgens wetten die we in Nederland nog hebben, strafbaar. Laat u zich echter nooit verleiden om de politie erbij te halen of daarmee te dreigen.'

Binnen de nvsh waren op het moment dat Brummel de seksuele omgang met kinderen op deze manier aansneed, verschillende werkgroepen pedofilie actief. In 1978 liep het aantal werkgroepen binnen de nvsh op tot dertien: een landelijke en verder plaatselijke en regionale in Amsterdam, Den Haag, Eindhoven, Groningen, Leiden, Maastricht, Nijmegen, Rotterdam, Roosendaal/Tilburg, Utrecht, Venlo en Deventer.¹⁶ Maar in 1973 was geen sprake van een uitgesproken standpunt: '[Dit] bewijst, dat ook binnen de nvsh het verschijnsel pedofilie nog maar ternauwernood aan de bespreking is toegekomen. Voor de verschillende in den lande opgerichte werkgroepen pedofilie liggen er dus nog bergen werk, niet op de laatste plaats binnen de eigen vereniging'.¹⁷

De brief van de moeder van Irene en de reactie van Brummel riepen veel reacties op. De een had de brief 'met stijgende verbazing gelezen' en betreurde het dat de kinderbescherming niet beschikte over het adres van Irene: 'Maar u vroeg om een oplossing. Nou die weet ik: omme Harry castreren en u moet zo gauw mogelijk naar een psychiater'.¹⁸ Een andere briefschrijver gaf als raad 'die man [omme Harry] buiten uw deur te zetten'.¹⁹ Een derde briefschrijver voelde een 'grenzeloze walging' in zich opkomen en wenste Brummel een paar jaar toe in een psychiatrische inrichting.²⁰ De stroom ingezonden reacties droogde pas eind 1973 op. In januari 1974 werd een tweede brief van de moeder van Irene geplaatst waarin ze aangaf de problemen met omme Harry weer de baas te zijn. Hij bleef voortaan van Irene af en mocht hij over de schreef gaan, dan – zo had ze met Harry afgesproken – zou ze de werkgever van Harry inlichten.

Dik Brummel verdween langzaam uit de redactionele kolommen van *Sekstant*. In mei 1976 volgde zijn ontslag bij de nvsh: 'Ondanks duidelijke kritiek op je standpunt en werkwijze heb ik de indruk gekregen dat je met persoonlijke inzet en overtuiging je werk voor de nvsh jarenlang hebt verricht'.²¹

De werkgroepen pedofilie van de nvsh blijven tot op de dag van vandaag actief. Kleiner in aantal en met een andere benaming. De huidige werkgroep 'Kinderen en ouderen' houdt nog regelmatig bijeenkomsten, maar biedt nadrukkelijk geen ruimte voor 'onwettelijke activiteiten'.²²

Terug naar de roerige jaren zeventig. Op 19 maart 1977 organiseerde de landelijke werkgroep pedofilie een congres in Amsterdam. In zijn slotwoord constateerde de voorzitter van de nvsh (die hij sarcastisch omschreef als 'de club van ongebreidelde seks en ongebreidelde conflicten') dat 'velen van ons zullen jullie niet bekeerd hebben, in die zin dat we jullie denkrichting theoretisch en praktisch willen volgen'.²³ In 1983 verscheen een rapport van de nvsh over leeftijdsgrenzen in de strafwetgeving. Hierin werd gewezen op 'verricht wetenschappelijk onderzoek' dat zou hebben uitgewezen dat seksueel contact op zich kinderen niet zou schaden: 'wel is gebleken dat er contacten voorkomen waaraan kinderen (ook wanneer zij eenmaal volwassen zijn geworden) een positieve waarde hechten'.²⁴

Conclusie

Hoeveel waarde moet worden toegekend aan het vertonen van een deel van het televisieprogramma *Het groot uur U* uit 1978? Kan hieruit worden afgeleid dat aan het einde van de jaren zestig en in de loop van de jaren zeventig de normen voor seksuele contacten met minderjarigen zich versoepelen? Is op deze manier verklaarbaar dat priesters en religieuzen over de schreef gaan in de omgang met minderjarigen?

Op zijn minst moet worden geconstateerd dat de pleidooien van een kleine groep pedofielen in die tijd in het maatschappelijke debat aan bod komen, aan bod kunnen komen. Een uitzending van het bewuste programma *Het groot uur U* is nu moeilijk denkbaar.²⁵ Maar dat de pleidooien van Brongersma en anderen in die tijd veel aanhang hadden zou een misplaatste conclusie zijn. Zelfs binnen de NVSH, 'de club van ongebreidelde seks', was sprake van een weliswaar gedulde opvatting over voorlichting over pedofilie en opvang van in moeilijkheden terechtgekomen pedofielen, maar een pleidooi voor afschaffing van de wettelijke bescherming van kinderen voor seksuele contacten met kinderen bleef een opvatting van een kleine minderheid. En hoeveel aandacht dit standpunt van deze kleine minderheid in de jaren zeventig ook kreeg, van een 'Woodstock-mythe' was in dit verband in Nederland geen sprake. Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk heeft in Nederland de weg naar Kralingen niet gevolgd.²⁶

NOTEN

1 The John Jay College Research Team, *The Causes and Context of Sexual Abuse of Minors by Catholic Priests in the United States, 1950-2010*, May 2011, p. 2.

2 Genoemd naar het Woodstockfestival dat van 15 tot en met 17 augustus 1969 in Bethel NY plaatsvond.

3 Thomas Doyle, 'The John Jay Document 2011. Reality Revised.' May 20, 2011: [http://www.richardsipe.com/reports/Doyle-%20The%20John%20Jay%20Docu-ment%202011.htm](http://www.richardsipe.com/reports/Doyle-%20The%20John%20Jay%20Document%202011.htm)

4 Frank van Zijl en Henk Müller; 'De RK Kerk heeft geen moraal gezag meer', *Volkskrant*, 24 februari 2011.

5 'Verbazingwekkend en adembenemend', *Telegraaf*, 30 april 2011.

6 H.Q. Röling, 'Zedelijkheid en struisvogelpolitiek. De confessionelen en de voorbehoedmiddelen'. In: P. Luykx, H. Righart, ed., *Van de pastorie naar het torentje. Een eeuw confessionele politiek*, 1991, p. 152.

7 'Postbus 64 Den Haag', *Sekstant*, p. 5 (juli/augustus 1970).

8 Dr. E. Brongersma, 'Juridische gevolgen van uitzonderlijk seksueel gedrag', *Sekstant*, p. 12 e.v. (oktober 1970).

9 Peter van Eeten, 'Pedofilie', *Sekstant*, p. 14 (oktober 1970).

10 'Is ontucht met minderjarigen een misdaad?', *Sekstant* p. 16 (december 1970).

11 'Pedofilie 1' en 'Pedofilie 2', *Sekstant* pp. 6-7 (januari 1971).

12 'Seksueel contact tussen meerder- en minderjarigen', *Sekstant*, p. 5 (maart 1971).

13 Dr. E. Brongersma, 'Waarom zou het je kind niet wezen? Een beschouwing over jeugdseks', *Sekstant*, pp. 24-29 (juli/augustus 1971).

14 Zie ook OVT 26 december 2008, <http://weblogs.vpro.nl/radioarchief/2008/12/26/over-het-einde-van-de-nieuwe-sekstant>

15 'Ome Harry', *Sekstant*, pp. 39-41 (februari 1973).

16 'De wet kent grenzen. De liefde niet.' Een uitgave over pedofilie door de landelijke werkgroep van de NVSH (1978).

- 17 'Seks met kinderen. Ingezonden brief van W.T. te G', *Sekstant* (april 1973).
- 18 'Ome Harry III'. Ingezonden brief van mevrouw T.S. te U', *Sekstant* (juli 1973).
- 19 'Ome Harry IV'. Ingezonden brief van S. v.d. M te L', *Sekstant* (juli 1973).
- 20 'Ome Harry V'. Ingezonden brief van B. de Z', *Sekstant* (juli 1973).
- 21 'Brief van de voorzitter van de NVSH aan Dik Brummel', *Nieuwe Sekstant* (september 2008).
- 22 Zie de website van de NVSH: www.nvsh.org.
- 23 Congresbundel 'Pedofilie & Samenleving', pp. 105-106 (19 maart 1977).
- 24 NVSH, *Leeftijdsgrenzen in de zedelijkheidswetgeving. Bescherming of bedreiging?*, 1978.
- 25 Koos Postema In: *Andere Tijden, Ruimte voor de pedofiel* (19 maart 2011). <http://beta.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1080553-ruimte-voor-de-pedofiel>
- 26 In Kralingen vond van 26 tot en met 28 juni 1970 de Nederlandse pendant van het Woodstockfestival plaats met optredens van Pink Floyd, Jefferson Airplane, Santana, The Byrds en Exception.

5 Reus op lemen voeten. De katholieke onderwijszuil van 1950 tot 1980

DRS. W.A.W. VAN WALSTIJN

Een theoretische excursie ter inleiding

Een goed zicht op de ontwikkeling van het katholieke onderwijs is moeilijk te verkrijgen zonder inzicht in de maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland over een langere tijd; daarvoor passen de ontwikkelingen op het terrein van het onderwijs te zeer in het geheel van een geschiedenis van verzuiling en ontzuiling. In deze bijdrage zal de begrenzing daarom naar tijd en reikwijdte niet al te strikt worden gevolgd: daar waar het voor een goed begrip nodig is, zal de blik op het geheel worden gericht. Historische en sociologische theorieën over de verzuiling en ontzuiling vertonen bovendien een verscheidenheid, die soms niet geheel lijken te sporen door tegenstrijdige tendenties (Dijkstra e.a. 1997). Het voert te ver er hier diepgaand op in te gaan, maar voor een goed begrip kan een resumé van enkele invalshoeken die ter verklaring van de verzuiling dienen, verhelderend en kaderstellend zijn.

In 1971 verklaarde Thurlings de verzuiling in termen van *protectie* tegen de ontwrichtende werking van maatschappelijke moderniseringsprocessen. Ook de hypothese van een *maatschappelijke emancipatie* die voor het katholieke bevolkingsdeel rond 1960 haar voltooiing bereikt, vond hij plausibel. Eerder had de bekende organisatiesocioloog Van Doorn (1956) de verzuiling als een *eigentijds systeem van sociale controle* getypeerd. De politicoloog Lijphart (1968) heeft vooral de politieke stabiliteit in een plurale samenleving en de politieke participatie benadrukt in zijn bekende studie naar pacificatie.

Er is op deze bovenvermelde theorieën kritiek gekomen. Bekend is de kritiek van de Vlaamse socioloog Hellemans (1990) die in de verzuiling in verschillende Europese landen, vooral een niet eenvormige strijd om de moderniteit ziet. Hij wijst op de verdeeldheid die er binnen de katholieke beweging te zien is. In eigen land was toen al een studie verschenen die de verzuiling meer benaderde als een sociale beweging. Dit onderzoek van Duffues e.a. verscheen onder de toepasselijke titel *Bewegende patronen* (1985). Kritiek op de gangbare beeldvorming van de verzuiling kwam er voorts van Luykx (2000). Hij meent dat de katholieke zuilvorming te zeer als een succesverhaal is beschreven, dat in de jaren zestig ten einde liep. De katholieke verzuiling is te veel beschreven zonder 'open oog voor diversiteit aan reacties en houdingen (...) en vormen van verzet' (p.12). Er was volgens Luykx van meet af aan ongenoegen 'met dit systeem, dat men veelal als *van boven opgelegd*, om niet te zeggen opgedrongen beschouwde' (p.84). Er waren ook 'andere katholieken'. Het proefschrift van Van Eijden-Andriessen (2010) laat eveneens een interne strijd om traditie en moderniteit zien met tal van 'dissidenten' bij de katholieke voorlichting over 'goede lectuur'. Jacobs (2004) heeft in de periode tussen 1975 en 1985 jaarlijks cursisten tussen de 40 en 60 jaar van de Pastorale School in het bisdom Rotterdam gevraagd naar hun beleving van het katholiek leven tussen 1935 en 1955. De schriftelijke weergave van hun ervaringen roept het beeld op van isolement in 'een ommuurde tuin' waarop de cursisten zowel

met gevoelens van 'ontworsteling' als 'ontworteling' terugkeken (pp.37, 51). De kerkhistoricus Nissen (2002) ten slotte, heeft voor de katholieke zuil een verklaring gezocht in de sociale leer van de kerk. Deze leer verwoordde de katholieke droom van een harmonieuze samenleving in een *civitas christiana*. Toen bleek dat dit na de scheiding van kerk en staat niet meer statelijk verwezenlijkt kon worden, zocht de kerk de sociale orde in de eigen subcultuur: de zuil. Hierin kwam in 1965 'een copernicaanse omwenteling' tijdens het Tweede Vaticaans Concilie toen de kerk zichzelf 'niet langer als (beoogde) heerseres, maar als dienaars van de mensheid' zag (p.33).

Ook over de ontzuiling bestaan er verschillende theorieën. Schuyt en Taverne (2000) houden de secularisering als een belangrijke aanjager van de ontzuiling. Secularisering heeft betrekking op individueel gedrag zoals geloofsafval en ontkerkelijkheid, waardoor de levensvatbaarheid van verzuilde organisaties verschrompelt. Opeenvolgende 'God in Nederland'-enquêtes, de eerste in 1967 geëntameerd door het weekblad *Margriet*, en herhaald in 1979, 1997 en 2007, brachten de ontkerkelijkheid voortschrijdend in kaart. De seculariseringsthese in combinatie met multiculturalisering is voor het onderwijs gehanteerd door Hermans en Van Vugt (1997). Zij onderscheiden vier typen van confessionele scholen: de monoreligieuze school, de dialoogschool, de kleurloze school en de veelkleurige school. Veelal is in debatten en literatuur ook gewezen op de *voltooiing van de emancipatie*, waardoor de zin van de ontstaansgrond van verzuilde organisaties in twijfel werd getrokken of kwam te vervallen (Ter Steeg, 2001). Hiermee samenhangend zag Thurlings (1971) de zuilaire verbanden minder aan het wankelen gebracht door externe factoren, als wel door interne crises, ontstaan binnen de zuil. Zo had de vernieuwingsdrift, het *aggiornamento* van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) een polariserend effect. Dicht bij de interne crisistheorie komen ook Simons en Winkeler (1987) in hun onderzoek 'Het veraad der clercken'. De strenge hand van Rome leidde tot tal van conflicten en affaires rond katholieke intellectuelen die in de contramine waren. Voorbeelden hiervan zijn het spreekverbod van studentenpastor pater Van Kilsdonk S.J., het behandelverbod van psychiater Terruwe en het onderzoek naar de opvattingen van de theoloog professor Schillebeekx. Feit is dat de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland in de jaren na het Tweede Vaticaans Concilie steeds duidelijker het imago kreeg van een kerk in conflict met Rome (Nederlands Gesprek Centrum, 1982).

In de literatuur zijn grofweg drie perioden aangehouden voor de beschrijving van de verzuiling in Nederland. Dijkstra e.a. (1997) komen met de volgende indeling:

- a. 1870-1920. Hierin treffen levensbeschouwelijke groepen eigen voorzieningen op sociaal, cultureel en politiek gebied.
- b. 1920-1960 geldt als het hoogtepunt van de verzuiling, waarin evenwel de verzuilde organisaties via subsidiëring op een speciale manier met de overheid in het publieke domein verweven raken.
- c. Na 1960 zet de ontzuiling in, hoewel dit zich niet op alle terreinen van het maatschappelijk leven in eenzelfde tempo en in eenzelfde richting voltrekt. Dijkstra e.a. formuleren speciaal voor het onderwijs 'de paradox van de onderwijsverzuiling', waarover later meer.

Jaren vijftig: doorbraak of de rijen sluiten?

In 1868 hebben de Nederlandse bisschoppen in het speciaal daarvoor uitgebracht Mandement over het onderwijs de katholieken opgeroepen tot de stichting van katholieke scholen vanuit de grondregels: dat een katholiek kind noodzakelijk een katholieke opvoeding moet ontvangen en bovendien stellen de bisschoppen dat de school geheel doortrokken

dient te zijn van de levensbeschouwing die het kind thuis genoten heeft. Gesteund door het grondwettelijk recht van vrijheid van onderwijs en de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs zijn vooral vanaf 1920 veel katholieke scholen gesticht.

Na de Tweede Wereldoorlog bevindt zich de participatie van katholieken aan scholen van de eigen denominatie al op een hoog niveau en dat zou zich nagenoeg door de ontzuiling heen weten te handhaven, ondanks lichte procentuele dalingen op enkele niveaus, bijvoorbeeld in het beroepsonderwijs. Procentueel lag in 1950 de deelname van het aantal leerlingen aan het katholiek dagonderwijs (exclusief het wetenschappelijk onderwijs) rond de 39 procent; in 1980 36 procent. Dus kunnen we met reden Thurlings (1998, p.167) bijvallen, dat 'voor de onderwijssector de statistieken laten zien dat de verzuiler wint'. Op alle niveaus van onderwijs en opleiding, alsook in de ondersteuning daarvan, waren er katholieke voorzieningen tot stand gebracht.

Een summier overzicht moge dit bouwwerk illustreren: een eigen universiteit en economische hogeschool, Katholieke Leergangen waar men onderwijsakten kon halen, een kerkmuziekschool, kweekscholen voor onderwijzers en kleuterleidsters, (klein)seminaries, een opleidingsschool voor Montessorileerkrachten, een blinden- en doveninstituut, tal van onderwijscongregaties, broeders, zusters en paters die eigen scholen en internaten beheerden en er les gaven, veelal met katholieke leermiddelen en methoden (Uitgeverij Zwijssen!), talrijke parochiescholen of stichtingen in het gewoon en buitengewoon lager-, kleuter- en algemeen voortgezet onderwijs, scholen die opleiden voor een bepaald (technisch) beroep, van bakker of kok tot timmerman of elektricien, alsook tal van Mater Amabilishuishoudscholen.

Dit alles werd ondersteund door een dienstverlenende, belangenbehartigende en beleidsontwikkende structuur, zoals daar waren de Contactraad voor het Katholiek Onderwijs, verschillende katholieke onderwijsvakorganisaties en organisaties van schoolbesturen, het Centraal Bureau voor het Katholiek Onderwijs en Opvoeding, het Katholiek Pedagogisch Bureau, het Hoger Katechetisch Instituut, de Katholieke Onderwijs Film. Er was sprake van een katholieke onderwijspedagogiek, met vermaarde voorgangers als frater Rombouts met zijn 'Opvoedkundige Brochure Reeks'. De niet minder vermaarde frater Caesarius Mommers ontwikkelde in 1958 de katholieke leesmethode 'Zó leren lezen' en waaruit, vanwege het succes en de vraag om een meer neutrale leesmethode, later de methode 'Veilig leren lezen' zou ontstaan. Religieuze orden, zoals de jezuïeten, franciscanen en salesianen hadden een eigen herkenbaar onderwijsconcept. Dit bouwwerk is in de jaren vijftig en daarna nog verder uitgebouwd voor de vele jongens en meisjes die naar de gewoonte van de tijd aparte scholen bezochten. Zo gezien, was er voor de bisschoppen geen vuiltje aan de lucht.

Toch was direct na de oorlogsjaren het zaad van de verandering al aan het ontkiemen. Dit bleek ondermeer uit de 'doorbraakkatholieken' die aansluiting verkozen bij organisaties buiten de katholieke zuil en de opeenvolgende teleurstellende verkiezingsuitslagen voor de KVP, waarbij in 1952 de PvdA de grootste partij werd. Progressieve katholieken en protestanten streefden een doorbraak na van de oude tegenstelling tussen 'gelovigen' en 'ongelovigen' (antithese) die door Abraham Kuyper was geformuleerd. Zo was er binnen de PvdA een Katholieke Werkgemeenschap ontstaan. De bisschoppen probeerden na veel interne discussie een naderende wisseling van het tij te keren met hun mandement 'De katholiek in het openbare leven van deze tijd' (1954).

In feite herhaalden de bisschoppen het standpunt van kardinaal De Jong dat hij een jaar daarvoor had uitgesproken in Utrecht bij de grootse viering van 'Honderd jaar kromstaf'. De kardinaal benadrukte het belang van eigen katholieke organisaties en sloot af met

de oproep: 'Dierbare gelovigen blijft één, één!' Een bede om de rijen gesloten te houden. In hun mandement keerden de bisschoppen zich in deel III tegen de doorbraakgedachte en tegen 'onchristelijke stromingen'. Aansluiting bij socialistische en communistische organisaties zou volgens de bisschoppen alleen maar leiden tot desintegratie en daarom werd vastgehouden aan een verzuild, dus gesloten samenlevingsconcept. Het mandement heeft eerder averechts gewerkt en kreeg in de volksmond wel de benaming 'prullemandement' (Jacobs e.a., 2004, p.44). Vooral katholieke intellectuelen, zoals de schrijver Van Duinkerken en de katholieke filosoof Delfgaauw distantieerden zich in een themanummer van *Te elfder ure* uit 1954 fel van het mandement. Het verzuilingsdebat in katholieke kring kreeg er een meer polemisch karakter door. De weerstand werd vooral – zo merkte Ter Steeg (2001) op – veroorzaakt door de pessimistische kijk op de niet-katholieke buitenwereld en de daarin verscholen gevaren die al bij het verschijnen van het mandement door veel katholieken niet werden gedeeld.

De in die dagen in katholieke kring vooraanstaande historicus L.J. Rogier was overigens niet erg onder de indruk van de emancipatie van de katholieken in Nederland. Vooral de 'culturele inertie' bij de Nederlandse katholieken was hem een doorn in het oog. In een beroemd geworden rede (1958) hekelde hij de geringe culturele emancipatie van de Nederlandse katholieken, die volgens hem een gevolg was van 'de plicht der volgzzaamheid'. Hij zag dat niet als een deugd: 'zij is het instinct van schapen' (p.24 e.v.). Toch bleef het algemene beeld in de jaren vijftig er een van een verdere uitbouw van eigen katholieke scholen en van voortgang in emancipatie van een destijds achtergestelde katholieke bevolkingsgroep. Het cohortonderzoek van Matthijssen (1958) bevestigde de intellectuele emancipatie van leerlingen van het katholiek middelbaar onderwijs in Brabant. Algemeen is erkend dat het katholiek onderwijs in belangrijke mate heeft bijgedragen aan de opheffing van de achterstand in het opleidingsniveau van de katholieke bevolkingsgroep.

In een lange periode van groei en bloei kon de katholiciteit van de katholieke school tamelijk vanzelfsprekend worden ingevuld door een nauw aanwezige band met de kerk via parochie of religieuze orden die katholiek onderwijs gaven. De vullingsgraad, dit is het percentage katholieke leerlingen dat katholieke scholen bezoekt, bereikte al in de jaren vijftig een zeer hoog niveau: in het kleuter- en lageronderwijs bereikte dat nagenoeg de honderd procent en in het voortgezet onderwijs lag het wat lager, vooral in het technisch onderwijs. Van Kemenade (1968) laat voor het katholiek voortgezet onderwijs in 1951 een vullingsgraad zien van 69,6 procent voor jongens en 85,7 voor meisjes. In 1960 zijn deze cijfers respectievelijk 78,6 procent voor jongens en 89,4 procent voor meisjes. De katholieke school was een school van katholieken voor katholieken, gericht op kerkelijke geloofs-overdracht (catechismus) en katholieke opvoeding. Gezin, school en parochie vormden als het ware 'een drie-eenheid'; daar was weinig discussie over. De clerus was nadrukkelijk present, in de scholen, in de klassen, in de schoolbesturen en landelijk op beleidsniveau. De directeur van het toenmalige R.K. Centraal Bureau voor onderwijs en opvoeding monseigneur Op de Coul was evenals zijn voorganger een geestelijke. De in 1910 opgerichte Nederlandse Katholieke Schoolraad (NKSr) is door de bisschoppen in het leven geroepen ter ondersteuning van hun onderwijsbeleid. De taken van de Schoolraad behelsden advisering, het houden van toezicht en uitvoering. De NKSr vormde het aanspreekpunt voor de overheid. Aanvankelijk bestond de NKSr uit vijf priesters. In 1953 werd de Schoolraad uitgebreid met vijf ouders, elk uit een bisdom. Vanaf 1958 konden ook katholieke onderwijsorganisaties bestuursleden aanwijzen. Het markeert het begin van een ontluikende laïcisering.

Jaren zestig: kentering in tijden van vernieuwing

In 1960 promoveerde de toenmalige directeur van het *Katholiek Pedagogisch Bureau* E. Pelosi S.J. op zijn proefschrift *Vrij onderwijs*. Hierin stelde hij vast dat het onderwijsproces als zodanig vrijheid van handelen vraagt in elke school, openbaar of bijzonder. Drie jaar later verraste dezelfde auteur vriend en vijand toen hij in de groots opgezette publicatie 'Welvaart, welzijn en geluk' (1963) zijn gemotiveerde twijfel uitsprak over de wenselijkheid van confessioneel onderwijs. Deze twijfel, opgeworpen door één uit eigen kring, viel als een zware steen in een toen nog vrijwel rimpelloze vijver. Pelosi beschouwde het onderwijs als 'een nationale zaak' en 'semipublieke dienst', waar sprake was van een 'mythe van vrijheid', omdat 'wie volledige financiering door de overheid accepteert, aanvaardt ook de vrijheidsbeperking daarvan'. Paste confessioneel onderwijs wel in deze tijd? Kennis en kunde kunnen worden gedoceerd, maar met levensbeschouwing ligt dat anders; zij is noch 'doceerbaar' noch 'leerbaar' en 'van een essentieel andere orde dan kennis en kunde. Zij is een kwestie van het hart, van overtuiging, van geloof; ten diepste: van geweten, van het zich geplaagd voelen in de verantwoordelijkheid van levensbeslissingen'. Pelosi bepleitte een grotere openheid: 'Wij zouden het toejuichen wanneer katholieke scholen ertoe zouden komen zich principieel open te stellen voor 'andersdenkende' jeugd (...)'.

Er ging een storm van verontwaardiging door het katholiek onderwijsland, die door de onverminderde kwantitatieve groei van het katholiek onderwijs echter weer gauw ging liggen. Maar opnieuw was er huivering in het katholieke onderwijsveld, toen Van Kemenade in zijn dissertatie *De katholieken en hun onderwijs* (1968) met onderzoeksgegevens uit 1966, onthulde dat bij zo'n 25 procent van alle katholieke ouders hun voorkeur voor katholieke scholen zeer gering bleek te zijn, tegenover 57 procent bij wie deze voorkeur sterk tot zeer sterk was. Zijn onderzoek legde het onderscheid bloot tussen een verzuilingsmentaliteit en de feitelijke verzuildeheid. Van Kemenade maakte onderscheid tussen twee kernfuncties van het katholiek onderwijs, namelijk de bevordering van de groepscohesie door isolement en de religieuze vorming. Voor de bevordering van de groepscohesie achtte hij het instrument van katholiek onderwijs verouderd, omdat buiten de school geen sprake meer was van een isolement en daarom het ontbreken van een normaal contact met andersdenkenden binnen het onderwijs 'als een onnodig kunstmatige en wereldvreemde vormingssituatie moet worden beschouwd, die wellicht zelfs nadelig is voor de ontwikkeling van een open en bewuste religieuze levenshouding' (p.243). Wat de functie van religieuze vorming betreft, liet het onderzoek enerzijds zien dat deze functie door ouders en docenten als de belangrijkste werd gezien, maar anderzijds was er een groeiend aantal onder hen dat 'voor de vervulling van die functie exclusief katholiek onderwijs niet noodzakelijk acht (...)'. Bovendien besprak Van Kemenade ander onderzoek dat uitwees dat de invloed van de school op religieuze vorming aanzienlijk geringer is dan de invloed van ouders, met uitzondering van de invloed op geloofskennis (p.243).

In de jaren zestig is er een paradoxale situatie ontstaan. Enerzijds is er een omvangrijk rooms-katholiek georganiseerd onderwijsveld, maar ook groeit de twijfel over het bestaansrecht ervan in een pluraliserende en meer geopende samenleving. Er ontstond een geloofsgemeenschap die uiteenging naar vele richtingen en opvattingen over de vernieuwingen in de Katholieke Kerk. Deze vernieuwingen kregen vooral een impuls door het door paus Johannes XXIII bijeengeroepen Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965). Kort na de sluiting daarvan, schreven de gebroeders Goddijn in een postconcliair toekomstbeeld (1966) dat 'katholiek Nederland de zwaai van institutionele zelfgenoegzaamheid naar meer onbevangen zelfreflexie' had gemaakt. Zij voorzagen 'een tweede emancipatiebeweging' die ook andere wegen dan die naar Rome zou wijzen. De Nederlandse Kerk, zo

waarschuwden zij, was daarop niet voorbereid. Dat bleek al bij de verschijning van de Nieuwe Katechismus in 1966. De Nederlandse Katholieke Kerk werd wereldnieuws, zeker toen Rome aanpassingen eiste in de Nieuwe Katechismus, die vertaald zou worden in zes-tien talen. De verlangde aanpassingen kregen in een aparte publicatie hun plek, maar de catechismus zelf bleef onveranderd.

Achteraf bezien, moet toch vastgesteld worden dat het toekomstperspectief van de broers Goddijn rooskleurig en incompleet was. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat de Nederlandse katholieke geloofsgemeenschap sterk gepolariseerd raakte. Aan het ene uiterste groepeerden zich rooms-katholieken voor wie alle wegen blijvend naar Rome moesten leiden; daar tegenover bevonden zich katholieken die wegen waren ingeslagen die juist niet naar Rome zouden leiden. Voor behoudende groeperingen ging de aanpassing aan de moderne tijd te ver; de vooruitstrevende groeperingen ervoeren de vernieuwing als een aanpassing aan een tijd die al weer verleden was. Behoud van traditie stond tegenover modernisering. Deze gepolariseerde situatie leidde vanaf het midden in de jaren zestig tot veel verwarring, machteloosheid en geloofscrisis. Tekenend is hoe de Bossche leraar klassieke talen, essayist en filosoof Cornelis Verhoeven (1965, p.198) dit gevoel onder intellectuelen verwoordde in *Rondom de leegte*. Hij signaleerde een onvermogen om nog langer 'God als een werkelijkheid voor te stellen'. Want 'in werkelijkheid zijn wij atheïsten. Ons leven heeft zijn betekenis in zichzelf'. De geloofscrisis drong uiteindelijk door tot in de aderen van het nog ogenschijnlijk fier overeind staande katholieke netwerk van organisaties. Ook in die van de katholieke onderwijszuil, zoals we nog zullen zien, ondanks een kwantitatieve resistentie. Opmerkelijk is dat de religieuze orden al wel vroeg werden geconfronteerd met een continue daling van het aantal roepingen en een scherpe toename van het aantal uittredingen (zie tabellen 1a+b). Tot 1970 betekende uittreding imperatief het ontslag van de betrokkene als docent aan een school; daarna werd het in de nieuwe akte van benoeming facultatief gesteld.

Tabel 1a: wijdingen en professies in Nederland

	PRIESTERS	BROEDERS	ZUSTERS
1955	345	118	468
1960	318	155	396
1965	237	107	238
1970	48	21	90

Tabel 1b: amtsverlating en uittredingen

	PRIESTERS	BROEDERS	ZUSTERS
'61-'66	30	54	72
1967	155	78	161
1968	202	138	147
1969	244	155	240
1970	243	156	268

Bron: J.J. Poeisz, K.S.K.I., geciteerd in Thurlings, 1971

Deze tendenties hebben mede bijgedragen aan de terugtrekking van religieuze onderwijscongregaties uit het onderwijs. Vanaf 1960 zette een daling in van het aantal internaten. In de periode tussen 1960 en 1970 daalde het relatieve aantal internaten van 30 naar 10 procent van alle rooms-katholieke scholen in het voortgezet onderwijs (Kaski, 2011). Een an-

dere factor was de invoering van de Mammoetwet in 1968 die tot belangrijke herschikkingen leidde in het voortgezet onderwijs. Hierdoor kwam de co-educatie in het katholiek onderwijs in een stroomversnelling, alsook de overdracht van scholen aan lekenbesturen. De tweedeling meisjesscholen voor de zusters en jongensscholen voor de broeders werd doorbroken. Tabellen 2a+b tonen dat kerkbesturen en religieuze orden hun verantwoordelijkheid voor katholieke scholen overdroegen aan stichtingen (bronnen: resp. Van Kemnade, 1968; Van Walstijn, 1979).

Tabel 2a: vormen van bestuur van katholieke scholen per 1 januari 1964 in procent

SCHOLEN	KERKBESTUUR	BISDOM	ORDE	STICHTING	VERENIGING	VAKORGANISATIE
kleuter	53,8	-	25,6	16,6	4,0	-
g.l.o.	61,1	-	14,6	16,8	7,5	-
v.g.l.o.	50,6	-	25,2	20,6	3,6	-
u.l.o.	34,4	-	29,6	25,7	10,4	-
b.l.o.	6,2	-	36,7	48,2	8,9	-
kleuterleidsters	-	-	66,6	26,7	6,7	-
kweekscholen	-	2,4	79,1	4,6	14,4	-
land/tuinbouw	-	-	1,4	2,9	0,7	95,0
nijverheid	1,8	-	6,4	43,7	24,3	23,8
handel	-	-	-	96,3	2,5	1,2
v.h.m.o.	-	0,5	49,0	38,2	12,3	-
kleinseminarie	-	33,3	66,7	-	-	-
totaal	46,3	0,1	20,5	22,3	7,5	3,3

Tabel 2b: vormen van bestuur van katholieke scholen 1978

BESTUURSVORM	AANTAL	PERCENTAGE
stichting	1710	85,3
vereniging	65	3,3
kerkbestuur	185	9,2
orde/congregatie	45	2,2

Ook aan de top van de katholieke onderwijszuil vond in 1966 een belangrijke verandering plaats. De NKSr werd ingrijpend veranderd tot landelijk orgaan van alle belanghebbenden bij het katholiek onderwijs en het Centraal Bureau voor het Katholiek Onderwijs verloor zijn bisschoppelijke signatuur. Het werd, naast service-instelling voor scholen, een instelling tot ondersteuning van de nieuwe Schoolraad. Kardinaal Alfrink (1966, pp.147, 148) 'delegeerde' de bisschoppelijke bevoegdheden voor het katholiek onderwijs aan de NKSr-nieuwe stijl met de woorden *tua res agitur* ('het is nu uw zaak'): 'Uw Bisschoppen leggen vandaag de volle verantwoordelijkheid voor het welzijn van de katholieke school op Uw schouders, van U, de ouders, van U, de docenten, van U, de schoolbesturen'. Wel benadrukte de kardinaal dat verantwoordelijkheid nemen 'dat is ook de Kerk waartoe gij behoort present stellen, waar maken, doen liefhebben'. De toespraak is destijds begrepen als een delegatiebesluit namens het episcopaat. Het besluit was een erkenning van de eigenstandigheid van het onderwijs als maatschappelijke activiteit. Met Thurlings (1998, p.75) kan deze gebeurtenis worden gezien als een 'motie van vertrouwen in de leek'. Belangrijk was de overdracht van de bevoegdheid van de bisschoppen aan de NKSr om ka-

tholieke scholen al dan niet te erkennen. Om deze erkenning te kunnen toetsen was een reglement voorhanden.

Het bestuur van de Schoolraad werd paritair samengesteld uit afgevaardigden van organisaties van schoolbesturen, docenten en ouders. De bisschoppen benoemden drie bestuursleden. Er kwam een onafhankelijk voorzitter en voor het eerst was dat ook een leek, dr. J. Selman. Vanaf 1972 trad professor dr. G. Brenninkmeijer aan, die de functie tot 1997 bleef vervullen. Ambtshalve werd de functie van algemeen secretaris van de Schoolraad gekoppeld aan de functie van directeur van het Centraal Bureau voor het Katholiek Onderwijs (CBKO), waardoor het bureau de NKSr professioneel ondersteunde. Het aanzien van deze functie was hoog en de persoon die de functie bekleedde, stond vanuit het Centraal Bureau waaraan hij leiding gaf, in contact met alle geledingen in het fijnmazige netwerk van het katholiek onderwijs. Badinerend werd de bekleeder van deze functie wel 'de paus van het katholieke onderwijs' genoemd. In 1966 werd ook in deze functie voor het eerst een leek benoemd: mr. C.E. Schelfhout.

Met dit alles is uitdrukking gegeven aan een verondersteld streven naar harmonie tussen heersende (deel)belangen volgens de rooms-katholieke sociale leer, en die vorm kreeg in een 'publiekrechtelijke organisatie'. In 1963 had de katholieke minister van Onderwijs J. Cals, ondanks hevig ideologisch verzet van vooral protestants christelijke zijde tegen de 'maatschappelijke organen' in artikel 3 van de Mammoetwet, zijn hervorming van het voortgezet onderwijs door het parlement geloodst. De bij de installatie van de nieuwe Schoolraad aanwezige staatssecretaris van Onderwijs mr. Grosheide (1966, p.156) stelde dan ook de NKSr als maatschappelijk orgaan ten voorbeeld aan de andere betrokkenen in het Nederlandse onderwijs. Hij verheugde zich de Raad te ontmoeten 'als gesprekspartner van de overheid'. Zo werd de Raad 'deelplanorganisatie', dat wil zeggen dat zij plannen kon indienen voor de planning van katholieke scholen. De Raad vertegenwoordigde het katholiek onderwijs in het onderwijskundig overleg met de minister dat in 1971 werd geïnstitutionaliseerd.

In de loop van de jaren zeventig en vooral de jaren tachtig bleek echter, het met dit maatschappelijk orgaan nagestreefde 'harmoniemodel' steeds vaker een arena te vormen voor conflict en strijd om macht. Al in 1976 stelde de NKSr een zware 'structuurcommissie' in om onder leiding van ir. W.C.M. van Lieshout advies uit te brengen over de organisatie van het katholiek onderwijs. Het advies uit 1977 beoogde de perfectionering van 'een geslaagde structuur in drie niveaus: lokaal, regionaal en landelijk'. De structuur moest garanderen dat lokale organen invloed hadden op het regionale beleid en regionale schoolraden moesten een grotere invloed krijgen op het beleid op landelijk niveau. Ook werden aanbevelingen gedaan om de samenhang tussen beleid en de instituten van de verzorgingsstructuur te bevorderen.

Niet op alle terreinen trokken de bisschoppen zich terug. Wat de catechese en de benoemingen van docenten voor dit vak betrof, bleven de bisschoppen hun bevoegdheid uitoefenen. Het kerkelijk gerichte vak catechese ontwikkelde zich naar 'schoolcatechese', en in het voortgezet onderwijs naar het vak 'godsdienst' en nog weer later naar het vak 'levensbeschouwing' met een bijbehorende titulatuur voor de docenten die het vak gaven. De doelstelling verschoof geleidelijk van geloofsoverdracht naar oriëntatie en communicatie over geloof en levensbeschouwing vanuit een verbondenheid met de katholieke traditie. In de jaren vijftig en zestig ging het Hoger Katechetisch Instituut (HKI) eerst nog onder leiding van de pater jezuïet W. Bless, voor in de vernieuwing van het vak. In 1964 verscheen de uitgave 'Grondlijnen voor een vernieuwde schoolcatechese'. Catechese had tot doel 'een gelovige bestaansverheldering' te geven en daarom werd een aanpak gekozen

die uitging van de kinderlijke ervarings- en leefwereld. Daarbij gold niet de geloofsinhoud, maar het vormen van een religieuze grondhouding als eerste doel van de catechese. De bisschoppen hadden het er moeilijk mee. Voor de Brabantse OMO-scholen – Ons Middelbaar Onderwijs – werd een eigen cursus ontwikkeld die haar uitgangspunt wel in de geloofsinhoud zocht. Catechese sloot daarin aan bij de belangrijkste structuren van geloof, zoals de Schrift, de Kerk, het dogma, de sacramenten. Deze cursus ondervond veel weerstand bij vertegenwoordigers van de Kerk, tot Romeinse instanties toe. Daarbij moet bedacht worden dat deze vernieuwingen vooral vanaf de jaren zeventig gepaard gingen met een personele transitie. De kapelaan of pastoor die catechese gaf, verdween en maakte plaats voor een districtscatecheet en in het voortgezet onderwijs 'dreigde het probleem van een nagenoeg waterdichte scheiding tussen de taken van de catecheet-godsdienstleraar enerzijds en de moderator-schoolpastor anderzijds. De intrede van zeer veel leken-theologen in het catechetische veld versterkte die scheiding' (Het Nederlands Gesprekscentrum, 1982, p.31 e.v.).

De jaren zeventig en tachtig: verdieping van ideologische tegenstellingen verzwakken het beleidvoerend vermogen

De ideologische spanningen uit de 'sixties' hingen al als donkere luchten boven mr. L.A. Struik toen hij eind 1971 de leiding over het CBKO overnam. Er was volgens hem 'geen borg meer voor het geloof' (Struik, 1998, p.77). Hij volgde Schelfhout op als directeur van het Bureau en vanwege de koppeling, ook als algemeen secretaris van de NKS. Het veranderend ideologisch klimaat betrof niet alleen de identiteit van het katholiek onderwijs, maar ook het onderwijsbeleid en de bestuurlijke verhoudingen binnen het katholiek onderwijs. In drie achtereenvolgende subparagrafen komen deze onderwerpen uitvoeriger ter sprake.

De identiteit van het katholiek onderwijs

De Rooms-Katholieke Kerk en haar geloofsgemeenschap waren volop in beweging gekomen. In Nederland werd een proces van democratisering voorgestaan, wat resulteerde in het bijeenroepen van het Pastoraal Concilie (opening 1966) dat zes plenaire zittingen in Noordwijkerhout hield, onder leiding van Pater Walter Goddijn. Vooral een zitting in 1970 trok veel (internationale) aandacht om de celibaatskwestie die werd besproken. Het leek er even op alsof in Nederland het verplichte celibaat zou worden afgeschaft, maar tijdens de bisschoppensynode in 1971 werd het onverkort gehandhaafd. Het was niet de enige ontgoocheling. Later zou Goddijn (1986) het Pastoraal Concilie kenschetsen als 'een experiment in kerkelijk leiderschap'.

Het katholiek onderwijs raakte ernstig in verlegenheid toen hun voorman een ander experiment wilde aangaan. Mr. C. Schelfhout, directeur van het CBKO en algemeen secretaris van de NKS werd in 1971 staatssecretaris van Onderwijs. In die hoedanigheid bepleitte Schelfhout in 1972 het 'tertium', een derde vorm naast het bijzonder en openbaar onderwijs. In januari 1971 had Schelfhout nog getekend voor de verklaring van de NKS over het katholiek onderwijs en de samenwerkingsschool. Hierin werd de homogeen katholieke school als ideaal verdedigd, nadere bezinning op de katholiciteit aangekondigd, de oecumenische samenwerkingsschool als experiment bestempeld, en de samenwerking met niet-christelijke richtingen afgewezen (NKS, 1971).

Het tertium van Schelfhout zou als nieuwe tussenvorm van onderwijs met oog voor 'de zorg voor de geestelijke, de levensbeschouwelijke godsdienstige dimensie van de vorming' gegeven moeten worden en bestuurlijk moeten uitgaan van 'een samengaan van overheid

en vertegenwoordigers uit de samenleving in een paritaire constructie'. Een soort 'samenwerkingsschool' waarvan in 1946 in Voorburg, in stijl met de doorbraakgedachte, al een voorloper het licht zag. Daar was een lyceum gesticht voor leerlingen van alle godsdienstige gezindten 'op algemeen christelijke en Nederlandse grondslag'. In katholieke kring werd het voorstel van Schelfhout onmiddellijk afgeschoten als een onbestaanbaarheid (*tertium non datur*) en juristen van het CBKO betoogden dat de bestuurlijke samenwerking tussen openbaar (overheid) en bijzonder onderwijs (particulier initiatief) het zoeken was naar de kwadratuur van een cirkel. Maar de feitelijke ontwikkeling wees anders uit (Pelkmans, 1984, p.147): tussen 1972 en 1974 waren er al 84 scholen tot stand gekomen met een samenwerkingskarakter. Daaronder bevonden zich 43 samenwerkingsscholen in strikte zin, dat wil zeggen zij voldeden aan de beide door Schelfhout gestelde criteria wat betreft grondslag en bestuur. Het merendeel van de andere samenwerkingsscholen, namelijk 35 betrof samenwerking tussen protestants-christelijke en rooms-katholieke, meestal aangeduid als oecumenische scholen. Bij de overige 6 scholen ging het om samenwerking tussen openbaar en algemeen bijzonder onderwijs. Voorts kwamen er scholen met het predicaat 'open katholiek', wat zoveel betekende dat zij open stonden voor toelating van leerlingen van een andere gezindte dan rooms-katholiek.

De tijd voor bezinning was aangebroken. Die kwam er met de installatie van de commissie over 'De katholiciteit van de katholieke school'. In het rapport van de commissie, voorgezeten door de hoogleraar pastorale theologie Haarsma (1972) is onderscheid gemaakt tussen een levensbeschouwelijke en een confessionele doelstelling van onderwijs. De commissie signaleerde een spanning binnen de katholieke school voor voortgezet onderwijs. Enerzijds wilde de school geen verlengstuk meer zijn van de Kerk, maar om 'bijzonder' te zijn kon zij er zich ook niet geheel van los maken. Een nieuwe visie op de katholiciteit 'moet uit de school zelf komen'. Hierbij kon volgens de commissie helpen, wanneer de school zonder een confessioneel karakter toch 'vindplaats van christelijk geloof' wilde zijn. In dat geval koos de katholieke school er voor de katholieke godsdienst 'een eerlijke kans' te geven.

Een periode van *Zoeken naar bijzonderheid* (Van Walstijn, 1988) trad in. Dat deed ook het Nederlandse episcopaat in 'De brief van de bisschoppen over het katholiek onderwijs' (1977). Na ruim honderd jaar richtten de bisschoppen zich in een aparte brief tot het katholiek onderwijs. Tijd en bodem waren rijp voor 'bezinning en heroriëntatie', aldus de bisschoppen. Haarsma (1977) vroeg zich zelfs onmiddellijk na het verschijnen van de brief af of de brief niet rijkelijk laat kwam, daar er al tien jaren verstreken waren sinds de emancipatie van de Nederlandse katholieken ten einde was.

Op de katholieke school zal, aldus de bisschoppen, sprake zijn van 'een milieu dat wordt bezielde door de evangelische geest van vrijheid en liefde'. De bisschoppen onderkennen dat de school niet de gehele opvoeding verzorgt, maar aanvult wat ouders en anderen de kinderen leren. 'Het is echter niet alleen de taak van de school de kinderen feiten en kennis bij te brengen, maar ook waarden. Op een christelijke school zullen dit christelijke waarden zijn, niet als "aanvulling", maar als "inspiratiebron". Niettemin onderkennen de bisschoppen dat voor sommigen binnen het katholiek onderwijs het geloven zelf "een verloren perspectief" is geworden'. De katholieke school wil 'allereerst' drie doelen nastreven: bijdragen tot rechtvaardigheid, zuiveren van de verhoudingen tussen mensen en helpen bij het ontdekken van de zin van het leven. Het lijkt erop dat de bisschoppen met het rapport van de commissie-Haarsma dialogiseren als zij vervolgens schrijven: 'Katholiekzijn is niet iets wat iedereen voor zichzelf kan uitvinden. Ook de school kan niet voor zichzelf uitmaken wat katholiek-zijn betekent. Katholiciteit is iets wat gegeven wordt, wij moeten

het ergens anders van aflezen'. En hier wijzen de bisschoppen op het leven van Jezus Christus.

Over de plaats van de catechese zegt de brief onder meer: 'Te midden van de niet-uitdrukkelijke verkondiging in het geheel van de school zal catechese uitdrukkelijk God en Zijn Gezondene ter sprake brengen'. Verderop is te lezen dat 'catechese tot taak heeft de waarden die in het geheel van de school aanwezig zijn, uitdrukkelijk onder woorden te brengen en te ordenen in het grotere kader van evangelie en Kerk'.

In het jaar van verschijnen van de brief, was de realiteit in het katholiek (voortgezet) onderwijs al tamelijk ver verwijderd van de door de bisschoppen voorgestane 'kerkelijke catechese'. In de praktijk was geleidelijk aan het onderscheid tussen school- en kerkelijke catechese gemaakt. De teleurstelling over het onverkort willen handhaven van kerkelijk gerichte catechese was breed verspreid. Fundamentele kritiek op het standpunt van de bisschoppen kwam onder meer van Jan Nieuwenhuis (1978), dominicaner pastoor te Amsterdam en redacteur van *De Bazuin*. Hij betoogde dat de school waarachtige catechese onmogelijk maakt en haar in de weg staat. 'Geloven gebeurt en kan alleen maar gebeuren in vrijheid, omdat het zelf vrijheid is. De school en de klas zijn onvrije situaties'. Het is als een echo van de woorden die Pelosi in 1963 geuit had. Pater Van Munster O.F.M. (1978), die in 1981 benoemd werd tot secretaris-generaal van de Nederlandse Kerkprovincie, keerde de zaak om in een scherpe metafoor: 'Wij bemerken in Nederland pas dat ons water vergiftigd raakte, toen de kikkers hun gekwaak staakten. Wanneer catechese momenteel in ademnood raakt en links en rechts haar gekwaak stil valt, dan zou dat een indicatie kunnen zijn voor de toestand van ons schoolmilieu'. Van Munster noemde het onderscheid tussen schoolcatechese en kerkelijke catechese mogelijk 'een te gemakkelijke oplossing voor een ernstig probleem', want er zou weer voet gegeven kunnen worden 'aan de heilloze scheiding tussen de katholieke gemeenschap enerzijds en de uit haar voortgekomen institutionele instituties'.

In maart 1977 vierde de Katholieke Leergangen het 65-jarig bestaan met een congres over 'Taak en positie van het bijzonder onderwijs'. De bestuurlijk secretaris van de vereniging OMO, dr. Joosten (1977) sprak het congres toe over de vraag 'Hoe bijzonder is het bijzonder onderwijs in Nederland?' Hij betoogde dat voorheen de katholieke school zich duidelijk onderscheidde. Er was 'uniformiteit van geloof met een krachtige aanwezigheid van de kerk in personen en in de voorschriften'. Het isolement was heilzaam uit een oogpunt van emancipatie. Maar die uniformiteit van geloof heeft plaats gemaakt voor pluraliteit. Hij signaleerde dat veel discussies over identiteit 'vaak geleid hebben tot grote spanningen en in sommige gevallen tot algehele uitputting. Het gevolg is dat het onderwerp in de meeste scholen wordt gemeden'. Hij vond het aantal katholieke scholen te groot, gezien het aantal mensen dat zulk onderwijs wilde aanvaarden. Hij adviseerde 'een sanering'. Hoogbergen (1991), een oud-rector van een OMO-school, sprak later over een periode van 'een verduistering van katholieke identiteit'. Het College van Bisschoppelijk Gelegeerden voor het katholiek onderwijs signaleerde in 1986 eveneens een vastgelopen discussie over de levensbeschouwelijke grondslag. Met een brochure, poogden zij 'een vastgelopen discussie vlot te trekken' (Van Walstijn, 1988, p.13). Dit ondanks de jaarlijkse identiteitscongressen, die onder andere plaatsvonden op het Nijmeegse Elshofcollege.

De oude driehoek tussen gezin, school en kerk was in een proces van pluralisering en heterogenisering in toenemende mate verloren gegaan. De heterogenisering van de leerlingenpopulaties op katholieke scholen werd landelijk zichtbaar gemaakt in cijfers over het aantal niet-katholieke leerlingen op katholieke scholen (Van Walstijn, 1981). Uit cijfers rond 1980 bleek onder meer dat op bijna tien procent van de katholieke lagere scholen

meer dan een kwart van de leerlingen niet-katholiek was; het katholiek voortgezet onderwijs telde ruim 19 procent van zulke scholen en het buitengewoon onderwijs 30 procent. Het vermoeden rees dat er een discrepantie ontstond tussen het scholenaanbod en het 'verlangde onderwijs'.

Hoewel mij geen cijfers beschikbaar staan, lijkt het niet te gewaagd te veronderstellen dat ook de docentencorpora qua religieuze overtuiging een groeiende verscheidenheid vertoonden. Priesters en religieuzen waren in de scholen als docent of schoolleider schaars geworden. En hoewel volgens de akte van benoeming aan docenten de eis van 'het onderschrijven van de grondslag' werd gesteld, waren ook lekendocenten onderhevig aan de algemene tendenties van secularisering en ontkerkelijking. In Rome bleek men dit ook te beseffen, want er verscheen in 1983 een document, ook in een Nederlandse vertaling om te inspireren: 'De katholieke leek in de school als getuige van het geloof'. Vermoedde men dat de overdracht van de religieuzen aan de leken niet altijd en overal vlekkeloos verlopen was?

De vraag wat het effect van de bisschoppelijke brief is geweest, is moeilijk met zekerheid te beantwoorden. En ongewis is natuurlijk wat er aan ontwikkeling zou hebben plaatsgehad als de brief niet zou zijn verschenen! Kardinaal Willebrands heeft tijdens de persconferentie verklaard, dat de brief is verschenen, omdat er vanuit het katholiek onderwijs om is gevraagd. Na het verschijnen van de bisschoppelijke brief hebben de commentaren zich vooral gericht op een drietal onderwerpen: het specifieke karakter van de katholieke school, de plaats van de catechese en het ontbreken van een oecumenisch perspectief. Gelet op deze drie onderwerpen, moet toch geconcludeerd worden dat het verschijnen van de brief geen keerpunt in de feitelijke ontwikkelingen heeft kunnen bewerkstelligen; mogelijk wel voor een vertraging van die ontwikkelingen heeft gezorgd. De formulering van een eigen inhoud van het katholiek onderwijs is nadien problematischer geworden. De plaats van de catechese is sindsdien marginaler en de inhoud ervan algemener geworden. En de acceptatie van interconfessionele scholen – waartegen de bisschoppen hadden gewaarschuwd – is groter geworden, gelet op de feitelijke toename van deze scholen. Hierbij moet de kanttekening worden geplaatst dat zulke scholen veelal uit overlevingsnood werden geboren, eerder dan uit oecumenische bevoegenheid. Debater en theoloog Van den Berk (1987) vond het hoogtijd geworden om zijn 'pleidooi voor een open katholieke school' te houden in *Zeulen met een zuil*. Bovenal trad er in het katholiek onderwijs een 'identiteitsmoetheid' in. Uiteindelijk zal dat, volgens het *Rapport van de Consultatiecommissie* (1999) nog uitlopen op een 'gebrekkige religieus-levensbeschouwelijke communicatie', waarin 'verlegenheid met het verschil' en 'taboe op religieuze uitingen' de belemmeringen vormen. De 'wankele zuil' liet ook een 'wankele ziel' zien (Ter Steeg, 2001); anders gezegd: ontzuiling leidde ook tot ontzieling (Van de Donk, 2001).

In één opzicht kan de brief van de bisschoppen enig effect niet worden ontzegd. Zij hebben de aandacht erop gevestigd om in het onderwijs voorbij kennis en kunde ook aandacht te besteden aan opvoeding tot waarden. De school is te zien als een 'waardegemeenschap', als een pedagogisch milieu voor vorming. Het is in die richting waarnaar het accent in beleid en praktijk vanaf de jaren tachtig zal gaan verschuiven. Het kwam later terug in het thema van de eerste 'Onderwijszondag': christelijke waarden in het katholiek onderwijs in dienst van een katholieke opvoeding. Een nieuw initiatief, dat evenals een ander initiatief, de uitgave van het blad *Klasse*, slechts een kort leven was beschoren. Beide initiatieven gingen snel ter ziele, maar het volgen van het spoor van opvoeden tot waarden en morele vorming zette door in een concept van 'brede identiteit'. Wel hebben twee theologen gewezen op de valkuilen die zich op die route kunnen voordoen. Van de Ven wees op

de valkuilen van moralisme, indoctrinatie en passieve tolerantie (Van der Ven, 1984). Erik Borgman, die actief was binnen de Acht Mei-Beweging zag 'in het waarden-ennormende-bat een geweldige valkuil voor levensbeschouwelijke instellingen, zoals de katholieke school' (Van Walstijn, 1996, p.30). Het is een 'illusie' te menen dat een set waarden en normen van buitenaf als een moraal aangereikt zouden kunnen worden. Zelf zag hij meer in 'het raadplegen van de traditie, die als een historische bibliotheek voorhanden is' als oplossing voor het identiteitsvraagstuk.

Het onderwijsbeleid

Ook wat het onderwijsbeleid betreft zijn het roerige jaren, vol ideologisch geladen onderwerpen. Al in de jaren zestig was er veel te doen om de wet die het voortgezet onderwijs vergaand zou herschikken, de Mammoetwet. Deze wet versterkte het bijzonder onderwijs in materieel opzicht, maar bracht het tegelijk strakker onder de regie van de overheid. In 1970 beschreef de gezaghebbende professor Idenburg de overgang van een 'distributieve onderwijspolitiek', hier te lande gevoed door de afkeer van staatspedagogiek, naar een 'constructieve onderwijspolitiek', waarin de overheid op het terrein van het onderwijsbeleid meer het voortouw nam. Idenburg bepleitte nog meer bemoeienis van de overheid met het onderwijs (Idenburg, 1970).

De uitbouw van een constructieve onderwijspolitiek kreeg vooral gestalte onder minister Van Kemenade, die in 1973 aantrad. In 1975 stuurde hij zijn *Contourennota* als een beleidsnota naar de Tweede Kamer. Hierin ontvouwde de bewindsman een perspectief voor een toekomstig onderwijsbestel. Het motto dat aan de *Contourennota* werd meegegeven 'meer mensen mondig maken', ontlokte van katholieke zijde kritiek door de theologen Van Iersel en Lescrauwaet (1976). Zij zagen dienstbaarheid als noodzakelijk complement van de in de *Contourennota* sterk aangezette weerbaarheid en mondigheid.

Even later verscheen ook de *Structuurnota* waarin voorstellen werden gedaan voor een reorganisatie van de verzorgingsstructuur van het onderwijs, met onder meer een door de overheid gesubsidieerde Stichting voor Leerplanontwikkeling (SLO). In confessionele kringen werd zo'n instituut gemakkelijk vereenzelvigd met een verfoeide staatspedagogiek, die zich niet goed verdroeg met de vrijheid van onderwijs. De minister wilde wel toezeggen dat de SLO slechts 'halfabricaten' zou maken, zodat voldoende ruimte overbleef voor het bijzonder onderwijs hier een eigen nadere invulling aan te geven.

Zeven landelijke organisaties van confessioneel onderwijs bundelden in 1976 de krachten in een open brief waarin gewaarschuwd werd voor het in gevaar brengen van de grondwettelijke vrijheid van onderwijs van 1917. Onder deze organisaties waren behalve de NKS, ook de Vrije Universiteit, de Katholieke Universiteit Nijmegen en de Katholieke Hogeschool Tilburg. In een open brief aan Van Kemenade werd de bezorgdheid geuit over zijn beleid. De Nijmeegse hoogleraar mr. Duynstee werd ingeschakeld voor de staatsrechtelijke onderbouwing van dit schrijven (Struik, 1998).

De PvdA-bewindsman zocht de tegenaanval in redes waarin hij terugkeek op zijn proefschrift van tien jaar terug. Hij kondigde 'een nieuwe schoolstrijd' aan (Van Kemenade, 1979), 'een strijd, die niet gevoerd zal worden met de staat, maar met de organisaties en besturen, die de vrijheid tot nu toe hebben beheerd en die haar hebben toegeëigend'. Van Kemenade gaf als verklaring voor de paradoxale resistentie van de verzuiling in het onderwijs de institutionele waarborging in wettelijke regelingen en de machtsverhoudingen binnen het onderwijs. (Van Kemenade, 1981, p.235). Hij zag vooral institutionele macht verankerd in wetten, jurisprudentie, de bestuursstructuur en de zeggenschapsverhoudingen.

Intussen leverde de NKS_R een betekenisvolle bijdrage tegen de toenemende regie van de overheid en aan vergroting van de autonomie van de school. Met de discussienota *Bouwen aan de relatief autonome school* (1979) en het *Eindrapport* (1980) trok de Raad nationaal en internationaal (met een OESO-congres!) de aandacht. Het gebeurde echter op een moment dat door interne machtsstrijd de NKS_R al minder ruimte werd gegund en zijn bevoegdheden werden betwist.

De bestuurlijke organisatie van het katholiek onderwijs

In de jaren zeventig werd van overheidswege beleid ontwikkeld om tot bestuurlijke democratisering van schoolbesturen en medezeggenschap in de scholen te komen. In 1977 was de Wet op de Ondernemingsraden van toepassing verklaard op de sector onderwijs. Het beleid werd vooral door de bonden van katholieke schoolbesturen bestreden en door de katholieke personeelsorganisaties en de Nederlandse Katholieke Ouderorganisatie omarmd. Het bijzonder onderwijs werd in de gelegenheid gesteld aan de minister van Onderwijs een eigen regeling voor te leggen. Het overheidsbeleid had zeker ook tot doel de vrijheid van onderwijs op instellingsniveau te versterken en minder een verantwoordelijkheid te laten zijn van verzuilde landelijke en of regionale organisaties. Zo was er in het katholiek onderwijs al langer sprake van een bestuurlijke schaalvergroting. In 1978 werd een NKS_R-commissie geïnstalleerd om voor 1 januari 1979 met voorstellen te komen. De commissie slaagde erin met een eigen reglement te komen voor de medezeggenschap, maar voor de bestuurlijke democratisering bleef een echt akkoord uit. In 1981 is er een moeizaam bereikt compromis: het Raamplan Bestuurlijke Democratisering gaf slechts aanbevelingen over de benoeming van bestuursleden die het vertrouwen genieten van personeel, ouders en Kerk. Het was voor de Besturenbonden onacceptabel de aanbevelingen op te nemen in het reglement voor het katholiek onderwijs, waaraan de NKS_R de statuten van scholen toetste.

De ideologische tegenstellingen droegen ertoe bij, dat vooral vanuit de grote schoolbesturen, die de dienst uitmaakten in de landelijke besturenorganisaties, de bevoegdheid van de NKS_R werd betwist. Schoolbesturen en hun organisaties gingen als 'bevoegd gezag' een strijd aan over vraagstukken als 'van wie is de school' en 'wie zijn de dragers van de vrijheid van onderwijs'. Binnen de NKS_R ontstond er een hiërarchie tussen de lidorganisaties, waarbij de (financiële) stem van de besturenbonden, ingegeven door het principe 'wie betaalt, bepaalt', zwaarder woog dan die van de andere lidorganisaties.

Er ontbrandde een strijd over de zeggenschap over het CBKO én over het delegatiebesluit van de bisschoppen uit 1966 aan de NKS_R. Hiermee geconfronteerd, bepleitten de personeelsorganisaties op hun beurt een ontkoppeling van de functie van directeur van het CBKO en de functie van algemeen secretaris van de NKS_R: 'het pettenprobleem' dat inherent was aan deze functie en daarmee aan de taakstelling van het CBKO, begon te wringen. Bijvoorbeeld in het onderwijskundig overleg met de overheid, waarbij de algemeen secretaris van de NKS_R, tevens directeur van het CBKO als delegatieleider veelal ook de woordvoerder namens het katholiek onderwijs was. En... juristen van het CBKO verleenden schoolbesturen rechtsbijstand onder meer bij arbeidsgeschillen. In de Raad van Toezicht van het Centraal Bureau kwam het in 1985 tot een machtsconflict over de zeggenschap over het Bureau. De directeur, mr. L.A. Struik kondigde zijn vertrek aan toen de rechtstreekse financiële relatie tussen Centraal Bureau met de scholen werd doorgeknipt. De financiering zou voortaan lopen via de besturenbonden. De scheiding der geesten kwam op een ongelukkig moment, omdat in hetzelfde jaar tijdens het pausbezoek aan Nederland in een ontmoeting met het onderwijs aan paus Johannes Paulus II in een filmisch

portret nog de eenheid-in-verscheidenheid en de vitaliteit van het katholiek onderwijs als statement was voorgehouden. Het bestuurlijk conflict spitste zich toe op de vraag: van wie is het Bureau? Van de NKSr of van de schoolbesturen en hun organisaties?

Wat de bevoegdheden van de NKSr betrof, brachten twee commissies uitkomst, eerst in 1985 en later – bij wijze van ‘second opinion’ (Struik, 1998) – in 1987 met het advies van de commissie Van der Grinten. Volgens het nieuwe kerkrecht uit 1983 kon er hoogstens sprake zijn van ‘een mandaat’ aan de NKSr. Dit resulteerde in een Schoolraad die van erkend gedelegeerd orgaan nu in status werd teruggebracht tot die van een gemandateerd adviesorgaan.

In 1987 aanvaardde de bisschoppenconferentie het rapport van de commissie-Van der Grinten in grote meerderheid, het nieuwe reglement inclusief. De statutaire relatie van de Schoolraad met het Centraal Bureau werd verbroken. Eén bisschop trok zijn eigen plan, bisschop Gijzen kon zich niet vinden in het nieuwe Algemeen Reglement voor het Katholiek Onderwijs (ARKO) en maakte voor zijn eigen bisdom Roermond het nog striktere ARKOR. Ook de Besturenbond v.w.o.-a.v.o verwierp het ARKO, zij het om een geheel andere reden. Het was te bevoogdend, laat staan dat van de Roermondse bisschop. Met de komst van twee reglementen werd de katholieke school officieel verschillend gedefinieerd. Dit werkte ook door in onenigheid tussen de bisschoppen onderling en tussen bisschoppen en de NKSr toen in 1989 een nieuw raamleerplan voor het vak godsdienstonderwijs voor katholieke scholen voortgezet onderwijs verscheen. Slechts vier bisschoppen waren bereid het raamleerplan in het eigen bisdom te gebruiken. (Hulshof, 1991, p.42). Bovendien bleek uit rapportages van het College van Bisschoppelijk Gedelegeerden dat er voor het vak in de lessentabellen steeds minder plaats werd ingeruimd.

Drie jaar later, in 1990, werd de strijd om de zeggenschap en de taakstelling van het CBKO definitief beslecht. Het 70-jarige Centraal Bureau werd uit zijn web ‘verlost’. Struik stelde zijn aangekondigd vertrek nog twee jaar uit tot 1987, vanwege onenigheid over het aantrekken van een opvolger. Maar uiteindelijk werd een interim-manager aangesteld die de opsplitsing van het Bureau realiseerde in een Algemeen Bureau voor het Katholiek Onderwijs (ABKO) dat de in zijn taakstelling gereduceerde NKSr bleef ondersteunen en een bureau voor de Vereniging Besturenorganisaties Katholiek Onderwijs (VBKO). Een uitgedokterde boedelscheiding was het gevolg. De lemen voeten van de reus waren flink gebarsten.

Een balans tot besluit

Het katholiek onderwijs heeft in de beschouwde periode een reusachtige ontwikkeling doorgemaakt. Aanvankelijk is er nog een periode van bloei en groei, waarin school, gezin en Kerk nauw op elkaar aansluiten. Het katholiek onderwijs draagt bij aan de emancipatie van de Nederlandse katholieken. Voor de bisschoppen geen aanleiding zich in een aparte brief tot het onderwijs te richten. Er was voorzien in een op de katholieke school gerichte opleiding van leraren en in voorzieningen om deze scholen met eigen methoden en materialen toe te rusten. De katholieke school was een vanzelfsprekendheid.

Dit verandert al vrij snel en wordt vanaf de jaren zestig duidelijker zichtbaar. De kentering valt in een tijd van modernisering en vernieuwing. In die periode vindt tegelijk de overdracht plaats van de zorg voor het onderwijs van Kerk en religieuzen aan leken.

De verschillende gangbare theoretische verklaringen voor verzuiling en ontzuiling zijn eigenlijk allemaal wel in zekere mate van toepassing op het katholiek onderwijs, maar bevredigen niet helemaal vanwege hun soms tegenstrijdige tendenties. Zo staat emancipatie tegenover sociale controle, pacificatie tegenover confrontatie en isolement, secularisering

tegenover engagement en vernieuwing, strijd om modernisering tegenover grote volgzzaamheid en niet in de laatste plaats, interne tegenover externe druk.

Wat dit laatste betreft vallen in de dynamiek van de ontwikkelingen de doorbraakkatholiek op, het terugtreden van de religieuzen in hun zorg voor katholiek onderwijs en zeker ook de intellectuele voormannen die niet eens zozeer 'dissidenten', maar veel meer de vroege vertolkers waren van ontluikende veranderingen. Dit wijst dus niet zozeer op externe druk, die, zoals in het geval van de aankondiging van 'een nieuwe schoolstrijd' en van 'constructief onderwijsbeleid' juist bijdroeg aan interne eensgezindheid rond de onderwerpen vrijheid van onderwijs en autonomiebewaking. Externe druk tot 'naasting' of aanpassing van het (katholiek) bijzonder onderwijs leed nog al eens aan de 'wet van het avechtse gevolg'.

Niettemin rijst er over het geheel genomen een beeld op van een reus die op lemen voeten gaat, althans een reus die niet bij machte is de ontwikkelingen die zich in de samenleving en in eigen kring voltrokken te sturen, tegen te houden, laat staan te keren. Wat in gang was, zette zich gewoon voort: de marginalisering van de kerkelijke socialisatie, de veralgemenisering van de catechese naar levensbeschouwing, de heterogenisering van de leerling- en de lerarenpopulatie, de toename van interconfessionele – en van samenwerkingsscholen, het verdwijnen van eigen leermethoden en leermiddelen, de toenemende regie van de overheid, gepaard gaand met een afnemende autonomie van de school en de toenemende twijfel over of verlegenheid met de bijzonderheid van de katholieke school. Er was 'veel beleid... en weinig effectieve weerstand'; zo concludeerde ook de commissie-Donner in haar advies over de toekomst van het bijzonder onderwijs (2000, pp.28-29).

De schrijver van dit essay houdt het erop dat dit mede is terug te voeren op een afnemend beleidvoerend vermogen van het georganiseerd katholiek onderwijs. Het raakte te zeer verstrikt in een overleg over het onderwijsbeleid van de overheid en werd daardoor mede verantwoordelijk voor dat overheidsbeleid. Bestuurskundigen spreken hier over een proces van 'verstatelijking' (Van de Donk, 2001), waardoor de betekenis van deze organisaties voor de scholen uit het zicht verdween. De landelijke organisaties stonden met de rug naar het eigen scholenveld gekeerd. De begeleiding en bijstand aan de eigen scholen schoot tekort of werd te veel ervaren als door de overheid gewilde vernieuwing. Het doen en laten van katholieke onderwijsorganisaties had weinig meer van doen met wat zich in de les en in de klas afspeelde. Begrijpelijk dat in de jaren negentig hierop een reactie kwam met projecten zoals 'School maak je eigen beleid' en 'Identiteit in de vakken'.

Bovendien raakte het katholiek onderwijsveld te veel intern verdeeld, zeg maar gerust gepolariseerd, in ideologisch en levensbeschouwelijk opzicht, maar ook wat het behartigen van het algemeen belang betrof. De bisschoppen waren zelf intern ook verdeeld. De belangen van de geledingen schikten zich steeds minder naar het algemeen belang van het katholiek onderwijs. Dat de besturenbonden meenden dit algemeen belang te vertegenwoordigen is uitgelopen op een splijtende misvatting met als voorlopig symbolisch hoogtepunt de opsplitsing van het CBKO en het functieverlies van de NKS. Deze polarisatie heeft zich vermoedelijk sterker voorgedaan bij de katholieke denominatie dan bij de andere denominaties in het Nederlandse onderwijs.

Aan het einde van de beschouwde periode was de relatie tussen Kerk en school – zo veel is duidelijk – eerder vijandig dan vertrouwenwekkend. Katholiek doken onder of haakten af als het over de identiteit ging van hun instellingen. Nieuwe initiatieven in de jaren tachtig werden argwanend bekeken of waren gedoemd te mislukken. In 1994 nam mevrouw Van den Muijsenberg na zes jaar afscheid als voorzitter van de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving. Het thema van het afscheidscongres is veelzeggend: 'onzichtbaar katholiek'.

In een gesprek met haar overtuigde zij door speciaal bij katholieken een verband te zien tussen de trits emancipatie-polarisatie-onzichtbaarheid. Persoonlijk was zij ervan overtuigd dat de historisch bepaalde koers van de emancipatie en de polarisatie veel meer van invloed waren op onzichtbaarheid van katholieken dan de algemenere ontwikkeling van secularisatie (Van Walstijn, 1996, p.27).

De samenhangende trits van een emancipatie, die via polarisatie op onzichtbaarheid is uitgelopen, vindt in de beschreven ontwikkelingen in het katholiek onderwijs stellig enige ondersteuning. Er valt veel voor te zeggen om voor het katholiek onderwijs de trits uit te breiden naar een vierde factor, immers de laïcisering ging gepaard met identiteitscrises. Het vermoeden bestaat dat hier sprake is geweest van een gemankeerde transitie.

Kwantitatief gesproken is het katholiek onderwijs redelijk overeind gebleven, ondanks de secularisering en ontkerkelijking. Wetenschappers en politici spreken in dit verband over 'de paradox van de verzuiling'. Onderzoek registreerde bij herhaling een discrepantie tussen scholenbestand en voorkeur van ouders in opiniepeilingen voor de verschillende richtingen van onderwijs.

Met Ter Steeg (2001, p.33) kan echter worden geconcludeerd dat 'het ontzuilingsproces niet adequaat wordt beschreven als het opgeven van eigen organisaties met behoud van eigen inspiratie. Er is een aanzienlijk verschil in mentaliteit, levensgevoel en kijk op de wereld tussen de periode van de verzuiling en die van de ontzuiling. Uit dat verschil komt niet alleen het grotendeels opgeven van katholieke organisaties en het opgaan in neutrale of levensbeschouwelijk pluriforme organisaties voort (de feitelijke ontzuiling); dat verschil werkt ook door in de katholieke organisaties die zijn blijven voortbestaan, bijvoorbeeld katholiek onderwijs en katholieke omroep'.

Dit drukte zich uit in een gevoel van onttovering, leegte en ontzieling dat gepaard ging met het uitbreken van interne crises. Dat dit niet onmiddellijk leidde tot navenante veranderingen in het scholenbestand, had uiteraard met de traagheid van instituties te maken, maar ook met een afweging die ouders maakten bij 'het stemmen met de voeten'. Kennelijk bleef er voldoende vertrouwen, gemeenschap en verbinding in stand om te kiezen voor katholiek onderwijs. Dit keuzeprocess voltrok zich in individuele situaties. De optelsom hiervan geeft een indicatie van de mate waarin katholieke scholen erin zijn geslaagd een concurrerend en aantrekkelijk alternatief te bieden, daar waar keuzen mogelijk waren. Meestal was dat alternatief een minder religieus-kerkelijk en een meer op waarden georiënteerd aanbod.

De ontwikkeling van katholieke scholen kan grosso modo beschreven worden als een opschuiven naar veralgemenisering, qua doelstellingen, qua inhoud, vooral bij het vak godsdienst/levensbeschouwing, qua doelgroepen en qua grondslag en beheersvorm. Wel diende zich hiermee in toenemende mate de vraag aan in hoeverre het katholiek onderwijs op weg naar de eeuwwende, nog was aan te merken als 'een richting' binnen de Nederlandse verhoudingen. Na de ontzuiling bleek het begrip katholieke school moeilijk meer te definiëren.

Dat maakte ook het voeren van een beleid van sanering niet eenvoudig. Het werd aan het begin van de jaren tachtig opgemerkt door het CBKO (1980, p.67), bij gelegenheid van de viering van het zestig jarig bestaan. In een toekomstgerichte studie is te lezen dat pluriformiteit gewenst is als zij voortkomt uit 'de pluriformiteit van de katholieke geloofs-gemeenschap', maar zij 'wordt ongewenst wanneer deze leidt tot een zodanige neutralisering, vervaging of desintegratie, dat er niet meer gesproken kan worden van een herkenbare katholieke identiteit'. Het stellen van (kwantitatieve) begrenzingen is echter 'moeilijk, omdat de pluriformiteit en de toename daarvan in de tijd gezien de grenzen van wat toe-

laatbaar is, kan doen verschuiven'. Herkenbaar en toelaatbaar...? Daarover bleek nu juist weinig consensus meer te bestaan! Werd in 1977 de bisschoppen nog gevraagd zich uit te spreken over het katholiek onderwijs, eind jaren tachtig groeide de weerstand onder scholen om zich de maat van katholiciteit te laten nemen.¹

I GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- B. Alfrink, mgr., 'Toespraak bij installatie van de vernieuwde NKRS', *Het Schoolbestuur*, jrg. 34, nr. 5/6, pp. 146-148 (1966).
- Bisschoppen van Nederland, 'Het mandement over het onderwijs. 1868', (1941); 'Bisschoppelijk Mandement, De katholiek in het openbare leven van deze tijd', Katholiek archief nr. 9, 1954, pp. 489-520 (1954); 'Brief over het katholiek onderwijs', Katholiek archief, jr. 32, nr. 5, pp. 197-221 (1977).
- CBKO, *Waarnemingen voor de jaren tachtig*, 1980.
- B. Delfgaauw, 'Persoonlijke waarheid en georganiseerde macht', *Te elfder ure*, 1954, pp. 279-285.
- A.B. Dijkstra e.a. (red), *Verzuiling in het onderwijs. Actuele verklaringen en analyse*, 1997.
- W.B.H.J van de Donk, *De gedragen gemeenschap*, 2001.
- J.P.H. Donner, 'Vrijheid, verandering en verscheidenheid'. Advies van de commissie-Donner over Toekomst Bijzonder Onderwijs, 2000.
- J.A.A. van Doorn, 'Verzuiling een eigentijds systeem van sociale controle', *Sociologische gids*, jrg. 3, pp. 41-49 (1956).
- T. Duffues e.a., *Bewegende patronen. Een analyse van het landelijk netwerk van katholieke organisaties en bestuurders 1945-1980*, 1985.
- A. van Duinkerken, 'In het openbare leven', *Te elfder ure*, pp. 298-302 (1954).
- C. van Eijden-Andriessen, 'Moralinezuur en voorlichting. De twee gezichten van Idil in het katholieke debat om de moderniteit 1937-1970', 2010.
- H. Goddijn en W. Goddijn, *De kerk van morgen. Een postconciliair toekomstbeeld van de Katholieke Kerk in Nederland*, 1966.
- W. Goddijn e.a., *Pastoraal Concilie (1965-1970). Een experiment in kerkelijk leiderschap*, 1986.
- J.H. Grosheide, 'Toespraak 4 juni 1966 bij installatie vernieuwde NKRS', *Het Schoolbestuur* jrg. 34, nr. 5/6 1966, pp. 156-157 (1966).
- F. Haarsma, 'De katholiciteit van de katholieke school. Rapport van de commissie-Haarsma', *Het Schoolbestuur*, nr. 6 (1972).
- F. Haarsma, In: *De Tijd*, p. 22 (11 februari 1977).
- S. Hellemans, *Strijd om moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800*, 1990.
- C.A.M. Hermans en J.P.A. van Vugt (red), *Identiteit door de tijd. Reflecties op het confessionele basisonderwijs in een gesecculariseerde en multiculturele samenleving*, 1997.
- HKI, *Grondlijnen voor een vernieuwde schoolcatechese*, 1964.
- Th. Hoogbergen, *75 jaar Ons Middelbaar Onderwijs 1916-1991*, 1991.
- J. Hulshof, 'De Nederlandse katholieken in de jaren tachtig', in *Op grond van vertrouwen, de r.k. kerk in Nederland op de drempel van de 21e eeuw*, 1991.
- B. van Iersel en Lescrauwaet J.F., 'Maatschappelijke weerbaarheid en mondigheid versus maatschappelijk dienstbetoon. Lezing OMO-congres' (27-28 augustus 1976).
- PH.J. Idenburg, 'Naar een constructieve onderwijspolitiek', *Pedagogische studiën*, jrg. 47, pp. 1-18 (1970).

- J. Jacobs e.a., *Daarom toch katholiek. Opstellen rond een kentering*, 2004.
- L.M.H. Joosten, 'Hoe bijzonder is het bijzonder onderwijs in Nederland?' In: Van Walstijn, 1988.
- Kaski, 'Katholieke onderwijsinternaten. Statistieken 1945-2010 over scholen, internaten en hun leerlingen in opdracht van de Onderzoekscommissie', 2011.
- J.A. van Kemenade, *De katholieken en hun onderwijs*, 1968.
- J.A. van Kemenade, 'Naar en nieuwe schoolstrijd', In: *Als de smalle weegbree bloeit... Opstellen over onderwijs en onderwijsbeleid*, 1979, pp. 165-171.
- J.A. van Kemenade (red), *Onderwijs: bestel en beleid*, 1981.
- A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, 1968.
- P. Luykx, *Andere katholieken. Opstellen over Nederlandse katholieken in de twintigste eeuw*, 2000.
- M. Matthijssen, *De intellectuele emancipatie der katholieken. Historische en sociografische analyse van het Nederlands katholiek middelbaar onderwijs*, 1958.
- H.A. van Munster, 'Toespraak voor de katholieke lerarenvergadering Sint Bonaventura', *Het Schoolbestuur*, 46e jrg., pp. 453-455 (1978).
- Nederlands Gesprek Centrum, 'Van rooms naar katholiek. Ontwikkelingen in de Katholieke Kerk in Nederland', 1960-1982.
- J. Nieuwenhuis, 'De katholieke school' (1978), In: Van Walstijn, 1988.
- P. Nissen, 'Samenhang in de samenleving. Doet geloven ertoe?' In: H. Geerts en J. van Workum (red.) *Samenleving in samenhang*, 2002.
- NKSR, 'Verklaring inzake het katholiek onderwijs en de samenwerkingsschool', *Het Schoolbestuur*, 39e jrg., pp. 45-46 (1971).
- NKSR, 'Eindrapport van de NKSR-structuurcommissie', *Het Schoolbestuur* 45e jrg., pp. 1-5 (1977).
- NKSR, 'Bouwen aan de relatief autonome school, discussienota' (1979); *Eindrapport*, (1980).
- NKSR, 'Is het katholiek onderwijs millenniumbestendig? Rapport van de consultatiecommissie 'Katholiek onderwijs 2000 plus', (1999).
- A.H.W.M. Pelkmans, *Samenwerkingsscholen in ontwikkeling*, 1984.
- E. Pelosi, *Vrij onderwijs. Maatschappelijke organen voor het onderwijs m.n. het vrije onderwijs*, 1960.
- E. Pelosi, 'Kernvraagstukken van vernieuwend onderwijsbeleid', in *Welvaart, welzijn en geluk*, 1963.
- L.J. Rogier, *Het verschijnsel der culturele inertie bij de Nederlandse katholieken*, 1958.
- C.E. Schelfhout, 'Handelingen van de Eerste Kamer 596' (21 maart 1972).
- K. Schuyt en E. Taverne, *1950 Welvaart in zwart-wit*, 2000.
- E. Simons en L. Winkeler, *Het verraad der clercken. Intellectuelen en hun rol in de ontwikkeling van het Nederlandse catholicisme na 1945*, 1987.
- L. ter Steeg, *De akker is de wereld. Maatschappelijk engagement van Nederlandse katholieken 1975-2000*, 2001.
- L.A. Struik, *Van Willem I tot paars. Katholiek onderwijs in de tijd*, 1998.
- J.M.G. Thurlings, *De wankelende zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme*, 1971.
- J.M.G. Thurlings, *Van wie is de school? Het bijzonder onderwijs in een veranderende wereld*, 1998.
- J.A. van der Ven, 'De katholieke school: iets bijzonders?' (1984), In: Van Walstijn, 1988.
- C. Verhoeven, *Rondom de leegte*, 1965.

6 Handhaving van de zedelijkheid van de leraar in de recente rechtshistorie. Onderzoek in opdracht van de commissie van onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk

DR. C.W. NOORLANDER EN PROFESSOR DR. P.J.J. ZOONTJENS

1 Inleiding

Primair onderwijs en voortgezet onderwijs¹ worden doorgaans aan minderjarigen gegeven. Seksueel contact tussen leraar en leerling – vrijwillig of onvrijwillig – is met name om de volgende redenen zeer ongewenst:

- Seksuele omgang tussen meerderjarigen en minderjarigen is strafbaar. Ingevolge artikel 249 van het Wetboek van Strafrecht (voortaan: Sr.) zijn ontuchtige handelingen met een minderjarige door degene die zorg heeft voor die minderjarige als natuurlijk kind, stiefkind, pleegkind of pupil strafbaar. Op grond van artikel 248b Sr. zijn die ook verboden met een prostitué (man) dan wel prostituee (vrouw) van zestien of zeventien. De artikelen 244 en 245 Sr. zien op de zwaardere gevallen. Zo is volgens artikel 244 het verichten van seksuele handelingen met minderjarigen tot twaalf jaar oud waarbij het lichaam wordt binnengedrongen strafbaar met maximaal twaalf jaar gevangenisstraf. Deze delicten zijn alle opgenomen in Titel XIV, betreffende misdrijven tegen de zeden.
- Er is sprake van fysieke en intellectueel/psychische ongelijkheid tussen de leraar en het kind.
- De leraar heeft een opvoedkundige taak.
- Er is sprake van beschaming van het vertrouwen dat ouders stellen in de leraar.
- Er is sprake van verstoring van de wenselijk te achten hiërarchie tussen leraar en leerling en de hiermee verband houdende verstoring van de autoriteit en het vereiste respect voor de leraar.
- Er is sprake van afhankelijkheid van het kind van de leraar.

De overheid houdt toezicht op de ‘zedelijkheid’ van docenten, door te controleren of zij van onbesproken gedrag zijn. Dit toezicht geschiedt op basis van het verplicht stellen van een objectief bewijs voor het werkzaam zijn in het onderwijs, thans aangeduid als verklaring omtrent het gedrag. Bij het zich voordoen van ongewenst seksueel gedrag van de leraar, kan de verklaring vervallen.

Het toezicht op de zedelijkheid van de leraar heeft oude papieren. Reeds in de Grondwet van 1848 werd gesteld: ‘Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der overheid, en bovendien, voor zoover het middelbaar en lager onderwijs betreft, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid des onderwijzers; het een en ander door de wet te regelen.’

Maar toen werd het toezicht op de bekwaamheid en in één adem: de zedelijkheid van de onderwijzers al voor bijna een halve eeuw als een vanzelfsprekendheid beschouwd. De oorsprong van dit toezicht, als overheidstoezicht, moet gezocht worden bij de totstandkoming van de eerste Lageronderwijs wetten na de eenwording van Nederland als gevolg van

de Bataafsche Staatsregeling van 1798. De eerste Nationaal Agent voor Nationale Opvoeding die krachtens die Staatsregeling aantrad, de Leidse hoogleraar in Oosterse talen, J. H. van der Palm, bracht in 1801 de Wet op het Lager Onderwijs tot stand, welke regeling hij tezamen met een aantal Gedeputeerde Staten geschikt achtte 'om het schoolwezen in ons Vaderland uit des zelfs verval op te beuren en te voorkomen dat opnieuw of bij voortdurende, begunstigde huisbedienden, verlopen handwerkslieden, of waanwijze en dweepzieke idioten, tot den rang van Onderwijzer worden verheven, en den landjeugd inzonderheid gedompeld blijve in dien poel van vooroordeelen, waarvan de jammerlijke gevolgen zich, in deze dagen van burgerlijke verdeeldheid, maar al te zeer hebben geopenbaard'.²

De Onderzoekscommissie heeft gevraagd onderzoek te doen naar de (juridische) regelgeving en praktijk omtrent het ontnemen van de onderwijsbevoegdheid in geval van grensoverschrijdend gedrag / seksueel misbruik, met name tussen 1950 en 1980.

De regelgeving omtrent het ontnemen van de onderwijsbevoegdheid staat in het teken van het toezicht van de overheid op het zedelijk gedrag, kortweg in het onderwijsrecht aangeduid als 'de zedelijkheid', van de onderwijzer en leraar. In paragraaf 3 van dit rapport wordt stilgestaan bij de regels die gedurende de jaren tussen 1950 en 1980 betrekking hebben op het waarborgen van voldoende zedelijkheid van de leraar. Voor een juist begrip van deze periode is het niet goed mogelijk om voorbij te gaan aan wat er aan normen en regels op dit vlak vooraf ging. In paragraaf 2 zal daarom kort op het tijdvak vanaf de onderwijs-pacificatie worden ingegaan.

Hiernaast acht de Onderzoekscommissie het van belang om de wetgeving in de jaren tussen 1950 en 1980 te kunnen vergelijken met hetgeen de onderwijswetgeving thans regelt op dit vlak. In paragraaf 4 wordt om deze reden het in de periode tussen 1980 en nu tot stand gekomen onderwijsrecht op het vlak van de zedelijkheid van de leraar kort besproken. Ook komen er enkele in de huidige onderwijswetgeving geïntroduceerde instrumenten aan de orde, die seksueel misbruik van leerlingen (en seksuele intimidatie) trachten tegen te gaan en die als (hedendaags) sluitstuk worden beschouwd van het beleid inzake de bestrijding van seksuele intimidatie en seksueel misbruik.

Afgesloten wordt met conclusies (paragraaf 5).

2 De periode 1917-1950

Eisen omtrent de zedelijkheid van de leraar na de onderwijspacificatie

In 1848 werd de vrijheid van onderwijs vastgelegd; de vrijheid om zonder voorafgaand verlot van de overheid scholen te stichten. Hiermee werd de eerste fase van de schoolstrijd beslecht. In de hierop volgende periode, die duurde tot 1917, werd een materiële verwezenlijking van de vrijheid van onderwijs, uitgaande van een gelijke aanspraak op financiële middelen tussen het openbaar en het bijzonder onderwijs, de inzet. In 1913 werd een Pacificatiecommissie ingesteld die moest gaan onderzoeken hoe voor het vraagstuk van gelijke financiering van openbaar en bijzonder onderwijs een oplossing kon worden gevonden.

De Pacificatiecommissie kwam in 1916 met een rapport waarin werd gepleit voor een herziening van het onderwijsartikel in de Grondwet. Zij kwam ook met een conceptvoorstel voor een Lager-Onderwijswet waarin de grondwetsbepaling nader werd geconcretiseerd. De bevindingen van de Pacificatiecommissie werden in belangrijke mate door de grondwetgever overgenomen. Uitgangspunt was een financiële gelijkstelling van het bijzonder onderwijs aan het openbaar onderwijs. Daartegenover kwam de onderwijswetge-

ver de bevoegdheid toe om deugdelijkheidseisen en voorwaarden te stellen aan het bekostigd onderwijs.

Bij de grondwettelijke beslechting van de schoolstrijd in 1917 bleef de formulering van de vrijheid van onderwijs in de Grondwet van 1848 vrijwel onaangetast. Minister Cort van der Linden stelde: 'De twee grootste waarborgen die de Grondwet kan geven, zijn het toezicht der Overheid en het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid der onderwijzers. Daarin, en niet in de speciale voorschriften liggen de grootste waarborgen der deugdelijkheid, want met bekwaame onderwijzers en een goed schooltoezicht is het moeilijk om slecht onderwijs te geven, even moeilijk bijna om goed onderwijs te geven met slecht toezicht en slechte onderwijzers.'³

Algemene eisen zedelijkheid bij invoering van de Lager-Onderwijswet 1920 (LO-wet)

Als gevolg van de grondwetswijziging van 1917 kwam in 1920 de LO-wet⁴ tot stand. Hierin werden de principes van artikel 208 Grondwet uitgewerkt, waaronder met name de financiële gelijkstelling. Als gevolg van de financiële gelijkstelling moest het bijzonder onderwijs:

'(...) aan even hoge eisen van deugdelijkheid voldoen als aan het openbaar onderwijs worden gesteld. Alleen dan is het verdedigbaar, dat uit de openbare kassen op deze wijze wordt geput en aan het bijzonder onderwijs de gelegenheid wordt geschonken tot bredere ontwikkeling, omdat dit deel van het onderwijs dan, zelfs voor een groot deel, het peil der volksontwikkeling mede bepaalt.'⁵

Onderscheid werd gemaakt tussen waarborgen van deugdelijkheid die gelijk gelden voor het openbaar en bijzonder onderwijs, en waarborgen van deugdelijkheid, die wel gelijkwaardig, maar niet gelijk zijn. Een voorbeeld van gelijke deugdelijkheidseisen vormen de eisen van bekwaamheid van de onderwijzers in de lagere scholen.⁶ De bekwaamheid van de onderwijzer heeft in dit licht niet alleen betrekking op zijn deskundigheid maar ook op zijn zedelijk gedrag.⁷

In de LO-wet werd het onderwerp van de zedelijkheid van de onderwijzers geregeld in een reeks van artikelen.⁸ Zonder meer mag artikel 10 LO-wet als de centrale bepaling gelden. Het gold in gelijke zin voor zowel openbaar als bijzonder onderwijs en werkte rechtstreeks door in het lager onderwijs, uitgebreid lager onderwijs en buitengewoon lager onderwijs. Naar de aard – als regel en bekostigingsvoorwaarde – was de bepaling enkel rechtstreeks van toepassing op het door de overheid bekostigd onderwijs. Het artikel luidde vanaf 1920 tot 1974 als volgt:

- ¹ Op voordracht van burgemeester en wethouders of van de inspecteur kunnen Gedeputeerde Staten verklaren, dat de onderwijzer, die bij het geven van onderwijs leringen verspreidt, strijdig met de goede zeden of aansporende tot ongehoorzaamheid aan de wetten des lands, zijn bevoegdheid tot het geven van onderwijs verloren heeft. Van elke zodanige verklaring geven zij onverwijld kennis aan Onze Minister, die de daarvoor in aanmerking komende instanties inlicht.
- ² Deze bepaling is ook van toepassing op de onderwijzer, die zich aan een ergerlijk levensgedrag schuldig maakt.
- ³ Gelijke maatregel kunnen Wij nemen, voor zoveel nodig, Gedeputeerde Staten gehoord.'

De verklaring van Gedeputeerde Staten of de regering ingevolge het derde lid diende te worden beschouwd als een bestuurssanctie, niet een straf in de zin van de strafwetgeving.⁹ Dat het een bestuurssanctie was betekent – ook naar huidig recht – dat de maatregel niet pas na rechterlijke tussenkomst, maar onmiddellijk en eenzijdig door een bestuursorgaan kon worden opgelegd en dat het oogmerk niet vergelding maar bewerkstelling of herstel van de toestand betreft, die zou bestaan als de normoverschrijdende handeling niet zou zijn gepleegd.¹⁰ Volgens de Kroon strekte de ontneming van de onderwijsbevoegdheid tot ‘het belang van onderwijs en de noodzakelijke bescherming van de leerlingen.’¹¹ Een belangrijk persoonlijk gevolg van het niet (meer) bevoegd zijn tot het geven van onderwijs was aanvankelijk dat elk recht op pensioen verloren ging (artikel 112 lid 1 sub c LO-wet).

Het vergrijp van ‘verspreiding van leringen, strijdig met de goede zeden of aansporende tot ongehoorzaamheid aan de wetten des lands’, van artikel 10, eerste lid, LO-wet hoeft hier niet onze aandacht te trekken. Dat van ‘ergerlijk levensgedrag’ van het tweede lid des te meer. Wat moet hieronder worden verstaan? Volgens Kempe konden de woorden betrekking hebben op ontucht met minderjarigen, maar ze hebben in essentie een ruimere strekking.¹² Men mag daarbij veronderstellen dat het om een categorie van gevallen gaat die ruimer is dan die door de strafwetgeving worden bestreken. Hoe het ook zij, ontuchtzaken konden alleen met de bestuurlijke bevoegdheid van het tweede lid tegemoet worden getreden.

Artikel 10 was een belangrijke bepaling, maar zeker niet de enige die anno 1920 in de LO-wet van doen had met de ‘zedelijkheid’ van de onderwijzer. Om als onderwijzer te worden benoemd op een school was op grond van artikel 35 lid 1 LO-wet¹³ het bezit vereist van een akte van bekwaamheid en een ‘getuigschrift van zedelijk gedrag’, afgegeven door de burgemeester van de gemeente, waar de onderwijzer in de laatste twee jaren had gewoond. Deze regel gold ook onverkort voor de benoeming van onderwijzers in het bijzonder onderwijs (107 lid 1 sub b LO-wet) en het buitengewoon lager onderwijs (artikel 70 LO-wet).

Wie was aangesteld, maar daarbij niet het bezit van een gekwalificeerd bewijs van bekwaamheid en/of zedelijk gedrag had kunnen aantonen, miste de bevoegdheid tot het geven van onderwijs (artikel 129 lid 1 LO-wet).

In de eerste drie jaren regelde de LO-wet ook de mogelijkheid van het automatisch vervallen van de bevoegdheid bij onherroepelijke strafrechtelijke veroordeling in bepaalde gevallen (artikel 131 LO-wet). Deze bepaling is in 1923 weer komen te vervallen (Stb. 1923, 38).

De onderwijsrechtelijke ‘zedelijkheidsbepalingen’ dienden te worden geplaatst tegen de achtergrond van een sinds 1917 veranderende strafrechtelijke context.¹⁴ In 1886 werd het Wetboek van Strafrecht (Sr.) ingevoerd, met de daarin opgenomen titel XIV betreffende de strafbaarstelling van misdrijven tegen de zeden. In 1911 vond een omvangrijke wijziging plaats van de zedenwetgeving. Voor het doel van dit onderzoek is in het bijzonder artikel 249 Sr., inzake misbruik binnen afhankelijkheidsrelaties, van belang.

Een ander strafrechtelijk artikel dat betekenis heeft voor dit onderzoek is het toenmalige artikel 248ter Sr., de strafbaarstelling van verleiding van minderjarigen van onbesproken gedrag.¹⁵ Doel van laatstgenoemde bepaling was een aanvulling te bieden op het misbruik binnen afhankelijkheidsrelaties, zoals neergelegd in artikel 249 Sr. Artikel 249 Sr. werd gewijzigd in 1936.¹⁶ De werkingssfeer van artikel 249 Sr. werd uitgebreid door invoering van de categorieën stiefouder, pleegouder en ambtenaar. Ook vond verruiming plaats van artikel 248ter Sr. Niet langer werd de voorwaarde gesteld dat sprake moet zijn geweest van geslachtsgemeenschap, ook andersoortige seksuele contacten werden verboden. Bovendien werd ook misbruik dat een gevolg is van uit feitelijke verhoudingen voort-

vloeiend overwicht onder de werkingssfeer van de bepaling gebracht. In 1988 werd de werkingssfeer van de wettekst van artikel 249 Sr. uitgebreid met hen die als patiënt of cliënt seksueel werden misbruikt.

3 De periode 1950-1980

Algemeen: jurisprudentie over artikel 10 LO-wet

Gedurende de periode tussen 1920 tot en met 1950 is de LO-wet nog een groot aantal keren gewijzigd. Deze wijzigingen brachten ook veranderingen met zich mee ten aanzien van regelgeving over het getuigschrift omtrent zedelijk gedrag. Daarop zal hieronder nader worden ingegaan.

Hiervoor is er al op gewezen dat de uitspraak tot ontneming van de onderwijsbevoegdheid wegens ontucht met minderjarigen een bestuurssanctie is in het kader van 'ergerlijk levensgedrag', die moet worden onderscheiden van de oplegging van een straf ingevolge het Wetboek van Strafrecht. Als bestuurssanctie dient het een ander doel dan de straf, waardoor men ruimte zag om bijvoorbeeld tot een verklaring van het vervallen van de onderwijsbevoegdheid – voor onbepaalde tijd – over te gaan, in het geval de betrokkene al daarvóór door de strafrechter bij onherroepelijke veroordeling voor zes jaren was ontzet uit het recht om het beroep van onderwijzer uit te oefenen.¹⁷ En ook voor het met de bestuurssanctie gediende algemeen belang moest het persoonlijke belang van de betrokkene, zoals inkomensverlies, wijken.¹⁸ Nochtans werd er geen volledig eigen bestuurlijke koers gevaren. In de praktijk werd wel degelijk rekening gehouden met de strafrechtelijke kant van de zaak.

Zo valt uit een aantal uitspraken af te leiden dat de onherroepelijke strafrechtelijke veroordeling wegens ontucht met minderjarigen rechtstreeks de bestuurlijke conclusie van 'ergerlijk levensgedrag' rechtvaardigt.¹⁹ Dat betekende volgens de Kroon ook dat Gedeputeerde Staten, in het enkele geval waarin het Openbaar Ministerie wegens het plegen van ontucht met minderjarigen van vervolging van een onderwijzer afzag onder de voorwaarde dat de onderwijzer 'voortaan alleen werkzaam zou zijn aan jongensscholen', terecht zich van de verklaring dat diens onderwijsbevoegdheid was ontnomen onthield.²⁰

Op deze lijn in de jurisprudentie werd slechts één uitzondering toegestaan: aan het 'ergerlijke levensgedrag' werden ondanks onherroepelijke strafrechtelijke veroordeling geen of niet langer consequenties verbonden, als de kans op recidive van de betrokken onderwijzer 'uiterst gering' of 'uitgesloten' moest worden geacht. De betreffende bestuursorganen (Gedeputeerde Staten, Kroon) wogen dus zelfstandig de feiten en aanwijzingen om de kans te bepalen op verstoring van het belang van het onderwijs of het in gevaar brengen van de positie van minderjarige leerlingen. Daarbij valt op dat afstand kon worden genomen van het oordeel van de strafrechter als adviezen van deskundigen daartoe aanleiding gaven.²¹ Hoewel de wet daarvoor geen expliciete basis verschaft werd ook geaccepteerd dat de verklaring tot ontneming van de bevoegdheid door Gedeputeerde Staten voor bepaalde tijd kon worden verstrekt.²²

Over de weging van de recidivekans twee voorbeelden uit de Kroonjurisprudentie. Zo was er het hoofd van een bijzondere lagere school voor meisjes die strafrechtelijk werd veroordeeld, op grond van het meermalen plegen van het zedendelict ex artikel 247 Sr. Een inspecteur van het onderwijs zag daarin aanleiding om Gedeputeerde Staten te verzoeken de onderwijsbevoegdheid van de man te ontnemen. Maar Gedeputeerde Staten gaan hier toe niet over, omdat uit een psychiatrisch rapport blijkt dat het hier betreft 'ene wegens in-

nerlijke disharmonieën niet geheel ontoerekeningsvatbaar mens, die ook nog op enkele verzachtende omstandigheden kan wijzen' en dat recidive niet waarschijnlijk wordt geacht. De inspecteur gaat tegen dit besluit in beroep, omdat iemand die zich aan artikel 247 Sr. heeft schuldig gemaakt, ondanks de verzachtende omstandigheden, volgens hem niet in het onderwijs thuishoort. Maar ook bij de Kroon vangt de inspecteur bot. De Kroon overweegt dat de misdragingen hebben plaats gevonden onder voor de betrokkene zeer moeilijke omstandigheden. De psychische gesteldheid is in de periode van ruim tweeëneenhalf jaar na zijn veroordeling verbeterd en de kans op recidive wordt nu uiterst gering geacht. De Kroon vindt ten slotte nog van belang dat er in de periode, waarin de man onder toezicht van de reclassering heeft gestaan, niet is gebleken van feiten, die tot zijn veroordeling hebben geleid.²³

Een andere zaak speelde in 1969. Een man werd de bevoegdheid tot het geven van onderwijs ontnomen, wegens een veroordeling tot twaalf maanden (waarvan drie maanden voorwaardelijk) op basis van het meermalen plegen van ontucht met aan zijn zorg of opvoeding toevertrouwde minderjarigen. Gedeputeerde Staten besloten om de man de bevoegdheid tot het geven van onderwijs te ontnemen. De Kroon gaat hierin – onder voorwaarden zo lijkt het – mee. Zij overweegt dat uit een door de man overgelegd rapport van de hem behandelende zenuwarts en uit een door deze arts afgelegde verklaring blijkt, dat de op de man toegepaste psychotherapeutische behandeling gunstige vooruitzichten op herstel biedt, maar dat volgens deze arts deze psychotherapeutische behandeling nog geruime tijd zal moeten voortduren, voordat voldoende zekerheid omtrent het uitblijven van recidive kan worden verkregen.²⁴

Een ander regime in de onderwijswetgeving

Kleuteronderwijswet

Op 15 augustus 1955²⁵ trad de Wet op de justitiële documentatie en op de verklaringen omtrent gedrag in werking (verder: 'Wjd'). In deze wet werd voor het eerst een algemene, ook andere sectoren dan het onderwijs beheersende regeling gecreëerd ten aanzien van het getuigschrift van zedelijk gedrag. In plaats van getuigschrift van zedelijk gedrag werd de term 'verklaring omtrent gedrag' (VOG) ingevoerd. De Wjd en haar uitvoeringsbesluiten bevatten gedetailleerde voorschriften met betrekking tot de vraag aan wie gegevens uit de registers mochten worden verstrekt, want de gegevens konden bij openbaarmaking de belangen van betrokken personen aanzienlijk schaden.²⁶ Naar aanleiding van de invoering van de Wjd, werd op 4 augustus 1958²⁷ artikel 35 van de Lager-Onderwijswet 1920 opnieuw vastgesteld. De terminologie van dit artikel werd afgestemd op de verklaring omtrent gedrag, als bedoeld in de Wjd. Ook de op 8 december 1955 in werking getreden Kleuteronderwijswet²⁸ bevatte al de nieuwe terminologie. Op grond van artikel 19 lid 1 Kleuteronderwijswet stond aan het hoofd van elke kleuterschool een leidster. Om als leidster te kunnen worden benoemd van een openbare kleuterschool was op grond van artikel 25 lid 1 Kleuteronderwijswet het bezit vereist van een akte van bekwaamheid, als bedoeld in artikel 101 van deze wet en een verklaring omtrent gedrag, ingevolge de Wjd.

In de Kleuteronderwijswet gold een afwijkende regeling ten opzichte van de LO-wet, als het ging om de ontneming van de bevoegdheid. Gedeputeerde Staten konden op grond van artikel 29 lid 2 Kleuteronderwijswet verklaren dat een leidster de bevoegdheid tot het geven van onderwijs had verloren. Deze bevoegdheid was niet nader geclausuleerd, en betrof dus niet, zoals in artikel 10 Lager-Onderwijswet de 'verspreiding van leringen', etc. dan wel 'ergerlijk levensgedrag'. Voorts gold hier dat aan haar, die door een verklaring

van Gedeputeerde Staten de bevoegdheid tot het geven van onderwijs had verloren, de bevoegdheid tot het geven van onderwijs slechts door de minister van Onderwijs, Kunst en Wetenschappen kon worden teruggeven. De regeling was ook van toepassing op leidsters in het bijzonder kleuteronderwijs (artikel 67 lid 1 Kleuteronderwetswet).

De bevoegdheid was op twee punten afwijkend van die in de LO-wet: zij was – zoals al opgemerkt – niet geclausuleerd, maar ook kreeg hier de minister een rol die in de LO-wet ontbrak.

Het einde voor Gedeputeerde Staten

In 1962 signaleert Kempe een aantal zwaarwegende gebreken bij de strekking en toepassing van artikel 10 LO-wet:

- Gedeputeerde Staten zijn een bestuurscollege, dat de bijzondere deskundigheid, die nodig is om op het vlak van seksueel ongewenst gedrag van leraren tot besluitvorming te komen, mist.
- Bij de besluitvorming door Gedeputeerde Staten speelt het door de strafrechter gewezen vonnis een belangrijke, doch ook een vertroebelende rol, doordat in de besluitvorming te sterk de zwaarte van de opgelegde straf wordt gevolgd. Hierdoor raken beoordeling van de geschiktheid en strafrechtelijke veroordeling te veel met elkaar vermengd.
- Als direct uitvloeisel van het voorgaande krijgt het optreden van Gedeputeerde Staten het bijzondere karakter van tuchtrechtspraak, terwijl Gedeputeerde Staten voor zoiets niet zijn opgetuigd;
- Gedeputeerde Staten zijn een politiek college, waardoor het altijd mogelijk blijft dat beslissingen indirect worden beïnvloed door factoren van (partij)politieke aard.²⁹

Het is onduidelijk of de wetgever zich juist door deze overwegingen heeft laten leiden, maar in ieder geval wordt er bij de totstandkoming van de Wet op het voortgezet onderwijs (Wvo)³⁰ een weg ingeslagen die het einde betekent voor Gedeputeerde Staten als bevoegde instantie bij de ontneming van de onderwijsbevoegdheid wegens onzedelijk gedrag. Artikel 33 Wvo bepaalde dat aan een school slechts kan worden benoemd hij die in bezit is van: (a) een verklaring omtrent gedrag, afgegeven volgens de Wjd, (b) een bewijs van bekwaamheid voor het door hem aan die school te geven onderwijs en (c) een bewijs van voldoende pedagogische en didactische voorbereiding. Krachtens artikel 41 Wvo diende de bevoegdheid tot het geven van onderwijs van rechtswege te vervallen bij onherroepelijke veroordeling, wegens het misdrijf van artikel 249 Sr., dat – zoals we reeds zagen – (onder meer) ontucht verbiedt met aan iemands zorg, opleiding of waakzaamheid toevertrouwde minderjarigen. Hiernaast kon de minister van Onderwijs en Wetenschappen besluiten dat een onderwijzer, die onherroepelijk was veroordeeld wegens een ander misdrijf dan artikel 249 Sr. de bevoegdheid tot het geven van onderwijs had verloren.

Naast de verdwijning van Gedeputeerde Staten wordt dus nog op een ander wezenlijk punt een nieuwe richting ingeslagen. Kon in het kader van ‘ergerlijk levensgedrag’ als bedoeld in artikel 10 LO-wet een bestuursorgaan krachtens een zelfstandige afweging tot ontneming van de onderwijsbevoegdheid overgaan, bij de geciteerde bepalingen van de Wvo kon zoiets alleen geschieden als er eerst een onherroepelijke strafrechtelijke veroordeling heeft plaatsgevonden. Daarbij geldt er weliswaar een verschil in dwingende werking tussen de (onherroepelijke) veroordeling op grond van artikel 249 Sr. en op grond van andere misdrijven, maar dat kan er niet aan af doen dat de discretionaire ruimte van het openbaar bestuur in essentiële zin werd ingeperkt, de rol van de onafhankelijke (straf)

rechter kreeg de overhand. In verhouding tot artikel 10 LO-wet (zie paragraaf 3.1) gaat het hier om een aanscherping van de norm. De in de jurisprudentie van de Kroon bedongen ruimte om bestuurlijke afwegingen ten faveure van het behoud van de bevoegdheid te maken, desnoods tegen de strafrechtelijke veroordeling op grond van artikel 249 Sr. in, komt hiermee te vervallen.

Discussie bij aanpassing van de LO-wet

Artikel 10 LO-wet en het regime van de Kleuteronderwijswet werden vervolgens bij wijzigingen in 1974 en 1975 in lijn gebracht met artikel 41 Wvo.³¹ De harmonisatie van wetgeving speelde een belangrijke rol bij deze herziening.³² Tot de wijziging van de Wet op het basisonderwijs in 1987 zou de nieuwe redactie vervolgens stand houden. Eerst nu ontstond hierbij enige discussie in het parlement. In het Voorlopig Verslag bij de behandeling van de voorgestelde wijzigingswetten vroegen enkele VVD-kamerleden of naast het van rechtswege vervallen van de bevoegdheid tot het geven van onderwijs niet de mogelijkheid van de oude procedure diende te worden gehandhaafd. Het vereiste van een onherroepelijke veroordeling wegens een misdrijf zou volgens deze Kamerleden minder soepele en veel geruchtmakende procedures tot gevolg kunnen hebben in gevallen die onder de oude regeling veelal zonder de strafrechter werden afgehandeld. Bovendien zou de mogelijkheid van een strafrechtelijke procedure gelaedeerden ervan kunnen weerhouden aangifte te doen. Het streven naar uniformiteit als enig argument achtten deze Kamerleden dan ook niet doorslaggevend.³³

Maar de minister week niet. Volgens hem ontmoette de oude procedure van artikel 10 LO-wet ernstige bezwaren. Met name de ongelijke positie van het personeel bij het kleuteronderwijs en het lager onderwijs ten opzichte van dat in het voortgezet onderwijs baarde hem zorgen. Bovendien kon onder de dan nog vigerende regeling elk college van Gedeputeerde Staten een eigen beleid voeren. 'Dit heeft er in de praktijk toe geleid dat in analoge gevallen in de ene provincie wel, in een andere niet tot het ontnemen van de onderwijsbevoegdheid werd overgegaan. Voorts is de ondergetekende van mening, dat tegen laakbare gedragingen, die niet tevens misdrijven opleveren, uitsluitend het bevoegd gezag met de hem ten dienste staande middelen dient op te treden.'

Verder meende hij dat, als gevolg van de voorgestelde regeling, niet meer gevallen door de strafrechter zouden worden behandeld. '(T)emeer daar dit gevolg van rechtswege slechts intreedt bij het zeer ernstige misdrijf van artikel 249 Sr. Overigens vermag de ondergetekende niet in te zien hoe de – veronderstelde – vergrote kans op een strafrechtelijke procedure de bereidheid tot het doen van aangifte kan beïnvloeden. De gelaedeerde die bij de bevoegde autoriteiten aangifte van misdrijf doet, handelt in het algemeen immers vanuit de wens, dat het recht zijn loop zal hebben.'³⁴

Toch klonk ook van buiten het parlement kritiek. Mr. dr. H.L.C. Hermans, die op zichzelf de wetswijziging toejuichte, meende dat de nieuwe regels in bepaald opzicht niet als een verbetering konden worden gezien. Ten eerste kan er volgens Hermans weinig waardering bestaan voor de automatische sanctie van bevoegdheidsontneming die onontkoombaar afhankelijk is van de tweede sanctie, de rechterlijke veroordeling wegens het misdrijf van artikel 249 Sr. Er dient volgens hem een afweging in concreto van alle in aanmerking komende omstandigheden mogelijk te worden gemaakt. In de tweede plaats wees Hermans er op dat de regeling van de facultatieve ontneming nadat een onherroepelijke veroordeling heeft plaatsgevonden wegens een ander misdrijf dan dat van artikel 249 Sr., niet geclausuleerd is. Het was volgens hem onjuist dat men zich niet wilde beperken tot die misdrijven die in verband staan met de onderwijsbevoegdheid, terwijl evenmin als

eis werd gesteld dat de ontneming ertoe moet dienen de bescherming van de leerlingen te verzekeren.³⁵

Gevolgen ontneming bevoegdheid

Wat is nu het juridische gevolg van de ontneming van de onderwijsbevoegdheid? Wat betekent dit voor de rechtspositie van de betrokkene en voor de veiligheid op school? Eerst voorafgaande aan de totstandkoming van de Wet op het basisonderwijs (Wbo) in 1985, heeft de regering hieraan systematisch aandacht besteed.

Het verlies van de onderwijsbevoegdheid betekent voor de leerkracht in het openbaar onderwijs dat zijn dienstverband, althans op grond van het in 1985 geldende Rechtspositiebesluit Onderwijspersoneel, van rechtswege wordt beëindigd. Dat gevolg trad naar de aard niet in voor het bijzonder onderwijs. Het bevoegd gezag van een bijzondere school dient er voor te zorgen dat een onderwijsgevende, van wie de onderwijsbevoegdheid is ontnomen, niet meer wordt belast met het geven van onderwijs, gezien het in de diverse onderwijswetten opgenomen benoembaarheidsvereiste dat de leerkracht in het bezit moet zijn van een onderwijsbevoegdheid. Het bevoegd gezag kan er dan ook toe overgaan het dienstverband volgens de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek te beëindigen.³⁶

Voor een leraar die zijn onderwijsbevoegdheid niet meer heeft, vervalt niet automatisch het recht van de school op bekostiging. Ook is het niet aan de minister van Onderwijs en Wetenschappen om hierover een beslissing te nemen. Immers het aantal formatieplaatsen en de bekostiging daarvan ondergaat geen verandering. Echter, de leraar zal geen onderwijs meer op de school mogen geven en het bevoegd gezag zal hier dus maatregelen moeten treffen. Wanneer deze maatregelen niet naar behoren worden genomen, kunnen er wel bekostigingsmaatregelen worden getroffen.³⁷

Wijziging onderwijsartikel Grondwet

Op 2 april 1976 diende de regering een voorstel in tot wijziging van artikel 208 van de Grondwet.³⁸ Op grond van dit voorstel zou het toenmalige artikel 208 lid 2 Grondwet, de eerste bepaling van het onderwijsartikel dienen te worden en als volgt komen te luiden: 'Het geven van onderwijs is vrij behoudens het bij wet te regelen toezicht van de overheid. De wet kan regels stellen ter bescherming van de gezondheid en, voor wat bij de wet aangewezen vormen van onderwijs betreft, ten aanzien van de geschiktheid van hen die onderwijs geven.'

Beoogd werd om de bevoegdheid om het onderzoek naar de bekwaamheid en zedelijkheid van hen die onderwijs geven te regelen, te vervangen door de bevoegdheid regels te stellen ten aanzien van de geschiktheid van de onderwijsgevendenden. De inhoud van het begrip 'zedelijkheid' zou naar de toen geldende opvattingen voor verschillende uitleg vatbaar zijn en onvoldoende vast staan. In de memorie van toelichting werd de (retorische) vraag gesteld of het begrip zedelijkheid voldoende ruimte biedt voor de diverse voorschriften ter bescherming van de gezondheid.³⁹ Het begrip 'geschiktheid' legt een duidelijker relatie met de te vervullen onderwijsfunctie; de geschiktheid hangt af van de bekwaamheid voor een bepaalde functie en kan daarnaast ook door andere factoren worden bepaald, zoals door gedragingen of afwezigheid van gedragingen, die relevant zijn met het oog op de vervulling van de functie. De bevoegdheid regels te stellen ten aanzien van de geschiktheid van hen die onderwijs geven is, evenals bij het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid het geval is, beperkt tot bij de wet aangegeven vormen van onderwijs, aldus de memorie van toelichting.⁴⁰

Uiteindelijk heeft het voorstel het Staatsblad niet gehaald. Wel werd aan de bepaling

inzake de vrijheid van onderwijs in het tweede lid de tussenzin toegevoegd: ‘voor wat bij de wet aangewezen vormen van onderwijs betreft’. Tevens werd het onderwijsartikel naar voren gehaald. Het werd opgenomen in hoofdstuk I als artikel 23 van de Grondwet. Sindsdien luidt artikel 23 lid 2 Grondwet: ‘Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht van de overheid en, voor wat bij de wet aangewezen vormen betreft, het onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid van hen die onderwijs geven, een en ander bij de wet te regelen.’

4 De periode 1980-heden

De periode 1980-1998

Verandering van het regime inzake verlies van bevoegdheid

Op 27 juli 1984 diende de regering een wetsvoorstel in, houdende wijziging van de onderwijswetten inzake verlies van de bevoegdheid tot het geven van onderwijs.⁴¹ Het gaat effectief om nieuwe bepalingen voor de Wet op het basisonderwijs, de Wet op het voortgezet onderwijs en de Interim-wet voor het speciaal onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs. In de toelichting bij het wetsvoorstel schetst de regering een drietal varianten van bevoegdheidsontneming, waartussen een keuze dient te worden gemaakt.

Er is in de eerste plaats het dan in de onderwijswetgeving geldende systeem waarbij de bevoegdheid tot het geven van onderwijs van rechtswege vervalt bij onherroepelijke veroordeling wegens het misdrijf bedoeld in artikel 249 Sr. en de minister die de bevoegdheid tot het geven van onderwijs kan ontnemen bij een onherroepelijke veroordeling wegens een ander misdrijf.

Een tweede variant zou kunnen zijn dat de bevoegdheid niet van rechtswege vervalt, maar alleen door besluit van de minister bij onherroepelijke veroordeling wegens een misdrijf. De laatste variant zou vervolgens kunnen inhouden dat het uitsluitend aan de strafrechter wordt overgelaten de onderwijsbevoegdheid bij wijze van bijkomende straf bij een veroordeling te ontnemen, indien en voor zover het Wetboek van Strafrecht of een andere wet die mogelijkheid biedt. Bij deze laatste variant zou het niet meer nodig zijn om in de onderwijswetten ter zake van de ontneming van de onderwijsbevoegdheid bepalingen op te nemen.⁴²

In het wetsvoorstel, en de uiteindelijke regeling⁴³ wordt voor de laatste variant gekozen. Tot op heden ontbreken er daarom bepalingen in de onderwijswetgeving die gaan over verlies of ontneming van de onderwijsbevoegdheid. De regering motiveerde haar keuze als volgt: ‘De koppeling tussen een strafrechtelijke veroordeling ter zake van artikel 249 van het WvSr en het van rechtswege vervallen van de bevoegdheid tot het geven van onderwijs beperkt immers de beleidsruimte van de rechter, omdat deze ermee rekening zal houden dat een veroordeling automatisch leidt tot het vervallen van de bevoegdheid tot het geven van onderwijs. Ook het Openbaar Ministerie zal om die reden bij zijn beslissing om al dan niet een strafrechtelijke vervolging in te stellen, rekening houden met het vervallen van deze bevoegdheid. Dit lijkt minder gewenst, terwijl het voorts in de huidige tijd niet meer juist te achten is om voor een deel van het overheidspersoneel bij een veroordeling, een andere regeling te laten gelden dan voor het overheidspersoneel in totaal geldt. Verder gaat het niet aan dat waar de rechter in bepaalde gevallen de bevoegdheid tot het geven van onderwijs als bijkomende straf kan ontnemen, een minister ‘op de stoel van de rechter’ zou kunnen gaan zitten om alsnog deze bevoegdheid te ontnemen, wanneer de

onafhankelijke rechter niet tot ontneming over zou gaan. Ten slotte menen ondergetekenden dat de bescherming van de leerlingen, naast de mogelijkheden die de rechter heeft, een zaak is die door het bevoegd gezag kan worden behartigd. Het bevoegd gezag heeft immers na een onherroepelijke veroordeling de mogelijkheid van ontslag.⁴⁴

Een en ander is thans neergelegd in artikel 251 Sr.

Wat hiervan te denken? Hermans stelt, dat de minister van Onderwijs en Wetenschappen in de oude regeling niet gebonden was aan een grens voor wat betreft de zwaarte van de veroordeling. Dit bezwaar werd met de nieuwe regeling weggenomen. Een gevaar van ongecoördineerd optreden door de rechter en de administratie is volgens hem echter niet volledig weggenomen. In de memorie van toelichting wordt gewezen op de mogelijkheid van ontslag te geven door het bevoegd gezag. Weliswaar kan dit ontslag slechts betrekking hebben op de functie die de betrokkene vóór het ontslag uitoefende en niet op de ontneming van onderwijsbevoegdheid als zodanig, maar naar de mening van Hermans zal het niet in alle gevallen als bevredigend worden ervaren dat, wanneer de rechter een bescherming van de leerlingen, althans door oplegging van de bijkomende straf van ontzetting van het beroep, niet nodig achtte, het bevoegd gezag alsnog tot ontslag kan besluiten.⁴⁵

Voor een indruk van de nieuwe regeling richten we onze blik op de Wbo. Het nieuwe artikel 10 lid 1 bepaalt ten aanzien van de zedelijkheid van de leraar dat schoolonderwijs slechts mag worden gegeven door degene die 'in het bezit is van een verklaring omtrent het gedrag, afgegeven volgens de Wet op de justitiële documentatie en op de verklaringen omtrent het gedrag' en die 'niet krachtens rechterlijke uitspraak van het geven van onderwijs is uitgesloten'. Voor het geven van godsdienstonderwijs of levensbeschouwelijk vormingsonderwijs is volgens het nieuwe artikel 10, lid 2, Wbo geen verklaring omtrent het gedrag en geen bevoegdheid vereist. Wel kunnen deze leraren krachtens rechterlijke uitspraak van het geven van onderwijs worden uitgesloten. Dit geeft aan dat de strafrechtelijke uitsluiting iets anders is dan de voorheen bestaande bevoegdheid tot het ontnemen van de onderwijsbevoegdheid. De eerste strekt ertoe feitelijk te verhinderen dat een leraar voor de klas staat, ongeacht of deze daartoe een bevoegdheid bezit of niet.

Het thans geldende onderwijsrecht

Zedelijkheidsbepalingen

In 1998 trad de Wet op het primair onderwijs (Wpo) in werking.⁴⁶ Artikel 3 lid 1 Wpo bevatte op dat moment de reeds besproken, in 1987 ingevoerde regeling van artikel 10 Wbo. In 2002 trad de Wet justitiële en strafvorderlijke gegevens (Wjsg) in werking, de opvolger van de Wjd. Op grond van artikel 28 Wjsg is de v.o.g. een verklaring die aangeeft dat uit een onderzoek ingesteld met betrekking tot het gedrag van de betrokken natuurlijke persoon of rechtspersoon, gelet op het risico voor de samenleving in verband met het doel waarvoor de afgifte is gevraagd en na afweging van het belang van betrokkene, niet is gebleken van bezwaren tegen die natuurlijke persoon of rechtspersoon.

In 1998 werd tevens de Wet op het voortgezet onderwijs aangepast. De artikelen 33 tot en met 37a Wvo hebben betrekking op bekwaamheids- en zedelijkheidseisen. De wijziging heeft tot strekking om de zedelijkheidsregels uit te breiden naar ook leerkrachten die niet zijn benoemd maar wel werkzaam zijn in de school.⁴⁷ Volgens artikel 33 lid 1 Wvo worden leraren door het bevoegd gezag benoemd dan wel tewerkgesteld zonder benoeming. Om tot leraar te kunnen worden benoemd of tewerkgesteld zonder benoeming dient de betrokkene (a) in het bezit te zijn van een verklaring omtrent het gedrag, afgegeven volgens de Wjsg en die op het tijdstip van overlegging aan het bevoegd gezag niet ouder is

dan 6 maanden en niet krachtens rechterlijke uitspraak van het geven van onderwijs te zijn uitgesloten.

Klachtenregeling

Bij de Kwaliteitswet van 1998⁴⁸ werden de mogelijkheden van ouders, personeel en leerlingen aangevuld met een wettelijke regeling van het klachtrecht. Het bevoegd gezag dient ingevolge artikel 14 Wpo en artikel 24b Wvo een klachtenregeling op te stellen en aangesloten te zijn bij een externe, onafhankelijke klachtencommissie. Het voorwerp van klacht is zeer ruim omschreven. Geklaagd kan worden over gedragingen en beslissingen, waaronder discriminatie, van het bevoegd gezag, het personeel en de Permanente Commissie Leerlingenzorg (artikel 14 lid 1 Wpo en artikel 24b lid 1 Wvo). Naar ons oordeel bestaat er behalve ten aanzien van gedragingen van het personeel en het bevoegd gezag binnen de school, ook een klachtrecht met betrekking tot 'buitenschools' gedrag van bijvoorbeeld personeelsleden, wanneer dit gedrag een directe relatie onderhoudt met het gebeuren op school. Laakbaar gedrag op zedelijk gebied dat zich aldus buiten schooltijd en grenzen voltrekt kan daarom aanleiding zijn voor het succesvol indienen van een klacht. Als de behandeling van de klacht is afgerond brengt de klachtencommissie een juridisch niet-bindend advies uit. Het oordeel van de klachtencommissie is een aanbeveling aan het bevoegd gezag.

De wettelijke regeling van seksuele intimidatie

Bij wet van 1 juli 1999⁴⁹ werden de Wpo en de Wvo gewijzigd, in verband met de invoering van een regeling ter bestrijding van onder meer seksueel misbruik en seksuele intimidatie in het onderwijs. Wanneer het bevoegd gezag op enigerlei wijze bekend is geworden dat een ten behoeve van zijn school met taken belast persoon zich mogelijk schuldig maakt of heeft gemaakt aan een zedenmisdrijf in de zin van Titel XIV van het Wetboek van Strafrecht jegens een leerling, dient het bevoegd gezag onverwijld in overleg te treden met de vertrouwensinspecteur (artikel 4a lid 1 Wpo en artikel 3 lid 1 Wvo). Wanneer op basis van het overleg dient te worden geconcludeerd dat er sprake is van een redelijk vermoeden dat de betrokken persoon zich schuldig heeft gemaakt aan een zedenmisdrijf jegens een leerling van de school, dient het bevoegd gezag onverwijld aangifte te doen bij de politie. Tevens moet het de vertrouwensinspecteur hiervan onverwijld op de hoogte stellen. Voorziet het bevoegd gezag overgaat tot het doen van aangifte, dient het de ouders van de betrokken leerling hiervan op de hoogte te stellen (artikel 4a lid 2 Wpo en artikel 3 lid 2 Wvo).

Artikel 4a lid 3 Wpo en artikel 3 lid 3 Wvo bepalen dat wanneer een personeelslid op enigerlei wijze bekend is geworden dat een ten behoeve van de school met taken belast persoon zich mogelijk schuldig heeft gemaakt aan een zedenmisdrijf jegens een leerling van de school, het personeelslid het bevoegd gezag hiervan onverwijld in kennis te stellen.

Bij de regeling van artikel 4a Wpo en van artikel 3 Wvo ligt het accent op de 'zwaardere gevallen' van seksuele intimidatie. Kern van dat voorstel zijn de meldingsplicht en de aangifteplicht, welke in de wetgeving worden opgenomen met het oog op een strafrechtelijke vervolging van zedenmisdrijven. De opgenomen klachtenregeling strekt zich daartoe niet uit en heeft anderzijds ook een veel bredere opzet, doordat niet alleen over zware gevallen van seksuele intimidatie, maar over een veelheid aan incorrecte gedragingen en dergelijke kan worden geklaagd.⁵⁰

5 Conclusies

Het voorgaande leidt tot een aantal conclusies.

- 1 Het toezicht op de zedelijkheid van de onderwijzers en leraren is een weinig omstreden onderwerp in de geschiedenis van het onderwijsrecht. Zeker in de jaren tussen 1950 en 1980 is het geen kwestie die de publieke gemoederen bezighoudt.

Dat blijkt in de eerste plaats uit de onderwijswetgeving. De onderwijswetgever acht(te) de ongewenstheid van seksueel contact tussen leraar en leerling klaarblijkelijk zodanig vanzelfsprekend, dat de parlementaire geschiedenis van de wetgeving op dit terrein eigenlijk nooit een expliciete motivering voor het nut en de noodzaak daarvan te zien heeft gegeven. Ook was dat niet het geval bij de verschillende wetwijzigingen die zich bij de regeling van het toezicht op de zedelijkheid in de loop der tijd hebben voorgedaan. De regeling is vooral door interne systematische factoren, door de wenselijkheid van juridische verfijning en stroomlijning geëvolueerd. Een duidelijk incident of een inhoudelijk politiek debat dat rechtstreeks invloed heeft gehad op de regeling van toezicht op de zedelijkheid valt niet aan te wijzen.

a. Ook is de jurisprudentie weinig talrijk en spraakmakend. In deze studie is niet ingegaan op de jurisprudentie van de strafrechter, wel op uitspraken van de Kroon uit het verleden. Daaruit blijkt dat met de ontneming van de onderwijsbevoegdheid een specifiek bestuurlijk belang is gemoeid, namelijk dat van het onderwijs en van de noodzakelijke bescherming van de leerlingen. Dat had drieërlei gevolg:

In verhouding tot het strafrecht werd er een eigen positie betrokken. Hoewel het strafrechtelijk oordeel bijzonder veel gewicht in de schaal legt, in die zin dat de onherroepelijke strafrechtelijke veroordeling wegens ontucht met minderjarigen rechtstreeks de bestuurlijke conclusie van 'ergerlijk levensgedrag' rechtvaardigt is daarvan echter niet steeds de ontneming van de onderwijsbevoegdheid een automatisch gevolg gebleken. Er wordt rekening gehouden met de omstandigheden van het geval, in het bijzonder als adviezen van deskundigen omtrent de psychische toestand van de dader de conclusie rechtvaardigen dat diens kans op recidive gering of uitgesloten moet worden geacht. Dan wordt alsnog afgezien van ontneming van de onderwijsbevoegdheid.

b. Men zag reden om zelfstandig te besluiten tot de ontneming van de bevoegdheid voor onbepaalde tijd, als de betrokkene al daarvóór door de strafrechter bij onherroepelijke veroordeling voor bepaalde tijd was ontzet uit het recht om het beroep van onderwijzer uit te oefenen.

c. Hoewel de wet daarvoor geen expliciete basis verschaft werd ook in de jurisprudentie van de Kroon geaccepteerd dat de verklaring tot ontneming van de bevoegdheid door Gedeputeerde Staten voor bepaalde tijd kon worden verstrekt.

- 2 Het – repressieve – toezicht heeft zich gaandeweg ontwikkeld van een bestuurlijke bevoegdheid, via een absolute wettelijke norm naar een louter strafrechtelijke bevoegdheid.

Vanaf de totstandkoming van de LO-wet in 1920 tot aan het eind van de jaren zestig van de vorige eeuw in het voortgezet onderwijs, en medio jaren zeventig van de vorige eeuw in het primair onderwijs, gold de ontneming van de onderwijsbevoegdheid als een bestuurssancie welke in handen lag van Gedeputeerde Staten en de Kroon. Vanaf die tijd tot de tweede

helft van de jaren tachtig geschiedde ontneming van rechtswege als er een onherroepelijke veroordeling wegens het misdrijf van artikel 249 Sr. had plaatsgevonden of door besluit van de minister van Onderwijs en Wetenschappen als er sprake was van een onherroepelijke veroordeling op grond van een ander misdrijf dan artikel 249 Sr. Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig is de figuur van ontneming van de onderwijsbevoegdheid uit de onderwijswetgeving geschrapt. In de plaats daarvan is de uitsluiting van het geven van onderwijs getreden, als bijkomende straf in de zin van het Wetboek van Strafrecht (af te leiden uit artikel 251 Sr.). Dit betekent dat het oordeel of iemand wel of niet voor de klas thuishoort voortaan louter berust bij de (straf)rechter. Daarbij vindt ook een verandering van het karakter van de maatregel plaats. Ontneming van de onderwijsbevoegdheid is iets anders dan uitsluiting van het onderwijs geven. Niet relevant is meer of een docent bevoegd is, welke het uitgangspunt was van de regeling in de onderwijswetgeving, wel de vraag of hij of zij feitelijk voor een groep kinderen hoort te staan.

- 3 Het – preventieve – toezicht wordt in de kern gevormd door een aan de justitiële documentatie ontleend document dat als bewijs bij indiensttreding of tewerkstelling moet worden overgelegd.

Het gaat hier om het getuigschrift omtrent de zedelijkheid of – vanaf de inwerkingtreding van de Wet op de justitiële documentatie (Wjd) in 1955 – de verklaring omtrent het gedrag, welke werd (wordt) afgegeven door de burgemeester van de woon- of vaste verblijfplaats van degene die het (haar) heeft aangevraagd. De verklaring omtrent het gedrag, volgens de Wjd en de huidige, vanaf 2002 geldende Wet justitiële en strafvorderlijke gegevens (Wjsg) is een document waarin de overheid verklaart dat het justitiële verleden van een persoon geen bezwaar oplevert voor het doel waarvoor de afgifte wordt gevraagd.

- 4 Het beschikbare materiaal biedt onvoldoende aanknopingspunten om te kunnen stellen dat de onderwijsregels bij de voorkoming en bestrijding van onzedelijk gedrag van leerkrachten effectief zijn gebleken in de jaren tussen 1950 en 1980.

De gevallen van ontneming van de bevoegdheid als bestuurssancie zijn niet talrijk geweest. Wellicht zijn er meer gevallen geweest dan die zijn gepubliceerd en voor ons kenbaar waren. Maar er kunnen ook andere oorzaken aanwezig zijn. Wij wijzen er op twee.

In de eerste plaats was de procedure in de periode van het louter bestuurlijk toezicht (1920 tot de jaren zestig en zeventig) weinig transparant. Gedeputeerde Staten konden alleen van een casus op de hoogte worden gesteld en in stelling worden gebracht ‘op voordracht van’ de burgemeester of de inspecteur van het onderwijs. Naar mag worden verondersteld zijn de laatsten voor hun rol in aanzienlijke mate afhankelijk van wat het schoolbestuur en de betrokkenen in de schoolgemeenschap hierover naar buiten brachten. Uit ervaring is inmiddels bekend dat scholen en schoolbesturen bij dit soort incidenten als partij moeten worden beschouwd. Zij hebben er belang bij om zo weinig mogelijk negatieve publiciteit naar buiten te brengen. Daarnaast kan het zo zijn dat in veel gevallen de zaken gewoon niet duidelijk waren, zodat er geen actie werd ondernomen. Verder kan wat gold ten aanzien van Gedeputeerde Staten evengoed van toepassing zijn op inschakeling van de strafrechtelijke keten, die vanaf de jaren zestig en zeventig dominant werd.

In de tweede plaats heeft het schoolbestuur vanouds de mogelijkheid om de rechtspositionele instrumenten als werkgever te gebruiken, zoals een disciplinaire straf of ontslag. In

de richting van het bijzonder onderwijs wordt er ook expliciet door de overheid op gewezen dat aan het plegen van het strafbare feit van het plegen van ontucht met minderjarigen geen directe consequenties kunnen worden verbonden in de sfeer van de rechtspositie van de betreffende leerkracht. Dat is aan het bevoegd gezag om daarover te oordelen. In feite wordt hier in het kader van de huidige regeling die sinds 1987 voor het onderwijs geldt, de volle nadruk gelegd. Als de strafrechter geen termen ziet om iemand uit het beroep van onderwijzer te ontzetten, wegens veroordeling op grond van een van de ontuchtbepalingen, is het volledig aan het schoolbestuur om een adequate afweging te maken in verband met de vraag of de betrokken docent binnen de school 'handhaafbaar' is.

NOTEN

1 In dit rapport wordt niet specifiek aandacht besteed aan het beroepsonderwijs, omdat de desbetreffende wet (Wet educatie en beroepsonderwijs, Stb. 1995, 318) pas in 1995 in werking is getreden en daardoor buiten de onderzoekscope van de Onderzoekscommissie seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk valt. Vanaf de jaren zestig tot het begin van de jaren negentig viel het beroepsonderwijs onder de werking van de Wet op het voortgezet onderwijs. Hieraan zal wel aandacht worden besteed.

2 Geciteerd bij H. Drop, *Algemene inleiding onderwijsrecht*, 1985, p. 157.

3 J.B. Kan, *Handelingen over de herziening der Grondwet. Deel II*, 1917, p. 568.

4 Wet van 9 oktober 1920, Stb. 1920, 778.

5 Bijl. Handelingen 1918/1919, 428, nr. 3, p. 27.

6 Bijl. Handelingen 1918/1919, 428, nr. 3, p. 28.

7 H.L.C. Hermans, H.A.M. Backx, W.E. Pors, *Hoofddlijnen onderwijsrecht*, 1993, p. 46. Op zichzelf bestaat over de betekenis van het begrippenpaar geen volledige consensus. In zijn advies bij de grondwetsherziening van 1976 maakte de Raad van State juist onderscheid tussen de termen 'bekwaamheid' en 'zedelijkheid'. Volgens de Raad is beider betekenis in de loop der tijd door de praktijk van de onderwijswetgeving voldoende komen vast te staan. Vgl. Kamerstukken II 1975/76, 13 874, nr. 4, p. 12. Ook in de opvolgende wetgeving wordt er een onderscheid aangenomen, zoals we nog zullen zien.

8 Gewezen kan worden op de artikelen 10, 38, 70, 11, 127 en 128 tot en met 130 LO-wet.

9 KB 25 januari 1951, nr. 20, AB 1951, p. 413. KB 3 maart 1956, JO 1956, nr. 20, p. 187 e.v.: 'dat de getroffen administratieve maatregel (tot ontneming onderwijsbevoegdheid, CWN,PZ), welke bescherming van de leerlingen ten doel heeft, een geheel ander karakter heeft dan de bestraffing door de rechter ter zake van een misdrijf; dat het ook met het oog op de belangen van de appellant beter is deze maatregel terstond te treffen, dan daarmede te wachten totdat de door de rechtbank gestelde termijn is verstreken (...)'.
10 Zie L.J.A. Damen e.a., *Bestuursrecht; systeem. Bevoegdheid, bevoegdheidsuitoefening, handhaving*, 2009, p. 632. (derde druk).

11 Zie reeds KB 3 maart 1956, JO 1956, nr. 20, p. 187 e.v.; KB 13 augustus 1957, JO, p. 434 e.v.; KB 21 maart 1958, nr. 17, JO p. 556; KB september 1967, JO 1967, 13.

12 G. Kempe, *Tweede Interim-rapport omtrent het onderzoek betreffende onderwijzers en andere leerkrachten, aan wie de bevoegdheid werd ontnomen nadat zij waren veroordeeld ter zake van zedendelicten, gepleegd met al dan niet aan hun zorg toevertrouwde minderjarigen*, 1962, p. 2.

13 Bij wet van 4 augustus 1958 werd artikel 35 vernummerd tot artikel 38 LO-wet (Stb. 1958, 387) en terminologisch aangepast. Zie daarvoor paragraaf 3.2.1.

- 14 Zie uitgebreid over de strafrechtelijke aspecten: essay dr. R.S.B. Kool, 'Schuivende panelen. Een achtergrondstudie naar wereldlijke en kerkelijke ontwikkelingen rondom seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Nederlandse Kerk-provincie (1945-2010)', waaraan deze korte beschouwing is ontleend.
- 15 Dit artikel maakt nog steeds deel uit van het Wetboek van Strafrecht. Het handelt nu om artikel 248a Sr.
- 16 Stb. 1934, 405.
- 17 KB 4 augustus 1956, JO 1956, nr. 35.
- 18 KB 19 juli 1955, JO 1955, nr. 52. KB 4 augustus 1956, JO 1956, nr. 35.
- 19 Zie o.m. KB 3 maart 1955, JO 1955, nr. 14. KB 19 juli 1955, JO 1955, 52. KB 3 maart 1956, JO 1956, nr. 20; KB 5 april 1957, JO 1957, nr. 8; KB 10 augustus 1966, JO 1966, nr. 59.
- 20 KB 17 december 1969, JO 1970, nr. 16.
- 21 Zie voor afwegingen ter zake: KB 3 maart 1955, JO 1955, nr. 14; KB 23 november 1955, JO 1955, nr. 21; KB 21 maart 1958, JO 1958, nr. 17; KB 11 juni 1958, JO 1958, nr. 17 en KB 1 juni 1959, JO 1959, nr. 5; KB 5 januari 1968, JO 1968, nr. 6. KB 22 april 1969, JO 1969, nr. 13; KB 23 december 1969, JO 1970, nr. 24; KB 2 augustus 1980, JO 1980, nr. 32.
- 22 Zie voor een voorbeeld van het laatste: KB 3 maart 1956, JO 1956, nr. 20 (ontneming voor vijf jaar).
- 23 KB 5 januari 1968, nr. 16, JO 1968, p. 2057-2059.
- 24 KB 22 april 1969, nr. 13. JO 1969, p. 2228-2230.
- 25 Wet van 15 augustus 1955, Stb. 395. Zie over deze wet: M.J.P.C. Jansen-de Jong, *De verklaring omtrent het gedrag*, 1999.
- 26 Zie met name het Besluit inlichtingen strafregisters (Stcr. 1958, 222) en het Besluit inlichtingen justitiële documentatie (Stcr. 1958, 466).
- 27 Stb. 1955, 395.
- 28 Wet van 8 december 1955, Stb. 1955, 558.
- 29 G. Kempe, *Tweede Interim-rapport, a.w.*, pp. 19-20.
- 30 Stb. 1963, 40. 10 jaar later, op 1 augustus 1968 trad de Wet op het voortgezet onderwijs in werking.
- 31 Wet van 25 april 1974, Stb. 271. Wet van 1 mei 1975, Stb. 284.
- 32 Kamerstukken II 1969/70, IO 384, nr. 3, p. 24.
- 33 Voorlopig Verslag, Kamerstukken II 1969-1970, IO 384, nr. 5, p. 3.
- 34 Kamerstukken II 1972/73 IO 384, nr. 6, p. 3-4.
- 35 H.L.C. Hermans, *Het verbeurde recht: het verbeuren van recht als gevolg van strafbare feiten of van niet-strafbare, door de wet als onrechtmatig beschouwde gedragingen*, 1986, pp. 153-154.
- 36 Kamerstukken I 1986/87, 18 840, nr. 129a, p. 2-3.
- 37 Kamerstukken II 1986/87, 18 840, nr. 9, p. 3-4.
- 38 Kamerstukken II 1975/76, 13 874, nrs. 1-3.
- 39 Kamerstukken II 1975/76, 13 874, nr. 3, p. 22-23.
- 40 Kamerstukken II 1975/76, 13 874, nr. 3, p. 22.
- 41 Kamerstukken II, 1983/84, 18 480, nrs. 1-3.
- 42 Kamerstukken II, 1983/84, 18 480, nrs. 1-3, p. 5.
- 43 Stb. 1987, 157.
- 44 Kamerstukken II, 1983/84, 18 480, nrs. 1-3, p. 6.
- 45 Hermans, *Het verbeurde recht*, a.w., p. 156.
- 46 Wet van 2 april 1998, Stb. 1998, 228.
- 47 Men denke hier aan uitzendkrachten.

- 48 Stb. 1998, 398.
- 49 Stb. 1999, 313.
- 50 Kamerstukken O 1996/97, 25 459, nr. 5, p. 14.

7 De hausse aan meldingen. Een achtergrondstudie over de hausse aan meldingen vanaf februari 2010 over seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk en de rol van de media

DR. M.K. HOUPPERMANS

Inleiding

Op 7 maart 2010 kondigt monseigneur drs. A.H. van Luyn, bisschop van Rotterdam en voorzitter van de Bisschoppenconferentie, in een uitzending van *Kruispunt* een onafhankelijk onderzoek aan naar seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland. Een dag later besluiten de Bisschoppenconferentie en de Konferentie Nederlandse Religieuzen tot een dergelijk onafhankelijke onderzoek. Zij verzoeken drs. W.J. Deetman hiernaar een vooronderzoek uit te voeren. Twee maanden later, op 7 mei 2010 worden de afronding van het vooronderzoek en de instelling van de Onderzoekscommissie aangekondigd.

Vanaf de aankondiging van het vooronderzoek in maart 2010 tot aan de instelling van de Onderzoekscommissie sturen enkele tientallen personen brieven en e-mails naar de Tweede Kamer, de Raad van State en de gemeente Den Haag, gericht aan de heer Deetman over hun ervaringen met seksueel misbruik.¹ Gedurende het onderzoek, vanaf 11 mei 2010, ontvangt de Onderzoekscommissie in totaal ruim tweeduizend meldingen.²

Seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk is een onderwerp dat al eerder publieke aandacht heeft gekregen. Onder andere medio jaren negentig wanneer de Rooms-Katholieke Kerk een o6-nummer instelt voor hulpverlening aan slachtoffers van seksueel misbruik door priesters en rond het begin van de eeuwwisseling wanneer gevallen van seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk in onder andere de Verenigde Staten, Polen en Ierland bekend worden. Echter, niet in Nederland waar pas later, vanaf februari 2010, sprake is van een hausse aan meldingen.

In deze achtergrondstudie worden mogelijke verklaringen gezocht voor deze hausse. Om een antwoord te geven op de vraag waarom slachtoffers van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk zich niet eerder dan vanaf 2010 in grote aantallen melden en wat de rol van de media daarbij is, wordt een reconstructie gemaakt van de berichtgeving in de media over dit seksueel misbruik afgezet tegen de meldingen van slachtoffers bij de Onderzoekscommissie, de media en Hulp & Recht.

De hausse aan meldingen in 2010

In februari 2010 gaat vrij plotseling veel aandacht in de media uit naar seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Dit vertoont trekken van een mediahype zoals Vasterman (2004) die omschrijft: 'een mediabrede, snel piekende nieuwsgolf die één gebeurtenis als startpunt heeft en die voor het grootste deel het gevolg is van zichzelf versterkende processen bij de nieuwswaardigheid'.³

Zo'n hype kenmerkt zich door een *key event*, een specifieke gebeurtenis, gevolgd door een mediabrede nieuwsgolf en het bekend worden van vergelijkbare gebeurtenissen uit het verleden en het heden. De specifieke gebeurtenis op zichzelf wordt niet gezien als de

oorzaak van de mediahype, maar wel de betekenis die wordt gegeven aan de specifieke gebeurtenis en de constructie van berichtgeving die volgt op of gepaard gaat met de specifieke gebeurtenis. Ook factoren als de concurrentie met andere nieuwsfeiten of de beschikbaarheid van beeldmateriaal spelen hierbij een rol. Er is tijdens een mediahype sprake van veel thematisch nieuws en maatschappelijke reacties en verontwaardiging. Dit leidt tot meer meldingen van vergelijkbare gebeurtenissen. De media staan niet op afstand maar zijn actief betrokken bij, in dit geval, de slachtoffers van seksueel misbruik. De media spelen een actieve rol in de berichtgeving in plaats van dat zij daarin volgend zijn en louter het nieuws verslaan. Daarbij worden veel verschillende individuele meldingen door de media aan elkaar gekoppeld waardoor het lijkt alsof alle meldingen deel uitmaken van één groter geheel.

Gedurende een mediahype ontstaat een groeiende behoefte aan *naming and shaming*, het publiek bekend maken van (hooggeplaatste) verdachten, en televisieprogramma's concurreren elkaar met emotionele onderwerpen. De mediahype kan daarbij als het ware een publiek schandaal bewerkstelligen. Daarbij gaat het niet meer zozeer om de specifieke gebeurtenis maar om de wijze waarop de (bestuurlijk) verantwoordelijken erop reageren en handelen. Wanneer de specifieke gebeurtenis volgens de publieke opinie verwerpelijk is en de reactie van de verantwoordelijken hierop onvoldoende in openheid en zonder verontschuldiging of inlevingsvermogen voor slachtoffers gebeurt, neemt de publieke verontwaardiging toe. Het is mogelijk om de negatieve berichtgeving in de media te keren. Daarvoor is een positief *key event* nodig met grote symbolische waarde, zoals publieke verontschuldigingen, het tonen van berouw en het maken van een gebaar, gevolgd door navolgend gedrag.⁴

De zogenoemde mediahype rond het seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk start vermoedelijk in de eerste week van februari 2010 wanneer bekend wordt dat in de jaren zeventig en tachtig op het Canisiusgymnasium in Duitsland seksueel misbruik met minderjarigen door jezuïeten is gepleegd. Ook verschijnt die week het boek *De pater en het meisje* van Gerard van Westerloo, over het seksueel misbruik van zijn jongere zusje Tineke door pater Frits. Het bisdom Münster waartoe pater Frits behoort, kondigt in een persbericht aan dat zij Hulp & Recht hebben verzocht een onderzoek in te stellen naar de beschuldigingen en naar de wijze van handelen van de toenmalig verantwoordelijken van de congregatie.⁵ Medio februari 2010 wordt bekend dat het bisdom Aken een onderzoek heeft ingesteld naar twee priesters die verdacht worden van ontucht met minderjarigen. De Duitse justitie is op de hoogte en verdenkt nog twee geestelijken van seksueel misbruik.⁶

Voor Robert Chesal, journalist van Radio Nederland Wereldomroep, zijn de beschuldigingen in Duitsland aanleiding te onderzoeken of een soortgelijke situatie zich ook in Nederland heeft voorgedaan. Via de website van de Stichting Mannenhulpverlening na Seksueel misbruik komt Chesal in contact met Janne Geraets die op 14 januari 2010 op deze website een bericht heeft geplaatst.⁷ Geraets vraagt zich in dit bericht af wanneer er in Nederland een meldpunt voor slachtoffers van seksueel misbruik wordt ingesteld. Dit in navolging van Duitsland waar op 11 januari 2010 de zogenoemde *Heimkinder-hotline* in werking treedt.⁸ Geraets geeft aan als jongen te zijn misbruikt op het juvenaat in 's Heerenberg. Enige jaren geleden, in 2002, heeft hij Joep Dohmen, journalist van *NRC Handelsblad*, benaderd maar hij vond het destijds na zijn contacten met Dohmen moeilijk om mensen, wiens naam hij niet precies kent of herinnert, te betichten van seksueel misbruik. Nu vindt hij dat in Nederland ook recht moet worden gedaan aan de slachtoffers van misbruik aldus Geraets in zijn reactie op de website van Stichting Mannenhulpverlening na Seksueel misbruik.⁹

Op de redactie van Radio Nederland Wereldomroep wordt bij de bespreking van een recensie van *De pater en het meisje* vermeld dat Yvo van Kuyck, oud-voorzitter van de Beoordelings- en Adviescommissie (BAC) van Hulp & Recht, in 2008 zijn functie heeft neergelegd omdat hij zich niet kon verenigen met hetgeen de bisschoppen doen met de adviezen van de BAC. Omdat het Chesal verwondert dat hij niet eerder van deze kwestie heeft gehoord en inmiddels via Geraets is geïnteresseerd op eerder onderzoek door *NRC Handelsblad*, neemt Chesal contact op met Dohmen.¹⁰

Volgens Dohmen vormen internaten op dat moment voor de media een nieuw aandachtsveld. Enige jaren ervoor, rond 2002, richt de berichtgeving in *NRC Handelsblad* zich voornamelijk op seksueel misbruik in bisdommen en niet in internaten. Bovendien doet zich in februari 2010 de zogenoemde hostie-rel voor.¹¹ Een pastoor in Reusel weigert een homoseksuele prins Carnaval de communie tijdens een eucharistieviering, waarna een homodemonstratie in de kathedraal van 's-Hertogenbosch plaatsvindt. De hostie-rel wordt volgens Dohmen een landelijk onderwerp in de media omdat het publiek de ophef in de Rooms-Katholieke Kerk rondom homoseksualiteit niet begrijpt. De publieke opinie richt zich op dat moment op verwerpelijke zaken die mogelijk afspelen binnen de Rooms-Katholieke Kerk, aldus Dohmen.¹² De bisdommen, congregaties en ordes ontvangen de eerste verzoeken om uitschrijving uit de geloofsgemeenschap.¹³

Op 18 februari 2010 neemt Chesal contact op met de Bisschoppenconferentie over mogelijk seksueel misbruik op het internaat in 's-Heerenberg. Drie dagen later volgt Dohmen met dezelfde vraag.¹⁴ Dit leidt ertoe dat op 26 februari beide journalisten publiceren over seksueel misbruik door de salesianen in 's-Heerenberg.¹⁵ In de publicatie worden naast de ervaring zoals Geraets deze meldt ook die van Leonie Cramwinckel-Bloch beschreven. Zij geeft aan misbruikt te zijn door een pater van het internaat in 's-Heerenberg die tevens werkzaam was op haar school. Radio Nederland Wereldomroep en *NRC Handelsblad* roepen slachtoffers van seksueel misbruik op zich te melden via twee daartoe ingestelde e-mailadressen.¹⁶ Het e-mailadres van *NRC Handelsblad* was al eerder, in 2002, ingesteld.

Andere media waaronder het *NOS journaal*, reageren direct op de publicaties. Dit mede naar aanleiding van nauw contact dat Dohmen onderhoudt met ANP en NOS, voorafgaand aan publicaties in *NRC Handelsblad*.¹⁷ De dagbladen volgden al eerder de beschuldigingen in Ierland, maar dat lag op grotere afstand van Nederland en werd daarom minder snel gerelateerd aan de Nederlandse situatie.¹⁸

Ook de overste van de salesianen, pater H. Spronck, reageert op de publicaties. Hij biedt in de media zijn excuses aan en roept alle slachtoffers op zich te melden bij Hulp & Recht. De Konferentie Nederlandse Religieuzen kondigt aan dat Hulp & Recht een onderzoek zal instellen naar de beschuldigingen.¹⁹

Twee dagen nadat het seksueel misbruik op 's-Heerenberg in de publiciteit komt, plaatst Jaap Wolters een bericht op de website van Stichting Mannenhulpverlening na Seksueel misbruik. Hij wil in contact komen met Geraets omdat hun ervaringen sterk overeenkomen.²⁰ Op 1 maart 2010 verschijnt Geraets in een uitzending van *Netwerk*. Geraets en Wolters worden benaderd door de NCRV en ruim een week later, op woensdag 10 maart, volgt een uitzending waarin Geraets en Wolters beiden over hun ervaringen vertellen.²¹

De ervaringen van Geraets en Wolters zijn voor Radio Nederland Wereldomroep en *NRC Handelsblad* aanleiding om verder te gaan zoeken naar medeslachtoffers.²² De reacties die beide media ontvangen op het door hen ingestelde e-mailadres betreffen in eerste instantie voornamelijk oud-leerlingen van het juvenaat Don Rua in 's-Heerenberg. Ook met André Lubbers die zich achttien jaar eerder al meldde bij actualiteitenprogramma

Kruispunt, volgt contact.²³ Wanneer het onderzoek van Radio Nederland Wereldomroep en *NRC Handelsblad* zich uitbreidt naar de kostschool Eikenburg van de broeders van Liefde in Eindhoven, melden oud-leerlingen van deze kostschool zich.

De publiciteit genereert meer meldingen, ook van seksueel misbruik op andere locaties.²⁴ Zo wordt bekend, mede dankzij Peter Dijcks die zich publiekelijk als slachtoffer bekend maakt, dat seksueel misbruik is gepleegd op het blindeninstituut Sint Henricus in Grave. Dit instituut stond onder leiding van de fraters van Tilburg.²⁵ Ook worden, mede door het publiekelijk optreden van Bert Smeets die de slachtoffergroep Mea Culpa opricht, meldingen bekend van seksueel misbruik op jongensinternaat St. Maria ter Engelen in Bleijerheide Kerkrade.²⁶

Radio Nederland Wereldomroep en *NRC Handelsblad* brengen medeslachtoffers met elkaar in contact, die op eigen initiatief lotgenotengroepen oprichten en oproepen aan anderen doen om zich ook te melden.²⁷ In 2011 vormen de lotgenotengroepen een samenwerkingsverband in de Koepel Landelijk Overleg Kerkelijk Kindermisbruik. De slachtoffers vinden het van belang dat hen na jaren recht wordt gedaan en dat het moment is aangebroken dat de misstanden in hun volle omvang worden erkend.²⁸

Ook andere media, waaronder de IKON, doen oproepen om ervaringen te melden. Volgens Chesal en Dohmen is het een onderwerp dat voor veel media interessant en toegankelijk is. 'Iedereen kon slachtoffer zijn en iedereen kon op onderzoek uitgaan.'²⁹ Ruim honderd slachtoffers melden zich bij Radio Nederland Wereldomroep, *NRC Handelsblad*, IKON en zo'n 600 bij Hulp & Recht.

Op 3 maart 2010 bereikt het seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk de politieke agenda. Het Tweede Kamerlid drs. K. Arib (PvdA) verzoekt om een onafhankelijk onderzoek door de ministers van Justitie en voor Jeugd en Gezin naar seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Het kabinet wil het vooronderzoek van drs. W.J. Deetman afwachten.³⁰

Ook verschijnt in die maand een aantal autobiografische boeken over ervaringen van minderjarigen met seksueel misbruik op internaten, zoals *Pater Noster* van José Hennekam, die al eerder in mei 2009 zijn ervaringen beschreef in *De Kindervriend*, en het boek *Nr 21* over de ervaringen van Frans Houben.

In de maanden die volgen is sprake van regelmatige aandacht voor het seksueel misbruik in de media vooral door *RTL Nieuws* en door de lokale media in Noord-Brabant en Gelderland.³¹ Op 2 november 2010 zendt het televisieprogramma *Uitgesproken EO* een reportage uit over Ton Leerschool, die als dertienjarige seksueel misbruikt wordt op het katholieke internaat Eymard Ville in Stevensbeek en dat jaar deelneemt aan een vreedzame protestmars in Rome om samen met andere slachtoffers uit diverse landen meer en snellere sancties vanuit de Rooms-Katholieke Kerk te eisen.³² Leerschool verschijnt al eerder in de media, onder andere op 27 september 2007 in een uitzending van *Nova*, waarna Leerschool met zijn therapeut de website www.seksueelmisbruik.info begint. Op 3 maart 2011 bericht het *Algemeen Dagblad* dat Leerschool het aanbod van vierduizend euro schadevergoeding van de congregatie van het Heilig Sacrament weigert en dat de pater die Leerschool seksueel heeft misbruikt, schuldig wordt bevonden in de klachtenprocedure van Hulp & Recht.³³

Een aantal gebeurtenissen dat aandacht krijgt in de media leidt tot een stijging van het aantal meldingen dat de Onderzoekscommissie ontvangt, met name in de maanden maart tot en met mei en september tot en met november 2010.

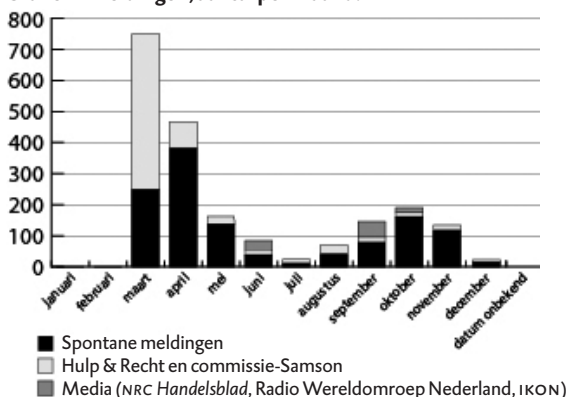
De Onderzoekscommissie ontvangt in totaal 2026 'meldingen', waarvan 1279 direct via het daartoe ingestelde e-mailadres en postadres (directe meldingen). Daarnaast ontvangt

zij 747 meldingen indirect via de media (Radio Nederland Wereldomroep, *NRC Handelsblad*, *de Volkskrant* en de IKON); via Hulp & Recht en via de commissie-Samson, conform de daartoe gemaakte afspraken (indirecte meldingen)³⁴. In tabel 1 en grafiek 1 wordt een overzicht gegeven van het aantal directe en indirecte meldingen per maand in 2010. Daarnaast wordt in de laatste kolom aangegeven op welke data de meeste meldingen worden gedaan.

In 162 meldingen die de Onderzoekscommissie in 2010 ontvangt per e-mail (ongeveer twaalf procent van het aantal meldingen per e-mail) geven de melders expliciet aan te reageren naar aanleiding van berichtgeving op de radio (10 meldingen), op televisie (24 meldingen), in de krant (50 meldingen) of op internet (11 meldingen). Vijftien melders reageren op berichtgeving in meerdere media en 52 melders geven geen nadere omschrijving van de media die het precies betreffen. In totaal 28 van de 162 melders hebben zelf contact gezocht met de media en 29 melders geven aan dat zij reageren naar aanleiding van een bericht of een oproep van de Onderzoekscommissie in de media. De meeste van deze melders sturen hun reactie in de maand maart (59 melders), gevolgd door de maanden april (39 melders) en mei (18 melders). In de maanden die volgen is sprake van een afname van het aantal meldingen waarin melders expliciet aangeven te reageren op berichtgeving in de media (4 in juni; 6 in juli; 7 in augustus; 1 in september; 13 in oktober; 6 in november en 9 in december).

Tabel 1 Aantal meldingen en data meeste meldingen

MELDINGEN	TOTAAL	DIRECT	INDIRECT	DATA MEESTE MELDINGEN
<i>Maand</i>				
januari	2	1	1	
februari	5	1	4	
maart	762	253	509	2, 8-10, 13-17 en 24
april	464	392	72	7, 8 en 12
mei	156	145	11	3, 10-12 en 16
juni	80	39	41	
juli	35	23	12	
augustus	51	42	9	
september	126	80	46	29 en 30
oktober	180	148	32	15, 16 en 26
november	126	121	5	3, 12, 19, 25, 29 en 30
december	35	31	4	
datum onbekend	4	3	1	
totaal	2026	1279	747	

Grafiek 1 Meldingen, aantal per maand.³⁵

De sterke stijging van het aantal meldingen met name in de eerste helft van maart is verklaarbaar vanuit de publiciteit rondom het besluit op 7 maart 2010 tot een onafhankelijk onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen binnen de R.K. Kerkprovincie in Nederland en vanuit de bekendmaking van beschuldigingen van seksueel misbruik in 's Heerenberg. Een sterke stijging van het aantal meldingen eind maart 2010 vindt plaats rondom een aantal nieuwsfeiten waaronder een optreden van kardinaal Simonis op 23 maart 2010 in een uitzending van *Pauw & Witteman*.³⁶

In april 2010 stijgt het aantal meldingen rond de periode dat bekend wordt dat paus Benedictus XVI weigert om een wegens ontucht veroordeelde priester uit het ambt te zetten en dat een pastoor uit Kerkrade twintig jaar nadat hij veroordeeld is wegens ontucht, alsnog zijn functie neerlegt.³⁷

Op 10, 11 en 12 mei stijgt het aantal meldingen kort na de bekendmaking van het vooronderzoek van de dan nog in te stellen Onderzoekscommissie. Het NOS-journaal wijdt hier op 7 mei een live-uitzending aan.

Gedurende de zomermaanden neemt de berichtgeving in de media af en zo ook het aantal meldingen dat de Onderzoekscommissie ontvangt. Pas eind september is weer sprake van een sterke stijging aan meldingen, gelijktijdig met een tweetal slachtofferbijeenkomsten, door de Onderzoekscommissie georganiseerd.

In oktober neemt het aantal meldingen toe. Op 1 oktober verschijnt het boek *Vrome zondaars* van Joep Dohmen, over seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland. Die maand kondigt de Onderzoekscommissie aan dat tot 1 december dat jaar gemeld kan worden. Ook verschijnt in *Algemeen Dagblad* een artikel over het onterecht seponeren van twee zedenzaken tussen 1980 en 1985, waarbij twee priesters betrokken zijn. Volgens Justitie lijkt er sprake van bewijsbare zaken. De priesters zouden seksueel misbruik van een groot aantal kinderen hebben toegegeven. Het betreft een kapelaan uit Brunssum, die dertig jaar lang tientallen scoutingleden en misdienaars zou hebben misbruikt. In het andere geval gaat het om een pater in Rijswijk, die ontucht zou hebben gepleegd met een aantal jongens. Nadat Justitie hun zaken had geseponeerd, konden zij hun intrek nemen in een klooster of naar een ander bisdom gaan.³⁸

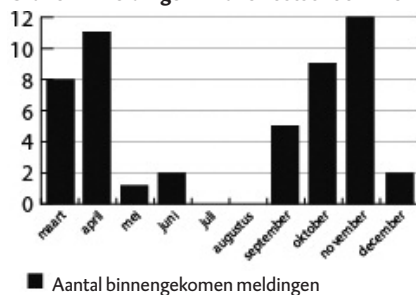
In november stijgt het aantal meldingen na de berichtgeving in diverse dagbladen over verdenkingen van seksueel misbruik op jongensinternaat Don Rua.³⁹ Daarnaast wordt bekend dat een 77-jarige koster uit Rotterdam na verdenking van ontucht door de rechtbank

op vrije voeten is gesteld vanwege zijn hoge leeftijd en het feit dat hij nog geen strafblad heeft.⁴⁰

Op 1 december sluit de Onderzoekscommissie officieel de mogelijkheid tot melden. Vanaf dat moment tot aan de zomer van 2011 ontvangt de Onderzoekscommissie nog zo'n vijftig meldingen van slachtoffers. Naar aanleiding van de oproep die de Onderzoekscommissie op 17 februari 2011 doet aan plegers om zich te melden, ontvangt zij nog zestien meldingen. De meldingen die de Onderzoekscommissie ontvangt vóór 1 december 2010 worden volgens een statistische methodiek geregistreerd ten behoeve van het in kaart brengen van de aard en omvang van het seksueel misbruik. In hoofdstuk 3 wordt dit nader toegelicht. De meldingen die de Onderzoekscommissie ontvangt na 1 december 2010 worden niet als zodanig geregistreerd maar worden op kwalitatieve wijze in het onderzoek benut.

De vermoedelijke invloed van de berichtgeving in de media op het aantal meldingen dat de Onderzoekscommissie ontvangt, is ook zichtbaar in de spontane meldingen die de Onderzoekscommissie ontvangt inzake de kostschool Eikenburg van de broeders van Liefde in Eindhoven, zoals weergegeven in grafiek 2.

Grafiek 2 Meldingen inzake kostschool Eikenburg

Reconstructie van de mediaberichtgeving

De mediahype in 2010, die vermoedelijk is ontstaan als gevolg van een aantal samenkomende gebeurtenissen in februari 2010, biedt nog geen verklaring waarom de hausse aan meldingen van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk zich niet eerder heeft voorgedaan.

Om te komen tot mogelijke verklaringen wordt een reconstructie gemaakt van de berichtgeving over seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk in de afgelopen decennia, vanaf de jaren zestig tot aan het jaar 2010. Deze periode van vijftig jaar is onder te verdelen in een aantal fasen in de ontwikkeling van seksueel misbruik als sociaal probleem en de rol van de media daarbij. Typerend aan seksueel misbruik als sociaal probleem is dat het zich zodanig ontwikkelt dat er in de afgelopen decennia telkens nieuwe aandacht aan wordt besteed in de media.

De verdeling in fasen is afgeleid van Vasterman (2004) in zijn onderzoek naar mediahypes en de sociale constructie van seksueel misbruik.⁴¹ Vasterman (2004) constateert dat het onderwerp seksueel misbruik zich anders ontwikkelt in de media dan wordt verwacht op basis van de theorie van het dynamisch amplificatiemodel.

Volgens dit model ontwikkelt een probleem zich in de media in vier fasen: Framing, Expansie, Ambivalentie en Institutionaliseren. In de framingfase wordt het probleem

ontdekt, verkend en erkend. De media hanteren een bepaalde benadering en definitie van het probleem, genoemd het *frame*. Zo lijkt in de jaren zestig en zeventig sprake van het *Collective Denial-frame*, waarbij seksueel misbruik wordt onderschat of ontkend en slachtoffers vaak niet worden geloofd. In de expansiefase wordt het domein waarop het probleem betrekking heeft breder. Het gaat dan bijvoorbeeld niet alleen over seksueel misbruik binnen het gezin maar ook op scholen. In de ambivalentiefase is sprake van ambivalentie, controverses en de opkomst van alternatieve frames. Een voorbeeld van een alternatief frame is het *False Accusation-frame* dat eind jaren tachtig ontstaat en waarbij beschuldigingen en verklaringen van slachtoffers niet per definitie voor waarheid worden aangenomen. In de institutionaliseringfase is sprake van een geïnstitutionaliseerd sociaal probleem waarover een zekere mate van consensus bestaat. Deze consensus vertaalt zich in wijzigingen in het strafrecht en het vervolgingsbeleid. In de institutionaliseringsfase wordt het probleem beschouwd als niet uniek voor bepaalde situaties zoals binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Het doet zich overal in de samenleving voor en is onder controle dankzij verbeterde wetgeving en hulpverlening.

Het dynamische amplificatiemodel onderscheidt zich van het *issue-attentionmodel* waarin een probleem opkomt, veel aandacht krijgt en weer verdwijnt. Dit model biedt geen verklaring voor het feit dat seksueel misbruik als probleem in de loop der jaren diverse malen de ontwikkeling van opkomen en verdwijnen doormaakt.

Anders dan wordt verwacht volgens het dynamische amplificatiemodel doorloopt het onderwerp seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk vanaf de jaren zestig tot het jaar 2000 eerst de fase van framing tot aan 1989, gevolgd door de ambivalentiefase tot 1996 en aansluitend de expansiefase tot het jaar 2000. Volgens Vasterman (2004) is rond de eeuwwisseling sprake van een institutionaliseringsfase, wanneer duidelijk wordt dat het probleem zich in meerdere sectoren in de samenleving voordoet en onder controle wordt gehouden dankzij goede hulpverlening en wetgeving. In deze fase is volgens Vasterman (2004) sprake van een stabilisatie van het aantal meldingen.

Vasterman (2004) richt zich op de periode tot ongeveer het jaar 2000. De onderzoeksperiode van de Onderzoekscommissie loopt tot aan het jaar 2010. Met name rond 2002, zo zal hierna blijken, is sprake van een hernieuwde media-aandacht voor het probleem van seksueel misbruik, gevolgd door een daling van de aandacht enkele jaren later, tot aan februari 2010 wanneer sprake is van een mediahype, zoals reeds beschreven.

Fase 1: 1980-1989 Veel media-aandacht voor seksueel misbruik van minderjarigen

Seksueel misbruik van kinderen, met name meisjes, en vrouwen wordt pas vanaf de jaren tachtig beschouwd als een maatschappelijk probleem dat onderdeel uitmaakt van het publieke debat. In de decennia daarvoor, in de jaren zestig en zeventig, is de aandacht voor deze problematiek geringer. Seksueel misbruik wordt tot dan toe onderschat, ontkend of gebagatelliseerd en er is weinig aandacht voor hulpverlening.⁴² Vasterman (2004, naar: Beckett, 1996⁴³) noemt dit het *Collective Denial-frame*.

Zo wordt in de jaren zestig seksueel misbruik van kinderen in het algemeen beschouwd als een ernstig feit maar wordt niet gedefinieerd als een maatschappelijk probleem waarvoor overheidsingrijpen noodzakelijk wordt geacht. In de berichtgeving in de media krijgt dit onderwerp eenzelfde status als andere vormen van strafbaar gedrag en de publieke bespreking ervan is nog geen gemeengoed.⁴⁴

In de jaren zeventig groeit de aandacht voor seksueel misbruik van kinderen. Dit vindt plaats tegen de achtergrond van een zekere mate van liberalisering van het onderwerp seksualiteit, waardoor eind jaren zeventig seks met kinderen in bepaalde kringen in de samen-

leving acceptabel worden geacht. Zo pleit het Eerste Kamerlid dr. E. Brongersma in 1978 in het televisieprogramma *Het uur U* voor de acceptatie van pedofiele contacten tussen volwassenen en kinderen. In 1980 bestaan er ongeveer tien pedofiliewerkgroepen van de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming en in 1982 wordt de Vereniging Martijn officieel opgericht.⁴⁵ Toch blijft de liberalisering van seksualiteit beperkt. Zo krijgen diverse adviezen van de adviescommissie voor de herziening van de zedelijkheidswetgeving⁴⁶ [commissie-Peters, later commissie-Melai, ingesteld in mei 1970] weinig doorwerking in wetsvoorstellen.⁴⁷ De opkomende invloed van vrouwenbewegingen, zoals de ver-tegenwoordiging van Vrouwen tegen Verkrachting in de commissie-Melai, leidt ertoe dat er een breder maatschappelijk besef ontstaat dat verkrachting vaker plaatsvindt door bekenden, in het gezin en met kinderen, dan alleen door de zogenaamde hit and run-dader.⁴⁸

Het jaar 1982 is volgens MOVISIE aan te merken als de start van de overheidsbemoeienis met seksueel geweld, wanneer op 7 en 8 juni dat jaar de beleidsvoorbereidende conferentie 'Seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes' [Kijkduinconferentie] wordt georganiseerd. Vanaf 1984 is seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes een onderwerp van overheidsbeleid waarbij de nadruk ligt op de ontwikkeling van hulpverleningsmethoden.⁴⁹

De late 'ontdekking' van de problematiek van seksueel misbruik van minderjarigen kan mogelijk worden verklaard vanuit het feit dat tot dan toe deze problematiek als taboe wordt gezien en het tot 1982, wanneer de Vereniging tegen seksuele kindermishandeling binnen het gezin (vsk) wordt opgericht, ontbreekt aan een belangengroepering die de problematiek bespreekbaar maakt.⁵⁰ De vsk richt zich in die tijd voornamelijk op incest van meisjes en vrouwen. Een jaar later, in 1983, wordt de Stichting Mannen Tegen Seksueel Geweld opgericht.

Het publieke debat over seksueel misbruik met minderjarigen gaat volgens Vasterman (2004) gepaard met een mediahype die ontbrandt na een uitzending in 1982 van het NCRV programma *Hier en Nu* over incest.⁵¹ In juni 1982 zendt het *NOS-journaal* de documentaire *Een lege plek in Den Haag* uit over seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke instelling Groenestein.⁵² Het aantal meldingen bij politie en justitie van seksueel misbruik stijgt en een aantal extreme zaken komt in de media zoals de zedenzaak in Oude Pekela in 1987 waarbij sprake zou zijn van satanisch ritueel misbruik van kinderen op scholen door daders die verkleed zijn als clown. Politie en justitie kunnen geen bewijzen vinden.

In 1988 speelt de Bolderkaraffaire over vermeend seksueel misbruik, geconstateerd door een medewerker van kinderdagverblijf de Bolderkar. De beschuldigten worden vrijgesproken omdat de bewijsvoering uitsluitend is gebaseerd op een methode waarbij aan kinderen poppen met geslachtsdelen worden getoond en wordt gevraagd wat je daarmee kunt doen. In 1990 dient de Eper incestzaak, waarbij de zussen Yolanda en Eveline aangifte doen tegen hun moeder, vader, broer en een politiemannet wegens seksueel misbruik, babymoord en illegale abortus. De authenticiteit van de verklaringen van Yolanda worden door de getuige-deskundige professor dr. W.A. Wagenaar in twijfel getrokken. In 1991 dient de zaak-Finkensieper waarin psychiater dr. Th. Finkensieper, werkzaam bij de jeugdpsychiatrische inrichting van de Helderlingstichtingen in Zetten beschuldigd wordt van seksueel misbruik van jonge patiënten. In andere westerse landen doen zich soortgelijke extreem grote zaken voor zoals de Cleveland-affaire in 1987 over vermeend misbruik van zo'n 120 kinderen, in grote mate vergelijkbaar met de Bolderkaraffaire.⁵³

In de wijze van berichtgeving over seksueel misbruik sluiten de media in de jaren tachtig en negentig aan bij het perspectief van de slachtoffers. Dit betekent dat, hoewel men in de samenleving seksueel misbruik van minderjarigen vaak nog ontkent of onderschat (*Collective Denial-frame*), door de media veel uiteenlopende en ernstige meldingen van

langdurig seksueel misbruik van kinderen worden gepubliceerd. De media spreken van 'het topje van de ijsberg' en er worden hoge inschattingen gemaakt van de omvang van het probleem, terwijl de cijfers vaak vaag en niet altijd wetenschappelijk getoetst zijn. Prevalentiecijfers [ooit misbruikt] worden veelal geprojecteerd op incidentiecijfers [actueel misbruik] waardoor sprake lijkt van een epidemie.⁵⁴

In 1988 verschijnt het onderzoek *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten*, van dr. N. Draijer, waarmee een wetenschappelijke basis wordt geboden voor cijfers over seksueel misbruik van minderjarigen. Het onderzoek komt tegemoet aan de motie Lucassen-Stautter, die op 7 februari 1983 door de Tweede Kamer wordt aangenomen. In deze motie wordt geconstateerd dat er geen gegevens beschikbaar zijn over de psychische en psychologische gevolgen van seksueel misbruik van kinderen, zodat een inventarisatie van de omvang en de inhoud van het probleem noodzakelijk is. Daarnaast voorziet het onderzoek in het verzoek van VSK, in aansluiting op een studieconferentie naar seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes georganiseerd door de staatssecretaris van Sociale Zaken, naar een literatuurstudie over buitenlands empirisch onderzoek naar dit onderwerp.⁵⁵

Seksueel misbruik van minderjarigen raakt uit de taboesfeer en wordt steeds meer publiek bespreekbaar. Met het daarmee gepaard gaande besef dat dit misbruik niet langer ontkend of onderschat kan worden, komt ook de hulpverlening aan slachtoffers op gang. Zo krijgt André Lubbers in de jaren negentig, destijds werkzaam bij de Stichting Ambulante FIOM, subsidie om een hulpverleningsmethodiek te ontwikkelen voor seksueel misbruikte jongens en mannen.⁵⁶

*Fase 2: 1989-1996: De eerste Rooms-Katholieke Kerk gerelateerde zaken en een omslag in de mediaberichtgeving*⁵⁷

De extreme zaken die eind jaren tachtig en begin jaren negentig in de publiciteit komen, kennen eenzelfde patroon. Het gaat om grootschalig misbruik van diverse aard met steeds nieuwe daders en nieuwe onthullingen, waarvan politie en Justitie het bewijs niet kunnen aantonen.⁵⁸ Dit leidt tot een omslag in de mediaberichtgeving die vanaf dat moment niet meer vanzelfsprekend het perspectief van de slachtoffers volgt. Seksueel misbruik van minderjarigen wordt maatschappijbreed verwerpelijk geacht maar de zedenzaken zitten vol controverse. Ontkenning of onderschatting van het seksueel misbruik maakt plaats voor aandacht voor zedenschandalen en voor verscherpte aandacht voor valse beschuldigingen.⁵⁹

Volgens Vasterman (2004) wordt het *Collective Denial-frame* vervangen voor het *Scandal-frame*. Beckett (1996, In: Vasterman, 2004) stelt dat naar het *Collective Denial-frame* ook het *False Accusation and Official Misconduct-frame* ontstaat.

De media leveren hieraan een grote bijdrage door te zoeken naar nieuwe verhalen over slachtoffers die onrechtvaardig zijn behandeld door grote bureaucratische instellingen. Daarbij wordt niet alleen zoals voorheen een stem gegeven aan slachtoffers en ervaringsdeskundigen maar ook aan hulpverleners, de overheid en wetenschappers.⁶⁰

Een voorbeeld is de zedenzaak in Wapenveld, op het justitiële jongensinternaat De Dreef. De directeur is een van de verdachten van ontucht met minderjarige jongens. Hij wordt vrijgesproken omdat de rechters de betrouwbaarheid van de verklaringen van de jongens in twijfel trekken. Zij zouden mogelijk zijn beïnvloed tijdens een gesprek met de redactie van het actualiteitenprogramma *Televisier* die een uitzending maakt over de zaak.⁶¹

In reactie op de verscherpte aandacht voor valse beschuldigingen, het False Accusation-frame, ontstaat aandacht voor hervonden herinneringen. Beckett (1996, In: Vaster-

man, 2004) noemt dit het frame van *Survivors speak*. Zo zijn er volgens McNally (2003) eind jaren negentig in de Verenigde Staten zo'n duizend rechtszaken waarin hervonden herinneringen aan jeugdtrauma's een rol spelen.⁶² Dit leidt vervolgens medio jaren negentig tot het ontstaan van het *False Memory-frame*. Zo wordt in 1994 de Werkgroep Fictieve Herinneringen opgericht door ouders die door hun kinderen onterecht beschuldigd worden van incest, naar analogie van de Amerikaanse *False Memory Syndrome Foundation*.

Daarnaast ontstaan geruchten over ritueel en satanisch misbruik. In 1993 besteedt het actualiteitenprogramma *Nova* hieraan een uitzending.⁶³ In dat jaar wordt de Werkgroep Ritueel Misbruik ingesteld door het ministerie van Justitie, de Inspectie Jeugdhulpverlening en de Geneeskundige Inspectie voor de Geestelijke Volksgezondheid, een van de voorlopers van de Inspectie voor de Gezondheidszorg. De werkgroep heeft tot doel om de problematiek in kaart te brengen en voorstellen te doen voor nader onderzoek of voor een meldingsprocedure.⁶⁴

Berichtgeving over seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk

Een van de eerste berichten over seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk is die van een 46 jarige man die zegt te zijn misbruikt door een pater op een seminarie. Op 1 februari 1992 besteedt het actualiteitenprogramma *Rondom Tien* hieraan aandacht in een uitzending over verkrachting van mannen.

De berichtgeving in de Nederlandse media over seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk tot medio jaren negentig vindt plaats naar aanleiding van een tweetal publicaties en twee grootschalige zedenzaken in het buitenland. In 1993 verschijnt 'A Gospel of Shame', een onderzoek van journalisten Bruni en Burkett in de Verenigde Staten naar seksueel misbruik van minderjarigen door priesters.⁶⁵ Naar aanleiding van de aandacht die de KRO aan deze publicatie besteedt, melden zich in Nederland tweehonderd mensen met gelijke ervaringen.⁶⁶ In april 1994 verschijnt het boek *Een pastor moet je toch kunnen vertrouwen* van Van Dam en Eijttjes, waarna *Kruispunt* een uitzending maakt over seksueel misbruik binnen pastorale relaties en met minderjarige kinderen onder andere binnen de Rooms-Katholieke Kerk. In de uitzending vertelt André Lubbers dat hij als kind is misbruikt door een priester.⁶⁷ Bisschop Ernst van het bisdom Breda zegt in die uitzending dat door de media-aandacht de noodzaak van beleid duidelijk is geworden. Hij kondigt aan dat vertrouwenspersonen worden ingesteld voor slachtoffers en plegers. Daarnaast dienen de bestaande procedure bij seksueel misbruik publiek bekend te worden en dient in de vorming van aankomend geestelijken en religieuzen meer aandacht te worden besteed aan het onderwerp seksueel misbruik. De publieke bekentenissen van Lubbers krijgt geen gevolg in de media of een publieke reactie door de Rooms-Katholieke Kerk.⁶⁸

In februari 1996 zendt *Televisier* een reportage uit over grootschalig misbruik door een dirigent van een jongenskoor in Canada.⁶⁹

Hoewel de media in die tijd ook aandacht besteden aan seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk lijkt de aandacht van de Nederlandse kerk zelf in die periode voornamelijk gericht te zijn op misbruik in pastorale relaties. In 1992 is hier toe een aantal werkgroepen opgericht en eind 1994 opent de Rooms-Katholieke Kerk een 06- nummer voor hulpverlening.⁷⁰

Fase 3: 1995-2000: Mediahypes en een toename van berichten over de Rooms-Katholieke Kerk⁷¹

In 1996 wordt Marc Dutroux gearresteerd voor ontvoering, gijzeling, verkrachting en moord van zes minderjarige meisjes. Deze gebeurtenis is aanleiding voor een mediahype

rondom het pedoseksueel gevaar met verkrachting, mishandeling en moord. In de berichtgeving over seksueel misbruik van minderjarigen is sprake van een verschuiving richting misbruik door de zogenoemde *pedokiller*. Vasterman (2004) spreekt hier van het *Stranger-danger-frame*.

Daarnaast is vanaf medio jaren negentig sprake van een verschuiving van de berichtgeving richting seksueel misbruik van minderjarigen in gezagsverhoudingen zoals op scholen en binnen de Rooms-Katholieke Kerk. De invalshoek ligt daarbij niet alleen bij de aard van het seksuele misbruik maar ook bij de wijze waarop betrokkenen het misbruik proberen te verhullen.⁷²

De gebeurtenis die aanzet tot de mediahype over misbruik op scholen is een zedenzaak op een school in Rijssen die aan het licht komt door afpersing door een oud-leerling en een zedenzaak rondom een aantal bekende judoka's in Amersfoort. Ook wordt bekend dat op Guy de Brès-scholengemeenschap een aardrijkskundeleraar zich schuldig heeft gemaakt aan ontucht met achttien jongens en ook de gymleraar ontucht heeft gepleegd.⁷³

In deze fasen volgen de media het perspectief van de slachtoffers. Veel verschillende berichten worden door de media aan elkaar gekoppeld waardoor het lijkt alsof er sprake is van één groot complot. Zo wordt onderzocht of de zaak-Dutroux verband houdt met een aantal zedenzaken dat zich begin jaren negentig in Nederland heeft voorgedaan. Uit het onderzoek blijkt dat niet het geval.⁷⁴ De zedenzaken in België en in Nederland leiden tot grote maatschappelijke verontwaardiging en een behoefte aan overheidsinspanningen.⁷⁵

Berichtgeving over seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk

Vanaf medio jaren negentig lijkt de berichtgeving over seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk enigszins het verloop van een mediahype te kennen, zij het dat de berichtgeving schoksgewijs verloopt en speciale gebeurtenissen wel aanwezig zijn maar niet leiden tot een grootschalige mediahype met veel meldingen zoals in het jaar 2010.

Op 9 april 1996 verschijnt in *NRC Handelsblad* een artikel over de notitie 'Celibaat en affectiviteit', dat is opgesteld door kardinaal Simonis in samenwerking met de priesteraad van het aartsbisdom Utrecht. Volgens Simonis is een middenweg tussen het celibaat en het huwelijk heilloos en onjuist. Simonis raadt in celibaat levende priesters aan geestelijke begeleiding te zoeken naar zogenoemde echte celibataire vriendschappen.⁷⁶

Op 6 augustus 1996 zendt *Netwerk* een reportage uit over Jos Eggenkamp, die als 21-jarige jongen drie jaar lang seksueel is misbruikt door de priester Jan ter Laak. Een jaar eerder doet Eggenkamp zijn verhaal in KRO-RKK-programma *Kruispunt*, maar vindt het op dat moment niet nodig de naam van de priester te noemen. Ook *Kruispunt* brengt de naam van de priester niet naar buiten. KRO-medewerkers zeggen destijds een spreekverbod opgelegd te hebben gekregen. De priester was werkzaam als KRO-omroepastor ten tijde van het moment dat het misbruik plaatsgevonden zou hebben.⁷⁷

Op 20 november 1996 verschijnt een artikel in het dagblad *De Stem* over een brief van toenmalig kardinaal Simonis aan alle priesters, diakens en pastoraal werkers van het aartsbisdom Utrecht. In de brief waarschuwt Simonis dat seksueel misbruik de boodschap van het evangelie tot in de wortels aantast. Simonis verwijst naar Ter Laak, door wie seksueel misbruik in pastorale relaties veel aandacht heeft gekregen.⁷⁸

Een van de eerste berichten die daarop volgt, dateert van mei 1997 over de veroordeling van een pastoor in België wegens ontucht met minderjarige jongens.⁷⁹

Pas in september 1997 komt er een nieuwe stroom aan berichten op gang. Die maand worden twee pastoors, een uit Driebergen en een uit de parochies in Rijpwetering en

Oude Ade veroordeeld wegens ontucht met minderjarigen.⁸⁰ Op datzelfde moment publiceert de Interkerkelijke Stichting tegen Seksueel Misbruik in Pastorale Relaties (SMPR) cijfers waaruit blijkt dat pastoraal misbruik vaker voorkomt dan gedacht.⁸¹

Vanaf eind 1997 tot aan begin 1999 verschijnen vrijwel maandelijks berichten over seksueel misbruik van minderjarigen door priesters en kardinalen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in het buitenland. Zo legt aartsbisschop Groër van Wenen per direct zijn functie neer omdat hij wordt beschuldigd van ontucht met minderjarige jongens. Verder wordt kardinaal Danneels van België op 9 februari 1998 door de rechtbank verhoord in verband met 'betrokkenheid bij ontucht met minderjarigen'. En ook wordt een inval gedaan in het bisdom Gent wegens een van pedofilie verdachte hulpkoster. Ten slotte biedt de Ierse katholieke organisatie The Christian Brothers openlijk excuses aan voor het seksueel misbruik op internaten en weeshuizen.⁸²

Pas in november 1998 richt de berichtgeving zich weer op de Nederlandse situatie en meer specifiek op misbruik in pastorale relaties, maar (nog steeds) niet op misbruik van minderjarigen. De aanleiding hiervoor is de open dag die het SMPR organiseert voor mensen die ooit misbruikt zijn door pastoors of dominees.⁸³ In december 1998 volgt het eerste bericht over seksueel misbruik van minderjarigen wanneer een pastoor uit Heerlen wordt veroordeeld tot zes maanden voorwaardelijke gevangenisstraf wegens ontucht met minderjarige jongens.⁸⁴

Het onderwerp pedofilie gaat vanaf dat moment een prominenter onderdeel uitmaken van het publieke debat. Zo wordt in januari 1999 in opdracht van *Rondom Tien* een enquête uitgevoerd onder de Nederlandse bevolking, waaruit blijkt dat 90 procent een strengere controle wil op veroordeelde pedoseksuelen.⁸⁵

Met name de Protestantse Kerk staat in de berichtgeving over pedofilie centraal. De aanleiding hiervoor is het aftreden van dominee Vissinga in 1998 vanwege het begrip dat hij toonde voor een pedofiele collega-dominee.⁸⁶ Hierover worden in 1999 twee reportages uitgezonden.⁸⁷ In januari 2000 richt de berichtgeving zich met name op een grootschalige ontuchtzaak waarbij een kerkelijk functionaris, een predikant zonder diploma, in Doorn tientallen minderjarige jongens seksueel heeft misbruikt.⁸⁸ In reactie daarop geven de Samen Op Weg-kerken aan dat zij pedofelen beter willen begeleiden.⁸⁹

De berichtgeving over de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland blijft in 1999 beperkt tot twee berichten, één in januari in *Trouw* over een 79-jarige monnik die heeft bekend veertig jaar geleden een meisje te hebben misbruikt. De zaak wordt bekend nadat het slachtoffer zich meldt bij Hulp & Recht.⁹⁰ In april 1999 wordt bekend dat een zogenoemd 'prominent katholiek' uit Zuid-Limburg ontucht heeft gepleegd met minderjarige jongens.⁹¹ Begin 2000 volgt Rooms-Katholieke Kerk-gerelateerde berichtgeving wanneer Studio Rooms-Katholieke Kerk een interview uitzendt met emeritus bisschop Niënhaus over de reikwijdte van de zwijgplicht bij seksueel misbruik. Dit naar aanleiding van het bekend worden van de ambities van de Belgische bisschoppen om in het licht van de zaak-Dutroux een meldpunt seksueel misbruik door priesters op te richten.⁹²

*Fase 4: 2000-2010: Aanloop naar mediahype over seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk*⁹³

De periode van 1996 tot 2000 heeft de aandacht voor seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk vergroot, maar heeft niet geleid tot een echte mediahype. In de periode vanaf 2000 neemt de aandacht in de media verder toe tot rond medio 2002. Deze aandacht is voornamelijk gericht op seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk in het buitenland. Na 2002 neemt de aandacht in de media gedurende enkele jaren af, om

vervolgens weer op te laaien tot een mediahype vanaf februari 2010 in Nederland.

Bij Hulp & Recht wordt in 2002 een groot aantal meldingen van seksueel misbruik gedaan. Zoveel dat deze organisatie hierover aparte rapportage opstelt voor de Bisschoppenconferentie en de Konferentie Nederlandse Religieuzen.

Periode 2000 tot mei 2002: een toename van aandacht

Op 10 augustus 2000 zendt het actualiteitenprogramma *Twee Vandaag* een reportage uit over seksueel misbruik van minderjarigen in katholieke internaten in Ierland waarnaar in opdracht van de overheid een onderzoek wordt ingesteld.⁹⁴ De berichtgeving in de maanden erna gaat over een wegens ontucht met een meerderjarige jongen veroordeelde priester in Heerlen die door het bisdom Roermond opnieuw in een parochie wordt aangesteld, het ontslag van een pastoor in 's Heerenberg wegens misbruik van een au pair, seksueel misbruik van nonnen door priesters in Afrika en de aanhouding van een Braziliaanse priester wegens ontucht met jonge meisjes.⁹⁵

Eind 2001 intensiveert de aandacht in de media wanneer het *NOS journaal* beelden uitzendt van paus Johannes Paulus II die zijn eerste e-mail verstuurt en daarbij beelden laat zien van een excuusbrief voor slachtoffers van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk.⁹⁶ Op dat moment nemen ook de berichten op de website van de Stichting mannenhulpverlening na Seksueel Misbruik toe.⁹⁷

Vanaf februari 2002 is de berichtgeving in kranten en op tv gericht op seksueel misbruik van priesters in de Verenigde Staten, Ierland en Polen. Zo meldt *NRC Handelsblad* in februari 2002 dat het bisdom New Hampshire de namen van veertien van ontucht verdachte priesters bekend heeft gemaakt.⁹⁸ In maart 2002 zendt NOVA een reportage uit over het grootschalige misbruik in het bisdom in Boston.⁹⁹ Eind maart bericht het ANP over een koerswijziging van de bisschoppen in Los Angeles en New York wanneer zij de namen van van ontucht verdachte priesters bekend maken. De aanleiding voor deze koerswijziging blijft onbekend.¹⁰⁰ *Twee Vandaag* laat die maand het verhaal zien van een Amerikaans slachtoffer en gaat nader in op zwijggeld dat door de Amerikaanse kerk aan slachtoffers zou zijn betaald.¹⁰¹ In april 2002 richt de berichtgeving zich op misbruikschandalen in Ierland, waar bisschop Comiskey van Ferns aftreedt wegens betrokkenheid bij ontucht met minderjarigen. Ook wordt bekend dat de aartsbisschop van Los Angeles verdacht wordt van ontucht en bisschop O'Connell van Palm Beach (Florida) en aartsbisschop Paetz uit Polen beiden aftreden wegens verdenkingen van ontucht met minderjarigen.¹⁰² Eind april 2002 roept paus Johannes Paulus II de Amerikaanse bisschoppen bijeen voor een overleg over de beschuldigingen en om te komen tot richtlijnen. Diverse dagbladen en het *NOS journaal* berichten hierover.¹⁰³

Tijdens de berichtgeving over de schandalen in het buitenland wordt onder andere in *Kruispunt*, *Nova* en actualiteitenprogramma *Heilig Vuur* aandacht besteed aan het functioneren van Hulp & Recht. De woordvoerder van Hulp & Recht maakt bekend dat ruim een derde van de meldingen bij deze organisatie misbruik van minderjarigen betreft.¹⁰⁴

Het eerste bericht over de situatie in Nederland verschijnt op 11 mei 2002 in *NRC Handelsblad*. In het artikel wordt een weergave gegeven van de zedenzaken die zich afgelopen jaren hebben afgespeeld binnen de Rooms-Katholieke Kerk en waarover al eerder berichten in de media zijn gepubliceerd. Daarnaast wordt een overzicht gegeven van het aantal zedenzaken dat per bisdom bekend is. In het artikel wordt gesproken van een doofpot want volgens een woordvoerder van het aartsbisdom Utrecht wordt bij verdenking van seksueel misbruik geen aangifte gedaan omdat het doorgeven van informatie niet tot de taak van de bisdommen behoort.¹⁰⁵

Bisschop Wiertz van Roermond reageert op 12 mei 2002 op het artikel in een televisie-uitzending van *Kruispunt*. Volgens Wiertz wordt seksueel misbruik niet in de doofpot gestopt, maar is het doen van aangifte een zaak van het slachtoffer en niet van de kerk. Daarnaast moet volgens Wiertz niet worden gedaan alsof de situatie rondom seksueel misbruik zoals in de Verenigde Staten, ook geldt voor Nederland. De bisschop herkent zich niet in een dergelijke omvang aan gevallen van seksueel misbruik en geeft aan dat het naar zijn weten maar vijf keer in de afgelopen tien jaar is voorgekomen. In vier gevallen zou het volgens Wiertz geen pedofielen betreffen maar misbruik van volwassenen of opgroeiende mensen.¹⁰⁶ Geraets is verontwaardigd over het optreden van Wiertz in de uitzending van *Kruispunt* en meldt zich bij Dohmen van *NRC Handelsblad* als slachtoffer van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Omdat volgens Dohmen de aandacht gericht is op seksueel misbruik in bisdommen en in pastorale relaties en niet van minderjarigen en Geraets op dat moment de namen van betrokkenen niet precies kent en niet bereid is publiekelijk namen te noemen van betrokkenen, leidt het contact van Geraets niet tot aandacht in de media.¹⁰⁷

Op 20 juni 2002 zendt *Heilig Vuur* een reportage uit over Paul van Heumen, slachtoffer van seksueel misbruik door een pastoor. Na dertig jaar zwijgen kiest Van Heumen de publiciteit om zijn ervaringen te verwerken.¹⁰⁸ De reportage krijgt geen gevolg in de media.

Periode mei 2002 tot juni 2009: een afname van aandacht

In de loop van 2002 neemt de berichtgeving over seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk af tot aan het jaar 2009. De berichtgeving is gefragmenteerd en veelal een vervolg van al bekende onderwerpen of gevallen.

In de zomer van 2002 maakt het *NOS journaal* bekend dat paus Johannes Paulus II zijn excuses voor het seksueel misbruik heeft aangeboden op de Wereldjongerendagen in Canada.¹⁰⁹

Op 17 augustus 2002 verschijnt in *NRC Handelsblad* een interview met het Tweede Kamerlid drs. F.C.G.M. Timmermans over seksueel misbruik door een Amerikaanse priester. Timmermans vertelt dat de publiciteit rondom het misbruik bij hem herinneringen naar boven heeft gebracht uit zijn jeugd, waardoor hij deze ervaringen kort daarop aan zijn vrouw heeft verteld. Timmermans voelt een verantwoordelijkheid als publiek figuur om zijn ervaringen te delen. Hij is daarbij extra gemotiveerd door wat hij noemt 'de ergerlijke uitspraken van bisschop Wiertz' eerder dat jaar en door een televisie-uitzending waarin een man openlijk getuigt over misbruik door een priester.¹¹⁰

Op 18 oktober 2002 maakt het *NOS journaal* bekend dat de voorstellen van de Amerikaanse bisschoppen voor de aanpak van seksueel misbruik niet de instemming krijgen van het Vaticaan. Het voorstel om bij gegronde verdenking van pedofilie een priester uit het ambt te zetten en over te dragen aan justitie is volgens het Vaticaan in strijd met het canonieke recht.¹¹¹ Op 24 oktober publiceert *NRC Handelsblad* dat kardinaal Simonis het Vaticaan steunt in deze opvatting. Een woordvoerder van Simonis geeft aan dat in Nederland in dergelijke gevallen voorzichtigheid wordt betracht. Simonis is geen voorstander van een zero tolerance-beleid en voor hem hangt het af van de adviezen van deskundigen of iemand na veroordeling werkzaam kan blijven binnen de Rooms-Katholieke Kerk, bijvoorbeeld op locaties waar geen kans op herhaling is.¹¹²

Eind december 2002 besteedt *Knevel op zaterdag* een uitzending aan de misstanden in de Verenigde Staten.¹¹³ Vervolgens blijft het relatief stil tot medio 2003, wanneer bekend wordt dat een aantal kerkelijk leiders in Boston niet vervolgd wordt voor de bescherming van ontucht plegende priesters.¹¹⁴ In augustus 2003 publiceert een aantal dagbladen dat

priester Geoghan in de gevangenis is vermoord. Deze priester, veroordeeld wegens aanranding van een tienjarige jongen, was de aanleiding voor de mediahype in de Verenigde Staten omdat hij verdacht werd van meer dan honderd gevallen van ontucht en door zijn oversten diverse malen werd overgeplaatst naar andere parochies. Naar aanleiding van zijn zaak zijn ongeveer 325 priesters in de Verenigde Staten uit het ambt gezet.¹¹⁵

Ruim een half jaar later, in februari 2004, bericht een aantal dagbladen over het 'John Jay Report' in de Verenigde Staten waarin een telling wordt gegeven van het aantal beschuldigingen sinds de jaren vijftig en over een onderzoek naar de oorzaken van het seksueel misbruik.¹¹⁶ Ook wordt bekend dat een priester in Groot-Brittannië ontucht heeft kunnen plegen op diverse locaties omdat hij diverse keren werd overgeplaatst.¹¹⁷

In juli 2004 maakt het actualiteitenprogramma *Netwerk* bekend dat er in een Oostenrijks weekblad foto's zijn gepubliceerd waarop priesters en leerlingen van een seminarie hun homoseksuele genegenheid tonen. Bisschop Krenn van St. Pölten wordt door de paus op non-actief gesteld nadat hij de zaak publiekelijk als een onschuldige kwajongensstreek afdoet. Naar aanleiding hiervan zendt *Kruispunt* een reportage uit over de wijze waarop de kerk omgaat met seksualiteit, onder andere tijdens priesteropleidingen.¹¹⁸

Vanaf dat moment tot aan eind 2005 richt de berichtgeving zich voornamelijk op schadeclaims die de kerk moet betalen aan slachtoffers.¹¹⁹ Zo wordt op 20 augustus 2004 in diverse dagbladen en in *Nova* bekend dat de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland van verzekeringsmaatschappij Aegon eist dat zij een claim vergoedt die de kerk heeft uitbetaald aan een twaalfjarig meisje na misbruik door een priester.¹²⁰ In januari 2005 wordt bekend dat het bisdom Orange in Californië een groot bedrag aan schadevergoedingen moet uitbetalen.¹²¹

Vanaf eind 2005 tot eind 2009 kenmerkt de aandacht voor seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk zich door een aantal berichten van uiteenlopende aard, onder andere over het kabinetsbeleid ten aanzien van seksueel misbruik van kinderen en ten aanzien van kinderporno.¹²²

Op 21 december 2005 zendt televisieprogramma *Profiel* een reportage uit over Ad Langebent, oud-redacteur van *Brandpunt*, programmamaker van de KRO en slachtoffer van seksueel misbruik op een seminarie. De uitzending krijgt geen gevolg in de Nederlandse media. Ook de bekendmaking in maart 2006 van het Ierse onderzoeksrapport uit oktober 2005 waaruit blijkt dat ruim honderd priesters in Dublin zich schuldig hebben gemaakt aan seksueel misbruik van minderjarigen, krijgt geen gevolg.¹²³

Naar aanleiding van de misstanden in de Verenigde Staten plaatst Peter John Schouten in september 2007 een oproep op de website van de Stichting Mannenhulpverlening na Seksueel misbruik aan mannen die seksueel misbruikt zijn binnen de Rooms-Katholieke Kerk om zich te melden. Het doel van de oproep is om onderling in contact te komen.

De berichtgeving over de Verenigde Staten is op 27 september 2007 voor Tweede Kamerlid mr. A. Wolfsen aanleiding om in een uitzending van *Netwerk* voor te stellen dat priesters een Verklaring Omtrent het Gedrag (VOG) moeten overleggen, teneinde seksueel misbruik van minderjarigen tegen te gaan. Een meerderheid van de Tweede Kamer kan zich vinden in dit voorstel.¹²⁴ In zijn antwoord op Kamervragen hierover stelt de toenmalige minister van Justitie dr. E.M.H. Hirsch Ballin dat hij contact heeft gehad met vier organisaties zijnde de Rooms-Katholieke Kerk, het Protestants Landelijk Dienstencentrum van de Protestantse Kerk in Nederland, het contactorgaan Moslims en Overheid en de Contactgroep Islam. De minister stelt: 'Deze organisaties zijn zich bewust van het belang om seksueel misbruik zoveel mogelijk te voorkomen en hebben daartoe reeds maatregelen genomen en overwogen verdergaande maatregelen. Voor wat betreft de moskeeën zijn de

ouders van de kinderen meestal tijdens de lessen aanwezig. De kans op seksueel misbruik acht men daarom uiterst gering. Gelet hierop nemen deze organisaties hun verantwoordelijkheid en zie ik geen reden de VOG voor deze groep te verplichten'.¹²⁵

In reactie op de uitzending van *Netwerk* publiceert 'Katholiek Nederland' op haar website dat het verplichtstellen van een VOG-verklaring in strijd met de Grondwet is, vanwege het principe van de scheiding van kerk en staat. Dit stelt ook kerkjurist Ad van der Helm in *Kruispunt Radio* op 4 oktober 2007.¹²⁶ Het voorstel krijgt geen gevolg en berichtgeving in de media blijft uit tot het jaar 2009.

Op 25 maart 2009 plaatsen twee journalisten, die hun naam niet bekendmaken, een oproep op de website van Stichting mannenhulpverlening na Seksueel misbruik om in contact te komen met slachtoffers van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk.¹²⁷ Zij hebben het voornemen een documentaire te maken waarin zij ervaringsdeskundigen aan het woord willen laten. Slachtoffers kunnen zich melden via een daartoe ingesteld e-mailadres.¹²⁸

In mei 2009 verschijnt het 'Ryan Report', een onderzoek naar seksueel misbruik binnen Ierse kinderinstituties onder verantwoordelijkheid van de Rooms-Katholieke Kerk.¹²⁹ In juni 2009 wijdt *Zembla* een uitzending aan seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Dat is op 25 juni 2009 aanleiding voor het Tweede Kamerlid Arib om hierover Kamervragen te stellen aan de minister van Justitie.¹³⁰ In diezelfde periode, op 19 juni 2010, maakt het *NOS journaal* bekend dat kerken in Nederland sinds 1995 ongeveer vierhonderd meldingen van seksueel misbruik hebben ontvangen. In juli 2009 verschijnt het zogenoemde 'Murphy Report', een onderzoek naar seksueel misbruik in het aartsbisdom van Dublin.¹³¹

Vervolgens neemt de aandacht af, tot aan februari 2010 wanneer de mediahousse rondom seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk ontstaat.

Verklaringen

Uit de reconstructie van de berichtgeving in de media over seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk blijkt dat vanaf 1996 de wijze van berichtgeving de potentie had van een mediahype maar dit uiteindelijk duurde tot het jaar 2010. Zo is er een drietal berichten dat had kunnen fungeren als speciale gebeurtenis, uitgaand van de overeenkomsten tussen deze drie berichten en de berichten in februari 2010. Dit betreffen de verhalen van de slachtoffers Van Heumen uit 2002 en Langebent uit 2005 en het artikel in *NRC Handelsblad* in mei 2002 over de misbruikschandalen in Nederland. Deze berichten krijgen echter geen gevolg in de media. De mediahype en de *housse* aan meldingen blijven uit.

Van de reconstructie van de berichtgeving is een aantal mogelijke verklaringen af te leiden:

- De berichtgeving in de media, en vooral door het *NOS journaal* dat zich direct lijkt te verhouden tot de meldingen die de Onderzoekscommissie ontvangt, richt zich voornamelijk op de situatie in het buitenland en in veel mindere mate op Nederland. Uit de mediahypes in het buitenland blijkt dat juist een speciale gebeurtenis uit eigen land de aanzet geeft tot een hype, zoals de misbruikzaak van priester Geoghan in de Verenigde Staten. Er lijkt tot het jaar 2010 onvoldoende sprake van een Nederlands of aan Nederland gerelateerde speciale gebeurtenis (bijvoorbeeld in de grensstreek) die aanleiding geeft voor een mediahype of een *housse* aan meldingen.
- De berichtgeving door de Nederlandse Rooms-Katholieke Kerk zelf is met name op televisie in hoofdzaak gericht op seksueel misbruik in pastorale relaties en aanzienlijk

minder op misbruik van minderjarigen, hoewel andere berichten in de media hieraan wel aandacht besteden en een woordvoerder van Hulp & Recht bekendmaakt dat een derde van de meldingen seksueel misbruik van minderjarigen betreft. Mogelijk leidt dit in onvoldoende mate tot meer berichtgeving over seksueel misbruik van minderjarigen door de media of werpt dit een drempel op voor slachtoffers om zich te melden.

- De berichtgeving rond 2002 richt zich voornamelijk op seksueel misbruik door priesters in bisdommen terwijl, zoals uit het onderzoek van de Onderzoekscommissie blijkt, het misbruik zich ook en vooral voordeed bij congregaties en ordes. Dit leidt er onder andere toe dat de ervaringen zoals Geraets deze meldt in *NRC Handelsblad*, op dat moment geen aanleiding voor aandacht zijn.
- Potentiële speciale gebeurtenissen, vooral in het jaar 2002, worden overschaduwd door andere nieuwsfeiten. Zo vindt in februari 2002 het huwelijk plaats tussen kroonprins Willem Alexander en Maxima Zorreguieta en worden in maart de gemeenteraadsverkiezingen gehouden met de nieuwe partij Leefbaar Rotterdam. In april 2002 vindt een schietpartij plaats op een school in Duitsland met zeventien doden en verschijnt het eindrapport van het NIOD naar de val van Srebrenica. Op 6 mei 2002 wordt Pim Fortuyn vermoord en op 15 mei 2002 worden de Tweede Kamerverkiezingen gehouden. De zomer van dat jaar staat in het teken van het wereldkampioenschap voetbal. In oktober 2002 schieten twee sluipschutters in de Verenigde Staten willekeurig tien mensen dood. Die maand vindt een gijzelingsdrama plaats in een theater in Moskou, waarbij 168 mensen worden gedood. Daarnaast is er veel aandacht voor de grote storm die over West-Europa raast en valt het kabinet-Balkenende I op 16 oktober 2002.
- In 2003 gaat veel media-aandacht uit naar de arrestatie van Saddam Hoessein en zijn er in de zomer in Nederland veel bosbranden vanwege een hittegolf.
- In 2004 breekt de vogelgriep uit en is er veel aandacht voor het immigratiebeleid van minister Verdonk. In juli 2004 wordt in Nederland het terreuralarm afgekondigd.
- De jaren 2005 en 2006 staan in het teken van de gevangenen op Guantanamo Bay, het boekhoudschandaal bij Ahold; uitspraken in de rechtszaak tegen de Hofstadgroep en het overlijden van Slobodan Milosevic in de strafgevangenis van de Verenigde Naties in Den Haag.
- In 2009 valt de berichtgeving in de media over seksueel misbruik samen met het overlijden van Michael Jackson, de financiële ondergang van het spaarfonds Icesave van de IJslandse bank Landsbanki Islands en de veroordeling van de Amerikaanse zakenman Bernie Madoff wegens fraude.
- In tegenstelling tot eerdere jaren maken in 2010 slachtoffers zich publiek bekend en zijn zij bereid namen van instellingen en plegers te noemen. Dit draagt er mogelijk toe bij dat andere slachtoffers zich meer dan voorheen herkennen in de ervaringen van anderen en bereid zijn zich te melden;
- In 2010 is sprake van berichtgeving via de radio, krant en televisie, onder andere door nauwe contacten tussen *NRC Handelsblad*, Radio Nederland Wereldomroep en het *NOS journaal*, waardoor sprake is van een groot bereik van berichtgeving. Omdat slachtoffers zich niet eerder zodanig publiek bekend wilden maken, ontbrak het aan beeldmateriaal en dus aan aandacht van onder andere het *NOS journaal*. Het grotere bereik wordt versterkt door de opkomst en gebruik van internet en social media, waardoor de informatie-uitwisseling versnelt en het mogelijk wordt sneller in contact te komen met een groter aantal mensen (sneeuwbal effect).

Uit de andere bevindingen van de Onderzoekscommissie is een aantal andersoortige verklaringen af te leiden voor het feit dat de hausse aan meldingen zich niet eerder dan in 2010 voordoet:

- De samenleving is de afgelopen jaren als ontvanger van de media gevoeliger geworden voor berichtgeving over seksueel misbruik van minderjarigen. Het onderwerp raakt de normen en waarden in de samenleving en velen hebben er een mening over. Het roept veel emoties en verontwaardiging op vooral omdat het misbruik zich afspeelt binnen een instituut dat de moraal verkondigt.
- Uit het onderzoek van de Onderzoekscommissie blijkt dat het misbruik zich onder meer afspeelt in de jaren vijftig. Slachtoffers zijn nu gemiddeld zestig jaar oud. In deze levensfase wordt vaak betekenis gehecht aan wat men belangrijk vindt aan waarden en normen, geloof en ontwikkeling. Verantwoording en aanvaarding zijn significante begrippen. Bovendien is dit de leeftijd waarop de meeste ouders van deze slachtoffers, die zich vaak sterk verbonden voelden met de Rooms-Katholieke Kerk, zijn overleden. Mogelijk hebben slachtoffers het gevoel van 'nu of nooit': 'De wereld moet weten wat mij is overkomen.' Erkenning staat voorop. Gevoelens van schaamte of bescherming van ouders spelen minder een rol en slachtofferschap wordt meer publiekelijk beleden.
- Kool (2011) stelt dat de erkenning van seksueel misbruik van kinderen vanaf de jaren tachtig slechts heeft kunnen plaatsvinden dankzij de emancipatie van het kind als individu met daaraan verbonden rechtssubjectiviteit. De erkenning ervan dient volgens Kool (2011) te worden gezien in het licht van de problematisering van machtsverhoudingen en de daarin aanwezige traditionele bovenstelling van de man, die opgeld heeft gedaan vanaf de jaren tachtig.¹³² Dat verklaart waarom de publieke aandacht in eerste instantie gericht was op seksueel misbruik van meisjes.

Pas later, toen men oog kreeg voor het belang van een sekse-neutrale benadering van seksueel geweld, ontstond (meer) aandacht voor homoseksueel misbruik van jongens. Dat verklaart volgens Kool (2011) wellicht mede waarom slachtoffers van seksueel misbruik binnen de katholieke kerk zoveel later naar buiten zijn getreden met hun ervaringen. In de meerderheid van de gevallen gaat het namelijk om afgedwongen homoseksuele contacten.¹³³ Seksueel misbruik van minderjarige jongens door mannen roept veel schaamte en angst op om voor homoseksueel uitgemaakt te worden.¹³⁴ Andere, zwaarwegende factoren waren het strikte taboe op homoseksuele contacten binnen de katholieke zedenleer en de sterk hiërarchische setting van de katholieke kerk.¹³⁵

NOTEN

1 De berichten over seksueel misbruik die zijn ontvangen door drs. W.J. Deetman zijn na instelling van de Onderzoekscommissie op 11 mei 2010 aan haar overgedragen. In de bijlage van het eindrapport van de Onderzoekscommissie is een methodologische verantwoording opgenomen over de wijze waarop de meldingen zijn verwerkt en geregistreerd.

2 De Onderzoekscommissie heeft tussen maart 2010 en 1 december 2010 in totaal 2026 meldingen ontvangen. Zoals in de hoofdstukken 1 en 3 is aangegeven, is het beter te spreken over meldingen en berichten want niet alle e-mailberichten en brieven bevatten meldingen die betrekking hebben op seksueel misbruik van minderjarigen. De Onderzoekscommissie spreekt kortheidshalve van 'meldingen'.

3 Vasterman, *Mediahype*, 2004, p. 240.

4 Vasterman, *Mediahype*, 2004; gesprek met Peter Vasterman. Amsterdam 9 augustus 2011.

5 <http://www.rorate.com/nieuws/nws.php?id=59468>. Geraadpleegd op 25 juli 2011; Archief Nederlandse Bisschoppenconferentie, Agenda 7.13. (maart 2010).

Het bisdom Munster en kort daarop het bisdom Roermond verzoeken Hulp & Recht een vooronderzoek in te stellen naar het vermeende seksueel misbruik door pater Frits. Aanvankelijk reageert de voorzitter van de Beoordelings- en Adviescommissie van Hulp & Recht, mr. Marie-Anne Tan-de Sonnaville, op dat moment geen tijd te hebben voor een vooronderzoek in verband met de toenemende stroom aan klachten die de instelling ontvangt. Na interferentie door het hoofd a.i. van Hulp & Recht, mr. Petra Stassen wordt prof. dr. Ruud Huysmans, emeritus hoogleraar kerkelijk straf- en strafprocesrecht, gevraagd advies uit te brengen over het verrichten van een vooronderzoek. Het advies, dat op 31 augustus 2010 wordt uitgebracht, richt zich op de procedurele en canoniekrechtelijke aspecten van een eventueel vooronderzoek (bron: Notitie voorafgaande kerkelijk onderzoek (c. 1717) van dr. Ruud G.W. Huysmans, 31 augustus 2010). Naar het oordeel van Stassen is een vooronderzoek niet aan de orde. Een dergelijk onderzoek is namelijk bedoeld voor situaties waarin niet duidelijk is wat er aan de hand is, teneinde omzichtig en 'zonder de goede naam van betrokkene te schaden' te weten te komen of de bisschop c.q. overste moet ingrijpen. Stassen adviseert via de dossierbehandler van de bisschop van Munster, prof. dr. mr. M. Wijlens, de bisschop zelf verantwoordelijkheid te nemen door in gesprek te gaan met pater Frits en indien nodig maatregelen te nemen. Wijlens kondigt aan namens de bisschop in een brief af te zullen zien van een vooronderzoek. Hulp & Recht heeft deze brief nooit ontvangen. Hulp & Recht verricht wel een vooronderzoek in opdracht van het bisdom Roermond. Het standpunt van het slachtoffer en de hoge leeftijd van de pastoor leiden ertoe dat geen maatregelen worden genomen (bron: Petra Stassen, 3 augustus 2011).

6 'Onderzoek bisdom Aken naar ontucht' *Dagblad de Limburger* (15 februari 2010).

7 http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:JEKYg_NAGxIJ:www.seksueelmisbruik.info/stichting/%3Fp%3D643+janne+geraets,+14+januari+2010&cd=1&hl=nl&ct=clnk&gl=nl&source=www.google.nl. Geraadpleegd op 25 juli 2011.

8 https://www.heimkinder-hotline.de/index.php?option=com_content&task=view&id=22&Itemid=61. Geraadpleegd op 25 juli 2011 http://www.katholieknederland.nl/actualiteit/2010/detail_objectID700950_FJaar2010.html. Geraadpleegd op 25 juli 2011

9 http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:JEKYg_NAGxIJ:www.seksueelmisbruik.info/stichting/%3Fp%3D643+janne+geraets,+14+januari+2010&cd=1&hl=nl&ct=clnk&gl=nl&source=www.google.nl. Geraadpleegd op 25 juli 2011. Gesprek van de Onderzoekscommissie met Janne Geraets. Den Haag 24 januari 2011.

10 Verslag van het gesprek van de Onderzoekscommissie met Robert Chesal en Joep Dohmen. Den Haag 14 januari 2011.

11 www.kerknieuws.nl

12 Verslag van het gesprek van de Onderzoekscommissie met Robert Chesal en Joep Dohmen. Den Haag, 14 januari 2011.

13 Archief Nederlandse Bisschoppenconferentie, 'Notulen maart 2010, Agenda 7.13'.

14 Archief Nederlandse Bisschoppenconferentie, 'Notulen maart 2010, Agenda 7.13'.

15 <http://vorige.nrc.nl/article2492821.ece>. Geraadpleegd op 25 juli 2011; <http://www.rnw.nl/nl/nederlands/article/ook-nederland-seksueel-misbruik-de-katholieke-kerk>. Geraadpleegd op 25 juli 2011.

16 misbruik@rnw.nl; misbruik@nrc.nl.

17 Contact met Robert Bas van het *NOS journaal* op 15 september 2011.

18 Verslag van het gesprek van de Onderzoekssommissie met Robert Chesal en Joep Dohmen. Den Haag, 14 januari 2011.

19 'Stroom meldingen misbruik', *Dagblad De Limburger*, (2 maart 2010); http://www.katholiek nederland.nl/actualiteit/2010/detail_objectID704532_FJaar2010.html
Geraadpleegd op 25 juli 2011.

Hulp & Recht ontvangt volgens mr. Petra Stassen, hoofd a.i. van Hulp & Recht, nooit een officieel of anderszins verzoek van het bestuur van de salesianen om het vermeende seksueel misbruik op 's-Heerenberg te onderzoeken (bron: Petra Stassen, 3 augustus 2011).

20 http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:JEKYg_NAGxIJ:www.seksueelmisbruik.info/stichting/%3Fp%3D643+janne+geraets,+14+januari+2010&cd=1&hl=nl&ct=clnk&gl=nl&source=www.google.nl. Geraadpleegd op 25 juli 2011.

21 Verslag van het gesprek van de Onderzoekscommissie met Jaap Wolters. Den Haag, 4 april 2011.

22 Verslag van het gesprek van de Onderzoekscommissie met Robert Chesal en Joep Dohmen. Den Haag, 14 januari 2011.

23 Verslag van het gesprek van de Onderzoekscommissie met André Lubbers. Den Haag, 24 januari 2011.

24 Verslag van het gesprek van de Onderzoekscommissie met Robert Chesal en Joep Dohmen. Den Haag, 14 februari 2011.

25 'Ook misbruik op blindeninternaat', *NRC Handelsblad*, 18 maart 2010; 'Fraters misbruikten blinde leerlingen', *Nova*, (19 maart 2010).

26 Verslag van het gesprek van de Onderzoekscommissie met Bert Smeets op 25 mei 2011;

http://pauwenwitteman.vara.nl/index.php?id=1548&tx_ttnews%5Btt_news%5D=15697&cHash=95a9dd4e1f2c1a69b8755cf718915a02. Geraadpleegd op 25 juli 2011; *Dagblad De Limburger*, 'Stroom meldingen misbruik' 2 maart 2010; <http://www.zie.nl/video/algemeen/Deetman-Nieuwe-organisatie-voor-slachtoffers/mifzsuof11ea>. Geraadpleegd op 30 juli 2011.

27 Verslag van het gesprek van de Onderzoekscommissie met Robert Chesal en Joep Dohmen. Den Haag, 14 januari 2011.

28 Verslag van het gesprek van de Onderzoekscommissie met Robert Chesal en Joep Dohmen. Den Haag, 14 januari 2011.

29 Verslag van het gesprek van de Onderzoekscommissie met Robert Chesal en Joep Dohmen. Den Haag, 14 januari 2011.

30 Tweede Kamer der Staten-Generaal (2009-2010). Aanhangsel 1968; Handelingen 66 pagina 5750-5754; Aanhangsel 2120.

31 Verslag van het gesprek van de Onderzoekscommissie met Robert Chesal en Joep Dohmen. Den Haag, 14 februari 2011.

32 <http://www.uitgesprokeno.nl/reportage/geen-smoesjes-de-paus-moet-hard-op-treden/>. Geraadpleegd op 1 augustus 2011.

33 <http://www.ad.nl/ad/nl/1012/Binnenland/article/detail/1954989/2010/03/30/Kerk-bood-zwijggeld-na-misbruik.dhtml?redirected>.

34 In de bijlage van het eindrapport van de Onderzoekscommissie is een methodologische verantwoording opgenomen over de wijze waarop de meldingen zijn verwerkt en geregistreerd. Tevens is in deze bijlage een toelichting opgenomen over de afspraken tussen de Onderzoekscommissie en Hulp & Recht en de commissie-Samson over de overdracht van meldingen. Dit geldt ook voor de afspraken met Radio Nederland Wereldomroep, *NRC Handelsblad* en IKON naar aanleiding van het schriftelijke verzoek van de Onderzoekscommissie in augustus 2010 om meldingen met instemming van de melder over te dragen. De hoofdredacteur van *de Volkskrant* heeft per brief op 7 september 2010 laten we-

ten het niet zijn taak te achten om voor de Onderzoekscommissie contact te zoeken met melders.

De Onderzoekscommissie ontvangt in totaal 2026 meldingen en berichten via het e-mailadres reactie@onderzoekrk.nl en het postadres Postbus 556 2511 CN Den Haag. Daarvan zijn 1279 meldingen rechtstreeks gericht aan de Onderzoekscommissie. De Onderzoekscommissie ontvangt via Hulp & Recht 634 meldingen; via de commissie-Samson vier meldingen; en via *NRC Handelsblad*, Radio Nederland Wereldomroep en IKON 109 meldingen. De commissie-Samson is door de ministers van Justitie en voor Jeugd en Gezin op 10 augustus 2010 geïnstalleerd ten behoeve van een onafhankelijk onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen die onder verantwoordelijkheid van de overheid in instellingen of pleeggezinnen zijn geplaatst.

35 De grafiek is gebaseerd op de data van binnenkomst waarop de meldingen door de Onderzoekscommissie zijn geregistreerd. Bij de spontane meldingen is dit de datum waarop de Onderzoekscommissie de meldingen per e-mail of per brief heeft ontvangen. Bij de meldingen van Hulp & Recht is dit de datum waarop Hulp & Recht de meldingen heeft ontvangen van de melders. Bij de meldingen van de media is dit de datum waarop de meldingen door de media zijn overgedragen aan de Onderzoekscommissie.

36 www.pauwenwitteman.vara.nl; 'Misbruiker leidt weer de mis; Hoogleraar: priester tekort en imagovrees bevorderen doofpotcultuur', *NRC Handelsblad*, 27 maart 2010.

37 'Veroordeelde pastoor neemt ontslag', ANP, 12 april 2010; 'Ophief misbruik: pastoor stapt op', *Dagblad de Limburger*, 12 april 2010; 'Ratzinger greep niet in tegen kindermisbruik. Paus opnieuw onder vuur', *Het Parool*, 10 april 2010; 'Veroordeelde pastoor neemt alsnog ontslag', *Algemeen Dagblad*, 13 april 2010; 'Veroordeelde pastoor neemt zelf ontslag', BN *De Stem*, 13 april 2010; 'Ontslag pastoor', *Brabants Dagblad*, 13 april 2010; 'Veroordeelde pastoor neemt ontslag', *Dagblad van het Noorden*, 13 april 2010; 'Pastoor in 1998 veroordeeld tot voorwaardelijke gevangenisstraf', *Dagblad de Limburger*, 13 april 2010; 'Pastor neemt ontslag', *de Stentor*, 13 april 2010; 'Afscheid 18 april Vaticaan: na misbruik altijd naar de politie, Veroordeelde pastoor neemt ontslag, Stilhouden was "dom", zegt hoofd salesianen', *Nederlands Dagblad*, 13 april 2010.

38 'Justitie liet geestelijken wegkomen met ontucht', *Algemeen Dagblad*, 7 oktober 2010.

39 'Oud-bisschop Ter Schure misbruikte leerling', ANP, 26 november 2010; 'Kerk kocht seks van bisschop af voor 16.000', *Algemeen Dagblad*, 27 november 2010; 'Oud-bisschop Ter Schure ook misbruiker', *Dagblad van het Noorden*, 27 november 2010; 'Oud-bisschop schuldig bevonden aan misbruik', *de Stentor*, 27 november 2010; 'Oud-bisschop misbruikte leerling', *Reformatorisch Dagblad*, 27 november 2010.

40 'Verdachte koster op vrije voeten', *Reformatorisch dagblad*, 25 november 2010; 'Verdachte kosten weer op vrije voeten', ANP, 24 november 2010.

41 Vasterman, *Mediahype*, 2004.

42 Vasterman, *Mediahype*, 2004.

43 'Report by Commission of Investigation into the handling by Church and State authorities of allegations and suspicions of child abuse against clerics of the Catholic Archdiocese of Dublin', 2009.

44 Vasterman, *Mediahype*, 2004.

45 'Ruimte voor de pedofiel', *Andere Tijden*, (19 maart 2011).

46 De Adviescommissie zedelijkheidswetgeving (commissie-Peters, later commissie-Melai) wordt in mei 1970 geïnstalleerd om advies uit te brengen over de leeftijdsgrenzen die bij afschaffing van de filmkeuring voor volwassenen zullen moeten gelden voor de ver-

toning van films aan jeugdigen. (Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 1970-1971, Bijlage bij de memorie van toelichting, kamerstuk 11021 nr 4). Daarnaast doet de commissie onderzoek naar het oordeel van instanties, organisaties en personen over de bestaande zedelijkheidswetgeving met de bedoeling om bij haar advisering de regering te kunnen inlichten over de opvattingen die in Nederland omtrent dit onderwerp leven. (Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 1971-1972. Aanhangsel tot het verslag van de Handelingen der Tweede Kamer. Nummer 739).

47 Roggeband, 'Over de grenzen van de politiek: een vergelijkende studie naar de opkomst en ontwikkeling van de vrouwenbeweging tegen seksueel geweld in Nederland en Spanje', 2002.

48 Vasterman, *Mediahype*, 2004; Roggeband, 'Over de grenzen van de politiek: een vergelijkende studie naar de opkomst en ontwikkeling van de vrouwenbeweging tegen seksueel geweld in Nederland en Spanje', 2002.

49 J. van Mens-Verhulst, B. Waaldijk. 'Vrouwenhulpverlening 1975-2000', 2008; http://www.movisie.nl/onderwerpen/seksueel_geweld/docs/Aanpak_seksueel_geweld_notitie%5B2%5D.pdf.

50 Kool, 'De strafwaardigheid van seksueel misbruik', 1999; Tubex, In: *Tijdschrift voor seksuologie* (2002); Vasterman, *Mediahype*, 2004.

51 <http://www.nji.nl/publicaties/MeerspoenbeleidInBeweging.pdf>. Geraadpleegd op 25 juli 2011.

52 Karel Pyck, 'De kelk ontbloot. Seksueel misbruik door katholieke priesters en religieuzen in de jaren 1980-2010.'

53 Vasterman, *Mediahype*, 2004.

54 Vasterman, *Mediahype*, 2004.

55 Draijer, "De omgekeerde wereld", Seksueel misbruik van kinderen in het gezin', 1985.

56 Verslag van het gesprek van de Onderzoekscommissie met André Lubbers. Den Haag 24 januari 2011

57 Door Vasterman (2004) genoemd de Ambivalentiefase.

58 Vasterman, *Mediahype*, 2004.

59 Vasterman, *Mediahype*, 2004.

60 Vasterman, *Mediahype*, 2004.

61 *Televisier* (12 oktober 1993).

62 Harald Merckelbach. 'Hervonden herinneringen. Einde van een discussie? Boekbespreking.' In: *Skepter* nr 16 (4), (december 2003).

63 Vasterman, *Mediahype*, 2004.

64 Ministerie van Justitie, 'Rapport van de werkgroep Ritueel misbruik', april 1994

65 Bruni, Frank. Burkett, Elinor, *Gospel of Shame: Children, Sexual Abuse, and the Catholic Church*, 1993

66 'Priester in Amerika kan niet meer met jongens kamperen', *Trouw*, 10 november 1993.

67 *Kruispunt* (6 april 1994).

68 Verslag van het gesprek van de Onderzoekscommissie met André Lubbers. Den Haag 24 januari 2011.

69 *Televisier*, (14 februari 1996).

70 *Nova*, (14 december 1994).

71 Door Vasterman (2004) genoemd de Expansiefase.

72 Vasterman, *Mediahype*, 2004.

- 73 Vasterman, *Mediahype*, 2004; 'Grote ontuchtzaken', *Utrechts Nieuwsblad*, 16 maart 2006.
- 74 'Speciale zedenafdeling goed voor bestrijding kinderporno', *Trouw*, 22 augustus 1996.
- 75 Vasterman, *Mediahype*, 2004.
- 76 'Vriendschap mag celibaat niet schenden', *NRC Handelsblad*, 9 april 1996.
- 77 'Meer klachten tegen aftreden Ter Laak', *Trouw*, 10 september 1996.
- 78 'Simonis waarschuwt priesters mbt seksueel misbruik', *De Stem*, 20 november 1996.
- 79 'Zeven jaar cel voor ontuchtige Belgische pastoor', ANP, 12 mei 1997; 'Zeven jaar voor pastoor België wegens ontucht', *Brabants Dagblad*, 13 mei 1997; 'Ontuchtige pastoor in cel', *Algemeen Dagblad*, 13 mei 1997.
- 80 'Pastoor aangehouden voor ontucht met minderjarige', ANP, 12 september 1997; 'Pastoor geeft ontucht gedeeltelijk toe', ANP, 15 september 1997; 'Pastor geeft ontucht gedeeltelijk toe', *Leeuwarder Courant*, 16 september 1997; 'Pastoor bekend ontucht deels', *Trouw*, 16 september 1997; 'Ontuchtige pastoor langer vast', ANP, 9 oktober 1997; 'OM houdt ontuchtige pastoor langer vast', ANP, 7 november 1997; 'Drie en een half jaar cel geëist tegen ontuchtplegende pastoor', ANP, 2 december 1997; 'Rechtbank: Eis 3 jaar tegen pastoor ivm ontucht', *De Gelderlander*, 3 december 1997; 'Celstraf geëist tegen pastoor uit Rijpwetering', *Brabants Dagblad*, 3 december 1997; 'Eis van drie jaar tegen pastoor die ontucht pleegde', *Trouw*, 3 december 1997.
- 81 *Twee Vandaag* (7 november 1997).
- 82 'Vaticaan grijpt in bij seksschandaal', *Algemeen Dagblad*, 14 april 1995; 'Oostenrijkse kardinaal opnieuw beschuldigd van ontucht', ANP, 4 januari 1998; 'Kardinaal opnieuw be-ticht van ontucht', *Leeuwarder Courant*, 5 januari 1998; 'Geestelijk leven: deuken in RK Kerk', *De Stem*, 16 januari 1998; 'Ex- monniken beschuldigen Oostenrijkse kardinaal van ontucht', ANP, 8 februari 1998; 'Kardinaal Groer', *Trouw*, 9 februari 1998; *Twee Vandaag*, (15 januari 1998); *NOS journaal*, (9 februari 1998); *Kruispunt*, (1 maart 1998); *NOS journaal*, (29 maart 1998).
- 83 *Het glazen huis*, (19 november 1998); *Middageditje*, (20 november 1998); *Studio RKK*, (25 november 1998).
- 84 'Voorwaardelijk voor pastoor', *Algemeen Dagblad*, 2 december 1998.
- 85 'Enquête Rondon Tien: meer controle pedofielen', *De Gelderlander*, 5 januari 1999.
- 86 *Kruispunt*, (10 januari 1999); *Netwerk*, (28 januari 1999).
- 87 *Kruispunt*, (10 januari 1999); *Netwerk*, (28 januari 1999).
- 88 'Pastor misbruikte meer kinderen', *Brabants Dagblad*, 15 januari 2000; *Netwerk*, (16 januari 2000); *Heilig Vuur*, (18 januari 2000).
- 89 'SoW-kerk: pedofielen begeleiden', *NRC Handelsblad*, 15 januari 2000.
- 90 'Monnik bekend ontucht van veertig jaar geleden', *Trouw*, 14 januari 1999.
- 91 'Limburger vast wegens ontucht', *NRC Handelsblad*, 14 april 1999; 'Medewerker RK Kerk misbruikte kinderen', *Leeuwarder Courant*, 14 april 1999.
- 92 *Studio RKK*, (9 februari 2000).
- 93 Volgens Vasterman (2004) is in de periode 2000 tot ongeveer 2010 sprake van de Institutionaliseringsfase. In deze fase is er een algemeen maatschappelijk besef dat seksueel misbruik van minderjarigen onderdeel uitmaakt van problemen waarmee een samenleving wordt geconfronteerd en dat onder controle is dankzij wetgeving en hulpverlening. Het onderzoek van Vasterman richt zich op een periode tot ongeveer het jaar 2000. Uit de reconstructie van de berichtgeving na dat jaar blijkt sprake van een hernieuwde opkomst van het onderwerp in de media met name rond 2002, gevolgd door een daling van de aan-

dacht enkele jaren later, tot aan het jaar 2010 wanneer sprake is van een mediahype. De Onderzoekscommissie beschouwt deze periode daarom niet als een zuivere institutionaliseringsfase maar als een voortzetting van de expansiefase.

94 *Twee Vandaag*, (10 augustus 2000).

95 *NL net*, (3 oktober 2000); *Kruispunt*, (25 maart 2001); 'Wegens ontucht veroordeelde priester opnieuw aan de bak', *ANP*, 22 augustus 2000; 'Herkansing voor priester na ontucht', *Eindhovens Dagblad*, 23 augustus 2000; 'Ontuchtige priester weer aan de bak', *Algemeen Dagblad*, 23 augustus 2000; 'Voor ontucht veroordeelde priester weer aan de bak', *Trouw*, 23 augustus 2000; 'Braziliaanse priester aangehouden wegens ontucht met meisjes', *ANP*, 22 augustus 2001.

96 *NOS journaal*, (22 november 2001).

97 www.seksueelmisbruik.info. Geraadpleegd op 26 juli 2011.

98 'Ontucht op grote schaal binnen kerk', *NRC Handelsblad*, 16 februari 2002.

99 *Nova*, (23 maart 2002).

100 *ANP*, 29 maart 2002.

101 *Twee Vandaag*, (30 maart 2002).

102 'RK-Kerk weer geconfronteerd met seksschandalen (Samenvatting)', *ANP*, 6 april 2002; 'Ierse bisschop treedt af na seksschandaal', *ANP*, 6 april 2002; 'Weer nieuwe schandalen in RK Kerk', *ANP*, 8 april 2002; 'Opnieuw incidenten misbruik door priesters', *Trouw*, 8 april 2002; 'Nog meer seksmisbruik in RK-Kerk', *Rotterdams Dagblad*, 8 april 2002; 'Katholieke kerk zwaar in opspraak wegens seksueel misbruik; Ierse bisschop treedt af, aartsbisdom New York schorst zes priesters', *De Financieel- economische Tijd*, 9 april 2002.

103 *NOS journaal*, (23 april 2002); 'Vaticaan voelt seksschandalen in portemonnee', *Algemeen Dagblad*, 23 april 2002; 'Vaticaan voelt seksschandalen in portemonnee', *De Dordtenaar*, 23 april 2002; 'Paus wijst celibaat af', *Dagblad van het Noorden*, 24 april 2002.

104 *Kruispunt*, (3 maart 2002); *Nova*, (23 maart 2002); *Heilig Vuur*, (30 mei 2002).

105 'Seksueel misbruik priester in doofpot', *NRC Handelsblad*, 11 mei 2002; 'Priesterlijke ontucht onder de mantel ter liefde', *NRC Handelsblad*, 11 mei 2002.

106 *Kruispunt*, (12 mei 2002); 'Wiertz: alleen aangifte als slachtoffer dat wil', *Trouw*, 14 mei 2002.

107 Verslag van het gesprek van de Onderzoekscommissie met Robert Chesal en Joep Dohmen. Den Haag, 14 januari 2011; Gesprek met Janne Geraets, Den Haag, 24 januari 2011.

108 *Heilig Vuur*, (20 juni 2002).

109 *NOS journaal*, (28 juli 2002).

110 'De kerk moet schoon schip maken', *NRC Handelsblad*, 17 augustus 2002.

111 *NOS journaal*, (18 oktober 2002).

112 'Simonis steunt Vaticaan inzake pedofiele priester', *NRC Handelsblad*, 24 oktober 2002.

113 *Knevel op zaterdag*, (14 december 2002).

114 'Bisschoppen Boston niet vervolgd', *Dagblad van het Noorden*, 22 juli 2003; 'Kort nieuws', *Brabants Dagblad*, 22 juli 2003; 'Geen vervolging bisschoppen Boston', *Leeuwarder Courant*, 23 juli 2003.

115 'Pedofiele priester in gevangenis vermoord', *Provinciale Zeeuwse Courant*, 25 augustus 2003; 'Medegevangene vermoordt pedofiele ex-priester', *Goudse Courant*, 25 augustus 2003; 'Pedofiele priester in cel vermoord; Spil in schandaal Amerikaanse RK-Kerk', *Eindhovens Dagblad*, 25 augustus 2003; 'Pedofiele ex-priester in bajes vermoord', *Amersfoortse Courant*, 25 augustus 2003; 'Gevangene wurgt pedofiele priester', *Rotterdams Dagblad*, 25 augustus 2003.

- 116 'The nature and scope of the problem of sexual abuse of minors by catholic priests and deacons in the United States. A research study conducted by the John Jay College of Criminal Justice'; 'Klachtenregen over ontucht priesters in vs', *Provinciale Zeeuwse Courant*, 28 februari 2004 'Duizenden klachten tegen priesters vs', *De Gelderlander*, 28 februari 2004. In de bijlage van het eindrapport van de Onderzoekscmissie is een literatuurstudie opgenomen waarin nader wordt ingegaan op het John Jay rapport.
- 117 'Kort nieuws', *Brabants Dagblad*, 25 juni 2004.
- 118 *Netwerk*, (23 juli 2004); *Kruispunt*, (19 september 2004).
- 119 *NOS journaal*, (17 juli 2004); 'Bisdom Boston sluit parochies', *NRC Handelsblad*, 26 mei 2004; *Nova*, (21 augustus 2004); *NOS journaal*, (10 mei 2005).
- 120 'Bisdom eist geld seksclaim', *De Telegraaf*, 20 augustus 2004; 'Aanranding door priester is bedrijfsongeval', *Het Parool*, 20 augustus 2004; 'Mijnheer pastoor bleek een beest', *De Telegraaf*, 21 augustus 2004; 'Stuitend om ontucht bedrijfsongeval te noemen', *De Telegraaf*, 21 augustus 2004; 'Brieven: Seksueel misbruik of bedrijfsongeval', *Brabants Dagblad*, 25 augustus 2004; 'Een uitbundige soappuzzel', *De Volkskrant*, 26 augustus 2004.
- 121 'Recordbedrag na ontucht priesters', *BN/De Stem*, 5 januari 2005.
- 122 'Herijking verklaring van gedrag', *De Gelderlander*, 1 december 2006; 'Moraal: nieuwe zedenmeesters', *Elsevier*, 24 november 2007; *Vrij Nederland*, 'Kinderlokker-lokkers; reportage pedojagers/ teleurgesteld in justitie', *Vrij Nederland*, 15 november 2008.
- 123 Francis D. Murphy, Helen Buckley, and Larain Joyce, 'The Ferns Report', presented by the Ferns Inquiry to the Minister for Health and Children (Dublin: Government Publications, October 2005); *NOS journaal*, (9 maart 2006); 'Bisdom Dublin verdenkt priesters van misbruik', *Reformatorisch Dagblad*, 9 maart 2006.
- 124 'Kamer wil Verklaring van goed gedrag voor priesters', *Utrechts Nieuwsblad*, 28 september 2007.
- 125 Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2007-2008. Aanhangel van de Handelingen. Aanhangel 471, (14 november 2007).
- 126 http://www.katholiek nederland.nl/actualiteit/2007/detail_objectID613868_FJaar2007.html.
- 127 <http://stichtingmannenhulpverlening.blogspot.com/search?updated-max=2010-03-09T22%3A58%3A00-08%3A00&max-results=7>.
- 128 documentairekerkenmisbruik@yahoo.com.
- 129 The Commission to inquire into child abuse, 2011.
- 130 Tweede Kamer der Staten-Generaal (2008-2009) Aanhangel 3451.
- 131 'Report by Commission of Investigation into the handling by Church and State authorities of allegations and suspicions of child abuse against clerics of the Catholic Archdiocese of Dublin', 2009.
- 132 J.C.J. Boutellier, 'Seksueel misbruik van kinderen; van pijnlijk geheim tot spektakelstuk', *Justitiële Verkenningen* nr. 5, pp. 7-32 (1989).
- 133 Kool geeft een nadere toelichting in de achtergrondstudie 'Schuivende panelen. Een studie naar wereldlijke en kerkelijke ontwikkelingen rondom seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Nederlandse Kerkprovincie (1945- 2010)'.
- 134 J. Heinsius, *Er zijn geen namen voor. Jongens als slachtoffer van seksueel misbruik*, 1991.

8 Seksueel misbruik van minderjarigen en canoniek recht

PROFESSOR DR. K. LÜDICKE

Inleiding

Wanneer men mensen op straat zou vragen, wat zij van de Rooms-Katholieke Kerk verwachten wanneer een priester verdacht wordt van seksueel misbruik van minderjarigen, zal het eerste antwoord zijn: 'De priester beletten verder misbruik te plegen, hem het contact met kinderen en jongeren onmogelijk maken!' Er zullen ook stemmen opgaan, die zeggen: 'De priester volledig uit dienst nemen, hij mag niet meer bij het altaar staan!' En: 'Het Openbaar Ministerie inschakelen, om de gedragingen naar wereldlijk recht te laten bestraffen!'

Zou men vragen of de Kerk wellicht een eigen strafrecht heeft of in ieder geval nodig heeft, dan krijgt men ontkennende antwoorden: de Kerk kan immers niemand opsluiten en geldboetes kan zij ook niet opleggen. Maar zij mag de wereldlijke bestraffing niet verhinderen, mag de dader niet beschermen en zijn gedrag in de doofpot stoppen.

Ik zou hieronder willen beschrijven welke juridische mogelijkheden de Rooms-Katholieke Kerk heeft om op seksueel misbruik van haar medewerkers, in het bijzonder van priesters, te reageren, te weten in het tuchtrecht en in het strafrecht. Een korte schets behandelt de procedure voor de afhandeling van gevallen van seksueel misbruik. Daarna wordt toegelicht welke gevolgen een en ander voor de dader kan hebben. Ten slotte wordt kort ingegaan op de verhouding tussen het kerkelijk en het wereldlijk strafrecht.

In het verleden zijn de mogelijkheden van het kerkelijk recht om op te treden tegen mensen die seksueel misbruik gepleegd hebben, nauwelijks benut. De poging om voor wetenschappelijke doeleinden het aantal en het moment van procedures tegen geestelijken statistisch in kaart te brengen, heeft vooralsnog geen resultaat opgeleverd, omdat de bisdommen daarover meestal geen informatie verstrekken. Een reden daarvoor zou kunnen zijn, dat volgens de toepasselijke regelgeving van de Kerk – meest recent art. 30 van de Normen (hierna: de Normen) betreffende *Motu Proprio Sacramentorum Sanctitatis Tutela* in de versie van 2010 – de procedure onderworpen is aan het *secretum pontificium*, dat wil zeggen een hoge mate van geheimhouding. Het is daarom des te noodzakelijker zich een beeld te vormen van de bestaande juridische mogelijkheden naar kerkelijk recht.¹

Juridische mogelijkheden van de Rooms-Katholieke Kerk om op seksueel misbruik te reageren.

Op de beschuldiging tegen een medewerker van de Kerk dat deze minderjarigen misbruikt zou hebben, kan de Kerk op twee niveaus reageren, het tuchtrechtelijke en het strafrechtelijke. Het zwaartepunt van de tuchtrechtelijke reactie is primair en onmiskenbaar het functioneren van de kerk en de priesterlijke bediening. Zwaartepunt van de strafrechtelijke reactie is de persoonlijke verantwoording van de dader, waarbij opnieuw de priesterlijke bediening het te beschermen belang is, zoals nog uiteengezet zal worden.

Het optreden van de Kerk tegen personen die zich aan seksueel misbruik schuldig heb-

ben gemaakt, hangt ervan af of het geestelijken, hoofdzakelijk priesters, of leken betreft. Hieronder concentreer ik mij hoofdzakelijk op het optreden tegen misbruik door geestelijken en behandel de bijzonderheden met betrekking tot ordeleden en leken waar dat relevant is.

1 *Tuchtrechtelijke mogelijkheden*

De geestelijken van de Rooms-Katholieke Kerk staan in een nauwe afhankelijkheids-verhouding tot hun bisschop. Zij hebben hem (en de paus) bij hun wijding gehoorzaamheid beloofd; de bisschop is hun werkgever die bepaalt welke dienst zij te vervullen hebben. Het staat hem vrij hun taken toe te delen en hij kan taken ontnemen die zij tot dusverre vervuld hebben.²

De vrijheid van de bisschop de taken van zijn geestelijken te bepalen, is uitgebreid door de hervorming van het kerkelijk recht sinds het Tweede Vaticaans Concilie. In de tijd daarvoor waren de priesterlijke ambten, vooral het ambt van pastoor, aan prebenden gebonden, aan bronnen van inkomsten zoals eigen grond. Een overplaatsing van een priester betekende tevens dat zijn materiële bron van bestaan werd veranderd. Het kerkelijk recht van 1917 kende daarom de 'inamovibele pastoor', die alleen onder strikte voorwaarden overgeplaatst of afgezet kon worden.

Ook het geldend recht beschermt de pastoor tegen willekeurige overplaatsing door de bisschop: wil de pastoor geen gehoor geven aan een dringend verzoek van de bisschop zijn pastoorsplaats te verlaten, dan voorziet het wetboek in een formele procedure waarin de pastoor zijn pastoorsplaats verdedigen kan (cann. 1740-1752).

Maar ook aan een pastoor kan de bisschop, zonder hem zijn parochie te ontnemen, de uitoefening van zijn ambt verbieden. De voorwaarden daarvoor regelt het kerkelijk recht niet, maar alleen de formaliteiten: de bisschop moet, voordat hij een decreet uitvaardigt waarin hij de geestelijke de bediening verbiedt, de feiten verifiëren waarop hij zich baseert (can. 50), en hij moet zijn decreet schriftelijk opstellen en aan de geestelijke verstrekken. Daarbij moet hij zijn beweegredenen in ieder geval summier vermelden (can. 51). Tegen een dergelijk decreet kan de geestelijke zich verweren door herroeping te vragen (can. 1734) en beroep in te dienen bij de hiërarchisch overste van de bisschop wanneer het decreet niet wordt herroepen (can. 1737). Welke gronden de hiërarchisch overste – concreet zal dat de Congregatie voor de Clerus zijn – als rechtmatig erkent, is niet in het algemeen te zeggen. De verdenking van seksueel misbruik van minderjarigen zal echter zeker als voldoende grond worden gezien om een priester de uitoefening van zijn pastoorsambt te verbieden – mits de bisschop de feitelijke toedracht onderzocht heeft, zoals canon 50 vereist.

Een tuchtrechtelijke aanwijzing is alleen gericht op de goede vervulling van het priesterambt. Dat betekent dat beoordeeld moet worden of de verdenking of de beschuldiging van de priester iets te maken heeft met de huidige uitoefening van zijn taak.

De volgende gevallen zijn te onderscheiden:

- De geestelijke wordt verweten in zijn huidige dienst en recentelijk minderjarigen te misbruiken of misbruikt te hebben. Hier vereisen de feiten een onmiddellijk verbod, opdat verdere overtredingen door de geestelijke in zijn ambt worden uitgesloten.
- De geestelijke wordt verweten, langer geleden en wellicht op een andere plaats, echter niet recentelijk en op zijn huidige standplaats minderjarigen misbruikt te hebben. In dit geval kan een verbod het ambt uit te oefenen niet daarmee worden gerechtvaardigd, dat onmiddellijk gevaar bestaat voor minderjarigen die thans uit hoofde van zijn ambt aan de geestelijke zijn toevertrouwd. Er speelt eerder een ander gezichtspunt een rol:

kan de geestelijke zijn ambt geloofwaardig uitoefenen? Dat hangt ervan af of de beschuldiging bekend is of niet. Wanneer de verdenking al in de pers openbaar is geworden, zal de bisschop de geestelijke van diens ambtsvervulling moeten ontheffen tot er duidelijkheid is gekomen over de beschuldiging. Is de verdenking echt nog niet openbaar, hangt het handelen van de bisschop daarvan af hoe de geestelijke zichzelf opstelt: geeft hij het misbruik toe, dan zal hij zich aan het kerkelijk en wereldlijk strafrecht moeten onderwerpen. De bisschop zal hem een standplaats toewijzen waar de vroegere vergrijpen niet de zorg doen ontstaan dat de geestelijke opnieuw in de fout zou kunnen gaan. Ontkent de geestelijke het misbruik en is de verdenking niet openbaar, kan de bisschop hem niet van zijn bediening ontheffen, zonder dat daardoor de verdenking bekend wordt. Daarmee schaadt hij mogelijk de goede naam van iemand die ten onrechte verdacht wordt. Om die reden moet een manier gevonden worden, die tegelijkertijd voorzichtig omgaat met de reputatie van de geestelijke en ook rekening houdt met de mogelijkheid dat de verdenking op de een of andere manier in de openbaarheid zou kunnen komen.

- In die gevallen waarin de verdenking publiek bekend is geworden moet men er rekening mee houden dat de uitoefening van het ambt, vooral de dienst achter het altaar en de preek, het functioneren van de geestelijke aanstootgevend en ongeloofwaardig kan maken. Weliswaar geldt ook in de Kerk het onschuldvermoeden bij een verantwoorde toepassing van het recht, maar de verontwaardiging die bij de gelovigen ontstaat, houdt daarmee in de regel nauwelijks rekening. De geestelijke zal zich daarom door de bisschop een 'time-out' laten geven, waarbinnen de beschuldigingen opgehelderd kunnen worden.

Tegen ordeleden biedt het algemeen kerkelijk recht bijzondere tuchtrechtelijke mogelijkheden: volgens can. 695 § 1 CIC moet een lid van een religieus instituut, dat een in can. 1395 strafbaar gesteld feit begaan heeft, uit het instituut weggezonden worden, behalve wanneer in een geval als genoemd in can. 1395 § 2 – daarom gaat het hier, zoals nog wordt uiteengezet –, de overste van mening is dat het wegzenden niet volstrekt noodzakelijk is en dat de verbetering van de orde, het herstel van de rechtvaardigheid en het wegnemen van de ergernis ook zonder een dergelijk wegzenden mogelijk is. Het probleem van dit voorschrift is dat er verschillende onduidelijkheden bestaan:

- Het is uit het voorschrift niet op te maken of het wegzenden een bestraffing van het ordelid op grond van can. 1395 § 2 vereist. Can. 695 § 2 zegt dat de *imputabilitas* bewezen moet worden, de strafrechtelijke schuld, en niet alleen de feitelijke handelingen. Het is echter niet duidelijk of het wegzenden ook mogelijk is, wanneer de strafbaarheid verjaard is, wat in veel gevallen van seksueel misbruik het geval is, omdat zij pas zeer laat ter sprake zijn gekomen.
- Er is geen richtsnoer voor de overste om te toetsen of een wegzending 'niet volstrekt noodzakelijk' is. Dat betekent een hoge mate van rechtsonzekerheid voor het lid van het religieus instituut.

Wegens de genoemde onduidelijkheden heb ik can. 695 bij de tuchtrechtelijke mogelijkheden genoemd, want hier worden gevolgen aan het wangedrag van een ordelid verbonden, die geen tweede strafrecht naast het algemeen geldende vormen, maar – eventueel los van de daadwerkelijke strafbaarheid van het gedrag – een scheiding van de persoon van zijn of haar religieus instituut mogelijk maken.

Daarbij moet worden benadrukt dat de wegzending uit het instituut ook in aanmer-

king komt voor ordeleden die geen geestelijken zijn en op wie can. 1395 § 2 dus in het geheel niet van toepassing is.

Wat de tuchtrechtelijke mogelijkheden betreft met betrekking tot andere leken, die als medewerker van de Kerk ervan worden verdacht minderjarigen te hebben misbruikt, is de situatie als volgt: er is geen belofte van gehoorzaamheid van de leek jegens de bisschop, zij staan veeleer in een arbeidsrechtelijke contractrelatie tot het betreffende bisdom, de parochie of een andere kerkelijke rechtspersoon.

Een schorsing uit de dienst komt alleen in aanmerking wanneer het salaris wordt doorbetaald, zolang niet door een gerechtelijke veroordeling de basis voor een ontslag op zwaarwegende gronden is gelegd.

Voor alle tuchtrechtelijke maatregelen geldt, dat de bediening als zodanig op de voorgrond staat. Dat betekent echter niet dat zij kunnen worden opgelegd zonder dat rekening wordt gehouden met de rechten van de verdachte. Zoals hierboven gezegd, mag bijvoorbeeld het verbod om de bediening uit te oefenen tegen een geestelijke wegens geruime tijd geleden begane feiten slechts dan worden uitgesproken, wanneer zijn ambtsvervulling voor verontwaardiging zorgt, omdat de verdenking publiek bekend is. Zolang dat niet het geval is, mag de goede naam van de verdachte niet door tuchtrechtelijke maatregelen worden beschadigd.

Tegen tuchtrechtelijke besluiten van zijn superieur heeft een geestelijke het recht van bezwaar (het zg. *recursus hierarchicus*). Deze klachten worden, vanwege de exclusieve competentie van de Congregatie voor Geloofsleer met betrekking tot de *delicta graviora*, uitsluitend door deze congregatie behandeld. Er bestaat geen mogelijkheid voor een administratiefrechtelijk beroep bij de Heilige Stoel. (vergelijk art. 27 van de Normen).

2 Strafrechtelijke mogelijkheden

Het strafrecht in de Kerk heeft op zich een vergelijkbare functie als het wereldlijke: Het dient de dader ter verantwoording te roepen, opdat deze zelf geen verdere vergrijpen begeeft (speciale preventie) en om de gemeenschap te tonen dat handelingen, zoals die door de dader gepleegd zijn, voor hem niet zonder gevolgen blijven (generale preventie).

Reden voor de bestraffing van een dader is, dat hij verwijtbaar rechtsgoederen geschonden heeft, welke door de strafrechtelijke normen beschermd worden, zoals (in het wereldlijk recht) leven, lichamelijke integriteit, vrijheid, eigendom, openbare veiligheid en seksuele zelfbestemming. De Kerk beschermt met haar strafrecht echter geheel andere rechtsgoederen dan de wereldlijke orde. Het gaat primair om de zuiverheid van het geloof en de eenheid van de Kerk, om de eerbiedige omgang met de sacramenten, om de bescherming van het biechtgeheim, om de vrijheid van de Kerk, om de ambtsplichten van de geestelijken (met name het celibaat) en in mindere mate om het doden, ontvoeren, verwonden en (minder op de achtergrond, maar eveneens nauwelijks publiekelijk bekend) om abortus. Het kerkelijk strafrecht kopieert dus niet de taken van het wereldlijk strafrecht door de katholieke gelovigen nogmaals met eigen kerkelijke sancties te bedreigen, bijvoorbeeld voor vermogensdelicten.³

Waarom men van de Kerk verwacht, dat zij haar geestelijken voor seksueel misbruik bestraft, en dat niet (zoals bij mishandeling of vermogensdelicten) vanzelfsprekend geheel aan de wereldlijke gerechten overlaat, hangt met twee omstandigheden samen.

Enerzijds wordt in het seksueel misbruik door een geestelijke een andere soort van beschadiging van de ziel van jonge mensen gezien dan bij misbruik door familieleden, bekenden of vreemden. Reden daarvoor is de vertrouwensrelatie die niet alleen bestaat vanwege menselijke nabijheid, maar ook vanwege de religieuze voorbeeldfunctie van de gees-

telijke, door het gezag van zijn ambt tegenover degene die aan zijn zielszorg is toevertrouwd. Het is alsof strafrechtelijke vervolging alleen door de staat niet het gehele onrecht omvat dat bij misbruik door geestelijken wordt aangedaan.

De andere omstandigheid heeft een historische achtergrond. Tot de inwerkingtreding van het geldende kerkelijk wetboek in 1983 gold een norm, die als volgt luidde: 'Geestelijken moeten in alle rechtsgeschillen en strafzaken voor de kerkelijk rechter aangeklaagd worden, wanneer niet in het lokale bisschoppelijk recht anders is bepaald' (can. 120 § 1, CIC/1917).

Daarmee maakte de Kerk er (sinds lang slechts in theorie) aanspraak op dat geestelijken zich niet voor wereldlijke gerechten zouden moeten verantwoorden. Deze historische claim zou een van de redenen geweest kunnen zijn, waarom kerkelijke autoriteiten geestelijken in die zin tegen wereldlijke strafvervolging beschermd hebben, dat zij slachtoffers geen gehoor hebben gegeven, bij het ontstaan van een verdenking de geestelijke overgeplaatst hebben en in ieder geval niet uit eigen beweging de wereldlijke strafvervolgingsorganen geïnformeerd hebben.

Het kerkelijk recht is echter op zichzelf in hoge mate ongeschikt om seksueel misbruik van minderjarigen strafrechtelijk af te handelen. Want vergrijpen op het gebied van de seksuele moraal beziet dit recht vanuit het perspectief van de ambtsplichten van de geestelijke, en niet vanuit het perspectief van het leed dat de slachtoffers is aangedaan.

Een tweede probleem ligt bij het kerkelijk strafrecht: de juridische norm waaronder men het seksueel misbruik van minderjarigen probeert te brengen, is door de hervorming van het kerkelijk recht na het laatste concilie zo geformuleerd, dat deze de eigenlijke bestanddelen van het vergrijp helemaal niet omvat.

Deze rechtsregel heeft zich als volgt ontwikkeld.

Can. 2359§ 2 CIC/1917 stelde op een overtreding van het zesde gebod van de Decaloog, indien begaan met minderjarigen onder de zestien, schorsing, eerverlies, het verlies van enig ambt, beneficium, eretitel of bediening, en in ernstige gevallen ontslag uit het ambt.

De schorsing geldt totdat de dader zijn leven gebeterd heeft; met het eerverlies gaat gepaard het verbod om verschillende kerkelijke diensten uit te oefenen, zoals het peetschap; het beneficium was in het oude recht de economische bron van bestaan van de geestelijke; het ontslag betekende de algehele ongeschiktheid ambten en diensten in de Kerk te bekleeden en financiële inkomsten uit kerkelijke middelen te ontvangen.

De regelingen van 1922 en 1962

Naast de CIC van 1917 gold tot het jaar 2001 (althans tot de CIC van 1983) een instructie van het Heilig Officie – de huidige Congregatie voor de Geloofsleer – die in 1962 uitgevaardigd en niet gepubliceerd was. Deze is destijds toegezonden aan de ordinarii, daaronder met name degenen die aan het hoofd van een bisdom stonden. Zij kwam in de plaats van een eveneens niet-gepubliceerde instructie van het Heilig Officie uit het jaar 1922.

Hoofdthema van de instructie van 1962 zijn overtredingen van priesters in relatie tot de biecht – eenvoudig gezegd het verzoek aan de biechtende persoon om met de priester tegen het zesde gebod te zondigen –, maar ook homoseksuele handelingen door priesters. Deze handelingen werden, wat de strafbaarheid betreft, gelijkgesteld aan 'elk uiterlijk onzedig, serieus zondig gedrag, dat door een geestelijke, op welke wijze dan ook, met een niet geslachtsrijp persoon van eender welk geslacht begaan of gepoogd is'. De geslachtsrijpheid (in de juridische, niet de feitelijke zin) stelde het wetboek op het voltooiën van het veertiende levensjaar bij de man, en het twaalfde levensjaar bij de vrouw.

De CIC van 1983

Door de hervorming van het kerkelijk recht, die als gevolg van het Tweede Vaticaans Concilie werd doorgevoerd, is de juridische situatie met betrekking tot het seksueel misbruik van minderjarigen veranderd, en wel door een uitbreiding van de delictsomschrijving en de sancties.

Allereerst is door de tweede paragraaf van canon 1395 de leeftijdsgrens van het slachtoffer bij seksueel misbruik vastgesteld, zoals in CIC/1917: het voltooien van het zestiende levensjaar geldt zowel voor mannelijke als voor vrouwelijke slachtoffers als grens.

De strafbedreiging is minder specifiek geworden: in plaats van de bovengenoemde sancties is de bepaling gekomen dat de daders *iusta poena puniantur*, met rechtvaardige straffen, gestraft moeten worden. Nochtans is de bovengrens hoger gesteld: wanneer dat vereist is, kan de geestelijke uit de klerikale staat ontslagen worden.

Wat de verjaring betreft, geldt volgens can. 1362 § 1 onder 2, een periode van vijf jaar. Een uitzondering daarop zijn delicten die zijn 'voorbehouden aan de congregatie voor de geloofsleer'. Welke delicten dat zijn, heeft de CIC niet gedefinieerd, dat gebeurde pas in 2001.

Sacramentorum Sanctitatis Tutela

Met het *Motu Proprio Sacramentorum Sanctitatis Tutela* van 30 april 2001 heeft paus Johannes Paulus II een reeks van strafbaarstellingen onder de bevoegdheid van de Congregatie voor de Geloofsleer gebracht.⁴ Welke delicten dat zijn, werd in een rondschrijven van 18 mei 2001 medegedeeld.⁵

Wat het seksueel misbruik betreft, is opnieuw de leeftijdsgrens veranderd. Iemand komt in aanmerking als mogelijk slachtoffer van een strafbaar feit tot het voltooien van het achttiende levensjaar. De verjaring wordt naar tien jaar uitgebreid en het begin ervan niet op het moment van het plegen van het feit gesteld, maar op de meerderjarigheid van het slachtoffer.

In juli 2010 heeft de Congregatie voor de Geloofsleer veranderingen bekendgemaakt in de regelingen die op het *Motu Proprio Sacramentorum sanctitatis tutela* berusten.⁶ Met betrekking tot het seksueel misbruik is de verjaring nieuw geregeld en vastgesteld op twintig jaar vanaf het bereiken van de meerderjarigheid door het slachtoffer. De Congregatie voor de Geloofsleer krijgt bovendien het recht om ontheffing van de verjaringstermijn te verlenen. Seksueel misbruik van mensen met beperkte verstandelijke vermogens is gelijkgesteld aan misbruik van minderjarigen; het door een geestelijke verwerven, bewaren en verspreiden van pornografische beelden van kinderen onder 14 jaar is voortaan strafbaar.

Algemeen probleem van de totstandkoming van normen is dat in de kerkelijke wetgeving begrippen worden gebruikt, die niet dat betekenen, wat bedoeld wordt. Zowel de CIC van 1917 (in can. 2359 § 2) als die van 1983 (in can. 1395 § 2) noemen als bestanddeel de overtreding *contra sextum decalogi praeceptum*, tegen het zesde van de Tien Geboden. Volgens Ex 20:14 en Dt 5:18: luidt het gebod: 'Pleeg geen overspel'. Wanneer men bij het bepalen van de strafbaarheid van seksueel misbruik van kinderen en jeugdigen deze delictsomschrijving zou gebruiken – een andere is er niet in het kerkelijk wetboek –, zou men niet tot bestraffing komen. De ongehuwde geestelijke kan alleen anderszins echt breken, en dat kan hij alleen met een getrouwde vrouw, en die kan naar Duits⁷ en Nederlands⁸ recht niet jonger zijn dan zestien jaar.

In feite bedoelt de kerkelijk wetgever echter met de formule van de overtreding van het zesde gebod van de Decaloog elk niet toegestaan gedrag op seksueel gebied, en door uitbreidingen van de bestanddelen, perkt hij de strafbaarheid in: In het geldende recht (can.

1395 § 2) worden genoemd het begaan van het misdrijf met geweld, bedreiging, in het openbaar en met een minderjarige onder zestien jaar. Er is dus een gecompliceerde argumentatie nodig om de strafbaarheid van misbruik van kinderen en jeugdigen te onderbouwen, terwijl de morele rechtvaardiging, ja zelfs de noodzaak daarvan niet ter discussie staat.

Een strafrechtelijke vervolging van seksueel misbruik door leken is naar kerkelijk strafrecht niet mogelijk. Alle genoemde strafrechtelijke normen gelden alleen voor geestelijken, die op grond van hun ambt gehouden zijn seksuele kuisheid in acht te nemen. Het bovengenoemde gezichtspunt, dat het seksueel misbruik door personeel van de Kerk tegelijk ook misbruik is van het vertrouwen dat de Kerk als religieuze instelling zou willen hebben, geldt ook voor leken in dienst van de Kerk, in elk geval voor degenen die werken in de zielszorg of de opvoeding. Kerkelijk strafrecht voor leken ontbreekt echter, hetgeen zich daardoor laat verklaren dat de beroepsmatige aanstelling van leken bij de Kerk iets bijzonder is uit een beperkt aantal landen in Midden-Europa.

Procesrecht

De vraag naar de omgang van de Kerk met seksueel misbruik van kinderen en jeugdigen door geestelijken is niet alleen door de strafbaarstellingen bepaald, maar vooral ook door de procedure, waarmee die straffen gerealiseerd moeten worden. Daartoe dienen de hoofdlijnen van een kerkelijke strafrechtelijke procedure kort te worden weergegeven.

Vooraf is een opmerking op zijn plaats: Het kerkelijke strafrecht beoogt middel te zijn om strafbaar geworden gelovigen op het rechte pad terug te brengen. Het dient niet in de eerste plaats een abstracte gerechtigheid, wel daarentegen de bescherming van de geloofsgemeenschap. Waar deze bescherming ook zonder een strafrechtelijke procedure te bereiken is, hoeft een dergelijke procedure niet gevoerd worden, ook wanneer vaststaat dat een strafbaar feit is begaan en de dader in strafrechtelijke zin schuldig is. Can. 1341 acht een strafvervolging slechts dan gepast wanneer niet met andere middelen (terechtwijzing, berisping of andere pastorale maatregelen) kan worden bereikt dat de dader zijn leven betert, ergernis wordt vermeden of weggenomen en de gerechtigheid wordt hersteld. Er is dus geen strenge plicht strafbare feiten te vervolgen. De noodzaak bepaalt of tot een strafrechtelijke procedure wordt overgegaan.⁹

Aan het kerkelijke strafproces nemen behalve de beschuldigde twee functionarissen deel: de ordinarius – dat is naar kerkelijk recht vooral de diocesane bisschop en zijn vicaris-generaal – en de ‘promotor van het recht’, degene die als aanklager optreedt. De eerste bepaalt de strafrechtelijke procedure, hij beslist of hij de beschuldiging via de administratieve weg wil afdoen of dat een aanklacht bij het kerkelijke gerecht ingediend moet worden. In voorkomende gevallen geeft hij de aanklager van de Kerk daartoe een opdracht – dat is een onder de aanwijzingsbevoegdheid van de bisschop vallende medewerker van het kerkelijk gerecht. De rechtbank, die in de regel zal bestaan uit drie geestelijken die het rechterambt bij het bisschoppelijk gerecht bekleden, moet dan over de aanklacht oordelen, en wel onafhankelijk van welke aanwijzing dan ook.

Aan elke strafprocedure, of deze nu administratief of gerechtelijk is, gaat een vooronderzoek vooraf, dat met zorgvuldige inachtneming van de goede naam van de beschuldigde moet vaststellen of de verdenking van een strafbaar feit gefundeerd is en of een bestraffing van de verdachte überhaupt in aanmerking komt.

Leidt het vooronderzoek tot het resultaat dat dader, daad en de voorwaarden voor strafbaarheid buiten twijfel staan, kan de ordinarius met een administratief decreet een straf opleggen. Het ontslag uit de klerikale staat kan hij echter niet uitspreken.

Kiest de ordinarius voor de gerechtelijke weg, geeft hij de kerkaanklager opdracht een aanklacht in te dienen. De daaruit voortvloeiende gerechtelijke procedure onderscheidt zich niet principieel van een strafproces voor een wereldlijk gerecht: De aanklager moet het bewijs leveren, de aangeklaagde moet een raadsman hebben – hij kan zelf een advocaat uitkiezen –, hij hoeft niet te bekennen en kan geen verklaring onder ede afleggen. De rechters zijn alleen gebonden aan het recht en aan hun geweten. Hun uitspraak is voor beroep vatbaar, hetzij van de aanklager, hetzij van de veroordeelde. Het hoger beroep is gericht aan het kerkelijk gerecht van tweede aanleg, dat in de regel dat van de aartsbisschop is.¹⁰

Bij gevallen van seksueel misbruik doet zich de bijzonderheid voor, dat na het vooronderzoek niet de ordinarius over de verdere voortgang beslist, maar de Congregatie voor de Geloofsleer. Naar deze worden de resultaten van het vooronderzoek doorgestuurd, en zij beslist of zij zelf een procedure voert of een ordinarius aanwijst, om een bestraffing via de administratieve weg of via het kerkelijk gerecht te bewerkstelligen. Het resultaat van een dergelijke strafrechtelijke procedure – administratief of via het kerkelijk gerecht – moet opnieuw aan de Congregatie worden voorgelegd en deze is dan ook de enige klacht- of beroepsinstantie (verg. art. 1 en 20 van de Normen in de versie van 2010).

Mogelijke gevolgen voor de dader

Welke sancties iemand kan krijgen, die als personeelslid van de Kerk (geestelijke of leek) minderjarigen misbruikt heeft, hangt daarvan af of tuchtrechtelijk of strafrechtelijk opgetreden wordt.

1 Tuchtrechtelijke gevolgen

Wanneer een geestelijke ervan verdacht wordt minderjarigen seksueel misbruikt te hebben, kan de ordinarius hem een standplaats en een taak toewijzen, die uitsluit dat hij een bedreiging voor jeugdigen vormt en die niet tot publieke verontwaardiging leidt. Een dergelijke maatregel is voorlopig van aard: wanneer blijkt dat de geestelijke ten onrechte als verdachte is aangemerkt, heeft hij er recht op naar zijn vorige werkplek terug te keren, wanneer hij dat zelf niet problematisch acht.

Wanneer de verdenking juist is gebleken, maar een strafrechtelijke vervolging van de feiten niet meer mogelijk is, bijvoorbeeld wegens verjaring, kan de ordinarius de geestelijke naar een dienst overplaatsen, die geen verontwaardiging oproept.

De zogenaamde disciplinaire maatregelen hebben geen betrekking op de aanspraak van de geestelijke op de hem verschuldigde bezoldiging. Een korting op of de intrekking van het salaris zijn slechts door een strafrechtelijke veroordeling mogelijk.

Voor de disciplinaire gevolgen van het misbruik door leken heeft het canoniek recht geen regels. Hier moet worden teruggevallen op de mogelijkheden die het arbeidscontract met de medewerker biedt.

Als religieuzen seksueel misbruik gepleegd hebben, beslist de bevoegde overste over disciplinaire consequenties, welke tot en met ontslag uit het instituut kunnen strekken (zie boven). Daarbij omvat de bevoegdheid van de overste zowel geestelijken als gewijde leken.

2 Strafrechtelijke gevolgen

Tijdens een strafproces kan de ordinarius een geestelijke tijdelijk met een andere taak belasten dan de huidige, zoals hiervoor onder 1. is beschreven. Wordt de geestelijke niet veroordeeld, dan moesten de maatregelen opgeheven worden.

Wordt de geestelijke in de strafrechtelijke procedure schuldig bevonden, heeft het canoniek recht slechts beperkte mogelijkheden voor bestraffing. De meestal als zwaarste canonieke straf aangemerkte excommunicatie is een ongeschikt instrument. Zij is een zogenaamde verbeteringsstraf, die moet worden kwijtgescholden wanneer de dader zijn verzet tegen de rechtsorde opgeeft. Dat heeft zin, wanneer het bijvoorbeeld gaat om de ontkenning van geloofsleerstellingen. De scheiding van de *communio* (de Kerk als gemeenschap) blijft zolang in stand, als de dader ontkent. Keert hij terug naar de leer van de Kerk, moet hem ook de *communio* weer toegestaan worden.

In het geval van seksueel misbruik heeft deze straf echter geen zin. Welke dader zal niet (eerlijk) verzekeren dat hij niet opnieuw strafbare feiten zal plegen? Een verbeteringsstraf kan dan niet tegen hem opgelegd worden.

Canon 1395 § 2, die op seksueel misbruik toegepast wordt, kent slechts een onbestemde strafbedreiging: er moet met rechtvaardige straffen gestraft worden, inclusief, indien noodzakelijk, ontslag uit de klerikale staat.

Er zijn in het canoniek recht weliswaar vele verschillende straffen, maar er zijn er nauwelijks die toepasselijk zijn. Verplichtingen of verboden om op een bepaalde plaats werkzaam te zijn, het intrekken van bevoegdheden, van een academische graad – dat betreft alleen door de Kerk verleende graden –, of van een titel, overplaatsing naar een ander ambt bij wijze van straf en het ontslag uit de klerikale staat.

Het ontslag uit de klerikale staat is zeker een maatregel die rekening houdt met de publieke verontwaardiging. Maar het is tegelijkertijd een extreme maatregel: deze ontnemt de geestelijke niet alleen zijn levenstaak, maar ook zijn broodwinning, voor zover die door de Kerk gewaarborgd wordt. Als gerechtvaardigd is een dergelijke straf toch alleen bij ernstige gevallen aan te merken.

Kerkelijke straffen voor leken zijn er, zoals hierboven gezegd, niet. De gevolgen van hun daden worden door de wereldlijke gerechten bepaald, wat de strafrechtelijke kant aangaat, en de disciplinaire gevolgen worden bepaald door het voor hen geldende arbeidsrecht.

Kerkelijk en wereldlijk recht

Bij wijze van afsluiting wordt nog op de fundamentele verhouding tussen canoniek en wereldlijk recht ingegaan voor wat betreft de omgang met het seksueel misbruik van minderjarigen. Hier wordt als principe gehanteerd dat er geen pretentie meer is van de Kerk om haar geestelijken en andere medewerkers zelf te bestraffen en ze daarmee aan de wereldlijke bestraffing te onttrekken.

Veeleer zijn de geestelijken en andere medewerkers als burgers van de staat aan diens strafrecht volledig verantwoording schuldig en hebben zij van de Kerk geen bescherming te verwachten. Gezichtspunten als vrijheid van godsdienst en privileges op staatsrechtelijk gebied spelen hier geen rol.

De omgang van de Kerk met daders die minderjarigen seksueel misbruikt hebben, is volledig onafhankelijk van de strafvervolgning door de staat. Deze omgang is, zoals reeds aangeduid, op een ander doel gericht, namelijk dat van de integere kerkelijke bediening. Feitelijk bestaat een verbinding tussen Kerk en staat daarin dat de Kerk geen opsporingsmogelijkheden heeft, zoals die waarover de staat wel kan beschikken. Daarom zullen kerkelijke procedures proberen gebruik te maken van de uitkomsten van wereldlijke opsporingsonderzoeken wanneer de beschuldigde de feiten niet bekend – waartoe hij naar kerkelijk recht uitdrukkelijk niet verplicht is.

Recent hebben de bisschopsconferenties van verschillende landen richtlijnen uitgevaardigd om de omgang met gevallen van seksueel misbruik van minderjarigen door kerk-

personeel te regelen. Deze richtlijnen hebben slechts een aanvullend karakter, zij kunnen het canoniek recht voor de gehele kerk, waarover ik bericht heb, niet veranderen. Zij kunnen slechts maatstaven geven voor de omgang met vermeende slachtoffers en met verdachte geestelijken en leken en voorzorgsmaatregelen treffen voor de bescherming van jonge mensen tegen seksuele inbreuken. Daarmee wordt duidelijk gemaakt dat het ook de Kerk niet *alleen* om haar bediening en de geloofwaardigheid van haar werk gaat. In deze context kan dan ook gezegd worden dat de Kerk het leed probeert te verzachten dat door het seksuele misbruik is ontstaan en dat door berouw en vergeving alleen niet genezen kan worden.

NOTEN

1 Het is niet bekend, dat er een bisschop is die bijzondere regelgeving heeft uitgevaardigd om gevallen van seksueel misbruik afwijkend van het strafrecht van de Codex Iuris Canonici (CIC) af te handelen. Afwijking van het procesrecht van de CIC zou ook voor geen enkele bisschop mogelijk zijn. Hierna wordt dan ook uitgegaan van het recht, zoals dat voor de hele Kerk geldt.

2 Deze opmerkingen zijn volledig van toepassing op priesters, maar slechts gedeeltelijk voor permanente diakens wanneer deze een wereldlijk beroep hebben en niet volledig in dienst zijn van de kerk.

3 Zie hierover de preambule van de 'Procedure bij klachten van seksueel misbruik' van de Nederlandse bisschoppen van 9 oktober 2007 die eveneens de 'betrouwbare dienstverlening' op de voorgrond plaatst.

4 Het Motu Proprio is afgedrukt in *AAS* 93 pp. 737-739 (2001).

5 Afgedrukt in *AAS* 93 (2001) 785-788.

6 De geldende regels staan op Internet op http://vatican.va/resources/resources_norme_lt.html (Latijn) en http://www.vatican.va/resources/resources_norme_en.html (Engels).

7 §1303 BGB.

8 Art. 1:31 BW.

9 Can. 1341 noemt daarmee hetzelfde uitgangspunt als can. 695 § 1 bij het ontslaan van religieuzen wegens bepaalde strafbare feiten, zoals hierboven reeds gezegd is.

10 Een uitzondering doet zich voor bij delicta graviora, waartoe ook het seksueel misbruik behoort: hier richt het beroep zich tot de Congregatie voor de Geloofsleer.

9 Het celibaat binnen de katholieke kerk in Nederland

DR. A.M.H. BISSCHOPS

Inleiding

In dit essay sta ik stil bij hoe binnen de katholieke kerk werd en wordt aangekeken tegen het celibaat van priesters en religieuzen. Het stuk valt uiteen in drie hoofdstukken: de geschiedenis van het celibaat tot aan de twintigste eeuw. Het celibaat in de twintigste eeuw en de discussie over het celibaat in Nederland. In de eerste twee hoofdstukken gaat het vooral over de visie van het Vaticaan, inclusief de wisselende motivaties voor het celibaat. Het derde hoofdstuk handelt vooral over de wijze waarop in Nederland door leken tegen het celibaat en de celibaatsverplichting werd aangekeken.

1 De geschiedenis van het celibaat tot aan de twintigste eeuw: een korte schets

Vooraf: over priesters, religieuzen en het celibaat

In de Rooms-Katholieke Kerk zijn zowel priesters als religieuzen gehouden aan het celibaat. Seculiere priesters zijn die priesters die bij hun wijding gehoorzaamheid aan hun bisschop beloofden. Reguliere priesters, paters, zijn mannelijke religieuzen, die aan de overste van een religieuze orde of congregatie gehoorzaamheid beloofden. Religieuzen (mannen en vrouwen) binden zich door gelofte aan een religieuze gemeenschap: een zogenaamde orde of congregatie. Deze gelofte omvat drie elementen: gehoorzaamheid aan de overste, afstand van persoonlijk eigendom (de gelofte van armoede) en het celibaat (ongehuwd blijven). Omdat seksualiteit in de katholieke kerk enkel binnen het huwelijk geoorloofd is, betekent dat volledige seksuele onthouding; oftewel kuisheid.

Binnen de Rooms-Katholieke Kerk wordt onderscheid gemaakt tussen kloosterordes (in engere zin) en congregaties (kloosterordes in ruimere zin). Naast de oorspronkelijke contemplatieve ordes, waarvan de benedictijnen de bekendste zijn, ontstonden later ook de meer actieve congregaties. Een contemplatieve orde richt zich op beschouwing, aanbidding en gebed. Een actieve orde richt zich op onderwijs, liefdadigheid en dergelijke. De vrouwelijke religieuzen (zusters of nonnen) en mannelijke religieuzen die geen priester zijn (broeders of fraters), zijn of waren in hoofdzaak werkzaam in het onderwijs, de gezondheidszorg en allerlei vormen van diaconaal werk, vooral ten behoeve van gemarginaliseerde groeperingen, zoals: opvang van verslaafden, daklozen en vluchtelingen. Vooral via het onderwijs – van kleuteronderwijs tot universitair onderwijs – hebben zij in het verleden bijgedragen aan de geloofsoverdracht naar jongeren. Hele generaties katholieken hebben onderwijs gehad van zusters, broeders en paters.

Anders dan monniken of monialen (de vrouwelijke variant van monniken), die in abdijen wonen, wonen de overige religieuzen in kloosters (meestal gaat het dan om wat gro-

tere groepen), in kleine groepjes of zelfstandig. Zij zijn niet aan een bepaalde plaats gebonden, dat wil zeggen: zij kunnen door hun overste elders benoemd worden of daartoe gevraagd worden.

Hoe is het celibaat de afgelopen decennia binnen de visie van de kerk(elijke hiërarchie) opgevat? Welke motieven worden er voor kuisheid¹ en het celibaat gegeven? Hieronder presenteer ik een kort historisch overzicht van de ontwikkeling van het denken en doen rondom het celibaat binnen de katholieke kerk.

Het vroege Christendom

Het Jodendom kende het ideaal van de maagdelijkheid niet en had een positieve instelling tegenover het huwelijk, dat diende voor de instandhouding van het joodse volk en van de familie in het bijzonder. Seksualiteit in engere zin kon echter niet samengaan met de eredienst. Wie in de eredienst God naderde, behoefde eerst reiniging. Daarom moesten joodse priesters gedurende de tijd dat zij dienst deden in de tempel gescheiden leven van hun vrouwen en kende het Jodendom gedetailleerde reinigingswetten. Dit motief van de cultische reinheid ligt ook aan de wortel van het christelijke ambtscelibaat. De priester diende steeds in staat te zijn de sacramenten toe te dienen, waarvoor hij vrij van seksuele smetten diende te zijn.

In de loop van de derde eeuw na Christus werd de eucharistie niet meer wekelijks maar dagelijks gevierd en werd de roep om een nagenoeg permanente onthouding van de ambtsdragers sterker. Aan het begin van de vierde eeuw ontstonden de eerste wettelijke bepalingen rond het priestercelibaat. De synode van Elvira (324) verbood in canon 33 bisschoppen en priesters om omgang te hebben met hun echtgenotes. Pas tegen het einde van de zesde eeuw, toen de echtgenote uit het huishouden van de geestelijke was verdwenen en de meeste bisschoppen uit een klooster afkomstig waren, was er werkelijk sprake van een celibataire geestelijkheid.

Motieven voor het celibaat

Door de eeuwen heen werd seksuele onthouding, en dan vooral als maagd, geacht het menselijk lichaam ontvankelijker te maken voor goddelijke inspiratie en de mens nader te brengen tot God. Blijvend in een staat van 'ongerepte zuiverheid' verkeren, werd bewonderd en als een betoon van lichamelijke heldhaftigheid gezien, dat op één lijn kon worden gesteld met het vermogen van de christenen (martelaren) de angst voor de dood te overwinnen. Het celibaat appelleerde aan het geloof dat iemand die op dit punt een uitzondering is, dat ook op alle andere punten wel zal zijn. Ook in het Nieuwe Testament staan verschillende passages, waarin de celibataire levensstaat wordt aangeprezen (Korinthebrief van Paulus; Matteus).

In de loop der eeuwen zijn celibaat en seksualiteit in het christendom altijd een belangrijk thema gebleven. Kerkvaders, pausen en theologen gaven er de meest uiteenlopende motiveringen voor. Een aantal voorbeelden: 'Maagdelijkheid was superieur, immers pas ná de zondeval "bekende" Adam Eva.' 'Ook de nog niet geboren zielen leven kuis.' 'De maagdelijkheid is de staat van engelen.' 'Het celibaat is een profetie van de opstanding en van een wereld waarin enkel de verenigende band met Christus telt.' 'Seksuele onthouding is de effectiefste manier om de ziel te zuiveren,' enovoort. Toen rond de derde eeuw het leiderschap van de Kerk in toenemende mate in handen kwam van mannen, die vertrouwd waren met het openbare leven en het uitoefenen van macht, kwam daar nog een argument bij. Zeker waar het ging om de bisschop van Rome, die in die tijd een staf van 147 man onder zich had, gold dat alleen aan een man die werd geacht in zijn persoonlijk leven altijd

een 'maagdelijke kuisheid' te hebben betracht, zo veel macht kon worden toevertrouwd.

Rond de vierde eeuw ontstonden er in Europa de kloosters, waar het celibaat eveneens een centrale rol speelde. De eerste monniken leefden ascetisch. De basisgedachte erachter was om los te komen van alle obstakels om God lief te hebben. Dit ascetendom bracht een verlangen naar eenzaamheid met zich mee en het vrij worden van zorgen en materieel bezit, opdat men zichzelf en God kon vinden. Zij wijdden hun leven exclusief aan God, hetgeen wordt uitgedrukt in de evangelische raden (raadgevingen van Jezus). Deze evangelische raden, de geloften van kuisheid (celibaat), armoede en gehoorzaamheid leggen kloosterlingen, ook wel regulieren (levend volgens de regel van de orde) genoemd, af bij hun intrede in het klooster.

De celibaatsverplichting in het wetboek

Vanaf de middeleeuwen tot in onze dagen is deze interpretatie van de kerkvaders in de evangelische raden en de absolute voorrang van de celibataire levensstaat overeind gebleven. Door de eeuwen heen bleven er echter problemen bestaan rondom de handhaving van de onthoudingswetten.

Tijdens het Tweede Lateraans Concilie in 1139 werden de onthoudingswetten uiteindelijk vervangen door een structuur die meer garanties bood voor het nakomen van de vereiste seksuele onthouding. Bij wet werd bepaald dat het ontvangen van de hogere wijdingen een huwelijksbeletsel vormde en dat alleen ongehuwden priester konden worden. Tot dan was het huwelijk van een priester weliswaar verboden en moest de priester zijn ambt neerleggen, zijn huwelijk was echter geldig en de daaruit geboren kinderen waren wettig. Voortaan gold een door een lid van de hogere clerus gesloten huwelijk als een ongeldige daad, waarvoor excommunicatie kon worden opgelegd. De celibaatswet was aldus een drastisch middel om eindelijk de onthoudingswet effectief ingang te doen vinden.

Het latere concilie van Trente (1545-1563) bevestigde en ondersteunde de regelgeving van Lateranen door degenen die meenden dat priesters konden trouwen als de kuisheidsbelofte hun te zwaar viel, met excommunicatie te bedreigen. De gaven van het celibaat werd immers altijd gegeven, als de priester maar goed bad. God zou nooit toestaan dat hij boven zijn macht beproefd zou worden, zo vond men.

Ook de eind zestiende, begin zeventiende eeuw opgerichte seminaries, waarin priesterkandidaten ver van de wereld konden worden gevormd, droegen bij aan een betere handhaving van het celibaat.

Samenvatting

We kunnen zeggen dat er in het denken over het celibaat in de loop van de eeuwen vaak een sterke concurrentie heeft bestaan tussen celibaat en huwelijk. De oorsprong van de verplichting tot het celibaat is gelegen in het motief van de cultische reinheid; aanvankelijk betrof dit een onthoudingswet.

De celibataire leefwijze werd als voortreffelijker beschouwd dan de huwelijks staat, waarbij de argumentaties voor deze waardering varieerden. Naast het beeld van het celibaat als verwerkelijking van de mystieke bruiloft, zijn er de beelden van het celibatair leven als een gelijk worden aan de engelen, als toewijding en offer aan God, als navolging van Christus en als aankondiging van de verrijzenis. Het gemeenschappelijke is dat de seksualiteit steeds werd gezien als iets van een lagere, wereldse orde, aards in plaats van paradijselijk².

2 Het celibaat in de twintigste eeuw

Het celibaat ter heiliging

Tot het Tweede Vaticaans Concilie bleef men het celibaat, maagdelijkheid, zuiverheid – deze termen worden min of meer door elkaar gebruikt – zien als een voortreffelijker levensstaat dan het huwelijk. Gaandeweg verschoof het motief van de cultische reinheid naar heiligheid als motief. Diverse encyclieken (pauselijke brieven) zagen het licht waarin zaken staan als ‘De werken van het vlees zijn de ergste en de schandelijkste menselijke ondeugden’. Vooral waar men in aanraking komt met vrouwen achtte men waakzaamheid geboden.

De priester en de religieus moesten geheel vrij zijn van zonde en dienden daartoe hun eigen lichaam te versterven van alle ondeugden en begeerten. De beheersing van de seksuele drift stond daarbij centraal, omdat de deugd van kuisheid door grotere gevaren dan de andere deugden werd bedreigd. In feite ging het erom het lichaam eronder te houden. De geest heerste over de zinnen. Dan kon de ziel ‘in vrede en vrijheid haar geestelijk leven leiden’. Men diende de hartstochten ‘door tuchtiging van het lichaam zo (te) bedwingen, dat wij ze doen gehoorzamen aan de leiding van het verstand’.

Het aardse en het hemelse stonden in concurrentie tot elkaar, hetgeen impliceerde dat waar het ene sterker was, het andere zwakker werd en vice versa. Vandaar de grote nadruk die werd gelegd op het meesterschap over de aardse, lichamelijke verlangens. Beheersing der zinnen leidde er in deze opvatting min of meer automatisch toe, dat de spirituele kracht en de heiligheid van de persoon toenamen. Dit meesterschap vereiste echter een grote waakzaamheid, teneinde als priester niet in aardse zaken verward te raken. Verlokkingen dienden zoveel mogelijk ontvlucht te worden, hetgeen bereikt werd door zich afzijdig te houden van het wereldse.

Beter dan tegen de verlokkingen van de zonde te strijden, moest men ze zoveel mogelijk ontvluchten. Naast waakzaamheid en zedigheid waren er bovendien de bovennatuurlijke hulpmiddelen: ‘Het gebed tot God, de sacramenten van Biecht en Eucharistie, en een vurige liefde tot de Allerheiligste Moeder Gods.’ Vooral ‘het voedsel van de Eucharistie (...) (is) het beste middel tegen de hartstocht’, zoals ook ‘een sterke en brandende liefde tot de maagdelijke moeder Gods een beproefde manier is om de zuiverheid onbevlekt en volmaakt te bewaren’.

Tegelijkertijd werd de kuisheid van de priester gezien als een boete: de onthechting van de priester diende – als bij Christus – tevens tot het uitboeten van zonden – van zichzelf en van anderen. Deze onthouding diende volledig te zijn; het is de bedoeling om ‘niets, zelfs niet het geringste deel, van de op het altaar Gods neergelegde offergave af te nemen en voor zich te houden’.

Het Tweede Vaticaans Concilie

Van 1962 tot 1965 vond het Tweede Vaticaans Concilie plaats, de kerkvergadering van het ‘aggiornamento’: het ‘bij de tijd brengen’ van de katholieke kerk. Rond die tijd werden vele kwesties bespreekbaar, die eerder niet voor discussie in aanmerking kwamen. Een van deze kwesties betrof het kerkelijk ambt en het dalend aantal priesters en religieuzen dat aan de celibaatsverplichting trouw bleef.

Het decreet *Presbyterorum Ordinis* (1965; over ambt en leven van de priester) vormde een mijlpaal in de ontwikkeling van het kerkelijk denken over het celibaat. Voor het eerst erkende men – nog impliciet – dat de traditionele motivering van de celibaatsverplichting in de moderne tijd onhoudbaar was geworden. De concurrerende tegenstelling tussen

de liefde tot God en de huwelijksliefde verdween goeddeels, zoals ook de concurrentie tussen huwelijk en celibaat, tussen aards en hemels. Belangrijkste motief werd nu de beschikbaarheid: de celibatair wijdt zich gemakkelijker en met onverdeeld hart aan Christus en zet zich in voor de dienst aan God en de mensen. Deze beschikbaarheid – zorg, toewijding en liefde – gold nu evenwel niet meer exclusief God, het hemelse en het hogere, maar veel eerder de mensen. Door celibatair te blijven en zich dus niet exclusief aan een partner te binden, hield de priester zijn hart vrij voor velen.

Ook werd gezegd dat zelfbeheersing en ‘een verstandig streven om zijn innerlijke gevoelens op een hoger plan te brengen’ juist bijdragen aan de ‘uitgroei’ en ‘veredeling’ van de mens. Het gaat hier volgens de encycliek niet om een verachting van de seksualiteit en de affectiviteit; wel geldt dat het verstand en de wil nu eenmaal hogere vermogens zijn.

Terwijl een eerdere encycliek uit 1954 (*Sacra Virginitas*) nog een reeks van redenen opsomde waarom het celibaat superieur was aan het huwelijk, beperkte de encycliek *Sacerdotalis Caelibatus* uit 1967 zich tot het noemen van een reeks positieve gevolgen van het celibaat. Door zijn celibaat kon de priester beter bidden, meer liefhebben en mensen beter raken en kennen. En ook al kent de priester het huwelijk persoonlijk niet, door vorming, ambt en genade van staat heeft hij een ‘misschien nog diepere kennis van het menselijk hart’.

Nieuw aan deze encycliek is dat voor het eerst – hoe kort ook – wordt stilgestaan bij de eenzaamheid als celibatair. In eerdere kerkelijke documenten ging het steeds enkel over het in toom houden van de seksuele begeerten. Nu werd erkend dat niet slechts de seksuele abstinentie, maar ook het alleen door het leven gaan voor priesters problematisch kon zijn. Maar, aldus de encycliek, de eenzaamheid van de ongehuwde priester wordt gevuld door God. Ook Christus was in Zijn droevigste uren alleen en verklaarde toch: ‘Ik ben niet alleen, want de Vader is met Mij.’ Verder zal het de priester ‘niet ontbreken aan de liefdevolle bescherming van de allerheiligste Maagd en aan de moederlijke zorg van de Kerk, in wier dienst hij zich gesteld heeft. Hij zal mogen rekenen op de zorg van de bisschop, zijn vader in Christus, op de hechte en trouwe vriendschap van zijn collega’s in het priesterschap, op de bemoediging, die hij vindt in de liefde van heel het volk Gods.’

Het nieuwe van deze encycliek is daarnaast de grote nadruk op een strengere toetsing van de persoonlijke rijpheid en geschiktheid van kandidaten voor het celibataire leven.

Ook wat het celibaat van religieuzen betreft gaf het Tweede Vaticaanse Concilie een ingrijpende verandering te zien. Vóór het concilie verliet iemand die intrad in het klooster ‘de wereld’. Hij of zij maakte zich los van wereldse zaken zoals seks, gezin en materieel bezit. Zo was de kloosterling in tegenstelling tot andere gelovigen geheel vrij om Christus na te volgen. Het concilie brak ook hier met deze negatieve kijk op de wereld. Niet langer werden kloosterlingen gezien als leden van een christelijke elite, maar als leden van het Volk van God met een eigen roeping. Leven volgens de evangelische raden was nu vooral bedoeld om in naam van de Kerk Christus aan de wereld te laten zien. Daarbij waarschuwde men voor het gevaar van wereldvreemdheid. ‘Niemand mag beweren, dat de religieuzen zich door hun toewijding van de mensen vervreemden en in de aardse maatschappij nutteloze schepselen worden.’ De – soms zeer strenge – kloostertucht werd gematigd en het leven van kloosterlingen veranderde in vele opzichten.

Het celibaat in het kerkelijk wetboek

In 1983 verscheen het nieuwe Wetboek van Canoniek Recht. In het oude kerkelijk wetboek uit 1917 kwam de term celibaat niet voor. Er werd slechts gesproken over de verplichting om niet te huwen en om de kuisheid te betrachten: ‘Geestelijken die de hogere wij-

dingen hebben ontvangen, mogen niet huwen en zijn zo tot de verplichting gehouden de kuisheid te onderhouden, dat zij, indien zij hiertegen zondigen, ook schuldig zijn aan heiligschennis, behalve het voorschrift van canon 214, § 1.’

Indien een priester toch zou huwen, is dat huwelijk niet alleen ongeldig, maar heeft dat bovendien excommunicatie tot gevolg. Het nieuwe Wetboek van Canoniek Recht uit 1983 spreekt wel over het celibaat: ‘Clerici zijn aan de verplichting gehouden gedurende geheel hun leven een volledige onthouding omwille van het Rijk der hemelen in acht te nemen en zijn daarom verplicht tot het celibaat, dat een bijzondere gave Gods is, waardoor immers de gewijde bedienaren zich gemakkelijker met een onverdeeld hart aan Christus kunnen hechten en zich met grotere vrijheid kunnen wijden aan de dienst van God en van de mensen.’

Over het celibaat van religieuzen stelt canon 599: ‘Het op zich nemen van de evangelische raad van kuisheid omwille van het Rijk der hemelen, hetgeen een teken is van de toekomstige wereld en een bron van rijkere vruchtbaarheid in een onverdeeld hart, brengt de verplichting van volledige onthouding in het celibaat met zich mee.’

In het wetboek uit 1917 gold nog, dat wanneer een priester zich niet aan het gebod tot kuisheid houdt en daarmee zijn celibaatsverplichting doorbreekt, hij zich schuldig maakt aan heiligschennis. Onder de nieuwe wet constitueren seksuele overtredingen van celibatairen geen heiligschennis, maar slechts het verbreken van een belofte.

Samenvatting

Het celibaat stond in de eerste helft van de vorige eeuw en ook nog wel daarna vooral in het teken van de persoonlijke vervolmaking en de eigen zelfheiliging, gekoppeld aan de superioriteit van het hemelse boven het aardse. De priester diende zich slechts om de dingen des Heren te bekommeren en dat sloot aardse zaken uit. Een en ander impliceerde eerst en vooral dat de priester zich zoveel mogelijk verre diende te houden van het lichamelijke – en dan met name van de seksualiteit als de sterkste en meest ingrijpende lichamelijke uitingsvorm.

Met het Tweede Vaticaans Concilie verschoof de motivatie voor het priestercelibaat naar de beschikbaarheid. Dit element was voorheen ook al wel aanwezig geweest in het denken over het celibaat, maar veel zwakker. Niet meer de inferioriteit van het lichamelijke, de cultische reinheid, het vooruitwijzen naar de eindtijd en (in mindere mate) de gegrepenheid door de boodschap van Christus stonden centraal. De nadruk lag nu op de grotere beschikbaarheid. Een eigen huwelijksleven, met de zorg voor vrouw en kinderen, plus de zorg voor de instandhouding van dat huwelijk en alles wat dat met zich meebrengt, kan zoveel aandacht opeisen, dat de pastorale zorg van de priester voor de mensen niet meer optimaal is. De beschikbaarheid voor velen laat dan geen plaats voor een exclusieve partner. Ongehuwd kan de priester zich gemakkelijker met onverdeeld hart wijden aan de dienst aan God en de mensen, omwille van het Rijk der hemelen.

Interessant is dat sinds het Tweede Vaticaans Concilie het object van deze beschikbaarheid zelf eveneens wat lijkt te verschuiven. Ging het in de encycliek *Sacerdotalis Coelibatus* uit 1967 nog vooral over het zich wijden aan God, de eredienst en de belangen van de kerk en in mindere mate over de liefde voor mensen, in 1979 staat in de pauselijke brief bij gelegenheid van Witte Donderdag de grotere liefde, zorg en aandacht van de priester voor de mensen centraal, welke ontstaan doordat deze vrij is van een huwelijk. De beschikbaarheid van de priester geldt dus steeds meer de mensen voor wie hij de zorg heeft.

3 De celibaatsdiscussie in Nederland

Katholiek Nederland in rep en roer: het celibaat in de jaren zestig en zeventig

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog was er zowel onder de clerus als onder leken een toenemende onvrede ontstaan over de kwaliteit van de zielzorg, welke zich onder andere uitte in een groeiende antiklerikale mentaliteit. Veel katholieken, kritisch geworden in de democratische sfeer van de tijd, verweten hun zielzorgers een gebrek aan tact en aan respect voor de opvattingen van leken; een onvrede die in de jaren daarna alleen maar sterker zou worden.

Nadat het celibaat als gespreksonderwerp jarenlang taboe, ja bij tijden zelfs expliciet verboden was binnen de katholieke kerk, hing rond het begin van het Tweede Vaticaans Concilie het gesprek over het priestercelebaat in Nederland overal in de lucht. In 1963 verscheen er een – anonieme – brochure over de celibaatscrisis, waarin een priester voor het eerst waagde het verplichte celibaat ter discussie te stellen. Hij pleitte vooral voor een soepele dispensatieregeling. Als een priester wil trouwen, betekent dit immers kerkrechtelijk bezien dat hij het ambt van priester moet neerleggen en geen kerkelijk geldig huwelijk kan sluiten – tenzij hij dispensatie van de Heilige Stoel verkrijgt. Omdat Rome in die tijd zeer karig was met het afgeven van dispensaties, kwam dit er doorgaans op neer dat de priester in de ogen van de kerk in zonde leefde en in zekere zin een paria was. Niet zelden werd hij beticht van ontrouw en geloofsafval; ook sprak men wel – in analogie met een ‘gevallen vrouw’ – over ‘gevallen priesters’.

Rond deze tijd groeiden in Nederland de protesten tegen het verplichte celibaat explosief. Ook werd steeds duidelijker dat onder de celibaatscrisis een veel grotere gezagscrisis schuilging. In diverse landen belegden priesters bijeenkomsten om gezamenlijk hun problemen te bespreken; door hun eigen bisschoppen voelden ze zich in de steek gelaten.

In 1966 nam in Noordwijkerhout het Pastoraal Concilie van de Nederlandse Kerkprovincie een aanvang (1966-1970): een door de Nederlandse bisschoppen geïnitieerd, groots opgezet levens- en wereldbeschouwelijk congres, waar katholiek Nederland in het licht van het Tweede Vaticaans Concilie trachtte te komen tot een eigen standpuntbepaling en beleidslijn ten aanzien van een breed scala van onderwerpen. Toen het Pastoraal Concilie zich uitsprak tegen de celibaatsverplichting en dit standpunt door de Nederlandse bisschoppen werd overgenomen, ondanks herhaalde waarschuwingen van paus Paulus VI, leidde dat tot grote spanningen en verwarring binnen de Nederlandse kerkprovincie en tot conflicten met het centraal gezag in Rome. Internationaal en nationaal was er veel media aandacht en een krant als de *New York Times* bracht dit nieuws zelfs op de voorpagina.

In 1969 bleek uit een grootschalige enquête onder alle Nederlandse priesters dat minstens 73 procent van alle priesters en (sub)diakens in Nederland tegen de bestaande celibaatsverplichting was. In april 1969 maakten zeven van de elf priesterstudenten aan de KTHU (Katholieke Theologische Hogeschool Utrecht) bekend dat zij niet gehouden wensten te zijn aan de celibaatsverplichting. Ze wilden wel zielzorger worden, maar dan zonder priesterwijding. In dit jaar werden in Nederland ook de eerste pastorale werkers aangesteld, toen nog ‘pastores zonder wijding’ genoemd.

Rond deze tijd groeiden de verwachtingen omtrent afschaffing van de celibaatsverplichting naar een hoogtepunt, hetgeen tot uiting kwam in krantenkoppen als ‘Celibatwet ligt op sterven’. Steeds meer mensen leken deze verplichting op te vatten als een kerkelijke wet in de categorie van de vleesloze vrijdag, welke immers ook gemakkelijk werd afgeschaft.

Groeiende distantie jegens het leergezag

De jaren zestig gaven een groeiende afwending te zien van de wettische kerk, in combinatie met een toewending tot de pastoraaltheologie. Pastorale zorg voor de gelovigen ging een steeds centralere rol spelen. Kenmerkend voor de nieuwe tijd was dat de elementen van wet en officiële leer openlijk naar de achtergrond verdwenen.

De op het Tweede Vaticaans Concilie erkende relativiteit en contextuele gebondenheid van vroegere kerkelijke uitspraken werkten daarbij als stimulans voor de gelovigen en vooral onder de intellectuelen onder hen in hun streven naar vernieuwing. Tot het Concilie hadden de intellectuelen het antiwetenschappelijke beleid van de kerkelijke leiding tegenover zich gevonden. Nu vonden zij in het Concilie een legitimatie voor hun opvattingen – althans minstens voor een deel ervan.

Ook het optreden van bisschop Bekkers speelde een belangrijke rol in de veranderingen binnen de Nederlandse katholieke kerk. Zoals paus Johannes XXIII de vernieuwingsbeweging in de kerk heeft geautoriseerd, zo deed bisschop Bekkers dat binnen Nederland. Zijn benadrukking van 'het volk Gods onderweg', met de daarin vervatte toewending tot de wereld en aanvaarding van de menselijke tekortkomingen, opende voor velen nieuwe perspectieven. Een mijlpaal werd bereikt, toen Bekkers in 1963 publiekelijk op de televisie verklaarde dat de vraag over het al dan niet gebruiken van geboortebeperving overgelaten moest worden aan het oordeel van het echtpaar zelf.

Theologen als Robinson, een Anglicaanse bisschop, toonden de archaïsche en mythische trekken van het oude Godsbeeld aan: de God daarbuiten, ver verheven boven het menselijke gewoel, die als *Deus ex machina* intervineert in het aardse tranendal. Ook liet hij zien hoe dit Godsbeeld door de machthebbers misbruikt werd om de gevestigde orde te handhaven en de mensen onderworpen te houden. Parallel hiermee werd afgerekend met het diepgeworteld dualisme in de cultuur, waarin men kort gezegd een beter christen was, naarmate men zich minder met het puur menselijke en het wereldlijke bezighield. Deze tweedeling van de werkelijkheid in een wereldse en een bovennatuurlijke werkelijkheid werd afgewezen.

Ook andere factoren droegen bij aan een meer onafhankelijke houding ten opzichte van het leergezag en de hiërarchie. Het oude priesterbeeld werd gekenmerkt door een eenzijdige beklemtoning van het cultische priesterschap. De priester bezat de *potestas sacra* – de heilige macht/bevoegdheid – tot het bedienen van de eucharistie, bij de wijding als een onuitwisbaar merkteken aan de ambtsdrager toegekend. Daardoor was de priester in veler ogen een magisch persoon, die door het ambt deelde in een zeer geheimzinnige, hoog mystieke macht. Het Concilie nu gaf een herwaardering te zien van de andere kerkelijke activiteiten van de priester: de priester als verkondiger van het woord en als stimulerende voorganger van de gemeentevorming. Dat dit beeld van de cultische en ritualistische priester met de daarbij behorende kloof tussen priester en gemeente op het Concilie formeel werd verlaten, had ingrijpende gevolgen.

Niet alleen de binding aan de kerk als instituut nam af, ook de binding aan het priesterschap zelf verminderde. Dit hing samen met het verlies aan status en aanzien dat priesters en religieuzen in de nieuwe tijd ondergingen. Dit aanzien had voorheen grotendeels berust op het sacrale karakter van hun functie. Nu dit begon weg te vallen en priesters merkten dat ze in feite slecht waren toegerust voor hun nieuwe taken, kwam hun identiteit als priester of religieus toenemend onder druk te staan.

Parallel hiermee gingen ook de priesters zelf, vooral zij die werkzaam waren in het basispastoraat, steeds meer de tegenspraak ervaren tussen de geseculariseerde wereld en het sacrale priesterbeeld dat toch nog steeds vigeerde. In tegenstelling tot de hogere geestelijk-

heid, die zich vrij gemakkelijk kon afschermen binnen haar eigen wereld, was de lagere geestelijkheid immers sterk blootgesteld aan de invloeden van de omringende maatschappelijke werkelijkheid. De legitimiteitscrisis waarin de kerk zich in de gepluraliseerde samenleving bevond, had dan ook vooral voor hen directe consequenties.

Ook langs andere wegen werd bij priesters en religieuzen de binding aan de kerk als organisatie gaandeweg ondermijnd. Zij verwierpen in toenemende mate wat men wel 'cynische kennis' noemt. Zij begonnen steeds scherper te zien, dat achter de fraaie retoriek van de kerkelijke leiders, achter de vrome gebaren, de plechtstatige manifestaties en de eerbiedwaardige presentatie ook – zij het natuurlijk niet uitsluitend – machtspolitiek, conflicten, verdachtmakingen, carrièrestreven en regelrecht bedrog schuilgingen.

In deze jaren werd steeds meer gepubliceerd over affectieve relaties en over de zogenaamde 'derde weg' van priesters of religieuzen: dat wil zeggen een leefstijl waarin dezen een intieme en exclusieve vriendschap onderhouden met iemand van het andere geslacht, waarin beiden zich aan elkaar geven, zonder seksuele gemeenschap te hebben.

De devaluering van de katholieke seksuele moraal

In deze jaren verloren priesters en religieuzen dus veel van hun 'magisch prestige', ook doordat andere professionele krachten – psychiaters, psychologen, sociologen, maatschappelijk werkers en dergelijke – eveneens aan het geestelijk welzijn van de mens gingen werken. De emancipatie en ontwikkeling van het katholiek onderwijs speelden daar een belangrijke rol in. Niet langer waren de seminaries en katholieke internaten voor katholieke jongens (en in mindere mate voor meisjes) de enige mogelijkheid om zich te ontwikkelen.

Ten aanzien van moraal, seksualiteit, huwelijk en gezin ging men in deze jaren onderscheid maken tussen geestelijke gezondheid in religieuze en in psychische zin. Voordien werden psychische problemen geïnterpreteerd in het kader van de moraal, welke gekenmerkt werd door een negatieve, haast obsessieve benadering van de lichamelijkeheid en met name van de seksualiteit, gekoppeld aan een negatief vrouwbeeld. In toenemende mate ontstond tegen de aan deze moraal verbonden eenzijdige nadruk op zelfbeheersing verzet van de kant van katholieke psychologen en psychiaters. Niet alleen wezen zij erop dat een dergelijke moraal neuroseverwekkend kon uitwerken, bovendien oordeelden zij het van buiten opgelegd gezag nadelig voor een volwassen en intrinsieke geloofsbeleving.

In deze jaren nam de maatschappelijke waardering voor het celibataire leven zelf eveneens af. Met de seksuele revolutie had bij velen de idee postgevat, dat seksuele abstinentie een gezonde psychische ontwikkeling belemmerde, zo niet onmogelijk maakte. Deze opvatting stond diametraal tegenover de vroegere denkwereld, waarin het celibaat van de priester als een ascetische prestatie werd beschouwd, welke aan het priesterambt een bijzondere autoriteit verleende. Priesters stonden in hoog aanzien en het celibaat was daarbij een vanzelfsprekend symbool van die uitzonderingspositie en van de aardse onthechting, die in navolging van Christus tot een grotere persoonlijke vervolmaking leidt.

De devaluering van het celibaat en de celibaatsverplichting

Met het verdwijnen van het verheven beeld van de priester in de zestiger jaren, werd ook het celibaat allengs minder als een bewonderenswaardige leefwijze opgevat. Niet alleen twijfelde men in de samenleving aan de waarde van het celibaat, ook de haalbaarheid ervan kwam steeds meer ter discussie te staan. Men begon het veeler als onnatuurlijk, ongezond, ja soms zelfs meelijwekkend te beschouwen. Mede doordat het verplichte karakter van het celibaat meer in de belangstelling kwam te staan, nam de indruk toe dat priesters wel wilden trouwen, maar niet mochten.

Kenmerkend is dat gaandeweg de plausibiliteit en de zinvolheid van de celibataire leefwijze, en van de verplichting daartoe zowel binnen als buiten de kerk langs verschillende wegen werden ondergraven. Vooral de celibaatsverplichting kwam in deze periode in het centrum van de aandacht te staan. Verschillende factoren droegen ertoe bij dat in toenemende mate getwijfeld werd aan de rationaliteit en zinvolheid van deze verplichting. Belangrijkste was de invloed van historische kennis over het ontstaan ervan, het wegvallen van een belangrijke traditionele motivering voor de verplichting en een afname van de maatschappelijke waardering voor het celibataire leven zelf.

Door de historiserende inductieve benadering van de traditie raakten allerlei – voor velen nieuwe – inzichten bekend over bepaalde kerkelijke dogma's of opvattingen – waaronder ook de celibaatsverplichting. Deze toegenomen kennis droeg ertoe bij dat de absolute luutheid van dergelijke geloofsuitspraken sterk gerelativeerd werd. Priesters – en niet alleen zij – werden zich steeds meer bewust van het door de mens gemaakte karakter van deze kennis – als alle kennis sociaal geconstrueerd.

Een andere ontwikkeling welke de plausibiliteit van de celibaatsverplichting aantastte, had betrekking op de verandering in de motivatie voor het celibaat zelf. De nieuwe motivatie van het Tweede Vaticaans Concilie was gelegen in de beschikbaarheid voor God en de mensen. Door nog slechts over een zekere 'gemakkelijkheid' te spreken, werd het verschil tussen de celibataire levensstaat en de huwelijks staat nog slechts een relatief verschil. Het celibaat als zodanig kon nu niet meer opgevat worden als superieur aan het gehuwde leven in absolute zin. Met het verdwijnen van de traditionele motivering voor de celibaatswet was de overblijvende basis smaller geworden en het celibaat zelf problematischer.

Dat de kerkelijke hiërarchie tegen alle protesten in onverminderd vasthield aan handhaving van de celibaatsverplichting leidde tot achterdocht over de motieven daarvoor. Zo werd in de discussie over de celibaatsverplichting plotseling ook meer aandacht besteed aan het eraan verbonden machtsaspect als mogelijk motief voor het in stand houden van de wet. Door priesters te verbieden in het huwelijk te treden en door de totale beschikbaarheid te benadrukken, wordt voorkomen dat deze sterke banden met anderen ontwikkelen en beschikt de kerkelijke organisatie in feite over een loyaal, toegewijd en gemakkelijk inzetbaar kader. De verplichting wordt in deze opvatting deels gezien als een controlemechanisme. De celibataire priesters verschaffen het Vaticaan internationaal een kerkelijk ambtenarenapparaat, dat goedkoop, snel verplaatsbaar en mede daardoor gehoorzaam is.

Een andere, soortgelijke mogelijke achtergrond van de verplichting kreeg eveneens aandacht. Door het celibaat van haar priesters kan de kerk zich verzekeren van de instandhouding van kerkelijke eigendommen. Er zijn immers in principe geen erfgenamen.

Aldus kwam de celibaatsverplichting onder de verdenking te staan – minstens ook – ingegeven te zijn door machtsstreven van de kant van de kerkelijke hiërarchie.

In de grotere samenleving ontstond in deze jaren een toenemende roep om professionalisering van het ambt. Niet meer het feit van de wijding en de daaraan verbonden cultische en rituele volmacht achtte men in het functioneren van priesters het centrale punt, maar hun vakbekwaamheid. Mede door deze grotere nadruk op de functionele kant van het priesterschap raakten sacrale aspecten als wijding en celibaat steeds meer op de achtergrond.

Veranderingen in de opleiding van priesters en religieuzen

In de loop van de jaren zestig werden de (toen nog rond de honderd) traditionele opleidingsinstituten voor priesters – de klein- en grootseminaries – opgeheven.

In deze oude opleidingen had men zich vooral leren schikken naar de aanwijzingen van de kerkelijke hiërarchie en de socialisatie op de klein- en grootseminaries had altijd geresulteerd in een diepgaande invoeging van de priester binnen het symbolisch universum van de institutionele kerk. Vanaf hun intreding in een kleinseminarie werden de studenten aan een dermate strenge reglementering en disciplinerende onderworpen, dat een vrijwel naadloze opname in de cultuur van de geestelijkheid het resultaat was. Allerlei conditionerende factoren in het leven van de priesterstudent en de novice droegen bij aan dit intensieve proces van aanhechting aan het officiële kerkelijk universum: gehoorzaamheid, strikte gedragsregels tijdens vakanties thuis, conformisme, de priester- of religieuze dracht, de 'klerikale inteelt' bij opleiding en opvoeding, enzovoort. Persoonlijke contacten met niet-priesters of niet-kloosterlingen werden ontmoedigd. Gevolg van een en ander was dat het leven als privépersoon verregaand geabsorbeerd was in het leven als ambtsdrager en religieus.

Aldus werden de mogelijkheden beperkt om buiten het kerkinstituut om te leren denken en te leren kennen. Het proces van identificatie met de moederkerk werd daardoor vaak een proces van identificatie met de 'gulzige institutie', die enerzijds bescherming en zekerheid bood, altijd het antwoord had, onfeilbaar was, de enige weg tot heil betekende en die anderzijds van de haar toegewijde priesters veel, zo niet alles, mocht vragen.

Op deze seminaries en noviciaten was hoegenaamd geen aandacht voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van de kandidaten, laat staan voor hun seksuele ontwikkeling. De enige voorbereiding op het celibaat bestond hierin, dat men leerde zich angstvallig op afstand te houden van vrouwen. Zo waren er richtlijnen als: 'Zorg dat er zich altijd een tafelpoot tussen jou en een eventuele tafeldame bevindt', 'leen nooit je zakdoek uit aan een huilende vrouw'. Aan gevoelens werd geen aandacht besteed; die waren voor vrouwen. In de opleiding stonden discipline, onthechting en wilskracht centraal. Vooral voor de religieuzen in opleiding gold vaak dat hun wil gebroken moest worden. Vernedering en machtsmisbruik door oversten werden gelegitimeerd als religieuze discipline, die diende om een betere religieus te worden.

De strikte seksuele moraal kwam tot uiting in een anti-lichamelijk klimaat, waarin elke vorm van intimiteit uit den boze was. In de opleidingen waren persoonlijke vriendschappen verboden, vanwege het gevaar van de zogeheten 'bijzondere vriendschappen'. Men beschouwde genegenheid en aandacht voor een speciale persoon enerzijds als diefstal aan de gemeenschap, maar nog meer vreesde men dat vertrouwelijkheid tussen seminaristen en novicen tot 'onzedelijkheid' zou leiden.

In deze jaren liepen de opleidingen in hoog tempo leeg. Het werd duidelijk dat, wilde men in de toekomst nog studenten aantrekken, het seminarie aan de moderne tijd moest worden aangepast. De gesloten, wereldvreemde seminarieopvoeding, met haar autoritaire structuren en het daarmee samenhangende gebrek aan vrijheid en eigen verantwoordelijkheid, leidde een geestelijkheid op die in de moderne tijd slecht functioneerde. Binnen enkele jaren tijd werden de vele grootseminaries samengevoegd tot een vijftal theologische hogescholen of faculteiten en werden de studieprogramma's zelf grondig herzien. Werd op de vroegere seminaries en noviciaten de leer van generatie naar generatie overgedragen aan een luisterende schare, hoe wereldvreemd een onderwerp ondertussen ook geworden kon zijn, nu vertrok men vanuit de actualiteit. Van een diepgaande socialisatie binnen het symbolisch universum van het kerkelijk instituut kon voortaan vanzelfsprekend geen sprake meer zijn. Daarvoor was de opleiding te open en bood zij te veel mogelijkheden tot kennisname van andere denk- en wereldbeelden.

Hoe konden deze ingrijpende veranderingen zo snel plaatsvinden?

De moderne tijd had een veelvoud aan keuzes met zich meegebracht. Voorheen bezat de traditie nog het karakter van een welhaast objectieve en vanzelfsprekende gegevenheid, waaraan net zo min te ontkomen viel als aan de wetten van de natuur. Zowel de samenleving als het zelf werden ervaren als lot; te kiezen viel er nauwelijks. In de moderne samenleving verdween de vanzelfsprekende manier, waarop premoderne instituties het menselijk leven regelden en ontstond er een verregaand pluralistische samenleving. Er groeide een scala aan geaccepteerde alternatieven voor traditionele patronen, bijvoorbeeld op het terrein van seksualiteit: huwelijken buiten de eigen groep, andere rollen binnen het huwelijk (mede mogelijk gemaakt door de ontwikkeling van de anticonceptiepill, seksuele relaties voor en buiten het huwelijk, 'huwelijksachtige' relaties tussen mensen van hetzelfde geslacht, enzovoort.

Deze pluralisering van de maatschappij leidde vanzelf tot een pluralisering van het menselijk bewustzijn: de moderne mens werd niet alleen geconfronteerd met een veelvoud aan mogelijke gedragingen, maar ook met een veelvoud aan mogelijke manieren van denken over de wereld.

Door de pluralisering van de samenleving en de daarmee samenhangende onzekerheid omtrent de juiste leefstijl of wereldbeschouwing werd de subjectieve kant van het menselijk bestaan sterk benadrukt. In de premoderne samenleving was de godsdienst voor het individu een objectieve zekerheid; in de moderne samenleving daarentegen is deze zekerheid als het ware 'gedeobjectiveerd' door de aanwezigheid en toegankelijkheid van een veelheid aan religieuze systemen. De moderne mens nu moet veel meer nadenken over de te volgen gedragspatronen – niet omdat hij of zij intelligenter is of iets dergelijks, maar omdat de sociale situatie daartoe dwingt. Men ziet zich dan ook geconfronteerd met de noodzaak tot kiezen tussen een verscheidenheid aan 'goden', hetgeen leidt tot een situatie van religieuze twijfel. Het alternatief – je overgeven aan de consensus – is immers onmogelijk geworden: er is geen consensus meer voorhanden in de samenleving. Waar wereldbeelden, geloofsopvattingen en waarden met elkaar concurreren, is een geloofscrisis het onvermijdelijke gevolg en komen traditionele machtsverhoudingen op de tocht te staan.

De reactie van de hiërarchie op de moderne tijd

De reactie op deze situatie, waarin de religieuze traditie geconfronteerd wordt met pluralisme, secularisering en subjectivering, kan verschillende vormen aannemen. Een optie is het herbevestigen van de autoriteit van de religieuze traditie; men houdt vast aan de zekerheid die de traditie biedt. De kern van de traditie wordt hierbij gezien als een objectief en voor eeuwig vaststaand kennisgeheel, waaruit alle richtlijnen voor denken en handelen kunnen worden afgeleid. Hoewel de kerkelijke leiding zich met het Tweede Vaticaanse Concilie voor een deel aanpaste aan de sterk veranderde moderne samenleving, bekende zij zich grotendeels toch tot deze optie: vasthouden aan de zekerheid die de traditie biedt. Oftewel: leerstellingen uit het verleden blijven bepalen hoe men omgaat met de problemen van het heden. Men is ervan overtuigd, dat de katholieke kerk idealiter als enige geloofsgemeenschap van iedereen zou moeten samenvallen met de samenleving als geheel. De kerkelijke hiërarchie wordt gezien als de enige instantie, die de gelovigen kan helpen bij het leiden van een deugdzaam leven en het bereiken van het hogere geluk in het hiernamaals: een denken dat wordt gekenmerkt door universaliteitspretenties: (de autoriteit van) het kerkelijk instituut en haar hiërarchie staan centraal.

Samenvatting

In de jaren zestig van de vorige eeuw veranderden in Nederland vele zaken drastisch. Het Tweede Vaticaans Concilie poogde weliswaar meer aansluiting te vinden met de moderne tijd, maar dat kon niet verhinderen dat velen zich gingen verzetten tegen het leergezag. Het sacrale priesterbeeld raakte in toenemende mate zijn magie kwijt. Vooral het verplichte celibaat kwam onder grote kritiek te staan. Ook de opleidingen veranderden drastisch en in hoog tempo. Het dualisme in de cultuur, waarin het lichamelijke als inferieur werd beschouwd aan het geestelijke, werd steeds meer afgewezen, terwijl men over seksualiteit aanzienlijk positiever ging denken. Seksuele abstinentie – en daarmee het religieuze celibaat – werd daarbij niet meer zozeer als een heldendaad, maar veeleer als iets ongezonds en zieligs beschouwd.

NOTEN

- 1 Met kuisheid is bedoeld een zich volledig onthouden van welke seksuele handeling dan ook.
- 2 Overigens is het zich onthouden van seksualiteit teneinde een hogere spirituele toestand te bereiken iets van alle tijden en vele culturen; het komt als vorm van ascese praktisch universeel voor in de wereldgodsdiensten.

10 De consequenties van seksueel misbruik van minderjarigen. Ten behoeve van de commissie van onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk

DRS. N.J. NICOLAÏ

Seksueel misbruik van kinderen is van alle tijden, maar pas sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw heeft het in de wetenschap en de media de aandacht gekregen die het verdient. Deze aandacht is niet los te zien van maatschappelijke ontwikkelingen, waarin het recht van vrouwen en kinderen op handhaving van hun lichamelijke en psychische integriteit een punt van maatschappelijke aandacht werd. Aanvankelijk ging dit gepaard met vele controverses, maar intussen, meer dan dertig jaar later, bestaat er voldoende consensus over de feiten, de gevolgen en de onderliggende theorieën.

1 Definities

Seksueel misbruik, seksueel geweld, seksuele traumatisering, seksueel trauma, intieme traumatisering, zijn de synoniemen, die in de onderzoeksliteratuur gebruikt worden om seksuele grensoverschrijding, al of niet gepaard gaand met lichamelijk geweld, aan te geven. In het Engels worden deze samengevat onder de noemer 'Child sexual abuse'.

Bij seksueel misbruik moeten we denken aan het seksueel (genitaal) manipuleren van een kind door een volwassene van wie dat kind op enigerlei wijze afhankelijk is of waarmee het in een vertrouwensrelatie staat, met als doel de seksuele behoeftebevrediging van die ander. Het manipuleren varieert van seksueel gericht betasten boven de kleding tot penetratie, van vagina, anus of mond, al of niet met geweld en bedreiging. Het leeftijdsverschil moet van dien aard zijn dat van overwicht of een machtsverhouding sprake is. Gebruikelijk wordt een leeftijdsverschil van minimaal vijf jaar genoemd, bij voorbeeld bij broer-zus incest, maar als er bijvoorbeeld een dreiging is met geweld of wapens valt dit leeftijdsverschil weg tegen de verschillen in macht en fysiek overwicht.

Seksueel misbruik wordt in dit essay conform het wetenschappelijke en juridische gebruik gedefinieerd als 'seksueel contact van een volwassene met een kind onder de zestien, waarbij het kind het contact niet kan weigeren en waarbij de volwassene overwicht, macht of controle heeft. Het doel van het seksuele contact is de bevrediging van de volwassene.'

Er is dus geen expliciete in- of toestemming van het kind. Voor een kind onder de twaalf wordt verondersteld dat deze die ook niet kan geven, door de beperkte cognitieve en emotionele mogelijkheden van een kind om de consequenties van daden te overzien. Voor kinderen van twaalf jaar en ouder zou dat anders kunnen gelden, ware het niet dat een volwassene in een positie van macht, autoriteit of afhankelijkheid de vrije ruimte om te beslissen verkleint. Seksueel contact onder de zestien jaar tussen een kind en volwassene is volgens het Nederlandse strafrecht strafbaar (artikel 245).

Het seksuele contact kan variëren van minder ernstig: aanraken boven de kleding, het tonen van geslachtsdelen, masturbatie voor de ogen van een kind tot ernstig: met orale, anale en vaginale penetratie.

In de wetenschappelijke literatuur is getracht een zekere objectieveerbaarheid te geven aan de ernst van het misbruik. Dit doet men door middel van schalen.

Schaal 1 omvat betasten boven de kleding, (laten) kijken, suggestieve opmerkingen maken, dreigen, zonder direct genitaal contact. Dit noemt men seksuele intimidatie. Met de term seksuele intimidatie wordt bedoeld: seksueel getinte aandacht of toenaderingen die als ongewenst worden ervaren. De toenaderingen kunnen verbaal, non-verbaal of fysiek zijn. Bij seksuele intimidatie is er een ongelijke machtsverhouding tussen de pleger en het slachtoffer.

Schaal 2 is het betasten onder de kleding en het (laten) aanraken van geslachtsdelen. *Matig ernstig.*

Schaal 3 is het binnendringen van het lichaam met geslachtsorganen, handen of voorwerpen. Penetratie geldt dus als *ernstig*, maar tot op heden niet als verkrachting, als het niet met geweld gebeurt, hoewel de lichamelijke grenzen wel overschreden worden en het voor het slachtoffer invasief is.

Schaal 4 is het binnendringen onder bedreiging en met geweld of chantage. Juridisch noemt men dit verkrachting. Of het gaat om herhaaldelijk, langer dan een jaar seksueel misbruik met psychologische manipulatie en drang of dwang. Dit geldt als *zeer ernstig*. Het valt onder seksueel geweld.

Schaal 5 is seksueel misbruik als bovengenoemd, door meerdere daders. Dit geldt als *buitengewoon ernstig*.

Daarnaast worden er op basis van de kinderlijke ontwikkeling vijf verschillende leeftijdsfasen onderscheiden, met elk een specifieke ontwikkelingsstaak. Deze leeftijdsfasen zijn van 0 tot 1, van 1 tot 3, van 3 tot 6 van 6 tot 12 en vanaf 12 tot 18 jaar.

In een volgende paragraaf komen deze ontwikkelingsstaken aan bod.

2 Traumatypologie

In 1991 onderscheidde de Amerikaanse psychiater Terr verschillende soorten trauma's en de gevolgen ervan.

Type I-trauma's zijn meestal enkelvoudig en eenmalig, zoals een natuurramp, een schietincident of een vliegtuigramp en veroorzaken bij een percentage van 30 à 40 procent van de mensen die dat meemaken de klassieke post-traumatische stressreacties. Deze wordt gekenmerkt door de afwisseling van ontkenning en gevoelloosheid ('numbing') en sterke, indringende nachtmerries, beelden en herinneringen aan het gebeurde (flashbacks en herbelevingen). Dit alles gaat gepaard met fysiologische overprikkelbaarheid, die zich uit in schrikachtigheid, hartkloppingen, maagdarfstoornissen, slaapstoornissen en problemen met de concentratie. Men noemt dit ook wel een 'shock'-trauma. Een shocktrauma als een verkrachting – al of niet met geweld – geeft bij 70-80 procent van de mensen die het ondergaan een posttraumatische stressreactie, bij mannen evenveel als bij vrouwen (Nemeroff e.a., 2006). Dit heeft te maken met het binnendringen van de lichaamsgrenzen, gevoelens van machteloosheid, angst en pijn, maar soms ook met ongewenste tekenen van opwinding, zoals bij jongens een erectie, waardoor schaamte en verwarring ('heb ik dit misschien wel gewild?'), de hulpeloosheid en machteloosheid versterken. Weinig mensen weten dat een erectie ook een gevolg kan zijn van angst.

Meestal denkt men in de media aan shocktrauma's als het over trauma gaat en heeft dan geen idee, dat sluipende, emotioneel verwarrende en onontkoombare vormen van misbruik ook gevolgen hebben. Men noemt dit type II-trauma's.

Trauma's van het type II worden gedefinieerd als langer durende, zich herhalende, emotioneel en fysiek overweldigende ervaringen, *waaraan geen ontsnapping mogelijk is*. Men noemt dit ook wel 'strain'-trauma's, van het Engelse woord dat continue druk of belasting betekent. Het meeste misbruik in de kindertijd valt onder deze definitie. Bij deze trauma's is het reactiepatroon vooral gekenmerkt door dissociatie en zelf-hypnose. Met dissociatie wordt bedoeld dat het bewustzijn verandert. Dit betreft het bewustzijn van het lichaam; van de eigen emoties, die ervaren worden als 'niet van mij' of van het gevoel over de tijd dezelfde persoon te zijn. Dit dissociëren kan volledig of gedeeltelijk zijn. Bij een volledige dissociatie gaat de herinnering als het ware een apart leven lijden, los van het persoonlijke en dagelijks bewustzijn van degene die het trauma onderging. Bij een gedeeltelijke dissociatie wordt bijvoorbeeld wel het trauma als losse beelden herinnerd, maar de emotionele beleving is verdwenen. Een andere veelvoorkomende reactie is dat de lichamelijke sensaties, die toen ervaren werden wel in het bewustzijn terugkomen, terwijl de feiten en de emoties weg zijn. Dissociatie leidt op den duur tot stoornissen van het zelfgevoel en de emotieregulatie.

Ten slotte, zoals blijkt uit de uitgebreide literatuur over kindermishandeling, gaat seksueel misbruik vaak gepaard met andere vormen van mishandeling en verwaarlozing. Uit de meldingen van slachtoffers van misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk wordt niet alleen gesproken over seksueel misbruik, maar ook van slaan, opsluiting, andere lijfstraffen, zoals in koud water gezet worden, gedwongen voedsel of braaksel eten (Dohmen, 2011). We kunnen hetzelfde zeggen van mensen die als wees of pupil in een inrichting voor zintuiglijk gehandicapten hardvochtig, met veel lijfstraffen en opsluiting, behandeld werden.

Het effect van seksueel misbruik kan dus niet losgezien worden van een aantal factoren, zoals de aan- of afwezigheid van vertrouwde volwassenen, de band met de dader, de bijkomende mishandeling, verwaarlozing en dreiging.

3 Slachtoffers, plegers en daders

Onderscheiden wordt de term plegers (niet juridisch aangetoond) van daders (wel juridisch aangetoond).

Bijna 40 procent van de vrouwen heeft vóór het zestiende jaar een of meer ervaringen met seksueel misbruik gehad (Draijer, 1988; 1990; Bakker e.a., 2009). De meest voorkomende leeftijd waarop misbruik vaak voorkomt ligt tussen de acht en twaalf jaar. Seksueel misbruik van jongens is in Nederland nog niet landelijk onderzocht.

Het voorkomen van matig tot zeer ernstig seksueel misbruik, werd in bevolkingsonderzoek in de Verenigde Staten berekend op 16,8 procent van de vrouwen en 7,9 procent van mannen (Gorey en Leslie, 1997).

Daders

De meeste plegers van seksueel misbruik bij meisjes en vrouwen zijn mannen. Bij seksueel misbruik in het gezin geldt dat het meest: 95-99 procent van de daders is van het mannelijk geslacht. Bij jongens is dat anders. Ten eerste worden jongens vaker misbruikt door mensen buiten het gezin: waaronder geestelijken, burens, leraren, jeugdleider, oppassers, al of niet pedofiel, maar ook door vrouwen (Bakker e.a., 2009). Bij jongens is 23-78 procent van de daders man. De rest is vrouw. Vrouwen die kinderen misbruiken doen dat vaak samen met een man. Bij drie procent van de vrouwen en acht procent van de mannen was er bij de laatste ervaring meer dan één dader. Evenals mannelijke plegers blijken vrou-

welijke plegers vaak zelf als kind misbruikt. De daad zelf verloopt bij vrouwen anders dan bij mannen. Twee procent van de mannelijke daders probeert het kind te penetreren, een procent slaagt daar in, tegen 70 procent van de vrouwelijke daders (Cawson e.a., 2000; May-Chahal, 2006).

Daders en plegers van seksueel misbruik worden onderscheiden in pedoseksuelen, die kinderen misbruiken en pedofielen. Pedofielen kunnen uitgebreid fantaseren over kinderen, voelen zich aangetrokken tot kinderen voor de puberteit en willen zijn als 'kind met de kinderen', maar gaan niet per definitie over tot seksuele handelingen. Dit in tegenstelling tot pedoseksuelen die hun fantasieën omzetten in daden en langdurige acties voorbereiden om een kind te benaderen, vaak door contact te zoeken met het gezin, soms door het kind cadeautjes of privileges te geven, te troosten of een bijzondere positie te geven. Daarnaast zijn er de gelegenheidsplegers en de (zeldzame) psychopathische pleger die extreem veel geweld gebruikt.

In de praktijk van het seksueel misbruik van kinderen binnen het gezin is er meestal geen pedoseksualiteit, zoals we kunnen zien bij vaders die hun dochters of zonen misbruiken. De meeste daders van incest bij voorbeeld hebben meestal seksueel contact met een volwassen vrouw, de moeder. Het plegen van misbruik zegt dus niets over de seksuele identiteit. Het gaat daarbij om een mengeling van gelegenheid, macht en persoonlijkheidskenmerken. Men spreekt meestal over 'generalisten' ten opzichte van de kleine groep daders die exclusief alleen belangstelling heeft voor hele kleine kinderen of pubers.

Daders van seksueel misbruik zijn vergelijkbaar op vele persoonlijkheidsdimensies, of het nu intrafamiliaal misbruik betreft of misbruik in een institutie. De daders worden beschreven als eenzame en geïsoleerde mannen, vaak met een sterke afgeweerde vijandigheid, passief en overgecontroleerd. Alcoholgebruik geldt als trigger. Opvallend vaak bestaat een cognitieve vervorming waarbij het kind de initiatieven toegeschreven wordt, zelfs als het over hele kleine kinderen gaat. De daad wordt gebagatelliseerd en de gevolgen ontkend. In de context van het misbruik spelen vertrouwen, overwicht, macht en het gevoel recht te hebben op extra bewondering en seks een cruciale rol.

Daders en plegers in de Rooms-Katholieke Kerk

Veel priesters en rooms-katholieke geestelijken spelen in het leven van kinderen en jongeren een belangrijke rol, die te vergelijken is met die van een vader. Ze worden ook vaak 'Vader' genoemd. De relatie heeft evenals bij leraren coaches en opvoeders een zekere continuïteit. Vanuit het kind en zijn ouders bestaat een vertrouwen dat zeker in het geval van de kerk gekleurd is door spiritualiteit, geloof en ontzag. Veel daders bereiken kinderen door het vertrouwen van de ouders te winnen. Volgens Wolfe e.a. (2006) kan misbruik door geestelijken meer nog dan door andere daders, bij de slachtoffers leiden tot een diep gevoel van verraad en het verliezen van het geloof. Dat is vooral stressvol als het geloof een belangrijke bron van troost en hoop was. Slachtoffers blijven psychologisch letterlijk met lege handen staan.

Volgens de meldingen van misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk in de Verenigde Staten, Ierland en Nederland zijn de slachtoffers voornamelijk jongens. Anders dan bij misbruik in de 'normale' maatschappij betreft het meestal misbruik in instituties. Het misbruik in de rooms-katholieke-instituties onderscheidt zich hoogstwaarschijnlijk qua prevalentie en ernst niet van misbruik in andere instituties, zoals scholen, jeugdinstituten, internaten, tehuizen, gevangnissen, tuchthuizen of instellingen voor gehandicapten. In het Nieuwe John Jay rapport, dat in mei 2011 uitkwam, wordt een overzicht gegeven van alle Amerikaanse instituties waarin sprake is geweest van meldingen van seksueel

misbruik. Dit rapport 'The Causes and Context of Sexual Abuse of Minors by Catholic Priests in the United States, 1950-2010' is het vervolg op het eerste John Jay-rapport van de US Conference of Catholic Bishops uit 2004, en is geschreven door onafhankelijke onderzoekers van het John Jay college in Boston, in opdracht van de Bisschopsconferentie. De onderzoekers zetten zelf de afgelopen zeven jaar onderzoek op naar aard, prevalentie van seksueel misbruik. Goed opgezet onderzoek naar feiten en prevalentie ontbreekt in vele religieuze en pedagogische instellingen, maar op grond van deelonderzoeken kon men wel cijfers vinden over seksueel misbruik op scholen, in tehuizen, in dagopvang en kinderdagverblijven, bij de scouts en in een vrijwilligersorganisatie, Big Brother-Big Sister. De onderzoekers hebben ook meldingen in de Rooms-Katholieke Kerk vergeleken met die van meldingen in andere religieuze groeperingen, te weten de Protestantse, de Episcopalische kerk, de Baptistengemeenten, de Joods-orthodoxe groeperingen, Jehova's getuigen en Mormonen (New John Jay Report, 2011, blz. 16-22). Daaruit blijkt dat er op grond van meldingen en aangiften niet veel verschil lijkt te zijn. Anders dan in de Rooms-Katholieke Kerk in de Verenigde Staten is er in andere kerkgenootschappen geen grootschalig onderzoek gedaan.

Over eventueel Nederlands onderzoek in religieuze instituties zijn geen cijfers bekend. In Nederland deed Willy van Berlo in 1995 onderzoek naar seksueel misbruik bij geestelijk gehandicapten. In 2003 deed Kersten onderzoek naar het voorkomen van seksueel misbruik bij lichamelijk gehandicapten. Er zijn dus ook in Nederland wel cijfers die als vergelijkbaar bruikbaar zijn, als het gaat over gehandicapten.

Volgens onderzoek in dit recente John Jay report, is het percentage pedoseksuelen onder de priesters die kinderen misbruikt hebben klein: 3,8 procent (Terry e.a. 2011). De meeste priesters, 18,9 procent, misbruikten oudere jongens, boven de dertien jaar. Men noemt dit 'ephebofiel', waarbij 'ephebe' staat voor jongens in de puberteit, tussen dertien en zeventien jaar. Vijf procent van de priesters misbruikten meisjes. De daders die voorkeur hebben voor alleen jongens of alleen meisjes met een specifieke leeftijd noemt men 'specialisten'. De meeste daders van het misbruik horen echter tot de 'generalisten'. Dat wil zeggen zij beschouwen zichzelf niet als pedoseksueel of homoseksueel, zij maakten gebruik van de gelegenheid. Dertig procent misbruikte kinderen onder de twaalf en boven de vijftien. 42,1 procent misbruikten kinderen van verschillende leeftijd en beide geslachten.

Het Amerikaanse John Jay onderzoek is gericht op priesters. Bij het misbruik door deze priesters was steeds sprake van een proces van 'grooming'. Hiermee wordt gedrag bedoeld met voorbedachten rade, gericht op het manipuleren van het potentiële slachtoffer om toe te stemmen met het misbruik. Dit kan door emotionele of fysieke druk spelletjes, dwang, verleiding en beloftes gebeuren. Er wordt een jongere uitverkoren die bijzondere gunsten genoot of in vertrouwen werd genomen. Vaak werd er ook de belofte gedaan van drank en drugs. Bij de seksuele handeling was altijd een verhaal dat dit een speciale relatie betrof. De jongere in kwestie werd geïsoleerd en ervan overtuigd dat deze speciale relatie door anderen niet begrepen zou worden. Hiermee werd geheimhouding afgedwongen. Vaak betrof het jongeren die door persoonlijkheid, levensfase of levensomstandigheden kwetsbaar en/of afhankelijk waren. Meestal werd het misbruik door de slachtoffers aan niemand verteld. Het verraad lag vaak in de psychologische technieken waarmee de dader zijn gedrag rechtvaardigde. Dit gebeurt op drie manieren: door de verantwoordelijkheid voor de daad te ontkennen of door het slachtoffer zelf te beschuldigen of af te wijzen. Mocht het slachtoffer een confrontatie durven aangaan, dan was hij beschuldigd en dus tot dader of medepllichtige bestempeld en bleef van de 'speciale relatie' niets over.

Priester-daders bleken net als daders in de 'gewone' maatschappij eenzaam en geïsoleerd. Een groot percentage was zelf als kind misbruikt. Ze waren op verschillende persoonlijkheidsvariabelen overgecontroleerd en vijandig en geneigd tot het zoeken van kinderen als bondgenoten, omdat de toegang tot leeftijdgenoten door hun persoonlijkheid bemoeilijkt was. Hoewel de meeste daders emotioneel als onrijp werden gediagnosticeerd, was er nauwelijks manifeste psychopathologie aantoonbaar in DSM-IV termen (New John Jay-rapport, 2011). Homoseksualiteit als identiteit gaf geen hoger risico op misbruik. De prevalentie van het misbruik was vergelijkbaar met andere religieuze groeperingen en instituties waardoor de hypothese dat het celibaat de grond vormt van het misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk, weinig onderbouwing krijgt.

Bij de meldingen van misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland, zoals die in de media van de afgelopen negen jaar aan het licht kwamen in rapportages in het *NRC-Handelsblad*, de *Volkskrant*, *Trouw*, de Wereldomroep en uitzendingen van *Pauw en Witteman*, *Kruispunt*, *Een vandaag*, RTL4, het ANP, *Netwerk* en *Andere Tijden* worden drie groepen daders genoemd: priesters of kapelannen in een parochie, fraterleraren op internaten of seminaria en nonnen of fraters die verantwoordelijk waren voor wezen, of gehandicapte kinderen. De laatsten hadden dus een andere positie: zij waren niet alleen opvoeders, maar ook ouderssubstituten. Ook zijn deze slachtoffers jonger dan de in het John Jay-rapport genoemd.

4 De gevolgen

4.1 Gevolgen op korte termijn

Zijn de gevolgen van seksueel misbruik op de kinderleeftijd altijd zo ingrijpend? Of valt het wel mee, zoals veel mensen beweren?

Het is van belang de gevolgen te onderscheiden in gevolgen op korte termijn (dus vlak na of tijdens het seksueel misbruik), op middellange termijn, als factor die de ontwikkeling beïnvloedt en de latere effecten die pas aan het licht komen op volwassen leeftijd, al of niet na het optreden van bepaalde levensfasen of levensomstandigheden.

Finkelhor en Browne (1985) gaven een theoretische onderbouwing door vier traumatische componenten te onderscheiden die de reactie op korte termijn kleuren.

Dit zijn:

- Traumatische seksualisering
- Verraad
- Machteloosheid
- Stigmatisering.

Traumatische seksualisering

De seksualiteit van kinderen is natuurlijk aanwezig, maar deze is niet genitaal en niet op een orgasme gericht. Bij seksueel contact door een volwassene wordt het kind seksueel overprikkeld zonder dat het kind in kwestie het psychologische en fysiologische apparaat heeft daarmee om te gaan. Deze overprikkeling leidt tot een gevoel overspoeld te worden door een niet te plaatsen opwindende angstwekkende beleving en vaak omgezet wordt in:

- Seksueel ontremd gedrag (dwangmatige masturbatie, seksuele spelletjes, hyperactiviteit)
- Vermijding van elke aanraking, elke gedachte en elke activiteit
- Omzetting in pijn en onlust.

Het meest ingrijpende van seksueel misbruik door geestelijken van de Rooms-Katholieke Kerk is de paradox. Seksualiteit is een zonde. Toch wordt deze zonde gepleegd door degenen die het verbod op seksualiteit met de mond belijden. Voor kinderen en jongeren leidt dit tot een onoplosbare verwarring.

Verraad

Hiermee wordt bedoeld dat de normale kinderlijke behoeften van een kind aan steun, pedagogische veiligheid en structuur worden gemanipuleerd ten behoeve van de volwassene. Verraad is het ook als een dader het kind chanteert of bedreigt als het iets zou gaan vertellen of de rollen omdraait en het kind bijvoorbeeld van verleiding beschuldigt. Daarnaast speelt nog een andere vorm van verraad als het kind het verhaal vertelt en niet geloofd wordt en daarvoor gestraft wordt. Dit overkomt jongens in grotere mate dan meisjes, reden waarom 81 procent van de mannen die als kind misbruikt waren er nooit over spraken (Kia-Keating e.a., 2005; Sorsoli, e.a., 2008). Jennifer Freyd stelt dat het juist het verraad is dat op termijn de nadelige effecten veroorzaakt. Het kind verliest het vertrouwen in de volwassenen om hem/haar heen en dus ook de veiligheid, die voor een normale ontwikkeling nodig is.

Machteloosheid

Een kind kan niet ontsnappen. Niet uit een gezin en niet uit een instelling. Zeker niet als de ouders het kind niet steunen en geloven of het kind terugsturen omdat het wettelijk gezag van school of instelling die van de ouders overtroeft. Een kind kan letterlijk niet zonder ouders of oudervervangers overleven. De ervaren machteloosheid leidt tot angst en deze angst kan niet getroost, uitgesproken of gelenigd worden. Dit geeft aanleiding tot vermijding van gedachten en gevoelens. Misbruikte kinderen trekken zich vaak in zichzelf terug, ze worden stilletjes en bang. Of ze vertonen weerspannig en druk gedrag. Veel misbruikte kinderen, maar niet alle, vertonen alle kenmerken van een posttraumatische stressreactie, met prikkelbaarheid, slaapstoornissen, terugvallen in ontwikkeling zoals weer onzindelijk worden of weer gaan duimzuigen (Beitchman e.a., 1991; Copeland e.a., 2007; Famularo e.a., 1991).

Stigmatisering

Stigmatisering en isolering zijn processen die optreden na het seksueel misbruik sec. Deze hebben te maken met wat de dader vertelt: bij voorbeeld dat niemand het kind zal geloven of dat het kind slecht is als het zou praten. Een geïsoleerd kind voelt zich uitgestoten en dit proces van uitstoting versterkt de schuld- en schaamtegevoelens. Maar al te vaak wordt een kind niet geloofd of wordt geen aandacht besteed aan signalen of worden deze signalen gezien als oppositioneel of teken van gedragsstoornissen waardoor een negatieve spiraal op gang komt die de ontwikkeling belemmert.

Verstoringen van de gehechtheid

Naast de vier traumatogene factoren van Finkelhor blijkt recent dat seksueel misbruik de hechting verstoort. Hechting is de belangrijkste mediator in het vermogen stress te reguleren. De gehechtheidsstijl is de wijze waarop een mens omgaat met stress en een innerlijk model van veiligheid kan ontwikkelen (Nicolai, 2006; Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 2010).

Men gaat ervan uit dat vroege ervaringen met de verzorgers leiden tot verinnerlijkte beelden van zelf en ander, de zogenaamde gehechtheidsrepresentaties. Deze gehecht-

heidsrepresentaties zijn onder te verdelen in: veilig, onveilig gereserveerd, onveilig aanklappend en gedesororganiseerd. Als ouders en/of opvoeders het kind misbruiken en mishandelen kan de gehechtheidsrepresentatie gedesororganiseerd raken. Dat wil zeggen dat het kind bang wordt voor de persoon die in tijden van stress en angst ook zijn toevlucht zou moeten zijn. De hieruit ontstane verwarring leidt op haar beurt weer tot vermijdende coping strategieën en stoornissen in de emotieregulatie. Er wordt in het meeste onderzoek onderscheid gemaakt tussen ouders en andere verwanten versus vreemden als dader. Misbruik door ouders heeft de meest nefaste invloed op de gehechtheid. Misbruik door anderen van buiten het gezin heeft een iets ander gevolg. Als kinderen geloofd worden en daarna adequaat worden opgevangen zijn de gevolgen op middellange termijn minder ernstig. Misbruik in de Kerk heeft echter weer een andere impact, omdat de priester of geestelijke in de kerkelijke en maatschappelijke hiërarchie boven de ouders staat en de ouders vaak niet op de hoogte waren of het kind niet durfden te geloven.

4.2 De latere consequenties

Voor dit essay is gebruikgemaakt van grote, goed opgezette en methodologisch betrouwbare recente onderzoeken. Het onderzoek naar de late gevolgen van seksueel misbruik kent drie fasen.

Het eerste onderzoek in de jaren tachtig was retrospectief en vertrouwde op de zelfrapportage van volwassenen over hun eigen jeugd. Deze dateren van de jaren tachtig (Draijer, 1988; 1989; Russell, 1984; Herman, 1992) en begin jaren negentig. De klachten die inventariserend aangetroffen werden waren problemen met seksualiteit; problemen in relaties met anderen; psychische problemen zoals angst, depressie, posttraumatische symptomen waaronder herbelevingen, vermijding en chronische prikkelbaarheid; gedragsstoornissen zoals agressief gedrag, middelenmisbruik; zelfbeschadigingen, zelfdestructief gedrag en stoornissen in relatie met zichzelf: een laag gevoel van eigenwaarde, schaamte en isolement.

Op middellange termijn worden depressie, zelfmoordpogingen, PTSS en drugs- en alcoholmisbruik genoemd (Cawson, e.a. 2000; Draijer en Langeland, 1999; Brière & Elliott, 1994; Finkelhor & Browne, 1985; Finkelhor e.a., 1990; Finkelhor, 1994; Finkelhor & Dziuba-Leatherman, 1994; Polusny & Follette, 1995).

De meeste onderzochten waren volwassen vrouwen die gevraagd werden naar ervaringen in de kindertijd, dus retrospectief. Deze onderzoeken waren daarom gevoelig voor geheugenvervalsingen naar twee kanten: een teveel aan herinneringen als een verklaring achteraf, of een stelselmatige onderrapportage. Deze onderrapportage gold vooral voor mannen. Hoewel Finkelhor en zijn medewerkers al in 1990 aantoonde dat in hun anonieme onderzoek zestien procent van de mannen een vorm van seksueel misbruik meldde, werd deze groep later in onderzoek nauwelijks meegenomen (Finkelhor e.a., 1990;). Men kon vaak eenvoudigweg te weinig mannen rekruteren in een bevolkingsgroep om mee te doen aan onderzoek (Holmes, e.a., 1997; Holmes & Slap, 1998). Voor mannen geldt het slachtofferschap als teken van onmannelijkheid. Veel mannen menen ook dat seksueel misbruikt zijn betekenis heeft voor de mannelijke identiteit en tot homoseksualiteit kan leiden.

Bezwaar van deze pioniersstudies was bovendien dat verschillende meewegende factoren zoals gezinsfactoren, genetische kwetsbaarheid en andere vormen van verwaarlozing, onveiligheid en geweld niet voldoende onderscheiden konden worden. Bovendien ontbraken controlegroepen en was het onderzoek cross-sectioneel. Dat betekent dat mensen op een bepaald moment worden ondervraagd en dus andere factoren die mede een rol

speelden in het huidig functioneren onderbelicht blijven. Dit noopte tot een andere aanpak.

In de daaropvolgende fase werden er verscheidene meta-analyses verricht waarvan er één tamelijk controversieel werd. Dit was een onderzoek van Rind, Tromovitch en Bauserman (1998) die alle onderzoeken naar het voorkomen van seksueel misbruik bij studenten onderzochten en concludeerden dat er statistisch nauwelijks sprake was van een negatief effect. Dit leverde een storm van reacties op, onder andere van pedofiele organisaties in de Verenigde Staten, die onmiddellijk beweerden dat nu bewezen was dat seksueel contact met kinderen geen negatieve gevolgen had. Een van de kritiekpunten op de meta-analyse van Rind en zijn medewerkers is het feit dat alleen jonge studenten zijn onderzocht. Men weet intussen ook dat veel van de nadelige effecten niet meteen manifest zijn en dat maatschappelijk goed functioneren niet meteen een relatie heeft met subjectieve klachten van psychische en emotionele aard.

De woedende reactie van maatschappelijke en politieke organisaties werd aanleiding tot een nieuwe stoot onderzoek: ditmaal longitudinaal, prospectief en bevolkingsonderzoek.

Dit is de tweede fase van onderzoek. Uit dit epidemiologische onderzoek en uit meta-analyses (Kendler e.a., 2000; Bulik e.a., 2001; Dinwiddie e.a., 2000; Horwitz e.a., 2001; Molnar e.a., 2001; Mullen e.a., 1993; Nelson e.a., 2002; Paolucci e.a., 2001) blijken volwassenen met een geschiedenis van seksueel misbruik een verhoogde kans op een breed spectrum aan psychopathologie te vertonen, zoals depressies, angst, alcohol- en drugsgebruik, lichamelijke klachten en problemen met seksualiteit. Verschillende klachtenprofielen werden in verband gebracht met seksueel misbruik, variërend van posttraumatische stressstoornissen tot persoonlijkheidsstoornissen en dissociatieve stoornissen. Problemen in de seksualiteit uiteten zich niet alleen in seksuele functiestoornissen zoals impotentie, opwindingsstoornissen, angst voor seksualiteit, maar ook in vroege en ongewenste zwangerschappen en geslachtsziekten waaronder hiv. Ook wordt een relatie met revictimisering – het opnieuw slachtoffer van geweld worden – gevonden. Misbruikte kinderen worden zeven keer vaker slachtoffer van een volgend trauma dan een controlegroep (Widom, Czaja & Dutton, 2008). Naast de psychiatrische en somatische symptomen veroorzaakt seksueel misbruik ook een verstoring van de zelfwaarde, de relatie tussen het kind en anderen, de gehechtheid en sociale relaties, in het vermogen tot emotie- en agressieregulatie (Cloutre, e.a., 2009; Herman, 1992; Van der Kolk, 2005).

De effecten blijken dosisafhankelijk. Dat wil zeggen hoe erger het misbruik, hoe groter het risico op psychische klachten (Kendler, e.a., 2000). De leeftijd waarop seksueel misbruik plaatsvindt bepaalt de uitkomst. Voor het twaalfde jaar ontwikkelen meisjes die seksueel misbruikt zijn vaak depressies. Na het twaalfde jaar ontstaat vaker een posttraumatische stressstoornis bij meisjes en gedragsstoornissen en alcoholgebruik bij mannen (Bulik e.a., 2001; Maercker e.a., 2004). Dat heeft te maken met de wijze waarop mannen, respectievelijk vrouwen met stressoren omgaan, respectievelijk externaliserend, naar buiten gericht en internaliserend, naar binnen en op zichzelf gericht. Het grootste risico liepen kinderen bij wie het seksueel misbruik schaal drie, vier en vijf betrof: dus penetratie met geweld en meerdere daders.

Twee prospectieve studies verdienen extra aandacht, omdat de subtiele effecten van seksueel misbruik op middellange termijn daaruit duidelijker worden.

Frank Putnam, een Amerikaanse psychiater startte midden jaren negentig een prospectief vergelijkend onderzoek naar de consequenties van seksueel misbruik. Een groep meisjes met een bewezen geschiedenis van seksueel misbruik en een controlegroep wordt nu

sinds drieëntwintig jaar gevolgd. De onderzochte meisjes waren misbruikt door een verwant en hadden allemaal een moeder die het voor hun dochter had opgenomen. Er was dus een veilige hechtingsfiguur beschikbaar. Dat was overigens ook nodig om de garantie te hebben dat de meisjes gevolgd konden worden: daarvoor ben je afhankelijk van een gemotiveerde ouder. Het bleek dat de misbruikte meisjes zich op verschillende gebieden onderscheidde van de controlegroep: ze waren onzekerder, angstiger en vertoonden op diverse neurofysiologische- en anatomische maten afwijkingen, zoals verstoringen van de stressregulatie: het vermogen om van stress te herstellen. Ook hadden ze meer leerstoornissen, hadden vaak last van dissociatieve verschijnselen en hadden een laag gevoel van eigenwaarde (Noll, Trickett & Putnam, 2003; Putnam en Trickett, 1995; Putnam 2003; Trickett e.a., 1997; Trickett e.a., 1997).

De onderzoeksgroep trof bovendien drie clusters aan met elke een eigen ontwikkelingsverloop. Een kleine groep meisjes was misbruikt door meerdere daders met veel geweld, één groep met een enkele dader buiten het gezin, vaak kortdurend, zonder veel geweld en een groep met seksueel misbruik door de vader: dat wat wij incest noemen. Op korte termijn leken de meisjes die kortdurend, zonder geweld misbruikt waren er het best vanaf te komen. Ze functioneerden als kind beter dan de andere groepen. Later, in de adolescentie en vroege volwassenheid liepen zij vast op seksualiteit, met veel functiestoornissen, vermijding maar ook juist promiscuïteit.

Een ander prospectief onderzoek betreft dat van Cathy Spatz Widom en medewerkers (Horwitz e.a., 2004; Spatz Widom e.a., 2001). Zij onderzochten alle kinderen die rond 1970 aangemeld waren via de rechtbank, nadat bewezen was dat zij misbruikt waren, met een controlegroep en interviewden twintig jaar later, dubbelblind, deze beide groepen. Het gaat daarbij om grote groepen, 1151 individuen, zowel mannen als vrouwen. Dat is van belang omdat eerder onderzoek zich vooral op vrouwen richtte. Uit dat onderzoek blijkt dat op middellange termijn een relatie wordt aangetroffen tussen misbruik en mishandeling en latere psychologische problemen.

Ten slotte werd begin deze eeuw in de Verenigde Staten een grootscheeps epidemiologisch onderzoek opgezet naar het effect van nadelige ervaringen in de kindertijd. Dit is het ACE onderzoek (Adverse Childhood Experiences) (Anda e.a., 2007; Felitti e.a., 2007). Als 'adverse events' werden naast seksueel misbruik, emotionele mishandeling en fysieke mishandeling, ook 'household dysfunction', gezinsproblemen, gerekend. Uit het eerder genoemde ACE onderzoek naar de jeugdervaringen van 17.000 mensen werd gekeken naar een reeks van symptomen en gedragingen: slaapstoornissen, promiscue gedrag, roken, alcohol en drugsgebruik, depressie, angststoornissen, hart en vaatziekten, gewichts- en eetstoornissen. De negatieve jeugdervaringen werden bij elkaar opgeteld (de ACE-score) en gecorreleerd aan de huidige klachten.

Er werd een lineair verband aangetoond tussen het aantal 'punten' op de scorelijst en het risico op latere klachten. Hoe hoger de score, hoe meer symptomen en klachten, zowel psychologisch als somatisch. Dat gold ook voor hart- en vaatziekten, hypertensie en eetstoornissen. Daarnaast was er veel overlap tussen symptomen zoals PTSD, depressie, BPS, en middelenmisbruik, zodat volgens de auteurs in plaats van over comorbiditeit, beter gesproken kan worden van stressgerelateerde ziekten.

Uit het ACE-onderzoek blijkt dus dat een trauma zelden alleen komt en dat cumulatie van stressfactoren eerder regel dan uitzondering is.

De conclusie uit dit onderzoek luidt dat seksueel misbruik geen directe link vertoont met psychiatrische klachten, maar dat dit wel via intermedierende factoren een ingrijpend gevolg heeft op de wijze waarop latere stressoren al of niet het hoofd geboden kunnen worden.

In de huidige – derde – fase wordt vooral onderzoek gedaan naar intermediaire factoren. Dat betreft zowel de rol van de reactie van de omgeving als eigenschappen van het kind zelf. Voor de omgeving geldt de reactie op het bekend worden van het misbruik (men noemt dit in het Engels ‘disclosure’) en de mate van steun die het kind ontvangt. Voor de individuele eigenschappen gaat het om veerkracht, angst en vermijding, de effecten van stilhouden en schaamte, de gehechtheidsstijl voor en na het misbruik (Merril e.a., 2001). Veerkracht lijkt in verschillende onderzoeken te maken te hebben met de wijze waarop het kind met een traumatische situatie omgaat, welke betekenis het krijgt en hoe de omgeving daarop vervolgens reageert: veroordelend, verwaarlozend of steunend. Een van de meest onderzochte factoren is momenteel de rol van emotionele vermijding en schaamte. Schaamte doet zwijgen en vermijden en juist deze vermijding heeft op termijn ongunstige gevolgen voor het verdragen en omgaan met de eigen emoties: emotieregulatie (Brière e.a., 2010; Feiring, Taska & Lewis, 2002).

5 Seksueel misbruik als chronische stressfactor

De laatste tien jaar wordt ook veel onderzoek gedaan naar wat de centrale factor wordt genoemd in de uitkomst: de verstoringen van de stressregulatie door ernstig (schaal 3, 4 en 5) misbruik. Uit het ACE-onderzoek wordt al duidelijk dat nadelige ervaringen in de kindertijd niet alleen grote effecten hebben op de psychologische ontwikkeling, maar ook op de algemene gezondheid. Sinds eind jaren negentig van de vorige eeuw wordt veel beeldvormend en neurofysiologisch onderzoek naar de gevolgen van vroegkinderlijke trauma’s in het brein. Vroegkinderlijk is van nul tot twaalf jaar. Daaruit blijkt dat vroege (traumatische) stress niet alleen invloed heeft op de psychologische ontwikkeling – de software – maar ook op het brein – de hardware – van kinderen.

Vroegkinderlijke traumatisering brengt schade toe aan verschillende biologische systemen, met als belangrijkste mediator de HPA-as (Lupien e.a., 2009). De HPA-as is het grootste neuronendocriene stressresponsstelsel en bestaat uit de hypothalamus, de hypofyse, waar de hormonen worden aangemaakt die de bijnierschors aanzetten tot het produceren van cortisol en het bijniermerg tot het produceren van adrenaline.

Bij herhaaldelijke of meervoudige stressoren wordt dit systeem gesensitiseerd. Dat betekent dat het sneller en bij minder prikkels heftiger reageert, vooral als deze prikkels doen denken aan het oorspronkelijke trauma (De Bellis, 2005; Bremner, 2004; Bremner e.a., 2005; Heim e.a., 2001). Men gaat ervan uit dat een te lange blootstelling aan cortisol op termijn leidt tot veranderingen in het brein, zoals een kleine hippocampus en een verhoogde gevoeligheid van zenuwcellen voor andere nadelige omgevingsfactoren (Bremner e.a., 1997). Bij chronisch en herhaald misbruik wordt uiteindelijk de cortisolspiegel laag en raakt het vermogen van het organisme om adequaat te reageren op prikkels blijvend beschadigd.

6 Seksueel misbruik als ontwikkelingsinterferentie

We kunnen het effect van seksueel misbruik niet begrijpen zonder een theorie van de emotionele en cognitieve stadia in de ontwikkeling.

Na de geboorte is er de eerste vijf maanden een sterke ontwikkeling van de rechterhersenhelft. Dat is de tijd van de emotieregulatie. Uit onderzoek bij zuigelingen weet men dat

de rechterhersen helft een belangrijke rol speelt in de ontwikkeling van gehechtheid en de sociale interactie (Schore, 2002). Er is voor een veilige gehechtheid altijd een volwassene nodig die met het kind intensief contact heeft en positieve interacties heeft. Verwaarlozing, seksueel misbruik en mishandeling in deze eerste fasen leidt tot blijvende en neuro-anatomisch aantoonbare verstoringen van de gehechtheid en de emotieregulatie.

Van vijf maanden tot drie jaar neemt de linkerhersen helft het over: de tijd van lopen, leren praten, de wereld ontdekken. Rond het tweede jaar kan een kind zichzelf herkennen in een spiegel en kan zichzelf van anderen onderscheiden.

Van drie tot zes jaar vindt de verdere ontwikkeling van de taal en de sociale ontwikkeling plaats. Tot het vijfde, zesde levensjaar is er nog geen autobiografisch geheugen. Tussen het vierde en zevende jaar ontwikkelt zich het vermogen emoties in gezichten van andere mensen te benoemen en te plaatsen. Volgens recente cognitieve theorieën ontstaat er tussen het vierde en zesde levensjaar vervolgens een begin van een 'theory of the mind'. Dat is een basaal vermogen te denken in termen van psychologische verwachtingen, motieven en bedoelingen. Kinderen van die leeftijd onderscheiden dat wat iemand zegt, misschien niet is wat hij bedoelt. Dat wat je dag één voelt, op dag twee wel eens anders kan zijn, bijvoorbeeld blij zijn met een cadeau voor je verjaardag en de volgende dag te merken toch teleurgesteld te zijn omdat het net niet helemaal was, wat je wilde. Kinderen herkennen ook dat iemand hen voor de gek kan houden. Dat een ander misschien iets niet kan weten wat jij wel weet. De 'theory of the mind' is nauw verbonden met het evolutionair belangrijke vermogen eventueel bedrog en kwalijke intenties van de ander te doorzien. Als je dat niet doet, tuin je overal in en dat is niet gunstig voor de overleving. Hoe veiliger een kind is gehecht, hoe steviger deze 'theory of the mind'. Eerdere onveiligheid en verwaarlozing kunnen dit vermogen benadelen. Deze 'theory of the mind' begint weliswaar tussen vier en zes jaar, maar is dan nog wankel en is pas ver na de adolescentie uitgerijpt. Dit vermogen is gevoelig voor stress en valt weg als deze stress chronisch is. In deze fase verkeert het kind in het stadium van de intuïtieve intelligentie, van spontane inter-individuele gevoelens en van afhankelijkheid naar volwassenen. Wat de volwassene zegt, is waar. Sinterklaas bestaat. Een ding kan niet twee dingen tegelijk zijn. Zo is een vader bijvoorbeeld een vader en kan een kind er niet bij dat een vader ook een dokter is. Het kind beleeft de wereld letterlijk 'egocentrisch' en vindt het moeilijk het perspectief van de ander goed waar te nemen. Dit is belangrijk om het persisterende schuldgevoel en de schaamte na seksueel misbruik te kunnen verklaren. Een kind kan niet verklaren waarom een volwassene hem iets zou doen. Behalve als het beredeneert dat het er zelf wel een aandeel in zal hebben, want in het denken van het kind heeft alles een reden en oorzaak die bij hem- of haarzelf begint. Er is wel besef dat anderen een ander perspectief hebben maar dat wordt pas na het zevende jaar een duidelijk emotioneel vermogen en het duurt lang voordat dat ook toegepast kan worden op volwassenen. Dat wil zeggen dat een kind van die leeftijd zich niet kan voorstellen vanuit welke intentie van de volwassen het misbruik 'bedoeld' is. Veel kinderen van deze leeftijd zien de toenadering van een volwassene als onontkoombaar, maar onbegrijpelijk en vertalen het naar hun denkwereld. Opwinding van de volwassene wordt vaak beleefd als 'zielig' en roept de behoefte tot troosten op wat dan weer verkeerd wordt uitgelegd door de dader. Ze zijn loyaal naar volwassenen, zeker als ze daarvan afhankelijk zijn en zijn erg gevoelig voor toewijzingen van oorzaken. Hoewel kinderen van deze leeftijd seksuele gevoelens hebben en nieuwsgierig zijn hoe kinderen ter wereld komen en hoe meisjes en jongetjes verschillen, is er nog weinig besef van de volwassen seksualiteit.

Na het zevende jaar leert het kind in toenemende mate mentaliseren. Dat wil zeggen

het met verbeeldingskracht waarnemen en interpreteren van het doen en laten van zichzelf en anderen als samenhangend met intentionele mentale toestanden, kortweg denken over anderen met een eigen psyche. Mentaliseren is niet hetzelfde als rationaliseren en cognities, het gaat om het lezen en herkennen van emoties bij zichzelf en anderen. Het vermogen tot mentaliseren is belangrijk wanneer een kind zich geplaatst ziet voor gebeurtenissen als seksueel misbruik of andere trauma's.

Om dit vermogen te ontwikkelen hebben kinderen ouders en andere volwassenen nodig die kinderen zien als intentionele wezens en hun intenties en emoties kunnen spiegelen en markeren. Daarvoor is een in essentie pedagogische houding van de ouders nodig, waarbij de ouders hun kind invoeren in een bepaalde cultuur, met begrip voor de fase waarin het kind verkeert en oog voor diens behoeftes. Uit onderzoek (Fonagy e.a., 2002) blijkt dat kinderen sociale feedback nodig hebben om te leren dat hun emoties van hen zijn en niet van de ander. Dat heet dat ze 'gemarkeerd' dienen te worden, zodat duidelijk is dat als zij iets voelen dat wel herkend wordt door de ouder, maar dat de ouder niet dezelfde emotie heeft. We zien dat bijvoorbeeld als een moeder of vader bij een stampvoetende peuter zegt: 'Oh, oh, oh wat ben je nu boos'. Het gevoel van frustratie wordt benoemd en lichtelijk (maar niet kwetsend) overdreven, terwijl de ouder zelf kalm blijft. Verder leert een kind dat emoties namen hebben ('Oh, je bent dus boos') en wordt het getroost en gerustgesteld als de emotie te hoog oploopt. Verwaarlozende, misbruikende of mishandelende ouders of opvoeders hebben niet de capaciteiten en afstand om mee te gaan in het spel of emoties te markeren en te labelen, om voldoende troost en begrip te bieden. Laat staan dat zij te benaderen zijn om in alle veiligheid van gedachten te wisselen. We zien dan ook dat mentaliseren ondermijnd wordt. Fonagy en Target (1997) stellen, dat misbruik en mishandeling niet alleen lijden en pijn veroorzaken, maar tegelijkertijd ook de ontwikkeling van het vermogen tot emotieregulatie schaden. Het vermogen tot mentaliseren bepaalt in hoge mate of nadelige gebeurtenissen een blijvend trauma worden of verwerkt kunnen worden.

Vanaf het twaalfde/dertiende jaar begint de adolescentie. In dit stadium ontstaat het vermogen tot hypothetisch deductief denken en de abstracte intellectuele operaties.

Door de enorme verandering van hormonen is de puberteit een tijd van verminderde controle op impulsen en emoties. Het lichaamsschema staat op scherp door de snelle veranderingen die bij de puberteit horen. Gevoelens van schaamte en behoefte aan privacy strijden om de voorrang. Juist in deze fase zijn jongeren gevoeliger voor de effecten van seksueel misbruik. Een nog pril en wankel lichaams- en zelfbeeld waarbij gevoelens beleefd worden als verwarrend en onregelend kan door seksueel misbruik verder onregelend worden. Pogingen om deze onregeling de baas te blijven zoals anorexie (vaak bij meisjes), drugs- en alcoholgebruik of acting out-gedrag verergeren vervolgens de verwarring. Met acting out-gedrag wordt bedoeld gedrag dat onvrede en onrust af moet laten vloeien. Dit varieert van zelfbeschadiging, suïcidaal of risicovol gedrag tot ruzie zoeken en delinquente handelingen.

Veerkracht

De vraag wordt vaak gesteld of er te differentiëren is in de mate waarin een kind seksueel misbruik kan verwerken (Draijer 1997). De vraag wordt vooral gesteld als het om seksueel misbruik gaat door leerkrachten, priesters, oppassen en personeel in kinderdagverblijven. Wat kunnen ouders: de bronnen van een 'safe place en een safe haven' doen? Wat bevordert veerkracht en herstel?

In de literatuur zijn een aantal veerkrachtbevorderende factoren gevonden (Cyrulnik,

2002). Een ervan is een veilige gehechtheidsstijl. Deze wordt gekenmerkt door de sensitieve betrokkenheid van ouders en het vermogen van de ouders om de emoties van hun kind te laten bestaan en 'gemarkeerd te spiegelen'. Dat wil zeggen dat zij de emotie erkennen, maar niet zelf overstuurt of boos zijn of er zelf aan onderdoorgaan. Ze dienen in staat te zijn het kind bescherming te bieden, maar ook de ruimte te hebben erover te vertellen in zijn of haar eigen tempo.

Daarnaast bestaat het vermogen van het kind zelf om te mentaliseren. Veilig gehechte kinderen kunnen dat beter: mentaliseren ontstaat zoals al eerder is aangegeven vanaf een jaar of zeven of acht, en bestaat uit het vermogen intenties van de ander te doorzien. Een kind kan bijvoorbeeld constateren dat deze meneer wel erg rare dingen wil en dit bespreken of het contact uit de weg gaan. Uit onderzoek blijkt dat mensen met een minder internaliserende attributiestijl, die dus niet te veel de schuld bij zichzelf legt, en niet te veel beschaamd is, minder nadelige effecten ondervinden van seksueel misbruik (Feiring, Taska en Lewis, 2002).

Er zijn ook temperaments- en genetische factoren die uitmaken of een kind kwetsbaarder is of juist veerkrachtiger. Sommige 'gewone' genetische variaties kunnen in combinatie met negatieve omgevingsfactoren tot gedragsproblemen leiden (Caspi, McClay en Moffit, 2002). Kinderen met een genetische variant die te maken heeft met het serotoninetransport, die mishandeld worden, kunnen ernstige gedragsstoornissen ontwikkelen. Deze ontwikkelden ze niet als er geen sprake was van mishandeling. Kinderen die deze genetische variant niet hebben, reageren bij voorbeeld niet met gedragsstoornissen. Angstige en sensitieve kinderen blijken kwetsbaarder voor traumatische gebeurtenissen. Ten slotte blijken alle factoren rond openbaar maken een rol te spelen: wie zijn verhaal kan vertellen en geloofd wordt, hulp krijgt en de mogelijkheid heeft het gebeurde in spel om te zetten, is er later beter aan toe.

7 Conclusie

Seksueel misbruik van minderjarigen is altijd interpersoonlijk. Het betreft een kind en een volwassen ander van wie het kind of de jongere op enigerlei wijze afhankelijk is. Wanneer het misbruik plaatsvindt in een context van een (religieuze) opvoeding en opleiding ontstaat een proces, dat bestaat uit traumatische seksualisering – de lichamelijke grensoverschrijding an sich –, verraad, stigmatisering en machteloosheid. Seksueel misbruik kan een trauma zijn, zeker wanneer er lichamelijk en emotioneel geweld bij gepleegd wordt of als sprake is van penetratie of een chronische stressor. Maar het is hoe dan ook een ontwikkelingsinterferentie, aangezien het de ontwikkeling van het denken, de identiteit, de seksuele identiteit, de emotieregulatie en de gehechtheid nadelig beïnvloedt.

Er is de laatste jaren wetenschappelijke consensus dat seksueel misbruik in de kinderjaren schadelijk is voor de geestelijke en lichamelijke gezondheid, in het bijzonder voor de emotionele gehechtheid en de seksualiteit, ook al zijn de gevolgen op het eerste gezicht niet herkenbaar. Ze zijn te vergelijken met een tijdbom die afgaat zodra in de volwassenheid de impact van het gebeurde betekenis krijgt.

Seksueel misbruik in de kindertijd heeft, zeker in de ernstige vormen (schaal 3-5) duidelijke effecten op de ontwikkeling op de stressregulatie, op het gevoel van veiligheid, op het zelfvertrouwen, op de ontwikkeling van cognitieve en emotionele vaardigheden. Men kan de effecten het best beschouwen als een cascade: misbruik leidt tot angst, pijn, schaamte en verdriet. Het leidt tot een ontregeling van het stresssysteem. Dit kan op zijn beurt lei-

den tot negatieve coping strategieën, zoals terugtrekking of externaliserend gedrag die op hun beurt weer een negatieve reactie van de omgeving uitlokken (stigmatisering). Dit bemmert vervolgens de adaptatie aan nieuwe ontwikkelingsfasen. Dit kan in de volwassen leeftijd leiden tot een verminderd vermogen om latere levenservaringen het hoofd te bieden, waardoor pathologie ontstaat.

Misbruik in de vroege adolescentie heeft, omdat het plaatsvindt in een fase van de seksuele identiteitsvorming in het bijzonder, een ongunstige invloed op de seksuele identiteit. In een groot percentage van de gevallen kan misbruik van minderjarigen leiden tot later ouderschap.

Uit prospectief, vergelijkend, methodologisch goed opgezet onderzoek van de laatste tien jaar blijkt dat seksueel misbruik niet losgezien kan worden van andere negatieve omstandigheden in het leven, maar los daarvan heeft seksueel misbruik als gebeurtenis en proces een geheel eigen invloed op de verdere ontwikkeling. Seksueel misbruik blijkt na factoranalyse een substantieel vergroot risico op latere psychologische en psychiatrische problemen te geven, vooral depressie en posttraumatische klachten.

Volgens de WHO leidt seksueel misbruik tot een substantiële verhoging van het risico op psychopathologie (Andrews e.a., 2004), maar zoals we zagen in het ACE-onderzoek ook tot andere stressgerelateerde aandoeningen als hart- en vaatziekten, chronische aandoeningen, eetstoornissen en middelenmisbruik.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- R.E. Anda, V.J. Felitti, D. Bremner e.a. 'The enduring effects of abuse and related adverse experiences in childhood. A convergence of evidence from neurobiology and epidemiology.' *Eur. Arch Psychiatry Clin. Neuroscience*, pp. 256, 174-186 (2010).
- G. Andrews, J. Corry, T. Slade e.a. 'Child sexual abuse', In: M. Ezzati, A. D. Lopez, A. Rodgers & C.J.L. Murray (red.) *Comparative quantification of health risks: global and regional burden of disease attributable to selected risk factors*, 2010, pp. 1851-940.
- F. Bakker, H. De Graaf, S. de Haas e.a. *Seksuele gezondheid in Nederland*, 2009.
- J.H. Beitchman, K.J. Zucker, J.E. Hood e.a. 'A review of the short-term effects of child sexual abuse.' *Child Abuse and Neglect*, nr 15, pp. 537-556 (1991).
- J. Bremner, P.R. Randall, E. Vermetten. 'MRI-based measurement of hippocampal volume in posttraumatic stress disorder related to childhood physical or sexual abuse.' *Biol. Psychiatry*, nr 41, pp 23-32 (1997).
- J.D. Bremner. 'Does stress damage the brain: Understanding trauma related disorders from a mind -body perspective?' *Directions in Psychiatry*, nr 24, pp. 167-176 (2004).
- D. Bremner. 'Effects of traumatic stress on brain structure and function.' *J Trauma Dissociation*, nr 6, pp. 51-68 (2005).
- J. Brière & M. Runtz. 'Child sexual abuse: long term sequelae and implications for psychological assessment.' *Journal of Interpersonal Violence*, nr 8, pp. 312-330 (1993).
- J. Brière, M. Hodges & Godbout, N. 'Traumatic stress, affect dysregulation and dysfunctional avoidance: a structural equation model', *Journal of Traumatic Stress*, nr 23, pp. 767-774 (2010).
- A. Caspi, J. McClay, T.E. Moffitt e.a. 'Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children.' *Science*, nr 297, pp. 851-854 (2002).
- P. Cawson, C. Wattam, S. Brocker e.a. *Child maltreatment in the United Kingdom: a study of the prevalence of child abuse and Neglect*, 2000.
- M. Cloitre, J. Stolbach, J. Herman e.a. 'A developmental approach to complex PTSD

- childhood and adult cumulative trauma as predictor of symptom complexity', *Journal of Traumatic Stress*, pp. 1-10 (2009)
- W.E. Copeland, G. Keeler, A. Angold, e.a. 'Traumatic events and posttraumatic stress in childhood', *Archives of General Psychiatry*, nr 64, pp. 577-584 (2007).
- B. Cyrułnik, *Veerkracht. Over het overwinnen van jeugdtrauma's*, 2002.
- M.D. DeBellis, S. Hooper & J.L. Sapia. 'Early trauma exposure and the brain' (2005), In: Vasterling,
- J.C. & De Kloet, E.R. & Rinne, T. 'Neuroendocrine markers of early trauma' (2007) In: Vermetten, E., M. Dorahy & D. Spiegel (red.). *Traumatic Dissociation. Neurobiology and treatment*.
- S. Dinwiddie, A.C. Heath, M.P. Dunne e.a. 'Early sexual abuse and lifetime psychopathology: a co-twin study', *Psychological Medicine*, nr 30, pp. 41-52 (2002).
- N. Draijer, *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten*, 1988.
- N. Draijer, *Seksuele traumatisering in de jeugd. Gevolgen op lange termijn van seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Sexual traumatising in childhood. Long-term impact of sexual abuse of girls*, 1990, p. 409.
- N. Draijer. 'Is seksueel misbruik van kinderen altijd erg? Over de noodzaak van differentiatie', In: H. Baartman, J.E. Doek, N. Draijer, W. Koops, D. de Ruyter (red). *Gezinnen onder druk. Over veranderende ouder-kindrelaties: hoe moeilijk/gewoon opvoeden kan zijn*, 1997.
- Draijer, N., & Langeland, W. 'Childhood trauma and perceived parental dysfunction in the etiology of dissociative symptoms in psychiatric inpatients', *American Journal of Psychiatry*, nr 156, pp. 379-385 (1999).
- J. Dohmen. *Vrome zondaars. Misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk*, 2010.
- R. Famularo, T. Fenton, R. Kinscherff e.a. 'Psychiatric co morbidity in childhood post-traumatic disorder', *Child Abuse & Neglect*, nr 20(10), pp. 953-961 (1996).
- C. Feiring, L. Taska & M. Lewis. 'Adjustment following sexual abuse discovery: the role of shame and attributional style', *Developmental Psychology*, nr 38, pp. 79-92 (2002).
- V.J. Felitti & R.F. Anda. 'The relationship of adverse childhood experiences to adult health, well-being, social function and healthcare'. In: R. Lanius & E. Vermetten (red). *The hidden impact of early life trauma in health and disease*, 2007.
- D. Finkelhor & A. Browne. 'The traumatic impact of child sexual abuse: a conceptualisation', *American Journal of Orthopsychiatry*, nr 55 (1985).
- D. Finkelhor, D., Hotaling, G., Lewis, I.A. e.a. 'Sexual Abuse in a national survey of adult men and women: Prevalence, characteristics and risk factors'. *Child Abuse and Neglect*, nr 14, pp. 19-28 (2009).
- Finkelhor, D. 'The International epidemiology of child sexual abuse', *Child Abuse and Neglect*, nr 18, pp. 409-417 (1994).
- P. Fonagy & M. Target. 'Attachment and reflective function: their role in self-organization'. *Dev. Psychopathol*, nr 9, pp. 679-700 (1997).
- P. Fonagy, G. Gergely, E.L. Jurist e.a. *Affect regulation, mentalisation and the development of the self*, 2002.
- J.J. Freyd. *Betrayal Trauma: the logic of forgetting childhood abuse*, 1996.
- C. Heim & N. Nemeroff. 'The role of childhood trauma in the neurobiology of mood and anxiety disorders. Preclinical and clinical studies', *Biol. Psychiatry*, nr 49, pp. 1023-1029 (2001).
- G.R. Holmes & G.B. Slap. *Sexual abuse of boys: definition, prevalence, correlates, sequelae and management*, 1998, pp. 1855-1862.

- G.R. Holmes, L. Offen & G. Waller. 'See no evil, hear no evil, and speak no evil. Why do relatively few male victims of sexual abuse receive help?' *Clinical Psychology Review*, nr 17, pp. 69-88 (1997).
- A.V. Horwitz, C. Spatz Widom e.a. 'The impact of childhood sexual abuse and neglect on adult mental health: a prospective study', *Journal of Health and Social Behaviour*, nr 42, pp. 184-201 (2001).
- John Jay College. *The Nature and Scope of Sexual Abuse of 9 Minors by Catholic Priests and Deacons in the United States, 1950-2002*, 2004.
- The New John Jay report, *The Causes and Context of Sexual Abuse of Minors by Catholic Priests in the United States, 1950-2010. A Report Presented to the United States Conference of Catholic Bishops by the John Jay College Research Team*, 2011.
- K.A. Kendall-Tackett, L.M. Williams & D. Finkelhor. 'Impact of sexual abuse on children. A review and synthesis of recent empirical studies' *Psychological Bulletin*, nr 113, pp. 164-180 (1993).
- K.S. Kendler, C.M. Bulik, J. Silberg, e.a. 'Childhood sexual abuse and adult psychiatric and substance abuse disorders in women', *Archives of General Psychiatry*, nr 57, pp. 953-959 (2000).
- M. Kersten. *Seksualiteit van mensen met een handicap: een analyse van bestaande kennis en aanwijzingen voor praktijk en verdere kennisverwerving*, 2003.
- M. Kia-Keating, F.K. Grosman, L. Sorsoli e.a. 'Containing and resisting masculinity: narratives of renegotiating', *Psychology of Men and Masculinity*, nr 6, pp. 169-185 (2005).
- S. Lupien, B. McEwen, M. Gunnar e.a. 'Effects of stress throughout the lifespan on the brain, behaviour and cognition', *Nature reviews, Neuroscience*, pp. 434-445 (2009).
- A. Maercker, T. Michael, Fehm e.a. 'Age of traumatisation as a predictor of post-traumatic stress disorder or major depression in young women', *British Journal of Psychiatry*, nr 184, pp. 482-487 (2004).
- L.L. Merrill, C.J. Thomsen, B.B. Sinclair e.a. 'Predicting the impact of sexual abuse on women: the role of abuse severity, parental support and coping strategies', *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, nr 69, pp. 992-1006 (2001).
- P. Mullen, J. Martin, J. Anderson e.a. 'Childhood sexual abuse and mental health in adult life', *British Journal of Psychiatry*, nr 163, pp. 721-732 (1993).
- B.E. Molnar, S.L. Buka & R.C. Kessler. 'Child sexual abuse and subsequent psychopathology: results from the National Comorbidity Survey', *American Journal of Public Health*, nr 91, pp. 753-760 (2001).
- E.C. Nelson, C. Andrew, P. Heath e.a. 'Association between self reported childhood sexual abuse and adverse psychosocial outcomes. Results from a twin study', *Archives of General Psychiatry*, nr 59, pp. 139-145 (2002).
- C.B. Nemeroff, D.B. Bremner, E.B. Foa. 'Posttraumatic stress disorder: a state of the science review', *Journal of Psychiatric Research*, nr 40, pp. 1-21 (2006).
- N.J. Nicolai. *Psychotherapie na seksueel misbruik*, 2008.
- J.G. Noll, P.K. Trickett & F.W. Putnam. 'A prospective investigation of the impact of sexual abuse on the development of sexuality', *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, nr 71, pp. 575-586 (2003).
- B.D. Perry. 'The neurodevelopmental impact of violence in childhood', In: Schetky D & Benedek, E. (red.) *Textbook of child and adolescent forensic psychiatry*, 2001, pp. 221-238.
- E. Paolucci, M.L. Genius & C. Violato. 'A meta-analysis of the published research on the effects of child sexual abuse', *The Journal of Psychology*, nr 135, pp. 17-36 (2001).

- M.A. Polusny & V.M. Follette. 'The long term correlates of child sexual abuse: Theory and review of the empirical literature', *Applied and Preventive Psychology*, nr 4, pp. 143-166 (1995).
- F.W. Putnam & P. Trickett. 'The psychobiological effects of sexual abuse: a longitudinal study', *Ann. NY Acad. Science*, nr 821, pp. 150-159 (1997).
- F.W. Putnam. 'Ten-year research update review: child sexual abuse', *J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry*, nr 42, pp. 269-278 (2003).
- B. Rind, P. Tromovitch & R. Bauserman, 'A meta-analytic examination of assumed properties of child sexual abuse using college samples', *Psychological Bulletin*, nr 124, pp. 22-53 (1998).
- D.E.H. Russell, *Sexual exploitation: rape, child sexual abuse and workplace harassment*, 1984.
- A. Schore. 'Dysregulation of the right brain: a fundamental mechanism of traumatic attachment and the psychopathogenesis of posttraumatic stress disorder', *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, nr 36, pp. 9-30 (2002).
- L. Sorsoli, M. Kia-Keating & F.K. Grossman. 'I keep that hush-hush': male survivors of sexual abuse and the challenges of disclosure', *Journal of Counselling Psychology*, nr 55, pp. 333-345 (2008).
- J. Spataro, P. Mullen, Burgess, e.a. 'Impact of sexual abuse on mental health. Prospective study in males and females', *British Journal of Psychiatry*, nr 184, pp. 416-421 (2004).
- M.J. Teicher. 'Scars that won't heal: the neurobiology of child abuse', *Scientific American*, pp. 54-61 (mrt 2002).
- M.H. Teicher, J.A. Samson, A. Tomoda e.a. 'Neurobiological and behavioural consequences of exposure to childhood traumatic stress', In: Arntz, B.A. & Ekman, R. (red.) *Stress in health and disease*, 2006.
- K. Terry e.a. *The Causes and Context of Sexual Abuse of Minors by Catholic Priests in the United States, 1950-2010. A Report Presented to the United States Conference of Catholic Bishops by the John Jay College Research Team*, 2011.
- P.K. Trickett, A. Reiffman, L.A. Horowitz & F.W. Putnam, 'Characteristics of sexual abuse trauma and the prediction of developmental outcomes', In: Cicchetti, D. & Toth, S.L. (red.) *Developmental Perspectives on trauma: theory, research and intervention*, vol. 8, 1997, pp. 289-311.
- P. Trickett, J.G. Noll & F. Putnam, 'The impact of sexual abuse on female development: lessons of a multigenerational longitudinal research study', *Development and Psychopathology*, nr 23, pp. 453-476 (2011).
- W. van Berlo, *Seksueel misbruik bij mensen met een verstandelijke handicap: een onderzoek naar omvang, kenmerken en preventiemogelijkheden*, 1995.
- W. van Berlo, M. Höing e.a. *Aanpak van seksueel geweld in Nederland. Stand van zaken van en aanbevelingen voor beleid, onderzoek, preventie en hulpverlening*, 2006.
- B.A. van der Kolk, 'Child abuse and victimization', *Psychiatric Annals*, pp 374-378 (2005).
- Van IJzendoorn, R. & Bakermans-Kranenburg, M., *Gehechtheid en Trauma*, 2010.
- E. Vermetten, M.J. Dorahy & D. Spiegel (red.) *Traumatic Dissociation. Neurobiology and treatment*.
- C.S. Widom. 'Posttraumatic stress disorder in abused and neglected children grown up', *American Journal of Psychiatry*, nr 156, pp. 1223-1229 (1999).
- C. Widom, K. DuMont & S. Czaja. 'A prospective investigation of major depressive disorder and co morbidity in abused and neglected children grown up', *Archives of General Psychiatry*, nr 64, pp. 49-56 (2007).

- C. Widom, S.J. Czaja & M.A. Dutton. 'Childhood victimization, and lifetime victimization', *Child Abuse and Neglect*, nr 38, pp. 785-796 (2008).
- D.A. Wolfe, K.J. Francis & A.L. Straatman. 'Child Abuse in Religiously-Affiliated Institutions: Long-Term Impact on Men's Mental Health', *Child Abuse & Neglect*, nr 30, pp. 205-212 (2006).

11 Van bagatelliseren naar bekwamen. Visie op en hulp na seksueel misbruik vanaf 1945

DRS. I. VAN BEEK, DRS. M. NAEZER EN DRS. W. SCHAKENRAAD

Inleiding

De reacties op seksueel misbruik kenmerkten zich decennialang door ongeloof en onvermogen. Ongeloof dat kinderen door ouders, priesters of verzorgers seksueel misbruikt zouden zijn. Gezinnen en instellingen werden beschouwd als veilige havens en nette mannen misbruikten niet. Onvermogen van hulpverleners, die in hun opleiding niets hadden geleerd over de problematiek, laat staan effectieve hulpverleningsmethoden tot hun beschikking hadden. Onvermogen ook van bestuurders, die de ervaringen van slachtoffers als incidenten beschouwden en veelal niet de slachtoffers maar de plegers in bescherming namen.

Langzaamaan drong echter het besef door dat kinderen thuis, in instellingen en in andere settings niet altijd veilig zijn. Eind jaren zestig kreeg kindermishandeling (fysiek geweld) aandacht als nooit tevoren. Hetzelfde geldt voor seksueel misbruik van kinderen in de jaren tachtig. Niet alleen meisjes en vrouwen bleken slachtoffer te worden van seksueel geweld, maar ook jongens en mannen. Nieuwe thema's en doelgroepen werden onder de aandacht gebracht. Tegenwoordig berichten media veelvuldig over seksueel misbruik. Op grote schaal komen verhalen naar buiten over seksueel misbruik binnen de katholieke kerk en instellingen. Slachtoffers melden zich bij de Onderzoekscommissie en bij de commissie-Samson. Maar betekent dit ook dat de hulpverlening een adequaat aanbod heeft en instellingen een preventief beleid voeren om misbruik te voorkomen?

In dit essay worden de ontwikkelingen geschetst in de hulpverlening aan slachtoffers van seksueel misbruik vanaf 1945. Op verzoek van de commissie richt de focus zich op de ontwikkelingen in de visie op en wijze van behandelen van de slachtoffers. We beperken ons daarbij tot een analyse van de situatie in Nederland, hoewel een enkele keer verwezen zal worden naar internationale ontwikkelingen. Een internationale vergelijking ligt echter buiten de reikwijdte van dit essay. Verder beperken wij ons tot ontwikkelingen binnen de hulpverlening. Overheidsbeleid en wetgeving houden daarmee verband, maar blijven grotendeels buiten beschouwing, evenals ontwikkelingen in de preventie van seksueel misbruik. Tot slot richten wij ons enkel op hulpverlening aan slachtoffers van seksueel misbruik, de hulpverlening aan plegers komt in een ander essay aan de orde. Het is niet de bedoeling de praktijk van toen de maat te nemen met de inzichten van nu, dat doet geen recht aan de ontwikkelingen en de betrokkenen. Wel proberen we de veranderingen te schetsen in het denken over seksueel misbruik en de vertaling daarvan naar de hulpverleningspraktijken.

Aan de hand van ontwikkelingen in de maatschappij, en in het bijzonder in de hulpverlening aan slachtoffers, onderscheiden we drie tijdperiodes. Allereerst de periode tussen 1945 en 1975, gekenmerkt door onzichtbaarheid van het thema en een gebrek aan erkenning voor slachtoffers. Vervolgens de periode tussen 1975 en 1990, waarin de vrouwenbe-

weging en de vrouwenhulpverlening samen met slachtoffers die niet langer wilden zwijgen, het onderwerp op de kaart zetten. Tot slot de periode vanaf 1990, waarin de categorale hulpverlening afbrokkelde en met wisselend succes werd gevolgd door een brede aanpak.

Er bestaan meerdere definities van seksueel misbruik, vanuit strafrechtelijke, psychologische of sociologische optiek (Factsheet seksueel geweld, MOVISIE, 2009). Wij kiezen hier voor onderstaande psychologische definitie, vanwege het perspectief van het slachtoffer.

Bij seksuele kindermishandeling gaat het over seksuele contacten tussen een (bijna) volwassene en een kind. Zij behoren tot elkaars leefwereld; er bestaat een vertrouwensband tussen hen. De seksuele contacten zijn tegen de zin van het kind, het kind heeft het gevoel zich niet aan de seksuele contacten te kunnen onttrekken of deze te kunnen weigeren (bron: VSK).

1 1945-1975: Ongeloof en onvermogen

De eerste beschrijvingen: individuele pathologie

Hoewel seksueel misbruik van alle tijden is, was het tot kort geleden vrijwel onzichtbaar voor mensen die er niet direct mee te maken hadden. Om de naoorlogse visie te kunnen begrijpen, maken we eerst een uitstapje naar een verder verleden. Herman Baartman, emeritus hoogleraar preventie en hulpverlening inzake kindermishandeling aan de Vrije Universiteit, benoemt het werk van Ambroise Tardieu als een van de eerste (zo niet de eerste) systematische beschrijvingen van het verschijnsel seksueel misbruik (Baartman, 1995). Deze Franse hoogleraar gerechtelijke geneeskunde schreef in 1857 het boek *Étude médico-légale sur les attentats aux mœurs*. Hij verontschuldigde zich ervoor dat hij het slechte nieuws moest brengen dat veel kinderen te maken krijgen met aanranding en verkrachting, vaak door familieleden. Het werk werd gevolgd door enkele andere studies uit Duitsland en Engeland die de aard, ernst en omvang van seksueel misbruik van kinderen (meisjes) beschreven. Een beroemde bijdrage in het beschrijven van seksueel misbruik is die van Sigmund Freud. In 1896 openbaarde hij zijn collega's van de Verein für Psychiatrie und Neurologie zijn theorie dat hysterie het gevolg is van seksuele traumatisering in de vroege jeugd.

De boodschap kreeg niet bepaald een warm onthaal; een collega van Freud noemde diens verhaal zelfs een 'wetenschappelijk sprookje'. Er verschenen verschillende publicaties die de getuigenissen van slachtoffers als leugenachtig bestempelen. Brouardel, de opvolger van Tardieu, beargumenteerde in 1883 dat alleen al het feit dat de beschuldigten 'mannen van eer' waren, een reden was om aan de beschuldigingen te twijfelen (Baartman, 1995).

Ook Freud herriep zijn eigen theorie en kwam zelfs met een radicaal tegengestelde theorie, waarin hij de verhalen over seksuele kindermishandeling producten noemt van de fantasie van hysterische vrouwen. Hysterie kwam namelijk zo veelvuldig voor bij vrouwen, dat hij anders gedwongen zou worden te concluderen dat seksueel misbruik op grote schaal plaatsvond, niet alleen bij het proletariaat maar ook in keurige burgergezinnen: 'Zoiets was domweg onaanvaardbaar. Er kon geen geloof aan worden gehecht' (Herman, 1993).

Onvermogen van de hulpverlening

Misbruikte kinderen, of volwassenen die als kind misbruikt waren, vonden binnen dit

denkkader dus weinig erkenning of steun. Baartman (1995): 'Verbrak een kind de stilte, dan kon het in eerste instantie rekenen op ongeloof.' Slachtoffers werden gezien als ongehoofwaardig, of als medeverantwoordelijk voor het gebeurde. De problematiek werd gezien vanuit het perspectief van verdorven zeden (van pleger en slachtoffer). Voor het traumatiserende effect van seksuele kindermishandeling was geen erkenning, evenmin als voor de seksespecifieke aard ervan.

Dit paradigma heeft het denken over seksueel misbruik, slachtoffers en hulpverlening decennialang bepaald, ook in Nederland. Terwijl lichamelijke en geestelijke kindermishandeling steeds meer erkenning kregen (in 1962 werd het 'battered child syndrome' beschreven door Kempe, hoogleraar kindergeneeskunde, en vanaf 1972 ontstonden er Bureaus Vertrouwensartsen inzake Kindermishandeling (BVA), voorlopers van de huidige AMK's), bleef seksuele kindermishandeling onderbelicht. Ruud Bullens, pedagoog, psychotherapeut en een van de eerste behandelaars van incestplegers: 'Tijdens mijn opleiding – eind jaren zestig, begin jaren zeventig, kregen wij te horen dat incest alleen voorkwam in lagere economische klassen en dat het slechts incidenten waren. [...] Misbruik kwam volgens onze informatie sporadisch voor' (in Boet, 2008). Janny van Heerbeek, destijds jeugdmaatschappelijk werker: 'Ik denk wel dat de reguliere hulpverlening in die tijd de problemen niet onderkend, niet gesignaleerd, niet bedacht heeft dat ze er waren. [...] Ik denk dat op het moment dat er geen publicaties over verschijnen en het geen naam heeft, dat je niet bedenkt dat seksueel misbruik plaatsvond. En als je het niet bedenkt dan is er ook geen hulpverlening' (in Boet, 1996).

Zelfs de kindbescherming was tot 1976 nauwelijks bedacht op de mogelijkheid van seksueel misbruik, ontdekte Nel Draijer. Zij kreeg gedurende haar onderzoek naar seksueel misbruik van meisjes door verwanten (1988) evenmin de indruk dat de raden initiatieven ontplooiden om het spreken over misbruikervaringen te bevorderen. Ook andere hulpverleners hielden geen rekening met de mogelijkheid van seksueel misbruik. Een van de informantes uit het onderzoek van Draijer herinnerde zich: 'Toen ik ongeveer twaalf jaar was, plaste ik in bed en moest ik altijd overgeven. De huisarts stuurde mijn vader en mij naar het ziekenhuis. Daar werd mijn blaas gecontroleerd: niets aan de hand. 'Aanstel-lerij', zei mijn vader, 'en ik kreeg alleen maar meer slaag'.

De rol van religie

Annie Imbens-Fransen (1987) benoemt nog een andere factor die het Nederlandse denken over seksuele kindermishandeling beïnvloed heeft, namelijk de christelijke religie. Als belangrijkste aspecten benoemt zij de ondergeschikte positie van vrouwen, de verkondigde vrouwbeelden, opvattingen over huwelijk, gezin en seksualiteit, en het verkondigde Godsbeeld. De ondergeschikte positie van vrouwen houdt in dat mannen de dienst uitmaken, ook binnen het gezin, en dat vrouwen en kinderen horen te zwijgen en onderdanig moeten zijn. Kinderen horen hun ouders te eren. Doordat deze rolverdeling wordt gepresenteerd als 'door God gewild', krijgt deze grote legitimiteit. Het vrouwelijke ideaalbeeld luidt bovendien dat vrouwen nederig, dienstbaar, kuis, zwijgzaam en lijdzaam moeten zijn. Het Godsbeeld binnen het christendom beschrijft God als een vader die alles weet, ziet en kan. Hij is bovendien goed en rechtvaardig, dus als er iets naars gebeurt is dat ofwel een straf van God, ofwel iets waar God een bedoeling mee heeft.

Deze religieuze waarden hebben op gelovige slachtoffers van seksuele kindermishandeling een desastreuze impact. Ze bieden hun nauwelijks mogelijkheden om met hun verhaal naar buiten te treden en hulp te zoeken. Integendeel: ze lijken eerder een rechtvaardiging te vormen voor wat er gebeurd is, of zelfs een beschuldiging aan het adres van de

slachtoffers. Hierdoor wordt veel slachtoffers het geloof als belangrijke bron van steun ontnomen. Müller (2010) spreekt van spirituele schade, naast de psychische schade van het slachtofferschap: hun relatie met God krijgt een ‘meer dan flinke deuk’.

Ook het openbaar worden van het misbruik dat zich afspeelde binnen de kerk en kerkelijke instanties zelf droeg daartoe bij. Seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk is zo oud als de kerk zelf, stelt journalist Dohmen in *Vrome zondaars* (2010). Hij citeert eeuwenoude bronnen waarin misbruik verboden wordt en beboet met zware straffen, maar dat blijkt nauwelijks effect te hebben. In de praktijk lijkt een cultuur van zwijgen dominant. Het misbruik heeft met name in de jaren vijftig en zestig plaatsgevonden, zo blijkt uit onthullingen in de media rond 2010. (Waarschijnlijk vond het misbruik ook in eerdere jaren plaats, maar de slachtoffers uit die periode kunnen daar nu niet meer van getuigen). Niet de slachtoffers, maar de plegers werden in bescherming genomen. Priesters werden overgeplaatst naar andere parochies, waar het vaak tot herhaling van misbruik kwam. Hulpverlening aan slachtoffers was niet aan de orde, slachtoffers zwegen meestal over het misbruik, hun probleem was nog niet (h)erkend.

De periode tussen 1945 en 1975 kenmerkte zich door onzichtbaarheid van het thema en een gebrek aan erkenning van het slachtoffer. We concluderen met Baartman (1991) dat een conceptueel kader ontbrak, waardoor de problemen niet werden waargenomen en er daardoor ook geen maatschappelijk kader was waarbinnen de problemen opgepakt en behandeld konden worden. Het enkele slachtoffer dat naar buiten trad met haar (of zijn) verhaal, kon rekenen op ongeloof of beschuldigingen van medeplichtigheid. Opleidingen van artsen en hulpverleners besteedden geen aandacht aan seksueel misbruik. Er zijn geen bronnen die getuigen van deskundige hulpverlening in deze periode. Langzaamaan breekt het inzicht echter door dat kinderen thuis en in instellingen niet altijd veilig zijn.

2 1975-1990: De ‘ontdekking’ van seksueel misbruik

Slachtoffers spreken zich uit

Vanaf het eind van de jaren zeventig werd een paradigmawisseling in gang gezet door de vrouwenbeweging, die seksueel geweld tegen vrouwen op de politieke en maatschappelijke agenda zette. Wereld werd er eerst met een forensisch-medische blik op individueel niveau naar mishandeling gekeken, nu werd het probleem maatschappelijk geduid. Het hield de geleidelijke onderkenning in dat seksueel misbruik niet begrepen moest worden in de context van verdorven zeden, maar in de context van de dynamiek van relaties en machtsverhoudingen daarbinnen. Het besef drong door dat seksueel misbruik traumatiserend is en diepe sporen kan nalaten.

Met de aandacht voor verkrachting van vrouwen kwam ook seksueel misbruik van kinderen in het gezin onder de aandacht. Vrouwen die in hun jeugd te maken hadden gehad met seksueel misbruik zwegen niet langer en traden in de openbaarheid. Ze publiceerden hun verhaal (bij voorbeeld Rijnaarts, 1979; vsk, 1982) en/of traden op in de media. Oproepen in *Opzij* en *Viva* (1981) kregen veel respons van slachtoffers. Seksueel geweld en seksueel misbruik, met name binnen het gezin, werden steeds bespreekbaarder. Uit onvrede met de bestaande hulpverlening en vanuit de behoefte aan lotgenotencontact werd in 1982 de vsk (Vereniging tegen Seksuele Kindermishandeling binnen het gezin) opgericht.

Slachtoffers uitten kritiek op de bestaande hulpverlening. Ineke: ‘Sommige hulpverleners gaan ervan uit dat het allemaal wel meevalt en dat het best heel mooi kan zijn. Maar

zij vergeten dat vader de macht over je heeft en je kan dwingen, desnoods met geweld. [...] Zolang hulpverleners nog denken dat wij vragen om verkracht en misbruikt te worden, moeten wij vrouwen nog heel wat verzetten' (in vsk, 1982). Steeds meer slachtoffers verenigden zich in zelfhulpgroepen, waarbinnen vrouwen ervaringen uitwisselden, deze analyseerden en zo het persoonlijke politiek maakten (Van Mens-Verhulst, 2008).

De vrouwenhulpverlening

Uit een kruising van de zelfhulpgroepen en de vrouwenbeweging ontstond de vrouwenhulpverlening (Van Mens-Verhulst, 2008). Deze veelkleurige beweging van individuen, actiegroepen, verenigingen en stichtingen daagde op allerlei manieren de overheid en gezondheidszorgautoriteiten uit om de problemen en hulpbehoeften van vrouwen serieus te nemen. Er verschenen zwartboeken, behoefteonderzoeken en er ontstonden initiatieven tot nieuwe vormen van hulp als opvangcentra, telefoonlijnen en groepshulpverlening. Waar slachtoffers voorheen in de behandelkamers niet gehoord werden, kregen ze in de vrouwengroepen wel erkenning en steun.

De vrouwenhulpverlening bood een alternatief voor vrouwen die te maken hadden gehad met seksueel geweld en seksuele kindermishandeling. Vrouwenhulpverleensters van bijvoorbeeld Vrouwen tegen Verkrachting (1975), Vrouwen tegen seksueel geweld (1976), de Vereniging tegen Seksuele Kindermishandeling binnen het gezin (1982) en Tegen Haar Wil (1983) namen de vrouwen serieus. Sleutelwoorden waren socialisatie en sociale positie van de vrouw, groepswork en ervaringsdeskundigheid (Van Mens-Verhulst, 2008). Van Mens-Verhulst: 'Socialisatie en sociale positie vormden de insteek om de problemen van vrouwen mee te analyseren vanuit een maatschappelijke invalshoek. Groepswork vatte alle bewustmakende en veranderingsondersteunende activiteiten samen én demonstreerde ook het collectieve karakter ervan. Ervaringsdeskundigheid benadrukte de 'eigen wijsheid' van vrouwen en articuleerde het gelijkheidsstreven, ook voor de werkrelatie'. De vrouwenbeweging en vrouwenhulpverlening legden een sterk accent op machtsverschillen en machtsmisbruik.

De overheid gaf gehoor aan de roep om beleid en organiseerde in 1982 een grote conferentie over seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes (de zogenaamde Kijkduinconferentie). In 1990 verscheen de nota 'Bestrijding seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes'. In 1989 gaf het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (nu Volksgezondheid, Welzijn en Sport) opdracht tot de eerste landelijke conferentie over seksueel misbruik door hulpverleners. Na deze conferentie ontwikkelden organisaties en beroepsverenigingen beleid rond dit thema. Ook werd misbruik door hulpverleners opgenomen in het Wetboek van Strafrecht (Factsheet seksueel geweld, MOVISIE, 2009).

Overigens had de vrouwenhulpverlening, vanuit de veronderstelling dat seksueel misbruik een uitingsvorm was van de onderdrukking van vrouwen, er nooit aandacht voor gehad dat ook jongens seksueel misbruikt konden worden. Halverwege de jaren tachtig ontstond (vanuit de vrouwenhulpverlening) weliswaar de mannenhulpverlening, maar ook hierbinnen werd seksueel misbruik pas later een thema. De mannenhulpverlening focuste in eerste instantie op de onderwerpen: seksualiteit/intimiteit, arbeid, prestatiegerichtheid, handelingsgerichtheid, zorg, emotionele afstandelijkheid en taalgebruik (Noordenbos, 2008). Pas in 1988 verscheen een van de eerste artikelen over hulpverlening aan mannelijke slachtoffers van seksueel misbruik, geschreven door Woet Gianotten. Het taboe was groot bij zowel slachtoffers als hulpverleners, beschrijft Joop Beelen (1991): 'De schaamte en verdringing zijn bij de mannelijke cliënt vaak groot, zodat hij niet uit zichzelf begint over zijn ervaringen. Hulpverleners/intakers voelen zich soms onwennig en onthand bij het probe-

ren te onderkennen en ter sprake brengen van deze problematiek.' Pas vanaf de jaren negentig kwam er meer aandacht voor jongens als slachtoffer van seksueel misbruik.

Seksuele vrijheid?

Er waren ook andere geluiden hoorbaar in de periode tussen 1975 en 1990. Als gevolg van de seksuele revolutie van de jaren zestig lieten mensen met 'alternatieve' seksuele voorkeuren van zich horen. Er ontstond een beweging die betoogde dat seks van volwassenen met kinderen niet per se schadelijk is en gewoon moet kunnen. Zo schreef Brongersma in 1974: 'Van een tijdperk, waarin seksualiteit bovenal werd afgedaan als een dierlijke, minderwaardige drift, een minderwaardig en onlosmakelijk aspect van de mens, oneerbaar, gaan we over naar een periode, waarin seksualiteit bovenal iets moois, plezierigs, gezonds betekent, een mogelijkheid tot het allerintiemste menselijke contact, elkaar nabijzijn, samenzijn. Bij dit veranderde standpunt is het niet langer zonder meer duidelijk, waarom jongeren en kinderen ver gehouden moeten worden van seksuele contacten.' (in Wafelbakker, 1983).

Voorstanders van seks tussen kinderen en volwassenen beargumenteerden dat het voor de kinderen plezierig zou zijn, dat ze erom zouden vragen, ervan zouden genieten en dat het goed zou zijn voor hun ontwikkeling. Zij vonden dat de mogelijkheid tot seks met volwassenen in het belang van het kind was; kinderen zouden recht hebben op (deze vorm van) seksuele ontwikkeling. Hoewel deze opvattingen geen gemeengoed waren, zetten ze toch de toon voor een vrijere moraal en leken ze een vrijbrief voor seksualiteit met kinderen. Wolters (1982) merkte op dat het recht op seksualiteit van het kind binnen deze stroming dikwijls lijkt te betekenen: recht van de volwassene op de seksualiteit van het kind.

Bij de BVA's zag men in eerste instantie alleen lichamelijke kindermishandeling en lichamelijke verwaarlozing. Vervolgens onderkende men emotionele mishandeling en verwaarlozing. Wafelbakker meldde in 1983 dat sinds een paar jaar nog een andere vorm van kindermishandeling in het vizier kwam: de seksuele kindermishandeling. Hieronder werd echter niet altijd elk seksueel contact van een volwassene met een kind gerekend, zo blijkt uit een uitspraak van Wafelbakker in een themanummer van *Jeugd en Samenleving* uit 1983 ('Kinderen, volwassenen, seksualiteit. Voorzichtige verkenningen op gevaarlijk terrein'): 'Door sommigen worden ook de uitingen van pedofilie, dat wil zeggen seksuele handelingen van ouderen met kinderen, als seksueel misbruik gekenschetst.'

De posities leken verdeeld over de seksen: vrouwen tegen verkrachting en mannen voor seksuele vrijheid; porno en vrijwillige seks met kinderen moet mogen. Liberalisering van de seksualiteit en de bevrijding van de vrouw zijn niet altijd met elkaar te rijmen, betoogde Ada Schillemans dan ook in hetzelfde themanummer (1983).

De reguliere hulpverlening

In de hulpverlening waren meerdere stromingen te onderscheiden. Er was een groep wetenschappers en hulpverleners die seksuele kindermishandeling zagen als een individuele of gezinspathologie. Zij beschouwden seksueel misbruik als een product van seksuele repressie. Daarnaast was er een steeds groter wordende groep wetenschappers en hulpverleners die de ongelijke machtsverhoudingen tussen de seksen als oorzaak van seksuele kindermishandeling zag en de verantwoordelijkheid voor het misbruik bij de dader plaatste (Baartman, 1995; Boet, 1996).

Ondanks het feit dat seksueel misbruik steeds meer op de kaart kwam te staan, bestonden er in de reguliere hulpverlening nog veel misverstanden en lacunes. Feministische hulpverleners verweten reguliere hulpverleners dat zij de sociale kant van vrouwenpro-

blemen (waaronder seksueel geweld) verwaarloosden, en dat zij seksistisch, individualiserend, aanpassend en betuttelend werkten. Behandelingen waren eenrichtingsverkeer en kenmerkten zich door een hiërarchische relatie tussen cliënt en hulpverlener, zo luidde hun kritiek. Hoewel ook binnen de reguliere instellingen feministische hulpverleners werkten, ontmoetten zij de nodige weerstand van hun collega's en leidinggevers.

Verskillende onderzoeken uit de tweede helft van de jaren tachtig bevestigden de kritiek van de vrouwenhulpverleners. De onderzoeken toonden aan dat de gehanteerde hulpverleningsmethoden niet altijd even ondersteunend waren voor de verwerking, dat er nog veel weerstand en onbegrip bestond bij hulpverleners, en dat er nog steeds verschillende misvattingen leefden (o.a. Vorrinck, 1986; Van Braam Houckgeest et al., 1986; Frenken en Van Stolk, 1987; Boland, 1988).

In hun onderzoek naar hulpverlening aan incestslachtoffers (1987) lieten Frenken en Van Stolk zien dat hulpverleners moeite hadden om seksueel misbruik te signaleren. Veertig procent van de geïnterviewde hulpverleners had in de afgelopen drie jaar nooit een vermoeden gehad dat seksueel misbruik een rol speelde in de hulpvraag. Zelfs als een hulpverlener een vermoeden had, durfde hij of zij er vaak niet naar te vragen: de helft van de hulpverleners vroeg door bij een vermoeden. De andere helft was bang dat ze te veel los zouden maken, dat het gezin uit elkaar zou vallen, of dat hun vermoeden niet juist was. Daardoor versterkten ze het taboe en de gêne rond het onderwerp. De angst om ernaar te vragen bleek samen te hangen met onzekerheid van de hulpverleners over hun eigen kennis en kunde (Frenken en Van Stolk, 1987; Boland, 1988). Een huisarts verwoordde wat veel hulpverleners uit het onderzoek aangaven: 'Als je het gevoel hebt: wat heb ik nu te bieden, wat zijn mijn verdere stappen, en je komt daar niet goed uit, dan merk je dat je ook niet de neiging hebt om dieper door te vragen.'

Boland signaleerde in 1988 dat hulpverleners nog altijd de neiging hadden het gebeurde te bagatelliseren, en te verwijzen naar het eigen aandeel van het slachtoffer in het misbruik, háár verantwoordelijkheid. Het onderzoek van Frenken en Van Stolk vormt een nuancering; slechts vijf procent van de door hen geïnterviewde hulpverleners was het eens met de uitspraak dat een dochter door haar verleidelijke en seksueel-uitlokkende gedrag medeverantwoordelijk zou zijn aan het misbruik. Hieruit blijkt dat het op zijn minst niet meer 'bon ton' was om deze gedachte te verkondigen. Slachtoffers gaven in ditzelfde onderzoek echter aan, dat in tien tot twintig procent van de hulpverleningscontacten de schuld bij henzelf werd gelegd. Ongeveer veertig procent van de respondenten was ontevreden of zelfs zeer ontevreden over de geboden hulp. Veel hulpzoekende slachtoffers vielen uit gedurende hun 'mars door de hulpverlening'.

Initiatieven vanuit de kerk

Eind jaren tachtig en begin jaren negentig ontstonden er, veelal naar aanleiding van incidenten, vanuit religieuze hoek initiatieven om pastorale hulp te bieden aan slachtoffers van seksueel misbruik. We noemen hier de belangrijkste.

- Het vpsg (Vrouwen Pastoraat Seksualiteit Geweld) werd opgericht in 1985 en is een onafhankelijke, oecumenische stichting voor advies en ondersteuning bij vragen rond seksueel geweld, godsdienst en zingeving. Het biedt begeleiding aan vrouwen en meisjes die getroffen zijn door incest/seksueel geweld. Van oorsprong een vrouwenpastoraat, verleent het vpsg ook pastorale counseling aan mannen. De stichting beweegt zich 'binnen, op de drempel van en buiten de kerken'. (Bron: www.vpsg.nl, geraadpleegd 15 juli 2011).
- Interkerkelijke Initiatiegroep smpr. Het gesprek binnen de kerken over seksueel mis-

bruik in pastorale relaties dateert van 1989. Toen ontstond de Interkerkelijke Initiatiefgroep tegen seksueel misbruik in pastorale relaties, waarin vertegenwoordigers van zowel grote (Nederlands Hervormd, Gereformeerde Kerk en Rooms-Katholieke Kerk) als enkele kleine kerken op persoonlijke titel zitting namen, vanuit de behoefte aan onafhankelijkheid en een interkerkelijke aanpak. De opvang van slachtoffers/misbruikten kreeg prioriteit. In 1991 kwamen er twee meldpunten, waarvan er een werd ondergebracht bij het IKON Pastoraat. Een aantal pastores en vrouwen met eigen ervaringen van misbruik binnen het pastoraat kregen een training. Zij vormden een netwerk van vertrouwenspersonen met als doel slachtoffers (telefonisch) pastorale begeleiding te bieden. Het netwerk ging in 1992 van start (Bron: www.smpr.nl, geraadpleegd 15 juli 2011).

- Hulp & Recht. Slachtoffers van seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk konden zich sinds 1995 melden bij Hulp & Recht. Hulp & Recht maakte onderscheid tussen een melding en een klacht. Men kon seksueel misbruik melden en eventueel enkele gesprekken met een vertrouwenspersoon voeren. Een melding kon ook overgaan in een klacht, waarvoor een klaagschrift werd opgesteld, als een melder een onderzoek wilde laten instellen naar de gemelde handelingen (Commissie van onderzoek seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk, 2010). Tussen 1995 en 2009 ontving Hulp & Recht jaarlijks gemiddeld twintig meldingen, waarvan gemiddeld negen klachten werden. In 2010 ontving Hulp & Recht tot 23 november bijna 1800 meldingen, waarvan 241 klachten (Persbericht 4b onderzoekscommissie RKK, 2010). De Onderzoekscommissie stelde vast: 'Het grote aantal meldingen in 2010 heeft de instelling volledig overvallen, het bureau was er niet voor toegerust. Richtsnoeren en protocollen ontbraken, alsmede richtlijnen voor de registratie en behandeling van reacties, het vervolg daarop en de uitvoering.' De Onderzoekscommissie deed dan ook aanbevelingen voor ingrijpende verbetering aan hulp aan slachtoffers en behandeling van klachten. Dit krijgt medio 2011 gestalte.

Slachtoffers organiseerden zich in lotgenotengroepen rond de instellingen waar destijds het misbruik heeft plaatsgevonden.

Omstreden verhalen

De publieke opinie en hulpverlening werden beïnvloed door de vele (media-)aandacht voor seksueel misbruik in de jaren tachtig en negentig. Ook de eerste berichten over misstanden in rooms-katholieke instellingen kwamen naar buiten. In tegenstelling tot de Verenigde Staten, waar al in 1984 een reeks processen startte tegen pedofiele priesters en waar overall affaires opdoken, was er in Nederland echter geen sprake van een hausse aan berichten. De gebeurtenissen werden afgedaan als incidenten. Daarentegen leidden zaken als de Bolderkaraffaire (1988), de Maurikse zaak rond de zwakbegaafde Marianne (1989), Brigitte (1992) en de Eper-affaire (1993-1994) tot veel ophef.

Nel Draijer (1988) deed in die jaren haar baanbrekende landelijke onderzoek naar aard en omvang, emotionele betekenis en gevolgen van seksueel misbruik. De uitkomsten werden soms met ongeloof ontvangen (een op de zeven vrouwen heeft ervaring met seksueel misbruik voor het zestiende levensjaar) maar hebben een belangrijke rol gespeeld in de onderkenning van de omvang en de ernst van het probleem. Draijer verwoordde hoe alle media-aandacht paradoxaal genoeg kan leiden tot miskennis van de slachtoffers: 'Worden lezers, kijkers en luisteraars aanvankelijk bewogen door de verhalen over de verschrikkingen van mishandelde kinderen, naarmate de autoriteiten meer op hun verantwoorde-

lijkheden worden gewezen, gaat men uitvluchten verzinnen, alibi's bedenken en de aanklagers in een kwaad daglicht stellen.' De Bolderkaraffaire leidde bij professionals tot een toegenomen angst om ten onrechte te denken dat een kind misbruikt wordt. Hulpverleners spraken van onzekerheid en toegenomen schroom in diagnostiek en interventies (Draijer, 1990).

Opnieuw ontstond vanaf het eind van de jaren tachtig dus een wantrouwen jegens slachtoffers, met name slachtoffers die jaren na dato herinneringen terugvonden aan seksueel misbruik. In hoeverre was het mogelijk om herinneringen te verdringen (traumatische amnesie) en welke waarde kon gehecht worden aan hervonden herinneringen? Deze vraagstelling resulteerde in een latere periode in het rapport 'Omstreden herinneringen' van de Gezondheidsraad (2004). Volgens dit rapport moet een relaas dat voortkomt uit hervonden herinneringen altijd nader worden onderzocht om het waarheidsgehalte vast te kunnen stellen.

In de jaren tussen 1975 en 1990 werd seksuele kindermishandeling 'ontdekt'. Er vond een omslag plaats in het denken over de thematiek, met name dankzij de vrouwenbeweging, de vrouwenhulpverlening en mondige slachtoffers. Seksueel geweld werd geduid in termen van machtsverhoudingen en het traumatiserende karakter werd erkend. Seksueel geweld kwam op de maatschappelijke en politieke agenda; slachtoffers kregen een stem. Tegelijkertijd was er door de seksuele revolutie ruimte ontstaan voor discussie over pedofilie/-seksualiteit. Hulpverleners concludeerden in 1989 op het International Congress Sexual Child Abuse: 'We zijn over de eerste schrik heen en leren het beter te bezien' (Draijer, 1990). Er was echter nog de nodige ruimte voor verbetering: er bestonden nog verschillende misverstanden en lacunes. Hulpverleners waren onzeker, mede door media-aandacht voor grote misbruikaffaires. Misstanden in (de rooms-katholieke) instellingen werden beschouwd als incidenten.

3 Vanaf 1990: Van categorale hulpverlening naar een brede aanpak

Verbreding van de problematiek

De laatste decennia kenmerken zich vooral door de verbreding van de problematiek en van de maatschappelijke reacties op de problematiek. Allereerst blijkt dat niet alleen meisjes en vrouwen slachtoffer worden van seksueel misbruik of – geweld, maar ook jongens en mannen. Binnen de mannenhulpverlening worden begin jaren negentig inzichten en methodieken ontwikkeld om hulp te verlenen aan deze mannen, hoewel de beweging altijd het 'kleine broertje' van de vrouwenhulpverlening blijft (Noordenbos, 2008). Er verschijnen verschillende publicaties over seksueel misbruik van jongens (bijvoorbeeld Van den Broek, 1991; Van Outsem, 1992; Beelen, 1995; Dijkstra, 1996). Vrouwelijke daders komen in beeld en er komt steeds meer oog voor de noden van specifieke doelgroepen zoals mensen met een beperking of allochtone groepen.

Daarnaast wordt de problematiek verbreed van seksueel misbruik in de familie, naar seksueel misbruik in afhankelijkheidsrelaties (bijvoorbeeld leerling-docent, patiënt-arts, pupil-trainer). Steeds meer wordt duidelijk dat het niet alleen machtsverschillen zijn die kinderen kwetsbaar maken, maar dat ook de context van een afhankelijkheids- of zorgrelatie een rol speelt. De combinatie van zorg, intimiteit en afhankelijkheid brengt volwassenen immers in een positie waarin zij misbruik kunnen maken van een kind. Gezinnen en andere zorg- en afhankelijkheidssituaties (scholen, tehuizen, internaten, sportclubs) lijken daarin op elkaar. Misbruik in instellingen krijgt in deze periode meer aandacht, zie

bijvoorbeeld het onderzoek naar het voorkomen van seksueel misbruik bij instellingen voor verstandelijk gehandicapten (Van Berlo, 1995). Ook misbruik in instellingen als sportclubs (Cense, 1988; Cense, 1997), hulpverleningsinstellingen (Goes, 1998) en de scouting (Wilmlink et al., 2010) wordt onder de aandacht gebracht. Misbruik in instellingen leidt wel tot media-aandacht, maar nauwelijks tot *public concern*, concludeert Lamers-Winkelmann in 1995. Misbruik- en mishandelingszaken worden vaak binnenshuis afgehandeld en na ontslag kan een pleger elders weer aan het werk, zonder dat de oorzaak van ontslag bekend is. Door nieuwe media ontstaan nieuwe vormen van seksueel geweld en neemt kinderporno grote proporties aan.

Naast deze verbreding van de problematiek, zien we ook verdieping in de inzichten in de ernst en gevolgen van seksueel misbruik. Zo wordt er aandacht gevraagd voor zwangerschap als gevolg van seksueel misbruik (bijvoorbeeld Boet, 1996; De Klein en Prinsen Geerlings, 1995; Van Duuren en Van Heerbeek, 1997; Van Son-Schoones et al., 2003; Van Berlo et al., 2007). Er komt meer zicht op de maatschappelijke gevolgen van seksueel misbruik, zoals de impact op het verloop van de opleiding en loopbaan van slachtoffers (Voorintholt, 2002).

Van categoriaal naar regulier hulpaanbod

Niet alleen de problematiek verbreedt zich, ook de aanpak. Allereerst wordt de hulpverlening zelf van categoriaal algemeen – althans, dat is het streven. Vanaf de jaren negentig komt de seksspecifieke hulpverlening in zwaar weer terecht. De gezondheidszorg wordt geprivatiseerd en geliberaliseerd, en de overheid stopt met de financiering van de kleine, autonome hulpverleningsinitiatieven (Van Mens-Verhulst en Waaldijk, 2008). De hulp aan slachtoffers van seksueel misbruik moet nu van de reguliere instellingen komen. De overdracht van kennis van de vrouwen- en mannenhulpverlening naar de reguliere hulpverlening gaat echter moeizaam (ibidem). Veel van het ontwikkelde groepsaanbod en begeleide lotgenotencontact gaat verloren. Kenniscentrum TransAct (nu MOVISIE) draagt met geld van de overheid nog wel bij aan de borging van dit ‘erfgoed’, door het te beschrijven. Ook worden kwaliteitscriteria ontwikkeld voor hulpverlening na seksueel geweld (Lammers en Van Beek, 2001). Maar doordat de projectsubsidies wegvallen, ebt de specifieke aandacht voor de problematiek bij reguliere instellingen langzaam weg.

Verworvenheden uit de specifieke hulpverlening vinden moeizaam hun weg naar de reguliere instellingen en de aandacht voor specifieke doelgroepen is nog niet verankerd in de hulpverlening. Zo stelt psychotherapeut André Lubbers in het trendrapport over seksueel geweld van MOVISIE (Meintser en Van Beek red., 2011): ‘Er is echt hard gevochten door ontwikkelaars als de Fiom voor het ingebed krijgen van hulp aan mannelijke slachtoffers van seksueel geweld, zodat een grotere groep bereikt en geholpen zou kunnen worden. Maar het is niet gelukt om het ontwikkelde aanbod overgenomen te krijgen door instellingen als het maatschappelijk werk en de ggz.’ Dat wordt onder meer veroorzaakt door de andere financiering van het maatschappelijk werk en andere prioriteitstelling bij de ggz. Ook zwangerschappen die veroorzaakt zijn door seksueel misbruik worden nog altijd over het hoofd gezien (Van Berlo et al., 2007).

Zowel de kwantiteit als de kwaliteit van het hulpaanbod laat de afgelopen twintig jaar te wensen over. De reguliere instellingen hebben soms wel en soms niet een aanbod. In 2008 laat onderzoek van Van Dal bijvoorbeeld zien, dat meer dan de helft van alle Riaggs geen aanbod heeft voor misbruikte kinderen tot twaalf jaar. Bijna driekwart heeft geen aanbod voor jongeren van twaalf jaar en ouder.

Voor volwassenen geldt hetzelfde. In 2003 publiceren Hoïng et al. een onderzoek naar

de omvang en kwaliteit van de eerste- en tweedelijns hulpverlening. Zij melden over de omvang van de hulpverlening: 'In 2000 waren naar schatting ten minste tussen de 138.000 en 190.000 mensen met een voorgeschiedenis van seksueel geweld in behandeling in de eerste- en tweedelijns geestelijke gezondheidszorg.' Zij vormen zo'n 20 tot 30 procent van alle cliënten. Ondanks dit hoge aantal cliënten met ervaringen van seksueel geweld heeft minder dan de helft van alle ggz-instellingen een specifiek hulpaanbod (43 procent) of deskundige hulpverleners (42 procent). Er wordt in het onderzoek geen onderscheid gemaakt tussen mannelijke en vrouwelijke slachtoffers.

Als er al een aanbod is, is dit niet altijd herkenbaar voor slachtoffers en verwijzers. Het algemeen maatschappelijk werk (AMW) en de ggz benoemen hun aanbod vrijwel nooit als specifiek voor slachtoffers van seksueel geweld of -misbruik. Het AMW biedt, zoals de naam zegt, algemeen maatschappelijk werk, gefinancierd door gemeenten die de prioriteiten stellen. En de prioriteit ligt zelden of nooit bij seksueel geweld, want de slachtoffers veroorzaken weinig (over)last. De ggz organiseert haar hulpverlening naar de indeling van klachten zoals angst- en stemmingsstoornissen, waarin slachtoffers zich niet herkennen (Meintser en Van Beek, 2006).

Lotgenotencontact, een hulpvorm die binnen de vrouwenhulpverlening veel werd gebruikt, is in de reguliere instellingen maar mondjesmaat overgenomen. Het grootste deel van het specifieke aanbod voor volwassenen in de instellingen bestaat uit individuele therapieën. Deze worden aangeboden in iets meer dan een derde van alle instellingen (met name in de tweede lijn). Een kwart van de instellingen biedt groepstherapie aan. De Riaggs vallen hier in positieve zin op: driekwart van de Riaggs had in 2003 een incestverwerkingsgroep (Hoïng et al., 2003). Ook ervaringsdeskundigheid wordt nog niet ten volle benut, hoewel er binnen de reguliere hulpverlening wél ervaringsdeskundigen werkzaam zijn. Onder eerstelijns hulpverleners is een kwart ervaringsdeskundig, in de tweede lijn is dit een op de tien. Onder vrijgevestigden is het aandeel ervaringsdeskundigen met ruim een derde het hoogst (ibidem).

Over de kwaliteit van de hulpverlening kunnen op basis van dit onderzoek slechts voorzichtig uitspraken gedaan worden. De onderzoekers concluderen echter dat het klachtenniveau na behandeling hoog is. Van de cliënten geeft 25 procent aan dat de behandeling niet had bijgedragen aan het verbeteren van het psychische functioneren. Ruim 40 procent vond dat de behandeling niet had bijgedragen aan een verbetering van het seksueel functioneren. In de interviews van Naezer (2009) waren slachtoffers vooral ontevreden over het gebrek aan aandacht voor seksueel geweld in de behandeling in de derde lijn (opname op psychiatrische afdeling). Dit is extra opvallend omdat bekend is dat bij ernstige psychiatrische problematiek als borderline persoonlijkheidsstoornis en dissociatieve stoornissen er vaak sprake is (bij gemiddeld 80 procent) van een achtergrond van seksueel en/of fysiek geweld (Draijer, in Nicolaï, 2003).

In 2006 analyseren de landelijke Fiom, Rutgers Nisso Groep (nu Rutgers WPF) en TransAct (nu MOVISIE) de stand van zaken in het rapport 'Aanpak van seksueel geweld in Nederland. Stand van zaken en aanbevelingen voor beleid, onderzoek, preventie en hulpverlening' (2006). Zij concluderen onder andere dat de overgang van categorale naar reguliere hulpverlening geen succes te noemen is. Samen met de overheid en veldpartijen wordt gezocht naar wegen ter verbetering. Dit resulteert in 2009 in de start van het Partnership Aanpak Seksueel Geweld. De veldpartijen werken hierin samen met de kenniscentra aan verbeteringen op terrein van deskundigheid, ketenaanpak en weerbaarheid.

Nieuwe inzichten en initiatieven in behandeling

Betrokken hulpverleners blijven zich met hart en ziel inzetten om de hulpverlening aan slachtoffers van seksuele kindermishandeling te verbeteren. Dit leidt tot nieuwe inzichten en initiatieven. Het *Handboek psychotherapie na seksueel misbruik*, onder redactie van Nicolaï (2003), beschrijft de state-of-the-art van de hulpverlening aan het begin van deze eeuw. Het laat een scala aan hulpverleningsmethodieken zien, en de vooruitgang daarin. Zo is er consensus over de noodzaak van een fasegerichte behandeling. Het handboek schetst hoe recent neurobiologisch onderzoek laat zien dat vroegkinderlijke traumatisering (bijvoorbeeld door seksueel misbruik) niet alleen leidt tot (complexe) PTSS, maar ook onomkeerbare gevolgen heeft voor de ontwikkeling van het brein. Harde bewijzen dus voor de impact van (seksueel) geweld. Opvallend is de komst van een korte, krachtige methode voor met name herbelevingen van traumatische ervaringen als seksueel geweld: EMDR. In korte tijd heeft deze methode zich bewezen als effectieve behandelvorm. De laatste jaren worden de nieuwe media volop ingezet voor hulpverlening aan slachtoffers van seksueel geweld. Dit varieert van informatievoorziening via chat en e-mail tot internethulpverlening.

De plegerhulpverlening ontwikkelt zich in deze periode, zie desbetreffende essay. Ook komt er aandacht voor alle betrokkenen in een gezin. In de zogenaamde ‘meersporenaanpak’ is er hulp voor het slachtoffer en de pleger, maar ook voor ouders en andere kinderen. Er wordt systeemgerichte hulpverlening zoals de methode CLAS (Contextuele Leergroepen voor Alle betrokkenen bij Seksueel misbruik) ontwikkeld in 1990. Deze methode is gericht op gezinnen die te maken hebben gehad met seksueel misbruik binnen het gezin. Zij worden in verschillende samengestelde groepen geholpen met het verwerken van het misbruik, en werken daarnaast aan herstel van de gezinsrelaties.

Er ontstaan gespecialiseerde instellingen voor getraumatiseerde kinderen en volwassenen. Kinderen en jongeren die traumatische ervaringen hebben opgedaan, als slachtoffer of als getuige van geweld of seksueel misbruik, kunnen terecht bij een Kinder- en Jeugdtraumacentrum (KJTC). Deze centra bevinden zich inmiddels op zeven verschillende plaatsen in Nederland. De jeugdigen kunnen individuele of groepsbehandeling ondergaan. Instellingen die te maken hebben met getraumatiseerde kinderen of jongeren, bijvoorbeeld na een zedenschandaal, kunnen begeleiding krijgen van het KJTC. Ook voor volwassenen die lijden aan vroegkinderlijke traumatisering (onder andere door seksueel misbruik) is er anno 2011 een netwerk van acht topreferente traumacentra. Het Landelijk Centrum voor Vroegkinderlijke chronische Traumatisering (LCVT) vertegenwoordigt dit groeiende netwerk.

Maar niet alle inzichten uit onderzoek vinden gemakkelijk hun weg naar de hulpverleningspraktijk. Er is sprake van een kloof tussen kennis en praktijk (zie ook Meintser, van Beek et al., 2011). Niet alle slachtoffers met een hulpbehoefte vinden direct de juiste hulp, zij maken veelal een gang door de hulpverlening (Bakker, 2011, in druk). Ook blijven sommige slachtoffergroepen nog lang buiten beeld in de hulpverlening, zoals slachtoffers van seksueel misbruik binnen kerkelijke instanties, die pas in 2010 in groten getale met hun ervaringen naar buiten komen.

Verbreding van de maatschappelijke antwoorden

Naast een curatief antwoord op seksueel misbruik dat hierboven is geschetst, ontstaat er een preventief perspectief. Binnen de scope van dit essay kunnen we daar geen recht aan doen, maar de afgelopen decennia is er veel ontwikkeld aan scholings- en voorlichtingsprogramma's (zie het overzichtsartikel van Hoïng en Van Oosten, 2009). Clemens Hos-

man, hoogleraar preventieve gezondheidszorg, constateert in het trendrapport over seksueel geweld van MOVISIE (Meintser en Van Beek red., 2011) dat er veel probleemspecifieke interventies zijn ontwikkeld 'zoals preventie in de vorm van het vroegtijdig signaleren van (seksueel) misbruik en programma's om kinderen weerbaarder te maken'. Over de effectiviteit is echter nog niet veel bekend. Hosman signaleert een overgang van een individu- en persoonsgerichte aanpak naar een *community* aanpak. Dat is een aanpak waarin de hulpverlenende instellingen de banden met de samenleving aanhalen en de eerste lijn en maatschappelijke zorg versterkt worden en er meer aandacht voor preventie is (ibidem).

Ook worden in deze periode veel protocollen en instrumenten ontwikkeld als maatschappelijk antwoord op misstanden. Deze dienen als hulpmiddelen voor professionals en voor instellingen om te kunnen omgaan met signalen van misbruik en om de instelling zo veilig mogelijk te maken. Voorbeelden hiervan zijn 'Van incident naar fundament. Vormgeving en implementatie van beleid rond bejegening, seksualiteit en seksueel misbruik' (Lammers en Goes, 2005) en de 'Meldcode voor kindermishandeling' van de KNMG (2008). Deze code markeert een belangrijke omslag in het handelen van artsen. De inzet wijzigt van 'zwijgen, tenzij' naar 'spreken, tenzij'. Steeds meer beroepsgroepen en branches leggen in beroepscode en protocollen vast wat toelaatbaar is in afhankelijkheidsrelaties.

Een verbreding is tevens zichtbaar in betrokkenheid van de verschillende disciplines bij de problematiek. Waren het eerst met name de 'klassieke' hulpverleners, nu worden veel meer beroepsgroepen bij de aanpak betrokken. Onderwijs en huisartsen krijgen een belangrijke rol als signaleerders. De politie besteedt veel aandacht aan bejegening en deskundigheid, vastgelegd in richtlijnen.

In 1999 verschijnt de kabinetsnota 'Bestrijding seksueel misbruik van kinderen: preventieactiviteiten/programma's gericht op jongeren'. Twee jaar later volgt een 'Nationaal Actieplan Aanpak seksueel misbruik van kinderen' (NAPS, 2001). Daarna verschuift het accent geheel naar huiselijk geweld. En hoewel huiselijk geweld ook seksueel geweld tussen verwanten omvat, is het in de praktijk zo dat huiselijk geweld vooral wordt opgevat als fysiek geweld (Factsheet seksueel geweld, MOVISIE, 2009). Het ontbreekt aan een integraal landelijk beleidskader en een nationaal actieprogramma dat de aanpak van seksueel geweld in al zijn vormen omvat (Meintser en Van Beek, 2006).

Meldcode

Om de nodige hulp te kunnen bieden dienen hulpverleners signalen van (seksuele) kindermishandeling in heden of verleden wel te herkennen. In de praktijk is echter sprake van handelingsverlegenheid. Signaleerders hebben moeite het te herkennen of durven er niet naar te vragen. 'Denk daarbij aan gebrek aan kennis van de signalen, onzekerheid over het vermoeden, onwetendheid over hoe te handelen, bezorgdheid over het schenden van het beroepsgeheim en onbekendheid met de KNMG-meldcode Kindermishandeling', aldus huisarts Lo Fo Wong (2009).

Een oorzaak van de handelingsverlegenheid ligt in het feit dat zowel initiële opleidingen (mbo, hbo, wo) als bij- en nascholing te weinig aandacht besteden aan de problematiek. Uit onderzoek onder beroepsopleidingen blijkt dat nog lang niet alle opleidingen structureel en in samenhang onderwijs over huiselijk en seksueel geweld en kindermishandeling aanbieden (TNO, MOVISIE en het Nederlands Jeugdinstituut, 2007). Bij analyse van de beroeps(compotentie)profielen en landelijke eindtermen blijken kennis en vaardigheden over deze problematiek zelden expliciet opgenomen te zijn. Daarbinnen is ook de aandacht voor sekse en diversiteit (etniciteit, seksuele voorkeur, handicap) onvoldoende. Slechts zes procent van de respondenten van een onderzoek onder hulpverleners, vindt dat

de beroepsopleiding hun voldoende heeft toegerust voor professioneel handelen inzake kindermishandeling (Dekker et al., 2008).

Deze handelingsverlegenheid is voor de overheid aanleiding om, op basis van goede ervaringen met de bestaande protocollen die echter onvoldoende worden toegepast, een wettelijke plicht tot het hebben van een meldcode in te voeren. 'De Wet Meldcode' zal naar verwachting begin 2012 in werking treden. De Wet verplicht een groot aantal professionals in verschillende sectoren een protocol (stappenplan) te hanteren bij het omgaan met vermoedens van geweld. Doel is het sneller en adequater hulp bieden bij signalen van geweld in afhankelijkheidsrelaties (waaronder seksueel misbruik binnen en buiten gezinnen). Voor misbruik door hulpverleners in instellingen gaat een meldplicht gelden. 'Ik wil voorkomen dat instellingen uit vrees voor aantasting van hun goede naam, afzien van het melden van gevallen van geweld. Dit wil ik doorbreken door een meldplicht. Instellingen moeten gevallen van mishandeling door professionals melden bij de betrokken inspecties, zoals bijvoorbeeld de IGZ. Het melden ervan is cruciaal voor het beschermen van het slachtoffer en het vertrouwen in de zorg', aldus de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport op 2 februari 2011 in haar brief naar de Tweede Kamer.

De periode vanaf 1990 kenmerkt zich door verbreding van de problematiek, het thema valt steeds minder samen met de vrouwenbeweging. Niet alleen meisjes en vrouwen, maar ook jongens en mannen blijken slachtoffer van seksueel misbruik. Niet alleen in de relationele sfeer, maar in alle afhankelijkheidsrelaties komt het voor, ook in instellingen. Misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk en in instellingen krijgen veel media-aandacht, hetgeen tot onderzoekscommissies leidt. Al met al is er veel meer kennis over het voorkomen en de gevolgen van seksueel misbruik (ook bij specifieke groepen) en over de hulpverlening na misbruik. Deze kennis is echter (nog) niet vertaald naar een toegankelijke effectieve keten van hulpaanbod. Niet het slachtoffers staat centraal maar de financiering en de werkwijze van de instellingen zelf. Slachtoffers en verwijzers weten daardoor de juiste hulp niet goed te vinden.

Ook de aanpak verbreedt zich. Naast nieuwe wet- en regelgeving ontstaat een preventief perspectief en worden protocollen en instrumenten ontwikkeld. Steeds meer professionals raken bij de aanpak betrokken. Zij hebben in hun opleidingen echter vaak weinig over de problematiek geleerd. De komst van de Wet meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling biedt de hoop dat professionals in de toekomst meer kennis en kunde vergaren en slachtoffers hulp kunnen bieden om het misbruik te stoppen en de schade te helpen verwerken. Alle betrokken partijen (van overheid tot instellingen) moeten dan wel hun verantwoordelijkheid nemen om de wensen van het slachtoffer centraal te stellen en de verworven wetenschappelijke inzichten toe te passen.

Slot

Onmacht en isolement worden gezien als kernervaringen van een psychisch trauma dat seksueel misbruik meestal is (Herman, 1993). Voor het herstel is het dan ook van wezenlijk belang weer macht te krijgen over de eigen situatie en zich weer verbonden te voelen met anderen. Vanuit dit perspectief zijn de huidige aandacht voor de misbruikervaringen in de katholieke kerk en de daaruit voortvloeiende media-aandacht en lotgenotengroepen van groot belang. Lang niet alle slachtoffers herstellen echter op eigen kracht, zeker niet na decennia stilzwijgen en het onder ogen moeten zien van de schade in de eigen levensloop. We wensen de slachtoffers alle begrip en steun toe en hopen dat het onderzoek van de Onderzoekscommissie bijdraagt aan erkenning en steun én aan effectieve preventie en toegankelijke hulpverlening.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- M. Akkeren & A. Visser, *Niet onverwacht het licht uitdoen. Over de invloed van seksueel misbruik in het verleden op de relatie van de volwassen cliënt en de hulpverlener in de gezondheidszorg*, 2007.
- H. Baartman, 'Een historische verkenning van reacties op signalen van seksueel misbruik van kinderen', *Nederlands tijdschrift voor opvoeding, vorming en onderwijs*, nr 7 (2), pp. 83-97, (maart 1991).
- H. Baartman (red.), *Op gebaande paden? Ontwikkelingen in diagnostiek, hulpverlening en preventie met betrekking tot seksueel misbruik van kinderen*, 1995.
- F. Bakker e.a., *Zorgbehoefte, hulpzoekgedrag en zorgcontact bij ervaringen van seksueel geweld*, 2011.
- J. Beelen, *Hulpverlening aan mannelijke slachtoffers van seksueel geweld: ervaringen uit de V.S. en mogelijkheden voor Nederland?*, 1991.
- W. van Berlo, *Seksueel misbruik bij mensen met een verstandelijke handicap: een onderzoek naar omvang, kenmerken en preventiemogelijkheden*, 1995.
- W. van Berlo, A. Boet, E. Giepmans, W. van Duuren & W.L. Wentzel, 'Te zwaar om alleen te dragen : zwangerschap als gevolg van seksueel geweld', *MGv Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, nr 62 (4), pp 303-311 (2007).
- Tweede Kamer der Staten-Generaal, 'Bestrijding van seksueel misbruik van en seksueel geweld tegen kinderen', vergaderjaar 1998-1999, 26 690, nr. 2.
- A. Boet, 'No-man's-Land: spreken en zwijgen over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld', (1996).
- A. Boet, 'Een bevlogen strijd tegen seksuele kindermishandeling: de verhalen achter de vsk', In: Mens-Verhulst, J. van & B. Waaldijk (2008). *Vrouwenhulpverlening 1975-2000*, 2008.
- G. Boland, *Moet ik er dan direct naar vragen? Hulpverleners over seksueel geweld*, 1988.
- Q. van Braam-Houckgeest, G. Thielen & M. van Vlugt, 'Cliënten en hulpverleners over hulp aan vrouwen die seksueel misbruikt zijn', *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid MGv*, nr. 41 (7/8) (1986).
- J. van den Broek, *Er zijn geen namen voor. Jongens als slachtoffer van seksueel misbruik*, 1991.
- M. Cense, *De andere kant van de medaille: seksuele intimidatie in de sport*, 1988.
- M. Cense, *Rode kaart of carte blanche: risicofactoren voor seksuele intimidatie en seksueel misbruik in de sport*, 1997.
- Commissie van onderzoek seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk, *Naar hulp, genoegdoening, openbaarheid en transparantie. Een onderzoek naar en advies over het functioneren van de kerkelijke instelling voor hulp aan en recht voor slachtoffers van seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland*, 2010.
- M. van Dal, 'Behandeling van seksueel misbruikte kinderen en kinderen die getuige en/of slachtoffer zijn van huiselijk geweld in Nederland', Niet gepubliceerd, (2008).
- M. Dekker & M. Volaart, 'Beroepskrachten missen in hun opleiding aandacht voor kindermishandeling', *Tijdschrift Kindermishandeling* nr 1, pp. 4-6 (2008).
- S. Dijkstra, *Bij stukjes en beetjes. Mannen die als kind seksueel misbruikt zijn*, 1996.
- J. Dohmen, *Vrome zondaars. Misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk*, 2010.
- N. Draijer, *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten: een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psychosomatische gevolgen*, 1988.
- N. Draijer, *Seksuele traumatisering in de jeugd: langetermijneffecten van seksueel misbruik van meisjes door verwanten*, 1990.

- W. van Duuren & J. van Heerbeek, *Seksueel misbruikt door je vader, zwanger van je vader: zwangerschap als gevolg van seksueel misbruik door de biologische vader*, 1997.
- MOVISIE, 'Factsheet seksueel geweld' (2009).
- J. Frenken & B. van Stolk, 'Incestslachtoffers en hulpverleners', *MGv Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, nr. 42 (11), pp. 1203-1220 (1987).
- Gezondheidsraad, *Omstreden herinneringen*, 2004.
- W.L. Gianotten (1988). 'Begeleiden van seksueel misbruikte jongens en mannen', *Bewegen en hulpverlening* nr. 5, pp. 282-292.
- Goes. 'Geen herhaling van Zetten' (doctoraalscriptie) (1998).
- J.L. Herman. *Trauma en herstel: de gevolgen van geweld, van mishandeling thuis tot politiek geweld*, 1993.
- M. Höing, A. van Engen, B. Ensink, P. Vennix & I. Vanwesenbeeck, *Hulp aan slachtoffers van seksueel geweld: Een inventarisatie en kwaliteitsevaluatie van de behandeling van slachtoffers van seksueel geweld in de GGZ en de vrouwenopvang in Nederland*, 2003.
- M. Hoing & N. van Oosten, 'Primaire preventie van seksueel misbruik', *Seksuologie*, pp. 267-295, (2009).
- A. Imbens-Franssen, *Daar kun je maar beter niet over praten: werkboek over incest en godsdienstige opvoeding*, 1987.
- TNO, MOVISIE, NJi, *Inventarisatie van aandacht voor Huiselijk geweld, Seksueel Geweld en Kindermishandeling in de beroepsopleidingen Jeugd(gezondheids)zorg tot 12 jaar*, 2007.
- K. de Klein & M. Prinsen Geerlings, *Het blijft toch onder ons. Opening van zaken over incest*, 1995.
- KNMG, *Artsen en kindermishandeling. Meldcode en stappenplan*, 2008.
- F. Lamers-Winkelmann, *Seksueel misbruik van jonge kinderen. Een onderzoek naar signalen en signaleren, en naar ondervragen en vertellen inzake seksueel misbruik*, 1995.
- M. Lammers & A. Goes, *Van incident tot fundament: vormgeving en implementatie van beleid rond bejegening, seksualiteit en seksueel misbruik*, 1995.
- M. Lammers & I. van Beek, *Grote plannen, kleine stappen. Werken met kwaliteitscriteria voor hulpverlening na seksueel geweld*, 2001.
- S.H. Lo Fo Wong, 'Partnergeweld en de rol van de huisarts', *Bijblijven. Tijdschrift Praktische Huisartsgeneeskunde*, nr 5, pp. 16-2,3 (2009).
- N. Meintser & I. van Beek (red.), *Aanpak van seksueel geweld in Nederland*, 2006.
- RNG, TransAct, Fiom, *Stand van zaken en aanbevelingen voor beleid, onderzoek, preventie en hulpverlening*.
- N. Meintser & I. van Beek (red.), *Experts over ontwikkelingen en trends in seks en seksueel geweld*, 2011.
- J. van Mens-Verhulst & B. Waaldijk, 'Vrouwenhulpverlening in Nederland: beweging in en rond de gezondheidszorg', In: Mens-Verhulst, J. van & B. Waaldijk, *Vrouwenhulpverlening 1975-2000*, 2008.
- W. Müller, *Verzuwogen wonden: seksueel misbruik in de katholieke kerk erkennen en verhinderen*, 2010.
- M. Naezer, *Brondocument seksuele kindermishandeling binnen gezin, familie en andere vertrouwensrelaties*, 2009.
- Ministerie van Justitie, *Nationaal Actieplan 'Aanpak seksueel misbruik van kinderen'*, 2001.
- N. Nicolai (red.), *Handboek psychotherapie na seksueel misbruik*, 2003.
- G. Noordenbos, 'Soman, de Stichting Ondersteuning Mannenwerk: steen in de vijver van de mannenhulpverlening', In: Mens-Verhulst, J. van & B. Waaldijk, *Vrouwenhulpverlening 1975-2000*, 2008.

- R.E. van Outsem, *Seksueel misbruik van jongens*, 1992.
- Commissie van onderzoek seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk, 'Persbericht 4b', 2010, Onderzoekscommissie RKK concludeert: Onvolkomenheden bij hulp aan slachtoffers en klachtenbehandeling dwingen tot verbetering.
- J. Rijnaarts, 'Was Noreen Winchester een uitzondering?' In: *Socialisties-Feministische Teksten* nr. 3, 1979.
- A. Schillemans, 'Vrouwen tegen pedofilie', *Jeugd en samenleving*, nr. 13 (2), pp. 133-139 (1983).
- N. van Son-Schoones, B. Ensink, & M. Akkermans, *Zwangerschap ten gevolge van seksueel geweld: een pilotstudie bij hulpverleners*, 2003.
- H. Voorintholt, *Anders was ik nu misschien wel minister geweest...*, 2002.
- L. Vorrink, *Gesprekken met verkrachte vrouwen*, 1986.
- VSK, *De straf op zwijgen is levenslang. Over seksuele kindermishandeling binnen het gezin*, 1982.
- B. Waaldijk & J. van Mens-Verhulst, 'Erven van de vHV: conclusies'. In: Mens-Verhulst, J. van & B. Waaldijk, *Vrouwenhulpverlening 1975-2000*, 2008.
- F. Wafelbakker, 'Seksueel misbruik van kinderen', *Jeugd en samenleving*, nr. 13(2), pp. 92-104 (1983).
- M. Wilmink, M. Lammers & S. Daru, *Toolkit In veilige handen. Hoe maak ik mijn organisatie veilig? Over preventie van seksueel misbruik van minderjarigen in het vrijwilligerswerk*, 2010.
- W.H.G. Wolters (red.), *Seksueel misbruik van kinderen en jonge adolescenten*, 1982.

12 Tussen moraliseren en wetenschappelijk bewijs. Ontwikkelingen in de visie op en behandeling van plegers van seksueel geweld (1945-heden)¹

DRS. N. VAN OOSTEN, DRS. B. SERKEI EN DRS. K. HOPSTAKEN²

Vooraf

In dit essay schetsen we aan de hand van een aantal publicaties de ontwikkelingen vanaf 1945 tot heden in de visie op en behandeling van plegers³ van seksueel geweld. De preventie van plegerschap en de kwestie van vrouwen als plegers en daders blijven daarbuiten beschouwing. Voorafgaand schetsen we kort de historische context.

De gehele periode hebben we op basis van belangrijke ontwikkelingen ingedeeld in drie perioden, te weten 1945-1980; 1980-1990 en 1990-heden. In elke periode beschrijven we de ontwikkelingen op drie terreinen: de samenleving, de wetgeving en de behandeling van plegers van seksueel geweld. Daarbij ligt het accent op plegers van pedoseksuele delicten ten opzichte van jongens. Dit is gedaan, omdat het bij seksueel misbruik in institutionele settings vaak gaat om misbruik van jongens, met name ook binnen de (katholieke) kerk. Meisjes worden in hun jeugd vaker slachtoffer van seksueel misbruik in familiekring. Voor de lezer is het belangrijk om zich te realiseren dat er – nog sterker dan bij slachtoffers – veel meer plegers zijn dan zij die in aanraking komen met politie, justitie en/of hulpverlening. Veel plegers komen nooit als zodanig in beeld. De huidige kennis en expertise op het terrein van plegers zijn dus vooral gebaseerd op de kleine groep plegers bij wie er is ingegrepen.

Inleiding en samenvatting

In de visie van de samenleving op seksueel geweld in het algemeen en seksueel misbruik van minderjarigen in het bijzonder zien we, in de periode tussen 1945 en nu een aantal opvallende ontwikkelingen. Vanaf 1945 tot ongeveer 1980 zien we onder invloed van de seksuele revolutie en de emancipatiebewegingen, een ontwikkeling in de richting van iets meer maatschappelijke tolerantie en een minder strenge wetgeving inzake seksuele contacten tussen volwassenen en minderjarigen vanaf twaalf jaar. Tussen 1980 en 1990 verandert dit echter weer. Deze verandering wordt vooral gevoeld door vrouwen in en buiten de vrouwenbeweging die in groten getale naar buiten treden met ervaringen van seksueel misbruik. De impact van seksueel geweld op slachtoffers wordt duidelijk. Vanaf begin jaren negentig tot heden krijgt een minder tolerante houding in de samenleving de overhand. De roep om daders strenger te straffen en om verhoging van de leeftijdsgrens voor minderjarigen voor de strafbaarstelling van seksueel contact met een volwassene neemt toe. De wetgeving volgt deze maatschappelijke ontwikkelingen meestal.

In de visie op en praktijk van de behandeling van plegers zien we een parallelle, maar ook hier en daar afwijkende ontwikkeling. In onze huidige tijd zouden we de visie op en behandeling van plegers in de jaren 1945-1980 wat ongenueanceerd kunnen typeren als een professionele vorm van zoeken op basis van goedgelovigheid en vertrouwen op de capaciteiten van psychiaters. De behandelvormen zijn in die periode voornamelijk gebaseerd op

een psychoanalytische visie op de ontwikkeling van plegers en onderzoek naar recidive en effectiviteit van behandeling is zo niet afwezig, dan toch zeer schaars. Bovendien gaat het in die jaren om een relatief kleine groep daders van veelal gewelddadige seksuele delicten. In de jaren tachtig komt hierin verandering. Het wordt duidelijk dat seksueel geweld veel vaker voorkomt dan tot dan toe vermoed. Dit heeft tot gevolg dat de heersende visie op seksueel geweld sterk verandert. Niet langer staat een afwijkende seksuele voorkeur centraal, maar vooral het al of niet subtiel machtsmisbruik waarmee plegers hun afwijkende voorkeur gestalte proberen te geven. Nieuwe begrippen komen op, waaronder seksueel misbruik. Op basis daarvan worden nieuwe behandelvormen ontwikkeld. Daarnaast zien we in zijn algemeenheid meer aandacht voor recidive en effectiviteit. De behandeling van plegers blijkt weerbarstig, maar toch slaagt het werkveld er vanaf de jaren negentig steeds beter in risico's in kaart te brengen, betere behandelresultaten te bereiken en effecten inzichtelijk te maken. De samenleving eist tegelijkertijd meer veiligheid en roept om strengere straffen. Dat vooral de roep om meer veiligheid niet geheel ten onrechte is, laten de registratiecijfers van seksuele delicten tussen 2005 en 2010 zien. Het valt op dat weliswaar het totaal aantal seksuele delicten is gedaald, maar ook het percentage door de politie opgeloste seksuele delicten (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2011).

1 Historische context en ontwikkelingen voor 1945

In 1886 voert Nederland een wetsartikel in (artikel 249 Sr) dat ontucht met misbruik van gezag strafbaar stelt. Nederland wijkt daarmee expliciet af van het regime van de Code Penal⁴, waarin dergelijke contacten slechts strafbaar waren wanneer geweld was gebruikt (Kool, 1999; Kool, 2003). 'Toch werd een aparte strafbaarstelling van incestueuze contacten niet overwogen. Want hoewel seksueel misbruik in algemene termen als maatschappelijk probleem werd onderkend, met name binnen kinderschermingskringen, was de wetgever niet bereid te erkennen dat dergelijke contacten ook veelvuldig in eigen land plaatsvonden,' aldus Kool (Kool, 2003, blz. 339).

Daders van gewelddadige (seksuele) delicten worden in het begin van de twintigste eeuw streng gestraft. Maar in die tijd wordt slechts onderscheid gemaakt tussen volkomen toerekeningsvatbaarheid en ontoerekeningsvatbaarheid ten gevolge van een gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing van de verstandelijke vermogens. Wie ontoerekeningsvatbaar is wordt tijdelijk dan wel permanent opgesloten in een gesticht, maar krijgt verder geen behandeling. Van onder meer psychiatrische zijde zijn op dat moment bezwaren tegen deze grove indeling. De psychiatrie ziet namelijk ook een groep 'verminderd toerekeningsvatbaren', die psychisch gestoord zijn maar zeker niet in een krankzinnigengesticht thuishoren. De rechter kan deze groep een kortere straf geven, maar de maatschappij is daar in veel gevallen niet mee gediend. De recidivekans is groot bij louter straf. Zij zouden behalve straf ook een psychiatrische behandeling moeten krijgen, om terugkeer in de samenleving mogelijk te maken. Onder invloed van dit nieuwe denken over crimineel gedrag, wordt het Nederlandse strafrecht in 1928 uitgebreid met 'Psychopatenwetten'. De Ter Beschikkingstelling van de Regering (TBR, nu: kortweg Ter Beschikking Stelling, TBS genoemd) wordt ingevoerd: 'Het ter beschikking worden gesteld van de regering om van harentwege te worden verpleegd.' Daarmee werd het mogelijk verminderd toerekeningsvatbare delinquenten eerst te straffen en hen vervolgens psychiatrisch te behandelen om zo de kans op een recidive zo gering mogelijk te maken.

2 De periode 1945-1980

Samenleving

Seks wordt in de naoorlogse periode in eerste instantie nog gezien als iets dat snel leidt tot 'verval van zeden'. Vanaf het begin van de jaren zestig wordt seks steeds minder moreel beoordeeld. Kinsey had al aangetoond dat 'seksuele perversies', waaronder ook pedofilie, een vrij normaal verschijnsel zijn in de samenleving. Seksuele verlangens worden tot iets dat hoort bij een normale ontwikkeling en gezondheid (in de eerste plaats voor mannen) en waarin mensen zich naar eigen inzicht en behoefte mogen ontplooien, zolang zij daar anderen geen schade mee berokkenen (Gijs & Slob, 2009). Het vertrouwen in de (seksuele) zelfdiscipline van de burger neemt in die jaren toe. Het denken in termen van seksuele 'afwijkingen' maakt langzaam plaats voor denken in seksuele variatie en diversiteit. Dit laat duidelijk zien dat er in de samenleving sprake is van een groeiende tolerantie. Op tal van terreinen ontstaat een 'gedoogbeleid', waarmee ons land langzamerhand internationaal een visitekaartje afgeeft. In het kielzog van de seksuele revolutie komen emancipatiebewegingen op, zoals die van zwarten, vrouwen en homoseksuelen en in de toegenomen maatschappelijke tolerantie roeren ook de (homoseksuele) pedofielen zich. Binnen de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH), die in die tijd een grote bloei doormaakt, vormen zij een officiële werkgroep en vragen zij om erkenning van hun afwijkende seksuele voorkeur, presenteren zich als 'kindervrienden; die nooit kinderen zullen misbruiken en het kind het initiatief laten nemen voor seksueel contact. Niet hun eigen bevrediging staat centraal, maar de ontwikkeling en interesses van het kind (Legters, 2009)'. Het valt op dat het vooral mannen lijken te zijn die met deze afwijkende seksuele voorkeur behept zijn. Over pedofilie bij vrouwen hoor je niet of nauwelijks.

In 1980 is 52 procent van de ondervraagden het nog eens met de stelling dat men seksuele misdadigers in de eerste plaats moet proberen te genezen en niet straffen. In 1985 is dat gedaald tot 36 procent en zijn de meesten (45 procent) het niet eens met de stelling (Sociaal en Cultureel Planbureau, 1994). De verandering van opvattingen beperkt zich niet tot seksuele misdadigers alleen. Een soortgelijke verschuiving is te zien rond de stelling voor misdadigers in het algemeen.

Wetgeving

Rond de Tweede Wereldoorlog is er sprake van een stijging van het absolute aantal geregistreerde zedendelicten. Het hoogtepunt hiervan ligt in de jaren vijftig en zestig. Het relatieve aantal (ten opzichte van de totale bevolkingsomvang) is echter relatief constant.

Uit een ander onderzoek (Van Bemmelen, 1960) blijkt dat de stijging van het aantal geregistreerde zedendelicten tussen 1925 en 1954 procentueel het grootst is voor 'ontucht met misbruik van gezag' (700 procent), gevolgd door 'ontucht met wilsonbekwame' (bijna 400 procent) en 'schennis der eerbaarheid' (ruim 200 procent). Voor seksueel misbruik in institutionele setting geldt dat het totaal aantal veroordeelden niet heel groot is en mogelijk het topje van een ijsberg, hoewel dat achteraf moeilijk is vast te stellen.

Het feitelijke seksuele misbruik is in die jaren waarschijnlijk vele malen hoger. Zeker vlak na de oorlog was het geloof in autoriteiten, eerzaam vaderschap en burgerschap zo groot dat seksueel misbruik vaak onzichtbaar bleef. Voordat duidelijk werd dat seksueel misbruik op grote schaal voorkwam kon men zo de groep daders nog afdoen als een bijzondere, kleine groep.

De wetgeving concentreert zich in de eerste naoorlogse periode tot 1960 op de verdediging van de publieke fatsoensnormen en het vormgeven van de publieke seksuele moraal,

al zijn er ook dan al stemmen die roepen om meer individuele vrijheid. Van oudsher wordt de bescherming van minderjarigen expliciet erkend als uitgangspunt. Onder invloed van de seksuele revolutie zien we enkele veranderingen in het denken over strafbare seksualiteit. Een aantal strafbepalingen wordt ervaren als te strikt, met name de bepalingen die betrekking hebben op de bescherming van de openbare zeden, homoseksualiteit en seks met minderjarigen (toen nog lopend tot en met achttien jaar). In 1971 wordt de wettelijke leeftijdsgrens voor strafbaarheid van seksuele contacten verlaagd van achttien naar zestien jaar. Uitgangspunt is op dat moment dat een volwassene zich moet onthouden van initiatieven tot seksueel contact met minderjarigen; maar wanneer de toenadering uitgaat van de jeugdige zelf is er 'in beginsel voor de strafwetgever geen taak weggelegd' (Melai, 1980, blz. 28).

Wetenschap en behandeling: Wetenschap

Waar we in de samenleving en het strafrecht een ontwikkeling zien van decriminaliseren van 'seksuele onaanpastheid', zien we in de wetenschap een parallel proces van ont-psychiatiseren van een aantal vormen van seksueel gedrag (Frenken, 1984, blz. 28). De kritiek op de psychiatrische benadering van seksueel 'afwijkende' voorkeuren en gedrag neemt vanaf 1960 sterk toe. De gelijkstelling van 'normaal' en 'gezond' gedrag blijkt niet houdbaar. Uit de baanbrekende onderzoeken van Kinsey naar het seksuele gedrag van mannen en vrouwen in de jaren veertig en vijftig, komt naar voren dat grote groepen mensen wel in enigerlei vorm iets gedaan hadden dat in de classificatie van de traditionele psychiatrie pervers genoemd kan worden. Onder andere homoseksuele gevoelens en gedrag blijken op veel grotere schaal voor te komen dan daarvoor werd gedacht. Daarmee wordt de noodzaak overbodig om van elke seksuele variant een abnormale of zieke psychische constellatie te beschrijven. Het wordt wel gehandhaafd voor gedrag dat zorgwekkend is omdat het dwangmatig, gefixeerd, obsessief, destructief, eenzijdig of vijandig of anderszins storend is, maar nu in de eerste plaats voor de persoon in kwestie zelf (lijdensdruk). En pas voor de omgeving als er sprake is van geweld, dwang of doorbreken van de privacy van de ander(en): dit geldt met name voor vormen van seksueel geweld zoals aanranding en verkrachting.

De DSM (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders; het meest gebruikte handboek voor de classificatie en diagnostiek van psychiatrische aandoeningen) omschrijft in de eerste editie uit 1952 pedofilie nog als een seksuele afwijking van sociopathische aard, omdat het ingaat tegen de maatschappelijk geaccepteerde zeden. In de tweede editie uit 1968, wordt er nog steeds gesproken over een seksuele afwijking, maar is er geen sprake meer van sociopathie: er wordt 'niet-psychootische mentale stoornis' als omschrijving gebruikt. In de derde versie uit 1980 is pedofilie een van de parafilieën (iets anders begrepen dan de meeste mensen...).

In de wetenschap hanteert men meer en meer een onderscheid tussen (pedo)seksuele voorkeur en (pedo)seksueel gedrag⁶. In 1974 verdwijnt homoseksualiteit als 'mental disorder' uit de DSM. Het normatieve ijkpunt onder de wetenschappelijke visie op normale seks verandert. Waar men normale seks tot dan toe definieert als lichamelijk contact dat gericht is op voortplanting, verandert dit in 'seks met instemming', waarbij er oog is voor verschillende seksuele oriëntaties of voorkeuren (Gijs & Slob, 2009). In dezelfde periode zien we een overgang in het denken over seksualiteit als 'drift' naar seks als sociaal en relationeel geproduceerd gedrag waarbij culturele invloeden bepalend zijn. Onder invloed van de theorie van sociaal leren van Bandura⁷ en constructivistische⁸ denkers als de feministe Susan Brownmiller (1975) en de Franse filosoof Michel Foucault (1976; 1984) verandert ook het denken over seksuele 'deviantie'.

Wetenschap en behandeling: behandeling

Tot in begin jaren tachtig vindt de behandeling van seksuele delinquenten in Nederland vrijwel uitsluitend plaats in forensisch-psychiatrische klinieken, waar voornamelijk TBS-patiënten worden opgenomen. De behandelingen in deze periode zijn vooral medisch, farmacologisch en psychotherapeutisch van aard, waarbij de medische behandelingen bestaan uit castratie (sinds de jaren dertig in ons land geëxperimenteerd) en neurochirurgie. Ook worden medicijnen gebruikt die een alternatief vormen voor castratie omdat ze een verminderde lichamelijke seksuele opwinding tot gevolg hebben (hierbij wordt wel gesproken van 'chemische castratie'). In de periode tussen 1938 en 1968 worden er in totaal 384 castraties bij TBR-gestelde zedendelinquenten uitgevoerd. Deze vrijwillig ondergane castraties zijn veelal een poging van de gedetineerden om onder de TBR-maatregel uit te komen.

De psychotherapeutische behandeling is in die jaren vooral gericht op de algemene (persoonlijkheids)stoornis als oorzaak en niet op het gepleegde seksuele delict (gedrag). De oorsprong van de stoornis wordt conform de dan heersende visie in de vroege jeugd gelegd. In de behandeling wordt de ontwikkelingsstoornis behandeld en tevens gezocht naar substitutie van de afwijkende seksuele voorkeur in de vorm van masturbatiefantasieën eventueel ondersteund met porno. Later onderzoek toont echter aan dat er niet altijd een directe relatie is tussen het hebben van een persoonlijkheidsstoornis en het plegen van een (specifiek) delict (Reicher, 1988). Ambulant vinden er geen behandelingen plaats voor zover onze informatie strekt. Daarin komt pas verandering in de jaren tachtig.

Recidive

Internationaal onderzoek en enkele onderzoeken in Nederland komen in die jaren tot de conclusie dat recidive van zedendelicten bij gecastreerden 1 tot 12 procent bedraagt; voor niet gecastreerde zedendelinquenten wordt dat geschat op 43 à 60 procent. Bij deze uitkomsten zijn echter de nodige vraagtekens te zetten. Later onderzoek toont namelijk aan dat zedendelinquenten niet te onderscheiden zijn van niet-delinquenten in termen van geslachtshormonen en dat de bijschorsniet de productie van het geslachtshormoon overneemt (Beyart, 1986).⁹

3 De periode 1981-1990

De periode tussen 1981 en 1990 kan aangeduid worden als een overgangsperiode, waarin de toegenomen liberalisering van de wetgeving wordt bekritiseerd, wat uiteindelijk leidt tot een omslag in denken, zowel in de samenleving als in de wetgeving en wetenschap en behandeling. Zoals elke overgangsperiode, wordt ook deze gekenmerkt door discussie, ontwikkeling en 'strijd'.

De feministische en de seksespecifieke visie op seksueel geweld gaan het wetenschappelijke en publieke vertoog langzamerhand domineren en hebben een sterke invloed op het denken in de justitiële sector over de behandeling van plegers. Er vinden dan ook innovaties plaats in de behandeling van plegers van seksueel geweld. Er worden – met de nodige huiveringen van professionals – ambulante behandelingen ontwikkeld, vooral voor incestplegers en het wetenschappelijk onderzoek krijgt meer vat op het totaal aan behandelvormen. In het maatschappelijke en politieke debat komt de morele veroordeling en strafbaarheid van pedoseksuele contacten sterk terug op de agenda. Justitie en hulpverlening achten een behandeling gericht op preventie van recidive zinvoller dan louter strafoplegging.

Samenleving

Ook in deze periode spreekt en schrijft een groot aantal mensen nog relativerend over seksuele contacten op jonge leeftijd met volwassenen. Zowel wetenschappelijk onderzoek naar (Sandfort, 1988), als beschrijvingen van eigen ervaringen (Van Danzig, 1986) van mannen laten gemengde gevoelens zien over pedoseksuele contacten. Vrouwen en meisjes zijn in hun ervaringen veel minder ambivalent. Hun ervaringen met seksueel geweld en seksueel misbruik die ze in groten getale naar buiten brengen, hebben een vergaande invloed op het geliberaliseerde denken over seksualiteit op jonge leeftijd. Nu de slachtoffers van seksueel misbruik zich laten horen en ook de omvang van de problematiek zichtbaar wordt, wordt duidelijk dat we te maken hebben met een maatschappelijk probleem en dat we de groep plegers niet meer af kunnen doen als een relatief kleine groep ernstig gestoorde mannen. Toch is er ook een keerzijde aan de dominantie van de feministische analyse in het maatschappelijk denken over seksueel geweld: de nadruk op de machtsverhoudingen tussen de seksen als oorzaak, zorgt ervoor dat er met minder begrip naar het misbruik van jongens door mannelijke én vrouwelijke plegers wordt gekeken. In de periode hierna verandert dit.

Wetgeving

In 1981 stelt de commissie-Melai een nog verdere liberalisering van de zedenwetgeving voor. Het meest omstreden voorstel is dat seks met kinderen tussen de twaalf en zestien jaar alleen strafbaar wordt gesteld als het kind hiertoe werd 'bewogen'. Onder de leeftijd van twaalf jaar blijft een absoluut verbod bestaan. Voor de leeftijdscategorie van twaalf tot en met vijftien jaar stelt de commissie voor dat seksuele handelingen tussen jeugdigen en volwassenen toelaatbaar kunnen zijn onder de strikte voorwaarde van uitdrukkelijke vrijwillige instemming van de jeugdige. De commissie-Melai stelt een 'nee-tenzij' standpunt voor: nee, 'tenzij met de nodige zorgvuldigheid ten aanzien van de jeugdige is gehandeld'. In 1991 wordt uiteindelijk in de wet een klachtvereiste ingevoerd voor jongeren tussen de twaalf en zestien jaar. Seks met jongens en meisjes in die leeftijd wordt alleen strafrechtelijk vervolgd als de betrokkene zelf, diens wettelijke vertegenwoordiger of de Raad voor de Kinderbescherming een klacht indient. Deze wet treedt uiteindelijk pas op 1 december 1991 in werking, tien jaar na het verschijnen van het adviesrapport.

Wetenschap en behandeling: wetenschap

Tot het begin van de jaren tachtig wordt er over seks en seksueel afwijkend gedrag vooral gedacht in termen van een 'natuurlijk gegeven', 'natuurlijke seksuele behoeften', 'wilde jongensharen' of 'mannelijkheid' (...). (Spanjaard, 1991, blz. 12). Seks en seksueel afwijkend gedrag wordt beschreven in termen van de consequentie van de sociale regels binnen (een deel van) de samenleving die bepalen wat normaal en niet normaal is. Dit is in de lijn van het denken van Kinsey, die in de jaren vijftig al stelde: 'It is society's reaction to the individual who departs from the code (de heersende moraal: auteurs), or the individual's fear of social reaction if this departure from the code is discovered, which is most often responsible for his personality disturbances. The problem of the so-called sexual perversions is not so much one of psychopathology as it is a matter of adjustment between an individual and the society in which he lives.' (in Gijs & Slob, 2009). In ons land zijn Van Ussel en aanvankelijk ook Frenken belangrijke vertegenwoordigers van dit liberale denken.

Maar onder invloed van het feministische denken komt een paradigmaverschuiving op gang. De feministische analyse, onderbouwd door wetenschappelijk onderzoek en talloze ervaringen van vooral vrouwen en meisjes laat zien dat seksueel misbruik niet altijd ge-

paard gaat met lichamelijk geweld. Seksueel misbruik moet niet gezien worden als seksueel afwijkend gedrag, maar als misbruik van macht, afhankelijkheid, kwetsbaarheid, en heeft te maken met heersende opvattingen en positie.

In deze jaren wordt de dominante opvatting dat de machtsverhouding tussen de seksen en de seksspecifieke socialisatie van jongens van invloed is op seksueel geweld tegen meisjes en vrouwen. Gevoelens van onmacht, die te maken hebben met de werkelijke positie van veel jongens en mannen, compenseren zij in de vorm van grensoverschrijdend gedrag. Jongens en mannen leren dat seks een vanzelfsprekend recht is, waarbij enige dwang en geweld 'normaal' zijn of zelfs spannend en avontuurlijk (Beelen, 1989). Spanjaard noemt daarnaast het gebrek aan empathie en het feit dat een aantal plegers zelf misbruik heeft meegemaakt als risicofactoren.

Een opvallende stem in het wetenschappelijke debat is die van Theo Sandfort. Aan het einde van de jaren tachtig baart hij opzien met resultaten van wetenschappelijk onderzoek onder mannen naar de invloed van vroege seksuele ervaringen op seksueel gedrag en beleving later. Uit zijn onderzoek komt naar voren dat er ook mannen zijn die positief terugblikken op hun seksuele contacten als minderjarige jongen met een volwassene. En dat daarin bepalend is of het kind keuzevrijheid ervaart (Sandfort, 1988). Dit laatste argument blijkt koren op de molen van mensen die pedoseksuele contacten willen toestaan en/of nastreven.

Wetenschap en behandeling: behandeling

Seksuele delinquenten vormen in de jaren tachtig ongeveer 20 procent van de totale populatie in TBS-klinieken en slechts een fractie (4 tot 7 procent) van alle delinquenten in detentie. Tot ver in de jaren negentig staan in ons land de meeste forensische klinieken sterk onder een medisch-psychiatrische en psychoanalytische invloed. De behandelingsprogramma's in de klinieken lopen sterk uiteen. Ze omvatten naast uiteenlopende vormen van individuele en groepstherapie ook activiteiten die de geestelijke en sociale ontwikkeling stimuleren, zoals onderwijs, sport, creatieve vakken zoals tekenen, muziek en handvaardigheid en werkplaatsen (Frenken, 2002). Langzamerhand begint hierin verandering te komen. Vanaf eind jaren tachtig, begin jaren negentig, door successen in het buitenland, komt er ruimte voor een cognitief-gedragstherapeutische benadering. Daarin ligt aanvankelijk de nadruk op het gebrek aan motivatie van plegers voor behandeling en op de manier waarop plegers hun daden proberen te rechtvaardigen als het delict uitkomt. Seksueel geweld wordt, zoals gezegd, nu meer gezien als een seksuele uiting van agressie, macht, woede, onmacht, onlust en spanning, en een multimodale (geïntegreerde) behandeling krijgt de voorkeur. Daarin staan motivatie, sociale vaardigheden en zelfcontrole centraal. Pas later komt er meer aandacht voor de denkfouten (cognitieve vervormingen in vakjargon) die plegers maken in de aanloop naar het delict en hun rol in het veroorzaken en in stand houden van het delictgedrag; dit totaal wordt ook wel delictscenario genoemd. Hoewel er in de Verenigde Staten al in het begin van de jaren tachtig in de verslavingszorg nieuwe motiverende gespreksvoeringstechnieken ontwikkeld worden (Miller, 1983, Prochaska en DiClemente, 1981), dringen deze nog niet door in de behandeling van plegers van seksueel geweld. Dat zal nog ruim een decennium duren. Wel is er een debat over straffen of behandelen en de uitkomst daarvan is dat gedwongen behandeling de voorkeur heeft, gezien het gebrek aan innerlijke motivatie van plegers. Groepstherapie wordt op dat moment nog gezien als de meest effectieve behandelvorm.¹⁰

In deze jaren ontstaat er ook aandacht voor seksuele intimidatie op het werk en voor misbruik door hulpverleners. Er is in publicaties en op conferenties over het laatste onder-

werp wel aandacht voor preventieve maatregelen, zoals aandacht besteden aan het onderwerp in de beroepsopleiding en regels vanuit de instelling en het tuchtrecht (zie Goes, 1998), maar het valt op dat er geen enkele aandacht is voor de behandeling van professionals die seksueel misbruik maken van cliënten.

Ambulant of intramuraal

Vanaf begin jaren tachtig zien we een verandering in het denken over de *plaats* van de behandeling. Nieuw is het denken over ambulante hulpverlening aan plegers van seksueel geweld. Het uitgangspunt dat er klacht- en probleemgericht gewerkt moet worden en de cliënt zelf gemotiveerd moet zijn voor hulp leeft onder ambulant werkende hulpverleners nog sterk. Veel hulpverleners vragen daarom niet door bij vermoedens van mishandeling bij mogelijke slachtoffers; laat staan dat ze bij vermoedens met een pleger in gesprek gaan, want men ging er bij voorbaat vaak vanuit dat deze niet in een vrijwillig kader ambulant behandeld konden worden (Staffeleu, 1991; Boland & Van Rhee, 1991). De enige voor wie dit minder geldt zijn plegers van incest en jeugdige zedendelinquenten. Voor die groep worden nieuwe en effectieve ambulante behandelmethoden en richtlijnen ontwikkeld. Voorbeelden daarvan zijn de Incest Dader Behandeling Rotterdam (gebaseerd op het vijf-fasenmodel van Frenken en Van Stolk (1990); CLAS (contextuele therapie bij seksueel misbruik binnen gezinnen); het 'Meersporenbeleid' in Groningen en Brabant, waarbij alle betrokkenen individueel een hulpverleningstraject volgen en de Ambulante groepsbehandeling voor jeugdige zedendelinquenten van het Ambulant Bureau Jeugdzorg in Leiden (Spanjaard, 1991). Ook worden er initiatieven ontplooid door de Rutgers Stichting, de Stichting Ambulante Fiom¹¹ en enkele reclasseringsinstellingen (die meewerken in een meersporenaanpak), een enkele instelling voor maatschappelijk werk en de Vrouwenopvang. Een enkele ambulant werkende hulpverlener biedt hulp aan exhibitionisten en pedoseksuelen, en vrijwel geen aan aanranders en verkrachters (TransAct & Verwey-Jonker Instituut, 2004).

Verder worden er binnen de hulpverlening in deze jaren ook ideologische discussies gevoerd: 'Het geld dat aan plegerhulp wordt uitgegeven kan beter worden besteed aan de hulp aan slachtoffers', en 'Hulp aan slachtoffers en plegers is binnen één instelling niet te verenigen' (Boland & Van Rhee, 1991).

Langzamerhand ontstaan er vanuit onderzoek, het veranderde denken over seksueel geweld en experimenten met nieuwe behandelingen meer nuances in de aanpak, waarbij er meer en meer een onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende typen plegers. Zo is in ons land Jos Frenken een van de eersten die wetenschappelijk onderzoek en behandeling combineert en komt tot een onderscheid in vier typen plegers van pedoseksuele delicten (Frenken, 1989, 1990). Vanuit de wetenschap in de Verenigde Staten dringen nieuwe theoretische visies en modellen door in ons land. Het vierfactorenmodel van Finkelhor (1984), waarin aandacht is voor de motivatie van plegers, hun interne en externe belemmeringen en de weerstand bij het kind is een belangrijke stap voorwaarts in de behandeling van daders van pedoseksuele delicten.

Recidive

Hoewel de roep om (al of niet gedwongen) hulp voor plegers toeneemt, laten diverse onderzoeken in buiten- en binnenland zien dat de behandelingen weliswaar op korte termijn effectief zijn, maar er een groot recidiverisico is op lange termijn. De effecten van de behandelingen van zedendelinquenten tussen 1984 en 1988 blijven opvallend sterk achter bij die van andere terbeschikkinggestelden (Frenken, 2002). Een onderzoek naar zowel de al-

gemene als de specifieke recidive (gemeten met nieuwe processen verbaal) onder 121 seksuele delinquenten die tussen 1974 en 1996 opgenomen waren in de Henri van der Hoevenkliniek met een gemiddelde follow-up tijd van 140 maanden laat zien dat de gemiddelde specifieke recidive het hoogst is onder pedoseksuele daders van misbruik met jongens (80 procent) en dat dit percentage hoger ligt voor degenen die hun behandeling niet hebben afgemaakt. Ook blijkt dat de gemiddelde periode tot het recidivedelict bijna vier jaar is (De Ruiter & De Vogel, 2004). Dit is van belang, omdat eerder onderzoek uitging van veel kortere recidiveperiodes.

4 De periode 1990-2010

Maatschappelijk ontstaat er veel onrust over enkele zedenschandalen en ontsnaptingen van tbs'ers. Mede daardoor wordt de roep om strengere straffen en het opgesloten houden van tbs'ers en zedendelinquenten sterker. Ook zien we, onder invloed van de vrouwenbeweging, een ontwikkeling naar meer juridische bescherming voor slachtoffers en strengere straffen voor daders van seksueel geweld. Zo wordt na een lang maatschappelijk debat seksueel geweld binnen het huwelijk strafbaar gesteld en wordt de leeftijdsgrens voor strafbare seks tussen volwassenen en minderjarigen weer verhoogd naar zestien jaar. De ontwikkelingen in technische mogelijkheden en gebruik van 'nieuwe media' versterken bepaalde bestaande vormen van seksueel geweld (zoals kinderporno) en zorgen voor nieuwe vormen van seksueel geweld (bij voorbeeld via de webcam). In de wetgeving is hiervoor aandacht en de opsporing van verspreiders en gebruikers van kinderporno wordt intensiever.

In de behandeling van plegers wordt gelonkt naar Amerikaanse methodes waarbij daders worden buitengesloten van het maatschappelijk verkeer door algemene woon- en verblijfsverboden. Er wordt steeds meer ervaring opgedaan met de behandeling van zedendelinquenten en onderzoek helpt de effectieve elementen daaruit op te sporen. De ambulante behandeling van plegers neemt toe en Nederlandse instellingen en behandelaars nemen methodes uit vooral de Verenigde Staten en Groot-Brittannië over. In de behandelingen wordt steeds meer gedifferentieerd naar type pleger en een op hem afgestemde behandeling. Ook zien we een hernieuwde belangstelling voor medische en farmacologische behandeling, onder invloed van nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen.

Samenleving

Zowel de vrouwenbeweging als de beweging die zich inzet voor kinderscherming veranderen het maatschappelijk bewustzijn over de omvang en gevolgen van seksueel geweld (Van Beek et al, 2011; Frenken, 2002). De invloed van beide bewegingen strekt zich uit tot in de wetenschap en het terrein van justitie. In het maatschappelijk debat is er in deze jaren veel kritiek op de financiering van daderbehandeling. En ook in de publieke opinie wordt de roep om straf in plaats van behandeling steeds sterker, mede omdat het sneller en uitgebreider in het nieuws is als een behandelde zedendelinquent weer in de fout gaat. Verschillende zedenzaken worden in de loop der jaren breed uitgemeten in de media en zorgen voor grote maatschappelijke onrust; deels omdat beschuldigingen niet juist waren en er sprake was van valse aangiften, deels omdat er sprake was van zeer ernstige zedendelicten; deels door tbs'ers die in het nieuws zijn. Sommigen ontsnappen tijdens hun proefverlof en plegen opnieuw ernstige (zedendelicten), anderen protesteren tegen in hun ogen onterechte verlenging van hun tbs. De combinatie van sensationele onthullingen en zaken die niet waar blijken te zijn, gaat ten koste van de geloofwaardigheid van slachtoffers maar

zorgt ook voor een toenemende angst voor dé zedendelinquent. De roep om strengere, langdurige straffen, buitensluiten uit het maatschappelijk verkeer en het weren uit de wijk wordt sterker. Daders of vermeende daders worden aan de digitale schandpaal genageld. Justitie komt mogelijk in het najaar van 2011 met een wet die het plaatsen van filmpjes of foto's van verdachten op internet verbiedt.

Wetgeving

Met de herziening van de zedelijkheidswetgeving in 1991 wordt gezocht naar een evenwicht tussen vrijheid (geen overheidsbemoeienis in de privésfeer) en bescherming (tegen allerhande vormen van seksueel geweld). Het nieuwe uitgangspunt in het denken is dat ook een aanvankelijk gewenst seksueel contact kan overgaan in seksueel geweld of seksueel misbruik. Een belangrijke wijziging is ook de invoering van het begrip 'seksueel binnendringen' in plaats van de klassieke term 'verkrachting', die alleen betrekking had op gedwongen genitaal seksueel contact.¹² De strafbepalingen worden daarnaast sekseneutraal geformuleerd, waarmee justitie erkent dat ook jongens seksueel misbruikt en verkracht kunnen worden. Voor die tijd konden daders soms nog met een lagere straf weggelaten worden, omdat een jongen in juridische zin niet 'verkracht' kon worden (Kool, 1999, p. 104). In de initiatieven van de wetgever zien we verder een uitbreiding van de strafbaarstelling, verhoging van de strafmaat en uitbreiding van de mogelijkheid om gedwongen behandeling op te leggen (Tubex, 2002, p. 105).

In 1994 wordt de strafrechtelijke en civielrechtelijke verjaringstermijn voor zedendelicten met minderjarigen aangepast. De verjaringstermijn start dan op het moment dat de betrokkene achttien jaar wordt. Hiermee wordt rekening gehouden met het feit dat slachtoffers soms pas laat onder ogen gaan zien dat zij misbruikt werden en dat het lang kan duren voordat slachtoffers met hun ervaringen naar buiten durven treden. Dit heeft mogelijk tot gevolg dat de gemiddelde leeftijd van de veroordeelde seksuele delinquent toeneemt. Met name de oudste categorie delinquenten bestaat bijna uitsluitend uit 'kind-misbruikers' (Daalder & Essers, 2003). In 2002 komt het klachtvereiste (zie periode 1980-1990), dat in de praktijk een beletsel bleek te zijn voor opsporing en vervolging, te vervallen en wordt vervangen door een verplichting van de officier van justitie om het slachtoffer te horen. Hierbij is het voldoende dat de officier van justitie het slachtoffer de gelegenheid geeft zijn of haar mening over eventuele vervolging kenbaar te maken. In de praktijk wordt deze taak vaak gedelegeerd aan de politie. Er ligt op dit moment een voorstel voor een wetwijziging om de leeftijdsgrens voor strafbaar seksueel contact met een minderjarige weer te verhogen van 16 naar 18 jaar. Dit is ingegeven door recente onderzoeken naar het functioneren van de hersenen tijdens de puberteit en adolescentie.

Wetenschap en behandeling: wetenschap

De DSM is voor behandelaars in ons land een steeds belangrijker diagnostisch hulpmiddel geworden. In de opeenvolgende versies van de DSM werden voor pedofilie (voorkeur) en pedoseksueel gedrag telkens een aantal diagnostische criteria toegevoegd of gewijzigd. Maar over deze criteria (min of meer geldend voor alle parafilieën) is onder behandelaars en wetenschappers veel discussie. De DSM stelt duidelijk dat er bij afwijkend gedrag of conflicten tussen individu en samenleving alleen sprake is van psychische stoornissen als de afwijking of het conflict tegelijkertijd een *symptoom* is. Iemand met afwijkende seksuele gevoelens die geen probleem heeft met zijn voorkeur heeft volgens de DSM dus niet direct een stoornis. Daarom is elders in de DSM de redenering toegevoegd dat het een kenmerk van pedofielen is dat ze vaak geen probleem hebben met hun voorkeur en dat dit cri-

terium voor deze afwijking niet opgaat (blz. 571). Bovendien heeft een pedofiel die niet handelt naar zijn voorkeur geen stoornis of anders gezegd: hij (zij) heeft pas een stoornis als hij (zij) ernaar handelt. Daarom wordt door sommigen gesteld dat als de samenleving regels wil stellen aan de seksuele omgang tussen volwassenen en kinderen dat ze dat moet doen via het strafrecht en strafvordering (Green, 2002). Anderen, zoals Sleutel (2009) en Finkelhor (1979) benadrukken dat er ook pedagogische en morele argumenten zijn.

In de voorbereiding voor de DSM-V die in 2013 verschijnt, is wederom een voorstel tot herziening van de omschrijving van de stoornis pedofilie gedaan (Blanchard, 2010). Het voorstel is om de omschrijving uit te breiden met hebefilia (seksuele voorkeur voor kinderen in de pubertijd), een categorie die Frenken in 2002 ook al noemde. Een andere wijziging betreft de beslissing om het gebruik van pornografisch materiaal met deze leeftijdsgroepen (prepuberaal en puberaal) als een symptoom van de pedohebefilia op te vatten.

Seksueel gedrag wordt de laatste jaren, zoals ook de ontwikkelingen in de DSM laten zien, steeds meer gezien als heterogeen en complex. Hetzelfde geldt voor seksueel misbruik en degenen die het plegen. Daders van seksueel misbruik en geweld verschillen niet alleen in het type gepleegde delict en seksueel deviant gedrag, maar ook ten aanzien van persoonlijke achtergronden, eerder vertoond crimineel gedrag, de situaties die aan een delict voorafgaan, de leeftijd en het geslacht van de slachtoffers, de houding ten opzichte van het eigen delictgedrag en het recidiverisico (De Ruiter & Veen, 2005). Seksueel misbruik van kinderen omvat bijvoorbeeld een grote diversiteit aan (ernst van) seksuele handelingen en typen plegers. Verschillende subgroepen kindermisbruikers, zoals incestplegers met één slachtoffer en plegers met vele extrafamiliaire slachtoffers, verschillen onderling wat betreft psychische stoornissen en recidiverisico. Niet alle pedofielen plegen seksueel misbruik en niet alle kindermisbruikers zijn pedofiel (Van Beek & De Ruiter, 2003). Kortom, er wordt met veel meer nuance en onderscheid gekeken naar seksueel misbruik en de plegers daarvan. Ward, Polaschek en Beech (geciteerd in: Smid et al., 2009) onderscheiden drie soorten theorieën die seksuele delinquentie verklaren: algemene integratieve, monocausale en descriptieve theorieën.

Algemene integratieve theorieën worden gekenmerkt door een globale ordening van factoren die iemand in een bepaalde context *aanzetten* tot seksueel geweld. Bij monocausale theorieën wordt daarbij *één overheersende factor* diepgaand onderzocht. Deze theorieën gaan primair in op de oorzaken en achtergronden van zedendelinquentie. Descriptieve theorieën kenmerken zich door gedetailleerde beschrijving (delictscenario) van de *wisselwerking tussen persoonlijkheidskenmerken en de context* waarin de seksuele delinquentie plaatsvindt. Deze theorieën beantwoorden vooral de vraag hoe seksueel misbruik als proces verloopt (Smid et al., 2009). Het voert te ver hier op deze verschillende theorieën in te gaan. Belangrijk voor de betooglijn is dat er op basis van deze theorieën behandelvormen zijn ontwikkeld en dat ermee wordt geëxperimenteerd.

Gijs (2002) waarschuwt ervoor dat de afstand tussen de etiologische theorieën (die ingaan op de oorzaak) en de klinische diagnostiek en behandeling van plegers nog groot is: 'De reden daarvan is dat klinici vooral geïnteresseerd zijn in theorieën die leiden tot effectieve interventies en de etiologische theorieën ontwikkelingstheorieën zijn die niet geleid hebben tot effectieve interventies (...). Deze klinische interesse heeft geleid tot een beginnende, sterk speculatieve en ongetoetste theorievorming over welke factoren in de gedragsketen van seksueel agressief gedrag gewijzigd zouden moeten worden om recidive te voorkomen.' (Gijs, 2002, p. 21) Daarmee zijn we echter nog ver van effectieve interventies die gebaseerd zijn op een empirisch gevalideerde theorie. Koeck et al. (2002) wijzen er in

dit verband op dat veel van de via wetenschappelijk onderzoek ontwikkelde classificaties van plegers weinig praktische bruikbaarheid hebben. Maar ook dat klinisch relevant lijkende classificaties geen empirische toetsing hebben ondergaan of doorstaan.

Wetenschap en behandeling: behandeling

Sinds de jaren tachtig bestaan in Nederland verschillende mogelijkheden om plegers van seksueel geweld te behandelen. De rechter kan een dader veroordelen tot een voorwaardelijke of een onvoorwaardelijke gevangenisstraf, en bij beide als voorwaarde opleggen dat de dader zich (psychiatrisch) laat behandelen. Daarnaast hebben hulpverleners en politie en/of justitie in diverse plaatsen met elkaar afgesproken dat ze (bepaalde) daders van seksueel geweld aanmelden bij de hulpverlening. Soms kan voor de dader daarmee verdere strafvervolgning worden voorkomen. Zo kunnen zij behandeld worden in een juridisch dan wel een vrijwillig kader, de behandeling kan ambulant in het kader van dagbehandeling of intramurale opname, en individueel dan wel groepsgewijs plaatsvinden. Vrijwillige behandeling vindt meestal plaats met de bekende juridische stok achter de deur en vraagt om extra procedures die nodig zijn om plegers te 'motiveren' om in behandeling te gaan en te blijven (Bullens, 1997).

In de behandeling zien we vanaf het begin van de jaren negentig de opkomst van de 'What works'-principes. Deze door Andrews et al. (1990) opgestelde principes geven aan waar een behandeling aan moet voldoen wil deze effectief zijn: 'stepped care'¹³, gericht zijn op veranderbare risicofactoren, aansluiten bij het leervermogen van de cliënt en uitgevoerd zoals bedoeld en beschreven. Werken volgens deze principes wil zeggen maatwerk leveren, aangepast aan de kenmerken van de cliënt, en dat het behandelprogramma dus enige flexibiliteit moet hebben. Daarnaast zien we ook nieuwe medische en farmacotherapeutische behandelingen.

Ambulante behandeling

In de jaren negentig groeit de ambulante forensische psychiatrie uit tot een grote speler op het veld van daderbehandeling, mede doordat instellingen verdwijnen, opgaan in andere instellingen of taken afstoten. De groei van de behandelcapaciteit van de forensisch psychiatrische poliklinieken is in de eerste plaats een gevolg van het kabinetsbeleid bij de aanpak van huiselijk geweld waarbij onder andere wordt ingezet op een structureel aanbod van hulpverlening aan plegers van huiselijk geweld (Ministerie van Justitie, 2002)¹⁴. Omdat de ambulante forensische psychiatrie hierdoor over meer middelen beschikt, geeft dit, tezamen met de resultaten van een aantal wetenschappelijke onderzoeken, nieuwe impulsen aan de behandeling van zowel plegers als daders van seksueel geweld en misbruik.

Variatie in behandeling

Vanaf de jaren negentig zijn de Nederlandse behandelprogramma's steeds meer 'evidence based' en sinds een aantal jaren stelt het ministerie van Justitie wetenschappelijk bewijs zelfs als voorwaarde voor financiering. De huidige behandelingen zijn veelal gebaseerd op interventies die in Angelsaksische landen zijn ontwikkeld en onderzocht. Daar richt men zich al langer meer op probleemgerichte interventies en op het delict. Vooral de cognitief-gedragstherapeutische aanpak en nieuwe ontwikkelingen in de biomedische benadering hebben een grote invloed op de Nederlandse ontwikkelingen. Het streven is niet meer de genezing van de pleger van zijn neiging om onder bepaalde omstandigheden delicten te plegen, maar het bevorderen van de interne en externe controle van die neiging, 'no cure, but control'. Het delictscenario (de hoe-vraag) staat daarbij centraal.

De cognitief-gedragstherapeutische programma's zijn bijna zonder uitzondering gericht op het bestrijden van cognitieve vervormingen, het verbeteren van empathische vermogens en het beïnvloeden van afwijkende seksuele voorkeuren. Ze besteden aandacht aan ontkenning en/of minimalisering, motivatie en aspecten van sociaal en relatiegericht functioneren (Marshall in: Beenakkers, 2001, blz. 24). Terugvalpreventie is een belangrijk onderdeel, waarbij het erom gaat dat de pleger tijdig de signalen onderkent die bij hem leiden tot delinquent gedrag. Hij leert hoe hij het patroon kan doorbreken zodat het gedrag voorkomen wordt. Daarbij moet hij beseffen dat hij zelf keuzes maakt die hem in risicosituaties brengen. Met een gedetailleerd terugvalpreventieplan worden risicosituaties en risicofactoren tot in detail in kaart gebracht. Door het aanleren van coping-vaardigheden wordt risicovermindering nagestreefd.

Bij de afstemming van de behandeling op de dader is een inschatting van het recidiverisico (de zgn. risicotaxatie) van belang. Het voordeel ervan is dat de behandeling beter afgestemd kan worden op de dader en daarmee leidt tot een groter behandelingseffect. Een beperking van risicotaxatie-instrumenten is dat zij terugval weliswaar kunnen voorspellen, maar niet verklaren en dat het veel tijd en dus geld kost (Van Horn, 2007).

Met de opkomst van de cognitief-gedragstherapeutische aanpak ontstaat ook belangstelling voor de wetenschappelijke theorie en onderzoek naar motiverende gespreksvoering die Miller al vanaf 1983 ontwikkelde evenals het model van de stadia in gedragsverandering van Prochaska en DiClemente (1981). (zie ook bijvoorbeeld Jenkins, 1990). Maar de ontwikkelingen gaan snel. In het trendrapport 'Seksueel geweld' van MOVISIE van eerder dit jaar, signaleert Jules Mulder, directeur van het centrum voor ambulante forensische psychiatrie *De Waag*, dat zedendelinquenten steeds meer vanuit een positieve insteek worden behandeld en minder vanuit een negatieve insteek: 'Voorop staat "Wat wil je zelf met je leven" en niet meer wat een cliënt allemaal niet meer moet doen of moet afleren. Wij zijn afgestapt van het werken met het terugvalpreventiemodel, dat leunt op die negatieve insteek, op het vermijden en het niet-meer-doen.' (Meintser, 2011). Het 'Good Lives Model' dat in opkomst is, sluit hierop aan. Centraal in dit model staat het streven naar het gevoel bij de pleger dat hij de baas kan zijn over zijn verlangens. Dat hij kan leren deze op een niet-schadelijke manier te uiten. De achtergrond van het gedrag wordt beschouwd, de behoefte of emotie die daarin meespeelt, en positieve behandeldoelen worden opgesteld. In de laatste fase van de behandeling, als hij een aantal dingen heeft geleerd waardoor hij steviger in zijn schoenen staat, worden de riskante te vermijden situaties en gedragingen aangepakt. Veiligheid staat gedurende de hele behandeling voorop. Het 'Good Lives Model' wordt (nog) niet ondersteund door effectonderzoek. Een andere recent onderzoek van Ricci, Clayton en Shapiro (2006) laat zien dat er bij pedoseksuele daders die in hun jeugd misbruikt zijn en hun normale behandeling afmaken hoopvolle resultaten te boeken zijn met EMDR.¹⁵

In de forensische psychiatrie is er in toenemende mate aandacht voor de rol die de omgeving of familie ('het systeem') kan spelen. Zij worden bijvoorbeeld op de hoogte gebracht van het terugvalpreventieplan en worden ingeschakeld om risicofactoren te signaleren en recidive te helpen voorkomen. De in Nederland recent geïntroduceerde begeleiding van ex-gedetineerde zedendelinquenten in de vorm van een aantal vrijwillige buddies (COSA of Cirkels voor Ondersteuning en Samenwerking en Aanspreekbaarheid) bouwt hierop voort. Canadees en Engels onderzoek wijst uit dat het een succesvolle methode is om de recidivekans bij zedendelinquenten te verlagen.

Medische en farmacotherapeutische behandeling

In de jaren negentig zien we dat als reactie op de constructivistische benadering uit de jaren tachtig ook de biomedische en biologische (farmacologische) benaderingen weer in opkomst zijn. Biomedische ingrepen, zoals chirurgische castratie en neurochirurgie, worden inmiddels niet meer toegepast vanwege hun ingrijpende en onomkeerbare karakter, de bijeffecten, en omdat de resultaten niet voldeden aan de verwachtingen. Hormonale behandelingen en psychofarmaca worden nog wel gebruikt bij zedendelinquenten. Deze zijn er vooral op gericht om het testosteronniveau omlaag te brengen en daarmee het seksuele verlangen. Ook hier zien we een ontwikkeling waarbij het uitgangspunt een gedifferentieerde toepassing is. Zo wordt vermindering van het seksuele verlangen ('drive') tegenwoordig vooral gebruikt bij plegers waarbij sprake is van hyperseksualiteit, maar zonder een deviante seksuele (of in ieder geval niet strafbare) seksuele voorkeur. Daarnaast is deze medicatie ook geschikt voor plegers met een laag seksueel recidiverisico. Het verlagen van de testosteronspiegel tot vrijwel nul (ook wel chemische castratie genoemd) is geïndiceerd bij daders met een hoog seksueel recidiverisico. Smid et al. (2009) tekent daarbij aan dat mannen die zich psychosociaal richten op kinderen of 'verliefd' op hen worden, zich daarvan niet laten weerhouden door medicatie. In de behandeling wordt medicatie dan gecombineerd met een psychotherapeutische aanpak of begeleiding.

Effectiviteit

In de behandeling van plegers van seksueel geweld zijn belangrijke doelen de vermindering van recidive, onder andere door vaardigheidstraining en reïntegratie. Naar de effectiviteit van Nederlandse behandelprogramma's voor zedendelinquenten is in ons land weinig onderzoek verricht. Goed onderzoek naar deze groep wordt bemoeilijkt door een aantal methodologische beperkingen, zoals het ethische aspect van een onbehandelde controlegroep in geval van gerandomiseerd effectonderzoek (voor zover dat mogelijk is). Daarnaast is de uitkomstmaat 'seksuele recidive' lastig om vast te stellen. Zelfrapportage is niet betrouwbaar en niet alle terugval wordt ontdekt of bestraft. Van Outsem (2007) signaleert een tendens om het effect van behandelingen bij zedendelinquenten te beschrijven en meten in termen van veranderingen van factoren die recidive kunnen voorspellen. De beïnvloedbare risicofactoren omvatten algemene persoonlijkheidsfactoren (bijvoorbeeld een positief zelfbeeld), delictspecifieke factoren (zoals cognitieve vervormingen die aan het delict zijn gerelateerd), omgevingsfactoren (bijvoorbeeld in de omgeving gangbaar middelenmisbruik) en motivatie voor verandering.

Hoe meer verandering in de gunstige richting op meer dimensies, des te sterker men uit mag gaan van een goede bescherming tegen terugval in het oude delictgedrag. Volgens Van Outsem (2007) is er nog een lange weg te gaan en dient het kwantitatieve verband onderzocht te worden tussen de gemeten vooruitgang na behandeling wat betreft persoonlijkheidskenmerken en de hoeveelheid recidive bij verschillende soorten zedendelinquenten.

Zoals eerder opgemerkt vormen zedendelinquenten een heterogene groep. Dit maakt de interpretatie en vergelijking van effectonderzoeken niet eenvoudig. De onderzoeksgroepen verschillen in kenmerken, duur van de follow-up periode voor het meten van recidive en het gebruik van statistische analyses. Daarbij komt dat de behandelprogramma's niet uniform zijn. Beenackers (2001) en De Ruiter en Veen (2005) concluderen dat cognitief-gedragsgerichte interventies goede resultaten kunnen hebben bij volwassenen. Deze behandelingen zijn vooral effectief bij incestdaders en pedofielen die weinig geweld ge-

bruiken. Volgens De Ruiter en Veen (2005) zijn de effecten van behandeling zeer verschillend per type zedendelinquent. Zo worden er met pedoseksuele delinquenten die niet meer dan twee slachtoffers hebben gemaakt en met exhibitionisten betere resultaten behaald dan met pedofielen met meer dan één slachtoffer en een 'roofdierachtige' delictstijl dan met verkrachters.

5 Slotbeschouwing

In dit essay hebben we de ontwikkelingen beschreven vanaf 1945 tot heden in de visie op en behandeling van plegers op drie terreinen: samenleving, wetgeving en justitie, en wetenschap en behandeling van plegers van seksueel geweld. We hebben het tijdvak ingedeeld in drie perioden: 1945-1980, 1981-1990 en 1991-heden. Lopen de ontwikkelingen op de drie genoemde terreinen in de eerste periode nog behoorlijk parallel, in de latere perioden komen ze steeds meer op gespannen voet met elkaar te staan. In de samenleving zien we dan een ontwikkeling die loopt van humaan straffen naar de roep om strengere straffen en het uitsluiten van ieder risico op terugval van plegers. De wetgever en justitie bewegen van een liberale houding naar meer en meer bescherming van de burger, mede onder druk die wordt uitgeoefend vanuit de samenleving. In de behandeling van plegers en de wetenschappelijke visie daarop zien we juist een ontwikkeling naar effectievere behandeling, waarbij niet meer gestreefd wordt naar 'genezing' van de afwijkende seksuele voorkeur van de pleger, maar naar controle van het ontoelaatbare seksuele gedrag. De laatste jaren is er daarnaast meer aandacht voor ondersteuning van de pleger in het realiseren van zijn sociale behoeftes en zijn seksuele verlangens op een prosociale wijze. Daarmee groeit de afstand tussen de 'partijen' en daarmee de spanning. En dat terwijl het gemeenschappelijk streven of de gemeenschappelijke wens een veilige samenleving is. Om dit te bereiken is het van belang dat de verschillende velden weer dichterbij elkaar komen. Een volkomen veilige samenleving is echter een illusie. De wetgever en justitie dienen naar de samenleving te luisteren en recht te doen aan onrustgevoelens, maar tegelijkertijd de mogelijkheden en grenzen van de beschermingsmogelijkheden aan te geven. De overheid staat voor de taak om de samenleving ervan te overtuigen dat uitstoting van zedendelinquenten het risico op recidive niet kleiner maar juist groter maakt. Dit is een moeilijke boodschap in een tijd waarin met regelmaat grote zedenzaken aan het licht komen en er een tendens is om *law & order* als maatschappelijk antwoord te zien op criminaliteit.

Daarnaast is het nodig dat er ruimte is voor behandelaars en wetenschap om interventies verder te ontwikkelen en op een transparante wijze verantwoording af te leggen over hun aanpak (successen en missers). De media hebben een verantwoordelijkheid in een evenwichtige berichtgeving. Voor politici geldt dat zij moeten waken voor populistische uitspraken. Het is mogelijk dat onze samenleving dan ruimte geeft aan de ontwikkeling van effectievere aanpakken voor de behandeling van zedendelinquenten.¹⁶

NOTEN

1 Overzicht geraadpleegde literatuur na de noten.

2 Met dank aan onze collega Ina van Beek voor waardevolle opmerkingen in de conceptfase van het essay.

3 In dit essay maken wij, net als de Onderzoekscommissie zelf doet, een onderscheid tussen plegers en daders. Kort gezegd is een dader een veroordeelde pleger. Waar we beide

groepen in één keer willen aanduiden doen we dit met de term plegers, tenzij we expliciet beide groepen willen aanduiden.

4 De *Code Pénal* is het Franse Wetboek van Strafrecht dat in 1810 tot stand kwam en in ons land sinds 1813 werd gebruikt (Kool, 1999).

5 De ontwikkeling van moraliseren en criminaliseren via psychiatriseren naar zelfregulering (disciplineren) van (afwijkend) gedrag wordt goed beschreven door de Franse filosoof Michel Foucault in zijn trilogie *De wil tot weten*.

6 Niet iedereen met een (pedo)seksuele voorkeur brengt deze in de praktijk. Andersom geldt dat er ook mensen zijn die geen seksuele voorkeur hebben voor kinderen maar desondanks pedoseksueel gedrag vertonen.

7 Deze theorie houdt kortweg in dat mensen niet alleen leren door de gevolgen van hun eigen handelen, maar onder andere ook door andere mensen en de consequenties van hun gedrag te observeren.

8 De sociaal-constructivisten gaan ervan uit dat verschijnselen sociale constructies zijn, met andere woorden ervaringen krijgen betekenissen, doordat we in de samenleving leren er bepaalde betekenissen wel en andere niet aan te geven. Zij gaan ervan uit dat ervaringen vaak meer betekenissen kunnen hebben door vanuit andere invalshoeken te kijken. Seksueel misbruik kan dus bijvoorbeeld tegelijkertijd gezien worden als iets dat voortkomt uit een afwijkende seksuele voorkeur én uit de behoefte aan controle en macht.

9 Later zal de Gezondheidsraad (1990), overeenkomstig de internationale praktijk, concluderen dat castratie bij seksueel gewelddadig gedrag uit den boze is. De resultaten zijn slecht en de ethische bezwaren groot (Frenken, 2002).

10 Later onderzoek toont aan dat dit voor de groep plegers van seksuele delicten met een psychopathische (antisociale) of een narcistische persoonlijkheid juist niet de meest effectieve behandelvorm is en dat er meer aandacht nodig is voor de specifieke motieven van de pleger en de relationele context waarin het misbruik plaatsvindt.

11 FIOM was oorspronkelijk een acroniem voor *Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar kind*, maar dit is later losgelaten.

12 Vanaf 1991 vallen ongewenst anaal en oraal binnendringen onder hetzelfde artikel als verkrachting.

13 Het stepped care principe houdt in dat er niet meer hulp wordt geboden dan nodig is of lijkt en dat pas geschakeld wordt naar intensievere behandeling als lichtere vormen niet toereikend zijn.

14 Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport gaf 7,3 miljoen euro in 2001 voor de uitbreiding van de algemene behandelcapaciteit van de forensische poliklinieken. Dit bedrag liep op naar 5 miljoen euro in 2003.

15 EMDR is een behandelmethode die zich richt op het losmaken van de negatieve (traumatiserende) emoties van de herinneringen aan de traumatische gebeurtenis, waardoor de herinneringen als het ware 'geneutraliseerd' worden.

LITERATUUR

Retrieved 8/25/2011, 2011, from <http://www.blikopdewereld.nl/Ontwikkeling/rechtspraak/46-strafrecht-in-historisch-perspectief/1683-16-enkele-voorbeelden-toepassing-strafrecht-deel-3.html>.

D.A. Andrews, Zinger, I., Hoge, R. D., Bonta, J., Gendreau, P., & Cullen, F. T., 'Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed meta-analysis', *Criminology*, nr. 28(3), pp. 369-404, (1990).

- I. van Beek, Naezer, M., & Schakenraad, W. 'Van bagatelliseren naar bekwamen. Visie op en hulp na seksueel misbruik vanaf 1945'. Ongepubliceerd manuscript. Essay in opdracht van de Onderzoekscommissie, 2011.
- J. Beelen, *Tussen verleiden en verkrachten*, 1989.
- E. M. T. Beenackers, *Effectiviteit van sanctieprogramma's: op zoek naar interventies die werken: met name bij zeden- en geweldsdelinquenten en delinquenten met cognitieve tekorten: een literatuuronderzoek*, 2001.
- J. M. van Bemmelen, 'Data on sexual delinquency in the Netherlands'. In: M. Grunhut, R. Sieverts & J. M. van Bemmelen (Eds.), *Sexual crime today: papers read at a symposium organized by the Institute of criminal law and criminology of the University of Leiden*, 1960, pp. 20-50.
- F. H. L. Beyaert, 'Castratie 1985/1986', *Delikt En Delinkwent*, nr. 16(4), pp. 362-366, (1986).
- R. Blanchard, 'The DSM diagnostic criteria for pedophilia', *Archives of Sexual Behavior*, nr. 39(2), 304-316, (2010).
- G. Boland & Rhee, K. van der, 'Houding van hulpverleners tegenover plegers van seksueel geweld'. In: H. Spanjaard (Ed.), *Plegers van seksueel geweld: ontwikkelingen in hulpverlening en preventie*, 1991, pp. 69-76.
- Bullens, R. A. R., 'Blijvende verandering? Over de behandeling van plegers van seksueel misbruik', *Pedagogisch Tijdschrift*, nr. 22(4-5), 271-284 (1997).
- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Rechtsbescherming en veiligheid; historie*, 2011.
- A. Daalder & Essers, A., 'Seksuele delinquenten in Nederland', *Tijdschrift Voor Criminologie*, nr. 45(4), pp. 354-368, (2003).
- R. v. Dantzig, *Voor een verloren soldaat*, 1986.
- D. Finkelhor, 'What's Wrong with Sex between Adults and Children?' *American Journal of Orthopsychiatry*, nr. 49(4), pp. 692-697, (1979).
- D. Finkelhor, *Child sexual abuse: new theory and research*, 1984.
- J. Frenken, 'Anders denken over "afwijkend" seksueel gedrag'. In: J. Frenken, & J. Doo- men (Eds.), *Strafbare seksualiteit: opvattingen en aanpak van politie, justitie en hulpverlening*, 1984, pp. 13-30.
- J. Frenken, 'Seksuele misdrijven en seksuele delinquenten'. In: P. J. Koppen van. (Ed.), *Het recht van binnen: psychologie van het recht*, 2002, pp. 166-175.
- J. Frenken & Stolk, B. van, *Behandeling van incestplegers: een model voor behandeling in justitieel kader*, 1990.
- S. Freud, *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*, 1905.
- L. Gijs, 'Etiologische theorieën over seksueel agressief gedrag: een inleidend overzicht', *Tijdschrift Voor Seksuologie*, nr. 26(1/2), pp. 9-25, (2002).
- L. Gijs & Slob, K., 'Geschiedenis van de seksuologie: een kennismaking'. In: L. Gijs, W. Gianotten, I. Vanwesenbeeck & P. Weijnenborg (Eds.), *Seksuologie*, (2e, herz. dr. ed), 2009, pp. 23-43.
- A. Goes, *Geen herhaling van Zetten: taken en bevoegdheden van de Inspectie voor de gezondheidszorg bij de bestrijding van seksuele intimidatie door hulpverleners*, 1998.
- R. Green, 'Is pedophilia a mental disorder?', *Archives of Sexual Behavior*, nr. 31(6), pp. 467-471 (2002).
- J. van Horn, 'Risicotaxatie in de forensische psychiatrie'. In: A. P. van Wijk, R. A. R. Bullens & P. van den Eshof (Eds.), *Facetten van zedencriminaliteit*, 2007, pp. 337-348.
- A. Jenkins, *Invitations to Responsibility: The Therapeutic Engagement of Men Who Are Violent & Abusive*, 1990.

- S. Koeck, D. van Beek & D. de Doncker, 'Classificatie van pedoseksuelen en verkrachters', *Tijdschrift Voor Seksuologie*, nr 26(1), pp. 37-45, (2002).
- R. Kool, *De strafwaardigheid van seksueel misbruik*, 1999.
- R. Kool, 'Vrijheid, blijheid? Over het dilemma van de strafbare seksualiteit', *Tijdschrift Voor Criminologie*, nr. 45(4), pp. 338-353, (2003).
- R. Kool, 'Strafbare seksualiteit'. In: A. P. Wijk van, R. A. R. Bullens & P. Eshof van den (Eds.), *Facetten van zedencriminaliteit*, 2007, pp 99-124.
- R. von Krafft Ebing, *Psychopathia sexualis: eine klinisch-forensische Studie*, 1886.
- E. Legters, 'Kindervriend of Kinderverkrachter? Verschillen in (seksuele) contacten met kinderen. Unpublished Masterscriptie Criminologie', (2009).
- N. Meintser, *Experts over ontwikkelingen en trends in seks en seksueel geweld*, 2011.
- A.L. Melai, *Eindrapport van de Adviescommissie Zedelijkheidswetgeving*, 1980.
- W.R. Miller, 'Motivational interviewing with problem drinkers', *Behavioural Psychotherapy*, nr. 11, pp. 147-172 (1983).
- W.R. Miller, Rollnick, S., Schippers, G. M., & Leer, L. v. d, *Motiverende gespreksvoering: een methode om mensen voor te bereiden op verandering*, 2005.
- Ministerie van Justitie, *Privé Geweld – Publieke Zaak. Een nota over de gezamenlijke aanpak van huiselijk geweld*, 2002.
- R. van Outsem, 'Evaluatie van behandelingen voor zedendelinquenten'. In: A. P. Wijk van, R. A. R. Bullens & P. van den Eshof (Eds.), *Facetten van zedencriminaliteit*, 2007, pp. 327-335.
- J.O. Prochaska & C.C. DiClemente, 'Transtheoretical Therapy: Toward a More Integrative Model of Change', *Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, nr. 19(3), pp. 276-288, (1982).
- J.W. Reicher, 'De hulpverlening aan mannelijke daders van seksueel-agressieve delicten'. In: E. Damen & N. van Oosten (Eds.), *Mannelijkheid en seksueel geweld: de dader belicht*, 1988, pp. 152-159.
- R.J. Ricci, C.A. Clayton & F. Shapiro, 'Some effects of EMDR on previously abused child molesters: Theoretical reviews and preliminary findings', *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, nr. 17(4), pp. 538-562, (2006).
- C. de Ruiter & V. Veen, *Terugdringen van recidive bij geweldsdelinquenten: werkzame interventies bij relationeel, seksueel en algemeen geweld*, 2005.
- C. de Ruiter & V. de Vogel, 'Recidive bij behandelde seksuele delinquenten', *Tijdschrift Voor Seksuologie*, nr. 28(2), pp. 92-102, (2004).
- T. Sandfort, *Het belang van de ervaring: over seksuele contacten in de vroege jeugdjaren en seksueel gedrag en beleven op latere leeftijd*, 1988.
- W. Smid, D. van Beek & D. de Doncker, 'Plegers van seksueel geweld'. In: L. Gijs, W. Gianotten, I. Vanwesenbeeck & P. Weijnenborg (Eds.), *Seksuologie*, 2009, pp 437-463.
- Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociaal en cultureel rapport 1994*.
- H. Spanjaard (Ed.), *Plegers van seksueel geweld: ontwikkelingen in hulpverlening en preventie*, 1991.
- J. Staffeleu, 'Meningen en ervaringen van hulpverleners omtrent hulpverlening aan plegers van seksueel geweld'. In: H. Spanjaard (Ed.), *Plegers van seksueel geweld : ontwikkelingen in hulpverlening en preventie*, 1991, pp 50-55.
- J.W. Steutel, 'Seks tussen volwassenen en kinderen – wat is daar mis mee?' *Pedagogiek*, nr 29(1), pp. 78-94, (2009).
- TransAct, & Verwey-Jonker Instituut, *Update daderhulpverlening in Nederland: inventarisatie van hulpaanbod en preventie voor plegers van seksueel en huiselijk geweld*, 2004.

H. Tubex, 'De juridische en strafrechtelijke bemoeienis met plegers van seksueel geweld/misbruik: Een overzicht van de Belgische en Nederlandse situatie', *Tijdschrift Voor Seksuologie*, nr. 26, pp. 105-114, (2002).

Literatuurstudie Seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk

DR. W. LANGELAND, DEN HAAG 2011

Inhoudsopgave

1 Inleiding 301

- 1.1 Algemeen 301
- 1.2 Zoekstrategie 302
- 1.3 Kanttekeningen bij de gevonden literatuur 303

2 Omvang van seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk 305

- 2.1 Inleiding 305
- 2.2 Onderzoek gebaseerd op meldingen bij officiële instanties en hulpverlening 306
- 2.3 Aselecte steekproeven onder rooms-katholieken 309
- 2.4 Aselecte steekproeven uit de bevolking 310
 - 2.4.1 Aselecte steekproeven onder de Nederlandse bevolking 311
- 2.5 Conclusie 315

3 Aard en omstandigheden van het seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk 316

- 3.1 Inleiding 316
- 3.2 Aard van de seksuele handelingen 317
- 3.3 Duur en frequentie 318
- 3.4 Gebruik van geweld, belonen en 'grooming' 318
- 3.5 Locatie en omstandigheden 320
- 3.6 Kenmerken van de slachtoffers 321
 - 3.6.1 Geslacht van het kind 321
 - 3.6.2 Leeftijd van het kind 322
 - 3.6.3 Gezinsachtergrond van de slachtoffers 323
 - 3.6.4 Andere vormen van traumatisering 325
- 3.7 Kenmerken van de plegers 327
 - 3.7.1 Geslacht van de pleger 327
 - 3.7.2 Aantal slachtoffers en aantal plegers 328
 - 3.7.3 Positie/functie van de pleger 329
- 3.8 Conclusie 330

4	<i>Gerapporteerde psychische klachten en symptomen</i>	331
4.1	Inleiding	331
4.2	Gerapporteerde klachten en symptomen	331
4.2.2	Gerapporteerde gevolgen van institutioneel misbruik	333
4.3	Conclusie	335
5	<i>Cultures of silence rondom seksueel misbruik van minderjarigen en reacties van de Rooms-Katholieke Kerk op beschuldigingen van misbruik</i>	336
5.1	Inleiding	336
5.2	Stilzwijgen op het niveau van het slachtoffer	336
5.2.2	Redenen om te zwijgen	338
5.2.3	Bespreekbaarheid van seksueel misbruik	339
5.3	Reacties van de Rooms-Katholieke Kerk op beschuldigingen van seksueel misbruik	340
5.4	Resultaten uit empirisch onderzoek	342
5.5	Conclusie	344
6	<i>Conclusies</i>	345
	<i>Literatuurlijst</i>	346
	<i>Bijlage 1</i>	
	Overzicht van eerdere onderzoeken van commissies in andere landen vanaf 1990	386
	<i>Bijlage 2</i>	
	Overzicht van de steekproeven	387
	<i>Bijlage 3</i>	
	Overzicht van gerapporteerde symptomen en stoornissen in onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk en ondersteuning voor een verband seksueel misbruik in de kindertijd in meta-analyses	391
	<i>Noten</i>	393

1 Inleiding

1.1 Algemeen

Deze bijlage beschrijft de resultaten van een inventarisatie van (internationale) onderzoeksresultaten over seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk. De literatuurstudie diende ter voorbereiding op het wetenschappelijk onderzoek dat de Commissie onderzoek seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk (hierna: Onderzoekscommissie) heeft uitgevoerd naar de aard, omvang, omstandigheden en verantwoordelijkheden ter zake van seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in de periode 1945 tot 2010.

De literatuurstudie is uitgevoerd conform het ‘Voorstel voor onderzoek naar seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk’, het empirisch-beschrijvend onderzoek in het bijzonder.¹ In voorliggende literatuurstudie wordt antwoord gegeven op de volgende vragen:

Omvang, aard en omstandigheden:

- Wat is er bekend over de omvang van seksueel misbruik van minderjarigen die aan de zorg van de Rooms-Katholieke Kerk werden toevertrouwd? (Hoofdstuk 2)
- Wat is er bekend over de aard en omstandigheden van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk? (Hoofdstuk 3)

Psychische gezondheid:

- Wat is er bekend over de aard en ernst van de (actuele) psychische klachten en symptomen van slachtoffers van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk? (Hoofdstuk 4)

Cultures of silence op individueel niveau en bestuurlijke verantwoordelijkheden:

- Wat is er bekend over de cultures of silence rondom seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk? Hebben de mensen die als kind met dit soort ervaringen werden geconfronteerd, hierover gesproken? Met wie? Werd er naar hen geluisterd? (Hoofdstuk 5)
- En wat is er bekend over de reactie van de Kerk op dergelijke zaken? (Hoofdstuk 5)

De literatuurinventarisatie is voor de periode van 1945 tot 2011 uitgevoerd. Voor het vaststellen van ‘seksueel misbruik’ hanteert men in de literatuur verschillende criteria, bijvoorbeeld gebaseerd op het leeftijdsverschil tussen de dader en het slachtoffer, de mate van relationeel overwicht, de soort seksuele handelingen (exhibitionisme, pornografie, seksuele voorstellen, aanrakingen) en de mate van ervaren dwang. Bij het inventariseren van de literatuur ten behoeve van deze bijlage is geen selectie is toegepast op basis van voorgenoemde

criteria. De inventarisatie richt zich op seksueel misbruik van minderjarigen door functionarissen of leken binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Hieronder vallen geestelijken, religieuzen, pastoraal werkers met een kerkelijk dienstverband, maar bijvoorbeeld ook de koster, de jeugdwerker, de organist en de koorleider voor zover zij in kerkelijk dienstverband werkzaam zijn.

Deze bijlage bestaat uit zes hoofdstukken. Hoofdstuk 1 gaat in op de gebruikte zoekstrategie en plaatst enkele kanttekeningen bij de aangetroffen gegevens. In Hoofdstuk 2 is de aandacht gericht op (het schatten van) de omvang van seksueel misbruik van minderjarigen, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder. Hoofdstuk 3 beschrijft de onderzoeksresultaten op het gebied van aard en omstandigheden van het seksueel misbruik. Hoofdstuk 4 geeft een overzicht van de onderzoeksgegevens over de psychische klachten die slachtoffers rapporteren. Hoofdstuk 5 beschrijft de onderzoeksresultaten over het stilzwijgen van misbruik op het individuele niveau. Daarnaast geeft dit hoofdstuk een overzicht van de beschikbare empirische gegevens over de reactie op misbruikzaken door de Rooms-Katholieke Kerk. Tot slot (Hoofdstuk 6) worden de conclusies gepresenteerd.

Terminologie

In de tekst worden de termen 'pleger' (beschuldiging, misbruik juridisch niet bewezen) en 'dader' (misbruik juridisch bewezen) gebruikt. Er is voor gekozen om de gangbare term 'slachtoffer' te gebruiken voor de zeer heterogene groep personen die ervaringen hebben met seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk. De term 'extrafamiliaal' wordt gebruikt voor alle plegers uitgezonderd familieleden.

1.2 Zoekstrategie

De studie inventariseert literatuur over de omvang, aard en omstandigheden van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, de psychische klachten die slachtoffers rapporteren, het stilzwijgen van misbruik door slachtoffers en de reactie op zulke zaken door de Kerk.

Voor het vinden van relevante (Engelstalige) literatuur zijn zoekopdrachten uitgevoerd in verschillende databases (OVID-Medline en PILOTS van het National Center for PTSD). Naast de databases zijn artikelen gezocht via referenties in eerder gevonden artikelen. Wetenschappelijke artikelen, onderzoeksrapporten, boeken en hoofdstukken uit boeken zijn meegenomen. Dit geldt niet voor dissertaties en artikelen uit tijdschriften die niet in Nederland verkrijgbaar zijn. Vergelijkbare rapporten van onderzoekscommissies in andere landen zijn alleen meegenomen als het wetenschappelijk onderzoek betreft. Bijlage 1 bevat een overzicht.²

Bij het inventariseren en selecteren van de publicaties ten behoeve van deze verslaglegging is met velerlei termen literatuur verzameld: 'clergy child sexual abuse', 'clerical sexual abuse', 'clergy sexual misconduct', 'child sexual abuse', 'extrafamilial child sexual abuse', 'institutional abuse', 'religion-related child sexual abuse', 'religion-based child sexual trauma', 'sanctuary molestation', 'religious abuse', 'religious victimization'. Daarnaast is met bepaalde combinaties van zoektermen gewerkt om nauwkeuriger treffers te vinden. Bijvoorbeeld door de Medical Subject Heading (MESH term) 'child sexual abuse' te combineren met 'priest or nun' en/of 'catholic', 'perpetrators'.³

De treffers uit de databases zijn op relevantie en dubbelingen gecontroleerd en op basis van hun samenvatting of volledige tekst geselecteerd. Een groot aantal studies moest aan

nauwgezette lezing worden onderworpen, omdat op basis van de samenvatting niet duidelijk was wat onder seksueel misbruik werd verstaan. Dit betreft in het bijzonder de literatuur over de aard en omvang van het seksueel misbruik.⁴

1.3 Kanttekeningen bij de gevonden literatuur

Bij nadere beschouwing bleek dat de gevonden publicaties regelmatig meer speculatief en theoretisch van aard waren dan wetenschappelijk. Dit geldt vooral voor de literatuur gepubliceerd vóór het jaar 2000. De hoeveelheid literatuur over seksueel misbruik van minderjarigen in rooms-katholieke context op basis van (grootschalig) empirisch onderzoek is beperkt. Een aanzienlijke hoeveelheid artikelen, boeken en rapporten gaat over seksueel geweld ooit in het leven ('lifetime') of over seksueel geweld binnen volwassen pastorale relaties.

Vanaf 2003 nemen de empirische studies die door onafhankelijke personen, dat wil zeggen niet van de Kerk afhankelijk, zijn uitgevoerd in aantal toe, zoals in Ierland en in de Verenigde Staten. In de literatuurlijst is een annotatie opgenomen waarin naast een korte beschrijving van de inhoud van een referentie ook de achtergrond van de onderzoeker wordt vermeld.

De methodologische kwaliteit van de empirische studies wisselt. De methodologische problemen betreffen voornamelijk kleine steekproeven, geen of een onduidelijke omschrijving van de selectie en de samenstelling van de steekproef, geen of een onduidelijke definitie van seksueel misbruik en het ontbreken van controlegroepen. De steekproeven op basis waarvan de gegevens zijn verzameld, verschillen enorm in grootte en samenstelling. In sommige onderzoeken worden vier gevallen gevolgd, in andere gaat het om honderden. Daarnaast kleurt de samenstelling van de steekproef de resultaten die worden gevonden. Onderzoek dat gebruikmaakt van 'normale' controles ontbreekt. Grote verschillen in definities van seksueel misbruik en in onderzoeksmethoden zijn van cruciaal belang voor de interpretatie van de onderzoeksresultaten. Daarom is in Bijlage 2 informatie over de steekproeven waarvan de resultaten worden beschreven, toegevoegd. Uit de informatie in deze bijlage blijkt dat de onderzoeken vaak informatie verschaffen over meerdere onderwerpen die in het voorliggende verslag worden besproken. Zo leveren omvangsstudies meestal ook gegevens over de aard van het seksueel misbruik.

Er is een redelijk aantal onderzoeken verricht onder specifieke groepen, bijvoorbeeld onder slachtoffers die in aanraking zijn gekomen met hulpverlening of die worden behandeld in een therapeutische instelling; of slachtoffers die deel uitmaken van een groep die via een rechtszaak een schadeclaim heeft ingediend; of plegers die bij officiële instanties zijn gemeld. In dit type onderzoek – waarin gesproken wordt van (aan)meldingen – is altijd sprake van een selecte steekproef, waardoor de verkregen informatie mogelijk vertekend is. Meldingen bij hulpverlenende instanties zijn waarschijnlijk vertekend in de zin van meer problematische gevallen. Meldingen bij de politie of strafzaken vormen slechts een deelverzameling van de werkelijke omvang van seksueel misbruik (zie voor de Nederlandse situatie: Draijer & Langeland, 1989; Wolters e.a., 1982). Dergelijk onderzoek levert geen kennis op over de kenmerken van (de veel grotere groep) gevallen die niet in aanraking komen met een officiële instantie. Daardoor biedt het weinig zicht op de werkelijke prevalentie van seksueel misbruik van minderjarigen, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder.

Het betreft gegevens over seksueel misbruik in de jeugdijaren verkregen op basis van

zelfrapportage op volwassen leeftijd. Bij deze gegevens kan sprake zijn van vertekeningen. Respondenten kunnen uiteenlopende definities hanteren bij de rapportage van hun ervaringen. Sommige mensen zullen de neiging hebben om hun ervaringen te overdrijven, terwijl anderen juist de termen die de onderzoekers hanteren te zwaar vinden voor de ervaringen die ze hebben meegemaakt. Ook kunnen gebeurtenissen gewoon vergeten zijn. Bij de beoordeling van steekproeven die berusten op (recente) meldingen van ervaringen in het verleden kan de mogelijkheid van onderrapportage maar ook van overrapportage niet op voorhand worden uitgesloten. Ook kunnen latere ervaringen de betekenis van vroegere misbruikervaringen kleuren en kan sprake zijn geweest van verschuivende normen. Hierdoor kunnen ervaringen die indertijd als neutraal of positief zijn beleefd, nu een negatieve kleuring krijgen. Ook de stemming van iemand op het moment van ondervraging kan het beeld van het verleden ten positieve of ten negatieve kleuren. Dit legt beperkingen op aan de validiteit en betrouwbaarheid van de gegevens. De genoemde vertekeningen zijn inherent aan het te onderzoeken verschijnsel en daardoor onvermijdelijk (zie Finkelhor, 1979; Draijer, 1990). In de literatuur over seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk wordt tot nu toe nauwelijks aandacht besteed aan deze beperkingen van de verzamelde gegevens. Er dient echter rekening mee gehouden te worden dat op basis van onderzoek alleen bij benadering uitspraken over aard, omvang en omstandigheden van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk gedaan kunnen worden.

Ten slotte, er zijn nauwelijks empirische gegevens over verschillende soorten herinneringen aan de seksueel misbruikervaringen in de Rooms-Katholieke Kerk.⁵ Gegevens over de mate waarin spontaan hervonden herinneringen⁶ of in therapie hervonden herinneringen aan het seksueel misbruik gerapporteerd worden ontbreken. Deze informatie is van belang om iets te kunnen zeggen over de betrouwbaarheid en validiteit van de verzamelde gegevens.

2 Omvang van seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk

2.1 Inleiding

Wat is er bekend over de omvang van seksueel misbruik van minderjarigen die aan de zorg van de Rooms-Katholieke Kerk werden toevertrouwd? Op welke schaal wordt seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk gerapporteerd?

Over de omvang of prevalentie⁷ van seksueel misbruik van minderjarigen die werden toevertrouwd aan de verantwoordelijkheid van instellingen en parochies binnen de Rooms-Katholieke Kerk zijn weinig betrouwbare gegevens beschikbaar. De cijfers die er zijn, hebben betrekking op verschillende doelgroepen en de gehanteerde definities en onderzoeksmethoden lopen uiteen. Er worden verschillende definities van 'seksueel misbruik' gehanteerd door de diverse onderzoekers (om welke seksuele handelingen het gaat, welke leeftijdsgrens voor een slachtoffer wordt gebruikt en welke relaties tussen een slachtoffer en pleger worden beschouwd). Indicaties van de omvang berusten vooral op selectieve steekproeven zoals registraties van meldingen bij de Rooms-Katholieke Kerk, politie en justitie en de hulpverlening en veel minder op representatieve steekproeven uit de bevolking.

Ook worden omvangcijfers van seksueel misbruik door volwassenen die geen familie zijn (hierna: extrafamiliaal seksueel misbruik) op uiteenlopende manieren gerapporteerd, namelijk gebaseerd op het aantal incidenten of op het aantal slachtoffers. Verder gebruiken onderzoekers uiteenlopende indelingen van wat verstaan wordt onder de categorie 'autoriteitsfiguren' (zie Bolen, 2000).⁸ Door deze verschillen is onderlinge vergelijking nauwelijks mogelijk. Verder is het in kaart brengen van de omvang moeilijk vanwege beperkingen in de presentatie van onderzoeksgegevens over het type pleger of dader. Zelden wordt onderscheid gemaakt tussen misbruik van minderjarigen en misbruik van meerderjarigen. Dit geldt eveneens voor misbruik binnen en buiten de familie, en door verschillende autoriteitsfiguren van wie het kind afhankelijk was (leerkrachten, dominees, priesters, artsen, werkgevers, groepsleiding in een instelling). Informatie over de religieuze achtergrond van plegers, de precieze setting waar het misbruik plaatsvond en de religieuze signatuur van de setting ontbreekt meestal.

Aan onderzoek dat berust op meldingen van seksueel misbruik bij instanties of hulpverleningsinstellingen kleefte een aantal bezwaren (zie Draijer, 1985). Onderzoek gebaseerd op aanmeldingen bij de hulpverlening heeft als belangrijke beperking dat deze cijfers sterk afhankelijk zijn van het signaleren of onderkennen van hulpverleners van seksueel misbruik. Onderzoek gebaseerd op registratiegegevens van seksueel misbruik van minderjarigen bij officiële instanties zoals politie en justitie heeft als belangrijke beperking dat deze cijfers sterk afhankelijk zijn van melding- en aangiftebereidheid. Ze zeggen hierdoor weinig over de feitelijke omvang van het probleem. Ook is het denkbaar dat juist de gevallen

waar de buitenwereld notie van heeft en het slachtoffer over durft te spreken, worden gemeld. Bevolkingsonderzoek laat over het algemeen zien dat de aangemelde gevallen bij de hulpverlening of officiële instanties zoals politie en justitie slechts een fractie zijn van het in werkelijkheid voorkomende misbruik (o.a. Russell, 1983; Draijer & Langeland, 1989; Wetzels, 1998; Priebe & Svedin, 2008). Studies op basis van registratiegegevens leiden stevast tot (veel) lagere schattingen dan onderzoek op basis van zelfrapportage. Hieronder volgen twee voorbeelden om een beeld te geven van het *dark number* en van verschillen in schattingen van prevalentie van seksueel misbruik. Het begrip 'dark number' komt uit de criminologie. Het betreft dat deel van de criminaliteit (hier: seksueel geweldsmisdrijf) dat niet bekend wordt bij de politie, maar wel door slachtoffers wordt gerapporteerd en omgekeerd.

- Studies onder volwassen vrouwen vinden dat 6 procent (Russell, 1983) tot 6,9 procent (Draijer & Langeland, 1989) van de gevallen van extrafamiliaal seksueel misbruik van meisjes indertijd gemeld was aan de politie. In het Nederlandse onderzoek bleek het bij de gemelde gevallen van extrafamiliaal seksueel misbruik te gaan om stereotypen, namelijk 'lichtere' gevallen, zoals incidenten met exhibitionisten of juist ernstige gevallen van verkrachting door een onbekende (Draijer & Langeland, 1989). Seksueel misbruik door autoriteitsfiguren was in twee (een politieagent en een leerkracht) van de dertig gevallen gemeld.
- Studies onder kinderen en adolescenten geven eenzelfde beeld. In een telefonische survey uitgevoerd in 1995 in de Verenigde Staten bleek de omvang van seksueel misbruik negen maal zo groot als in de officiële registraties (Finkelhor, 1998). Een onderzoek naar de omvang van kindermishandeling uitgevoerd in Noord-Carolina (Verenigde Staten) bij moeders via een telefonische enquête, leerde dat de omvang van seksueel misbruik, gerapporteerd door deze moeders, vijftien maal zo groot was als de officiële registratiegegevens (Theodore e.a., 2005).

Om ook zicht te krijgen op niet-gemelde gevallen van seksueel misbruik, en daardoor een (meer) valide omvangsschatting te krijgen, zijn gegevens op basis van representatieve steekproeven uit de bevolking noodzakelijk.

De volgende paragrafen beschrijven omvangsschattingen die berusten op meldingen bij officiële instanties (2.2), op algemene steekproeven onder rooms-katholieken (2.3) en op steekproeven onder de (Nederlandse) bevolking (2.4).

2.2 Onderzoek gebaseerd op meldingen bij officiële instanties en hulpverlening

Vanwege de beperkingen aan onderzoek gebaseerd op meldingen wordt hieronder specifiek ingegaan op drie grootschalige studies. Studies gebaseerd op kleinere steekproeven blijven buiten beschouwing. Daarnaast wordt een omvangsschatting beschreven onder gemelde gevallen van meer recente vormen van seksueel misbruik. Deze vierde studie gaat over het verspreiden en in bezit hebben van virtuele kinderporno, het contact zoeken met kinderen voor seksuele doeleinden na kennismaking online en internationale handel in kinderen voor seksuele doeleinden. De onderzoeksaanpak en de verzamelde gegevens uit deze vier onderzoeken zijn nogal divers. Daardoor zijn de cijfers uit verschillende onderzoeken moeilijk met elkaar te vergelijken, want er is gebruik gemaakt van verschillende methoden en over uiteenlopende perioden. Ook zeggen de cijfers vrij weinig over de om-

vang van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, omdat ze alleen een schatting geven van het aantal gemelde gevallen bij officiële instellingen of hulpverlening of van het aantal ingediende klachten bij kerkelijke instanties. De beschrijvingen geven een indruk van de wegen waarlangs getracht is om omvangschattingen van seksueel misbruik van minderjarigen door (kerkelijke) autoriteitsfiguren te maken. Per onderzoek worden de bevindingen toegelicht.

1 *De 'John Jay'-studie*

Een van de landen waarin een poging is ondernomen om de omvang van het verschijnsel van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk te schatten, is de Verenigde Staten (Terry, 2008). Dit onderzoek is uitgevoerd door het John Jay College (2004, 2006). De onderzoekers gingen uit van informatie uit meldingen bij de Rooms-Katholieke Kerk in de periode 1950-2002, die in dossiers zijn vastgelegd. Daarom geeft de studie alleen zicht op de omvang van gevallen die in deze context bekend zijn geworden. Bij 97 procent van de bisdommen en 64 procent van de religieuze ordes en congregaties werden gegevens verzameld.

In deze studie is omvang gedefinieerd als het aantal seculiere en reguliere priesters, dat beschuldigd is van seksueel misbruik van minderjarigen en het aantal beschuldigingen gedurende de periode 1950-2002 (Terry, 2008). Vier procent ($N=4392$) van alle priesters ($N=109.694$) werkzaam in de Verenigde Staten in de onderzochte periode was ooit beschuldigd van seksueel misbruik van kinderen of adolescenten onder de achttien jaar.⁹ In de onderzoeksperiode hadden 10.667 personen een officiële klacht ingediend bij de Rooms-Katholieke Kerk wegens seksueel misbruik van een kind of adolescent door een priester. Tegen 143 priesters waren beschuldigingen uit meerdere bisdommen. Er waren geen opvallende uitschieters in percentages beschuldigingen per bisdom. Naast de slachtoffers die een officiële klacht bij een kerkelijke instantie hadden ingediend, bleken er nog meer dan drieduizend slachtoffers te zijn die geen formele klacht bij de Rooms-Katholieke Kerk hadden ingediend. Deze laatste groep werd niet meegeteld in het onderzoek. Schatting van de omvang op basis van de officiële klachten betekent in het onderzoek uitgevoerd door het John Jay College dus een onderschatting van de werkelijke schaal waarop seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk voorkomt. Het aantal klachten nam toe in de jaren zestig, bereikte een piek in de jaren zeventig en daalde weer in de jaren tachtig. In de jaren negentig was het aantal klachten weer terug op het niveau van de jaren vijftig. Tweederde van de klachten is ingediend na 1990 (zie Smith e.a., 2008). Een derde van de klachten is niet nagetrokken, omdat ze werden ingediend nadat de priester in kwestie was overleden.

Over mogelijke verklaringen van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk rapporteerden de onderzoekers van het John Jay College in eerste instantie dat niet bekend is of sociaal-culturele veranderingen tussen 1960 en 1990 een rol speelden in de schaal waarop seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk in de Verenigde Staten voorkwam (Smith e.a., 2008). Dit is een periode waarin de meeste gemelde misbruikervaringen plaatsvonden.¹⁰

Marcotte (2008) suggereert op basis van de bevindingen van deze studie om naast de invloed van individuele factoren te kijken naar de invloed van sociale factoren. Bij individuele factoren gaat het bijvoorbeeld om psychopathologie van de pleger. Sociale factoren betreffen bijvoorbeeld de aard van het rooms-katholieke leven van geestelijken en religieuzen en culturele veranderingen. Marcotte verwijst naar de cijfers die laten zien dat het merendeel van de misbruikincidenten plaatsvond tussen 1960 en 1979. En hij verwijst naar de

gegevens over de leeftijd van de plegers ten tijde van het eerst gepleegde misbruik. Op basis van deze gegevens vraagt hij aandacht voor de invloed van de rooms-katholieke socialisatie van geestelijken in de periode van 1950 tot 1969.

2 *De Bottoms e.a.-studie*

Relevant voor een schatting van de omvang zijn ook de gegevens uit een nationale (schriftelijke) survey onder ongeveer 19.000 behandelaars van slachtoffers van seksueel misbruik in de Verenigde Staten (Bottoms e.a., 1995). Deze studie beperkt zich tot slachtoffers die hulp hebben gezocht, in dit geval in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Het betreft een gestratificeerde steekproef onder bijna 6.000 ($N=5998$) klinisch psychologen,¹¹ ruim 7.000 ($N=7381$) psychiaters¹² en bijna 6.000 ($N=5896$) klinisch-sociaal werkers.¹³ In een eerste stap zijn ruim tweeduizend ($N=2136$) van deze professionals met minstens één casus van ritueel of religieusgerelateerde kindermishandeling ('abuse during childhood') geïdentificeerd. In een tweede stap zijn gegevens over de mishandeling verzameld. In bijna alle gevallen kenden en vertrouwden de slachtoffers de plegers. Van de gevallen van mishandeling door geestelijken ($N=177$, 8,3 procent alle gevallen) was vierennegentig procent van seksuele aard. Als plegers werden priesters, rabbi's, of dominees genoemd; in andere gevallen ging het om mishandeling gepleegd in een religieuze setting/organisatie (school, kinderdagverblijf). Meer dan de helft van de gevallen van mishandeling door een geestelijke of religieuze betreft katholieke plegers en slachtoffers, hoewel katholieken slechts ongeveer vijfentwintig procent van de Noord-Amerikaanse populatie uitmaken. 'Katholiek' is in dit onderzoek onder behandelaars in de Verenigde Staten gedefinieerd als rooms-katholiek en grieks- of russisch-orthodox. Of bij deze laatste gegevens sprake is van vertekening (bijvoorbeeld een hogere response in gebieden met relatief veel katholieken of van professionals in instellingen die gespecialiseerd zijn in hulpverlening aan rooms-katholieken) is niet duidelijk.

De omvangschattingen uit het onderzoek van Bottoms en collega's (1995) zijn, hoewel beperkt want gebaseerd op een selectieve steekproef, waardevol. Onderzoek naar de prevalentie van seksueel misbruik in rooms-katholieke instellingen voor opvoeding en zorg ontbreekt namelijk. Onderzoek op basis van meldingen aan officiële instanties (hulpverlening, politie, justitie) levert weinig informatie op over de omvang van seksueel misbruik van minderjarigen in dergelijke instellingen omdat meestal geen informatie over de kerkelijke signatuur van instellingen wordt geregistreerd waar sprake is van seksueel misbruik (Gallagher, 2000).¹⁴ Registratie vindt plaats onder de noemer 'church-based institution'.

Onderzoek onder 'institutionalized children' levert iets meer informatie op over de omvang van seksueel misbruik van minderjarigen in instellingen.¹⁵ Meestal betreft dit onderzoek naar de aard van kindermishandeling en verwaarlozing van kinderen in instellingen (o.a. Rosenthal e.a., 1991), waarbij ongewenst seksueel gedrag tussen kinderen en jongeren onderling soms wordt meegeteld. Of het gaat om onderzoek naar de gevolgen van mishandeling, misbruik en verwaarlozing voor de ontwikkeling van de kinderen (o.a. Sigal e.a., 2003). Slechts een zeer gedetailleerde lezing van deze publicaties kan duidelijk maken of het cijfermateriaal betreft over instellingen die onder de verantwoordelijkheid van de Rooms-Katholieke Kerk vallen. En of het seksueel misbruik door functionarissen of leken binnen de Rooms-Katholieke Kerk betreft. De wetenschappelijke publicaties over de Frans-Canadese Enfants de Duplessis¹⁶ betreffen bijvoorbeeld rooms-katholieke crèches, kindertehuizen en gestichten (Sigal e.a., 1999, 2003; Perry e.a. 2003a, b, 2006).

3 *De Loftus en Camargo-studie*

In het kader van omvangsschattingen van seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk is ook de studie van Loftus en Camargo (1993) onder een grote groep priesters van belang. Deze auteurs hebben over een periode van vijftientig jaar de gegevens van 1322 priesters verzameld. Deze priesters waren aangemeld bij en werden behandeld in een Canadese privékliniek waar men gespecialiseerd is in het diagnosticeren en behandelen van geestelijken met psychische problemen.¹⁷ In hun steekproef rapporteerde 8,4 procent ($N=111$) van de priesters seksuele handelingen met minderjarigen (onder de negentien jaar). Deze groep priesters bestond vrijwel geheel (98,2 procent) uit rooms-katholieke geestelijken die als hun basiswerkzaamheden de parochie (57,7 procent), 'helping' (7,2 procent), onderwijs (18,9 procent), twee of meer van zulke domeinen (4,5 procent) of andere werkzaamheden (11,7 procent) noemden. Deze studie geeft dus vooral informatie over reguliere en seculiere priesters met een functie in parochiaal verband.

4 *Een studie naar meer recente vormen van seksueel misbruik*

Tot besluit een bespreking van de vierde studie. Dit betreft een studie die een schatting van de omvang geeft van het aantal autoriteitsfiguren en kerkelijke ambtsdragers onder plegers die om de volgende redenen gemeld zijn bij justitie: het verspreiden en in bezit hebben van virtuele kinderporno, het benaderen van kinderen na internetcontact, of internationale verplaatsing of handel in kinderen voor seksuele doeleinden. Uit een databestand van 285 in de media gemelde gevallen van veroordelingen, selecteerden Burgess en collega's (2008) honderd gevallen waarin het beroep van de pleger bekend was. In 73 procent van deze gevallen was sprake van een persoon die volgens de indeling van de auteurs een functie als autoriteitsfiguur bekleedde, namelijk een 'professional' (41 procent), een leerkracht (22 procent), een geestelijke (7 procent) en een militair (3 procent). De overige gevallen betreffen arbeiders (24 procent) en een student (3 procent). Omdat het een selectieve steekproef betreft en de kerkelijke signatuur van de ambtsdragers onbekend is, geeft dit onderzoek geen informatie over de omvang van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk.

Hoewel de cijfers over de omvang van seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk uit verschillende onderzoeken moeilijk met elkaar te vergelijken zijn, is wel duidelijk dat het over het algemeen om een weinig frequent voorkomend verschijnsel gaat.

De volgende paragraaf beschrijft de studies die gebaseerd zijn op aselechte steekproeven onder rooms-katholieken.

2.3 Aselechte steekproeven onder rooms-katholieken

Wat is er bekend over de omvang van seksueel misbruik in steekproeven van rooms-katholieken? Relevant zijn hier de gegevens over het vóórkomen van seksueel misbruik uit twee willekeurige steekproeven onder mannen en vrouwen die werkzaam of actief zijn in de Rooms-Katholieke Kerk in de Verenigde Staten. In een grote steekproef ($N=1810$) van rooms-katholieke volwassenen (geestelijken, religieuzen en leken) noemde 24 procent van de ondervraagden eigen ervaringen met seksueel misbruik voor het achttiende jaar. Seksueel misbruik als kind door een priester rapporteerde 2,2 procent, dit is 3,3 procent van de mannen en 1,7 procent van de vrouwen (Rosetti, 1995). In een omvangrijke studie onder vrouwelijke religieuzen ($N=1164$) noemde 18,6 procent seksueel misbruik voor het acht-

tiende jaar (Chibnall e.a., 1998; Duckro e.a., 1998). Bijna tien procent van de genoemde plegers was een geestelijke, mannelijke laïcale (ongewijde) religieuze (6,0 procent) of een zuster (3,2 procent). De prevalentie van 1,6 procent van seksueel misbruik door een priester of mannelijke of vrouwelijke religieuze komt overeen met de 1,7 procent die Rossetti rapporteerde onder rooms-katholieke zusters. De definitie van 'pleger' verschilt uiteraard, omdat de plegers in deze laatste studie niet beperkt zijn tot gewijde mannelijke religieuzen.

Deze onderzoeken verschaffen vooral inzicht in het vóórkomen van seksueel misbruik in specifieke steekproeven van rooms-katholieken in de Verenigde Staten, namelijk geestelijken, religieuzen en leken. Om een indruk te krijgen van de werkelijke omvang van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk zijn daarnaast gegevens uit representatieve steekproeven onder de bevolking nodig.

2.4 Aselecte steekproeven uit de bevolking

Er zijn verscheidene internationale onderzoeken verricht naar de prevalentie van seksueel misbruik van kinderen en adolescenten door volwassenen. Deze onderzoeken geven echter weinig tot geen informatie over seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. De wijze van categorisering van plegers in deze empirische studies is hier debet aan. De relatie van het slachtoffer met de pleger wordt in bijna geen enkel onderzoek exact beschreven. Er wordt meestal een onderverdeling in categorieën gebruikt zoals verwant, bekend en vreemd. Soms is de categorie 'bekend' verder onderverdeeld in autoriteitsfiguren of ambtsdragers (leraren, dominees en priesters, arts, werkgevers, tehuisleiding) en overige bekenden (buurmensen, klasgenoten, vaders van vriendjes of vriendinnetjes, vriend of kennis van ouders, etc.). Twee voorbeelden:

- In de American National Survey (N=1145) van Finkelhor e.a. (1990, in Bolen, 2000) bleek dat bij seksueel misbruik van jongens en meisjes bijna de helft van de plegers een autoriteitsfiguur was. Een nadere beschrijving van de samenstelling van deze groep plegers ontbreekt.
- In een Britse studie van Cawson e.a. (2000) onder een willekeurige steekproef van jongeren van 18 tot 24 jaar (N=2869) bleek dat 0,3 procent seksueel misbruik als kind door een autoriteitsfiguur rapporteerde. Deze categorie plegers bestond uit priesters, religieuze leiders, jeugdwerkers en leerkrachten.

Ook is in studies naar prevalentie meestal geen informatie verzameld over de precieze religieuze achtergrond van plegers. De onderzoeken geven daarom een weinig betrouwbare schatting van de werkelijke omvang van seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. In een grootschalige willekeurige steekproef van volwassenen (N=3120) in Ierland is bijvoorbeeld de plegergroep autoriteitsfiguren wel onderverdeeld naar religieus of niet-religieus, maar niet naar soort religie (McGee e.a., 2002). De gegevens uit deze Sexual Abuse and Violence in Ireland (SAVI) studie laten zien dat 5,8 procent van de jongens en 1,4 procent van de meisjes voor het zeventiende jaar seksueel misbruikt is door 'religious ministers and religious teachers'. Naderhand blijkt uit een secundaire analyse van de gerapporteerde misbruikervaringen in de periode 1940-1980 dat het in dertig gevallen (1 procent) seksueel misbruik van een minderjarige in een rooms-katholieke setting betreft, waarbij in twee gevallen sprake is van ervaringen waarbij geen sprake is van aanrakingen in de vorm van naaktfotografie en seksuele toespelingen (Goode e.a., 2003).¹⁸

Alle acht gerapporteerde ervaringen van meisjes betreffen seksueel misbruik door een priester. Van de misbruikte jongens ($N=22$) blijkt iets meer dan de helft ($N=12$) door een priester misbruikt te zijn. In de overige tien gevallen is de pleger een leek of een mannelijke ongewijde religieuze werkzaam in het onderwijs. De meeste gevallen zijn in de periode 1960-1970 gerapporteerd (17 van de 22 gevallen van de jongens en 5 van de 8 gevallen van de meisjes).

Overigens is in studies naar prevalentie meestal geen informatie verzameld over de precieze religieuze achtergrond van slachtoffers. Als deze gegevens wel zijn verzameld, dan is slechts in een enkel onderzoek getoetst of (extrafamiliaal) seksueel misbruik van kinderen vaker voorkomt in rooms-katholieke kring dan in andere kerkgemeenschappen. Er zijn geen aanwijzingen dat seksueel misbruik van minderjarigen significant vaker in rooms-katholieke kring wordt gerapporteerd dan elders (Bagley, 1989).

Ter verduidelijking van de beperkingen van de cijfers die beschikbaar zijn op grond van min of meer representatieve steekproeven onder de bevolking, wordt hieronder specifiek in gegaan op de Nederlandse onderzoeksgegevens.

2.4.1 Aselecte steekproeven onder de Nederlandse bevolking

Over de omvang van seksueel misbruik van minderjarigen door volwassenen die geen familie zijn, zijn enkele gegevens op basis van aselecte steekproeven onder kinderen en volwassenen in de Nederlandse bevolking bekend.

In het onderzoek van Timmerman (2003) onder ruim achtentwintighonderd ($N=2808$) leerlingen in het voortgezet onderwijs op tweeëntwintig willekeurig gekozen scholen rapporteerde 18 procent ongewenste seksuele ervaringen met schoolpersoneel in het jaar voorafgaand aan de bevraging. De gerapporteerde ervaringen betreffen naast fysiek gedrag ook (non)verbaal gedrag. Meisjes (24 procent) noemden vaker dergelijke ongewenste seksuele ervaringen dan jongens (11 procent). Als plegers worden leerkrachten, mentoren, een directeur, een schoolarts en een conciërge genoemd.

In het onderzoek van Lamers-Winkelmann e.a. (2006) onder 1845 leerlingen uit de eerste vier klassen van het voortgezet onderwijs is de prevalentie van seksueel misbruik 7,9 procent (buiten de familie 7 procent, binnen het gezin 2,3 procent). Het betreft een gestratificeerde steekproef op veertien willekeurig gekozen scholen. Meisjes (12 procent; 10,7 procent buiten de familie) rapporteerden vaker seksueel misbruik dan jongens (3,3 procent; 2,8 procent buiten de familie). Er is geen informatie over plegers.

In een random gestratificeerde steekproef van Vennix (1984) onder de Nederlandse middenklasse ($N=272$ vrouwen en 257 mannen) rapporteerden twee vrouwen seksueel contact vóór het zestiende jaar met een autoriteitsfiguur (een geestelijke en een jeugdleider). Bij de mannen ging het in één geval om een autoriteitsfiguur, een jeugdleider. Het betreft hier seksuele contacten in het algemeen, wat niet per definitie ongewenst hoeft te zijn.

In de 'Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study' (NEMESIS) wordt seksueel misbruik vóór het zestiende jaar vaker gerapporteerd door vrouwen (10 procent) dan door mannen (4 procent) (Verdurmen e.a., 2007). Mannen noemden vaker dan vrouwen een pleger buiten de familie (81 procent versus 61 procent van de vrouwen). Meer gespecificeerde informatie over de relatie met de pleger is er niet verzameld. Er wordt alleen onderscheid gemaakt tussen misbruik door familieleden en door 'anderen'.

Ook uit een periodiek bevolkingsonderzoek van de Rutgers Nisso Groep ($N=3145$ mannen en 3283 vrouwen) in 2009 blijkt dat seksueel misbruik vóór het zestiende jaar vaker wordt gerapporteerd door vrouwen (20 procent) dan door mannen (4 procent) (Bakker

e.a., 2009). Mannen (71 procent) en vrouwen (73 procent) noemden ongeveer even vaak een bekende als pleger van het misbruik. De antwoordcategorieën waren: buurtgenoot, iemand van de sportclub of andere vrijetijdsvereniging, (ex-)partner, vader, moeder, broer, ander familielid, vriend(in), vage kennis, medeleerling, collega, of iemand anders. Binnen de setting van vrijwilligersorganisaties (sportclubs of vrijetijdsverenigingen) voor kinderen en jongeren wordt seksueel misbruik door ongeveer drie op de tweeduizend mannen (0,2 procent) en tien op de tweeduizend vrouwen (0,5 procent) gerapporteerd (De Haas e.a., 2009).

Meer specifieke informatie over de relatie tussen pleger en minderjarigen in gevallen van extrafamiliaal seksueel misbruik komt uit een landelijke survey onder 1054 vrouwen van twintig tot veertig jaar (Draijer, 1988, 1990). In dit onderzoek werden 280 ervaringen met seksueel misbruik door niet-verwanten vóór het zestiende jaar gerapporteerd, waarvan 10,7 procent (N=30) gepleegd door een autoriteitsfiguur (Langeland & Van der Vlugt, 1990). Het betreft ervaringen waarbij sprake is geweest van lichamelijk contact (aanraken). Bij de autoriteitsfiguren gaat om de volgende categorieën plegers: leerkrachten (N=15), artsen (N=6), werkgevers (N=5), geestelijken (N=2; een dominee en een pater), en anderen (N=2). Het aandeel misbruikervaringen door een geestelijke zoals een dominee of een priester vóór het zestiende jaar is 0,7 procent (2 van de 280 gerapporteerde misbruikervaringen). Ter vergelijking, het aandeel misbruikervaringen door een leerkracht is 5,4 procent en door een arts of hulpverlener 2,1 procent. Uit de – niet gerapporteerde – kwalitatieve gegevens blijkt dat er onder de ‘leraren’ een godsdienstleraar is gerangschikt van wie bekend is dat dit een frater was. Het aandeel gerapporteerde misbruikervaringen van meisjes door een geestelijke of een religieuze komt daarmee op 1,1 procent, waarbij het in twee van de drie gevallen lijkt te gaan om een pleger werkzaam voor de Rooms-Katholieke Kerk.¹⁹ Het percentage van de 1054 vrouwelijke respondenten die seksueel misbruik door een functionaris van de Rooms-Katholieke Kerk rapporteerden komt dan – bij benadering – uit op 0,2 procent. Dit geschatte percentage betreft alleen gevallen van extrafamiliaal seksueel misbruik, dus gevallen waarin de pleger geen familie van het minderjarige slachtoffer is. Van andere genoemde plegers (koster van de kerk, organist van de kerk en tevens muzikleraar) is niet bekend of het om personen gaat die werkzaam waren in parochies of instellingen van de Rooms-Katholieke Kerk of in een andere geloofsgemeenschap. Ook kan een geestelijke als ‘verwant’ zijn gecategoriseerd, het kan immers om een oom of een neef van het kind gaan, of als ‘vriend van de ouders’. In een ander onderzoek gaf een mannelijke respondent er de voorkeur aan om misbruik door een pater te laten registreren als misbruik door een vriend van zijn ouders, omdat deze man via vriendschappelijke omgang met zijn ouders onbeperkte toegang tot hem als kind voor zichzelf had verzekerd. Deze voorbeelden geven de beperkingen aan van de beschikbare informatie.

De cijfers uit de verschillende min of meer representatieve steekproeven onder de Nederlandse bevolking variëren nogal en zijn moeilijk met elkaar te vergelijken vanwege verschillen in definities van seksueel misbruik. In sommige onderzoeken worden ongewenste seksuele ervaringen waarbij het slachtoffer niet is aangeraakt, zoals toespelingen en exhibitionisme, en ongewenste seksuele contacten tussen leeftijdgenoten meegeteld. In andere onderzoeken worden alleen ongewenste seksuele ervaringen meegeteld waarbij het slachtoffer is aangeraakt en waarbij sprake is van een volwassene als pleger. Hoe breder de definitie van seksueel misbruik, hoe hoger de omvangcijfers. En er is geteld met verschillende methoden en voor uiteenlopende perioden. In sommige onderzoeken zijn jongeren bevraagd, in andere onderzoeken volwassenen over hun jeugd jaren. Voor een schatting van de omvang van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk zijn de hiervoor be-

schreven studies maar zeer beperkt bruikbaar. Dit komt omdat het ontbreekt aan informatie over in hoeverre de pleger onder de verantwoordelijkheid van de Rooms-Katholieke Kerk viel in zijn relatie tot het slachtoffer.

Ten slotte, hoewel de Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van Kinderen en Jeugdigen (NPM-2005; Van IJzendoorn e.a., 2007; Euser e.a., 2010) geen aselechte steekproef onder de bevolking betreft, is het relevant deze 'monitor'-studie te noemen. Het betreft namelijk een grootschalige studie onder ruim elfhonderd professionals die beroepsmatig met kinderen te maken hebben. Ook zijn de gegevens van het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling in het onderzoek betrokken. De focus van het onderzoek was de actuele prevalentie (in het jaar 2005) van verschillende typen van kindermishandeling in Nederland. Door de gekozen categorieën van de relatie van de pleger tot het kind (biologische ouder; andere inwonende opvoeder; overig) levert het geen gegevens over seksueel misbruik door autoriteitsfiguren of door functionarissen of leken werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk.

In het overzicht (figuur 1) op de volgende pagina zijn de resultaten van de prevalentie van seksueel misbruik van minderjarigen door (kerkelijke) ambtsdragers of autoriteitsfiguren zoals gerapporteerd in aselechte survey-onderzoeken onder volwassenen (paragraaf 2.4 en 2.4.1) weergegeven. In dit overzicht is in de eerste kolom de auteur, het jaar van publicatie, het land, de grootte van de steekproef, de gebruikte methode van bevraging en de gehanteerde afbakening van seksueel misbruik vermeld. De tweede kolom geeft het percentage weer van de respondenten die hebben aangegeven seksueel misbruikt te zijn door een ambtsdrager of autoriteitsfiguur. En de laatste drie kolommen geven de percentages weer van de respondenten die hebben aangegeven seksueel misbruikt te zijn door respectievelijk een kerkelijke ambtsdrager, een leerkracht en een arts of hulpverlener.

Bij de resultaten van de onderzoeken kunnen enkele kanttekeningen worden geplaatst zoals eerder beschreven. De percentages zijn gebaseerd op zelfrapportages van de respondenten. Er zou daarom sprake kunnen zijn van onderrapportage (o.a. Widom & Morris, 1997). Er worden in de onderzoeken verschillende definities van seksueel misbruik gehanteerd en er zijn verschillende leeftijdscohorten ondervraagd. Wat het overzicht duidelijk maakt is dat seksueel misbruik van minderjarigen door autoriteitsfiguren of (kerkelijke) ambtsdragers niet slechts incidenten zijn. En dat het geen geïsoleerd probleem betreft van een bepaald land. De meest gedetailleerde gegevens laten zien dat tussen de 0,3 en 5,8 procent seksueel misbruik rapporteert door geestelijken/religieuzen. Seksueel misbruik van minderjarigen door functionarissen werkzaam bij de Rooms-Katholieke Kerk heeft een lagere prevalentie die geschat kan worden op tussen de 0,2 en 1 procent.

Figuur 1 Overzicht van de prevalentie van seksueel misbruik van minderjarigen door (kerkelijke) ambtsdragers in aselecte surveys onder volwassenen

Auteurs (jaartal), land N / Methode Soort ervaringen en leeftijdscriterium	Ambtsdrager	Geestelijke / religieuze	Leerkracht	Arts / hulpverlener
Russell (1983), Verenigde Staten N=930 / Interviews C ≤ 18 jaar	V: 1,7%			
Badgley e.a. (1984), Canada N=2008 / Telefonische interviews NC + C ≤ 21 jaar	M + V: 1,0%			
Wyatt (1985), Verenigde Staten N=248 / Interviews NC + C ≤ 18 jaar	V: 3,6%			
Finkelhor e.a. (1990), Verenigde Staten N=2626 / Telefonische interviews NC + C ≤ 18 jaar	M + V: 13,8%			
Langeland & Van der Vlugt (1990), Nederland N=1054 / Interviews C ≤ 16 jaar	V: 2,8%	V: 0,3% [RK 0,2%]	V: 1,3%	V: 0,6%
Cawson e.a. (2000), Engeland N=2869 / Interviews NC + C jaar ≤ 16 jaar	M + V: 0,3%			
McGee e.a. (2001), Ierland N=3120 / Telefonische interviews NC + C ≤ 17 jaar	M: 22,0% V: 16,0%	M: 5,8% V: 1,4% [M + V: RK 1,0%*]		
Pieters e.a. (2010), België N=2014 (Tel. interviews of zelfafname online) C ≤ 18 jaar	M: 27,3% V: 6,7%			

% = Het percentage gerapporteerd seksueel misbruik binnen de steekproef.

N = Steekproefgrootte.

M = Man, V = Vrouw.

NC = Non-contactervaringen, C = Contactervaringen.

RK = rooms-katholiek.

* Goode e.a. (2003)

2.5 Conclusie

Aan het begin van dit hoofdstuk zijn de volgende vragen gesteld: Wat is er bekend over de omvang van seksueel misbruik van minderjarigen die aan de zorg van de Rooms-Katholieke Kerk werden toevertrouwd? Op welke schaal wordt seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk gerapporteerd?

Op basis van de beschreven literatuur kunnen de volgende antwoorden worden gegeven:

- Prevalentiecijfers op basis van het zelfgerapporteerde seksueel misbruik variëren naar onderzoeksmethode.
- Omvangschattingen van het vóórkomen van seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk zijn langs verschillende onderzoekspaden gemaakt. Sommige studies richten zich op daders of op plegers, op melders bij juridische instanties of bij de hulpverlening, andere op bisdommen en religieuze gemeenschappen, weer andere op rooms-katholieken, en nog weer andere betreffen surveys naar seksueel misbruik van minderjarigen in de bevolking.
- Hoewel de studies die tot nu toe zijn uitgevoerd in meer of mindere mate onvergelijkbaar zijn – er is geteld met verschillende methoden voor uiteenlopende perioden, valt uit de gezamenlijke bevindingen één algemene conclusie op te maken, namelijk dat seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk een weinig voorkomend fenomeen is.
- Op basis van een studie in de Verenigde Staten onder daders/plegers kan men aannemen dat 4 procent van de rooms-katholieke geestelijkheid seksuele handelingen pleegt bij minderjarigen. Er zijn redenen om aan te nemen dat de 4 procent een onderschatting van het fenomeen is. Dit omvangspercentage is gebaseerd op officiële klachten die bij een kerkelijke instantie zijn ingediend.
- Omvangschattingen van seksueel misbruik onder rooms-katholieken (geestelijken, religieuzen en leken) lijken erop te wijzen dat 3,3 procent van de mannen en 1,6 procent of 1,7 procent van de vrouwen dergelijke ervaringen in de jeugdjaren rapporteert.
- In surveys naar het voorkomen van seksueel misbruik van minderjarigen onder de bevolking is zelden gekeken of dit plaatsvond binnen de Rooms-Katholieke Kerk en haar instellingen. In een survey in Ierland rapporteerde 1 procent van de ondervraagden seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk.
- Betrouwbare cijfers over de omvang van seksueel misbruik in rooms-katholieke instellingen voor opvoeding, zorg, onderwijs, jeugd- en jongerenorganisaties ontbreken.

3 Aard en omstandigheden van het seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk

3.1 Inleiding

Dit hoofdstuk beschrijft het beeld van de aard en omstandigheden van het seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk zoals dit uit de onderzoeksliteratuur naar voren komt. Het gaat bij seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk om zeer uiteenlopende ervaringen die zich onder zeer uiteenlopende omstandigheden kunnen voordoen. Het doel van dit hoofdstuk is om een globale indruk te verkrijgen van de belangrijkste kenmerken van de ervaringen zoals de aard van de seksuele handelingen, de duur en frequentie, gebruik van geweld, belonen en verleiding, locatie en omstandigheden, kenmerken van het slachtoffer (het geslacht, de leeftijd bij aanvang van het misbruik, gezinsachtergronden, andere belastende ervaringen), en kenmerken van de plegers (het geslacht van de pleger, het aantal plegers en het aantal slachtoffers en de positie of functie van de pleger binnen de Rooms-Katholieke Kerk).

De gegevens uit internationaal onderzoek over de aard en omstandigheden van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk en haar instellingen lopen zeer uiteen. De informatie berust op onderzoek onder slachtoffers en op onderzoek onder plegers/daders. In sommige onderzoeken zijn de seksueel misbruikgevallen in de Rooms-Katholieke Kerk een deelverzameling van de totale steekproef. In andere onderzoeken gaat het alleen om seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk.

Er zijn tamelijk oppervlakkige kwantitatieve gegevens op grond van drie surveyonderzoeken (Rossetti, 1995; Chibnall e.a., 1998; Goode e.a., 2003), vijf onderzoeken gebaseerd op meldingen (Bottoms e.a., 1995; John Jay, 2004, 2006 en Terry, 2008; Perry e.a., 2005a; Carr e.a. 2009, 2010) en vijf onderzoeken onder plegers die in behandeling zijn of plegers die in aanraking zijn gekomen met justitie (Loftus & Camargo, 1993; Haywood e.a., 1996; Camargo, 1997; Langevin e.a., 2000; Sullivan & Beech, 2004). En er zijn kwalitatieve gegevens op grond van zeven kleine, vaak klinische onderzoeken onder slachtoffers of kwalitatief onderzoek onder lotgenoten (McLaughlin, 1994; Fater & Mullaney, 2000; Mart, 2004; Ponton & Goldstein, 2004; Van Wormer & Berns, 2004; Isely e.a., 2008; Collaruso, 2009) (zie Bijlage 2 voor een korte beschrijving van de studies). Deze gegevens zijn nog nauwelijks met elkaar in verband gebracht. Omdat er zeer verschillende technieken voor de verwerking van de gegevens zijn toegepast, zijn de gegevens moeilijk te vergelijken. Van de kwalitatieve gegevens is niet bekend in hoeverre ze een algemeen beeld geven of in hoeverre ze vertekend zijn. Zo ligt het accent als gevolg van de steekproefkeuze op problematische gevallen, terwijl individuen die ieder op haar of zijn manier seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk hebben overleefd of verwerkt niet (kwalitatief) in beeld worden gebracht. Daarnaast is niet duidelijk of de buitenlandse gegevens van toepassing zijn op de Nederlandse situatie. Ondanks de kanttekeningen leveren de diverse onderzoeken vol-

doende gegevens om een beeld te krijgen van de aard en omstandigheden van het seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk.

De volgende paragrafen beschrijven de belangrijkste kenmerken van de seksueel misbruikervaringen binnen de Rooms-Katholieke Kerk zoals gerapporteerd in de diverse onderzoeken. Om de gegevens in een context te plaatsen worden zij vergeleken met gegevens over de aard en omstandigheden van seksueel misbruik van minderjarigen, door autoriteitsfiguren en/of kerkelijke ambtsdragers (geestelijken) in het bijzonder.

3.2 Aard van de seksuele handelingen

Er zijn kwantitatieve en kwalitatieve gegevens voor handen over de aard van de seksuele handelingen of gebeurtenissen die als 'misbruik' zijn bestempeld.

In de Ierse survey (Goode e.a., 2003)²⁰ was in 28 van de 30 gerapporteerde misbruikgevallen (93,3 procent) sprake van lichamelijk contact. In twee van deze 28 gevallen ging het om vormen van penetratie.

Het Noord-Amerikaanse onderzoek op basis van de meldingen bij de Rooms-Katholieke Kerk beschrijft dat 57,3 procent van het misbruik uit betastingen onder de kleren van het kind bestond (John Jay 2004, 2006; Terry, 2008). Daarnaast betrof het gerapporteerde misbruik betastingen over de kleren van het kind (56,8 procent), uitkleden van het kind (27,5 procent), orale seksuele handelingen door de pleger (27,3 procent) en penetratie of pogingen daartoe (25,1 procent). Ook was er soms ook sprake van 'paraphilic behavior'²¹ (bijvoorbeeld sadomasochistische handelingen, urineren). In 3280 (34 procent) van het totaal aantal beschuldigingen was sprake van vormen van binnendringen in het lichaam (oraal, vaginaal, anaal). De meerderheid van de priesters pleegde meerdere vormen van seksuele handelingen. Het betreft gegevens op basis van informatie in dossiers van beschuldigingen tegen de Rooms-Katholieke Kerk. Er kan sprake zijn van vertekening in negatieve richting, dus ernstiger vormen van seksuele handelingen.

Daarnaast zijn kwantitatieve gegevens beschikbaar over de aard van de seksuele handelingen bij misbruik in rooms-katholieke instellingen geleid door religieuze ordes en congregaties in Ierland. Bijna een kwart (24 procent) van de ondervraagden in de studie van Carr e.a. (2009) rapporteerde betasten en (wederzijdse) masturbatie, 18,6 procent noemde orale, vaginale of anale penetratie en 6,9 procent pogingen tot orale, vaginale of anale penetratie. Een klein aantal respondenten (3,2 procent) rapporteerde alleen non-contactvormen.

Kwalitatieve gegevens over de aard van de seksuele handelingen berusten op vier kleinschalige klinische studies (N varieert van 4 tot 26). Ponton en Goldstein (2004) vinden in hun klinische studie onder 26 mannelijke slachtoffers van seksueel misbruik door rooms-katholieke priesters dat in 50 procent van de gevallen orale seks deel uitmaakte van de gepleegde seksuele handelingen en in 31 procent van de gevallen anale seks. Isely e.a. (2008) vermelden betasten, wederzijds aftrekken en orale seks in hun studie onder negen mannelijke slachtoffers van misbruik door rooms-katholieke priesters. Fater en Mullaney (2000) rapporteren in hun onderzoek onder zeven mannelijke slachtoffers van drie verschillende geestelijken (waaronder twee rooms-katholieke priesters) vooral ernstige vormen zoals anale penetratie. Deze gegevens uit de kwalitatieve studies dat onder mannelijke slachtoffers uiteenlopende seksuele handelingen worden genoemd, zijn in overeenstemming met de onderzoeksliteratuur over seksueel misbruik van jongens (zie o.a. Holmes & Slap, 1998). Een van de weinige klinische beschrijvingen van vrouwelijke slachtoffers van seksu-

eel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk meldt dat de aard van de seksuele handelingen varieerde van betasten boven en onder kleren, het moeten betasten van de pleger tot orale, vaginale en anale penetratie (Colarusso, 2009). Het betreft een beschrijving van de misbruikervaringen van vier zussen die in hun kindertijd in elkaars bijzijn door dezelfde priester jarenlang werden misbruikt.

Aangezien de meeste gegevens over de aard van de seksuele handelingen afkomstig zijn uit selectieve steekproeven, valt er weinig meer over te zeggen dan dat de aard van de handelingen uiteenloopt.

3.3 Duur en frequentie

Over de duur en frequentie van het seksueel misbruik is weinig bekend. Uit het Noord-Amerikaanse onderzoek van het John Jay College gebaseerd op meldingen bij de Rooms-Katholieke Kerk blijkt dat ruim een kwart (29 procent) van de beschuldigingen een eenmalig incident betreft (John Jay, 2004). In de meerderheid van de gevallen gaat het om seksueel misbruik dat twee keer of vaker plaatsvond. In dit onderzoek is naast de duur van het misbruik van het slachtoffer, ook gekeken naar de duur van het misbruikende gedrag van de pleger (Terry, 2008).²²

Uit de Ierse survey, een aselechte studie onder de algemene bevolking, kwam een hoger aantal eenmalige incidenten naar voren (Goode e.a., 2003). In deze survey rapporteerden 45 procent van de in totaal 22 misbruikte jongens en vijf (62 procent) van de acht misbruikte meisjes eenmalig seksueel misbruik.

Het onderzoek naar misbruik in rooms-katholieke instellingen geleid door religieuze ordes en congregaties in Ierland meldt een gemiddelde duur van 2,83 jaar ($SD = 0,99$) van het seksueel misbruik (Carr e.a., 2009). De frequentie waarmee het misbruik plaatsvond varieerde van één keer (10,5 procent), twee tot tien keer (18,6 procent), elf tot honderd keer (16,6 procent) tot meer dan honderd keer (9,7 procent).

Informatie over de duur en frequentie van het seksueel misbruik komt uit vier kwalitatieve studies en is als volgt: Ponton en Goldstein (2004) melden onder een groep van 26 mannelijke adolescente en volwassen slachtoffers van priesters een gemiddelde duur van het seksueel misbruik van twee jaar (variërend van een keer tot een achttien jaar durende gedwongen seksuele relatie). Een frequentie variërend van eenmalig incident tot meermalige ervaringen wordt in de andere kwalitatieve studies onder mannelijke slachtoffers genoemd (Fater & Mullaney, 2000; Isely e.a., 2008). De vier vrouwelijke slachtoffers in de beschrijving van Colarusso (2009) melden regelmatig misbruik gedurende een langere tijd (vier jaar).

Op grond van bovenstaande gegevens kan alleen worden geconcludeerd dat seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk en haar instellingen over een langere periode kan voortduren.

3.4 Gebruik van geweld, beloning en 'grooming'

Het gedetailleerd onderzoeken van vormen van verleiding, misleiding, dwang, geweld en overwicht is belangrijk. Deze fenomenen kunnen mede bepalend zijn voor de emotionele reactie op het seksueel misbruik en de gevolgen ervan voor het slachtoffer (zie Draijer, 1990 en Holmes & Slap, 1998). Surveyonderzoek (Langeland & Van der Vlugt, 1990) en

klinische studies (o.a. De Jong e.a., 1983) naar extrafamiliaal seksueel misbruik van meisjes laten zien dat vormen van verleiding, chantage en fysieke dwang vaker voorkomen bij misbruik door voor het slachtoffer bekende daders. Bij incidenten met onbekende daders blijkt vaker sprake te zijn van lichamelijk geweld dan bij bekende daders (26,2 procent versus 12,6 procent) (Langeland & Van der Vlugt, 1990). Dreiging met of het gebruikmaken van fysieke dwang lijkt bij seksueel misbruik van jongens afhankelijk te zijn van de leeftijd van het slachtoffer en de sekse van de pleger (zie Holmes & Slap, 1998). Bij oudere slachtoffers en bij mannelijke plegers is vaker sprake van fysieke dwang of dreiging daarmee.

De gegevens over het gebruik van geweld en het krijgen van beloningen bij seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk lopen uiteen en lijken afhankelijk te zijn van de soort steekproef. Het Noord-Amerikaanse onderzoek van het John Jay College naar de meldingen bij de Rooms-Katholieke Kerk (John Jay, 2004) laat het volgende beeld zien: in 20,9 procent van de gevallen was er sprake van enige vorm van beloning (o.a. cadeautjes, alcohol en drugs, geld, 's avonds langer opblijven, extra sportmogelijkheden of bioscoopbezoek). Het geven van beloningen en 'socializing with the family'²³ kwamen vaker voor dan het gebruikmaken van geweld (Terry, 2008). Bedreigingen waren meestal van psychologische aard, niet van fysieke. Deze gegevens zijn in overeenstemming met de gegevens uit onderzoek naar meldingen van seksueel misbruik van minderjarigen door kerkelijke ambtsdragers bij de politie (Firestone e.a., 2009).

Ook komt een soortgelijk beeld naar voren uit drie van de eerder genoemde vier kwalitatieve studies. De vierde studie geeft op dit punt geen informatie. Colarusso (2009) meldt het gebruik van overwicht en fysieke overmacht om seksuele handelingen af te dwingen, maar ook het gebruik van fysiek geweld en het uiten van verbale bedreigingen in zijn studie onder vier vrouwelijke slachtoffers van een priester. Er was geen sprake van het winnen van het vertrouwen van het minderjarige slachtoffer voordat het misbruik begon, maar wel van het winnen van het vertrouwen van haar ouders. Op deze wijze kreeg de pleger onbeperkt toegang tot de kinderen in het betreffende gezin. Bedreiging en manipulatie worden door Fater en Mullaney (2000) gerapporteerd in hun studie onder zeven mannelijke slachtoffers van drie verschillende geestelijken. Ponton en Goldstein (2004) vinden dat in de helft van de 26 misbruikgevallen door rooms-katholieke priesters sprake was van fysieke dwang en dat in alle gevallen sprake was van psychologische vormen van dwang.

Hieronder wordt apart aandacht besteed aan het fenomeen 'grooming', dat verwijst naar het proces waarmee pedoseksuelen die hun misbruik weloverwogen plannen, hun potentiële slachtoffers manipuleren om 'mee te doen' aan de seksuele handelingen en hen isoleren van hun familie en vrienden (Elliott e.a., 1995; Lawson, 2003; zie ook Knoll, 2010). Onderzoek heeft aangetoond dat er evenals bij niet-kerkelijke pedoseksuelen bij kerkelijke pedoseksuelen ook sprake is van 'grooming' van kinderen door het aanbieden van tijd, affectie en vriendschap (Saradjian & Nobus, 2003; Sullivan & Beech, 2004).

In diverse publicaties van theoretische aard wordt aandacht besteed aan de psychodynamiek van het proces 'grooming' of emotionele verleiding (Salter, 1995). Deze termen worden gebruikt om het proces aan te duiden waarin een pleger op kundige wijze het kind in een situatie manipuleert waarin hij of zij gemakkelijker misbruikt kan worden en tegelijkertijd minder geneigd is om het misbruik naar buiten te brengen. 'Befriending', het zich als een vriend gedragen, maakt onderdeel uit van dit proces, evenals het cultiveren van een speciale (emotionele) band met het kind, het spreken over onzekerheden (dat kan seksuele thema's betreffen) van het kind en het belonen van het kind met uitstapjes, cadeautjes, snoepgoed, en dergelijke. Door de nadruk te leggen op de exclusiviteit van de relatie, verwijdt het kind zich steeds verder van de ouders. Indien geen vader in het gezin

is, kan de pleger geleidelijk steeds meer een ‘vaderrol’ op zich nemen. Ook kan sprake zijn van het normaliseren van afwijkend seksueel gedrag (‘dit hoort bij seksuele voorlichting’). In de klinische observaties van en studies onder de slachtoffers van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk komen dergelijke processen naar voren.

McAlinden (2006) suggereert dat het proces van ‘grooming’ vaak niet alleen van toepassing is op het kind, maar ook op hun familie en de lokale (kerk)gemeenschap. In het geval van ‘institutional grooming’ hebben de plegers veelal een beroep waarin ze met kinderen werken. Door verleiding, misleiding en manipulatie wordt het seksueel misbruik binnen de instelling gemaskeerd en wordt tegelijkertijd controle over de slachtoffers uitgeoefend (zie Colton e.a., 2010). Ook de niet-misbruikende stafleden van de instelling kunnen in dit proces worden betrokken om hun stilzwijgen te bewerkstelligen (Green, 2001; Sullivan & Beech, 2002).

Op grond van bovenstaande gegevens kan worden geconcludeerd dat de manier waarop kinderen tot het seksuele contact gebracht worden sterk kan variëren.

3.5 Locatie en omstandigheden

Uit de geraadpleegde internationale literatuur blijkt dat het seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk zich op uiteenlopende locaties afspeelt. De gegevens uit twee onderzoeken op basis van meldingen (Bottoms e.a., 1995; Terry e.a., 2008) en uit klinische studies (o.a. Mart, 2004 en Colarusso, 2009) komen grotendeels overeen. Het betreft onderzoek in de Noord-Amerikaanse situatie gebaseerd op meldingen bij de Rooms-Katholieke Kerk. De onderzoekers van het John Jay College vinden dat het misbruik meestal plaatsvindt bij de priester thuis (41 procent). Andere locaties die genoemd worden zijn: in het kerkgebouw (16 procent), bij het slachtoffer thuis (12 procent), in een vakantiehuis (10 procent), op school (10 procent) en in de auto (10 procent) (Terry, 2008). Deze gegevens komen overeen met die door Bottoms e.a. (1995) worden gerapporteerd.

De conclusies van het hiervoor genoemde onderzoek naar meldingen dat het misbruik meestal plaatsvindt bij de priester thuis zijn niet in overeenstemming met de gegevens uit de Ierse survey (Goode e.a., 2003). Wellicht kan dit worden verklaard door het feit dat het in de Noord-Amerikaanse studies voornamelijk misbruik in een parochiale context betreft, terwijl het in de Ierse studie ook in een substantieel aantal gevallen (45 procent) om misbruik in onderwijsinstellingen gaat. Opvallend in de Ierse studie is namelijk dat bijna driekwart (72,7 procent) van de 22 misbruikte jongens de school als locatie noemt waar het misbruik plaatsvond. Daarnaast noemen de misbruikte jongens als locatie de auto (9,1 procent), het kerkgebouw, het zwembad, thuis of ergens buiten (18,2 procent). Het misbruik onder de acht meisjes vond frequent plaats in het huis van het slachtoffer (37,5 procent). Daarnaast worden de werkplek van de pleger, de biechtstoel, een openbare gelegenheid, een instelling en de scouting als locaties genoemd.

Informatie over de omstandigheden komt uit klinische studies (o.a. Mart, 2004; Colarusso, 2009). Er zijn aanwijzingen dat de omstandigheden afhankelijk kunnen zijn van de sekse en leeftijd van het kind. Hieronder worden twee voorbeelden gegeven. De omstandigheden wisselen in termen van de aanwezigheid van andere kinderen tijdens het misbruik.

- Colarusso (2009) beschrijft jarenlang ernstig seksueel misbruik van vier zusjes door een rooms-katholieke priester. Deze man had onbeperkt toegang tot de kinderen, hij kwam vaak bij hen thuis over de vloer en paste op de kinderen als de ouders weg waren. Hij mis-

bruikte de meisjes afwisselend in elkaars bijzijn bij de kinderen thuis, in de auto of op het strand. De ouders waren religieuze mensen die zeer frequent de Rooms-Katholieke Kerk bezochten. Ze beschouwden de priester als een gewijde man die dicht bij God stond en zijn leven opofferde ten dienste van anderen. De priester werd frequent uitgenodigd om op zondag te komen eten. De ouders voelden zich vereerd om hem thuis te mogen ontvangen en werden door hem misleid dat hun dochters in betrouwbare handen waren. Dat hun dochters tijd doorbrachten met de priester werd gezien als een manier voor 'instilling highly valued moral and religious values'. Over seksualiteit werd thuis niet openlijk gesproken.

- Mart (2004) omschrijft omstandigheden waaronder het seksueel misbruik kon plaatsvinden onder 25 mannelijke slachtoffers. Veel jongens in deze studie waren misdienaar geweest of als kind of jongere op andere wijze actief betrokken bij activiteiten die door de Rooms-Katholieke Kerk werden georganiseerd. Het waren over het algemeen jongens die verlegen waren in de aanwezigheid van leeftijdgenoten, en die contacten met leeftijdgenoten vermeden. Zij gaven de voorkeur aan filosoferen over levens- en geloofsvragen. Een aanzienlijk aantal slachtoffers rapporteerde dat ze op twaalf- en dertienjarige leeftijd individueel les kregen van de latere pleger over de seksuele ontwikkeling naar aanleiding van vragen die ze hierover gesteld hadden. Dit schiep voor de pleger de ideale omstandigheden voor het seksueel misbruik. Volgens de auteur gaf de positie van de priester als leraar seksuele voorlichting en begeleider bij onzekerheden en worstelingen van de jongens een unieke positie voor het selecteren en 'groomen' van de slachtoffers die worstelden met seksuele conflicten.

3.6 Kenmerken van de slachtoffers

In deze paragraaf worden de beschikbare onderzoeksgegevens over het geslacht van het kind en de leeftijd van het kind bij aanvang van het seksueel misbruik beschreven. Daarnaast wordt een overzicht gegeven van de onderzoeksgegevens over de gezinsachtergronden van de slachtoffers. Vervolgens worden de gegevens die bekend zijn over andere belastende ervaringen in de jeugd of later beschreven.

3.6.1 Geslacht van het kind

De gegevens over de sekse van de misbruikte kinderen en jongeren lopen uiteen en zijn afhankelijk van de soort steekproef waarop ze zijn gebaseerd. Vier van de geraadpleegde onderzoeken onder slachtoffers laten zien dat de slachtoffers voornamelijk jongens zijn. Het betreft een onderzoek gebaseerd op meldingen bij de Rooms-Katholieke Kerk (John Jay, 2004, 2006), een onderzoek in rooms-katholieke instellingen (Perry e.a., 2005a), een onderzoek onder (actieve) rooms-katholieken (Rossetti, 1995) en surveyonderzoek (Goode e.a., 2003).

De onderzoekers van het John Jay College vinden in hun onderzoek naar meldingen bij de Rooms-Katholieke Kerk dat 81 procent van de slachtoffers jongens zijn. Onderzoek in rooms-katholieke instellingen voor opvoeding en zorg laat zien dat mannen significant vaker seksueel misbruik rapporteren dan vrouwen (Perry e.a., 2005a). Dit komt overeen met gegevens uit de studie van Tzeng en Schwarzin (1990) die significant hogere percentages seksueel misbruik door stafleden aantreffen bij jongens dan bij meisjes (1,7 procent versus 0,3 procent). Het betreft een studie onder meer dan tienduizend gemelde en gegrond verklaarde beschuldigingen van seksueel misbruik. In deze laatste studie is de religieuze

achtergrond van de staffleden niet bekend. Naast rooms-katholieke instellingen kan het dus ook gaan om instellingen van andere geloofsgemeenschappen of om niet-kerkelijke instellingen.

Rossetti (1995) rapporteert in zijn studie onder actieve rooms-katholieken dat er ongeveer twee keer zoveel mannen als vrouwen seksueel misbruik voor hun achttiende jaar door een priester noemden. Ook in het surveyonderzoek in Ierland blijkt dat bijna driekwart (73,3 procent) van de slachtoffers man is (Goode e.a., 2003).

Gegevens uit eerdergenoemd onderzoek onder daders/plegers bevestigen het beeld van voornamelijk jongens als slachtoffers. In de studie van Loftus en Camargo (1993) onder een grote groep priesters ($N=1322$) die aangemeld zijn voor behandeling gaat het in 96 procent van de gevallen om misbruik van jongens. Een andere studie onder plegers waarin gebruik is gemaakt van controlegroepen laat zien dat van de seksuele delinquenten die kinderen hebben misbruikt, de dertig rooms-katholieke geestelijken significant vaker (adolescente) jongens misbruikt hebben in vergelijking met een groep van 39 seksuele delinquenten waar geen geestelijken in zijn opgenomen (Haywood e.a., 1996). Deze gegevens komen overeen met de bevindingen van Sullivan en Beech (2004) dat de 41 mannelijke plegers met beroepen waarin met kinderen wordt gewerkt (meer dan de helft rooms-katholieke priesters en broeders) voornamelijk (73 procent) jongens als slachtoffers noemen. Er zijn wat dat betreft geen significante verschillen tussen rooms-katholieke geestelijken als plegers en plegers met een andere religieuze achtergrond dan rooms-katholiek (meest protestanten). Beide groepen religieuze plegers misbruikten vaker jongens (79,2 procent) dan meisjes (20,8 procent) (Langevin e.a., 2000).

Als een mogelijke verklaring voor de bevinding dat de slachtoffers vaak jongens zijn, wordt wel geopperd dat de geestelijkheid en religieuzen in het verleden makkelijker toegang hadden tot jongens (misdienaren, priesteropleidingen, jongensinternaten, patroonaatswerk voor jongens) dan tot meisjes (Clark, 2006). En dat geen vragen werden gesteld als priesters of religieuzen jongens uitnodigden voor het bezoeken van een voetbalwedstrijd of voor een ander uitje, terwijl dit minder vanzelfsprekend was voor meisjes (bijvoorbeeld Investigative staff of the Boston Globe, 2002). Deze gedachtegang komt overeen met een van de conclusies in een overzichtsartikel over kenmerken van pedoseksuelen (Murray, 2000): een grotere frequentie van jongens als slachtoffers van volwassen mannen lijkt niet zozeer een duidelijk motief te weerspiegelen (Sullivan & Beech, 2004), maar eerder gerelateerd te zijn aan gelegenheidsfactoren zoals een grotere toegang van mannen tot jongens zonder dat er enige vorm van toezicht was.

Het bovenstaande beeld dat de slachtoffers vaker jongens dan meisjes zijn, wordt niet ondersteund door de gegevens uit onderzoek op basis van meldingen bij hulpverleners. Op basis van bij de hulpverlening gemelde gevallen geven Bottoms e.a. (1995) aan dat er sprake is van ongeveer evenveel jongens als meisjes als slachtoffers bij rooms-katholieke religieuzen als plegers (gemiddeld 1,38 meisjes en 1,21 jongens als slachtoffer per casus). De reden voor dit verschil in bevindingen is niet duidelijk.

Uit de kwalitatieve studies onder slachtoffers komt nauwelijks informatie over de sekse van de kinderen, omdat deze studies vaak beperkt zijn tot alleen mannen of alleen vrouwen.

3.6.2 Leeftijd van het kind

De leeftijd van de kinderen bij aanvang van het misbruik loopt uiteen en lijkt afhankelijk te zijn van het geslacht van het kind. De resultaten van het onderzoek naar meldingen bij de Rooms-Katholieke Kerk uitgevoerd door het John Jay College in de Verenigde Staten

wijzen uit dat jongens vaker op oudere leeftijd worden misbruikt dan meisjes (John Jay, 2004, 2006). Deze gegevens komen overeen met die uit survey-onderzoeken naar seksueel misbruik van kinderen en jongeren, waarin zowel de ervaringen van jongens als die van meisjes bestudeerd zijn (o.a. Finkelhor, 1979; Vennix, 1983; Baker & Duncan, 1985).

Op basis van het onderzoek onder gemelde gevallen rapporteerden de onderzoekers van het John Jay College dat de grootste groep slachtoffers (51 procent) tussen de elf en veertien jaar was. Ruim een kwart (27 procent) van de slachtoffers was tussen de vijftien en zeventien jaar, 16 procent was tussen de acht en tien jaar, en 6 procent was jonger dan zeven jaar. Bottoms e.a. (1995) vonden een gemiddelde leeftijd van 9,71 (geen SD bekend) bij aanvang van het gemelde seksueel misbruik bij hulpverleners. In hun studie onder vrouwelijke religieuzen troffen Chibnall e.a. (1998) een gemiddelde leeftijd bij aanvang van het seksueel misbruik aan van 8,7 jaar ($SD = 3,8$) aan.

In hun kwalitatieve studie onder 26 mannelijke slachtoffers troffen Ponton en Goldstein (2004) een gemiddelde leeftijd van twaalf jaar aan waarop het misbruik begon, de slachtoffers varieerden in leeftijd van vijf tot zeventien jaar.

Onderzoek naar institutioneel misbruik in Ierse instellingen trof een gemiddelde leeftijd waarop het misbruik begon van 10,73 jaar ($SD = 2,87$) aan (Carr e.a., 2009).

3.6.3 Gezinsachtergrond van de slachtoffers

In vijf van de zeven kwalitatieve studies wordt in de context van de omstandigheden waaronder het misbruik kon plaatsvinden ook gerapporteerd over de gezinsachtergronden van de slachtoffers (Fater & Mullaney, 2000; Mart, 2004; Ponton & Goldstein, 2004; Van Wormer & Berns, 2004; Isely e.a., 2008). Het betreft selectieve informatie, want het gaat hier om retrospectieve gegevens. Op dit punt ontbreken gegevens uit surveyonderzoek.

Bestudering van deze literatuur over de slachtoffers van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk en hun gezin van herkomst, hoewel beperkt, geeft enerzijds een beeld dat de gezinsleden godvruchtige of vrome gelovigen waren, toegewijd aan de Rooms-Katholieke Kerk. Gezinnen en families dus waarin de invloed en macht van de Rooms-Katholieke Kerk duidelijk aanwezig was. Gehoorzaamheid, zonde, biecht, vergiffenis waren belangrijke thema's. Dagelijkse activiteiten en onderwijs waren sterk verweven met het geloof. Sommige gezinnen (ouders) kregen emotionele, financiële en spirituele ondersteuning vanuit de Rooms-Katholieke Kerk. Het was in deze context dat kinderen werden verleid of misleid ('groomed') en daarna misbruikt (zie Wind e.a., 2008).

Anderzijds komt ook een beeld naar voren van behoefte aan emotionele ondersteuning van de kinderen die later misbruikt zijn. Bij seksueel misbruik kunnen affectieve verwaarlozing van de kinderen, gebrek aan fysieke koestering en problematische gezinsverhoudingen voor een deel bijdragen aan een verhoogde kwetsbaarheid van kinderen om te worden misbruikt (zie de kwetsbaarheidshypothese: Draijer, 1988). De kwetsbaarheidshypothese veronderstelt dat kinderen die onvoldoende aandacht en koestering ontvangen van hun ouders, doordat deze letterlijk of figuurlijk afwezig zijn, of doordat de kinderen zelf weinig tijd bij het gezin doorbrengen door lange verblijfsperiodes in de internaten, ontvankelijker zijn voor aandacht en affectie van anderen en wellicht gretig en aanhankelijk reageren op plegers die hen in eerste instantie de aandacht en warmte geven die zij thuis niet krijgen. Vervolgens buiten plegers de aanhankelijkheid uit om de kinderen seksueel te misbruiken. Plegers zouden juist deze kinderen vaker als hun slachtoffer uitkiezen omdat zij minder weerbaar overkomen; ze zijn bijvoorbeeld verlegen of eenzaam. De schuld voor het gebeurde zoeken ze bij zichzelf. Deze kinderen zullen minder het gevoel hebben bij hun ouders terecht te kunnen, omdat deze te zeer in beslag genomen worden door per-

soonlijke of relationele problemen. Of omdat de kinderen zich losgeweekt voelen van hun gezin door lange verblijfsperiodes in internaten, wat in sommige gevallen afgesloten gemeenschappen betrof.

Het bovenstaande beeld van godvruchtige gezinnen en de behoefte aan emotionele ondersteuning door een andere volwassene dan een ouder is beschreven door Bera (1995). Met behulp van klinische observaties onderscheidt Bera twee groepen onder jongens die door kerkelijke ambtsdragers (niet per definitie rooms-katholiek) misbruikt zijn: zij die uit families komen die zeer betrokken zijn bij de betreffende geloofsgemeenschap en daarom een groot vertrouwen hebben in religie en geestelijken en zij die uit probleemgezinnen komen. In de literatuur zijn ook voorbeelden te vinden van een combinatie van de twee groepen.

Hieronder wordt een overzicht gegeven van de informatie over de gezinsachtergrond uit de vijf kwalitatieve studies onder slachtoffers.

Mart (2004) beschrijft aan de hand van klinische observaties dat bijna alle 24 misbruikte mannen uit gezinnen kwamen waarin minstens een van de ouders zeer religieus en toegewijd aan de Rooms-Katholieke Kerk was. Religie was een erg belangrijke factor in het gezinsleven.

Uit de klinische studie onder 26 mannelijke slachtoffers van Ponton en Goldstein (2004) komt het volgende beeld naar voren van de gezinsachtergrond van de jongens en mannen: 42 procent komt uit een warm en hecht gezin, 23 procent noemt een intact gezin maar beschrijft de ouderlijke relatie als emotioneel afstandelijk, 19 procent noemt fysieke mishandeling en/of ernstig disfunctioneren en 12 procent geeft aan dat hun vader tijdens de jeugdjaren afwezig was. Van vijf van de 26 mannen ontbreekt informatie over de gezinsachtergrond.

Zeven van de negen geïnterviewde mannen in de kwalitatieve studie van Isely e.a. (2008) omschrijven hun gezinsachtergrond als 'typisch katholiek' (zie ook Wind e.a., 2008). Acht mannen beschrijven de ouderlijke relatie als emotioneel afstandelijk. Zelf rapporteren zij een gemis aan aandacht van hun vaders. Geen van de negen geïnterviewde mannen rapporteert geestelijke gezondheidsproblemen in het gezin van herkomst. De meeste mannen waren als kind of jongere actief in de lokale Rooms-Katholieke Kerk als misdienaar. Het heilige ontzag en de eerbied van de ouders voor de onschendbaarheid van de geestelijkheid en het stellige geloof in de betrouwbaarheid van de geestelijkheid werden doorgegeven aan de kinderen. De aandacht van een volwassene, in het bijzonder van een vertrouwensfiguur met een belangrijke sociale status was voor veel van de jongens van grote betekenis. Het samengaan van de hunkering naar volwassen (ouderlijke) emotionele ondersteuning en diepe achting voor de geestelijkheid kan volgens Isely en collega's (2008) tot een verhoogde kwetsbaarheid van de jongens voor aandacht en uitingen van affectie van anderen hebben geleid. Een andere factor die bijgedragen kan hebben aan een grotere ontvankelijkheid voor ongewenste seksuele toenaderingen is volgens de auteurs de naïviteit van de kinderen op het gebied van de seksualiteit.

Fater en Mullaney (2000) schrijven dat de zeven mannelijke slachtoffers van misbruik door drie geestelijken zichzelf herinneren als anders dan andere kinderen. Kwetsbaar, stil en hunkierend naar aandacht van de priester. Velen beschrijven hun vader als afstandelijk, een workaholic of een alcoholist. De mannen in deze studie onder lotgenoten denken dat zij als kind zorgvuldig door de pleger werden uitgekozen.

In de kwalitatieve studie van Van Wormer en Berns (2004) onder negen vrouwelijke slachtoffers van misbruik door rooms-katholieke ambtsdragers of functionarissen bleek dat alle negen vrouwen of hun vader op jonge leeftijd hadden verloren of dat zij in hun kindertijd emotioneel vervreemd geraakt waren van hun vaders.

Het is onduidelijk of de hiervoor gepresenteerde gegevens uit de vijf kwalitatieve studies de kwetsbaarheidshypothese ondersteunen. Het betreft klinische observaties of kwalitatieve gegevens gebaseerd op kleine steekproeven. En er is geen gebruikgemaakt van controlegroepen. Het lijkt aannemelijk dat factoren die buiten de controle van het slachtoffer liggen, zoals motieven en achtergronden van plegers (zie o.a. Whitaker e.a., 2008) en toevalsfactoren, een grotere rol spelen in het voorkomen van seksueel misbruik dan verschillen in gezinsachtergronden.

3.6.4 Andere vormen van traumatisering

Uit de literatuur is bekend dat een samenhang bestaat tussen verschillende vormen van kindermishandeling en andere ingrijpende gebeurtenissen in de kindertijd of in het volwassen leven. Voorzichtigheid is geboden bij het toeschrijven van specifieke vormen van kindermishandeling zoals seksueel misbruik aan (specifieke vormen van) psychopathologie. Om een indruk te krijgen van de impact van het misbruik is het van belang om ook gegevens over andere belastende ervaringen te verzamelen zoals ervaringen van verlaten, affectieve verwaarlozing, fysieke mishandeling en dergelijke. De kans op psychopathologie neemt toe wanneer men meerdere vormen van kindermishandeling heeft ervaren. Ook toont retrospectief onderzoek een verband aan tussen de ernst van kindermishandeling en complexiteit van de symptomen c.q. de psychiatrische comorbiditeit²⁴ (o.a. Levitan e.a., 2003; Briere e.a., 2008). Onafhankelijk van kindermishandeling heeft het op jonge leeftijd opgroeien in instellingen een negatieve invloed op de ontwikkeling van veilige gehechtheidpatronen bij kinderen (zie o.a. Johnson e.a., 2006). Hierdoor neemt de kans op latere psychopathologie toe (zie bijvoorbeeld Bowlby, 1988; Rutter, 2006).

Het doel van deze paragraaf is een globale indruk te verkrijgen van de mate waarin slachtoffers van misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk andere vormen van (seksuele) traumatisering rapporteren.

Een van de conclusies in de rapporten van de commissie-Ryan (2009) en de commissie-Murphy (2009) in Ierland is dat seksueel misbruik niet los kan worden gezien van lichamelijke en emotionele mishandeling. De mate waarin andere vormen van traumatisering bij slachtoffers van seksueel misbruik door rooms-katholieke geestelijken en religieuzen voorkomen, is niet systematisch in kaart gebracht. De beschikbare informatie is grotendeels beperkt tot eerdere of latere ervaringen met seksueel geweld. Over ervaringen met lichamelijk geweld en/of emotionele mishandeling bij slachtoffers van seksueel misbruik op minderjarige leeftijd in de Rooms-Katholieke Kerk is weinig bekend. Onderzoek onder Les Enfants de Duplessis toont aan dat in de instellingen voor opvoeding en zorg van rooms-katholieke ordes en congregaties in de regio Québec in Canada gedurende de periode 1940 tot in de jaren vijftig zeer frequent sprake was van andere vormen van traumatisering naast seksueel misbruik (Perry e.a., 2005, 2006). Genoemd worden lichamelijke mishandeling door verzorgers (98,7 procent), emotionele verwaarlozing (96,2 procent), getuige van geweld (81,3 procent), verbale mishandeling door verzorgers (67,1 procent) en lichamelijke verwaarlozing (63,3 procent).²⁵ Wat betreft de plegers gaat het voornamelijk om leken, niet om leeftijdgenoten of zusters. De frequenties van deze andere vormen van traumatisering zijn niet representatief want gebaseerd op een selectieve steekproef. Het onderzoek geeft een beeld van de context van geweld en verwaarlozing waarin veel van deze kinderen en jongeren zijn opgegroeid.

Onderzoek op basis van meldingen geeft ook informatie over het voorkomen van andere vormen van traumatisering onder de slachtoffers. Carr en collega's (2010) hebben bij een steekproef van melders van institutionele mishandeling in Ierland bij de Commission

to Inquire into Child Abuse een korte gevalideerde schriftelijke vragenlijst naar traumatische ervaringen (kindermishandeling en verwaarlozing) afgenomen.²⁶ Ruim een derde (38 procent) van de 121 volwassenen die zich voldoende konden herinneren van de tijd dat ze nog thuis woonden rapporteerde minstens één vorm van trauma in het gezin van herkomst, bij 36 procent was sprake van twee verschillende vormen van trauma, bij 20 procent van drie verschillende vormen en bij 15 procent zelfs van vier verschillende vormen van trauma. Een klein aantal melders (3 procent) rapporteerde alle vijf verschillende vormen van mishandeling en verwaarlozing in het gezin van herkomst die men in de vragenlijst kan invullen. De gegevens over andere soorten van traumatisering uit deze studie vormen geen betrouwbare indicatie van de werkelijke omvang van andere traumatisering onder minderjarige slachtoffers van seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk. Maar wat de studie op zijn minst duidelijk maakt, is dat in deze groep melders traumatische gebeurtenissen buiten de rooms-katholieke context ruim voorhanden zijn. Dat is een belangrijke constatering, want het betekent een complicatie voor elke poging om causale relaties te leggen tussen seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk en psychopathologie van de slachtoffers.

In een enkele klinische studie is gerapporteerd over het voorkomen van andere vormen van traumatisering, meerdere ervaringen met seksueel misbruik in het bijzonder. Geen van de negen geïnterviewde mannen in de kwalitatieve studie van Isely e. a. (2008) noemde eerdere ervaringen met seksueel misbruik in de kindertijd. Een van de 25 mannen uit de studie van Ponton en Goldstein (2004) rapporteert seksueel misbruik door iemand anders na een episode van misbruik door een priester. En – zoals eerder beschreven – negentien procent van de mannen noemt fysieke mishandeling of ernstig disfunctioneren in het gezin van herkomst. Van Wormer en Berns (2004, pagina 54) citeren een vrouw die als kind eerst door haar stiefvader is misbruikt en vervolgens door een pater over de impact van deze ervaringen: 'I know what it's like to be a victim in a church and outside a church. It is different. When it's done in a church (...) it holds even more power over you (...) As horrific as my abuse was at the hands of my stepfather, with [the priest], I had to piece together my soul (...) You are not only raped physically and emotionally, but when someone messes with your spirituality, you are in for a whole lot of problems.'

Ook zijn er enkele gegevens gebaseerd op kwantitatief onderzoek. In een survey onder vrouwelijke religieuzen rapporteerde bijna een derde van de misbruikte vrouwen seksueel misbruik voor het achttiende jaar door meer dan één pleger (Chibnall e. a., 1998). Deze groep religieuze vrouwen die meervoudig seksueel misbruik – dit is seksueel misbruik door verschillende plegers zonder dat deze plegers gezamenlijk optreden – rapporteerde noemt significant vaker dan de niet-misbruikte groep ook latere ervaringen met seksueel ongewenst gedrag:²⁷ ongewenste intimiteiten op het werk (religieuze setting) (15,3 procent versus 7,9 procent),²⁸ ongewenste seksuele intimiteiten door zusters in de religieuze gemeenschap (17,5 procent versus 10,0 procent)²⁹ en andere vormen van seksuele traumatisering (verkrachting, date rape, aanranding) (20,2 procent versus 12,6 procent).³⁰ Zusters die als kind seksueel misbruikt waren door een geestelijke of een vrouwelijke religieuze gaven significant vaker aan ook als volwassene seksueel te zijn lastig gevallen dan zusters die misbruikt waren door een leek (31,6 procent versus 13,7 procent).³¹ Dit laatste onderzoek verschaft vooral inzicht in de prevalentie van andere vormen van seksuele traumatisering in een specifieke populatie van rooms-katholieken in de Verenigde Staten.

Op grond van de bovenstaande gegevens is duidelijk dat de kennis over andere vormen van traumatisering beperkt is. Er kan worden geconcludeerd dat het van belang is om ook gegevens over andere belastende ervaringen in de jeugdjaren te verzamelen zoals ervaren-

gen met fysieke en emotionele mishandelingen en verwaarlozing in rooms-katholieke instellingen en ervaringen van verlating, affectieve verwaarlozing, fysieke mishandeling, seksuele traumatisering buiten de context van de Rooms-Katholieke Kerk.

3.7 Kenmerken van de plegers

In deze paragraaf worden de beschikbare onderzoeksgegevens over het geslacht van de pleger, het aantal plegers en de positie of functie van de pleger binnen de Rooms-Katholieke Kerk beschreven.

Gegevens over de kenmerken van plegers komen grotendeels uit de eerder vermelde studies: onderzoek op basis van meldingen, onderzoek op basis van (dossier)studies onder daders en studies gebaseerd op steekproeven van slachtoffers. Er wordt niet altijd onderscheid gemaakt naar rooms-katholieke geestelijkheid of religieuzen onder de plegers en daders en het type misdrijf (minderjarigen en/of meerderjarigen). Daardoor is onderlinge vergelijking tussen de gegevens beperkt mogelijk. Ook is in de daderstudies vaak niet duidelijk of het om slachtoffers gaat die aan de zorg van het betreffende bisdom of religieuze orde of congregatie waartoe de pleger of dader behoort waren toevertrouwd. Dit laatste geldt overigens ook voor studies onder de algemene bevolking die in paragraaf 2.4.(1) beschreven zijn.

3.7.1 Geslacht van de pleger

Het meeste onderzoek betreft studies onder (slachtoffers van) mannelijke plegers. Hoe groot het percentage vrouwelijke plegers bedraagt, is nauwelijks iets bekend.³² De onderzoekers van het John Jay College (2004) treffen voor het merendeel (80 procent) mannelijke plegers aan in hun studie op basis van meldingen bij de Rooms-Katholieke Kerk. Omdat de meeste informatie in deze studie afkomstig is uit de bisdommen kan er sprake zijn van een vertekening in de richting van meer mannelijke (gewijde) plegers.

De informatie over vrouwelijke plegers is gebaseerd op kleine aantallen en er wordt nauwelijks informatie gegeven over de kenmerken van deze plegers. Bovendien gaat het om een zeer selecte groep, namelijk vrouwen die worden genoemd in onderzoek onder zusters (Chibnall e.a., 1998) en vrouwen die in aanraking zijn gekomen met justitie (Elliott, 1994; Travers, 2006).³³ De slachtoffers in deze studies zijn voornamelijk meisjes. Chibnall en collega's (1998) troffen in 3,2 procent van de gerapporteerde gevallen van seksueel misbruik van zusters een vrouwelijke religieuze aan als pleger. Elliott (1994) vond onder 95 vrouwelijke slachtoffers van seksueel misbruik dat 11 procent was misbruikt door een vrouwelijke pleger, zoals een vrouwelijke religieuze, een tante, een zus of een leerkracht. Onder de 32 mannelijke slachtoffers trof zij geen vrouwelijke religieuzen aan als plegers. Dat er weinig vrouwelijke plegers worden genoemd komt overeen met Nederlandse registratiegegevens van de politie dat in 1998 van de 1770 verdachten van een pedoseksueel delict slechts 3,4 procent vrouw was (Bijleveld e.a., 2000).

Over de kenmerken van plegers van 'institutional abuse' van minderjarigen is weinig bekend. De meeste informatie is verzameld in het kader van officiële onderzoeken naar aanleiding van schandalen, empirisch onderzoek is tot nu toe nauwelijks verricht. In de serie studies over Les Enfants de Duplessis worden vooral leken en niet zozeer de zusters of leeftijdgenoten als plegers genoemd (Perry e.a., 2005a). Voornamelijk mannelijke plegers dus.

3.7.2 Aantal slachtoffers en aantal plegers

De meeste informatie over het aantal slachtoffers per pleger/dader en het aantal plegers of beschuldigingen komt uit het Noord-Amerikaanse onderzoek uitgevoerd door het John Jay College. Ook komt informatie over het aantal slachtoffers uit een studie onder plegers die in behandeling zijn. Het betreft selectieve informatie want de plegers in deze twee studies zijn bij de autoriteiten bekend. Er is mogelijk sprake van een vertekening in de richting van ernstiger gevallen, dus meer beschuldigingen en meer slachtoffers.

Het onderzoek van het John Jay College gebaseerd op meldingen bij de Rooms-Katholieke Kerk laat zien dat er bij iets meer dan de helft (55,7 procent) van de priesters sprake was van één formele beschuldiging (aanklacht),³⁴ bij 26,9 procent van twee of drie,³⁵ bij 13,9 procent van vier tot negen³⁶ en bij 3,5 procent ($N=149$) was sprake van tien of meer formele beschuldigingen. De laatste groep was verantwoordelijk voor het misbruik van bijna drieduizend ($N=2960$) kinderen. Dit is 26 procent van het totaal aantal slachtoffers dat een beschuldiging indiende. Bij plegers met tien tot negentien beschuldigingen was de gemiddelde duur van het misbruik 18,10 jaar (range 5 tot 41 jaar), bij twintig of meer beschuldigingen 22,03 jaar (range 1 tot 35 jaar). Plegers met tien tot negentien beschuldigingen pleegden na ongeveer vier jaar in functie voor het eerst misbruik, terwijl priesters met twintig of meer beschuldigingen gemiddeld direct in het eerste jaar van hun functie het eerste misbruik pleegden. In vergelijking met priesters met meerdere beschuldigingen, bleken priesters met één beschuldiging vaker beschuldigd te worden door een vrouwelijk slachtoffer en door een slachtoffer in de leeftijd van vijftien tot zeventien jaar oud. Er was minder vaak sprake van penetratie als aard van het seksueel misbruik. De plegers met een enkele beschuldiging hadden minder vaak persoonlijkheidsproblemen en psychologische problemen dan plegers tegen wie meerdere beschuldigingen waren geuit. En zij waren vaker geneigd om het misbruik toe te geven.

Uit een deelstudie van het John Jay College blijkt dat het gemiddeld aantal slachtoffers per priester 2,7 ($SD=5,1$) is (Perillo e.a., 2008). Dat aantal stijgt tot 3,4 ($SD = 8,4$) indien ook mogelijke slachtoffers waarvoor geen formele beschuldiging is ingediend in de berekening worden meegenomen. Onder een groep van 4170 beschuldigde priesters treffen zij de volgende risicofactoren aan voor herhaald plegerschap: leeftijd van het slachtoffer, leeftijd van de pleger, alleen jongens als slachtoffer en een geschiedenis van traumatisering van de pleger. De priesters met meer slachtoffers waren de eerste keer dat ze misbruik pleegden jonger; hadden jongere slachtoffers; een langere duur van misbruikend gedrag en meer mannelijke slachtoffers dan plegers met minder slachtoffers (zie ook Mercado e.a., 2008). Er zijn geen duidelijke verschillen in aard van de seksuele handelingen, in 'grooming', bedreiging of beloning tussen de groepen plegers (Mercado e.a., 2008). Perillo e.a. (2008) concluderen op basis van hun analyses van de groep plegers die ter kennis van de politie zijn gekomen (een officieel rapport opgesteld) dat de risicofactoren voor herhaalde overtredingen in de groep misbruikers in de Rooms-Katholieke Kerk grotendeels overeenkomen met die zijn aangetroffen onder algemene populaties van seksuele delinquenten. Dit is echter niet empirisch getoetst. Ten slotte blijkt uit de analyse van Tallon en Terry (2008) die op basis van de gegevens uit het onderzoek uitgevoerd door het John Jay College een indeling maken in plegers met een bepaald type slachtoffer en plegers met willekeurige slachtoffers, dat plegers die willekeurige slachtoffers 'kiezen' veel meer slachtoffers maken door de tijd, meer 'grooming' gedrag vertonen en al op jongere leeftijd slachtoffers maken.

Relevant zijn verder nog de gegevens over het aantal geschatte slachtoffers per pleger ingedeeld naar beroep in de studie van Sullivan en Beech (2004). Deze studie toont aan dat met het vorderen van de behandeling het aantal door de plegers zelf genoemde slachtoffers

aanzienlijk kan stijgen.³⁷ Onder de religieuze plegers (voornamelijk rooms-katholieke priesters en broeders) werd het aantal slachtoffers per pleger aan het begin van de behandeling geschat op 15,23 ($SD=27,76$) en aan het einde van de behandeling op 43,65 ($SD=61,68$). De toename in het aantal geschatte slachtoffers onder de religieuze plegers was even groot als onder de plegers uit andere beroepsgroepen.

Informatie over gerapporteerde aantallen plegers bij seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk ontbreekt. Onderzoek naar seksueel misbruik door zorgverleners laat echter gevallen zien waarbij meerdere plegers samenwerken in de voorbereiding en uitvoering van het misbruik (o.a. Finkelhor e.a., 1988). Het betrof vooral vrouwelijke plegers onder wie in een kwart (25 procent) tot bijna driekwart (73 procent) van de gevallen het misbruik was gepleegd in samenwerking met iemand anders, meestal een man (Finkelhor & Russell, 1984; Finkelhor e.a., 1988). Onderzoek op basis van meldingen bij de politie van misbruik door verzorgers van kinderen (Moulden e.a., 2007) bevestigt dit beeld, evenals onderzoek onder een cohort van 111 vrouwelijke plegers van zedendelicten die bekend zijn bij de justitiële autoriteiten in Nederland (Wijkman e.a., 2010).

De vraag of er sprake is van geïsoleerde plegers of van clusters van plegers kan op basis van de beschikbare onderzoeksgegevens niet worden beantwoord.

3.7.3 *Positie/functie van de pleger*

Onderzoeksgegevens over relatiepatronen van plegers en slachtoffers zijn beperkt en gebaseerd op selectieve bronnen. Vaak wordt niet vermeld of de slachtoffers (alleen) kinderen betreffen die waren toevertrouwd aan de verantwoordelijkheid van de pleger. De meeste informatie over de positie of functie van de plegers komt uit onderzoek dat berust op meldingen en uit klinische studies onder slachtoffers of plegers.

Het Noord-Amerikaanse onderzoek gebaseerd op meldingen bij de Rooms-Katholieke Kerk uitgevoerd door het John Jay College laat zien dat de meerderheid (69 procent) van de beschuldigten seculiere priesters waren, gevolgd door priesterreligieuzen (22 procent) (John Jay, 2004, 2006). De meest genoemde functies van deze priesters waren onderpastoor (42 procent) en pastoor (25 procent). Bij de interpretatie van deze gegevens moet rekening worden gehouden met het feit dat er meer informatie aanwezig is uit dossiers van de bisdommen dan uit die van de religieuze ordes en congregaties. Daardoor kunnen de gegevens vertekend zijn in richting van meer beschuldigingen van seculieren (wereldheren).

Bottoms e.a. (1995) rapporteren in hun onderzoek gebaseerd op meldingen van religieus-gerelateerde kindermishandeling bij hulpverleners naast priesters en dominees ook jeugd-leiders, zusters, een medicijnman en een grieks-orthodoxe aartsbisschop. In bijna alle gevallen was de relatie tussen de pleger en het slachtoffer van dien aard dat de pleger iemand was die het kind kende en vertrouwde.

In de kwalitatieve studie van Isely en collega's (2008) worden de plegers beschreven als jongere mannen die allemaal een positie van vertrouwen bekleedden zoals een invloedrijke parochiepastor of een leerkracht in het voortgezet onderwijs.

In zijn onderzoek onder 444 plegers in behandeling geeft Camargo (1997) informatie over de setting waarin de werkzaamheden van de pleger plaatsvonden. De meerderheid van de plegers (54 procent) werkte in parochiaal verband, 22 procent werkte in een onderwijssetting, 11 procent had een verzorgende functie, 4 procent verrichtte werkzaamheden in meerdere settings en 9 procent in overige settings die niet nader worden beschreven. In deze Noord-Amerikaanse studie zijn de bisschoppen en priesters die onder de bisdommen

vallen in de meerderheid, namelijk 49 procent van de plegers. Priesterreligieuzen vormen iets meer dan een derde (38 procent) van de plegers, religieuze broeders 8 procent en dan is er een categorie overigen (5 procent).

De Engelse studie van Sullivan en Beech (2004) is een van de weinige studies waarin specifiek is gekeken of de pleger in zijn rol als kerkelijk functionaris een kind seksueel heeft misbruikt. De studie is uitgevoerd onder 41 plegers die met kinderen werkten. De steekproef bestond voor meer dan de helft ($N=21$) uit rooms-katholieke priesters (15 bisdommen, 6 ordes) en twee broeders.³⁸ Deze plegers gebruikten hun positie als geestelijke en als autoriteit om in contact met de slachtoffers te komen. Veertien van de 21 priesters werkten ook in het onderwijs en drie hadden een primair verzorgende rol in een instelling of een internaat. De twee broeders werkten in internaten. De overgrote meerderheid van de plegers was op de hoogte van de eigen seksuele aantrekkingskracht tot kinderen voorafgaand aan de beroepskeuze en loopbaan. Meer dan de helft van deze plegers had speciaal dit type beroep uitgekozen om toegang te hebben tot kinderen of had zich in de keuze van een werkplek deels laten leiden door de reden om kinderen te misbruiken.

Onderzoek onder de bevolking levert nauwelijks informatie over de positie of functie in de Rooms-Katholieke Kerk van de plegers. Het Ierse surveyonderzoek trof onder vrouwelijke slachtoffers vooral priesters als plegers aan en onder mannelijke slachtoffers zowel priesters als religieuzen (Goode e.a., 2003). Dit verschil in positie of functie van de plegers naar sekse van het slachtoffer is gerelateerd aan de setting waarin het misbruik indertijd plaatsvond, namelijk onderwijs. In Ierland zaten jongens vaker op internaten dan meisjes en daardoor kwamen ze meer in contact met geestelijken of religieuzen.

Omdat de gegevens over de positie en functie van de plegers berusten op selectieve informatie is generalisatie niet mogelijk. Het is de vraag of de gegevens die gebaseerd zijn op buitenlandse studies ook van toepassing zijn op de Nederlandse situatie.

3.8 Conclusie

Wat betreft de vraag 'wat is er bekend over de aard en omstandigheden van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk?' kan het volgende worden gezegd:

- De gegevens over de aard en omstandigheden van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk lopen zeer uiteen.
- Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk is een zeer uiteenlopend verschijnsel dat zich onder zeer uiteenlopende omstandigheden kan voordoen.

Duidelijk is dat seksueel misbruik niet alleen wat betreft seksuele handelingen, duur en geslacht en leeftijd van het kind sterk kan variëren, maar ook wat betreft de manier waarop kinderen tot het seksuele contact worden gebracht.

- Seksueel misbruik kan niet los worden gezien van lichamelijke en emotionele mishandeling.
- Als slachtoffers worden voornamelijk jongens gerapporteerd. De leeftijd van de kinderen bij aanvang van het misbruik loopt uiteen.
- Als plegers worden voornamelijk mannelijke (gewijde) religieuzen gerapporteerd.
- De gegevens over plegers en daders zijn zeer beperkt.
- Het is niet duidelijk of de buitenlandse gegevens van toepassing zijn op de Nederlandse situatie.

4 Gerapporteerde psychische klachten en symptomen

4.1 Inleiding

Een van de vragen van de Onderzoekscommissie heeft betrekking op de hulpverlening aan slachtoffers, hulp voor psychische problemen in het bijzonder. Het betreft de negende onderzoeksvraag: ‘Waarmee zijn slachtoffers van het misbruik op dit moment het meest geholpen?’ Om deze vraag naar hulpbehoefte te kunnen beantwoorden zijn gegevens over de actuele klachtenniveaus van de slachtoffers informatief. Daarnaast zijn gegevens over de aard en ernst van de klachten en symptomen die de slachtoffers rapporteren relevant. Wat is er bekend over de aard en ernst van de (actuele) psychische klachten en symptomen onder slachtoffers van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk?

Er is weinig onderzoek naar de (actuele) psychische gevolgen van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk. Onderzoek waarin gebruik werd gemaakt van gevalideerde vragenlijsten of diagnostische interviews om de gevolgen op gestandaardiseerde wijze in kaart te brengen ontbreekt bijna volledig. Ook is er een gebrek aan studies met een controlegroep en aan longitudinale studies. En in de onderzoeken die er zijn naar latere psychopathologie, ontbreekt meestal informatie over andere stressvolle ervaringen in de jeugd of later in het leven. Het doen van causaliteitsuitspraken over aan misbruik gerelateerde gevolgen is daarom niet mogelijk. Op basis van wetenschappelijk onderzoek wordt seksueel misbruik in de kindertijd evenals andere vormen van kindermishandeling gezien als een algemene, niet-specifieke risicofactor voor psychopathologie (zie het systematische overzichtsartikel van Maniglio, 2009). Hierbij dient te worden opgemerkt dat seksueel misbruik weliswaar pathologische consequenties heeft, maar dat die consequenties beperkt kunnen zijn in hun intensiteit (Rind e.a., 1998). Dat heeft alles te maken met de veerkracht van kinderen.

De volgende paragraaf beschrijft de gegevens die bekend zijn over de aard en ernst van de psychische klachten en symptomen.

4.2 Gerapporteerde klachten en symptomen

Kennis over de gevolgen van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk is grotendeels gebaseerd op klinische observaties en studies. De informatie is gebaseerd op (zeer) kleine aantallen. Bovendien gaat het om een zeer selecte groep van individuen die in aanraking zijn gekomen met de hulpverlening. Het is niet goed mogelijk om verbanden te leggen tussen de ernst van het misbruik en de gevolgen voor het slachtoffer. Dit neemt niet weg dat op basis van de bestaande gegevens wel een indruk kan worden verkregen van de klachten en symptomen die de slachtoffers rapporteren.

Zes van de acht kwalitatieve studies beschrijven de gerapporteerde klachten en symptomen van slachtoffers. Deze kwalitatieve studies beschrijven symptomen op langere termijn die overeenkomen met die welke zijn gevonden bij vormen van interpersoonlijke traumatisering op jonge leeftijd (zie Herman, 1992; Draijer, 2003) en in het bijzonder bij seksueel misbruik in machtsrelaties waarbij sprake is van contactervaringen (zie de meta-analyse van Paolucci e.a., 2001). De gerapporteerde gevolgen van vrouwelijke en mannelijke slachtoffers komen in grote lijnen met elkaar overeen. Genoemd worden posttraumatische stresssymptomen (herbelevingen, vermijding), dissociatie, angst, verminderde zelfwaardering, woede en frustratie, sociale en relationele problemen, problemen met intimiteit, seksuele problemen, depressiviteit, zelfmoordgedachten en -pogingen, gevoelens van vervreemding van andere mensen en aan het misbruik gerelateerde schuldgevoelens en schaamtegevoelens (Fater & Mullaney, 2000; Goode e.a., 2003,³⁹ Mart, 2004; Ponton & Goldstein, 2004; Isely e.a., 2008; Colarusso 2009; zie ook Flynn, 2008; Fogler, 2008). Daarnaast wordt verlies van spiritualiteit en wantrouwen ten opzichte van de Rooms-Katholieke Kerk gerapporteerd (McLaughlin, 1994; Fater & Mullaney, 2000; Goode e.a., 2003; zie ook de Fuentes, 1999), evenals gevolgen voor de seksuele identiteitsontwikkeling bij mannen (Isely e.a., 2008). Het grotere aantal homoseksuele misbruikcontacten in een bepaalde ontwikkelingsfase (puberteit) bij jongens leidt er wellicht toe dat het verschijnsel van twijfel aan de seksuele identiteit vaker voorkomt bij misbruikte mannen dan vrouwen (zie Van Outsem, 1992; Dijkstra, 1995). Het betreft selectieve informatie; er kan sprake zijn van een vertekening in negatieve richting. Deze studies geven geen zicht op de omvang en (de gradaties in) ernst van de gevolgen en op de actuele klachtenniveaus. De groep kinderen die misbruikt is, maar daar weinig tot geen negatieve gevolgen van ondervindt, is niet vertegenwoordigd in klinische studies.

Nast de informatie uit de klinische studies zijn er gegevens beschikbaar die gebaseerd zijn op onderzoek onder (actieve) rooms-katholieken. Hoewel het bij dit type onderzoek specifieke steekproeven betreft, zijn de bevindingen een waardevolle aanvulling op de geringe hoeveelheid kennis over de gevolgen.

Rossetti (1995) onderzocht de hypothese dat misbruik waarbij de pleger ofwel symbolisch ofwel in werkelijkheid een kerkelijk instituut representeert een significante rol speelt in problemen op het terrein van spiritualiteit en religie. Hij vergeleek drie groepen volwassen rooms-katholieken: zij die als kind niet seksueel misbruikt zijn ($N=1376$), zij die als kind seksueel misbruikt zijn maar niet door een priester ($N=307$) en zij die als kind door een priester seksueel misbruikt zijn ($N=40$). In de laatste groep worden vaker problemen genoemd met het vertrouwen in priesters en met het vertrouwen in God dan in de andere twee groepen slachtoffers. In het bijzonder was er een significant negatief effect voor vrouwen maar niet voor mannen in de mate van het vertrouwen in God. Ook was er een significant effect voor psychologische behandeling. Degenen die als kind seksueel misbruikt zijn en ooit in psychotherapie waren geweest ($N=152$) hadden significant minder vertrouwen in het priesterschap, de Rooms-Katholieke Kerk en God dan degenen die misbruikt waren maar niet in psychotherapie waren geweest ($N=194$).

De als kind misbruikte vrouwelijke religieuzen in de survey van Chibnall en collega's (1998) noemen het meest frequent gevoelens van schuld en schaamte, angst, woede, en depressie. De zusters die voor het zesde jaar zijn misbruikt ($N=48$ versus misbruikt tussen zesde en het tiende jaar $N=84$ of na het tiende jaar $N=62$), zij die twee of meer daders noemen ($N=69$ versus één dader $N=146$) en zij die incest noemen ($N=136$ versus extrafamiliaal $N=79$) rapporteren significant meer klachten als slaapproblemen, problemen met werk/concentratie, woede, verwarring, depressie, angst, zelfmoordgedachten, moeite met bidden, ver-

storing van de relatie met God en het godsbeeld, en de wens om de Kerk en het religieuze leven te verlaten.⁴⁰ De prevalenties van de klachten en symptomen liggen tussen de twintig en dertig procent hoger in genoemde groepen. Het kleine aantal vrouwen dat als kind misbruikt is door een geestelijke of religieuze rapporteerde meer verwarring en angst en vaker de wens om uit het religieuze leven te stappen dan de vrouwen die als kind door leken zijn misbruikt. Meer verwarring als reactie op seksueel misbruik door plegers in een rooms-katholieke setting in vergelijking met misbruik door andere plegers wordt ook genoemd door mannelijke slachtoffers van misbruik binnen de rooms-katholieke context in de studie van Briggs en Hawkins (1996) onder veroordeelden voor zedendelicten met kinderen.

Het betreft in beide laatstgenoemde studies onder rooms-katholieken waarschijnlijk geen specifiek effect van seksueel misbruik of van het rooms-katholicisme op de geloofsbeleving en het vertrouwen in de Kerk. Negatieve gevolgen voor spiritualiteit en religieuze beleving worden ook gerapporteerd in studies naar de gevolgen van fysieke mishandeling of van andere religieusgerelateerde vormen van geweld (zie Walker e.a., 2009).

4.2.2 Gerapporteerde gevolgen van institutioneel misbruik

Er is weinig onderzoek naar de gevolgen van seksueel misbruik onder kinderen en jongeren die zijn toevertrouwd aan de zorg van een aan een kerk gerelateerde instelling (zie O'Riordan & Arensman, 2007). In Canada voerden Wolfe en collega's (2006) een onderzoek uit onder 76 mannelijke slachtoffers van fysieke mishandeling en/of seksueel misbruik tijdens hun verblijf als minderjarige in een aan een kerk gerelateerde residentiële instelling. Het is niet bekend om welke geloofsgemeenschap het in deze studie gaat. Van deze 76 mannen voldeed 42 procent aan de diagnostische criteria⁴¹ voor posttraumatische stressstoornis, 21 procent aan een stoornis in het gebruik van alcohol en 25 procent aan een stemmingsstoornis. Meer dan een derde van de mannen leed onder chronische seksuele problemen en meer dan de helft rapporteerde crimineel gedrag. Door het ontbreken van een controlegroep die geen institutioneel geweld in de kindertijd noemt, is niet bekend of de symptomen en problemen specifiek zijn voor 'institutional abuse survivors'. Ook is niet duidelijk of de psychologische symptomen het gevolg zijn van de mishandeling in de instelling of dat ze zijn gerelateerd aan de gezinsomstandigheden voorafgaand aan de uithuisplaatsing (overlijden van ouders, armoede, en dergelijke) of het opgroeien op zich in een kindertehuis of andere instelling. Onderzoek heeft aangetoond dat kinderen die zijn opgegroeid in tehuizen op latere leeftijd meer psychopathologie en andere problemen rapporteren dan kinderen die in een gezinssituatie zijn opgegroeid (o.a. Rutter e.a., 1990). Mogelijk is er sprake van overrapportage van de psychologische symptomen in de studie van Wolfe en collega's aangezien het vaststellen hiervan is gebeurd in de context van schadelclaims.

Ook in de studie van Carr en collega's (2010) zijn gevalideerde meetinstrumenten gebruikt om de lange termijn gevolgen van institutionele kindermishandeling vast te stellen. Van de volwassenen die als kind mishandeld waren in een rooms-katholieke instelling (N=247) voldeed 81,7 procent aan de diagnose voor een angststoornis, een stemmingsstoornis, een stoornis in het gebruik van alcohol en/of drugs of een persoonlijkheidsstoornis. Ook rapporteren zij veel klinisch relevante symptomen op een zelfrapportage vragenlijst, de Trauma Symptom Inventory van Briere en Runtz (1989), evenals onveilige volwassen gehechtheidsstijlen op de Experiences in Close Relationships Inventory van Brennan en collega's (1998). Wanneer er sprake was van een cumulatie van geweld – zowel institutionele mishandeling als intrafamiliaal geweld – werden er meer traumasymptomen ge-

meld. Er wordt niet apart gerapporteerd over de gevolgen van seksueel misbruik. Door het ontbreken van een niet-mishandelde controlegroep blijft de betekenis van de resultaten onduidelijk. Er kan sprake zijn van vertekening in negatieve richting (ernstiger symptomen), ook al omdat een aantal personen een schadeclaim had ingediend. Er is geen vragenlijst meegenomen voor het vaststellen of er sprake was van het maximaliseren van klachten en symptomen.

In de serie Canadese studies over Les Enfants de Duplessis (Sigal e.a., 1999, 2003; Perry e.a., 2005b) is gebruikgemaakt van controlegroepen gematched op leeftijd, inkomen en woonplaats. De gegevens van de controlegroepen zijn afkomstig uit een eerdere survey naar gezondheid onder een random steekproef van inwoners in Québec. In de steekproef van 32 volwassenen die opgegroeid zijn in de instellingen voor opvoeding en zorg zijn dezelfde gestandaardiseerde vragenlijsten afgenomen als in de eerdere survey naar gezondheid. Vergelijking van de gegevens is daardoor mogelijk (Sigal e.a., 1999). De slachtoffers zijn lager opgeleid en scoren significant lager op de schaal voor psychologisch welbevinden en significant hoger op de huidige distress-schaal dan de mensen in de controlegroep.⁴² Ook noemen zij significant vaker chronische psychosomatische klachten. Er zijn geen verschillen aangetoond in lichamelijke klachten. In een meer recente uitgebreidere studie (Sigal e.a., 2003) worden door de slachtoffers (N=81) naast meer psychologische distress en psychosomatische klachten ook meer problemen met intimiteit, depressieve klachten en zelfmoordgedachten en -pogingen genoemd in vergelijking met een 'normale' controlegroep (N=243). De impact van trauma en van andere negatieve omstandigheden is het grootst bij kinderen die de minste veerkracht (gemeten in termen van 'childhood strenghts') rapporteren (Perry e.a., 2005b). Het betreft in deze studies een selectieve groep slachtoffers, die willekeurig zijn geselecteerd uit een adressenlijst van een georganiseerde groep van slachtoffers.⁴³ Er is niet apart gerapporteerd over gevolgen van seksueel misbruik. Mogelijk is sprake van een vertekening in negatieve richting in de gegevens van over de psychologische gevolgen en actuele klachterniveaus aangezien een deel van de slachtoffers een schadeclaim bij de staat en wellicht ook bij de Kerk wilde indienen. Er zijn geen gegevens verzameld die een indruk zouden kunnen geven van een eventuele overrapportage van klachten en symptomen. Actuele klachterniveaus kunnen zijn verhoogd door de stress die gepaard gaat met het openbaar worden van het seksueel misbruik.

De gegevens over de aard van de gevolgen zijn grotendeels afkomstig uit selectieve steekproeven. De aard van de gerapporteerde klachten en symptomen komt overeen met klachten en symptomen die in de onderzoeksliteratuur over seksueel misbruik van minderjarigen worden genoemd. Bijlage 3 bevat een overzicht van symptomen en stoornissen die gerapporteerd zijn in studies naar de gevolgen van seksueel misbruik op minderjarige leeftijd in een rooms-katholieke setting. Een aparte kolom vermeld of een verband tussen seksueel misbruik in de jeugdijaren en deze symptomen en stoornissen is bevestigd in systematische reviews en meta-analyses.⁴⁴

Als een aandachtspunt voor hulpverlening aan slachtoffers van seksueel misbruik in een kerkgemeenschap wordt herhaaldelijk het effect van het misbruik op geloof en spiritualiteit genoemd (zie Pargament e.a., 2008). De behandelmodule *Solace for the Soul* (Murray-Swank & Pargament, 2005) is speciaal ontwikkeld om deze meer specifieke gevolgen te behandelen in combinatie met andere effectief gebleken behandelingen voor trauma gerelateerde symptomen.

4.3 Conclusie

Wat betreft de vraag ‘wat is er bekend over de aard en ernst van de (huidige) psychische klachten en symptomen onder slachtoffers van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk?’ kan het volgende worden gezegd:

- De gerapporteerde psychische problemen door slachtoffers van seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk lopen uiteen en zijn slechts op beperkte schaal op een gestandaardiseerde manier vastgesteld.
- Gegevens over het actuele klachtenniveau van slachtoffers zijn er nauwelijks.
- Het is moeilijk om te onderscheiden of klachten en symptomen direct toe te schrijven zijn aan seksueel misbruik binnen de rooms-katholieke context of dat deze (ook) een gevolg kunnen zijn van andere factoren, zoals al bestaande psychopathologie bij het kind, slecht functioneren van het gezin of de stress die gepaard gaat met het openbaar worden van het seksueel misbruik.
- Er is niet gecontroleerd voor response bias als gevolg van het maximaliseren (overrapportage) van klachten en symptomen.

5 *Cultures of silence* rondom seksueel misbruik van minderjarigen en reacties van de Rooms-Katholieke Kerk op beschuldigingen van misbruik

5.1 Inleiding

Een van de onderzoeksvragen betreft de *cultures of silence* rondom seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerkprovincie: ‘Was/is er sprake van een *culture of silence* rondom seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerkprovincie?’ In de internationale literatuur wordt met *culture of silence* het stilzwijgen van misbruik bedoeld. Het stilzwijgen van misbruik kent twee facetten, namelijk stilzwijgen op het niveau van het slachtoffer en stilzwijgen op het niveau van de desbetreffende kerkelijke instelling en organisatie. Bij stilzwijgen op het niveau van kerkelijke instellingen en organisaties is een van de onderzoeksvragen hoe bestuurlijk verantwoordelijken zijn omgegaan met hun verantwoordelijkheden voor minderjarige slachtoffers. En welke maatregelen zij namen met betrekking tot de beschuldigten.

De volgende paragrafen beschrijven de bestaande onderzoeksgegevens met betrekking tot de hiervoor genoemde zaken.

5.2 Stilzwijgen op het niveau van het slachtoffer

Het is bekend dat kinderen vaak zwijgen over seksueel misbruik (zie Paine & Hansen, 2002). Hoeveel slachtoffers hebben in de tijd dat het misbruik speelde er niet over kunnen spreken? Hoeveel tijd zit tussen het laatste misbruikincident en het moment dat het slachtoffer voor het eerst over het misbruik heeft verteld? Wat of wie heeft slachtoffers ervan weerhouden om hun verhaal te vertellen? Er zijn aanwijzingen in de literatuur over seksueel misbruik van kinderen en jongeren dat er lange tijdsintervallen kunnen zitten tussen het misbruik en het vertellen erover (Smith e.a., 2000) of het melden bij justitie (Connolly & Read, 2006). Onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat verschillende factoren een rol spelen bij verlate meldingen, bijvoorbeeld de leeftijd van het slachtoffer (jongere kinderen zwijgen vaker) of het ontwikkelingsniveau van het kind, de relatie met de pleger (bekende plegers worden vertraagd gemeld), schaamte, ongemak en angst voor de pleger (zie London e.a., 2005).

Kennis over de cultuur van het zwijgen bij seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk op het niveau van de slachtoffers berust grotendeels op informatie uit selectieve bronnen, namelijk kwalitatieve studies, onderzoek gebaseerd op meldingen en onderzoek onder rooms-katholieke religieuzen. Het cijfermateriaal komt uit het surveyonderzoek en uit de relatief grote steekproeven onder actieve rooms-katholieken en onder melders. Waardevolle kwalitatieve informatie over de achtergronden en de dynamiek van het zwijgen komt uit de klinische steekproeven.

Allereerst het cijfermateriaal. Het eerdergenoemde Ierse surveyonderzoek laat zien dat 43 procent van de dertig misbruikte kinderen nog nooit met iemand over het misbruik heeft gesproken, 30 procent vertelde het indertijd aan ouders of vrienden en 27 procent vertelde pas jaren later aan iemand over het misbruik (Goode e.a., 2003). Van de gevallen waarover is gesproken, zijn drie gevallen indertijd door de ouders van het betrokken kind onder de aandacht van de schoolautoriteiten gebracht. In één geval werd de pleger van de school verwijderd, in de andere twee gevallen stopte het misbruik. Eén van deze gevallen werd 25 jaar later aan de civiele autoriteiten gemeld. Deze onderzoeksgegevens komen overeen met die welke zijn gevonden voor melding van en contact met de autoriteiten bij seksueel misbruik van kinderen buiten de rooms-katholieke context in Ierland (McGee e.a., 2002). Dit betekent dat seksueel misbruik van minderjarigen door rooms-katholieke geestelijken en religieuzen geen uniek verborgen probleem is geweest in Ierland, maar dat het indertijd even onzichtbaar was voor de samenleving als andere vormen van seksueel misbruik van minderjarigen (Goode e.a., 2003, p. 92).

Onderzoek naar ervaringen met seksueel misbruik onder vrouwelijke religieuzen verschaft vooral inzicht in het aantal slachtoffers dat in de tijd dat het misbruik speelde, er niet over heeft kunnen vertellen (Chibnall e.a., 1998). Over de redenen van het stilzwijgen verschaft de studie geen informatie. Bijna een kwart van de misbruikte vrouwelijke religieuzen (23,6 procent, $N=51$) had nog nooit met iemand over het seksueel misbruik in de kindertijd gesproken. Ten tijde van het onderzoek waren de zusters gemiddeld genomen bijna 63 jaar oud, ze hebben hun misbruikervaringen gemiddeld 54,3 jaar ($SD = 11,0$) geheim gehouden. Ook de misbruikte zusters die later wel over het misbruik spraken, hebben hierover lang gezwegen. Er zat gemiddeld 24,7 jaar ($SD = 17,4$) tussen het moment van aanvang van het misbruik en de eerste keer dat zij over het misbruik vertelden. De zusters die op jonge leeftijd (dit is vóór het zesde jaar) zijn misbruikt, zusters die incestervaringen noemen en zusters die meerdere plegers noemen, bleken significant vaker hun verhaal over het misbruik aan iemand verteld te hebben. Van de vrouwelijke religieuzen die ooit over het misbruik hebben verteld ($N=165$), was bijna de helft (46,7 procent) in psychotherapie ten tijde van het onderzoek of gaf aan ooit in therapie te zijn geweest (32,7 procent) waarin het seksueel misbruik als kind is besproken.

De gegevens over het zwijgen over seksueel misbruik onder vrouwelijke religieuzen komen overeen met die uit bevolkingsonderzoek naar (extrafamiliaal) seksueel misbruik (o.a. McGee e.a., 2002; Smith e.a., 2000; voor de Nederlandse situatie: Draijer, 1988; Langeland & Van der Vlugt, 1990) en uit onderzoek naar seksueel misbruik in de anglicaanse kerk (Parkinson e.a., 2010). Het merendeel van de kinderen en jongeren zwijgt hierover in de tijd dat het speelt en blijft gedurende langere tijd over het misbruik zwijgen, mochten ze het al ooit aan iemand vertellen. Dit beeld wordt ook bevestigd door de resultaten in de klinische studie van Ponton en Goldstein (2004) onder mannelijke slachtoffers van seksueel misbruik door priesters. Ze vinden een gemiddelde duur van achttien jaar tussen het plaatsvinden van het misbruik en het vertellen erover.

In het Noord-Amerikaanse onderzoek naar meldingen bij de Rooms-Katholieke Kerk (John Jay, 2006) zijn geen gegevens verzameld over het aantal slachtoffers dat ooit over het misbruik heeft verteld. Er wordt wel gerapporteerd over de tijd tussen een misbruikincident en het moment dat er een beschuldiging is gemeld bij de Rooms-Katholieke Kerk. Ook is nagegaan welke factoren⁴⁵ van invloed zijn geweest op de tijdsduur tussen het misbruik en de melding ervan (Smith e.a., 2008). Wat betreft de tijdsduur tussen het misbruik en de melding is een tweedeling gemaakt in 'kort na het misbruik' en 'meer dan 25 jaar na het misbruik'. Ongeveer één op de tien misbruikincidenten is vrij snel nadat het misbruik

had plaatsgevonden, gemeld. Bij 41 procent van de incidenten is sprake van een melding meer dan vijftientig jaar later bij de Rooms-Katholieke Kerk. Het verschil in tijdsduur blijkt niet significant gerelateerd te zijn aan kenmerken van het slachtoffer (leeftijd, geslacht), de kenmerken van de pleger (functie, gebruik van alcohol of drugs, omstandigheden waaronder pleger en slachtoffer elkaar zagen), of de aard van de seksuele handelingen. Bij de incidenten die vrij snel werden gemeld, waren de melders meestal de ouders van het kind en was minder vaak sprake van vriendschappelijke banden van het gezin met de beschuldigde priester. Meestal was het misbruik via de telefoon of via een brief gemeld bij de Rooms-Katholieke Kerk. Bijna één-vijfde (19 procent) van de meldingen binnen één jaar betrof een gesprek met een seculiere priester over het misbruik. Bij deze gegevens kan sprake zijn van vertekening omdat er meer informatie aanwezig is uit de bisdommen dan uit de religieuze ordes en congregaties.

Op basis van gegevens uit een dossierstudie onder 24 veroordeelde geestelijken (waarvan 70,8 procent rooms-katholiek) bestaat de indruk dat gevallen waarin sprake was van lichamelijk agressieve vormen van seksueel misbruik minder snel bekend worden dan misbruikgevallen waarbij geen sprake was van lichamelijk geweld (Langevin e.a., 2000). Gemiddeld duurde het zeven jaar langer voordat deze slachtoffers over het misbruik vertelden dan de misbruikte slachtoffers die geen lichamelijk geweld rapporteerden.⁴⁶

5.2.2 Redenen om te zwijgen

In aanvulling op het cijfermateriaal komt uit de kwalitatieve informatie een aantal redenen naar voren die de slachtoffers zelf geven voor hun zwijgen. Meestal spelen verschillende redenen tegelijkertijd, zoals de verwachting om niet te worden geloofd of de vrees om aangepaard te krijgen dat niemand het zal geloven. Ook angst, gevoelens van schuld en schaamte, mede door intimidatie door de pleger in de vorm van druk tot geheimhouding en dreigementen ('God ziet alles') worden genoemd (Fater & Mullaney, 2000; Goode e.a., 2003; Mart, 2004; Isely, 2008; Colarusso, 2009). En dat thuis niet over seksualiteit werd gesproken (o.a. Colarusso, 2009). Deze redenen komen overeen met de redenen die in de literatuur over seksueel misbruik van minderjarigen worden genoemd. Het gedwongen zwijgen zet het kind emotioneel onder druk. Als het kind zich niet direct verzet bij de eerste keer, wordt het door de pleger als het ware medeplichtig gemaakt. De verantwoordelijkheid voor het misbruik wordt bij het kind gelegd ('jij bent vies en slecht', 'jij hebt gezondigd', 'jij hebt het uitgelokt'). Het kind raakt verstrikt in een web van geheimhouding, chantage, gunsten en beloningen tegen wil en dank, waardoor schuld- en schaamtegevoelens worden versterkt. De naam van God wordt soms door de pleger gebruikt als strategie om het zwijgen van het kind af te dwingen ('God zal je straffen als je het aan iemand vertelt') (Farrell & Taylor, 2000) en de pleger kan misbruik maken van het biechtgeheim (Goode e.a., 2003).⁴⁷ Deze intimidatie kan zo fnuikend werken dat het slachtoffer het niet meer als weerstand ervaart en een innerlijke weerstand ontwikkeld om over het misbruik te praten. Bovendien lijkt de wijze waarop tegen de plegers wordt aangekeken door de omgeving van het kind ('Man van God', met onaantastbaar en niet ter discussie staand gezag en gerespecteerd in de gemeenschap) schuld- en schaamtegevoelens te versterken en verwarring te vergroten. Dit maakt dat kinderen het veelal niet aandurven thuis of ergens anders over het misbruik te vertellen. Daarnaast wordt in de eerder genoemde kwalitatieve studies ook angst voor de gevolgen van het verbreken van het vaak afgedwongen zwijgen voor zichzelf ('bang om als homoseksueel te worden bestempeld', 'belachelijk te worden gemaakt', 'uitgestoten te worden'), voor de ouders ('bang dat ze hun geloof zouden verliezen', 'bang voor de reacties van andere gelovigen in de kerkgemeenschap') of voor de Kerk

(‘ik moest de Kerk beschermen’) genoemd. Angst voor de gevolgen van melden van het misbruik voor de Kerk wordt ook genoemd als het gaat om moeders van de slachtoffers (Briggs & Hawkins, 1996). Omdat het misbruik door een priester betrof, wilden ze het niet bij de kerkelijke autoriteiten melden omdat dit de Rooms-Katholieke Kerk zou kunnen schaden.

Ook kunnen innerlijke conflicten die het seksueel misbruik met zich meebracht een rol spelen in het zwijgen (Draijer, 1990). Fater en Mullaney (2000) schrijven dat de slachtoffers zich aangetrokken voelden tot de priester vanwege zijn charisma. Zij wilden hem graag een plezier doen en gingen wedijveren om zijn aandacht. Afhankelijkheid van goedkeuring en het gevoel dat met het eigen gedrag goedkeuring kan worden verdiend, kan eraan hebben bijgedragen dat deze slachtoffers als kind de (later als ongewenst benoemde) seksuele handelingen inclusief vormen van penetratie goedpraten met ‘hij vindt me aardig’. Geweld door angst, schuld en schaamte en zich slecht voelen (gezondigd) zijn ze steeds meer geneigd te zwijgen over het misbruik.

Isely e.a. (2008) beschrijft aan de hand van zijn klinische studie de onzekerheid en verwarring van de kinderen of het misbruik door de priester zal leiden tot ‘hel en verdoemenis’ omdat het een zonde is of dat het juist ‘uitverkorene van Gods liefde’ betekent. Voor velen was het onvoorstelbaar dat mannen Gods zich schuldig konden maken aan misbruik van kinderen en jeugdigen. Guido (2008) spreekt in dit verband over ‘the unique betrayal’: de pleger wordt gezien als de plaatsvervanger van God en is bovendien een gerespecteerd persoon. Kenmerken die verbonden zijn met klerikalisme.⁴⁸ Kinderen worden gedwongen te geloven dat het seksueel misbruik erbij hoort (‘het is de wil van God’). Op één na vertellen de negen mannen in de studie van Isely (2008) pas na jaren van stilzwijgen over hun misbruikervaringen. Vier mannen vertelden het de eerste keer aan een familielid of een vriend(in); de vier anderen vertelden het voor het eerst aan een hulpverlener.

Daarnaast worden in de onderzoeksliteratuur over seksueel misbruik een aantal godsdienstige maar niet per definitie rooms-katholieke thema’s genoemd die kinderen en anderen ervan kunnen weerhouden om over misbruikervaringen te vertellen, namelijk vergeven en vergeten, geen seks voor het huwelijk, zondigen en verlies van onschuld en maagdelijkheid (o.a. Sargent, 1989; Imbens & Jonker, 1992; Kennedy, 2000; Alaggia, 2001).

Dit hoofdstuk begon met de vraag of er sprake was van een cultuur van stilzwijgen aan de kant van de slachtoffers. Op basis van de bestaande onderzoeksgegevens zijn er aanwijzingen dat een groot aantal van de betrokkenen hier in de tijd dat het misbruik speelde niet over heeft gesproken. De misbruikte kinderen zwijgen grotendeels uit eigen beweging; van een expliciete druk tot geheimhouding is niet altijd sprake. Dit zwijgen over misbruik is een gebruikelijk verschijnsel. Het is niet typisch voor seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Dit betekent dat er geen cultuur van zwijgen aan de kant van de slachtoffers voor nodig is om te zorgen dat misbruikgevallen niet aan het licht komen, want kinderen en jongeren houden vaak zelf wel hun mond. Bovendien is er sprake van vertraagde meldingen en aangiften, jaren nadat het misbruik is gestopt.

De volgende paragraaf betreft een theoretisch intermezzo. Er wordt een globale indruk gegeven van de bespreekbaarheid van seksueel misbruik door de jaren heen.

5.2.3 Bespreekbaarheid van seksueel misbruik

Het is onduidelijk of de bespreekbaarheid van het seksueel misbruik in de loop der tijd is toegenomen. Onderzoekers van het John Jay College vinden hier in de literatuur geen aanwijzingen voor (Smith e.a., 2008). Gegevens uit surveyonderzoek laten een ander

beeld zien. Uit het Ierse surveyonderzoek blijkt dat het vertellen over (contact)ervaringen met seksueel misbruik onder mannen en vrouwen geboren in de periode van 1911 tot 1970 geleidelijk is toegenomen (McGee e.a., 2002). In Nederland ontbreken dergelijke gegevens voor extrafamiliaal seksueel misbruik. Wel is bekend dat de bespreekbaarheid van seksueel misbruik door verwanten in de periode van 1955 tot 1980 onder meisjes is toegenomen (Draijer, 1990). De jongere generatie vertelde er in de tijd dat het misbruik speelde significant vaker over (bijvoorbeeld met hun moeder) dan de oudere generatie.

Een aantal auteurs wijst op de mogelijkheid dat de ontwikkeling van een toenemende bespreekbaarheid een effect is van de sterk veranderde seksuele moraal in de periode tussen 1950 en 1980 (zie Draijer, 1982, 1990). Die verandering betrof ook het denken over de negatieve effecten van seksueel misbruik voor kinderen en jongeren (zie Rush, 1980; Schepers-Hughes, 1998). In de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw kwam in wetenschappelijke publicaties de terminologie 'seksueel misbruik van kinderen' nauwelijks voor (zie Olafson e.a., 1993; Satter, 2003).⁴⁹ Als er gerapporteerd werd over seksueel contact van volwassenen met kinderen, dan werd ontkend dat er sprake was van 'misbruik'. Van de kinderen werd gezegd dat zij verleidelijk, flirterig en seksueel gericht zijn en dat de meerderheid vrijwillig participeerde in de seksuele handelingen (zie Bender & Gruett, 1952). En had men oog voor de gevolgen van seksueel misbruik voor het kind, dan was dat soms in die zin dat het 'seksueel ontspoorde' kind door het gebeuren een morele bedreiging voor zijn of haar omgeving kon gaan vormen (Van Krevelen, 1953).⁵⁰ Dergelijke ontkenning van de negatieve effecten van seksueel misbruik en 'blaming the victim' hebben hun weerslag gehad op de kerkelijke autoriteiten zoals blijkt uit de studie van Goode e.a. (2003) (zie ook Schepers-Hughes, 1998).

Ten slotte, het is mogelijk dat de meer recente toegenomen bespreekbaarheid van seksueel misbruik van jongens mede een gevolg is van verschuivingen in de aandacht voor seksueel misbruik van jongens in de (wetenschappelijke) literatuur. Tot eind jaren tachtig van de vorige eeuw lag de focus van klinische studies en ander onderzoek hoofdzakelijk op mannelijke daders en vrouwelijke slachtoffers. Seksueel misbruik van jongens is langer taboe geweest dan dat van meisjes. Aan de mogelijkheid van jongens als slachtoffer werd weinig aandacht besteed en dit heeft de indruk gewekt dat het nauwelijks voorkomt en dat de risico's voor jongens om slachtoffer te worden minimaal zijn (Van den Broek, 1991). Deze mythe lijkt sterk te maken te hebben met het beeld dat de samenleving van mannen en jongens heeft (zie Gianotten, 1988). Ook vonden mannen het moeilijker om onder woorden te brengen wat er met hen is gebeurd. 'Vrouwen praten over aanranding en verkrachting, voor jongens zijn er geen namen voor' (Van den Broek, 1991, p. 4).

De volgende paragraaf geeft een overzicht van het empirisch onderzoek naar de reactie van de Rooms-Katholieke Kerk op beschuldigingen van seksueel misbruik van minderjarigen.

5.3 Reacties van de Rooms-Katholieke Kerk op beschuldigingen van seksueel misbruik

Er is veel geschreven over hoe de Rooms-Katholieke Kerk omgaat met beschuldigingen van seksueel misbruik van minderjarigen. Uit de berichtgeving in de media⁵¹ kan gemakkelijk het beeld ontstaan dat de kerkleiding vaak op de hoogte was van de beschuldigingen, maar dat in plaats van de beschuldigingen te melden aan de autoriteiten, de beschuldigten systematisch werden overgeplaatst of naar een ander klooster vertrokken, waar ze vaak nieuwe slachtoffers maakten. De Rooms-Katholieke Kerk zou niet zijn opgetreden

uit angst voor reputatieschade of schadeclaims. Voor de slachtoffers was geen of weinig aandacht volgens de media. Als gehandeld werd dan gebeurde dat volgens Jenkins (1996) in Verenigde Staten vooral in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw in alle stilte. Rapporten van Ierse commissies⁵² bevestigden het beeld dat de kerkelijke autoriteiten (kerkelijke en religieuze bestuurders) van misbruikgevallen op de hoogte waren en bij de afhandeling niet de bezorgdheid voor het slachtoffer op de eerste plaats stond, maar geheimhouding ter vermijding van een schandaal en ter bescherming van de reputatie van de Rooms-Katholieke Kerk.

Opinieonderzoeken onder rooms-katholieken in de Verenigde Staten bevestigden een kritische houding ten aanzien van de wijze waarop de kerkleiding op de onthullingen van ernstig en langdurig seksueel misbruik van minderjarigen door geestelijken heeft gereageerd (Isely, 1997). In juli 1992 gaf de *Boston Globe* opdracht aan een onderzoeksbureau⁵³ om een telefonische enquête uit te voeren onder rooms-katholieken in Massachusetts om hun attitudes over de reactie van de Rooms-Katholieke Kerk op beschuldigingen van seksueel misbruik van minderjarigen die werden toevertrouwd aan de verantwoordelijkheid van haar instellingen en parochies in kaart te brengen.⁵⁴ In het totaal werden 401 mannen en vrouwen geïnterviewd. Van de ondervraagden gaf 96 procent aan dat zij op de hoogte waren van recente nieuwsberichten over seksueel contact tussen priesters en minderjarigen. Bijna driekwart (71 procent) van de ondervraagden was van mening dat de Rooms-Katholieke Kerk geprobeerd had dergelijke incidenten te verzwijgen of weg te moffelen. Ruim tweederde (69 procent) vond dat de Kerk onvoldoende had gedaan om dit soort incidenten aan te pakken. Op basis van dit onderzoek kan niet worden geconcludeerd dat ook daadwerkelijk sprake was van verzwijgen of wegmoffelen van gevallen van seksueel misbruik van minderjarigen.

Dat seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk tot meer publicitaire ophef leidt en meer publieke verontwaardiging wekt dan misbruik in andere kerken en haar instellingen en organisaties heeft volgens Plante (1999) met een combinatie van factoren te maken: de kerkelijke aanspraak op moreel gezag, het gesloten karakter van de organisatie en de defensieve reactie op klachten (zie ook Scheper-Hughes & Devine, 2003).

Over de oorzaken van het fenomeen van een culture of silence (doofpotcultuur) merkt McGrath-Merkle (2010) op dat overidentificatie van priesters met de Kerk ('pseudo-speciation', de tendens om zich te identificeren met gelijken ten koste van anderen) en de autoritaire cultuur van de rooms-katholieke geestelijkheid bijgedragen kunnen hebben aan de manier waarop de bisschoppen hebben gehandeld in de 'clerical abuse crisis' (zie ook Dale & Alpert, 2007).⁵⁵

Naast verklaringen van het geheimhouden van gevallen van seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk wordt wel beweerd dat sommige bisschoppen de beschuldigingen van seksueel misbruik in het licht van het zesde gebod 'Gij zult geen onkuisheid bedrijven' zagen. Daarbij werd geen onderscheid gemaakt tussen een kind of een volwassene.⁵⁶ De afwikkeling van de beschuldigingen was gebaseerd op de traditionele aanpak van dergelijke problemen, namelijk biechten om de zonden kwijt te raken (zie Doyle, 2003). Het misbruikte kind werd gezien als 'een passieve bron van verleiding' en de reactie van de Rooms-Katholieke Kerk was tot halverwege de jaren tachtig zondegericht in plaats van slachtoffergericht.⁵⁷ Wanneer de beschuldigde priester echt berouw toonde dan werd deze uit de buurt van de bron van de verleiding gehaald door overplaatsing naar een andere parochie of een ander klooster, ook wel de 'geografische oplossing' genoemd (zie Goode e.a., 2003, pp. 126-127).⁵⁸

Bovengenoemde is grotendeels gebaseerd op verhalen die in de media verschenen zijn

en op de resultaten van opinieonderzoek. Het betreft meestal verhalen over kerkelijke bestuurders (bisschoppen); over religieuze bestuurders wordt minder geschreven. De volgende paragraaf geeft een overzicht van het empirisch onderzoek naar hoe de Rooms-Katholieke Kerk omgaat met beschuldigingen van seksueel misbruik van minderjarigen.

5.4 Resultaten uit empirisch onderzoek

Er is weinig bekend over hoe de Rooms-Katholieke Kerk is omgegaan met beschuldigingen. De empirische gegevens die er zijn komen uit onderzoek gebaseerd op dossiergegevens van de Rooms-Katholieke Kerk, een managementsurvey onder rooms-katholieke afgevaardigden en bisschoppen en meldingen van slachtoffers bij de hulpverlening. De beschikbare gegevens op basis van dossiergegevens en meldingen zijn weinig betrouwbaar. Er kan sprake van vertekening zijn en van ontbrekende dossiergegevens.

Onderzoek op basis van meldingen van seksueel misbruik van minderjarigen bij de Rooms-Katholieke Kerk in de Verenigde Staten levert, naast basisgegevens over plegers en slachtoffers, ook informatie over de reactie van de Rooms-Katholieke Kerk op de beschuldigingen (John Jay, 2004, 2006). Het blijkt dat de reactie van de Rooms-Katholieke Kerk wisselt (Terry, 2008). Vanwege de verjaringswet doorliepen slechts enkele gevallen het strafrechtelijke systeem. Omdat de beschuldigingen regelmatig pas na twintig jaar gemeld waren, waren veel priesters of al overleden of niet meer actief op het moment dat het dossier werd aangemaakt. Daarom zijn de hier gepresenteerde cijfers gebaseerd op de gecorrigeerde analyses uit 2006 waarin de percentages zijn berekend na verwijdering van het aantal priesters dat niet actief was op het moment waarop de beschuldiging in het dossier kwam. Eind 2002 was er contact met de politie geweest over 640 priesters (14 procent van de beschuldigden). Hiervan werden 226 priesters vervolgd, 138 priesters veroordeeld, en 100 priesters gedetineerd. Kortom: 3 procent van de aangeklaagde priesters werd veroordeeld en ongeveer 2 procent kreeg gevangenisstraf.³⁹ Op basis van de dossiergegevens bleek dat veel vaker maatregelen waren genomen om de beschuldigde priesters te laten behandelen. Bijna 40 procent van de beschuldigde priesters (N=1627) had enige vorm van behandeling gekregen en er waren 3041 behandelverzoeken. Het betreft behandeling in de vorm van psychotherapie, gespecialiseerde behandeling voor 'clergy sex offenders', gespecialiseerde behandeling voor veroordeelde seksuele delinquenten, niet nader gespecificeerde 'algemene' behandeling, terugvalpreventie of spirituele counseling. Een evaluatie maar geen behandeling kwam ook voor, evenals medisch of administratief verlof, terechtwijzing, overplaatsing, ontheffing uit functie of geen actie. Deze gegevens moeten met de nodige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Het is niet mogelijk om te bepalen of er daadwerkelijk sprake is geweest van het nalaten van het nemen van een maatregel of dat er sprake is van het niet goed bijhouden van dossiers. Ook laat de aard van de gegevens geen evaluatie toe over de volgorde waarin maatregelen werden genomen. Relevant is ook het artikel van Mercado e.a. (2008) waarin wordt aangetoond dat priesters bij wie sprake was van meer dan één beschuldiging van seksueel misbruik vaker een behandeling volgden dan priesters met één beschuldiging, onafhankelijk van de ernst van het misbruik. Hoe meer slachtoffers, hoe vaker ingrijpen van kerkzijde, hoe vaker behandeling. De onderzoekers geven aan dat de hypothese van het (frequent) overplaatsen van priesters van wie bekend is dat ze kinderen seksueel misbruiken niet op alle fronten door de dossiergegevens wordt bevestigd. Er zijn geen significante verschillen in het aantal overplaatsingen over de bisdommen tussen de verschillende groepen plegers, maar wel in het aantal overplaatsingen binnen parochies.

Verplaatsing van plegers naar een andere locatie na het bekend worden van het seksueel

misbruik wordt ook genoemd in onderzoek onder daders in behandeling (Langevin e.a., 2000). Dit onderzoek onder daders in behandeling laat verder een tendens⁶⁰ zien dat het langer duurde voordat het misbruik door geestelijken onder de aandacht van de autoriteiten kwam of voordat er een aanklacht werd ingediend in vergelijking met niet-geestelijke plegers.

Uit een schriftelijke survey onder 102 rooms-katholieke afgevaardigden en 35 bisschoppen in Ierland blijkt dat 45 procent van de afgevaardigden en 18 procent van de bisschoppen nog niet geconfronteerd was met een geval van seksueel misbruik van een minderjarige (Goode e.a., 2003). De bisschoppen waren minder tevreden met hun eigen wijze van handelen in misbruikzaken dan de afgevaardigden. Op basis van interviews met zeven slachtoffers en hun familieleden is informatie verzameld over de wijze van afhandelen van zes klachten. Uit de gegevens blijkt dat vier klachten snel zijn afgehandeld. Bij de twee andere klachten was dit niet het geval.⁶¹ Familieleden van de slachtoffers gaven aan het erg moeilijk gevonden te hebben om het misbruik indertijd officieel bij de Rooms-Katholieke Kerk te melden. Daarnaast noemen de melders (slachtoffers en familieleden) een groot schuldgevoel omdat ze het seksueel misbruik bij de Rooms-Katholieke Kerk hebben gemeld in plaats van bij een andere officiële instantie zoals de politie. Een schuldgevoel omdat andere kinderen wellicht beschermd hadden kunnen worden tegen het misbruik indien het bij een niet-kerkelijke instantie was gemeld.

Verder zijn er enkele klinische studies onder slachtoffers die sociale reacties op het verbreken van het zwijgen beschrijven. Uit deze beschrijvingen blijkt dat wanneer het kind over het misbruik heeft verteld, soms beschuldigende reacties in plaats van ondersteunende reacties volgen vanuit de Rooms-Katholieke Kerk. Colarusso (2009) beschrijft dat één van de meisjes in de tijd dat het misbruik speelde erover heeft verteld aan een priester. Van deze priester kreeg zij een negatieve, ontkennende reactie, dat ze moest stoppen met leugens te vertellen over de priester. Anders kwam ze in de hel terecht. Van Wormer en Berns (2004) beschrijven een vrouw die naar de priester was gegaan om over het misbruik als kind door haar stiefvader te vertellen. Deze man beschaamde haar vertrouwen en maakte gebruik van haar kwetsbaarheid door haar ook te misbruiken. Eenzelfde soort geval wordt beschreven door Briggs en Hawkins (1996). Het betrof een jongen die over het misbruik op een internaat vertelt aan het hoofd van de instelling en vervolgens jarenlang door deze man wordt misbruikt. Twee andere jongens melden misbruik door een broeder, maar er wordt geen actie ondernomen. Vele jaren later dient een van de jongens een aanklacht in tegen deze broeder en volgt een veroordeling. In een derde geval hebben de ouders misbruik van hun zoon door een priester bij de kerkleiding gemeld en wordt deze priester enkele maanden naar een rustige plek gestuurd totdat de storm weer wat was geluwd. Fater en Mullaney (2000) rapporteren dat toen het misbruik aan het licht kwam, de directe omgeving (ouders, broers en zussen) en de Rooms-Katholieke Kerk met ongeloof reageerden. En vijf van de negen mannen in de studie van Isely e.a. (2008) geven aan dat zij het seksueel misbruik door een priester gemeld hebben bij vertegenwoordigers van de Rooms-Katholieke Kerk als volwassene. Drie van hen beschrijven deze ervaring als negatief. Daardoor is het wantrouwen in de Kerk versterkt. Bij deze resultaten uit de klinische studies moet de kanttekening worden geplaatst dat de reacties niet systematisch in kaart zijn gebracht. De informatie is anekdotisch van aard.

5.5 Conclusie

Wat betreft de vragen ‘Was/is er sprake van een ‘culture of silence’ rondom seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerkprovincie?’ Hoe zijn bestuurlijk verantwoordelijken omgegaan met hun verantwoordelijkheden voor minderjarige slachtoffers? En welke maatregelen zij namen met betrekking tot de beschuldigten?, kan het volgende worden gezegd:

- Er is geen cultuur van zwijgen op het niveau van het slachtoffer nodig om te zorgen dat misbruikgevallen niet aan het licht komen.
- De meeste slachtoffers zwijgen over seksueel misbruik.
- Ook is er sprake van vertraagde meldingen en aangiftes.
- Reacties van de Rooms-Katholieke Kerk op klachten van seksueel misbruik van minderjarigen zijn nog niet systematisch in kaart gebracht.
- De wijze van afhandeling van klachten en de genomen maatregelen zijn wisselend.
- Er lijkt vaker een hulpverleningstraject voor de pleger ingezet te worden, dan een justitieel traject.
- Medisch of administratief verlof, terechtwijzing, overplaatsing, ontheffing uit functie of geen actie komen ook voor.

6 Conclusies

Ondanks de kanttekeningen en onzekerheden kan worden vastgesteld dat seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk een weinig voorkomend fenomeen met veel variatie is. Een indicatie geven van de omvang en aard van seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk blijft een moeilijke zaak door de verschillen in gehanteerde definities. Uit internationale studies en klinische observaties komen aanwijzingen dat jongens vaker het slachtoffer worden van dit type seksueel misbruik dan meisjes en dat de plegers meestal mannen zijn. De psychische gevolgen van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk zijn nog nauwelijks op gestandaardiseerde wijze in kaart gebracht. De meeste slachtoffers zwijgen over het misbruik, dat legt beperkingen op aan de onderzoekbaarheid van het fenomeen. De vertraagde meldingen en aangiften in dit domein wijzen niet op een cultuur van zwijgen op het niveau van de slachtoffers. Reacties op het seksueel misbruik en de wijze van omgaan van de Rooms-Katholieke Kerk met beschuldigingen van seksueel misbruik van minderjarigen is wisselend.

Op basis van de literatuurstudie kunnen de verschillende aspecten – omvang, aard, omstandigheden, psychische klachten en stilzwijgen – uitgewerkt worden in verschillende vragen voor verder onderzoek. Nuanceren naar ernst van de misbruikervaringen is van belang.

Literatuurlijst

R. Allagia, 'Cultural and religious influences in maternal response to intrafamilial child sexual abuse: Charting new territory for research and treatment', *Journal of Child Sexual Abuse*, 10, pp 41-60 (2001).

Dit artikel beschrijft de uitkomsten van een kwalitatieve studie naar de invloed van spirituele en religieuze overtuigingen op reacties van tien moeders van kinderen die seksueel misbruikt zijn door familieleden. Zeven van de tien moeders hebben een rooms-katholieke achtergrond. Ook is een aantal hulpverleners geïnterviewd. Er wordt aandacht besteed aan de rol van christelijke fenomenen als vergeving, opoffering, hoop en verlossing in het zwijgen over seksueel misbruik. Het betreft meldingen bij gespecialiseerde hulpverleningsinstellingen, daardoor selectief. De auteur is werkzaam bij Faculty of Social Work, University of Toronto, Canada.

R. Badgley, H. Allard, N. McCormick, P. Proudfoot, D. Fortin, D. Ogilvie, Q. Rae-Grant, P. Gelinis, L. Pepin, S. Sutherland, [Committee on Sexual Offences Against Children and Youth], *Sexual Offences Against Children*, Volume 1, Ottawa, Canadian Government Publishing Centre, 1984.

Dit betreft het rapport van de Badgley Royal Commission Inquiry. Deze commissie onderzocht de incidentie van seksueel misbruik in Canada en de adequaatheid van de Canadese wetgeving om kinderen tegen deze vorm van mishandeling te beschermen. De conclusie van de Commissie was dat de wetgeving op dit gebied ernstig tekortschoot. Het rapport bevat feitenmateriaal over de incidentie en prevalentie van zedenmisdrijven met kinderen.

C. Bagley, 'Prevalence and correlates of unwanted sexual acts in childhood in a National Canadian sample', *Canadian Journal of Public Health*, 80, pp 295-296 (1989).

Een surveyonderzoek naar de prevalentie van ongewenste seksuele contacten in de jeugdijaren in Canada.

A.W. Baker, S.P. Duncan, 'Child sexual abuse: a study of prevalence in Great Britain', *International Journal of Child Abuse and Neglect*, 9, pp 457-467 (1985).

Dit artikel beschrijft de uitkomsten van een survey onder N=2019 mannen (N=970) en vrouwen (N=1049) van vijftien jaar en ouder in Engeland. De respons was 87 procent. Twaalf procent van de geïnterviewde vrouwen en acht procent van de mannen noemde een seksueel misbruikervaring voor het zestiende jaar.

F. Bakker, H. de Graaf, S. de Haas, H. Kedde, H. Kruijer, C. Wijsen, *Seksuele gezondheid in Nederland 2009*, 2009.

Dit rapport beschrijft de resultaten van een periodiek bevolkingsonderzoek onder personen van 15 tot 70 jaar in Nederland van de Rutgers Nisso Groep. De lage respons (20 procent), gecombineerd met redenen om niet mee te willen doen omdat men het te persoonlijk vindt of omdat men bang is dat het onderzoek negatieve gevoelens oproept, is een belangrijke beperking van dit onderzoek. Dit betekent dat slachtoffers van seksueel misbruik mogelijk ondervertegenwoordigd zijn. Er is gebruikgemaakt van een internetvragenlijst over thema's als relaties, seksueel overdraagbare aandoeningen, hiv, geboorteregeling en seksueel geweld. De werving van de respondenten via het internetpanel Euroclix vond plaats van december 2008 tot maart 2009.

J. Bays, D. Chadwick, 'Medical diagnosis of the sexually abused child', *Child Abuse and Neglect*, 17, pp 91-110 (1993).

Dit artikel beschrijft de geschiedenis van de medische diagnose van seksueel misbruik van kinderen. Daarnaast wordt een overzicht gegeven van de gegevens uit de klinische literatuur naar lichamelijke bevindingen in misbruikte en niet-misbruikte kinderen. Bays en Chadwick werken bij het Child Abuse Response and Evaluation Services Program, Emanuel Hospital, Portland, Verenigde Staten.

L. Bender, A.E. Grugett A.E., 'A follow-up report on children who had atypical sexual experiences', *American Journal of Orthopsychiatry*, 12, pp 825-837 (1952).

In dit artikel wordt van kinderen gezegd dat zij verleidelijk zijn in seksuele contacten met volwassenen, bijvoorbeeld: "It was highly probable that the child had used his charm in the role of the seducer" (p 826).

W.H. Bera, 'Betrayal: Clergy sexual abuse and male survivors', in: J.C. Gonsiorek (ed.), *Breach of Trust: Sexual exploitation by health care professionals and clergy*, pp 91-111, (1995).

Klinische observaties van een psycholoog en gezins- en relatietherapeut. De focus van dit hoofdstuk ligt op een beschrijving van de dynamiek bij gevallen waarbij een geestelijke meerdere mannelijke slachtoffers heeft gemaakt. Er wordt echter geen onderscheid gemaakt naar soort religie.

D.P. Bernstein, L. Fink, *Childhood Trauma Questionnaire: A retrospective self-report manual*, 1997.

Deze handleiding beschrijft de Childhood Trauma Questionnaire (CTQ). Dit is een schriftelijke vragenlijst die wereldwijd het meest wordt gebruikt om in wetenschappelijk onderzoek ervaringen met kindermishandeling en verwaarlozing vast te stellen.

D.P. Bernstein, J.A. Stein, M.D. Newcomb, E. Walker, D. Pogge, T. Ahluvalia, e.a., 'Development and validation of a brief screening version of the Childhood Trauma Questionnaire', *Child Abuse and Neglect*, 27, pp 169-190 (2003).

Zie hierboven. Dit artikel beschrijft de validering van een korte versie (25 items) van de CTQ om de ernst van ervaringen met psychotraumatisering en verwaarlozing in de kindertijd en adolescentie vast te stellen. De 25 items meten de ernst van vijf verschillende vormen van traumatisering en verwaarlozing die plaatsvonden voor het achttiende jaar, te weten lichamelijke mishandeling, seksueel misbruik, verbale mishandeling, emotionele verwaarlozing en lichamelijke verwaarlozing.

C.C.J.H. Bijleveld, R.F. Meijer, L. Prins, 'Verdachten van een pedoseksueel delict. Een verkenning op basis van politiegegevens 1998', *Justitiële Verkenningen*, 26, pp 119-147 (2000).

De auteurs zijn respectievelijk werkzaam bij de afdeling Onderzoek van het WODC, de afdeling Statistische Informatie & Beleidsanalyse van het WODC en de afdeling Onderzoek & Analyse, Directie Recherche, Nederland. De auteurs beantwoorden in dit artikel de vraag in hoeverre pedoseksuele daders als zodanig bekend zijn bij de politie. Het profiel van verdachten van een pedoseksueel delict wordt beschreven. De gegevens zijn afkomstig uit het Herkenningssysteem (HKS) van de politie. Het is niet bekend of en in welke mate de database 'vervuild' is, dus of de registratie van de delicten correct is.

R.M. Bolen, 'Extrafamilial child sexual abuse. A study of perpetrator characteristics and implications for prevention', *Violence against Women*, 6, pp 1137-1169 (2000).

De auteur is werkzaam bij de Boston University, Verenigde Staten. Het eerste deel van het artikel beschrijft methodologische problemen bij het vaststellen van de prevalentie van extrafamiliaal seksueel misbruik. Hoewel onderzoek uitwijst dat deze vorm van seksueel misbruik van kinderen en jongeren veel vaker voorkomt dan intrafamiliaal seksueel misbruik zijn er beduidend minder wetenschappelijke studies verricht om de aard van extrafamiliaal seksueel misbruik in kaart te brengen. Het tweede deel van het artikel beschrijft de resultaten van een secundaire analyse van de data over extrafamiliaal seksueel misbruik uit de random survey van Russell (1983).

B.L. Bottoms, P.R. Shaver, G.S. Goodman, J. Qin, J., 'In the name of God: A profile of religion-related child abuse', *Journal of Social Issues*, 51, pp 85-111 (1995).

Gebaseerd op een grootschalige survey onder clinici naar gevallen waar zij in de jaren tachtig van de vorige eeuw mee in aanraking zijn geweest. Een onderdeel van de studie is gericht op de analyse van aard en gevolgen van kindermishandeling door religieuze autoriteitsfiguren, zoals geestelijken, zusters, jongerenwerkers. 94 procent van deze gevallen was seksueel van aard, en in meer dan de helft van de gevallen waren zowel pleger als slachtoffer katholiek (rooms-katholiek en grieks- of russisch-orthodox). De gegevens zijn beperkt tot slachtoffers die hulp zochten. Omdat er niet op systematische wijze onderscheid wordt gemaakt naar Rooms-Katholieke Kerk en andere religies, is interpretatie van de gegevens slechts beperkt mogelijk. Het onderzoek is gefinancierd door het National Center on Child Abuse and Neglect, Verenigde Staten. Bottoms is Professor in Psychology, University of Illinois, Chicago, Verenigde Staten. De overige auteurs waren verbonden aan de University of California, Davis. Zie ook Goodman e.a. (1998).

J. Bowlby, *A secure base: parent-child attachment and healthy human development*, 1988.

Dit boek bevat een serie van acht lezingen waarvan het merendeel ook is omgewerkt tot een wetenschappelijke publicatie. De beschrijving van de hoofdpunten van de attachment-theorie staat centraal, evenals indertijd recente bevindingen. Bowlby was Child and Family Psychiatrist, Tavistock Clinic, Engeland.

K. Brennan, C. Clark, P. Shaver, 'Self-reported measure of adult attachment: An integrative overview', in: J. Simpson & W. Rholes (eds.), *Attachment theory and close relationships*, pp 46-76, (1998).

De auteurs beschrijven de 36-item-vragenlijst Experiences in Close Relationships Inventory (ECRI). Deze vragenlijst is bedoeld om bij volwassenen de gehechtheidsstijl met

een partner vast te stellen. Daartoe wordt gebruikgemaakt van scores op twee dimensies, namelijk interpersoonlijke angst en interpersoonlijke vermijding. Met behulp van een SPSS-algoritme kunnen onderzoeksgegevens in vier categorieën van volwassen gehechtheidsstijlen worden ingedeeld.

J. Briere, M. Runtz, 'The Trauma Symptom Checklist (TSC-33): Early data on a new scale', *Journal of Interpersonal Violence*, 4, pp 151-163 (1989).

De auteurs beschrijven in dit artikel de voorlopige bevindingen met een Trauma Symptom Checklist met 33 items.

J. Briere, S. Kaltman, B.L. Green, 'Accumulated childhood trauma and symptom complexity', *Journal of Traumatic Stress*, 21, pp 223-226 (2008).

De auteurs zijn werkzaam bij Department of Psychiatry and Behavioral Sciences, Keck School of Medicine, University of Southern California, Verenigde Staten. Het artikel beschrijft de resultaten van een onderzoek onder vrouwelijke universitaire studenten (N=2453) naar een verband tussen cumulatieve traumatisering voor het achttiende jaar en complexiteit van de psychische symptomen. De studie toont een lineair verband aan tussen het aantal vormen van traumatisering en complexiteit van de symptomen. Het betreft een algemeen effect van cumulatief trauma, want het verband blijft bestaan na controle voor specifieke traumatische ervaringen.

F. Briggs, R.M.F. Hawkins, 'A comparison of the childhood experiences of convicted male child molesters and men who were sexually abused in childhood and claimed to be nonoffenders', *Child Abuse and Neglect*, 20, pp 221-233 (1996).

Dit artikel beschrijft de aard van seksueel-misbruikervaringen in de kindertijd en de gezinsachtergronden bij twee groepen mannen: veroordeelden voor zedendelicten met kinderen (N=84) en mannen die als kind seksueel misbruikt zijn en zelf rapporteren dat ze geen pleger zijn (N=95). Deze vergelijking heeft tot doel om meer inzicht te krijgen in herhaling van het misbruik maar dan als pleger. Aard en consequenties van het misbruik worden beschreven, evenals of er ooit over verteld is en eventuele reacties. Beide groepen mannen rapporteren frequent misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk, in het bijzonder door priesters: plegers 13 procent en niet-plegers 17 procent (niet significant). De mannen rapporteren onder andere meer verwarring als reactie op het misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk in vergelijking met seksueel-misbruikervaringen door andere plegers. Er wordt aandacht besteed aan het fenomeen dat kinderen in eerste instantie het seksuele contact niet als ongewenst ervaren maar als prettig en fijn, zeker als het plaatsvindt in een context van aandacht en affectie. De samenstelling van de twee groepen is gebaseerd op zelfselectie, er zijn verschillen in demografie tussen de groepen. Briggs en Hawkins waren werkzaam bij University of South Australia, Magill, Australia.

J. van den Broek, *Er zijn geen namen voor. Jongens als slachtoffer van seksueel misbruik*, 1991.

Dit boek is geschreven in opdracht van de Stichting Mannen Tegen Seksueel Geweld. Het doel van het boek is om de gevolgen voor jongens en mannen die seksueel misbruikt zijn zichtbaar te maken en het taboe en de misvattingen over dit misbruik te doorbreken. Centraal staan de beschrijvingen van de ervaringen van de mannelijke slachtoffers, die bedoeld zijn voor herkenning en ondersteuning voor jongens en mannen die er nog niet over durven spreken. De auteur kwam als maatschappelijk werker veel in aanraking met seksueel geweld. Hij werkt als docent theorie en methoden maatschappelijk werk aan de Rijks Hogeschool Groningen, Nederland.

A.W. Burgess, M. Mahoney, J. Visk, L. Morgenbesser, 'Cyber child sexual exploitation', *Journal of psychosocial nursing and mental health services*, 46, pp 38-45 (2008).

Burgess, Mahoney en Visk zijn verbonden aan de William F. Connell School of Nursing, Boston College, Chestnut Hill. Morgenbesser is verbonden aan het Empire State College, State University of New York, Verenigde Staten. Dit artikel beschrijft de uitkomsten van een review van krantenberichten over gevallen van *child cyber crime* over een periode van twee jaar. Focus van de beschrijving ligt op een deelverzameling van honderd gevallen. In deze gevallen is het beroep van de pleger bekend.

R.J. Camargo, 'Factor, cluster, and discriminant analyses of data on sexually active clergy: the molesters of youth identified', *American Journal of Forensic Psychology*, 15, pp 5-24 (1997).

De auteur is als klinisch psycholoog en onderzoekscoördinator verbonden aan Southdown, een residentieel behandelcentrum voor religieuze mannen en vrouwen in Ontario, Canada. In dit artikel worden de resultaten van een aantal analyses van de klinische gegevens, seksueel gedrag in het bijzonder van 1322 mannelijke geestelijken gepresenteerd. De onderzoeksmethode staat beschreven in eerdere artikelen waaronder Loftus en Camargo (1993).

A. Carr, B. Dooley, M. Fitzpatrick, E. Flanagan, R. Flanagan-Howard, K. Tierney, M. White, M. Daly, J. Egan, 'Adult adjustment of survivors of institutional child abuse in Ireland', *Child Abuse and Neglect*, 34, pp 477-489 (2010).

Deze empirische studie is uitgevoerd in opdracht van de Commission to Inquire into Child Abuse (CICA) welke in het leven is geroepen door de Ierse regering. Het is een aanvulling op het rapport van deze commissie (bekend als het 'Ryan Report') waarin verslag gedaan wordt van de uitkomsten van het onderzoek naar 'institutional abuse'. De auteurs zijn werkzaam bij de School of Psychology, University College of Dublin en The Archives National Counselling Centre, Tullamore, Ierland. De steekproef is samengesteld op basis van meldingen van 'abuse' in instellingen gemeld bij de Commissie. De data zijn verzameld middels interviews en vragenlijsten. In ongeveer de helft van de meldingen is sprake van seksueel misbruik. Het onderzoek richt zich voornamelijk op de psychische en psychosociale gevolgen van de mishandeling van kinderen toevertrouwd aan de verantwoordelijkheid van instellingen voor opvoeding en onderwijs. Een belangrijke beperking is dat er geen controlegroep is van personen die geen ervaring met 'institutional abuse' rapporteren. Een aantal personen had een verzoek ingediend voor financiële compensatie, daardoor kan er sprake zijn van een vertekening in negatieve richting in de resultaten.

A. Carr, E. Flanagan, B. Dooley, M. Fitzpatrick, R. Flanagan-Howard, M. Shevlin, K. Tierney, M. White, M. Daly, J. Egan, 'Profiles of Irish survivors of institutional abuse with different adult attachment styles', *Attachment & Human Development*, 11, pp 183-201 (2009).

Zie hierboven. Dit artikel beschrijft de gevolgen van 'institutional abuse' onder de slachtoffers op basis van hun gehechtheidsstijl.

P. Cawson, C. Wattam, S. Brooker, G. Kelly, *Child maltreatment in the United Kingdom: A study of prevalence of child abuse and neglect*, 2000.

Het rapport beschrijft een onderzoek naar de omvang van kindermishandeling en verwaarlozing onder jonge mensen (18-24 jaar) in de algemene bevolking in Engeland. Een

onderdeel van de vragenlijst bestond uit vragen naar ongewenste seksuele handelingen. Het betreft een van de weinige prevalentiestudies waarin gerapporteerd wordt over seksueel-misbruikervaringen van minderjarigen gepleegd door autoriteitsfiguren, in het bijzonder priesters en religieuze leiders.

J.T. Chibnall, A. Wolf, P.N. Duckro, 'A national survey of the sexual trauma experiences of catholic nuns', *Review of Religious Research*, 40, pp 143-167 (1998).

De auteurs zijn faculteitsmedewerkers en een doctoraal student, Department of Psychiatry en Program for Psychology and Religion, Saint Louis University, Missouri, Verenigde Staten. Rapporteren over de uitkomsten van een nationale survey (vragenlijstonderzoek) naar de prevalentie en gevolgen van seksuele traumatisering onder rooms-katholieke zusters in de Verenigde Staten. Werving vond plaats via een nationale mailing naar religieuze gemeenschappen. De studie is gefinancierd door verschillende zusterordes (o.a. dominicaans, franciscaans), de Orscheln Industries Foundation, Inc. en een anonieme donateur. Het is de eerste prevalentiestudie naar seksuele traumatisering ooit in het leven van de populatie rooms-katholieke zusters, in het bijzonder seksueel misbruik door gewijde religieuzen of andere religieuze personen. Er is gekeken of bepaalde kenmerken van het misbruik in de kindertijd gerelateerd zijn aan de aard van de psychische en religieuze gevolgen. Hoe betrouwbaar de gegevens over de gevolgen zijn, is moeilijk te bepalen omdat er geen gevalideerde vragenlijst is gebruikt om ze vast te stellen. Geen multivariate analyse waarin voor de mogelijke invloed van andere factoren (zoals verwaarlozing, disfuncties ouders) op de gevolgen is gecontroleerd. Het responspercentage was 48,4 procent. Het zijn vooral de grotere religieuze gemeenschappen geweest die mee hebben gewerkt, daardoor is er wellicht sprake van enige vertekening in de resultaten. Het is niet bekend of gemeenschappen waarin de leiding op de hoogte was van of participeerde in seksueel misbruik van haar leden minder geneigd waren om aan de studie mee te werken.

S.J. Clark, 'Gay priests and other bogeymen', *Journal of Homosexuality*, 51, pp 1-13 (2006).

Clark is Assistant Professor of Psychology, Keen State College, Keene, Verenigde Staten. Dit artikel betreft een overzicht van de literatuur waarin een relatie wordt gelegd tussen homoseksualiteit en een verhoogde kans op pedofilie of het seksueel misbruiken van jongeren. Clark beargumenteert dat het hierbij om een misvatting gaat.

C.A. Colarusso, 'The relentless past. The effect of chronic sexual abuse in childhood on fifty years of adolescent and adult development', *The Psychoanalytic Study of the Child*, 64, pp 320-350 (2009).

Dit artikel bevat een gedetailleerde psychiatrische evaluatie van vier vrouwen (zussen) in het kader van een rechtszaak die is aangespannen tegen de Rooms-Katholieke Kerk wegens ernstig chronisch seksueel misbruik op minderjarige leeftijd door een pater. De auteur, een psychoanalyticus en Clinical Professor of Psychiatry, is als de getuige-deskundige bij de rechtszaak betrokken. Kwalitatief rijke informatie over de kenmerken en omstandigheden waaronder seksueel misbruik van vier meisjes uit hetzelfde gezin gedurende vier jaar door een pater een halve eeuw geleden plaatsvond. De effecten van de meerjarige traumatisering op de geestelijke ontwikkeling worden besproken, evenals behandelmogelijkheden. Klinische observatie, geen empirisch onderzoek. Daardoor selectieve informatie.

M. Colton, S. Roberts, M. Vanstone, 'Sexual abuse by men who work with children', *Journal of Child Sexual Abuse*, 19, pp 345-364 (2010).

Colton is verbonden aan het Regional Center for Child and Adolescent Mental Health, Institute for Neuroscience, Faculty of Medicine, Norwegian University of Science and Technology en aan het Department of Child and Adolescent Mental Health, St.Olav's University Hospital, Trondheim, Norway. Roberts en Vanstone werken bij het Centre for Criminal Justice and Criminology, Swansea University, Wales, Engeland. Er is gebrek aan kennis over personen die kinderen seksueel misbruiken in het kader van hun werkzaamheden voor organisaties. Het artikel beschrijft acht gevallen van volwassen mannen die een gevangenisstraf uitzitten voor het misbruiken van in totaal vijfendertig kinderen in onderwijs en vrijwilliger settings. De kenmerken van de daders en hun strategieën (hoe werden slachtoffers geselecteerd, hoe werd hun vertrouwen gewonnen en hoe werd het stilzwijgen van de slachtoffers verzekerd) worden beschreven.

D.A. Connolly, J.D. Read, 'Delayed prosecutions of historic child sexual abuse/Analysis of 2064 Canadian criminal complaints', *Law and Human Behavior*, 30, pp 409-434 (2006).

De auteurs zijn verbonden aan het Department of Psychology, Simon Fraser University, Burnaby, Canada. Ze beschrijven in dit artikel op basis van dossieronderzoek 2064 verlate aangiften van zedenzaken en factoren die een rol kunnen spelen bij zulke verlate aangiften.

H.F.M. Crombag, H.L.G.J. Merckelbach, *Hervonden herinneringen en andere misverstanden*, 1996.

Centraal staat de status van hervonden herinneringen. De auteurs, twee hoogleraren in de psychologie willen in dit boek aantonen dat geen van de vier veronderstellingen waarop het idee van hervonden herinneringen volgens hen is gebaseerd houdbaar is. Op basis van resultaten van wetenschappelijk onderzoek worden hiervoor argumenten gegeven.

K.A. Dale, J.L. Alpert, 'Hiding behind the cloth: Child sexual abuse and the Catholic Church', *Journal of Child Sexual Abuse*, 16, pp 59-74 (2007).

Dit artikel beschrijft de geschiedenis van seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk op basis van de empirische literatuur. Het betreft algemeen psychologische literatuur en psychoanalytische literatuur. Vanuit beide invalshoeken wordt een verklaring voor seksueel misbruik door priesters gezocht in de structuur en cultuur van de kerk in plaats van de priester als een typische zedendelinquent te beschouwen. De auteurs beargumenteren op basis van de literatuur dat de beschuldigde priesters weinig verschillen van andere plegers die kinderen seksueel misbruiken. Dale is doctoraal student psychologie, Alpert is Professor of Applied Psychology, New York University, Verenigde Staten.

N. De Fuentes, 'Hear our cries: Victim-survivors of clergy sexual misconduct', in: Plante, T.G. (ed.), *Bless me father for I have sinned. Perspectives on sexual abuse committed by Roman Catholic priests*, pp 135-170, 1999.

Dit hoofdstuk beschrijft een negental concepten welke relevant zijn voor victims-survivors (zowel kinderen als volwassenen) van clergy sexual misconduct: definities, prevalenties en dynamiek; risicofactoren; psychologische en spirituele gevolgen; subgroepen slachtoffers; secundaire traumatisering; herstel, behoefte aan en opties voor behandeling; onderwerpen voor therapeuten; reacties op klachten en pastorale zorg; en aanbevelingen

voor verder onderzoek. De nadruk ligt op misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk. Het overzicht is wat verouderd. De Fuentes is psycholoog en tevens consultant voor het aartsbisdom van Los Angeles. Zij is ook Professor of Family Medicine, University of Southern California School of Medicine, Verenigde Staten.

A.R. DeJong, A.R. Hervada, G.A Emmett, 'Epidemiologic variations in childhood sexual abuse', *International Journal of Child Abuse and Neglect*, 7, pp 155-162 (1983).

Dit artikel beschrijft de kenmerken van seksueel misbruik gebaseerd op gegevens verzameld in een klinische studie onder 463 meisjes die zijn aangemeld bij een hulpverleningsinstantie.

S. Dijkstra, 'Onderzoek naar seksueel misbruik van jongens', *Jeugd en samenleving*, 3, pp 115-127 (1995).

Dit artikel is gebaseerd op een studie bestaande uit een literatuuronderzoek naar en een enquête bij RIAGG's (response 37 procent) naar seksueel misbruik van jongens en mannen. De auteur was werkzaam bij de Vakgroep Vrouwenstudies Sociale Wetenschappen van de Universiteit van Utrecht. Het onderzoek is gefinancierd door het Nationaal Fonds Geestelijke Volksgezondheid en de Stichting Fondsen Wervingsacties Volksgezondheid, Nederland.

T.P. Doyle, 'Roman Catholic clericalism, religious duress, and clergy sexual abuse', *Pastoral Psychology*, 51, pp 189-231 (2003).

Doyle geeft een historisch overzicht van het fenomeen seksueel misbruik door rooms-katholieke clerici en beschrijft hoe de machtsongelijkheid tussen de geestelijke en de volgeling kan hebben bijgedragen aan seksueel misbruik in de Kerk. De geestelijke wordt gezien als man van God, met een onaantastbaar en niet ter discussie staand gezag. Doyle is advocaat in canoniek recht en kapelaan bij de Noord-Amerikaanse luchtmacht.

N. Draijer, 'Onzichtbaarheid van seksueel geweld', in: H. Acker, Rawie, M., *Seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes*, 1982.

Verslag van de inleiding gehouden tijdens de Conferentie in Kijkduin, Nederland in 1982. De lezing is uitgesproken onder de titel 'Hoe maatschappelijke instituties bijdragen aan de onzichtbaarheid van geweld tegen vrouwen en meisjes'. Gaat in op de rol van wetenschap, hulpverlening, justitie en politie in het gangbare denken over seksueel geweld. Focus is de verhouding tussen de seksen. Seksueel misbruik van jongens komt niet aan de orde.

N. Draijer, *De omgekeerde wereld. Seksueel misbruik van kinderen in het gezin*, 1985.

Dit rapport bevat de resultaten van een vooronderzoek naar aard, omvang en gevolgen van seksueel misbruik van kinderen in het gezin met als doel aanbevelingen te doen voor een hoofdonderzoek. De auteur heeft een groot aantal onderzoeken die zijn verricht in binnen- en buitenland geïnventariseerd om zicht te krijgen op de gehanteerde onderzoeksmethoden en de onderzoeksresultaten. Het vooronderzoek is verricht in opdracht van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, A. Kappey van de Coppello, Nederland.

N. Draijer, *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psychosomatische gevolgen*, 1988.

Dit onderzoeksrapport over seksueel misbruik van meisjes in Nederland beschrijft de achtergrond, opzet en uitvoering van het onderzoek en de resultaten. De auteur was verbonden aan de Stichting tot Wetenschappelijk Onderzoek bij de Universiteit van Amsterdam omtrent seksualiteit en geweld, Nederland.

N. Draijer, *Seksuele traumatisering in de jeugd. Gevolgen op lange termijn van seksueel misbruik van meisjes door verwanten*, 1990.

Dit boek (proefschrift) is een uitgebreidere bewerking van het eerder verschenen (1988) onderzoeksrapport (zie hierboven) over seksueel misbruik van meisjes in Nederland. Het beschrijft de achtergrond, opzet en uitvoering van het onderzoek en de resultaten. Het boek bevat een uitgebreid literatuuroverzicht.

N. Draijer, 'Herinneringen aan traumatische ervaringen in de kindertijd', *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, 7/8, pp 707-727 (1996).

Overzichtsartikel waarin de vraag centraal staat of het überhaupt mogelijk is dat herinneringen aan traumatische gebeurtenissen lange tijd helemaal weg zijn en vervolgens weer opduiken. De uiteenlopende standpunten van experimenteel psychologen en klinici worden op een rij gezet. De auteur is verbonden aan de Vakgroep Psychiatrie van de Vrije Universiteit, Nederland.

N. Draijer, 'Diagnostiek en indicatiestelling bij (een vermoeden van) seksueel misbruik in de voorgeschiedenis', in N. Nicolai (red.), *Handboek psychotherapie na seksueel misbruik* (p 21-47), 2003.

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van wat er bekend is over de klachten en symptomen die gerelateerd kunnen zijn aan seksueel misbruik. En wat er bekend is over de behandeling van deze klachten en symptomen.

N. Draijer, W. Langeland, 'Meldingsbereidheid bij zedendelicten met kinderen. Gegevens uit retrospectief onderzoek over de periode 1959-1976', *Justitiële Verkenningen*, 15, pp 34-56 (1989).

De auteurs waren indertijd verbonden aan de Stichting tot Wetenschappelijk Onderzoek omtrent seksualiteit en geweld bij de Universiteit van Amsterdam, Nederland. Beantwoording van de vraag in hoeverre de gevallen die bij de politie gemeld worden een afspiegeling (in aantal en aard) vormen van wat er zich in werkelijkheid voordoet, staat centraal. De vraag wordt beantwoord op basis van de gegevens die verzameld zijn in de landelijke survey naar seksueel misbruik van meisjes in Nederland (Draijer, 1988). Er bleek sprake te zijn van een selectief 'dark number'. Gevallen worden eerder gemeld naarmate de relatie met de dader van grotere afstand getuigt en het minder ernstige seksuele voorvallen betreft (exhibitionisme). Bij intrafamiliaal seksueel misbruik waren vooral gevallen van misbruik door vaderfiguren en ernstiger misbruik bij de politie terechtgekomen.

P.N. Duckro, J.T. Chibnall, A. Wolf, 'Women religious and sexual trauma', *Review for Religious*, 57, pp 304-313 (1998).

De auteurs zijn faculteitsmedewerkers en een doctoraal student, Department of Psychiatry and Program for Psychology and Religion, Saint Louis University, Missouri, Verenigde Staten. Rapporteren over de uitkomsten van een nationale survey onder rooms-katholieke religieuze vrouwen (nonnen). De beschrijving van de methode is niet opgenomen in dit artikel. Zie voor de wetenschappelijke publicatie: Chibnall e. a. (1998).

M. Elliott, 'Female sexual abuse of children: 'the ultimate taboo'', *Journal of the Royal Society of Medicine*, 87, pp 691-694 (1994).

Beschrijft 127 gevallen van seksueel misbruik van kinderen (95 meisjes, 32 jongens) door vrouwelijke plegers. Onder de mannelijke slachtoffers worden geen vrouwelijke religieuzen als plegers van het seksueel misbruik genoemd. Onder de vrouwelijke slachtoffers wel. In de gevallen waarin sprake was van een pleger betrof het in 11 procent misbruik door tantes, zussen, leerkrachten en zusters. In de overige gevallen betrof het misbruik door moeders (62 procent), door grootmoeders (7 procent), door stiefmoeders (7 procent) en door babysitters (13 procent). In de beschrijving van de kenmerken van het misbruik wordt geen onderscheid gemaakt naar relatie met de pleger. Elliott is psycholoog en was indertijd werkzaam voor Kidscape Charity in Londen, Engeland. Het artikel is gebaseerd op een hoofdstuk in het boek 'Female sexual abuse of children: The ultimate taboo', uitgegeven onder redactie van M. Elliott, Harlow, Longman, 1993.

M. Elliott, K. Browne, J. Kilcoyne, 'Child sexual abuse prevention: What offenders tell us', *Child Abuse and Neglect*, 19, pp 579-594 (1995).

De auteurs zijn verbonden aan Kidscape Charity for Children's Safety, in Londen, Engeland. 91 pedoseksuelen zijn geïnterviewd met als doel informatie te verzamelen over de methoden die zij gebruiken om kinderen te selecteren, te benaderen en in te palmen. Het betreft plegers die in behandelcentra, gevangenissen of speciale ziekenhuizen verblijven of plegers die in voorlopige hechtenis zijn. De plegers zochten toegang tot de kinderen via verzorgende werkzaamheden, zoals oppassen. Grooming wordt genoemd. Plegers werden ook gevraagd naar suggesties voor de preventie van seksueel misbruik van kinderen.

M. Euser, M.H. van IJzendoorn, P. Prinzie, M.J. Bakermans-Kranenburg, 'Prevalence of child maltreatment in the Netherlands', *Child Maltreatment*, 15, pp 5-17 (2010).

De onderzoekers zijn verbonden aan Centre for Child and Family Studies, Universiteit van Leiden. Het artikel beschrijft de uitkomsten van de Nederlandse replica van de National Incidence Study die is uitgevoerd in de Verenigde Staten. Zie voor een beschrijving van de studie: Van IJzendoorn.

K. Fater, J.A. Mullaney, 'The lived experience of adult male survivors who allege childhood sexual abuse by clergy', *Issues in Mental Health Nursing*, 21, pp 281-295 (2000).

In dit artikel beschrijven twee wetenschappelijk onderzoekers de uitkomsten van een fenomenologische studie naar de ervaringen van zeven bewust daartoe uitgekozen (via oproepen en flyers in een netwerk van slachtoffers/lotgenoten) volwassen mannen die als kind seksueel misbruikt zijn door drie geestelijken, onder wie twee rooms-katholieke priesters. Een van deze priesters misbruikte vier jongens, de andere misbruikte twee andere jongens. Zeer beperkte reikwijdte, want selectief. Weinig informatie over de aard en omstandigheden van het misbruik. Focus is de betekenisgeving van het slachtoffer aan het misbruik.

D.P. Farrell, M. Taylor, 'Silenced by God: An examination of unique characteristics with-in sexual abuse by the clergy', *Counseling Psychology Review*, 15, pp 22-31 (2000).

Volgens de auteurs van dit artikel gebruiken priesters een specifieke 'grooming' techniek om kinderen in te palmen. Het betreft spirituele manipulatie waarbij de naam van God wordt gebruikt.

D. Finkelhor, *Sexually victimized children*, 1979.

Dit boek beschrijft de resultaten van een schriftelijke survey onder 530 vrouwelijke en 266 mannelijke collegestudenten van 17 tot 22 jaar in New England in de Verenigde Staten. De response was 92 procent. Het is de eerste grote survey naar 'seksueel misbruik'. Finkelhor betreft de machtsongelijkheid in de bespreking van seksueel misbruik door er bij voorbaat van uit te gaan dat er sprake is van een ongelijke machtsverhouding tussen pleger en slachtoffer. Dit machtsverschil is volgens hem gebaseerd op verschil in leeftijd, verschil in mondigheid van kind en volwassene en verschil in autoriteit en kennis. Naar zijn mening kan het kind door die machtsongelijkheid niet echt toestemming geven voor een seksuele relatie. Hiermee is de mogelijkheid van seksueel misbruik gegeven.

D. Finkelhor, 'A comparison of the responses of preadolescents and adolescents in a national victimization study', *Journal of Interpersonal Violence*, 13, pp 362-382 (1998).

De auteur is verbonden aan de University of New Hampshire, Durham, Verenigde Staten. In dit artikel beschrijft hij de uitkomsten van een nationale survey. Hierin zijn 2000 kinderen telefonisch geïnterviewd over ervaringen met slachtofferschap van diverse vormen van geweld.

D. Finkelhor, G. Hotaling, I.A. Lewis, C. Smith, 'Sexual abuse in a national survey of adult men and women: prevalence, characteristics, and risk factors', *Child Abuse and Neglect*, 14, pp 19-28 (1990).

Dit artikel beschrijft de uitkomsten van een random survey naar ervaringen met seksueel-misbruikervaringen in de jeugdijaren in de Verenigde Staten. De survey is uitgevoerd in 1985. Er is gebruikgemaakt van telefonische interviews. De responsrate was 76 procent. Zowel mannen (N=1145) als vrouwen (N=1481) zijn ondervraagd. Het betreft een van de weinige studies waarin gerapporteerd wordt over het percentage misbruikgevallen gepleegd door ambtsdragers.

D. Finkelhor, D. Russell, D., 'Women as perpetrators: Review of the evidence', in D. Finkelhor, *Child Sexual Abuse: New Theory and Research*, pp 171-187, 1984.

Dit hoofdstuk geeft een overzicht van wat er bekend is aan onderzoeksgegevens over vrouwelijke plegers.

D. Finkelhor, L.M. Williams, N. Burns, *Nursery Crimes: Sexual Abuse in Day Care*, 1988.

Dit boek beschrijft onderzoek naar seksueel misbruik door zorgverleners, in kinderdagverblijven in het bijzonder.

P. Firestone, H.M. Moulden, A.F. Wexler, 'Clerics who commit sexual offenses: Offender, offence and victim characteristics', *Journal of Child Sexual Abuse*, 18, pp 442-454 (2009).

De drie auteurs werken bij de School of Psychology, University of Ottawa, Ottawa, Canada. Beschrijven een dossierstudie van registratiegegevens (op basis van 'crime reports') van de Royal Canadian Mounted Police. Het eerste deel van het artikel presenteert de gegevens over de plegers, hun slachtoffers en de kenmerken van 'het misdrijf'. Drie plegers waren leerkrachten op 'residential schools'. Het tweede deel van de studie beschrijft het verschil in misdrijfkenmerken tussen plegers met één slachtoffer en plegers met twee of meer slachtoffers. Voor deze analyses werd het meest 'typische' geval geselecteerd per pleger, aan de hand van duidelijk omschreven selectiecriteria. Pleger met meerdere slachtoffers misbruikten de kinderen vaak in hun eigen huis. De slachtoffers van deze ple-

gers woonden ook vaak op residential schools, in vergelijking met slachtoffers van één-slachtoffer-plegers, die woonden vaak bij beide ouders thuis. Kleine steekproef, selectief, maar rijke data over het seksueel misbruik.

R. Flanagan-Howard, A. Carr, M. Shevlin, B. Dooley, M. Fitzpatrick, E. Flanagan, K. Tierney, M. White, M. Daly, J. Egan, 'Development and initial validation of the institutional child abuse processes and coping inventory among a sample of Irish adult survivors of institutional abuse', *Child Abuse and Neglect*, 33, pp 586-597 (2009).

Zie Carr e.a. (2010). Het artikel beschrijft de ontwikkeling en validering van een vragenlijst, 'the institutional child abuse processes and coping inventory' onder de 247 slachtoffers. Geconcludeerd wordt dat het instrument het psychologische proces meet voor het karakteriseren van 'survivors of institutional abuse' zoals beschreven door Wolfe e.a. (2003).

K.A. Flynn, 'In their own voices: Women who were sexually abused by members of the clergy', *Journal of Child Sexual Abuse*, 17, pp 216-237 (2008).

Flynn beschrijft de uitkomsten van haar kwalitatieve studie naar de beleving van post-traumatische stresssymptomen van 25 vrouwelijke slachtoffers van 'clergy sexual abuse' (18 als meerderjarige, 7 als minderjarige). Hoewel er geen diagnostische interviews zijn afgenomen, gebruikt Flynn de termen 'posttraumatische stressstoornis' en 'complexe posttraumatische stressstoornis' voor het beschrijven van de gerapporteerde symptomen. Ook aandacht voor persoonlijke veranderingen in spiritualiteit. In de beschrijving van de symptomen wordt geen onderscheid gemaakt tussen seksueel misbruik van minderjarigen en meerderjarigen. Daardoor zeer beperkte relevantie.

J.M. Fogler, J.C., Shiperd, S. Clarke, J. Jensen, E. Rowe, 'The impact of clergy-perpetrated sexual abuse: The role of gender, development, and posttraumatic stress', *Journal of Child Sexual Abuse*, 17, pp 329-358 (2008).

Volgens de auteurs komen er uit de literatuur over 'clergy-perpetrated sexual abuse' twee modale populaties van slachtoffers naar voren: jongens en volwassen vrouwen. De auteurs geven een overzicht van de literatuur over posttraumatische stresssymptomen na seksueel misbruik, beschrijven de rol van gender en het ontwikkelingsniveau ten tijde van het misbruik in de ernst van de latere gevolgen. Ook bespreken zij evidence-based behandelingen voor posttraumatische stressstoornis en mogelijke aanpassingen van behandelprogramma's voor minderjarige en meerderjarige slachtoffers van 'clergy sexual abuse'. Fogler werkt als postdoctoraal fellow in een gezamenlijk project van het Boston Medical Center en het National Center for PTSD, Verenigde Staten; Shiperd is Staff Psychologist bij het Women's Health Sciences Division van het National Center for PTSD en is Assistant Professor, Department of Psychiatry, Boston University School of Medicine, waar Clarke en Rowe onderzoeksassistenten waren en Jensen een gerandomiseerde klinische trial uitvoerde naar geprotocolleerde PTSD behandelingen voor getraumatiseerde vrouwelijke veteranen.

B. Gallagher, 'The extent and nature of known cases of institutional child sexual abuse', *British Journal of Social Work*, 30, pp 795-817 (2000).

Gallagher is Senior Research Fellow in het Centre for Applied Childhood Studies, University of Huddersfield, Queensgate, Engeland. In dit artikel presenteert hij de uitkomsten van zijn onderzoek naar de omvang en aard van gemelde gevallen van 'institutional

child sexual abuse' bij social service departments of de politie in acht lokale regio's in Engeland en Wales. Het artikel levert algemene informatie over de omvang en aard van de gemelde gevallen in deze acht regio's. In termen van demografische en sociaal-economische variabelen zijn deze acht regio's representatief voor Engeland en Wales. Er wordt niet apart gerapporteerd voor instellingen binnen de Rooms-Katholieke Kerkprovincie. Het is onduidelijk in hoeverre deze buitenlandse gegevens over de omvang en aard van de meldingen bij officiële instanties in het buitenland van toepassing zijn op de Nederlandse situatie. De relevantie is daardoor beperkt.

W.L. Gianotten, 'Begeleiden van seksueel misbruikte jongens en mannen', *Bewegen & Hulpverlening*, 4, pp 282-292 (1988).

Gianotten werkt bij de Vakgroep Gynaecologie en Obstetrie, Academisch Ziekenhuis, Rijksuniversiteit Utrecht, Nederland. In dit artikel belicht hij de achtergronden van onderrapportage van seksueel misbruik bij jongens en mannen. Voor een deel zou dit te maken hebben met de gevolgen van de mannelijke socialisatie waardoor jongens extra worden belast en hierdoor niet om hulp vragen. Omdat misbruikte mannen zich niet aanmelden hebben hulpverleners geen ervaring met de specifieke gevolgen van het misbruik bij jongens. De auteur vraagt aandacht voor de houding van de hulpverlener en geeft informatie over mogelijkheden tot hulpverlening bij het verwerken van deze trauma's. Bij die verwerking krijgt de mannenrol aandacht.

H. Goode, H. McGee, C. O'Boyle, *Time to listen: Confronting child sexual abuse by Catholic clergy in Ireland, Dublin*, 2003.

Studie verricht door The Health Services Research Centre (HSRC), Department of Psychology, Royal College of Surgeons in Ireland. Goode is onderzoekscoördinator van de clerical sexual abuse study op basis van de lifetime prevalentiestudie naar seksueel misbruik en geweld in Ierland (SAVI-studie; zie McGee e.a., 2002). McGee is Professor of Psychology en directeur van HSRC, O'Boyle is Professor of Psychology en Chairman van het Department of Psychology, Royal College of Surgeons. In januari 2001 is het Royal College of Surgeons in Ireland door de Bishops' Commission on Child Abuse gevraagd om onderzoek te verrichten naar de impact van seksueel misbruik door clerici op de slachtoffers en hun familieleden, plegers en hun familieleden, collega's van plegers en op de parochie en bredere kerkgemeenschap. De studie bestaat uit drie delen. 1. Een nationale gestratificeerde steekproef (N=1081) naar kennis, percepties en attitudes (o.a. schatting omvang van seksueel misbruik van minderjarigen door clerici, kennis van gepleegde acties door de Kerk om dit thema voor het voetlicht te brengen, en dergelijke). Response rate 76 procent. 2. Diepte-interviews met een kleine, selecte groep direct getroffen (N=48; zeven slachtoffers, drie familieleden, acht veroordeelde daders, vijf familieleden van veroordeelde daders, drie collega's van veroordeelde daders en een priesteradviseur en twintig geestelijken, religieuzen en leken). 3. Een managementsurvey via de post onder kerkbestuurders (o.a. bisschoppen, oud-bisschoppen, provincialen, priesters, leden van ordes en congregaties en leken). Response rate 67 procent. Gegevens zijn verzameld door middel van interviews. Dit boek beschrijft de uitkomsten van dit onderzoek. Geschiedenis van de wijze waarop de Kerk en anderen naar seksueel misbruik keken komt aan de orde, evenals de uitdaging om het canonieke recht en de verantwoordelijkheden van de overheid te combineren bij het afhandelen van misbruikgevalen.

L. Green, 'Analysing the sexual abuse of children by workers in residential care homes: Characteristics, dynamics and contributory factors', *The Journal of Sexual Aggression*, 7, pp 5-24 (2001).

Green evalueert in dit artikel in het bijzonder het proces van 'grooming' en verstrikken van kinderen in een sfeer van geheimhouding in de context van seksueel misbruik in residentiële settings door personeel. Ook besteed zij aandacht aan de houding van plegers richting andere niet-misbruikende stafleden. Zij beschrijft het succes van deze techniek van de pleger in het kader van enkele sociologische theorieën (Webers 'rational-legal bureaucratic and charismatic power'; Goffmans theorie van 'total institutions'). Green is Senior Lecturer in Sociology, Sheffield Hallam University, England.

J.J. Guido, 'A unique betrayal: Clergy sexual abuse in the context of the Catholic religious tradition', *Journal of Child Sexual Abuse*, 17, pp 255-269 (2008).

Guido is een rooms-katholieke priester en lid van de dominicaanse orde. Hij is psycholoog bij het Personal Counseling Center at Providence College, waar hij ook Assistant Professor of Psychology is en Vicepresident voor Mission and Ministry. Hij is lid van de Advisory Board for the Protection of Children and Young People voor het bisdom van Providence, Rhode Island, Verenigde Staten. Hij beschrijft de rooms-katholieke geloofs-overtuigingen en hoe deze overtuigingen de impact van seksueel misbruik compliceren in gevallen waarin de dader deel uitmaakt van de rooms-katholieke geestelijkheid.

S. de Haas, M. Cense, J. van Ditzhuijzen, W. van Berlo, *Seksueel overschrijdend gedrag binnen vrijwilligersorganisaties*, 2009.

Dit onderzoek is gefinancierd door het wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van Justitie. De auteurs zijn werkzaam bij de Rutgers Nisso Groep, Nederland. Voor het schatten van de omvang van seksueel overschrijdend gedrag in vrijwilligersorganisaties voor kinderen en jongeren is een secundaire analyse uitgevoerd op de data van de periodieke representatieve bevolkingsstudie (zie Bakker e.a., 2009).

T.W. Haywood, J. Green, 'Cleric serial offenders: Clinical characteristics and treatment approaches', in: L.B. Schlesinger (ed.), *Serial Offenders. Current thoughts, recent findings*, 2000.

In dit hoofdstuk beschrijven de auteurs de prevalentie van seksueel misbruik door geestelijken. Ook worden delictkenmerken en kenmerken van de slachtoffers beschreven. Daarnaast wordt er een overzicht gegeven van de gegevens die bekend zijn over de psychologische en psychoseksuele kenmerken van deze plegers. Het hoofdstuk eindigt met een evaluatie van behandelprotocollen voor deze groep zedendelinquenten.

T.W. Haywood, H.M. Kravitz, L.S. Grossman, O.E. Wasyliw, D.W. Hardy, 'Psychological aspects of sexual functioning among cleric and noncleric alleged sex offenders', *Child Abuse and Neglect*, 20, pp 527-536 (1996).

Haywood, Kravitz, Wasyliw en Hardy zijn verbonden aan het Isaac Ray Center, Rush-Presbyterian-St. Luke's Medical Center, Chicago. Grossman is verbonden aan het Department of Psychiatry, University of Illinois College of Medicine, Chicago, Verenigde Staten. Focus van het artikel is op het testen van de hypothese dat er een verschil in seksueel gedrag is tussen twee groepen zedendelinquenten, namelijk priesters en religieuzen (clerics), nonclerics en normale controles. In het artikel beschrijven de auteurs een aantal verschillen in aard van het misbruik tussen clerics en nonclerics.

J.L. Herman, *Trauma and recovery*, 1992.

In dit baanbrekende boek beschrijft Judith Herman de resultaten van haar onderzoeken naar geweld, van mishandeling thuis tot politiek geweld. Ze laat de overeenkomsten zien tussen verschillende vormen van traumatisering. Ook gaat ze in op verbanden tussen persoonlijke traumatisering en maatschappelijke trauma's (politiek geweld). Herman is psychiater en onderzoeker. Ze is Professor of Clinical Psychiatry at Harvard University Medical School en Director of Training at the Victims of Violence Program in the Department of Psychiatry at the Cambridge Health Alliance, Massachusetts, Verenigde Staten.

J.L. Herman, J.C. Perry, B.A. van der Kolk, 'Childhood trauma in borderline personality disorder', *American Journal of Psychiatry*, 146, pp 490-495 (1989).

Dit artikel beschrijft het gebruik van het Traumatic Antecedents Interview bij psychiatrische patiënten. Ervaringen met fysieke mishandeling, seksueel misbruik en het getuige zijn geweest van huiselijk geweld staan centraal. De auteurs waren werkzaam bij het Department of Psychiatry, Harvard Medical School, Verenigde Staten.

W.C. Holmes, G.B. Slap, 'Sexual abuse of boys. Definition, prevalence, correlates, sequelae, and management', *Journal of the American Medical Association*, 280, pp 1855-1862 (1998).

Holmes en Slap werken bij het Center for Clinical Epidemiology and Biostatistics, University of Pennsylvania School of Medicine, Philadelphia, Verenigde Staten. Ze geven in dit artikel een overzicht van onderzoeksresultaten over seksueel misbruik van jongens uit wetenschappelijke studies verricht tussen 1985 en 1997. Het betreft publicaties in peer-reviewed tijdschriften. De review heeft betrekking op 166 artikelen waarin 149 steekproeven worden beschreven.

P.J. Isely, 'Child sexual abuse and the Catholic church: An historical and contemporary review', *Pastoral Psychology*, 45, pp 277-299 (1997).

Isely beschrijft in dit essay de toegenomen publieke belangstelling voor de onthullingen van seksueel misbruik door priesters. Hij geeft aan dat ondanks de continue aandacht in de media en de juridische afhandeling van beschuldigingen, er nauwelijks wetenschappelijk onderzoek onder daders en slachtoffers is gedaan. Isely is een Senior Clinician, Riverside Crisis Intervention Team, Norwood, Massachusetts, Verenigde Staten.

P.J. Isely, P. Isely, J. Freiburger, R. McMackin, 'In their own voices: A qualitative study of men abused as children by Catholic clergy', *Journal of Child Sexual Abuse*, 17, pp 201-215 (2008).

Isely (P.J.) is counseling psycholoog, Boston University, therapeut en gespecialiseerd in de behandeling van slachtoffers van seksueel misbruik. Isely (P.) is de Midwest Director van The Survivors Network of those Abused by Priests (SNAP) en zelf slachtoffer van seksueel misbruik door een priester. Hij is clinical social worker en heeft een residentieel behandelprogramma voor slachtoffers van 'clergy sexual trauma' in de Verenigde Staten opgericht bij het Rogers Memorial Hospital, Madison, Wisconsin, Verenigde Staten. Freiburger is psycholoog, gespecialiseerd in de behandeling van slachtoffers en daders van seksueel misbruik. McMackin (zie onder deze naam in de referentielijst). Het artikel beschrijft de uitkomsten van een onderzoek naar de (lange termijn) gevolgen van seksueel misbruik van minderjarige jongens door rooms-katholieke priesters uitgevoerd in 1996

door de eerste auteur. Het betreft gegevens die aan de hand van diepte-interviews zijn verzameld bij negen volwassen mannen. Het is een van de weinige studies met een duidelijke omschrijving van het soort seksueel misbruik. Uit het artikel wordt niet duidelijk hoe de selectie van de geïnterviewde mannen heeft plaatsgevonden. Selectief, maar kwalitatief rijke data. Het artikel eindigt met aanbevelingen voor behandeling.

M.H. van IJzendoorn, P. Prinzie, E.M. Euser, M.G. Groeneveld, S.N. Brilleslijper-Kater, A.M.T. Noort-van der Linden, M.J. Bakermans-Kranenburg, F. Juffer, J. Mesman, M. Klein Velderman, M. San Martin Beuk, *Kindermishandeling in Nederland anno 2005: De Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van kinderen en jeugdigen (NPM-2005)*, 2007.

Dit onderzoek is uitgevoerd op verzoek van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Justitie, tegenwoordig het Ministerie van Veiligheid en Justitie. Evenals de studie van Lamers-Winkelmann e.a. (2006) is het doel van deze studie inzicht te verschaffen in de prevalentie van verschillende typen van kindermishandeling in Nederland. Het gaat in deze studie om het schatten van de 'actuele' prevalentie (het jaar 2005) gebruikmakend van informanten (N=1100) die geografisch over heel Nederland zijn verspreid. Deze informanten zijn professionals die beroepsmatig met kinderen te maken hebben in allerlei sectoren van de samenleving zoals onderwijs, opvoedingsondersteuning, juridische en sociaal-medische zorg. Zij zijn geïnstrueerd in het gebruik van een meetinstrument met nauwkeurige omschrijvingen van de diverse vormen van mishandeling. Ook is gebruikgemaakt van de formele registraties van kindermishandeling in 2005 door de zeventien Advies- en Meldpunten Kindermishandeling. De omvang van kindermishandeling wordt in deze studie geschat op 107.200 gevallen. De prevalentie voor 2005 is ongeveer 30 gevallen van kindermishandeling op iedere 1000 kinderen. De schatting van het aantal slachtoffers van seksuele mishandeling is ruim 4700 gevallen. Kinderen die in de jaren voorafgaand aan 2005 zijn mishandeld maar niet meer in 2005 zelf, zijn niet meegeteld. Registratiegegevens, onderrapportage en selectief.

A. Imbens, I. Jonker, *Godsdienst en incest*, 1992.

Dit boek beschrijft de uitkomsten van een verkennende studie onder negentien vrouwen naar de wijze waarop een godsdienstige opvoeding kan doorwerken op de beleving, gevolgen en verwerking van incestervaringen. De gegevens zijn vanuit een machtspectief geanalyseerd. Het geloof ontziet veelal de dader en legt de verantwoordelijkheid voor het gebeurde bij de dochters en moeders. Er worden aanbevelingen voor pastorale begeleiding gegeven. De studie is gefinancierd door de Commissie Projecten Nederland en het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. Jonker is historicus en is zelf als kind misbruikt in een christelijk gezin. Imbens is theoloog.

L. Irish, I. Kobayashi, D.L. Delahanty, 'Long-term physical health consequences of childhood sexual abuse: A meta-analytic review', *Journal of Pediatric Psychology*, 35, pp 450-461 (2010).

De auteurs werken bij het Department of Psychology, Kent State University en het Center for Clinical and Translational Research, Verenigde Staten. Deze meta-analyse omvat 31 studies over zes gebieden van gezondheid: algemene gezondheid, maagdarmsstelsel, gynaecologie en voortplanting, pijn, obesitas en hart-longklachten. Voor alle zes gebieden wordt een samenhang gevonden met seksueel misbruik.

P. Jenkins, *Pedophiles and priests: Anatomy of a contemporary crisis*, 1996.

Jenkins is Professor in History and Religious Studies, Pennsylvania State University, Verenigde Staten. Boek bevat een kritische analyse van de publieke aandacht sinds 1984 voor rooms-katholieke priesters die kinderen seksueel misbruiken. Hoofdstukken 2-5 beschrijven het probleem van seksueel misbruik van kinderen door de geestelijkheid, de historische context en media interpretaties. Hoofdstukken 6-9 gaat over mensen die een schadeclaim hebben ingediend en belangengroepen waaronder kerkhervormers, feministen, juristen en therapeuten. Hoofdstuk 10 bevat de conclusies.

John Jay College, *The nature and scope of sexual abuse by Catholic priests and deacons in the United States, 1950-2002*, 2004.

In juni 2002 gaf de voltallige Noord-Amerikaanse bisschoppenconferentie opdracht tot een grootschalig, onafhankelijk onderzoek naar de aard en omvang van seksueel misbruik van minderjarigen door de geestelijkheid. Het onderzoek werd uitgevoerd door het John Jay College of Criminal Justice van de City University of New York, Verenigde Staten. Onderzoeksleider was criminoloog Karen Terry. Haar team mocht surveys uitvoeren in 97 procent van de bisdommen. De onderzoekers kregen inzage in de (geanonimiseerde) gegevens over alle priesters tegen wie aanklachten waren ingediend en over al hun slachtoffers. Het eindverslag werd afgerond in 2004, het rapport met aanvullende analyses in 2006. Het onderzoek heeft een schat aan gegevens opgeleverd. In 2008 is een speciaal nummer van het *Journal Criminal Justice and Behavior* (Vol. 35, No. 5) met acht artikelen over de opzet en resultaten van de John Jay-studie verschenen (deze artikelen zijn in de literatuurlijst opgenomen). Eind december 2010 wordt het rapport over 'Causes and Context' verwacht. Gegevens zijn selectief, want gebaseerd op meldingen.

John Jay College, *The nature and scope of sexual abuse by Catholic priests and deacons in the United States, 1950-2002 – supplementary data analysis*, 2006.

Zie hierboven. R. Johnson, K. Browne, C. Hamilton-Giachritsis, 'Young children in institutional care at risk of harm', *Trauma, Violence & Abuse*, 7, pp 34-60 (2006).

Dit overzichtsartikel betreft een systematische beschrijving van de literatuur over de impact van opvoeding en zorg in een institutionele setting op de groei van de hersenen, gehechtheid/attachment, sociaal gedrag en cognitieve ontwikkeling. De nadelige effecten – zeker bij heel jonge kinderen – worden op een rij gezet. Het betreft onderzoeksgegevens uit de periode 1996-2003 in Europa. De auteurs werken bij de University of Birmingham, Engeland.

S.A. Jumper, 'A meta-analysis of the relationship of child sexual abuse to adult psychological adjustment', *Child Abuse and Neglect*, 19, pp 715-728 (1995).

Auteur werkt bij het Department of Counseling, Loyola University of Chicago, Verenigde Staten. De meta-analyse omvat 23 steekproeven gepubliceerd tussen 1978 en 1991. In het totaal betreft het 6878 individuen. Het betreft klinische studies, community studies, studies onder studenten en combinaties van deze doelgroepen. Er is rekening gehouden met de methodologische kenmerken van de onderzoeken. De focus is op drie gebieden: psychologische symptomen, depressie en zelfvertrouwen. De samenhangen tussen seksueel misbruik en psychopathologie zijn zwakker in studentenpopulaties.

A. Kendrick, *Abuse of children in residential and foster care: A brief review*, 1998.

Kendrick geeft een kort overzicht van de literatuur op het terrein van kindermishandeling in instellingen voor jeugdzorg en pleeggezinnen. Geconcludeerd wordt dat kindermishandeling en -verwaarlozing in deze settings frequent voorkomt. Vanwege het ontbreken van een beschrijving van de methodologische kenmerken van de besproken studies, is het niet mogelijk de waarde van de gegevens te bepalen.

M. Kennedy, 'Christianity and child sexual abuse – the survivors' voice leading to change', *Child Abuse Review*, 9, pp 124-141 (2000).

Kennedy werkt op het terrein van Disability & Child Protection Training in Engeland. In dit artikel beschrijft zij godsdienstthema's die bijdragen aan het zwijgen over seksueel misbruikervaringen. Het betreft godsdienst in het algemeen, niet per definitie rooms-katholiek.

J. Knoll, 'Teacher sexual misconduct: grooming patterns and female offenders', *Journal of Child Sexual Abuse*, 19, pp 371-386 (2010).

Knoll werkt bij de State University of New York, Upstate Medical University en Central New York Psychiatric Center, Verenigde Staten. Hij geeft in dit artikel een overzicht van de empirische literatuur over vrouwelijke plegers in het onderwijs, wat er bekend is over hun 'grooming' patronen en wat waarschuwingssignalen kunnen zijn. Dilemma's in het herkennen van gevallen van seksueel misbruik door leerkrachten komen aan de orde, evenals preventie strategieën.

A. van Krevelen, 'Problemen rondom de incest', *Tijdschrift voor Strafrecht*, 63, pp 132-142 (1953).

Dit artikel schreef de latere hoogleraar kinderpsychiatrie in Leiden toen incest nog niet die zwaarbeladen klank had die het nu heeft. Het ging daarin onder meer over Anneke, een meisje van 13 dat haar vader had beschuldigd van incest. Anneke werd uit huis geplaatst. 'Wanneer men zich dit (...) realiseert, moet men zich ernstig afvragen, of de prijs die het aan incest blootgestelde meisje voor haar beveiliging moet betalen niet onevenredig hoog is' (p. 140). In de afweging bij dit dilemma wees Van Krevelen op de schade die men aanrichten kan bij een kind gegeven diens loyaliteit aan zijn ouders.

F. Lamers-Winkelmann, N.W. Slot, B. Bijl, A.C. Vijlbrief, *Scholieren over mishandeling. Resultaten van een landelijk onderzoek naar de omvang van kindermishandeling onder leerlingen van het voortgezet onderwijs*, 2006.

De achtergrond van dit rapport is het gebrek aan cijfers over de omvang en aard van kindermishandeling in Nederland. Het onderzoek (gestratificeerde steekproef), gebaseerd op zelfrapportage, richt zich op prevalentie (hoeveel individuen ooit mishandeld) en incidentie (het aantal personen dat de laatste twaalf maanden een vorm van kindermishandeling heeft ondervonden) van onder andere seksueel misbruik. Tussen december 2005 en april 2006 hebben 1845 leerlingen uit de eerste vier klassen van het voortgezet onderwijs op 14 willekeurig gekozen scholen een vragenlijst ingevuld. De prevalentie van seksueel misbruik (binnen respectievelijk buiten eigen gezin/familie) is 7,9 procent (buiten de familie 7 procent, binnen het gezin 2,3 procent). Meisjes (12 procent; 10,7 procent buiten de familie) rapporteren vaker seksueel misbruik dan jongens (3,3 procent; 2,8 procent buiten de familie). Geen informatie over plegers.

W. Langeland, M. van der Vlugt, *Omvang, aard en achtergronden van seksueel misbruik van meisjes door niet-verwanten*, 1990.

Dit onderzoeksrapport geeft een op retrospectie gebaseerde indruk van de aard van uiteenlopende vormen van extrafamiliaal seksueel misbruik van minderjarige meisjes, inclusief autoriteitsfiguren. Tevens geeft het een indruk van de gezinsachtergronden van de geïnterviewde vrouwen. De dataverzameling van dit onderzoek was een onderdeel van de landelijke survey van Draijer (1988). Het is gefinancierd door Stichting Kinderpostzegels Nederland, het Koningin Juliana Fonds en het Preventiefonds. De auteurs waren indertijd onderzoeksmedewerkers bij Stichting tot Wetenschappelijk onderzoek omtrent seksualiteit en geweld, Universiteit van Utrecht, Nederland.

R. Langevin, S. Curnoe, J. Bain, 'A study of clerics who commit sexual offenses: Are they different from other sex offenders?', *Child Abuse and Neglect*, 24, pp 535-545 (2000).

Langevin en Cornoe werken bij het Department of Psychiatry, University of Toronto, Canada, Langevin was verbonden aan het forensische programma. Bain werkt bij de Division of Endocrinology and Metabolism, Department of Medicine. Het betreft een dossierstudie onder 24 mannelijke geestelijken en 24 mannelijke niet-geestelijken die seksueel misbruik pleegden. Ze zijn gematched op type misdrijf, leeftijd, opleiding en burgerlijke staat. Geen match op religie, de geestelijken zijn overwegend rooms-katholiek (70,8 procent) versus 29,2 procent van de controles. De respondenten en controles zijn in de afgelopen vijf jaar gezien voor een uitgebreid assessment in het kader van juridische procedures. Beide groepen werden vergeleken met de gehele steekproef van zedendelinquenten (N=2125, de database waaruit ook de respondenten en controles zijn geselecteerd) op seksuele voorgeschiedenis en voorkeur, verslavingsproblemen, psychische problemen en persoonlijkheid, geschiedenis van geweld en misdaad, neuropsychologische beperkingen en endocriene afwijkingen. Deze mannen zijn aan de hand van een uitgebreide standaardtestbatterij geëvalueerd. Van de geestelijken had 79,2 procent jongens misbruikt en 20,8 procent meisjes. Er bleken enkele opvallende verschillen te zijn tussen de geestelijken en de niet-geestelijken, vooral in demografie (leeftijd, opleiding en beroep) en in enkele kenmerken van het misbruik. Ondanks de aangetroffen verschillen concluderen de auteurs dat geestelijke en niet-geestelijke seksuele delinquenten aan de hand van dezelfde standaardtesten geëvalueerd kunnen worden. Uit het artikel wordt niet duidelijk hoe de selectie van de casus heeft plaatsgevonden uit de database met 2125 gevallen van seksuele delinquenten van de laatste dertig jaar.

L. Lawson, 'Isolation, gratification, justification: Offenders' explanations of child molesting', *Issues of Mental Health Nursing*, 24, pp 695-705 (2003).

Lawson werkt bij de University of Arkansas for Medical Sciences, College of Nursing, Little Rock, Verenigde Staten. Het betreft een review van kwalitatieve studies die gepubliceerd zijn tussen 1982 en 2001. Beschrijvingen van gedachten, gedrag en relaties van pedoseksuelen worden in kaart gebracht. Grooming komt ook aan de orde.

R.D. Levitan, N.A. Rector, T. Sheldon, P. Goering, 'Childhood adversities associated with major depression and/or anxiety disorders in a community sample of Ontario: Issues of co-morbidity and specificity', *Depression and Anxiety*, 17, pp 34-42 (2003).

De auteurs werken bij het Clarke Division of the Centre for Addiction and Mental Health en het Department of Psychiatry, University of Toronto. Ze gebruiken data uit een community survey in Ontario, Canada (N=6597) onder individuen van vijftien tot vieren-

zestig jaar. Psychiatrische stoornissen zijn vastgesteld met het Composite Diagnostic Interview Schedule (CIDS). Multivariate analyse laat zien dat seksueel misbruik samenhangt met het gelijktijdig voorkomen van angststoornissen en depressieve stoornissen.

J.A. Loftus, R.J. Camargo, 'Treating the clergy', *Annals of Sex Research*, 6, pp 287-303 (1993).

Loftus is verbonden aan het St. Jerome's College, The University of Waterloo en Camargo is als onderzoekscoördinator verbonden aan Southdown Treatment Centre, Ontario, Canada. Dit artikel licht de onderzoeksmethode en eerste bevindingen toe van een grootschalige retrospectieve studie onder geestelijken die zedenmisdriven hebben gepleegd. Het betreft een dossierstudie van 1322 geestelijken die over een periode van 25 jaar zijn behandeld in Southdown Treatment Centre.

K. London, M. Bruck, S.J. Ceci, D.W. Shuman, 'Disclosure of child sexual abuse. What does the research tell us about the ways that children tell?' *Psychology, Public Policy, and Law*, 11, pp 194-226 (2005).

London en Bruck zijn verbonden aan het Department of Psychiatry and Behavioral Sciences, Johns Hopkins University; Ceci is verbonden aan het Department of Psychology, Cornell University, en Shuman is verbonden aan het Department of Psychology, Southern Methodist University, Verenigde Staten. Dit artikel betreft een review van onderzoek naar het doorbreken van het zwijgen van misbruikte kinderen. Er is gebruikge maakt van twee bronnen, namelijk retrospectieve studies onder volwassenen die als kind zijn misbruikt en klinische studies onder misbruikte kinderen.

M.-P. Malouin, *L'univers des enfants en difficulté au Québec entre 1940 et 1960*, 1996.

Dit boek beschrijft de resultaten van een historisch (archief)onderzoek uitgevoerd door Malouin in opdracht van Canadese Konferentie van Religieuzen. De opdracht is in 1992 gegeven als reactie op beschuldigingen van oud-pupillen van onrechtmatigheden in instellingen onder leiding van religieuze ordes in de jaren veertig en vijftig. De studie dient licht te werpen op de context waarin leidinggevend hun beslissingen hebben genomen. Het onderwerp wordt vanuit drie invalshoeken belicht: de relatie tussen kerk en staat, de relatie tussen sociale instanties en de dynamiek van de relaties tussen de seksen in de jaren veertig tot zestig van de vorige eeuw.

R. Maniglio, 'The impact of child sexual abuse on health: A systematic review of reviews', *Clinical Psychology Review*, 29, pp 647-657 (2009).

In deze systematische review worden de gegevens geanalyseerd van veertien zorgvuldig geselecteerde eerdere reviews die meer dan 270.000 individuen uit 587 studies omvatten. De auteur concludeert dat seksueel misbruik samenhangt met een brede range aan medische, psychologische, gedragsmatige en seksuele stoornissen. Wat betreft de sterkte van de samenhangen, het blijkt om zwakke tot middelmatige samenhangen te gaan en deze wordt beïnvloed door het type en grootte van de steekproef. Seksueel misbruik moet worden gezien als een niet-specifieke risicofactor voor psychopathologie. Maniglio is werkzaam bij het Department of Pedagogic, Psychological and Didactic Sciences, University of Salento, Italië.

D. Marcotte, 'The role of social factors in the sexual misconduct of Roman Catholic clergy: A second look at the John Jay data', *Sexual Addiction & Compulsivity*, 15, pp 23-38 (2008).

Marcotte werkt bij de Fordham University, Psychology Department, New York en University of San Francisco, San Francisco, Verenigde Staten. In dit artikel presenteert hij een kort overzicht van de bevindingen in de John Jay studie (2004, 2006) over de vermeende plegers. Volgens de auteur zijn er bepaalde patronen zichtbaar in de data over de plegers die niet alleen verklaard kunnen worden door de aanwezigheid van psychopathologie. De meerderheid van de incidenten vond plaats tussen 1960 en 1979 door priesters die eind twintig gewijd waren en hun eerste misbruik op een leeftijd van midden dertig pleegden. Het is volgens de auteur van belang om de invloed van de rooms-katholieke sociale structuur tussen 1950 en 1969 te betrekken in het zoeken naar een verklaring voor het optreden van het misbruik en de veranderingen in de Noord-Amerikaanse cultuur in die tijd. Het toedichten van de oorzaak van het seksueel misbruik aan de persoonlijke pathologie van de vermeende pleger is te simplistisch. De patronen in de gegevens doen vermoeden dat seksuele contacten van de priesters met minderjarigen niet alleen begrepen kunnen worden als de uitkomst van individueel gedrag, maar van personen die deel uitmaakten van een speciale cultuur. Naast individuele factoren zou er dus gekeken moeten worden naar de invloed van sociale factoren.

E. G. Mart, 'Victims of abuse by priests: Some preliminary observations', *Pastoral Psychology*, 52, pp 465-472 (2004).

De auteur is forensisch psycholoog. Hij beschrijft in dit artikel zijn klinische observaties in het kader van rechtszaken tegen de Rooms-Katholieke Kerk in verband met seksueel misbruik door priesters. Het betreft 25 slachtoffers (op een na allemaal mannen) van 23 tot 53 jaar die als kind misbruikt zijn en die gezamenlijk een rechtszaak zijn aangegaan tegen het lokale aartsbisdom. De klinische samenvatting van de verzamelde informatie vond plaats op basis van meerdere bronnen (dossiers, klinische interviews, schriftelijke vragenlijsten). Het Four Traumatogenic Dynamics model van Finkelhor (1990) wordt gebruikt voor de interpretatie van de observaties over de premorbid persoonlijkheid van de slachtoffers als risicofactor voor het seksueel misbruik en de gevolgen van het misbruik. Klinische observatie, geen empirisch onderzoek. Daardoor selectieve informatie. De auteur geeft zelf aan dat de betrouwbaarheid van de observaties gering is gezien de claim-situatie. Een aantal individuen waarbij duidelijke indicaties waren van het overdrijven van symptomen en/of 'malingering' is buiten beschouwing gelaten.

A-M. McAlinden, 'Setting "em up": Personal, familial and institutional grooming in the sexual abuse of children', *Social & Legal Studies*, 15, pp 339-362 (2006).

McAlinden werkt bij de Queen's University Belfast, Ierland. Pleit voor meer (sociale en juridische) aandacht voor 'grooming processes' bij seksueel misbruik van kinderen om de mogelijkheden voor daders om kinderen te misbruiken te reduceren. Strafrecht en overheidsbeleid zijn volgens de auteur te beperkt in hun antwoord op dergelijke processen vanwege onduidelijke grenzen tussen onschuldige en afwijkende relaties van volwassenen met kinderen.

H. McGee, R. Garavan, M. De Barra, J. Byrne, R. Conroy, *The SAVI Report – sexual abuse and violence in Ireland*, Dublin, 2002.

Het primaire doel van de Sexual Abuse and Violence in Ireland (SAVI) random studie (N=3118) was het geven van een omvangsschatting van verschillende vormen van seksueel geweld gedurende de levensloop, van kindertijd tot volwassen leven bij zowel vrouwen als mannen. Daarnaast wordt aandacht besteed aan kenmerken van de slachtoffers en de ple-

gers, de context waarin het misbruik plaatsvond, de psychologische gevolgen en het patroon van disclosure. De response rate was 71 procent, dit is hoog. Het betrof een telefonische enquête. Zestien procent van de mannen en 20 procent van de vrouwen rapporteerde een seksueel-misbruikervaring voor het zeventiende jaar. De onderzoeksgegevens zijn relevant omdat in deze random survey onderscheid gemaakt is in het type autoriteitsfiguur als pleger, inclusief religieuzen. Zie Goode e.a. (2003) voor een secundaire analyse van de data over 'clergy abuse'. De studie is verricht door het Health Services Research Centre, Department of Psychology, Royal College of Surgeons in Ireland met subsidies van het Department for Justice, Equality and Law Reform en het Department for Health and Children, Ireland.

C. McGrath-Merkle, 'Generativity and the U.S. Roman Catholic bishops' responses to priests' sexual abuse of minors', *Journal of Religion & Health*, 49, pp 73-86 (2010).

De auteur werkt bij het Department of Theology and Religious Studies, The Catholic University of America, Washington, DC, Verenigde Staten. Het is een theoretische verhandeling over psychologische kenmerken die ertoe hebben geleid dat rooms-katholieke bisschoppen hebben gehandeld als wat nu 'the clerical abuse crisis' wordt genoemd. De cultuur van de clerus wordt belicht aan de hand van Ericksons ideeën over 'generativity', een begrip uit zijn 'life cycle theory'. Er wordt geopperd dat aanleg gecombineerd met een langdurig samenzijn van mannen in een afgeschermd gemeenschap, het celibaat en indoctrinatie tijdens de formatie hebben geleid tot afwijkingen in psychologische ontwikkeling, moreel inzicht en leiderschapsvaardigheden aan de zijde van de bisschoppen. De verhandeling is gebaseerd op data uit drie dissertaties.

B.R. McLaughlin, 'Devastated spirituality: The impact of clergy sexual abuse on the survivor's relationship with God and the church', *Sexual Addiction & Compulsivity*, 1, pp 145-158 (1994).

De auteur is ziekenhuiskapelaan voor het aartsbisdom van Miami, Verenigde Staten. Het betreft een vragenlijstonderzoek onder 43 deelnemers van de 250 congresgangers (response 17 procent) van de 1992 Victims of Clergy Abuse Linkup (VOCAL) conferentie gehouden in Chicago. De vragenlijsten zijn aan alle deelnemers uitgedeeld. Het betreft alle vormen van seksueel misbruik door geestelijken (niet beperkt tot misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk en niet tot seksueel misbruik van minderjarigen). Van de 43 bruikbare geretourneerde vragenlijsten waren er 35 (26 slachtoffers en 9 ouders, broers/zussen of vrienden van de slachtoffers) ingevuld door katholieken. De overige acht vragenlijsten waren door protestanten ingevuld. Het is een van de eerste studies, de auteur schrijft dat het verzamelen van data moeizaam is verlopen. De vragen werden als persoonlijk en pijnlijk gezien en zij suggereert dat wellicht gebrek aan vertrouwen in priesters en in de Kerk overgedragen is op de onderzoeker die de vragen stelde. Aan de hand van twee zelf ontwikkelde vragenlijsten wordt de impact van misbruik door een geestelijke op de relatie van het slachtoffer met God en met de Kerk vastgesteld. 22 van de 26 katholieke slachtoffers rapporteren misbruik op minderjarige leeftijd. De response rate is laag en kan een grote invloed op de uitkomsten van het onderzoek hebben. Weinig gegevens verzameld over de aard van het seksueel misbruik, daardoor geringe controle op de waarheidsgetrouwheid van de gevraagde informatie. Door het ontbreken van een controlegroep is niet duidelijk of het negatieve effect van het misbruik op spiritualiteit en betrokkenheid bij de Kerk kan worden toegeschreven aan de misbruikervaringen met een geestelijke.

R.A. McMackin, T.M. Keane, P.M. Kline (eds.), *Understanding the impact of clergy sexual abuse. Betrayal and recovery*, 2009.

De elf hoofdstukken in dit boek zijn eerder gepubliceerd als artikelen in een speciale uitgave van het *Journal of Child Sexual Abuse*, 17, nr 3-4, 2008. Het betreft een selectie van uitgewerkte papers die zijn gepresenteerd op het congres over de invloed van 'clergy sexual abuse' met speciale aandacht voor familierelaties gehouden in Boston, juni 2005. Informatie uit de verschillende artikelen is opgenomen in het literatuuroverzicht. McMackin is werkzaam bij het Massachusetts Department of Public Health, Lemuel Shattuck Hospital in Boston en is lid van de Tufts University School of Medicine clinical faculty; Keane is directeur van het National Center voor PTSD-Behavioral Sciences Division en Associate Chief of Staff for Research & Development bij het Boston Healthcare System. Hij is Professor en Vice Chairman in de Division of Psychiatry bij de Boston University (BU) School of Medicine en Professor of Clinical Psychology bij de BU. Kline is Associate Professor in de Graduate School of Social Work op het Boston College. De drie redacteuren zijn de vijf jaren voorafgaand aan de publicatie opgetreden als adviseurs van het aartsbisdom Boston, Verenigde Staten.

C.C. Mercado, J.A. Tallon, K.J. Terry, 'Persistent sexual abusers in the Catholic church. An examination of characteristics and offense patterns', *Criminal Justice and Behavior*, 35, pp 629-642 (2008).

Maakt onderdeel uit van het onderzoek uitgevoerd door het John Jay College. Dit artikel beschrijft de uitkomsten van een vergelijking tussen geestelijken met één beschuldiging van seksueel misbruik, twee tot drie beschuldigingen, vier tot negen beschuldigingen, en tien of meer beschuldigingen op: kenmerken van de pleger, kenmerken van de incidenten, de aard van het misbruik, en response van de Kerk en justitie. Gebaseerd op een deelverzameling van 3674 geestelijken voor wie complete data aanwezig zijn van vermeend pleger en slachtoffer (83,7 procent van alle data). Betreft gemelde incidenten tussen 1950 en 2002. Geestelijken met één slachtoffer (N=1915), met twee of drie (N=1082), met vier tot negen (N=540) en met tien of meer slachtoffers (N=137). De definitie van de groepen is niet gebaseerd op een empirisch classificatiesysteem. Het betreft vooral diocesane geestelijken. Geestelijken met meer slachtoffers waren bij het eerste misbruikincident jonger, hadden jongere slachtoffers, een langere duur van misbruikend gedrag en meer jongens als slachtoffers. Reactie van de Kerk: hoe meer slachtoffers, hoe vaker ingrijpen van kerkzijde, hoe vaker behandeling. Geen duidelijke verschillen in aard van de seksuele handelingen, of grooming, bedreiging of beloning tussen de groepen plegers. Selectief, dataverzameling op basis van meldingen. Het betreft beschuldigingen van seksueel misbruik, geen veroordelingen.

H.M. Moulden, P. Firestone, A.F. Wexler, A. F., 'Child care providers who commit sexual offenses. A description of offender, offence, and victim characteristics', *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 51, pp 384-406 (2007).

Het artikel beschrijft kenmerken van zedenmisdrijven gepleegd door personen werkzaam in de verzorging van kinderen (kinderdagverblijven en kindertehuizen). De informatie komt uit Archival Violent Crime Linkage Analysis System (VICLAS) van de Royal Canadian Mounted Police. Het betreft selectieve informatie, want gebaseerd op meldingen bij de politie. Hoewel er geen onderscheid wordt gemaakt naar kerkelijke signatuur van de werksetting, zijn de gegevens waardevol omdat zij een beeld geven van gemelde gevallen van seksueel misbruik door autoriteitsfiguren waaronder een substantiële groep

vrouwelijke plegers. Moulden en Firestone werken bij de University of Ottawa, Ontario en Wexler is werkzaam bij het British Columbia Children's Hospital, Vancouver, Canada.

J.B. Murray, 'Psychological profile of pedophiles and child molesters', *The Journal of Psychology*, 134, pp 211-224 (2000).

Murray is werkzaam bij het Department of Psychology, St. John's University, Jamaica (Verenigde Staten). Dit artikel beschrijft de kenmerken van pedofielen en plegers van seksueel misbruik van jongeren. De meeste plegers zijn mannen met uiteenlopende seksuele oriëntatie (heteroseksueel, homoseksueel of biseksueel). Het beargumenteert dat psychologische profielen van plegers behulpzaam kunnen zijn, maar vaak beperkt omdat de informatie vooral gebaseerd is op plegers die zijn veroordeeld en controlegroepen vaak ontbreken.

N.A. Murray-Schwank, K.I. Pargament, 'God, where are you? Evaluating a spiritually-integrated intervention for sexual abuse', *Mental Health, Religion & Culture*, 8, pp 191-203 (2005).

Murray-Schwank is Assistant Professor in the School of Education and Counseling at Regis University, Pargament is professor of psychology op de Bowling Green State University, Verenigde Staten. Zij beschrijven 'Solace for the Soul', een behandelprogramma speciaal ontwikkeld voor slachtoffers van seksueel misbruik door geestelijken voor het herstellen van het gevoel van spiritueel welzijn en verbinding met God.

D.A. Neumann, B.M. Houskamp, V.E. Pollock, J. Briere, 'The long-term sequel of childhood sexual abuse in women: A meta-analytic review', *Child Maltreatment*, 1, pp 6-16 (1996).

Betreft een meta-analyse van de gegevens gebaseerd op 38 onderzoeken naar een verband tussen seksueel misbruik in de jeugd en zogenoemde As I-symptomen (klinische syndromen).

E. Olafson, D.L. Corwin, R.C. Summit, 'Modern history of child sexual abuse awareness: cycles of discovery and suppression', *Child Abuse and Neglect*, 17, pp 7-24 (1993).

Olafson en Corwin zijn verbonden aan het Department of Psychiatry, Washington University School of Medicine. Summit werkt op de UCLA School of Medicine, Harbor/UCLA Medical Center, Verenigde Staten. Het artikel beschrijft de golfbewegingen in de aandacht voor seksueel misbruik van kinderen.

M. O'Riordan, E. Arensman, *Institutional child sexual abuse and suicidal behaviour: Outcomes of a literature review, consultation meetings and a qualitative study*, 2007.

In dit rapport ligt de focus op het inventariseren van risicofactoren en beschermende factoren voor zelfmoord, in het bijzonder onder slachtoffers van institutionele mishandeling in Ierland. En welke verbeteringen in de hulpverlening nodig zijn. Het rapport beschrijft de uitkomsten van een literatuurstudie en van een kwalitatieve studie onder hulpverleningsinstellingen.

R. van Outsem, *Seksueel misbruik van jongens*, 1992.

Dit boek richt zich vooral op hulpverleners en onderzoekers om hen te informeren over enkele belangrijke aspecten van seksueel misbruik van jongens. De basis voor de publicatie is een literatuuronderzoek naar de aard, ernst en gevolgen van seksueel misbruik van

jongens en richtlijnen voor hulpverlening. Dit literatuuronderzoek is bewerkt en aangevuld met enkele ervaringen uit de hulpverlening aan mannelijke slachtoffers in Nederland.

M.L. Paine, D.J. Hansen, 'Factors influencing children to self-disclose sexual abuse', *Clinical Psychology Review*, 22, pp 271-295 (2002).

De auteurs werken bij het Department of Psychology, University of Nebraska-Lincoln, Lincoln, Verenigde Staten. In het artikel presenteren zij een uitgebreid literatuuroverzicht over factoren die bijdragen aan het zwijgen van kinderen over seksueel misbruik. Het overzicht is gebaseerd op gegevens uit zowel klinische studies als aselechte studies.

E.O. Paolucci, M.L. Genius, C. Violato, 'A meta-analysis of the published research on the effects of child sexual abuse', *The Journal of Psychology*, 135, pp 17-36 (2001).

In deze meta-analyse zijn de resultaten over een samenhang tussen seksueel misbruik (in machtsrelaties, contactervaringen) en psychopathologie (zes psychische problemen) uit 37 studies ($N=25.367$) uit de periode 1981-1995 geanalyseerd. De zes psychische probleemgebieden betreffen posttraumatische stressstoornis, depressie, seksuele promiscuïteit, suïcidepogingen, verminderde leerprestaties en slachtoffer-dadercyclus. De auteurs concluderen dat er een significant verband bestaat tussen het misbruik en de onderzochte gevolgen en dat er geen verschillen zijn tussen mannen en vrouwen. Er is niet gekeken naar de mogelijke invloed van gezinsachtergronden op latere psychopathologie. De auteurs werken bij de National Foundation for Family Research, Calgary, Canada (Paolucci & Genius) en bij Department of Applied Psychology, University of Calgary, Canada.

K.I. Pargament, N.A. Murray-Swank, A. Mahoney, 'Problem and solution: The spiritual dimension of clergy sexual abuse and its impact on survivors', *Journal of Child Sexual Abuse*, 17, pp 397-420 (2008).

Dit artikel beschrijft de spirituele dimensie van 'clergy-perpetrated sexual abuse' door eerst een indruk te geven van de negatieve invloed van dit type seksueel misbruik op de individuele spiritualiteit en vervolgens suggesties te geven voor klinici op welke wijze zij spiritualiteit aan de orde kunnen laten komen in het behandelproces. Pargament en Mahoney zijn beide Professor of Psychology at Bowling Green State University, Verenigde Staten. Murray-Schwank, zie hierboven.

P. Parkinson, K. Oates, A. Jayakody, *Study of reported child sexual abuse in the Anglican church*, 2009.

In 2004 ging de Algemene Synode van de Anglicaanse Kerk in Australië over tot een proactieve benadering van het thema kinderscherming en zette een aantal strategieën uit om beleid en praktijk op dit gebied te verbeteren. Als een onderdeel hiervan verzocht de Professional Standards Commission om een rapport over de aard en omvang van gerapporteerde gevallen bij de Kerk van seksueel misbruik van kinderen door geestelijken en kerkelijk werkers, inclusief vrijwilligers in de periode tussen 1990 en 2008. Scholen van de Kerk en kindertehuizen werden niet in de studie meegenomen. Het betreft een retrospectieve studie gebaseerd op archiefonderzoek en personeelsdossiers. Het doel van de studie was om informatie te krijgen over de kenmerken van de slachtoffers, de vermeende plegers en de omstandigheden waaronder het misbruik had plaatsgevonden, patronen van misbruik vast te stellen gerelateerd aan het geslacht en leeftijd van het betreffende kind en de Kerk te informeren welke stappen genomen zouden moeten worden voor betere preventie

van seksueel misbruik in kerkgemeenschappen. Het betreft 191 klachten (het betreft 135 daders en 180 slachtoffers) bij 17 van de 23 kerkgemeenten van de Anglicaanse Kerk in Australië, dus selectief. Van de 17 kerkgemeenschappen konden niet alle gevallen geanalyseerd worden, door tijdsdruk of omdat de dossiers niet toegankelijk waren (bijvoorbeeld omdat ze bij een advocaat waren in verband met een rechtszaak). Stafleden van de kerkgemeenschap vulden de vragenlijsten in, behalve in Adelaide, Newcastle en Sydney, waar een onderzoeksassistent werd ingezet wegens personeelsgebrek in deze plaatsen. Veel vragenlijsten (er wordt geen getal gegeven) werden incompleet geretourneerd als gevolg van ontbrekende informatie in de dossiers. Er is geprobeerd de hoeveelheid ontbrekende data te verminderen op basis van informatie uit andere bronnen (de aard van deze bronnen wordt niet vermeld), maar desondanks was er sprake van een substantiële hoeveelheid ontbrekende data. Het betreft dus niet alle gemelde gevallen, maar wel het merendeel hiervan. Hoewel het om een andere kerkorde gaat, komen de gegevens grotendeels overeen met die welke zijn aangetroffen bij studies onder rooms-katholieke geestelijken (bijvoorbeeld het onderzoek uitgevoerd door het John Jay College). De geformuleerde aanbevelingen zijn vooral gericht op het verbeteren van preventiestrategieën. De auteurs zijn werkzaam bij de Faculty of Law & Department of Pediatrics & Child Health, University of Sydney, Australië. In opdracht van de Anglicaanse Kerk (Professional Standards Commission) uitgevoerd aan de Universiteit van Sydney.

P. Parkinson, K. Oates, A. Jayakody, 'Breaking the long silence: Reports of child sexual abuse in the Anglican church of Australia', *Legal studies research paper* nr 10/82 (2010).

Dit artikel maakt onderdeel uit van de studie van Parkinson e.a. (2009) (zie hierboven). Het is gebaseerd op archiefonderzoek. Dit artikel beschrijft patronen van meldingen/klachten (de auteurs gebruiken afwisselend de termen 'reports' en 'complaints') van seksueel misbruik van kinderen bij geestelijke autoriteiten in de Anglicaanse Kerk van Australië: wie meldt, de regionale verspreiding van meldingen, hoeveel jaren na het misbruik een klacht wordt ingediend, verspreiding in de tijd van meldingen en hoe de Anglicaanse Kerk heeft gereageerd op de klachten. 79 procent van de klachten zijn door de slachtoffers zelf ingediend. Driekwart van de klachten kwam na het jaar 2000 binnen met een piek in 2003. Gemiddeld zat er 23,7 jaar ($SD = 14,0$) tussen het misbruik en het indienen van een klacht bij de kerkelijke autoriteiten. Bij mannen was de tijd tussen het misbruik en het indienen van een klacht bij de Kerk significant langer dan bij vrouwen (gemiddeld 25 jaar versus 18 jaar, $p < 0.01$). In driekwart van de klachten stelde de Kerk een onderzoek in, 42 procent van de klachten werd door de politie onderzocht en 4 procent van de gevallen door de kinderbescherming of een andere officiële instantie. De helft van de klachten (50,3 procent) werd door de Kerk gegrond verklaard en 34,3 procent als 'inconclusive'. In drie gevallen werd de beschuldiging als 'erroneous' beschouwd. In de helft (53 procent) van de 44 gevallen die naar justitie waren gegaan, werd de beschuldigde veroordeeld. In 19 procent van de gevallen ($n=37$) werd de beschuldigde verplaatst, uit het ambt gezet of iets dergelijks. Het aanbieden van hulpverlening aan het slachtoffer gebeurde in 52 procent van de klachten en compensatie door de Kerk vond plaats in 36 procent van de klachten.

A.D. Perrillo, C.C. Mercado, K.J. Terry, 'Repeat offending, victim gender, and extent of victim relationship in Catholic church sexual abusers', *Criminal Justice and Behavior*, 35, pp 600-614 (2008).

Dit artikel maakt onderdeel uit van het onderzoek uitgevoerd door het John Jay College. Het beschrijft de uitkomsten van een vergelijking tussen geestelijken met één beschul-

diging van seksueel misbruik, twee tot drie beschuldigingen, vier tot negen beschuldigingen, en tien of meer beschuldigingen op: kenmerken van de pleger, kenmerken van de incidenten, de aard van het misbruik, en response van de Kerk en justitie. De focus is op het evalueren van risicofactoren voor herhaald misbruik in termen van het maken van meerdere slachtoffers. Gebaseerd op een deelverzameling van 3674 geestelijken voor wie complete data over pleger en slachtoffer aanwezig zijn (83,7 procent van alle data). Betreft gemelde incidenten tussen 1950 en 2002. Plegers met één slachtoffer ($N=1915$), met twee of drie ($N=1082$), met vier tot negen ($N=540$) en met tien of meer slachtoffers ($N=137$). Het betreft vooral seculiere priesters. De auteurs wijzen op beperkingen aan hun data, bepaalde variabelen (voorgeschiedenis van victimisering, aanwezigheid van gedragsproblemen of problemen met het gebruik van psychoactieve middelen) die in de analyses worden gebruikt zijn niet op systematische wijze vastgesteld. Er zijn inconsistenties in de data, want gebaseerd op archiefdata van soms wel van meer dan vijftig jaar geleden. En een aantal gerapporteerde significante verschillen tussen plegers was klein.

J.C. Perry, J.J. Sigal, S. Boucher, N. Paré, 'Seven institutionalized children and their adaptation in late adulthood: The children of Duplessis (Les Enfants de Duplessis)', *Psychiatry*, 69, pp 283-301 (2006).

Zie Sigal e.a. (1999) voor de achtergrond van het artikel en voor de auteurs. In dit artikel staan korte levensverhalen van zeven volwassenen die deel uitmaken van een steekproef van Les Enfants de Duplessis (Perry e.a., 2005a, b). Het betreft een natural history-benadering. Naast negatieve ervaringen in de jeugd en later in het volwassen leven komt uit de verhalen ook de individuele (overlevings)kracht duidelijk naar voren. Trauma en veerkracht staan centraal. Aan seksueel misbruik wordt niet apart aandacht besteed. Er is geen informatie over de rol van religie in het leven van de kinderen. Op dit artikel zijn een zevental reacties van collega's verschenen, waarin onder andere wordt gewezen op het mogelijke effect van affectieve verwaarlozing en het ontbreken van gehechtheidsfiguren op de geestelijke en lichamelijke ontwikkeling van de kinderen.

J.C. Perry, J.J. Sigal, S. Boucher, N. Paré, M.C. Ouimet, 'Personal strengths and traumatic experiences among institutionalized children given up at birth (Les Enfants de Duplessis – Duplessis' children): I. Early experiences', *The Journal of Nervous and Mental Health*, 193, pp 777-782 (2005a).

Dit artikel is onderdeel van een reeks van artikelen over de negatieve en traumatische ervaringen en de impact van deze ervaringen op de latere psychische gezondheid en het functioneren bij kinderen die zijn opgegroeid in instellingen in en rond Québec, Canada. In dit artikel staan de beschrijving van vroege ervaringen en de ontwikkelde individuele sterke kanten centraal. Hiervoor is een instrument ontwikkeld, het Traumatic and Protective Antecedents Interview. Lichamelijke mishandeling (96,2 procent) en emotionele verwaarlozing (87,3 procent) zijn erg prevalent. Ruim de helft (57,1 procent) van de ondervraagden noemt seksueel misbruik. Dit zijn vooral mannen. Vormen van traumatisering worden het meest frequent tijdens de leeftijdsperiodes zeven tot twaalf jaar en dertien tot achttien jaar genoemd. Zie Sigal e.a. (1999) voor de achtergrond van de studie en voor auteurs. Zie ook Sigal e.a. (2003), Perry e.a. (2005b) en Perry e.a. (2006). Selectief want gebaseerd op een steekproef van volwassenen die zich hebben georganiseerd voor een eventuele schadeclaim bij de staat en/of de Kerk. Wel gebruikgemaakt van een controlegroep waarbij gematched is op een aantal variabelen (leeftijd, inkomen, en woonplaats).

J.C. Perry, J.J. Sigal, S. Boucher, N. Paré, M.C. Ouimet, J. Normand, M. Henry, 'Personal strengths and traumatic experiences among institutionalized children given up at birth (Les Enfants de Duplessis – Duplessis' children): II. Adaptation in late adulthood', *The Journal of Nervous and Mental Health*, 193, pp 783-789 (2005b).

Dit artikel is onderdeel van een reeks van artikelen over de negatieve en traumatische ervaringen en de impact van deze ervaringen op de latere psychische gezondheid en het functioneren bij kinderen die zijn opgegroeid in instellingen in en rond Québec, Canada. In dit artikel staan de beschrijving van de psychische gezondheid en het sociaal en beroepsmatig functioneren centraal. Deze variabelen zijn vastgesteld met behulp van gestandaardiseerde vragenlijsten. Er zijn significant meer psychiatrische symptomen gerapporteerd dan is vastgesteld met dezelfde meetinstrumenten in een matched controlegroep uit de algemene bevolking van Québec. Zie Sigal e.a. (1999) voor de achtergrond van de studie en voor auteurs. Zie ook Sigal e.a. (2003), Perry e.a. (2005a) en Perry e.a. (2006). Dit is selectief want gebaseerd op een steekproef van volwassenen die zich hebben georganiseerd voor een eventuele schadeclaim bij de staat en/of de Kerk. Wel is er gebruikgemaakt van een controlegroep waarbij gematched is op een aantal variabelen (leeftijd, inkomen, en woonplaats).

J. Pieterse, P. Italiano, A-M. Offermans, S. Hellemans, *Ervaringen van vrouwen en mannen met psychologisch, fysiek en seksueel geweld*, 2010.

Het betreft de verslaglegging van de uitkomsten van een random survey (N=2014) in België. De auteurs zijn werkzaam bij de Universiteit van Luik, Centrum voor Opinieonderzoek, Luik, België. De afname van de vragenlijst gebeurde naar keuze van de respondent, ofwel per telefoon, ofwel via zelfafname online. De respons is ongeveer 47 procent. Het doel van de studie was om gegevens over seksegerelateerd geweld te actualiseren. Geweld betreft psychologisch, fysiek en seksueel geweld. Een module van de vragenlijst was specifiek gewijd aan ervaring met seksueel geweld voor de leeftijd van 18 jaar. Er is niet gevraagd naar de religieuze signatuur van de plegers. Er is een omvangcijfer van seksueel geweld door een leerkracht of overste gerapporteerd. De term 'overste' wordt in deze studie gebruikt in de betekenis van 'hiërarchisch overste', zoals een werkgever of een leidinggevende bij een vakantiebaan of baan tijdens de studietijd.

A.R. Piguero, N.L. Piquero, K.J. Terry, T. Youstin, M. Nobles, 'Uncollaring the criminal. Understanding criminal careers of criminal clerics', *Criminal Justice and Behavior*, 35, pp 583-599 (2008).

Dit artikel maakt onderdeel uit van het onderzoek uitgevoerd door het John Jay College. Het beschrijft de criminele carrières van de plegers die met de politie in aanraking zijn geweest (22,6 procent) en het geeft een analyse van de bijdrage van een aantal bekende risicofactoren aan het aantal politieonderzoeken. Als predictoren komen naar voren: eerder misbruik, getrouwd zijn, probleemgedrag, geschiedenis van misbruik van psychoactieve middelen en een jonge leeftijd waarop het eerste misbruikincident plaatsvond. De resultaten komen volgens de auteurs deels overeen met die uit de algemene criminologische literatuur. De uitkomstvariabele is gebaseerd op officiële politierapportages zoals aange troffen in de dossiers; dit kan een vertekening met zich meebrengen. Informatie over plegers die niet onder de aandacht van de politie zijn gebracht, ontbreken in deze analyses.

T.G. Plante (ed.), *Bless me father for I have sinned. Perspectives on Sexual Abuse Committed by Roman Catholic Priests*, 1999.

Dit boek bevat naast een introductie en conclusie van de redacteur zeven essays die gezamenlijk een klinische agenda beschrijven voor professionals in het omgaan met seksueel misbruik gepleegd door rooms-katholieke priesters. Het is een inmiddels wat verouderd overzicht. Een van de aanbevelingen betreft betere screeningsmethoden voor het uitslechten van ongezonde persoonlijkheidstypen en een hogere professionele standaard in het omgaan met geestelijken die gezondigd hebben. Plante was Associate Professor of Psychology, Santa Clara University, Verenigde Staten. Ook was hij verbonden aan de Stanford University School of Medicine.

L. Ponton, D. Goldstein, 'Sexual abuse of boys by clergy', *Adolescent Psychiatry Annals*, 28, pp 209-229 (2004).

Ponton is kinder- en jeugdpsychiater en psychoanalyticus, gespecialiseerd in het behandelen van slachtoffers van seksueel misbruik. Ze is Professor of Psychiatry aan de University of California, Verenigde Staten. Van Goldstein zijn geen gegevens bekend. In dit artikel beschrijven zij kenmerken (aard misbruik en psychologische symptomen) van 26 mannelijke slachtoffers (adolescenten en volwassenen) van seksueel misbruik door priesters. Deze slachtoffers zijn door de eerste auteur gezien vanwege een psychiatrische evaluatie (ernst van het misbruik en of psychiatrische hulp nodig was). Als verwijzers worden genoemd: het aartsbisdom Californië, advocaten betrokken bij ingediende schadeclaims bij bisdommen, medici en andere therapeuten, vrienden, en groepen van lotgenoten. De gepresenteerde klinische gegevens zijn gedurende een periode van tien jaar verzameld, maar ze zijn waardevol want verzameld met behulp van diagnostische interviews.

G. Priebe, C.G. Svedin, 'Child sexual abuse is largely hidden from the adult society. An epidemiological study of adolescents' disclosures', *Child Abuse and Neglect*, 32, pp 1095-1108 (2008).

De auteurs werken bij het Department of Child and Adolescent Psychiatry, Lund University, Lund, Sweden. Ze beschrijven in dit artikel de resultaten van hun onderzoek naar disclosure rates, disclosure patronen en predictoren van non-disclosure van seksueel-misbruikervaringen in een relatief grote steekproef ($N=4339$) onder middelbare scholieren. De resultaten laten zien dat seksueel-misbruikervaringen niet vaak gemeld worden aan professionals en nog minder vaak aan officiële instanties.

L. Raymaekers, E. Geraerts, H. Merckelbach, 'Hervonden herinneringen: de stand van zaken', *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 34, pp 242-259 (2008).

Dit artikel beschrijft onderzoek naar twee typen van hervonden herinneringen. Het ene type betreft spontane herinneringen buiten de context van therapie, het andere type geleidelijk opgehaalde misbruikherinneringen in een therapeutische context. De waarde van het onderscheid tussen de twee typen hervonden herinneringen voor de klinische en juridische praktijk wordt aangegeven. Het onderzoek beschreven in dit artikel is uitgevoerd met subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). De auteurs zijn verbonden aan de Faculteit der Psychologie van de Universiteit van Maastricht, Nederland.

B. Rind, P. Tromovitch, R. Bauserman, 'A meta-analytic examination of assumed properties of child sexual abuse using college samples', *Psychological Bulletin*, 124, pp 22-53 (1998).

Dit artikel betreft een meta-analyse van 59 studies gebaseerd op steekproeven onder

studenten ($N=15.824$). Het betreft publicaties uit de periode 1966 tot 1995. De auteurs kijken behalve naar seksueel misbruik ook naar het effect van omgevingsfactoren zoals affectieve verwaarlozing. Het betreft achttien psychische symptomen, te weten alcoholproblemen, angst, depressie, dissociatie, eetstoornissen, hostiliteit, interpersoonlijke sensitiviteit, locus of control, obsessief-compulsieve symptomen, paranoia, fobie, psychotische symptomen, zelfvertrouwen, seksueel functioneren, sociaal functioneren, somatisatie, zelfmoordgedachten en -pogingen en algemeen welbevinden. Ze concluderen op basis van de analyses dat de seksueel misbruikte studenten iets minder goed functioneren psychologisch gezien dan de controle-individuen. Maar dat dit negatieve effect van het misbruik wegvalt in vergelijking met de invloed van omgevingsfactoren. Rind is werkzaam bij Temple University, Tromovitch bij University of Pennsylvania en Bauserman bij University of Michigan, Verenigde Staten.

J.A. Rosenthal, J.K. Motz, D.A. Edmonson, V. Groze, 'A descriptive study of abuse and neglect in out-of-home-placement', *Child Abuse and Neglect*, 15, pp 249-260 (1991).

Dit artikel beschrijft de kenmerken van 290 meldingen van fysieke mishandeling, seksueel misbruik en verwaarlozing in de pleegzorg en instellingen voor de opvang, opvoeding en zorg van kinderen. De definitie van pleger is breed, er vallen ook leeftijdgenoten onder (andere kinderen in het pleeggezin, andere kinderen in het tehuis, e.d.). In ruim een kwart van de gevallen (29 procent) was sprake van seksueel misbruik door stafleden in een instelling. Meldingen van fysieke mishandeling werden in alle settings het meest frequent genoemd, verwaarlozing het minst frequent. Lichamelijke verwondingen werden het vaakst gerapporteerd bij fysieke mishandeling. Het artikel besluit met aanbevelingen voor interventie en preventie. Gebaseerd op meldingen, selectief. Geen informatie over de religieuze signatuur van de settings. Rosenthal en Edmonson waren werkzaam bij de University of Oklahoma, Motz bij de Colorado State Department of Social Services en Groze bij de University of Iowa, Verenigde Staten.

S.J. Rossetti, 'The impact of child sexual abuse on attitudes toward God and the Catholic Church', *Child Abuse and Neglect*, 19, pp 1469-1481 (1995).

Dit artikel beschrijft de resultaten van een survey onder 1810 Noord-Amerikaanse en Canadese actieve katholieke volwassenen naar het effect van seksueel misbruik op minderjarige leeftijd door priesters en anderen op het vertrouwen van slachtoffers in de Kerk, het priesterschap en de relatie met God. Het betreft een algemene steekproef; hij rapporteert omvangcijfers van seksueel misbruik van minderjarigen door priesters voor mannen en vrouwen. Het responspercentage was 25 procent. Het is niet bekend of er sprake is van selectieve respons. Rossetti, een rooms-katholieke priester, is Executive director van het Saint Luke Institute, Silver Spring, Maryland, Verenigde Staten. Dit is een psychiatrische kliniek gespecialiseerd in het behandelen van rooms-katholieke geestelijken.

F. Rush, *The best kept secret: The sexual abuse of children*, 1980.

Rush was maatschappelijk werker bij de New York Society for the Prevention of Cruelty to Children, Verenigde Staten en feministe. In dit boek beschrijft ze de tolerante houding ten aanzien van seksueel misbruik van kinderen vanaf het begin van de geschiedenis.

D.E.H. Russell, 'The incidence and prevalence of intrafamilial and extrafamilial sexual abuse of female children', *Child Abuse and Neglect*, 7, pp 133-146 (1983).

Russell was Associate Professor of Sociology, Mills College, Oakland, Verenigde Sta-

ten. Dit artikel beschrijft de uitkomsten van haar onderzoek in een random steekproef van 930 volwassen vrouwen in San Francisco. De gegevens over incidentie en prevalentie van intrafamiliaal en extrafamiliaal seksueel misbruik worden gepresenteerd. Het onderzoek is gefinancierd door het National Institute of Mental Health en het National Center on Child Abuse and Neglect.

M. Rutter, D. Quinton, J. Hill, 'Adult outcome of institution-reared children: males and females compared', in: L. Robins, M. Rutter (eds.), *Straight and devious pathways from childhood to adulthood*, pp 135-157, 1990.

Het hoofdstuk beschrijft een follow-upstudie naar de gezondheid van mannen die zijn opgegroeid in een instelling. De jongens waren indertijd niet wegens hun gedrag uit huis geplaatst, maar omdat hun ouders niet meer voor hen konden zorgen. Het betreft een replicastudie van een eerdere studie van dezelfde auteurs onder meisjes.

A. C. Salter, *Transforming trauma: A guide to understanding and treating adult survivors of child sexual abuse*, 1995.

Salter is psychotherapeut, zij behandelt zowel daders als slachtoffers. Het boek bestaat uit negen hoofdstukken, primaire focus is de behandeling van volwassenen die als kind seksueel misbruikt zijn. De vraag 'Wat weten we over plegers van seksueel misbruik van kinderen en wat betekent deze kennis voor de behandeling van slachtoffers?' loopt als een rode draad door het boek. Praktijkvoorbeelden ondersteunen de opsomming van kennis.

A. Saradjian, D. Nobus, 'Cognitive distortions of religious professionals who sexually abuse children', *Journal of Interpersonal Violence*, 18, pp 905-923 (2003).

Saradjian is als klinisch psycholoog werkzaam bij de University of Sheffield. Nobus is als Senior Lecturer in Psychology and Psychoanalytic Studies werkzaam aan de Brunel University, Engeland. Ook is hij adjunct Professor of Sociology, University of Massachusetts-Boston. Ze beschrijven de uitkomsten van een kwalitatieve data-analyse (volgens de methode van de grounded theory: Glaser & Strauss, 1967) in een groep van veertien bewust gekozen mannelijke pedoseksuelen in een residentieel behandelcentrum met cognitieve gedragstherapeutische signatuur. Beschrijvend, tien categorieën van cognitieve verstoringen van de plegers/daders op verschillende momenten in hun 'misdadcarrière' (o.a. percepties dat kinderen het seksuele contact zelf willen en initiëren, ontkennen en minimaliseren van de schadelijkheid voor de kinderen). De auteurs concluderen dat de kerkelijke functionarissen in hun steekproef dezelfde cognitieve verstoringen rapporteren gedurende de misdrijfcyclus als andere seksuele delinquenten. Door de kleine steekproef en gebrek aan uniformiteit in dataverzameling dient de studie gezien te worden als een eerste verkenning.

N.M. Sargent, 'Spirituality and adult survivors of child sexual abuse: Some treatment issues' (p 167-202), in: S.M. Sgroi, *Vulnerable populations. Sexual abuse treatment for children, adult survivors, offenders, and persons with mental retardation*, Volume 2, 1989.

Sargent is klinisch psycholoog en werkzaam met meisjes en volwassen vrouwen die seksueel misbruikt zijn. Haar hoofdstuk beschrijft effecten van seksueel misbruik op de spirituele ontwikkeling van meisjes. In het tweede deel van het hoofdstuk staat de beschrijving van een in tijd beperkte behandelmodule 'Exploring my Spirituality' voor groepen centraal. Sargent beperkte zich niet tot de Rooms-Katholieke Kerk.

B. Satter, 'The sexual abuse paradigm in historical perspective: Passivity and emotion in mid-twentieth-century America', *Journal of the History of Sexuality*, 12, pp 424-464 (2003).

Satter is verbonden aan de State University of New Jersey, Verenigde Staten. Ze beschrijft in dit hoofdstuk de golfbewegingen in de aandacht voor seksueel misbruik.

N. Scheper-Hughes, 'Institutionalized sex abuse and the Catholic church', in: N. Scheper-Hughes, C. Sargent (eds.), *Small wars: The cultural politics of childhood*, pp 295-317, 1998.

Scheper-Hughes is cultureel antropoloog en Professor aan de University of California, Berkeley, Verenigde Staten. Tijdens het veldwerk voor haar eerste boek 'Saints, Scholars and Schizophrenics: Mental Illness in Rural Ireland' (1979) identificeerde ze een aantal sociale factoren die hebben bijgedragen aan de hoge percentages jonge mensen met psychische problemen zoals fysieke en emotionele mishandeling thuis en op school. In dit artikel beschrijft ze een aantal risicofactoren en beschermende factoren gerelateerd aan seksueel misbruik en in het bijzonder de rol van de geestelijkheid en de Katholieke Kerk. Thema's als celibaat en seksueel misbruik, fysieke straffen als seksueel misbruik en vermindering van schandalen komen aan de orde.

N. Scheper-Hughes, J. Devine, 'Priestly celibacy and child sexual abuse', *Sexualities*, 6, pp 15-40 (2003).

In dit artikel gaan de auteurs in op mannen die een celibaatgelofte hebben afgelegd en op seksueel misbruik van kinderen.

J. Sigal, M. Rossignol, J.C. Perry, 'Some psychological and physical consequences in middle-aged adults of underfunded institutional care in childhood', *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 187, pp 57-59 (1999).

Een voorstudie naar het psychosociale functioneren van volwassen van middelbare leeftijd die hun jeugd hebben doorgebracht in rooms-katholieke weeshuizen en of gestichten in de omgeving van Québec in Canada onder gezag van oud-premier Duplessis. De kinderen (Les Enfants de Duplessis) zijn geboren in een tijd dat de streek erg arm was, eind jaren veertig of begin jaren vijftig van de vorige eeuw. Abortus was illegaal. Ongehuwde zwangere vrouwen werden naar de steden gebracht om de kinderen op de wereld te brengen en vervolgens af te staan. Deze kinderen werden in crèches geplaatst en op hun zesde naar een weeshuis gebracht. De tehuizen (later soms omgevormd tot gestichten) stonden onder leiding van ordes en congregaties. Vrouwelijke religieuzen en leken verzorgden de kinderen. Wegens gebrek aan financiering kregen de kinderen nauwelijks onderwijs en was er sprake van affectieve verwaarlozing. Uit autobiografische verhalen van oud-bewoners blijkt dat er soms ook sprake was van lichamelijke mishandeling en seksueel misbruik. Op hun twaalfde tot veertiende werden de jongens tewerkgesteld op boerderijen of naar opvoedingsgestichten (reform schools) gestuurd. Ze verdienden weinig tot niets en werden vaak mishandeld. De meisjes gingen op hun veertiende aan het werk als dienstmeiden, vaak onder vergelijkbare slechte omstandigheden als de jongens. De studies naar de kinderen van Duplessis zijn ondanks de methodologische beperkingen interessant, want geven een beeld van het aanpassingsvermogen en het psychologisch functioneren van deze kinderen op middelbare leeftijd (variërend van 45 tot 68 jaar). Eenendertig individuen die zijn opgegroeid in een van de weeshuizen zijn op alfabetische volgorde geselecteerd van een lijst met honderdentwaalf individuen van een zelfhulpgroep. 75 procent was bij de geboorte in het weeshuis geplaatst, een even grote groep heeft het weeshuis

op veertienjarige leeftijd verlaten. Deze groep rapporteerde een significant lager welbevinden, meer stress en meer chronische lichamelijke klachten dan een controlegroep individuen (gematched op leeftijd, woonplaats en inkomen). Er kan sprake zijn van vertekening in de richting van meer symptomen in de Duplessis-groep vanwege mogelijke claims voor schadevergoeding. Het is niet bekend of de Duplessis-groep representatief is voor alle kinderen die in de weeshuizen zijn opgegroeid. En gegevens over eventuele mishandeling, misbruik of verwaarlozing ontbreken voor de controlegroep. De auteurs zijn zich terdege bewust van deze beperkingen. Medewerking aan de studie van social service agency's verantwoordelijk voor de dossiers van de kinderen was niet mogelijk vanwege de grenzen aan de Civil Code of Québec en de benaderde rooms-katholieke religieuze ordes waren door hun juridische adviseurs geadviseerd om niet mee te werken. Sigal en Perry werken bij het Department of Psychiatry en Rossignol bij het Centre for Clinical Epidemiology, Jewish General Hospital, Montreal, Québec, Canada.

J.J. Sigal, M. Rossignol, J.C. Perry, 'Unwanted infants: Psychological and physical consequences of inadequate orphanage care 50 years later', *American Journal of Orthopsychiatry*, 73, pp 3-12 (2003).

Zie hierboven voor achtergrond en auteurs. Dit artikel beschrijft de uitkomsten van een vergelijking van een willekeurig geselecteerde groep Duplessis kinderen (N=81) met een matched-controlegroep (N=243) uit de algemene bevolking op psychologische en lichamelijke gevolgen. De Duplessis-groep rapporteert significant meer klachten en problemen.

M.L. Smith, A.F. Rengifo, B.K. Vollman, 'Trajectories of abuse and disclosure: child sexual abuse by catholic priests', *Criminal Justice and Behavior*, 35, pp 570-582 (2008).

Dit artikel beschrijft de uitkomsten van de 'Nature and Scope'-studie (John Jay Report 2004, 2006) over patronen van misbruikincidenten en meldingen daarvan in de tijd en over regio's van de Rooms-Katholieke Kerk in de Verenigde Staten. Het besteedt speciale aandacht aan de tijd tussen een misbruikincident en het moment dat er een beschuldiging is gemeld bij de Kerk. Ook is nagegaan welke factoren wellicht van invloed zijn geweest op de tijdsduur tussen het misbruik en de melding ervan. Gebaseerd op meldingen, selectief. Smith en Vollman zijn onderzoekers bij het John Jay College of Criminal Justice, Verenigde Staten. Vollman is ook werkzaam bij de City University of New York Graduate Center, Verenigde Staten. Rengifo is werkzaam bij de University of Missouri, St. Louis, Verenigde Staten.

D.W. Smith, E.J. Letourneau, B.E. Saunders, D.G. Kilpatrick, H.S. Resnick, C.L. Best, 'Delay in disclosure of childhood rape: Results from a national survey', *Child Abuse and Neglect*, 24, pp 273-287 (2000).

Dit onderzoek is opgezet vanuit het National Crime Victims Research and Treatment Center, Medical University of South Carolina, Verenigde Staten, waar alle auteurs werkzaam waren, met Dean Kilpatrick als principal investigator. Het onderzoek is gesubsidieerd door een National Institute of Mental Health Training Grant. Het betreft een nationale (random gestratificeerde) telefonische survey (the National Women's Study) gericht op traumatische ervaringen en de psychische gevolgen onder vrouwen. In Wave 11 (N=3220) rapporteerden 288 vrouwen tenminste één ervaring met verkrachting voor het 18e jaar. In deze groep is gekeken naar predictoren van disclosure binnen een maand van de seksueel-misbruikervaringen. Meer dan een kwart (28 procent) van de vrouwen had

nog nooit eerder aan iemand verteld dat zij als kind verkracht was, bijna de helft (47 procent) vertelde het niet eerder dan vijf jaar na de ervaring(en). De resultaten laten zien dat 'disclosure' binnen een maand na de verkrachting vaker gebeurde bij eenmalige incidenten, oudere kinderen en onbekende daders. Het is niet duidelijk of de bevindingen generaliseerbaar zijn voor mannelijke slachtoffers.

W.A. Stacey, S.E. Darnell, A. Shupe, 'How much clergy malfeasance is really out there? A victimization survey of prevalence and perceptions' (p 187-213), in: A. Shupe, W.A. Stacey, S.E. Darnell (eds.), *Bad pastors. Clergy misconduct in modern America*, 2000.

In dit hoofdstuk over de prevalentie van seksueel wangedrag door geestelijken inventariseren de auteurs het aantal gerapporteerde zaken in publicaties. Op basis van hun overzicht wordt geconcludeerd dat het geen geïsoleerd probleem betreft van een bepaalde geloofsgemeenschap of een bepaald land. Maar dat het een probleem betreft dat kennelijk inherent is aan het functioneren van kerkelijke ambtsdragers.

J. Sullivan, A. Beech, 'Professional perpetrators: Sex offenders who use their employment to target and sexually abuse the children with whom they work', *Child Abuse Review*, 11, pp 153-167 (2002).

Dit betreft een review van de onderzoeksliteratuur over 'professional perpetrators' die hun werk als dekmantel gebruiken voor het selecteren en misbruiken van kinderen. Het onderzoek is gefinancierd door de Lucy Faithfull Foundation. Sullivan is werkzaam bij de Lucy Faithfull Foundation, Wolvercote Clinic, Horton Hospital, Epsom, en Beech voor Department of Psychology University of Birmingham, Engeland.

J. Sullivan, A. Beech, 'A comparative study of demographic data relating to intra- and extra-familial child sexual abusers and professional perpetrators', *Journal of Sexual Aggression*, 10, pp 39-50 (2004).

De auteurs werken bij het Wolvercote Centre, een behandelcentrum voor mannelijke plegers van seksueel misbruik van kinderen. In hun studie onder 305 cliënten in de periode 1995-2002 vergelijken ze een groep plegers die voor hun beroep met kinderen te maken hebben (N=41) met de overige plegers. De plegers van seksueel misbruik van kinderen bestaan voor meer dan de helft (N=23) uit rooms-katholieke priesters en broeders. Dit komt omdat de Kerk over het algemeen bereid is om de behandeling te betalen. Er is een aantal verschillen in kenmerken van de plegers (leeftijd, IQ), eerdere veroordeling en kenmerken van het misbruik tussen de plegergroepen. Er was geen verschil in behandeluitkomst tussen de verschillende plegergroepen.

P.M. Sullivan, J.F. Knutson, 'The association between child maltreatment and disabilities in a hospital-based epidemiological study', *Child Abuse and Neglect*, 22, pp 271-288 (1998).

Sullivan werkt bij het Boys Town National Research Hospital (BTRNH), Omaha in de Verenigde Staten en Knutson bij het Department of Psychology, University of Iowa City. Dossierstudie van kinderen die tussen 1982 tot 1992 hebben verbleven in BTRNH. Het BTRNH is een afdeling van Father Flanagan's Boys' Home. Het doel van dit archiefonderzoek was om na te gaan of een samenhang bestaat tussen beperkingen en mishandeling. Hiertoe zijn de medische dossiers van 39.352 kinderen uit Nebraska samengevoegd met andere registratiesystemen. Er bleek bij 6833 kinderen sprake te zijn geweest van rapportage over mishandeling. Onder de plegers van extrafamiliaal seksueel misbruik bevonden zich een kerkelijk gezagdrager en groepsleiders van instellingen. Er worden geen absolute

aantallen of percentages gegevens van deze plegers. In vergelijking met niet-mishandelde kinderen ging het bij de mishandelde kinderen significant vaker om kinderen met beperkingen. Bij kinderen met meervoudige beperkingen ging het significant vaker om ernstige vormen van seksueel misbruik dan bij kinderen met één beperking. Het betreft dossieronderzoek, dus afhankelijk van rapportages over fysieke mishandeling en seksueel misbruik die zijn opgenomen in de dossiers.

J.A. Tallon, K.J. Terry, 'Analyzing paraphilic activity, specialization, and generalization in priests who sexually abused minors', *Criminal Justice and Behavior*, 35, pp 615-628 (2008).

Onderdeel van de 'Nature and Scope'-studie (John Jay Report 2004, 2006). Beschrijft de uitkomsten van analyses verricht onder een tweedeling van beschuldigde plegers op leeftijd en geslacht van slachtoffers. Twee groepen meerplegers worden vergeleken: een groep met één type slachtoffer en een groep met wisselende typen slachtoffers. Vanwege de aard van de vergelijking zijn plegers met één slachtoffer buiten beschouwing gelaten. Gebaseerd op meldingen, selectief. Tallon is student, Graduate Center, City University of New York. Terry is de Principal Investigator, John Jay College of Criminal Justice, Verenigde Staten.

K.J. Terry, 'Stained glass. The nature and scope of child sexual abuse in the Catholic church', *Criminal Justice and Behavior*, 35, pp 549-569 (2008).

Beschrijft de uitkomsten van de 'Nature and Scope'-studie (John Jay Report 2004, 2006), inclusief de informatie over de kenmerken van de priesters tegen wie beschuldigingen geuit zijn en de kenmerken van de slachtoffers die melding hebben gedaan. Gebaseerd op meldingen, selectief. Terry is de Principal Investigator, John Jay College of Criminal Justice, Verenigde Staten.

K.J. Terry, A. Ackerman, 'Child sexual abuse in the Catholic church. How situational crime prevention strategies can help create safe environments', *Criminal Justice and Behavior*, 35, pp 643-657 (2008).

Onderdeel van de 'Nature and Scope'-studie (John Jay Report 2004, 2006). Voor het beschrijven van preventiestrategieën gebruiken de auteurs het 'situational crime prevention framework' ontwikkeld door Smallbone & Wortley (2000).

K.J. Terry, M.L. Smith, K. Schuth, J.R. Kelly, B. Vollman, C. Massey, *The causes and context of sexual abuse of minors by catholic priests in the United States, 1950-2010, A report presented to the United States Conference of Catholic Bishops by the John Jay College Research Team*, 2011.

Het onlangs gepubliceerde tweede rapport van het John Jay College. Op basis van verschillende bronnen wordt een beeld geschetst van oorzaken en context van seksueel misbruik van minderjarigen door katholieke priesters in de Verenigde Staten.

A.D. Theodore, J.J. Chang, D.K. Runyan, W.M.H. Hunter, S. Bangdiwala, R. Agans, 'Epidemiological features of the physical and sexual maltreatment of children in the Carolinas', *Pediatrics*, 115, pp 331-337 (2005).

Een onderzoek naar de omvang van kindermishandeling (fysieke mishandeling en seksueel misbruik) onder kinderen, uitgevoerd in Noord- en Zuid-Carolina, Verenigde Staten bij moeders via een telefonische enquête. De studie laat zien dat de aangemelde gevallen bij de hulpverlening of officiële instanties zoals politie en justitie slechts een fractie

zijn van het in werkelijkheid voorkomende misbruik. De omvang van fysieke mishandeling, gerapporteerd door de moeders, was veertig maal groter dan de officiële registratiegegevens. Ten aanzien van seksueel misbruik was de verhouding 15:1.

G. Timmerman, 'Sexual harassment of adolescents perpetrated by teachers and by peers: An exploration of the dynamics of power, culture, and gender in secondary schools', *Sex Roles*, 48, pp 231-244 (2003).

Timmerman was werkzaam bij Pedagogiek en Gender Studies aan de Universiteit van Groningen, Nederland. Samen met Bajema verrichtte zij de eerste grootschalige (N=2808) studie naar ongewenste seksuele intimiteiten (verbaal, non-verbaal en fysiek) op Nederlandse scholen. Het gaat om ongewenst seksueel gedrag van leeftijdgenoten en van schoolpersoneel. Het betreft tweeëntwintig willekeurig gekozen scholen, waarvan veertien in de regio Groningen (response rate 52 procent) en acht in de regio Utrecht (response rate 26 procent). De leerlingen zijn veertien en vijftien jaar. Iets meer dan de helft (55 procent) van de leerlingen zijn meisjes, de meerderheid (86 procent) is in Nederland geboren. Verbale gedragingen zijn meegeteld. Daarom zijn de omvangcijfers (incidentie) niet vergelijkbaar met die uit de andere Nederlandse studies.

N. Travers, 'A brief examination of pedophilia and sexual abuse committed by nuns within the Catholic church', *William & Mary Journal of Women and the Law*, 12, pp 761-778 (2006).

Travers analyseert in dit artikel hoe het perspectief van de Rooms-Katholieke Kerk over en behandeling van vrouwen van invloed is op seksueel misbruik van minderjarigen in de Kerk. Ook wordt aandacht besteed aan het fenomeen dat misbruik door nonnen veel minder aandacht in de media krijgt dan misbruik door priesters. Auteur betoogt dat de juridische wereld moet erkennen dat er vrouwelijke pedofielen zijn en dat er beter afgestemde straffen en behandelingen voor dit type dader moeten komen. De achtergrond van Travers is niet bekend.

O.C.S. Tzeng, H.J. Schwarzin, 'Gender and race differences in child sexual abuse correlates', *International Journal of Intercultural Relations*, 14, pp 135-161 (1990).

De auteurs waren indertijd werkzaam bij het Osgood Laboratory for Cross-Cultural Research, Indiana University-Purdue University in Indianapolis, Verenigde Staten. Ze rapporteren over verschillen naar sekse en ras in de aard van 15.758 gemelde en gegrond verklaarde beschuldigingen van seksueel misbruik van minderjarigen in de periode 1980-1986. Het betreft meldingen, dus selectieve informatie.

P. Vennix, 'Incestueus of niet, wat maakt het uit', in: J. Frenken, C. van Lichtenburcht (red.), *Incest: feiten, achtergronden en hulpverlening*, pp 129-140, (1984).

Vennix was indertijd psycholoog en medewerker bij het NISSO, Nederland. In dit artikel beschrijft hij prevalentiecijfers van seksuele ervaringen als kind met volwassenen, gebaseerd op een random gestratificeerde steekproef uit de Nederlandse middenklasse. De onderzochte groep bestond voornamelijk uit gehuwden en samenwonenden. In het totaal zijn 272 vrouwen en 257 mannen ondervraagd, die een afspiegeling vormen van de hiervoor beschreven onderzoeksgroep. 15,8 procent van de vrouwen en 12,5 procent van de mannen rapporteerden ten minste eenmaal seksueel contact met een volwassene of oudere toen ze onder de 16 jaar waren. Bij de meisjes gaat het in twee gevallen om autoriteitsfiguren, waaronder één geestelijke en één jeugdleider. Bij de jongens gaat het in één geval om

een autoriteitsfiguur, een jeugdleidster. Geen informatie over de aard van de seksuele contacten met een pleger buiten de familie. Het betreft hier seksuele contacten in het algemeen, niet per definitie ongewenste.

J. Verdurmen, M. ten Have, R. de Graaf, S. van Dorsselaer, H. van 't Land, W. Vollebergh, *Psychische gevolgen van kindermishandeling op volwassen leeftijd*, 2007.

Dit rapport beschrijft de resultaten van de 'Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study' (NEMESIS). Dit is het eerste landelijke onderzoek naar de geestelijke gezondheid van de algemene bevolking in Nederland. Dit onderzoek werd door het Trimbos-instituut uitgevoerd in de jaren 1996-1999. De auteurs zijn onderzoekers die werken bij het Trimbos-instituut, Utrecht, Nederland. Het rapport is een achtergrondstudie van de Nationale Monitor Geestelijke Gezondheid (NMG). Centraal staan de omvang en psychische gevolgen van vier typen kindermishandeling, te weten emotionele verwaarlozing, psychische mishandeling, lichamelijke mishandeling en seksueel misbruik.

D.F. Walker, H.W. Reid, T. O'Neill, L. Brown, 'Changes in personal religion/spirituality during and after childhood abuse: A review and synthesis', *Psychological Trauma: Theory, research, practice, and policy*, 1, pp 130-145 (2009).

De auteurs zijn werkzaam bij het Center for Spirituality and Psychotherapy, Richmond Graduate University, Verenigde Staten. In dit artikel gebaseerd op de gegevens van 34 studies (totaal 19.090 participanten) wordt een overzicht gegeven van het effect van traumatische ervaringen, in het bijzonder kindermishandeling (fysiek, seksueel) op de spiritualiteit en mate van religieusheid van het slachtoffer. Ook worden de gegevens over de rol van persoonlijke spiritualiteit en religieusheid in de weg naar herstel besproken. Er wordt geen onderscheid gemaakt naar soort religie. Het artikel eindigt met de implicaties van de bevindingen voor zowel therapie als toekomstig onderzoek.

P. Wetzels, *Gewalterfahrungen in der Kindheit. Sexueller Missbrauch, körperliche Misshandlung und deren langfristige Konsequenzen*, 1998.

Dit betreft onderzoek naar onder andere de prevalentie van seksueel misbruik en fysieke mishandeling in Duitsland. 6198 mannen en vrouwen hebben een vragenlijst ingevuld. De respons was 69,7 procent. Alleen contactervaringen voor het 16e jaar vallen onder de definitie van seksueel misbruik. 6,2 procent van de vrouwen en 2,0 procent van de mannen rapporteert ervaringen met seksueel misbruik. Negen procent van de gerapporteerde misbruikgevallen was ooit bij de politie gemeld.

D.J. Whitaker, B. Le, R.K. Hanson, C.K. Baker, P.M. McMahon, G. Ryan, A. Klein, D.D. Rice, 'Risk factors for the perpetration of child sexual abuse: A review and meta-analysis', *Child Abuse and Neglect*, 32, pp 529-548 (2008).

Betreft een overzicht en meta-analyse van resultaten uit onderzoek naar risicofactoren van het plegen van seksueel misbruik van kinderen. Onderzoek vanaf 1990 tot eind april 2003 met (een) controlegroep(en) gepubliceerd in peer-reviewed tijdschriften is meegenomen. Resultaten laten zien dat verschillende algemene risicofactoren kunnen bijdragen aan een verscheidenheid aan negatieve gedragingen waaronder seksueel misbruik van kinderen. De auteurs werken bij verschillende instituten zoals Centers for Disease Control and Prevention in Verenigde Staten, Public Safety Canada, Tulane University in New Orleans, Kempe's Children's Center in Denver, Stop It Now Inc. in Northampton, Alisa Klein Consulting in Leeds, Engeland en University of Hawaii in Honolulu, Hawaï.

M.D. White, K.J. Terry, 'Child sexual abuse in the Catholic church. Revisiting the Rotten Apples Explanation', *Criminal Justice and Behavior*, 35, pp 658-678 (2008).

Onderdeel van het onderzoek van het John Jay College. De auteurs beargumenteren in dit artikel dat seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk geen probleem van incidentele aard is, veroorzaakt door een paar 'rotte appels in de mand'. De organisatiestructuur van de Rooms-Katholieke Kerk biedt kansen aan pedoseksuelen die door veel van hen in specifieke deelorganisaties van die kerk worden gegrepen.

C.S. Widom, S. Morris, 'Accuracy of adult recollections of childhood victimization: Part 2: Childhood sexual abuse', *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62, pp 1167-1176 (1997).

Dit artikel beschrijft een onderzoek onder 1100 mannen en vrouwen met een gedocumenteerde geschiedenis van seksueel misbruik als kind. Dit onderzoek laat zien dat er sprake is van onderrapportage van misbruikervaringen in de jeugd. Uit deze studie blijkt dat 58 procent van de mannen en 32 procent van de vrouwen geen melding maken van gedocumenteerd seksueel misbruik als zij daarover direct werden ondervraagd.

M. Wijkman, C. Bijleveld, J. Hendriks, 'Women don't do such things! Characteristics of female sex offenders and offender types', *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 22, pp 135-156 (2010).

De auteurs bestudeerden kenmerken van pleger, slachtoffer en het delict in een cohort van 111 volwassen vrouwelijke plegers van een zedenmisdrijf. Deze vrouwen waren in de periode tussen 1994 en 2005 aangemeld bij justitie in Nederland. In 77 procent van de gevallen hadden de vrouwen kinderen misbruikt. Bijna tweederde van de vrouwen had het misdrijf samen met een man gepleegd. De auteurs onderscheiden op basis van multivariate analyse vier prototypen van de plegers. Deze overlappen deels met eerdere typologieën van daders. De betekenis van de bevindingen voor theorie en behandeling worden bediscussieerd.

L.H. Wind, J.M. Sullivan, D.J. Levins, 'Survivors' perspectives on the impact of clergy sexual abuse on families of origin', *Journal of Child Sexual Abuse*, 17, pp 238-254 (2008).

Dit artikel is geschreven door een wetenschapper (Wind is Assistant Professor at Boston Graduate School of Social Work, Verenigde Staten) en twee slachtoffers van seksueel misbruik door kerkelijke ambtsdragers. Het beschrijft de impact van seksueel misbruik door een geestelijke op het gezin van herkomst vanuit het perspectief van het slachtoffer, bijvoorbeeld de ouder-kindrelatie, de relatie tussen de kinderen, de relatie tussen de ouders, de invloed op de kerkgang. Hierbij maken de auteurs gebruik van twee modellen uit de literatuur over (stadia in) aanpassingen na het bekend worden van het trauma: het Trauma Transmission Model van Figley (1998) en het Family Adjustment and Adaptation Response Model van McCubbin e.a. (1998). Niet specifiek gericht op rooms-katholieke gezinnen. Verkennend, gebaseerd op de ervaringen van de twee slachtoffers en gepubliceerde verhalen van andere slachtoffers.

D.A. Wolfe, K.J. Francis, A-L. Straatman, 'Child abuse in religiously-affiliated institutions: Long-term impact on men's mental health', *Child Abuse and Neglect*, 30, pp 205-212 (2006).

De auteurs zijn verbonden aan het Centre for Addiction and Mental Health, University of Toronto en het Department of Psychology, University of West Ontario, Canada.

Het artikel beschrijft de psychologische gevolgen van ernstige vormen van fysieke, seksuele en emotionele mishandeling bij 76 mannen. De mishandeling vond plaats tijdens hun verblijf in aan de Kerk gerelateerde residentiële instellingen. De aard van de mishandeling komt summier aan de orde; het vond plaats door meerdere volwassenen die een positie van autoriteit en vertrouwen bekleedden tussen de vroege jaren zestig en late jaren tachtig van de vorige eeuw. De respondenten hebben gereageerd op een nationale oproep (tussen 1997 en 1999) via de media om zich te melden in het kader van een gezamenlijk claimproces tegen een aan de Kerk verbonden instelling. De soort religie wordt nergens in het artikel prijsgegeven. Er is geen controlegroep gebruikt. Het is niet duidelijk of de psychologische symptomen het gevolg zijn van de mishandeling in de instelling of gerelateerd zijn aan de voorafgaande gezinsomstandigheden voor de uithuisplaatsing (overlijden van ouders, armoede, en dergelijke). Mogelijk is er sprake van een vertekening in negatieve richting in de gegevens over de psychologische gevolgen aangezien het vaststellen hiervan is gebeurd in de context van een schadeclaim. Het artikel is interessant omdat het een van de weinige studies is die specifiek verricht zijn onder slachtoffers van kindermishandeling (waaronder seksueel misbruik) die zijn toevertrouwd aan de zorg van een aan de Kerk gerelateerde instelling.

W.H.G. Wolters, T.A.M. Deenen, P. Wagenaar-Schwencke, E.J. Zwaan, 'Bij de politie gemelde gevallen van seksueel contact tussen ouderen en kinderen. Resultaten van een onderzoek', *Maandblad geestelijke volksgezondheid*, 6, pp 630-639 (1982).

Het betreft een inventarisatie van de het aantal gemelde gevallen van seksuele handelingen tussen kinderen en ouderen in de periode januari 1978 – januari 1979 bij de bureaus van de Officiëren Jeugdzaken van de Rijkspolitie in Nederland. Het zijn meestal de ouders die de seksuele handelingen met hun kind aan de politie melden. Slechts eenmaal was een kind zelf de melder. In de onderzoeksperiode was een pastor geen enkele keer de melder (p 633). De auteurs waren verbonden aan het Wilhelmina Kinderziekenhuis te Utrecht of de Rijksuniversiteit van Utrecht, Nederland. Het betreft een selectieve steekproef, daar zijn de auteurs zich van bewust. Het gaat om een eerste verkenning.

K. van Wormer, L. Berns, 'The impact of priest sexual abuse: Female survivors' narratives', *Affilia*, 19, pp 53-67 (2004).

Van Wormer is professor of social work, University of Northern Iowa, Verenigde Staten; Berns is dual-diagnosis case manager, Emma Norton Residence, St. Paul, Minnesota, Verenigde Staten, en slachtoffer van seksueel misbruik door een geestelijke. Omdat ze de aandacht voor vrouwelijke slachtoffers van kerkelijke ambtsdragers te gering vinden, presenteren ze persoonlijke verhalen van negen vrouwelijke slachtoffers van 'clerical sexual abuse' in de Rooms-Katholieke Kerk. De informatie is verzameld door middel van diepte-interviews. De ervaringen variëren van verkrachting in de kindertijd tot betastingen als jong volwassene. Er wordt in de beschrijving geen duidelijk onderscheid gemaakt tussen seksueel-misbruikervaringen van minderjarigen en van meerderjarigen. Hoe de selectie van de geïnterviewde vrouwen plaats heeft gevonden, wordt niet vermeld. Aandacht voor het spirituele trauma naast het seksuele trauma wordt bepleit.

G.E. Wyatt, 'The sexual abuse of Afro-American and white American women in childhood', *Child Abuse and Neglect*, 9, pp 507-519 (1985).

Dit artikel beschrijft de uitkomsten gebaseerd op een getrapte gestratificeerde waarschijnlijkheidssteekproef in Los Angeles County, Verenigde Staten. De doelgroep bestond

uit Afro-Amerikaanse en blanke vrouwen van 18 tot 36 jaar. Om de twee etnische groepen vrouwen te kunnen vergelijken, vond weging plaats op een aantal demografische kenmerken (leeftijd, opleidingsniveau, burgerlijke staat en de aanwezigheid van kinderen). Als onderdeel van het interview naar de seksuele voorgeschiedenis is een aantal vragen over zowel contact- als non-contactervaringen met seksueel misbruik gesteld. Alle interviewers waren vrouwen. De respons was 55 procent

Bijlage 1 Overzicht van eerdere onderzoeken van commissies in andere landen vanaf 1990

<i>Jaar</i>	<i>Land</i> <i>/opdrachtgever</i>	<i>Rapport</i>	<i>Wetenschappelijk onderzoek door</i> <i>onafhankelijke onderzoekers</i>
1990	Canada/kerk	The Report of the Archdiocesan Commission of Enquiry into the sexual abuse of children by members of the clergy (Archdiocese of St. John's; Winter-Report)	
1992	Canada/kerk	From Pain to Hope. Report from the CCCB Ad Hoc on child sexual abuse (Canadian Conference of Catholic Bishops)	
2001	Ierland/kerk	The Bishops' Committee on Child Protection	Empirische studie in de vorm van (een) survey(s) onder slachtoffers, bestuurlijk verantwoordelijken en het algemene publiek en diepte-interviews. Royal College of Surgeons (Goode e.a., 2003).
2004	vs/kerk	Report to the People of God: Clergy sexual abuse Archdiocese of Los Angeles 1930-2003 (Aartsbisdom Los Angeles)	
2004	vs/kerk	A Report on the Crisis in the Catholic Church in the United States (National Review Board for the Protection of Children and Young People, United States Conference of Catholic Bishops)	Deel 1: Archiefonderzoek (John Jay College, 2004, 2006). En een reeks wetenschappelijke artikelen. ⁶³ Deel 2: Zeven empirische studies gebaseerd op (secundaire) analyse van bestaande databestanden, inclusief patiëntendossiers van plegers en interviews met slachtoffers, plegers, bestuurlijk verantwoordelijken en hulpverleners (Terry e.a., 2011).
2005	Ierland/staat	The Ferns Inquiry. The Ferns Report. Presented to the Minister for Health and Children.	Deel vijf van het rapport bevat de resultaten van een aantal wetenschappelijke studies uitgevoerd aan verschillende Ierse universiteiten. En een reeks wetenschappelijke artikelen. ⁶⁴
2009	Ierland/kerk	Commission to Inquire into Child Abuse at Institutions ⁶² in Ireland (Ryan-Report)	
2009	Ierland/staat	Commission of Investigation. Report into the Catholic Archdiocese of Dublin (Murphy-Report)	
2010	België erk	Verslag activiteiten Commissie voor de behandeling van klachten wegens seksueel misbruik in een pastorale relatie (commissie-Adriaenssens)	

Bijlage 2 Overzicht van de steekproeven (in alfabetische volgorde)

Auteur(s) Jaar	Categorie onderzoek	Grootte (N)	Samenstelling	Soort seksueel misbruik	Methode	Soort resultaten
Bottoms e.a. 1995	Meldingen	2136	Gestratificeerde steekproef. Tweede trap: survey (schriftelijk) onder 2136 van de 6939 (31%) met minstens 1 melding van ritueel of religie-gerelateerd misbruik. Response 37%, N=797, waarvan 720 valide. N=177 pleger kerkelijke ambtsdrager (9,4% misbruik seksueel van aard)	Misbruik door kerkelijke ambtsdragers of in een kerkelijke instelling	Kwantitatief Vragenlijst	Omvang Aard Omstandigheden
	Slachtoffers					
Camargo 1997 / Loftus & Camargo 1993	Dossiers Plegers	1322	Geestelijken in behandeling in de afgelopen 25 jaar. Het betreft grotendeels rooms-katholieke geestelijken	Voor het 19e jaar	Kwantitatief Dossiers	Omvang Aard
Carr e.a. 2009, 2010	Meldingen Slachtoffers	247	Mannen en vrouwen met ervaringen met 'institutional abuse' gemeld bij commissie-Ryan in Ierland	Institutionele mishandeling van minderjarigen in RK-instellingen; 47% seksueel misbruik	Kwantitatief Interviews Vragenlijsten	Aard (beperkt) Gevolgen
Chibnall e.a. 1998	Aselect	1164	Rooms-katholieke nonnen in Amerika;	Voor het 18e jaar,	Kwantitatief	Omvang
Duckro e.a. 1998	Rooms-Katholieken		meest werkzaam in het onderwijs (86,1%)	fysiek contact	Vragenlijst	Aard (beperkt) Gevolgen Stilzwijgen
Colarusso 2009	Klinisch Slachtoffers	4	Volwassen vrouwen (zussen), seksueel misbruikt door dezelfde priester	Rechtszaak	Dossier	Aard Omstandigheden Gevolgen Stilzwijgen
Fater & Mullaney 2000	Oproep Slachtoffers	7	Volwassen mannen die als kind misbruikt zijn door dezelfde plegers	Misbruik door een geestelijke	Interviews	Aard Omstandigheden Gevolgen Stilzwijgen

Auteur(s) Jaar	Categorie onderzoek	Grootte (N)	Samenstelling	Soort seksueel misbruik	Methode	Soort resultaten
Goode e.a. 2003	Asselecte survey / Slachtoffers	1081	Volwassen in Ierland 48 slachtoffers en familieleden, plegers en familieleden 14 slachtoffers Savi-studie 102 afgevaardigden van de Rooms-Katholieke Kerk 35 bisschoppen	Misbruikt door geestelijken, voor het 18e jaar, (non)contact	Kwantitatief Telefonische interviews Interviews Vragenlijst	Omvang Aard Omstandigheden Gevolgen Stilzwijgen
	Dossiers Plegers	107	Mannen, 38 normale controles, 69 pedoseksuelen die wachten op een psychiatrische evaluatie (30 hiervan rooms-katholieke functionarissen)	Zedenmisdrif met een kind	Kwantitatief Dossier	Aard
Isely e.a. 2008	Oproep Slachtoffers	9	Mannen, aangesloten bij een netwerk van slachtoffers (SNAP).	Voor het 16e jaar door een volwassen man ten minste vijf jaar ouder en als priester gewijd	Kwantitatief Interviews	Aard Omstandigheden Gevolgen Stilzwijgen
John Jay, 2004, 2006; Terry, 2008	Meldingen	10.667	Klachten ingediend bij de Rooms-Katholieke Kerk	Beschuldigingen van misbruik van kinderen en jongeren onder de 18 jaar	Kwantitatief Dossiers	Omvang Aard Omstandigheden Stilzwijgen
	Dossiers Plegers	48	Cases uit een grote database (>2000). Selectie-procedure onbekend. 24 cleric-sex offenders (70,8% RK); 24 non-cleric sex-offenders (gematched op type overtreding, leeftijd, opleiding, en burgerlijke staat) (29,2% RK)	Zedenmisdrif	Kwantitatief Dossiers	Aard Stilzwijgen
Mart, 2004	Klinisch Slachtoffers	25	Volwassen mannen die een gezamenlijke rechtszaak tegen de kerk zijn begonnen	Misbruik door een rooms-katholieke priester. Rechtszaak, psychiatrische evaluatie	Dossier Interview Vragenlijst	Aard Omstandigheden Gevolgen Stilzwijgen

Auteur(s) Jaar	Categorie onderzoek	Grootte (N)	Samenstelling	Soort seksueel misbruik	Methode	Soort resultaten
McLaughlin 1994	Oproep Slachtoffers	43	Mannen en vrouwen, bezoekers conferentie slachtoffers seksueel misbruik door geestelijken. Samengesteld: slachtoffers en ouders, broers/zussen of vrienden van slachtoffers.	Misbruik door een geestelijke, sommige als minderjarige	Vragenlijst (uitgedeeld op een conferentie)	Aard en omstandigheden (zeer beperkt) Gevolgen
Perry e.a. 2005a	Meldingen Slachtoffers	81	Mannen en vrouwen met ervaringen met institutionele mishandeling waaronder seksueel misbruik die zijn aangesloten bij een zelfhulpgroep van slachtoffers (uit Sigal e.a., 2003)	Misbruik (o-24 jaar) door verzorgers of leeftijdgenoten (op basis van antwoorden op gestructureerde interviewlijst)	Kwantitatief Interview	Aard
Perry e.a. 2005b	Survey (selectief) Slachtoffers	324	Zie Perry 2005a. En 243 controles uit een gezondheidsurvey gematched op leeftijd, opleiding en woonplaats	Zie Perry 2005a	Kwantitatief	Gevolgen
Perry e.a. 2006	Oproep Slachtoffers	7	Geselecteerd op bepaalde kenmerken (breed scala aan negatieve ervaringen, persoonlijk sterke kanten en aanpassingsvaardigheden)	Zie Perry 2005a	Kwalitatief Vragenlijsten	Gevolgen
Ponton & Goldstein 2004	Klinisch Slachtoffers	26	Adolescente jongens en volwassen mannen	Misbruik door een RK-priester als kind of adolescent	Psychiatrische evaluatie	Aard Omstandigheden Gevolgen Stilzwijgen
Rossetti 1995	Algemeen / Rooms-katholieken	1810	Volwassen katholieken in Amerika en Canada; 575 mannen en 1234 vrouwen; 10 broeders, 46 permanent deacons, 391 zusters, 314 priesters, 883 active lay ministers, 130 (actieve) leken, 8, 36 anderen	Voor het 18e jaar, 21% van de vrouwen, 16% van de mannen. Geen seksueel misbruik n=1376 (76%); Seksueel misbruikt maar niet door een priester n=307 (17%); Seksueel misbruikt door een priester n=40 (2.2%)	Kwantitatief Vragenlijst	Omvang Aard Gevolgen

Auteur(s) Jaar	Categorie onderzoek	Grootte (N)	Samenstelling	Soort seksueel misbruik	Methode	Soort resultaten
Sullivan & Beech 2004	Klinisch Plegers	41	Volwassen mannen die een kind hebben misbruikt in hun rol als verzorger	Misbruik van een kind in de rol van verzorger	Kwantitatief Vragenlijst	Aard
Van Wormer & Berns 2004	Oproep Slachtoffers	9	Vrouwen, bezoekers conferenties/workshops slachtoffers van seksueel misbruik door priesters	Door een priester, sommige als minderjarige	Kwalitatief Diepte-interviews op twee tijdstippen (1998 en 2000)	Aard en omstandigheden (beperkt) Stilzwijgen

Bijlage 3 Overzicht van gerapporteerde symptomen en stoornissen in onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk en ondersteuning voor een verband seksueel misbruik in de kindertijd in meta-analyses

Symptoom of stoornis Angst	Onderzoek binnen de rooms-katholieke context Chibnall e.a., 1998; Goode e.a., 2003; Colarusso, 2009; Carr e.a., 2010	Systematische reviews en meta-analyses Neumann e.a., 1996; Paolucci e.a., 2001; Maniglio, 2009
Posttraumatische stresssymptomen	Isely e.a., 2008; Colarusso, 2009; Carr e.a., 2010	Jumper, 1995; Neumann e.a., 1996; Rind e.a., 1998; Paolucci e.a., 2001; Maniglio, 2009
Depressie	Fater & Mullaney, 2000; Goode e.a., 2003; Sigal e.a., 2003; Ponton & Goldstein, 2004; Isely e.a., 2008; Colarusso, 2009; Carr e.a., 2010	Neumann e.a., 1996; Rind e.a., 1998; Maniglio, 2009
Zelfmoordgedachten en -pogingen	Fater & Mullaney, 2000; Goode e.a., 2003; Sigal e.a., 2003; Ponton & Goldstein, 2004; Isely e.a., 2008; Colarusso, 2009	Neumann e.a., 1996; Paolucci e.a., 2001; Maniglio, 2009
Schuld- en schaamtegevoelens	Ponton & Goldstein, 2004; Isely e.a., 2008	
Dissociatie	Isely e.a., 2008; Colarusso, 2009; Carr e.a., 2010	Maniglio, 2009
Verminderde zelfwaardering	Fater & Mullaney, 2000; Mart, 2004; Isely e.a., 2008; Colarusso, 2009	Jumper, 1995; Rind e.a., 1998; Maniglio, 2009
Onvermogen tot vertrouwen	Fater & Mullaney, 2000; Mart, 2004; Isely e.a., 2008; Colarusso, 2009	
Woede en frustratie	Ponton & Goldstein, 2004; Isely e.a., 2008; Carr e.a., 2010	Neumann e.a., 1996; Rind e.a., 1998
Sociale en relationele problemen	Fater & Mullaney, 2000; Goode e.a., 2003; Mart, 2004; Perry e.a., 2005b; Isely e.a., 2008; Colarusso, 2009	Neumann e.a., 1996; Rind e.a., 1998; Maniglio, 2009
Problemen met intimiteit	Fater & Mullaney, 2000; Goode e.a., 2003; Sigal e.a., 2003; Colarusso, 2009	Neumann e.a., 1996
Seksuele problemen	Ponton & Goldstein, 2004; Carr e.a., 2010	Neumann e.a., 1996; Rind e.a., 1998; Maniglio, 2009
Seksuele identiteitsproblemen	Ponton & Goldstein, 2004; Isely e.a., 2008	

Symptoom of stoornis	Onderzoek binnen de rooms-katholieke context	Systematische reviews en meta-analyses
Seksuele 'acting out'	Ponton & Goldstein, 2004; Isely e.a., 2008	Paolucci e.a., 2001; Maniglio, 2009
Verslavingsproblemen	Ponton & Goldstein, 2004; Carr e.a., 2010	Maniglio, 2009
Persoonlijkheidspathologie	Carr e.a., 2010	Maniglio, 2009
Verlies van spiritualiteit en afnemend vertrouwen in de Kerk	McLaughlin, 1994; Rossetti, 1995; Chibnall e.a., 1998; Fater & Mullaney, 2000; Goode e.a., 2003; Mart, 2004; Ponton & Goldstein, 2004; van Wormer & Berns, 2004; Colarusso, 2009	
Somatisatie / Psychosomatische klachten	Sigal e.a., 1999, 2003	Rind e.a., 1998; Maniglio, 2009; Irish e.a., 2010

Noten

- 1 Zie <http://onderzoekrk.nl/onderzoeksvoorstel>.
- 2 Dit overzicht is bijgewerkt tot juli 2011.
- 3 Door zoeken met Medical Subject Headings (MeSH-termen) kunnen artikelen worden gevonden over het onderwerp van studie die misschien niet de betreffende zoekterm in de titel of het abstract hebben staan, maar hier wel over gaan. MeSH-termen zoals 'child sexual abuse', 'extrafamilial child sexual abuse' en 'institutional abuse' zijn niet specifiek genoeg. Deze worden voor alle vormen van seksueel misbruik van minderjarigen gebruikt. Daardoor worden via deze termen ook artikelen gevonden die niet over het onderwerp van studie – seksueel misbruik door personen werkzaam in parochies of instellingen van de Rooms-Katholieke Kerk – gaan. Door MeSH-termen te combineren kan het zoekresultaat worden verkleind. F. Van Etten, J.R. Deurenberg, *Praktische handleiding PubMed*, 2008.
- 4 In de meeste (prevalentie)studies wordt geen onderscheid gemaakt tussen misbruik binnen en buiten de familie, noch tussen verschillende gezagsdragers of mentoren zoals leraren, hulpverleners en geestelijken. Informatie over de religieuze signatuur van plegers (ook als het geestelijken zijn) of van instellingen waar seksueel misbruik plaatsvond, ontbreekt veelal. Soms wordt geen onderscheid gemaakt tussen seksueel misbruik van minderjarigen en van meerderjarigen.
- 5 In een klinische studie onder vier misbruikte meisjes wordt opgemerkt dat de oudste meisjes later de meeste herinneringen aan het misbruik rapporteerden (Colarusso, 2009). In een andere klinische studie bleek dat vijf van de zesentwintig mannelijke slachtoffers van misbruik door priesters onduidelijke herinneringen aan het misbruik hadden en dat zij zich niet precies konden herinneren wat was gebeurd (Ponton & Goldstein, 2004). Dit laatste wordt ook gerapporteerd door de mannelijke slachtoffers in de studie van Isely e.a. (2008).
- 6 Hervonden herinneringen zijn herinneringen die gedurende een lange tijd afwezig zijn en daarna worden hervonden (zie Raymakers e.a., 2008). Zie voor discussie over herinneringen aan traumatische ervaringen in de kindertijd Draijer, 1996 en Crombag & Merckelbach, 1996.
- 7 Met prevalentie wordt in de epidemiologie bedoeld het aantal ziektegevallen of een ander kenmerk (hier: seksueel misbruik) dat op een bepaald moment (puntprevalentie) of in een bepaalde periode (bijvoorbeeld jaarprevalentie) aanwezig is. De ziekte of dat kenmerk mag of kan zich ook meerdere keren over de tijd heen hebben voorgedaan. Vanaf eind jaren zeventig van de vorige eeuw zijn veel prevalentiestudies naar seksueel misbruik verricht.
- 8 Bolen (2000) laat op basis van een secundaire analyse van de data van Russell (1983) een substantiële stijging in omvangschatting (aantal incidenten) zien van seksueel mis-

bruik van minderjarige meisjes door gezagdragers, namelijk van 1,7 procent naar 12,5 procent. In de studie van Russell waren werkgevers, leerkrachten, geestelijkheid, babysitters, medisch personeel en dergelijke gecategoriseerd als 'bekenden' en niet als 'gezagdragers' zoals in de secundaire analyse van Bolen (2000).

9 J. Jenkins verwijst in zijn boek *Pedophiles and priests. Anatomy of a contemporary crisis*, 1996, p 81, naar een studie uitgevoerd in opdracht van kardinaal Bernardin van het aartsbisdom Chicago. Hij beredeneert dat 2,6 procent van de 2252 priesters werkzaam in het aartsbisdom in de periode 1951-1991 was beschuldigd van seksueel misbruik van een minderjarige. De commissie die het onderzoek uitvoerde, bestudeerde de personeelsdossiers van 57 diocesane priesters werkzaam in het aartsbisdom Chicago en twee priesters uit andere bisdommen die beschuldigd waren van seksueel misbruik van minderjarigen. Deze dossiers werden aangeleverd door de verantwoordelijken van de parochies die onder het aartsbisdom vallen (J.Q. Dempsey, J.R. Gorman, A.S., *Report to Joseph Cardinal Bernardin, Archdiocese of Chicago. The Cardinal's Commission on clerical sexual misconduct with minors*, 1992). Er is geen informatie hoe de selectie van de personeelsdossiers heeft plaatsgevonden.

10 In het tweede deel van de rapportage van de 'John Jay studie' wordt de getalsmatige piek in het aantal gemelde misbruikervaringen in de periode tussen eind jaren zestig en 1985 vooral verklaard vanuit de algemene normvervaging op twee gebieden die met de zestiger jaren worden geassocieerd (Terry e.a., 2011). Het gaat hierbij om normvervaging op zowel cultureel-maatschappelijk als sociaal-religieus gebied. Volgens de onderzoekers kunnen noch het celibaat noch homoseksualiteit tot de oorzaken van het misbruik worden gerekend.

11 Leden van the American Psychological Association.

12 Leden van the American Psychiatric Association.

13 Leden van the National Association of Social Workers.

14 Ook kan informatie over de religieuze signatuur van plegers ontbreken. In de groot-schalige dossierstudie van Sullivan en Knutson (1998) naar het verband tussen kindermishandeling en lichamelijke en psychische beperkingen wordt 'clergy' genoemd als plegers van seksueel misbruik. Het is niet bekend om wat voor type geestelijke het hier gaat.

15 Zie de review van Kendrick (1998).

16 Genoemd naar Maurice Duplessis, van 1944-1959 premier van de Canadese provincie Québec en devoot katholiek. Onder zijn gezag zijn vanaf eind jaren veertig tot begin jaren zestig van de vorige eeuw in Canada vele duizenden kinderen in instellingen (crèches, kindertehuizen en gestichten) van een rooms-katholieke zusterorde ondergebracht. In 1949-1950 betrof het alleen al 20.876 kinderen. Het waren merendeels kinderen van ongehuwde moeders. De Kerk labelde deze kinderen als onwettig ('children of perdition'). De kinderen hadden geen juridische status, ook niet als volwassenen (tot in de jaren tachtig). Ergens begin jaren vijftig is wegens politieke, religieuze, fiscale en andere redenen een aanzienlijk aantal van de kinderen naar gestichten voor geestelijk gehandicapten gestuurd (Malouin, 1996). Een artikel van Perry en collega's (2005a) beschrijft de jeugdervaringen van een selecte steekproef van Les Enfants de Duplessis. Op basis van de studie is een schatting van de omvang van seksueel misbruik niet mogelijk.

17 Het is niet duidelijk of het alleen priesters betreft die werkzaam zijn in Canada.

18 Naar aanleiding van de Sexual Abuse and Violence in Ireland (SAVI) studie kreeg het Health Services Research Centre, Department of Psychology, Royal College of Surgeons in Ierland in 2000 van The Bishops' Committee on Child Abuse (later bekend als Bishops' Committee on Child Protection) de opdracht om het thema 'clerical child sexual abuse' te onderzoeken.

19 Het is niet bekend of het gerapporteerde misbruik door de pater en de frater zich heeft afgespeeld in de Rooms-Katholieke Kerkprovincie in Nederland.

20 Dit betreft informatie gebaseerd op een secundaire analyse van de gegevens van 'clergy sexual abuse' uit de SAVI-studie (McGee e.a., 2002) in Ierland. Zie H. Goode, H. McGee, C. O'Boyle, *Time to listen: Confronting child sexual abuse by Catholic clergy in Ireland*, 2003, pp 89-91.

21 Parafilie is een psychoseksuele stoornis. De DSM-IV-TR definieert de stoornis als langdurige intense seksueel opwindende fantasieën, impulsen of gedragingen die gericht zijn op ongebruikelijke objecten of stimulering. Volgens Haywood en Green (2000) komt 'multiparaphilic' gedrag onder de geestelijkheid als plegers minder vaak voor dan onder andere plegers van zedenmisdrijven met minderjarigen.

22 Bij iets meer dan de helft (55,7 procent) van de priesters was sprake van één formele beschuldiging (aanklacht) (gemiddelde duur van het misbruik 1,58 jaar, range 1 tot 21 jaar), bij 26,9 procent twee of drie (gemiddelde duur 7,20 jaar, range 1 tot 40 jaar), bij 13,9 procent vier tot negen (gemiddelde duur 11,90 jaar, range 1 tot 41 jaar) en bij 3,5 procent (N=149) was sprake van tien of meer formele beschuldigingen. Bij tien tot negentien beschuldigingen was de gemiddelde duur van het misbruik 18,10 jaar (range 5 tot 41 jaar), bij twintig of meer beschuldigingen 22,03 jaar (range 1 tot 35 jaar).

23 Sociaal worden met het gezin wordt gebruikt ter aanduiding van gevallen waarin sprake is van het winnen van het vertrouwen van de ouders van de kinderen en in sommige gevallen het sluiten van vriendschap met de ouders door de pleger. Op deze wijze krijgt de pleger vaak onbeperkt toegang tot de kinderen in het betreffende gezin.

24 Comorbiditeit betekent het hebben van twee of meer aandoeningen tegelijkertijd.

25 Vastgesteld met een aangepaste versie van de Traumatic Antecedents Interview (Herman e.a., 1989).

26 De Childhood Trauma Questionnaire (CTQ; Bernstein & Fink, 1997; Bernstein e.a., 2003).

27 Seksueel geweld tegen vrouwelijke geestelijken is ook genoemd in onderzoek binnen andere geloofsgemeenschappen dan de rooms-katholieke. Een onderzoek van Majak (1991) laat zien dat 50,7 procent van de vrouwelijke geestelijken van de United Methodist Church aangeeft slachtoffer te zijn geweest van seksuele intimidatie. L.C. Majak, 'Sexual harrasment in the church', *Society (Transaction)*, 28, pp 14-21 (1991). In een onderzoek van Cowan (1993) rapporteerde zeventig procent van de vrouwelijke rabbi's ervaringen met seksuele intimidatie. J.R. Cowan, 'Survey finds 70% of women rabbis sexually harassed', *Moment: The Magazine of Jewish Culture and Opinion*, 18, pp 34-37 (1993).

28 $p < 0.001$.

29 $p < 0.01$.

30 $p < 0.01$.

31 $p < 0.05$.

32 Seksueel misbruik door vrouwelijke gezagdragers of autoriteitsfiguren wordt voor het eerst in 1982 door Sarrel en Masters als sociaal probleem benoemd. Zij stelden voor om misbruik door vrouwelijke plegers in vier groepen in te delen: 1) gedwongen aanranding, 2) 'babysitter' misbruik, 3) incest en 4) 'dominante vrouw'-misbruik. Het opnemen van babysitters als categorie stimuleerde het denken over uiteenlopende gezagsposities waarin vrouwen werkzaam kunnen zijn in de context van opvoeding en verzorging van kinderen.

33 Travers (2006) geeft in haar artikel een voorbeeld van beschuldigingen van fysieke mishandeling en seksueel misbruik door zusters in een instituut voor doven.

34 Gemiddelde duur van het misbruik 1,58 jaar, range 1 tot 21 jaar.

- 35 Gemiddelde duur 7,20 jaar, range 1 tot 40 jaar.
- 36 Gemiddelde duur 11,90 jaar, range 1 tot 41 jaar.
- 37 In dit behandelcentrum voor mannelijke plegers van seksueel misbruik van kinderen worden de plegers binnen het behandelprogramma aangespoord om al hun strafbare gedragingen te rapporteren. Daartoe zijn twee mogelijkheden als het gaat om de verstrekte informatie, namelijk identificeerbaar tot een bepaald slachtoffer of zonder de informatie die het herleiden tot het slachtoffer mogelijk maken. Veel plegers maken gebruik van de tweede optie. Op deze wijze hoopt men meer informatie te krijgen over het grensoverschrijdende gedrag van een pleger en kenmerken van zedenmisdrijven met kinderen.
- 38 De frequentie van de posities en functies van de rooms-katholieke plegers in deze studie wordt mede bepaald door de tijdsperiode waarin de gegevensverzameling plaatsvond, namelijk 1995 tot 2002. Onderwijscongregaties waar broeders en fraters werkten, bestonden toen niet meer.
- 39 Gebaseerd op telefonische interviews met zeven van de dertig slachtoffers van 'clerical child sexual abuse' uit het Ierse surveyonderzoek.
- 40 Alle vergelijkingen $p < 0.05$.
- 41 Gebaseerd op de DSM-IV (zie voetnoot 8).
- 42 Afhankelijk van de vragenlijst N variërend van 65 tot 85.
- 43 Het is niet bekend of deze groep representatief is voor de hele groep oud-pupillen. De onderzoekers kregen geen toegang tot de dossiers bij de verantwoordelijke sociale instanties door beperkingen in de Civil Code van Québec. En de door de onderzoekers benaderde religieuze ordes waren door hun juridische raad geadviseerd om niet aan de studie mee te werken.
- 44 Volgens de niveaus van wetenschappelijke evidentie worden de gegevens gebaseerd op systematische reviews en meta-analyses om op een wetenschappelijk verantwoorde manier een verband aan te tonen als het sterkst gewaardeerd.
- 45 Volgens Smith e.a. (2008) zijn inconsistente resultaten aangetroffen in de literatuur over factoren die van invloed zijn op patronen van 'disclosure' van misbruikincidenten, zoals leeftijd en sekse van het kind, de relatie tussen pleger en kind en de mate van ingrijpendheid van de seksuele handelingen (M.L. Smith, A.F. Rengifo, B.K. Vollman, 'Trajectories of abuse and disclosure: child sexual abuse by catholic priests', *Criminal Justice and Behavior*, 35, p 578 (2008)).
- 46 $p < 0.05$.
- 47 Stacey e.a. (2000) beschrijven de casus van een dertienjarige jongen die door de priester wordt misbruikt na het afnemen van zijn biecht. Vanwege de 'zonde van het masturberen' moest de jongen seksuele handelingen verrichten bij de priester. In de Rooms-Katholieke Kerk heeft de gewijde priester een positie van gezag en vertrouwen. Door het horen van de biecht krijgt de priester kennis van de meest intieme geheimen van de gemeenteleden. Alleen hij kan vergeving schenken. Maar misbruik maken van het sacrament van de biecht is ook mogelijk (Doyle, 2003).
- 48 Klerikalisme duidt op de verheven positie die de Rooms-Katholieke Kerk aan geestelijken toekent. Er is sprake van een gezagsrelatie die behalve hiërarchisch ook sacraal van aard is. Er is per definitie sprake van een ongelijke machtsverdeling tussen de geestelijke en zijn volgelinge.
- 49 In de medische literatuur werd de gesignaleerde toename van het gebruik van de term 'child abuse' in de klinische en onderzoeksliteratuur in 1965 in de vorm van een trefwoord vastgelegd in de Index Medicus (de huidige database Medline) (Bays & Chadwick, 1993). Het trefwoord 'child sexual abuse' volgde in 1987 (zie H. Goode, H. McGee, C.

O'Boyle, *Time to listen: Confronting child sexual abuse by Catholic clergy in Ireland*, 2003, p 34).

50 Van Krevelen beschrijft een geval van een veertienjarig meisje dat door haar vader seksueel misbruikt was en in een tehuis werd geplaatst. 'Het mocht zich gelukkig prijzen, dat de directie van het tehuis het aandurfde het zonder voorafgaand onderzoek onmiddellijk te plaatsen zonder vrees voor besmetting van de andere pupillen' (A. van Krevelen, 'Problemen rondom de incest', *Tijdschrift voor Strafrecht*, 63, p 141 (1953).

51 Er zijn meerdere publicaties over de wijze van berichtgeving in de media en de invloed van de berichtgeving in de media op de publieke opinie zoals M.J. Breen, H. McGee, C. O'Boyle, H. Goode, E. Devereux, 'Suing the Pope and scandalising the people: Irish attitudes to sexual abuse by clergy pre- and post-screening of a critical documentary', *Irish Communications Review*, 11 (2009).

52 Commissie-Ryan en Commissie-Murphy, zie Bijlage 1 van de literatuurstudie.

53 KRC Communications Research of Newton, Massachusetts.

54 L. Franklin, 'Mass. Catholics fault church on handling sex charges', *Boston Globe*, July 26, p 8 (1992).

55 Doyle (2003) suggereert dat de uitkomsten van een onderzoek onder bisschoppen zouden laten zien dat de 'cover-up incidenten' bedoeld waren om de Kerk en niet, zoals velen denken, om de priesters te beschermen. Zie voor een beschrijving van mogelijke invloed van klerikalisme, inclusief hiërarchische en sacrale gezagsrelaties op het voorkomen van seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk onder andere Doyle en Rubino (2008).

56 C. Longley, "Wrong mindset on sex abuse", *The Tablet*, 26 August (2000), in: H. Goode, H. McGee, C. O'Boyle, *Time to listen: Confronting child sexual abuse by Catholic clergy in Ireland*, 2003, p 126.

57 Zoals eerder beschreven verschoof de maatschappelijke en strafrechtelijke focus pas begin jaren tachtig naar bescherming van het slachtoffer.

58 Bryant suggereert dat het toenemende gebrek aan priesters een rol heeft gespeeld in de vaak liberale houding van de katholieke kerk ten opzichte van plegers. C. Bryant, 'Psychological treatment of priest sex offenders', *America Magazine*, April 1 (2002).

59 C. Shakeshaft, A. Cohan, 'Sexual abuse of students by school personnel', *Phi Delta Kappa*, 76, pp 513-520 (1995). Studie onder 225 gevallen van seksueel misbruik van kinderen door leerkrachten. Alle beschuldigingen zijn door de plegers bevestigd. In ongeveer een derde (35 procent) van de 225 gevallen was sprake van negatieve consequenties. Dit betrof 15 procent beëindiging dienstverband, en 20 procent officiële berisping of tijdelijke ontheffing van taken. Geen van de plegers werd bij de autoriteiten gemeld. 1 procent verloor de onderwijsbevoegdheid. Zie ook J. Knoll, 'Teacher sexual misconduct: grooming patterns and female offenders', *Journal of Child Sexual Abuse*, 19, pp 371-386 (2010).

60 $p < 0.10$.

61 Zie H. Goode, H. McGee, C. O'Boyle, *Time to listen: Confronting child sexual abuse by Catholic clergy in Ireland*, 2003, p 144.

62 Betreft vooral instellingen met een R.K.-signatuur.

63 Mercado e.a. (2008); Perillo e.a. (2008); Piquero e.a. (2008); Smith e.a. (2008); Tallon & Terry (2008); Terry (2008); Terry & Ackerman (2008); White & Terry (2008).

64 Carr e.a. (2009, 2010); Flanagan-Howard e.a. (2009).